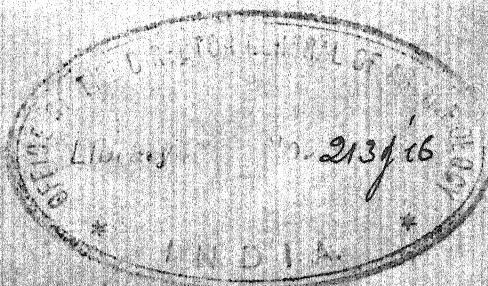

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. I.

DAWLATSHÁH'S
MEMOIRS OF THE POETS

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B.

THE
TADHKIRATU 'SH-SHU'ARÁ
("MEMOIRS OF THE POETS")

OF

DAWLATSHÁH BIN 'ALÁ'U 'D-DAWLA BAKHTÍSHÁH
AL-GHAZÍ OF SAMARQAND

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN WITH PREFACES
AND INDICES

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., M.B., M.R.A.S.,
*Fellow of Pembroke College, and Lecturer in Persian in the University
of Cambridge.*

10870

928.91551

Daw / Bry

LONDON :
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE :
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1901.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI.
Regd. No. 10870
Date 16. 9. 61
Cat. No. 928. 91551

Daw / Bro

PREFACE.

My original intention was that this volume, being destined, as I hope, for circulation in the East as well as amongst European Orientalists, should be wholly printed in the Persian character, and with types which should be less disagreeable to Oriental taste than those commonly employed in England, Germany and Russia.¹ In the latter aim, thanks to the pains taken by Messrs Brill in adapting to Persian uses the graceful and artistic Arabic founts of Beyrouth, I have, I hope, succeeded; and though the type employed is more difficult and expensive to work, and, perhaps, somewhat less legible, than those more generally employed in European editions, its artistic superiority, in my opinion, more than counterbalances these objections. For writing amongst the Muhammadans is a fine art; they will not tolerate ungainly scripts; and it is well known to all interested in such matters that many an European edition of an Arabic or Persian text not previously published in the East is reprinted or lithographed in Asia ere it passes into the hands of Asiatic readers. So, because I hope that this volume may find a welcome in the East as well as from European scholars, I have been careful to avoid in it anything calculated to offend

¹ The French and Austrian types (especially those of the K. K. Hof- und Staats-Druckerei) are much more artistic, as are some of those employed by Drugulin of Leipzig.

the aesthetic sensibilities of the Asiatic reader, such as the employment of Roman letters or symbols in the body of the text, the addition of critical foot-notes, or the like.

But now that the text, with its Indices, and the Persian preface which I have prefixed to it, is completed, I find that, for the convenience of European booksellers, an English title-page is indispensable. Wherefore, since European type cannot be wholly excluded from the volume, it seems that I may as well add a short English preface as well as that already composed in Persian.

On the need for a better supply of critically edited Persian texts, especially works of reference of a historical and biographical character, I need hardly insist; but I may, perhaps, be permitted to say a few words in defence of my choice of Dawlatsháh's *Memoirs of the Poets* as the opening volume of my Series of Persian Historical Texts. Against this choice it may be urged:

- (1) That a lithographed text of this work appeared at Bombay in 1887.
- (2) That Dawlatsháh is neither a very ancient nor a very accurate writer.

(3) That the contents of his work have long been known through Von Hammer's *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit einer Blüthenlese aus zweihundert persischen Dichtern* (Vienna, 1818), and, in a lesser degree, through Sir Gore Ouseley's *Biographical Notices of Persian Poets* (London, 1846), while many of the individual biographies have been printed separately at the beginning of editions and notices of the more celebrated poets, and almost the entire substance of the *Memoirs* is embodied in the Turkish *Safinatu 'sh-Shu'ará* of Sulaymán Fahím Efendí, published at Constantinople in A. H. 1259 (A.D. 1843).

To these objections I would reply:

- (1) That the Bombay edition is not merely somewhat ille-

gible, and totally deficient in the Indices so indispensable to a book of reference, but that the text which it offers is often very corrupt (especially as regards the dates) and occasionally much curtailed.

(2) That though Dawlatsháh composed his *Memoirs* no earlier than A. H. 892 (A. D. 1487), he is, with the exception of Muḥammad ‘Awfí, who flourished in the first half of the thirteenth century of our era, the earliest systematic biographer of the Persian poets whose work has been preserved to us; and that ‘Awfí’s rare *Lubábu ’l-Albáb* (which, thanks to the extreme generosity of Lord Crawford and Balcarres, the possessor of one of the only two known manuscripts¹, I have been able to examine carefully) is a mere Anthology, and contains hardly any biographical details or dates. As I have pointed out in my article on the *Sources of Dawlatsháh* in the *J. R. A. S.* for January, 1899 (pp. 37—69), to which I must refer the reader for many observations which I cannot here repeat, a much earlier Biography of Persian Poets (entitled *Manáqibu ’sh-Shu‘ará*) by Abú Táhir al-Khátúní (who flourished at the end of the eleventh century of our era: see *J. R. A. S.*, loc. cit., pp. 42—3) existed, and was known not only to Dawlatsháh but to the great Turkish bibliographer Háijí Khalífa, who died in A. D. 1658. Of this, unfortunately, no trace has yet been found, and I have searched in vain for its title through the Catalogues of the Constantinople Mosques and Libraries², in one of which it seemed likely that Háijí Khalífa might have

¹ See *J. R. A. S.* for Jan. 1899, pp. 46—47. The other codex, now at Berlin, is described at pp. 596—7 of Pertsch’s *Verzeichniss d. Persischen Handschriften der Königl. Bibl. zu Berlin* (1888). As it is one of the sources of Riḍa-qulí Khán’s excellent *Majma‘u ’l-Fusahá* (2 vols., lith. Tíhrán, A. H. 1295 = A. D. 1878), it appears that at least one other MS. must exist in Persia.

² These comprise 37 vols., containing in all 4711 pages, and descriptions of about 57,143 MSS.

met with it. The value of this work, could it be found, would be inestimable; but it is to be feared that it is lost beyond recall. Another of Dawlatsháh's sources, the *Chahár Magála* ("Four Discourses") of the poet Nídhámí-i-^cArúdí-i-Samarqandí, written about A. D. 1160, is of the greatest interest, as throwing quite a new light on the literary and scientific life of that period, but is not a systematic Biography, though it adds considerably to our knowledge of the lives of certain poets¹. The section on Persian poets in Hamdu'lláh Mustawfi of Qazwín's *Tárikh-i-Gusída* (composed in A. D. 1330), another of Dawlatsháh's sources, is valuable, but scanty, as anyone may now see by turning to my translation of the same in the *J.R.A.S.* for October, 1900 (pp. 721—762), and January, 1901 (pp. 1—32²); and, to be brief, it may be said that Dawlatsháh's *Tádhkiratu 'sh-Shú'ará* is on the whole the best Manual of Persian Literary History existing in the Persian language. It is also amusing, though rather discursive, and incidentally contains a great deal of general history; and altogether in my opinion few Persian books could be named which the student of Persian literature would read with more pleasure and profit than this. Regarded merely as an Anthology of poetical fragments, selected, on the whole with taste and judgement, from the works of some hundred and fifty poets belonging to what is generally regarded as the "classical period" of Persian literature (which, for some occult reason, is often said to end with Jámí, whose life is included by Dawlatsháh amongst the six biographies of his own most eminent con-

¹ Of this work, which was lithographed at Tíhrán in A. H. 1305, and of whith two MSS. exist in the British Museum, and one in the Library of 'Áshir Efendí at Constantinople (Nº 285), I published a complete translation in the *J.R.A.S.* for 1899 (pp. 613—663 and 757—845). Separate reprints of this article are obtainable from Messrs Luzac, 46, Great Russell Street, London.

² Also obtainable as a separate reprint from Messrs Luzac.

temporaries wherewith the *Memoirs* proper conclude), the book has a considerable value.

- (3) Many of these poems remain to this day unprinted and hardly accessible, being much curtailed in the *Safinatu 'sh-Shu'ará*, and only translated (sometimes not very accurately) by Von Hammer, while their texts, as given in the Bombay lithographed edition, are uncritical, and often corrupt or abridged.

In a word, I do not feel disposed to admit that the opening volume of my Series of Persian Historical Texts has been badly chosen; I even venture to think that it will prove a very valuable and pleasant addition to the Persian student's library.

The materials on which I have chiefly worked in preparing this edition are as follows:

- (1) The above-mentioned Bombay lithograph of 1887 (**L**).
- (2) **Add. 831** of the Cambridge University Library, dated A. H. 979 (**A**).
- (3) **Add. 813** of the Cambridge University Library, dated A. H. 1104 (**B**).
- (4) **Oo. 6.47** of the Cambridge University Library, dated A. H. 984 (**C**)¹.
- (5) A fine old MS. written at Jährum in Fárs in A. H. 980, and bought in Bukhárá on Nov. 14, 1897, by my friend Professor E. Denison Ross, who generously placed it at my disposal. It contains ff. 238 of 23.7 × 17.0 c. and 17 ll., and is written throughout in good, clear naskh with rubrications (**R**).

These four MSS., together with the lithograph, have been used throughout, and they represent two slightly different recensions, the first represented by **A**. and **B**., the second

¹ For full descriptions of these MSS., see my *Catalogue of the Persian MSS. in the Cambridge University Library* (Cambridge, 1896), Nos CXII—CXIV, pp. 191—193.

by **C.** and **R.**, with which latter **L.** on the whole more closely agrees. I have (perhaps wrongly) endeavoured to blend these two recensions in one text, which I have aimed at making as full as possible. Where I had to choose between two alternative paragraphs, I have generally adopted the fuller version.

For most parts of the text (which is generally easy) the above materials would have sufficed, but for the more difficult passages, especially for the verses cited, I have consulted other MSS. in the British Museum, the India Office, the Royal Asiatic Society, the Bodleian, the Bibliothèque Nationale at Paris, etc.

The British Museum MSS. are described in Rieu's *Persian Catalogue*, pp. 364—365 (eight MSS., of which the oldest, "apparently of the sixteenth century," is defective), 809^b, ii (one MS. dated A. H. 1022), and 977 (one MS. dated A. H. 973). As these MSS. cannot, unfortunately, be borrowed, I have made but little use of them.

The India Office MSS. include the five following, which will be found described under the numbers 656—663 in Ethé's forthcoming *Catalogue*, coll. 340—342:

- (1) N° 2337 (= Ethé 658), dated A. H. 1028.
 - (2) N° 2539 (= Ethé 660), undated, written in an Indian *ta'līq*.
 - (3) N° 2730 (= Ethé 657), dated, I think, A. H. 1195 (Ethé reads the date A. H. 1095).
 - (4) N° 2753 (= Ethé 656), dated A. H. 960, and written in a clear *naskh*.
 - (5) N° 3206 (= Ethé 662), not dated, written in good, clear *ta'līq*, defective at the end.
- The best of these five MSS. are, in my judgement, the two last, both of which the Administration, with its well-known and most laudable generosity, has allowed me to borrow for a lengthy period.

The Royal Asiatic Society, with similar liberality, allowed me to borrow their MS. (N° 176), a fair and oldish copy, of which the last few leaves have been supplied in a modern hand.

Of the twelve Bodleian copies (Nos 348—359 of Sachau and Ethé's Bodleian *Persian Catalogue*, coll. 189—192) two of the oldest, N° 348 (Ouseley Add. 34, dated A. H. 942) and N° 350 (Elliot 388, dated A. H. 978), were deposited for a while in the Cambridge University Library for my use. The restriction of use which this involved prevented me from deriving as much help from them as I could have wished, but the more abridged texts which, so far as I recollect, both MSS. presented rendered them less useful than their age had led me to expect (O¹ and O²).

The Bibliothèque Nationale possesses likewise some dozen MSS. of Dawlatsháh, viz. in the *Ancien Fonds persan* N° 246 (dated A. H. 991, marked "poor" in my notes), N° 249 (dated A. H. 1006, denoted as P²), N° 250 (dated A. H. 987, denoted as P¹), N° 248 (a poor copy made by an Armenian of Aleppo); and in the *Supplément persan*, N° 143, N° 828 (dated A. H. 1007), N° 829 (dated A. H. 1026, marked in my notes "a good MS."), N° 830 (seventeenth century), N° 831 (dated A. H. 993), N° 832 (A. H. 983), N° 984 (A. H. 967), N° 1170, N° 1195, a bad modern Indian copy, and the Schefer MS. N° 1423 (seventeenth century). Of these I have only made slight use of N° 249 (P²) and N° 250 (P¹).

The manuscripts from which I have noted variants are practically limited to eight of those mentioned above, those, namely, denoted by the letters A, B, C, R, O¹, O², P¹ and P², of which the first four and the lithograph (L), collated throughout, form the basis of my text. Indeed so great is the number of MSS. of Dawlatsháh (hardly any fair collection of Persian MSS. being without a copy) that, so far from seeking them out, I was obliged, in order to accomplish my work

without undue loss of time, to confine myself to the use of those few which, being good and fairly ancient, lay, as it were, ready to my hand. But as regards the verses so freely cited — at once the most important and the most difficult portions of the text — I have used other means of control; the laws of metre, of course; and also such editions or manuscripts of each poet's works as were accessible to me, together with other Anthologies (such as the *Majma'u 'sh-Shū'arā* and *Riyádu 'l-'Arifin* of Ridá-qulí Khán, the *Safinatu 'sh-Shū'arā* of Sulaymán Fahím Efendí, the *Ātashkada* of Luṭf 'Alí Beg *Ādhar*, and the excellent *Kharábát* of Díyá Beg, printed at Constantinople in three volumes, A. H. 1291—1292, etc.) wherein the verses might occur. The Chaghátáy verses cited in the *Khátima* gave me the greatest trouble, and for help and suggestions as to these, and some of the Persian verses, I am profoundly indebted to Mr. A. G. Ellis of the British Museum, Mr. E. J. W. Gibb, Mr. R. A. Nicholson and Professor E. Denison Ross, as well as to M. Platon Melioransky of St. Petersburg, one of the greatest living authorities on Eastern Turkí. The Persian dialect verses — always a terrible problem — are fortunately few; and for the Arabic verses the means of control are better, as a rule, than for the Persian, besides which I was always able to profit by the exquisite scholarship of my friend and colleague Professor A. A. Bevan.

The variants collected with such pains, both to myself and to my friends and colleagues, were intended, (as stated in the preliminary announcement issued at the Eleventh International Congress of Orientalists held at Paris in September, 1897) to form part of this volume. That this has proved impossible I greatly regret, but the bulk to which the volume has already grown rendered any further addition to its size impracticable. Besides I was eager to get the most essential part of the work, the text and indices, off

my hands, and was unwilling to keep those who had kindly interested themselves in my undertaking in longer suspense. The transcription of the text was completed on Feb. 11, 1897; the actual printing began in the summer of 1898; and the final collation was completed two years later, on July 24th, 1900. I am tired of the reading and re-reading of these proofs; and though it is my ultimate intention to publish the variants, together with critical and explanatory notes on the text, in a supplementary volume, I would willingly enjoy a respite from this somewhat soul-deadening and mechanical work, and greater leisure for other more congenial tasks. Moreover I doubt not that many emendations will in course of time be made in my text by scholars who may have occasion to read it, and, before issuing the *Apparatus Criticus* to this volume, I would lief have the benefit of their criticisms, which will be most gratefully received. To the three Indices which conclude this volume — those of the names of persons, places and books cited in the text — I have devoted careful attention, and I hope that they will be found greatly to enhance the utility of the work for purposes of reference.

It remains to say a few words concerning the author, Amír Dawlatsháh b. 'Alá'u 'd-Dawla Bakhtísháh al-Ghází as-Samarqandí. The best-known notice of him occurs in the *Majálisu 'n-Nafā'is* of his great patron Mír 'Alí Shír Nawà'i, at the beginning of the Sixth *Majlis*, "mentioning sundry gentlemen and others of noble birth, belonging to Khurásán and other places, whose ingenious nature and right wit impelled them to write poetry, but who, by reason of their high estate and exalted rank, did not persevere therein." The Turkí text of this passage, and of another from the Preface of the same work, taken from the British Museum manuscript Add. 7875, dated A. H. 987 (ff. 89^b and 2^b), will

be found cited in full in the Persian Preface to this volume, pp. 5—9. Their translations are as follows.

I. (*From the beginning of Majlis VI.*)

"Amongst these is Mír Dawlatsháh, nephew of Firúzsháh Beg and son of Amír 'Alá'u 'd-Dawla of Isfará'in. The power and greatness of Firúzsháh Beg is clearer than the sun before all the dwellers on this earth, and need not be further emphasized. Amír 'Alá'u 'd-Dawla was also a worthy gentleman, but his intellect became weakened and finally destroyed. Dawlatsháh, however, is a wholly excellent youth, unassuming and of good parts. Abandoning the way of his forefathers, which was that of authority and external pomp and power, he chose rather the corner of seclusion, contenting himself with the slender income of a land-owner, and applying himself diligently to the acquisition of excellence and learning. He has composed a *Corpus Poetarum* (*Majma'u 'sh-Shu'ará*) on the very same subject which is treated in this Manual; whosoever will peruse it may convince himself of its author's proficiency and erudition. Lately, however, tidings have come that he has departed from this transitory world. If this be true, may God assoil his soul! This verse is by him:

*'O thou of whose visage the sun heaven's lamps doth enlighten,
Whose gleam through my eyelids doth stream, and my heart's
chamber brighten.'*

II. (*From the Preface*).

"And Amír Dawlatsháh, one of the gentry of the province of Khurásán, who shares the distinction of excellence and learning, and wears the crown of humility and contentment, hath also composed the work called *Memoirs of the Poets*

and dedicated it to the name of his Most Fortunate Majesty. Greatly, indeed, hath he laboured, and well hath he collected together representatives of this class. On this subject there are yet other treatises and books, but in all of these only the names and descriptions of poets of times long past and singers of bygone days are written and recorded."

From the *Memoirs* themselves we incidentally glean some further facts concerning the Author's life. Thus we gather (pp. 11—14) that he was about fifty years of age when he began to write this book; that his father, 'Alá'u 'd-Dawla, was one of Sháh-Rukh's favourites and intimates (pp. 337—338); that his brother Rađiyyu 'd-Dín 'Alí was also a courtier and friend of princes (pp. 455—456), and was in attendance on Sultán Bábar and Amír Muhammad Khudáy-dád; that Dawlatsháh himself took part in the battle waged by his lord, Abu 'l-Ghází Sultán Husayn, against Prince Sultán Mahmúd (pp. 532—533). We may also infer, from a passage on p. 80, where he contrasts the favours lavished upon poets in former days with the slender encouragement accorded to them in his own time, that his own literary efforts were but little appreciated; and from another passage on pp. 179—180, where he complains of the promotion of base-born persons to positions of power and trust, that his gentle birth and good connections availed him little, perhaps because of that humility, contentment and lack of assumption to which Mír 'Alí Shír alludes. In another place (p. 423) he accuses the clergy of his day of time-serving and timidity in reproving wrong-doing, while in two other passages (pp. 291—292 and 437) he complains of his debts and poverty, and bewails the harshness of the tax-collector.

Of his work the reader must judge for himself. It cannot be described as very critical, but it is amusing, contains many interesting anecdotes and fine pieces of verse, and is written in a style which, if neither very distinguished nor

very chaste, is at least comparatively free from the outrageous floridity which characterizes many works produced at this place and period, notably the *Anwár-i-Suhaylí*, that greatly over-estimated work of Dawlatsháh's contemporary Husayn Wá'ídh-i-Káshífí.

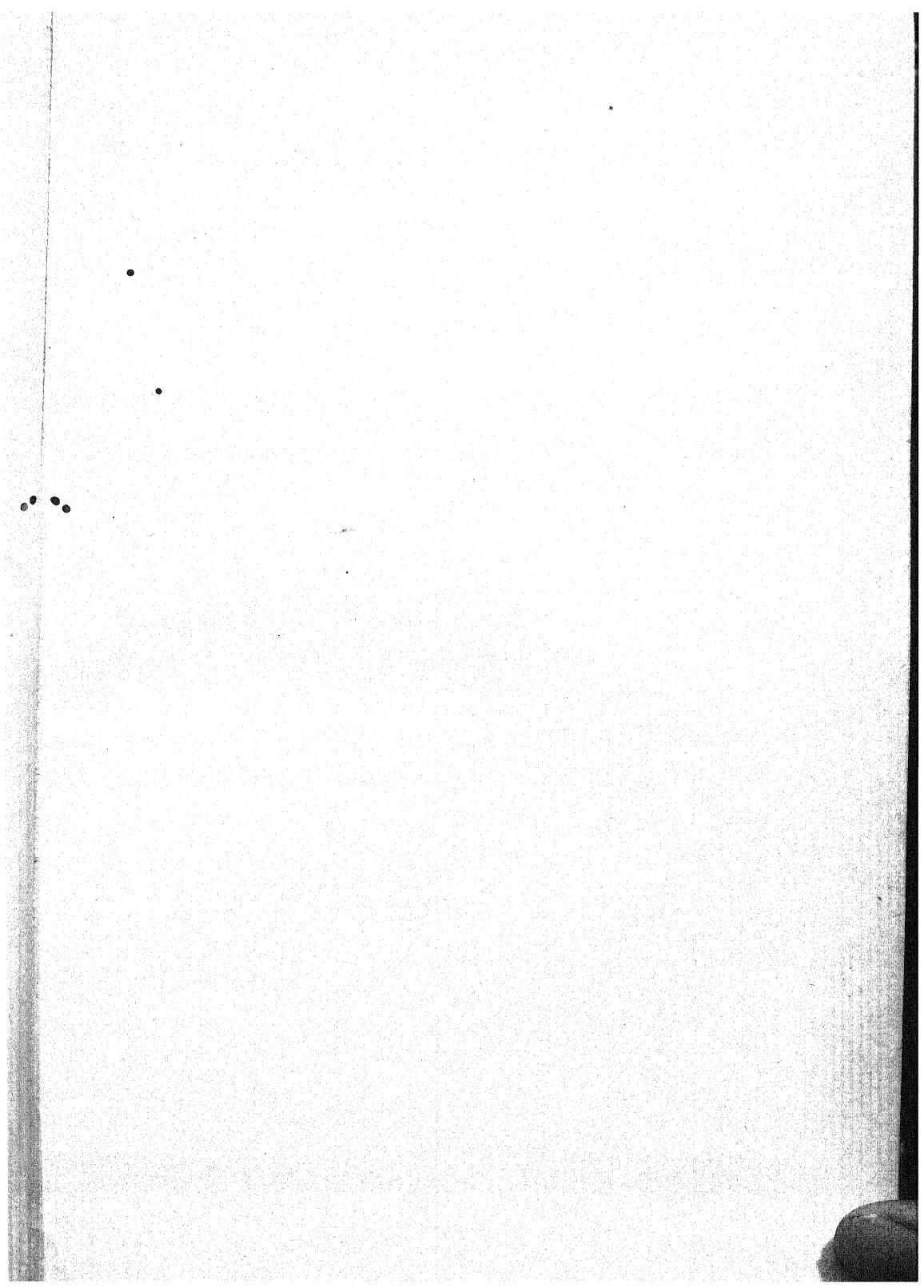
Whether this series will be continued depends on the support with which it meets from my fellow-students and other lovers of Persian literature. Publishing oriental texts is a costly and laborious business, yet shall I be amply rewarded should the result entitle the spirit of my author to exclaim with Firdawsí:

پی افگدم از نظر کاخ بلند * که از باد و باران نیابد گرند
بدین نامه بر عمرها بگذرد * بخواند هر آن کس که دارد خرد

*"I built by my toil a high Palace of Song
Which rain shall not tarnish nor hurricane wrong;
One age shall depart and another succeed
While the words I have written the learned shall read!"*

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, May 22, 1901.

وصیت نامه (وصایا) نظام الملک، رجوع کن به نصیحت نامه،
ویسه و رامین، ٦٠، ١٣٠

های هایون، ٣٤٩، ٣٥١.
هیلاج نامه، ١٩٠

یوسف و زینبیلی عمق بخاری، ٦٤

قد وقع الفراغ من طبع هذا الكتاب
في اليوم الرابع من شهر صفر سنة ١٣١٩

مغید (في علم الجموم) لأنوری، ٨٤
 مقامات حریری، ٣٥، ٣٦
 مقامات ناصری (يا طبقات ناصری)، ٩٤، ١٠٧
 مناقب الشعراء لابی طاھر الحنفی، ٥٨، ٣٩
 مناقب هند لامیر خسرو، ٣٤٧
 منطق الطیر للشیخ عطّار، ١٩٠
 شهر و وفا للرشیدی، ١١٠
 مواقف، رجوع کن به شرح مواقف،

ناظر و منظور للکاتبی، ٣٩٠
 نامه سیاه للشیخ عطّار، ١٩٠
 نزهة الارواح، ٣٢٥
 نزهة القلوب، ١٦٦
 نسخة معماً للجای، ٤٩٤
 نصیحت نامه نظام الملك، ٥١٤
 نظام التواریخ للیضاوی، ٣٠٩، ١٠٦، ٧١
 نفحات الانس للجای، ٣٠١، ٤٩٤
 نگارستان جوینی، ٣٤١، ٣٤٣، ٣٤٤
 نه سپهر لامیر خسرو، ٣٤٧

وامق و عذرا (بزبان پهلوی)، ٣٠
 واماق و عذرا لنصیحت المحرجی، ٦٩
 وسط الحبیة لامیر خسرو، ٣٤١، ٣٤٣، ٣٤٣
 ولد نامه، ١٩٧، ٣٠٠
 وصیت نامه للشیخ عطّار، ١٩٠

كتاب الرموز، ٢٣٥

گرشاسب نامه، ٣٥

گل و نوروز لجلال طيب، ٢٩٨

گل و هرمز للشيخ عطار، ١٩٠

گلستان سعدی، ٣٠٨، ٣٤١

گلشن راز، ٤٦١

گوی و چوگان لطالب جاجري، ٤٣٥

لجنة الاشرار، ٤٩٣

ملعات عراقي، ٣١٥، ٣٢٣

ليلي و مجنون لعليشير نوائي، ٤٩٧

مثنوي مولوي، ١٩٥، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٠

مجسطي، ٣٦١

مجمع الجنين للكاتبي، ٣٩٠

محترنامه للشيخ عطار، ١٩٠

مخزن اسرار لظاهي گنجوي، ٢٣٩، ٣٥١، ٣٧١، ٣٨٩، ٤٩٤

مرأة الصفا لامير خسرو، ٣٤٧

مصباح حيات لآذري، ٤٠٥

مصباح القلوب لامين الدين نزلا بادي، ٤٥١

مصيبت نامه للشيخ عطار، ١٩٠

مضحكات عيدي، ٣٣٤

مفناح حيات لآذري، ٤٠٥

مفناح علاء الدين سنانى، ٥٥١

ظفرنامه شرف الدين على يزدي، ٥٢٣، ٣٧٩، ٣٠٣، ٣٠٩، ٥٢٣

عجائب الغرائب، ٤٠٤

عنقای مغرب، ٢٣٥

غرة الكمال لامير خسرو، ٣٤٣-٣٤٤، ٣٤١

فتح و فتوح لامين الدين، ٤٥١

قايوسنامه، ٦٩

قانون لابن سينا، ٤٩٣

قانون اسنيفا لامير خسرو، ٣٤٧

قراءان، ٣٢

قران السعدئين لامير خسرو، ٣٤٧

قسطاس للغرائى، ٩٩

قوسنامه قطران، ٦٧

كتاب احكام، ٤١٩

كتاب آداب العرب و الفرس لمسكويه، ٣٠

كتاب اغراض و خفي علائى للسيد اسماعيل جرجاني، ١٣٧

كتاب سندباد للازرقى، ٧٢

كتاب مالك و مسالك لعلى بن عيسى الكمال، ٣١١، ٣٩٨

كليله و دمنه لحميد الدين نصر الله، ٧٥

كليله و دمنه للروذكي، ١٠، ٣١

كتن الحفائق، ٦٣

سندباد نامه (يا كتاب سندباد للازري)، ٢٣،
سوگند نامه، ٩٣،

سياست نامه (انظام الملك)، ٣٩،

سير الملوك (يا سياست نامه)، ٣٩،

شاهنامه فردوسی، ٣٥، ٣٦، ٤٠، ٤٠، ٥٤، ٥٣، ٥٣، ٥١، ٥٠، ١٠٩،
٥٣٦، ٤٥٨، ٢٩٣

شرح فرایض مولانا شمر الدین الخالدی الاسفارایی، ٣٤١

شرح مواقف للقاضی عضد الدین، ٣٩٤

شرف النبي، ٧

شفا لابن سینا، ٤٩٣

شمسيه، ١٠٥

شمع و پروانه (يا مصباح القلوب) لامین الدین نژلابادی، ٤٥١

صلد کلیه امیر المؤمنین، ٩١

صراط مستقیم، ٣٥٠

صفیر الصمیر، ٧٨

صور اقالیم، ٦٦، ١١٧، ١١٨، ٢٣١، ٢٣٥

طبقات، ٣١٣

طبقات ناصری، ١٥٣

طرب المجالس، ٢٢٥

طغرای هایون للاذری، ٤٠٤

طوالع اصفهانی، ٣٩٩

- دنهنامه اوحدی، ۳۱۰
 دنهنامه رکن صابین، ۳۳۶
 دنهنامه سیبک، ۴۱۷
 دنهنامه عارفی، ۴۳۹
 دنهنامه ابن عاد، ۳۱۶
 دهبلاب کاتبی، ۳۸۱، ۳۹۰
 دنهنامه محمود برسه، ۴۷۱
 دنهنامه ابن نصوح، ۳۳۵
 دیوان، رجوع کن باسائی شعرا در فهرست اسماء الرجال،

ذخیره خوارزمشاهی، ۱۳۷

- رساله شاهفوری، ۱۳۷
 رسائل اخوان الصفا لفرید الدین عطار، ۱۹۰
 روشنائی نامه ناصر خسرو، ۶۳
 روضة الازهار، ۵۰۱

زاد المسافرین، ۳۳۵، ۳۳۳

زند و استا، ۷۴

زیج الیخانی، ۳۶۳

زیج نصیری، ۳۶۳

سعی الصفا لآذربی، ۴۰۴، ۳۹۹

سلسلة الذهب، ۱۹۰

سلوة الطالبين لامین الدین، ۴۰۱

جوهر النّات للشّيخ عطّار، ١٩٠.
جهانگشای جوینی، ١٥٣، ١٣٣، ١٣٥، ١٠٥، ١٠٩، ٢٣٣، ١٥٣.

چهار مقاله لنظّامی العروضی السیرقندی، ٥٧، ٦٠، ٦٢، ٧٣.

صحّة الاحرار للجاهی، ٤٩٤.

حدائق الانوار لغیر الدین الرّازی، ٣٦٥.

حدائق الحقائق لشرف الدین الرّازی، ٣٠٨.

حدائق السحر لرشید الدین وطوطاط، ٦٤، ٩١، ٣٠٨.

حديقة الحقيقة للسّنائی، ٩٧، ٧٥، ١٧٧.

حسن و عشق للكاتبی، ٣٩٠.

حمزة الاصفهانی، تاریخ -، ٥٣٤، ٥٣١.

حیدر نامه للشّيخ عطّار، ١٩٣.

خرابین الفتوح لامیر خسرو، ٣٤٧.

خسرو و شیرین لنظامی، ١٣٩.

خلافتname الهی للطوسی، ١٧٤.

خلاصه بناکتی، رجوع کن به تاریخ بناکتی،

خمسه امیر خسرو، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤٧.

خمسه نظامی، ٦٠، ١٣٩، ١٣١، ٣٨٩، ٣٤٠.

داستان عقل و عشق، ٤٥١.

داستان گل و نوروز، ٣٩٨.

دستورنامه، ٣٣١.

دول رانی و خضر خانی لامیر خسرو، ٣٤٧.

- تاریخ آل سلیوق لابی طاهر الخاتونی ، ٦٤ ، ٦٥ ، ٧٦ ، ٨٣ ،
 تاریخ بناکتی ، ٧٣ ، ٨٠ ، ١٧٨ ، ٢١٣ ، ٢١٤ ، ٢٣٧ ، ٢٣٨ ،
 تاریخ بیهقی ، ٤٤٣ ،
 تاریخ دھلی لامیر خسرو ، ٣٤٧ ،
 تاریخ جامع رشیدی (با جامع التواریخ) ، ٢١٧ ، ٧٥ ،
 تاریخ سلاجقه ، ١٧٦ ،
 تاریخ آل سلیوق لابی طاهر الخاتونی ، ٦٤ ، ٦٥ ، ٧٦ ، ٨٣ ،
 تاریخ طبری ، ٥٣٤ ، ٥٣١ ،
 تاریخ گرین لحمد الله مستوفی قزوینی ، ٣٦ ، ٣١ ، ٧٠ ، ١٠٥ ، ٢٣٠ ،
 تاریخ مقامات ، ٣٦٧ ،
 تاریخ و مقامات اسکدری معین الدین نظری ، ٣٧١ ،
 تاریخ ملوك عجم ، ٥١ ،
 نختة الأفكار لعليشير نوائی ، ٣٠٥ ،
 نختة الصغر لامیر خسرو ، ٣٤٣ ، ٣٤١ ،
 نذکرة الاولیاء للشيخ عطّار ، ١٣ ، ١٩٠ ،
 ترجمان البلاغة للفرنگی ، ٥٧ ، ٩ ،
 ترجمہ کلیله و دمنه لحید الدین نصر اللہ ، ٧٥ ، - للرودکی ، ١٠ ،
 تواریخ ملکشاهی ، ١٨٠ ،

جامع جم ، ٣١٣ ، ٣١٠ ،

جامالسپ نامہ ، ٤١٩ ،

جامع التواریخ ، ٢١٧ ، ٧٥ ،

جواهر الاسرار لاذری ، ٦١ ، ٧٩ ، ١٠٣ ، ٣١٨ ، ٣٠٨ ، ٣٠٩ ، ٣٥٤ ، ٤٠٤

جواهر القرآن للغزالی ، ٩٩ ،

فهرست آثارُ الكُتب،

- الآثارُ الباقيَة للبيروني، ٣١٣
أحياء العلوم للفوزي، ٩٩
الأخبار الطوالي للدينوري، ٣٩٧
أخوان الصفا، ١٩٠
- استظهار الأخبار للدامغاني، ١٢٨، ٩٩
اسرارنامه للشيخ عطار، ١٩٣، ١٩٠
اسرارى و ختاري مولانا بجي سيبك، ٤١٧
أشترنامه للشيخ عطار، ١٩٠
اصطحري، تاريخ -، ٥٢١
اطعيمه، ديوان -، ٣٦٦
-
- اغراض، رجوع كن بكتاب اغراض،
الفيه شلفيه للازرقى، ٧٣
اهى نامه للشيخ عطار، ١٩٠
اينس القلوب لامير خسرو، ٣٤٧
- بحر البر لامير خسرو، ٣٤٧، ٤٨٥، ٤٩٧، ٥١٣
البقية النقية لامير خسرو، ٣٤١، ٣٤٤
بليل نامه للشيخ عطار، ١٩٠
بوستان للسعدى، ٣٠٨، ٣٠٣
پهرام و گل اندام للكاتبى، ٣٩٠
-
- ناج الشيوخ (يا ناج الفتوح)، ٣٤
تاریخ استظهاری، رجوع كن به استظهار الأخبار للدامغاني،

٥٢٩، ٥٣٦، ٥٣٣—٥٣٣، ٥٠٨، ٥٠٥، ٤٨٣، ٤٧٤، ٤٧١

٥٤.

هُرْمُز، ٣١٧، ٤٦٣، ٣٩٥

هزار اسپ (قلعه)، ٩١، ٩٠

هزاره لاجین، ٣٣٨، ١٤٦

هدان، ٤٠٧، ٤٠٥، ٣٥٦، ٣٣١، ٣١٥، ١٧٣، ١٣٩، ١١٧، ٨٣

هنند (ہندستان)، ٣١٥، ٣٠٣، ١٧٨، ١٤٦، ٩٥، ٧٦، ٥٤، ٤٦، ٤٤

٣١١، ٣٦٦، ٣٥٦، ٣٤٧، ٣٣٨، ٣٣٧، ٣١٦

٥٣٦، ٥٣٤، ٤٨٣، ٤٧٩، ٤٠٠، ٣٣٨، ٣٣٧، ٣٣٦، ٣٣٤

ہندوان، ٥٣٤

ھیاطله، ٣٩٦

پاچوج، ٤٩١

پُرِب، ٥٠٨

پُرِد، ١٨٦، ٣٥٦، ٣٩٣، ٣٩٤، ٣٩٠

پغما، ١٤٩

پکه الگ، ٤٠٩

پامه، ٨، ٧

پیگان، ٦٤

پین، ١٧٨، ٣٩٥، ٤٩٤، ٤٩٠، ٥١٣، ٥١٠

پونان، ٥٣١، ٤٩٣، ١٥

ناین، ۶۸۱

نیوجوان ۱۵۹

نرتو، قلعه — ، ۳۶۴

سے ۱۹۰۷ء، ۱۹۰۸ء، ۱۹۰۹ء، ۱۹۱۰ء، ۱۹۱۱ء، ۱۹۱۲ء۔

نیلاباد (بیہق)، ۴۰

1. V. 6

نظاميّه (مدرسَه)، ٩٩، ٢٠٢

نام، آب و بزی = (سفارش)، ۱۳۴

کارستان، ۷۳

۱۴۰ / ۱۳۳، ۰۹ تهاروند

کوران (امانداد) ۱۵۴

پیشاپور، ۹، ۳۰، ۴۸، ۶۵، ۷۳، ۹۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۲۱، ۱۲۲

184 51 185 186 187 188 189 190 191 192 193

191 192 193 194 195 196 197 198 199 200

10.7 10.7 10.7 10.7 10.7

卷之三

ج، ٢٣٥، ٢٠٧

واستطع، ۱۳۸۷، آگوست

۱۳۸۴، هاشمی

هرات (هراة، هری)، ۳، ۴۷، ۷۳، ۷۷، ۱۴۳، ۱۸۷ هـ

553-554-555-556, 512, 181, 187, 178, 171

፳፻፲፭ ዓ.ም. በ፳፻፲፭ ዓ.ም. ተስፋ የ፩፻፲፭ ዓ.ም. ስንጻ

‘१०० ‘१०१ ‘१२८-१२९ इति

1. - 2. 1 2. 3 4. 5 6. 7 8. 9 10. 11.

1871, 1870-1873, 1809, 1808, 1801, 1822. 1871, 1872.

- مراغه، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۸۰
مدینه، ۷
مرغاب، چشمیه - ، ۵۲۳، ۵۲۱
مرو شاهجهان، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۷۰
مکران، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۲۹، ۵۲۸، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۲۹، ۵۲۸، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰
مسجد سقراط در شیراز، ۳۱۰
مشهد، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۲۹، ۵۲۸، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰
مشهد زار (باورد)، ۴۱۰، ۴۲۰
مصر، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰
مصلای شیراز، ۳۰۱، ۴۲۰
معرّه، ۳۲۴
مغرب، ۵۲۴، ۵۲۳
مغول، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹
مفیشه، ۵۷۸
مکران، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶
مهّه (حجاز)، ۷۹، ۳۲۴
ملازکرد، ۳۰۱
ملستان، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۴۰
منصوریه (مدرسه -)، ۸۳
موقان، ۴۷۸
مهدیه، ۵۲۴
مهنه، ۸۳
مینه، ۵۲۰، ۵۲۹

کینوس، کوه - ، ٤٦٣

گرجستان، ٦٩، ٣٣٤، ٣٦٣.

گرگان، ٥٣٩.

گلبرگه، ٤٠٠.

گلخن (تون)، ٤٥١.

گند سید السادات، ٢٢٤.

گنجه، ٦٩، ١٢٨، ١٣١.

گوك سرای، ٣٥٥، ٣٩٧.

گیلان، ٤١، ٦١، ٦٩، ٣٤٦، ٣٨٣.

گیلکی، ٣٨٧.

لاچین (هزاره)، ١٤٦، ٣٣٨.

لبنان، ١٠٥.

طاور، ١٤٦.

ماچین، ٧٠.

ماران (قلعه)، ٤٩.

مازندران، ١١٣، ٧٦، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ٢٨٣، ٤٥٨، ٥٣٣.

مسؤوله، ١٣١.

ما وراء النهر، ٣٣، ٥٧، ٦٦، ٥٧، ٦٧، ٦٦، ١٣٦، ١٣٣، ١٣٢، ١٣١، ١٣٠، ١٣٢، ١٣١.

مازندران، ٣٤١، ٣٣٣، ٣٥٦، ٣٥٤، ٣٦٣، ٤٤٣، ٣٦٣، ٣٧٤، ٣٧٤.

ماهان، ٤٢٣، ٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، ٤٧٧، ٤٧٨.

ماهان، ٣٣٦.

مخروقی، ٤٣٤.

- کچ (و مکران) ، ۱۴۶ ، ۳۷۴ ، ۳۵۶ ، ۲۵۶ ، ۳۷۴
 کچیل آب ، ۳۱۱ ، ۳۳۶
 کدکن (نیشاپور) ، ۱۸۷ ، ۱۹۳ ، ۲۱۴
 کرتاب (بیهق) ، ۲۸۳ ، ۲۸۴
 کُراَب ، ۳۲۴
 کربلا ، ۳۰۳
 کرج ، ۳۳۷
 کردستان ، ۴۰۷
 کرگس بال (قلعه) ، ۱۴۶
 کرمان ، ۱۴۶ ، ۹ ، ۱۴۶ ، ۲۴۹ ، ۲۲۰ ، ۲۲۳ ، ۲۱۷ ، ۲۰۸ ، ۱۶۷
 کرمان ، ۳۰۰ ، ۳۶۳ ، ۴۰۸ ، ۳۳۶ ، ۳۳۱ ، ۳۰۵ ، ۳۹۹ ، ۳۷۸ ، ۴۶۳
 کزبو (غور) ، ۲۲۲
 کش ، ۳۳۸ ، ۳۳۳
 کشیر ، ۶۸
 کلات ، ۱۸۵ ، ۴۲۳
 کوشک زر ، ۴۰۷
 کوشک گل افshan ، ۴۳۸
 کوفه ، ۳۹۷ ، ۳۹۴
 کولان (بادغیس) ، ۴۱۷ ، ۴۷۵
 کوهسار کبود ، ۳۷۸
 کوبان ، ۵۵۷
 کوهستان (هرات) ، ۱۲۲ ، ۴۳۶
 کیتون ، کوه — ، ۵۳۰
 کچ ، ۰۵۶

قاين ، ٢٨٨
 قبا (تركمستان) ، ١٧٤ - ١٧٦
 قبجاق (دشت) ، ١٤٦ ، ١٧٨ ، ١٤٦ ، ٣٣٧ ، ٣٠٢ ، ٥٣٤ ، ٥٣٣ ، ٤١٦
 قبة الحضرا (كش) ، ٣٣٨ ، ٣٦٣ ، ١٨٥ ، ١١٧ ، ١٠٦
 قرباغ ، ٣٣٨ ، ١٤٥ ، ١٠٧
 قريش ، ٤٣٤
 قزوين ، ٣٣٤ ، ٣٣٠ ، ٣٩٠ ، ٣٥٣ ، ٣٥٢ ، ٤٠٥ ، ٤٠٧
 قصر شيرين ، ٣٩
 قلعة سفیدوند ، ٣٨٤
 قلماق ، ١٧٤
 قم ، ٣٣١ ، ٣٥٦ ، ٤٠٥ ، ٤٠٧
 قندھار ، ٣٩٤ ، ٤٧٥
 قنوج ، ٣٤٧
 قوشقان (نيشاپور) ، ٣١٨
 قونيه ، ١٩٤ ، ١٩٦ ، ٢٠١ ، ٢٠٠
 قهستان ، ٤٣ ، ٣٣١ ، ٣٨٧ ، ٤٣٨
 قیصار ، ٥٣٩
 قیروان ، ١١٧
 کابل ، ٤٦ ، ٦٨ ، ١٤٥ ، ٣٦٦ ، ٤٨٠ ، ٤٧٥ ، ٤٨٦ ، ٥٣٦
 کاشان ، ٣٩٦ ، ٣٥١
 کاسغر ، ٧٠ ، ١٣٣ ، ١٣٩ ، ١٤٠ ، ٣٣٧ ، ٣٣٤ ، ٣٣٢
 کبر ، ١٤٦
 کتور ، ٣١١

غزال (طوس)، ٩٨
 غُز، ٦٦، ٩١، ٩٣
 غزین، ٩٣، ٧٦-٧٣، ٥٣-٥١، ٤٦، ٤٣، ٤٠، ٣٩، ٣٥-٣٣
 غور، ٧٥، ١٢٣، ٤١٦، ٤١٥، ٤٠٩، ٣٧٤، ٣٦٨، ٣٦٦، ٣٣٣، ١٢٣، ١٤٥، ١٤٠، ١٠٣، ١٠٤، ٩٨

فارس، ٣٤، ٣٦، ١٤٦، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٧، ١٧٧، ١٦٦، ١٦٦، ١٤٦، ٣٥٦، ٣٣٩، ٣٣٥، ٣١٠، ٣٠٩، ٣٠٠، ٣٠٤، ٣٠٣، ٣٩٩، ٣٩٨، ٣٩٤، ٣٩٣، ٣٩٣
 فارمد، ٩٥
 فاریاب، ١١٠، ٥٣١
 فرات، ٣٥٣
 فراه (سیستان)، ٥٣٦
 فراهان، ٣٣١
 فرخار، ٧٠، ٦٩
 فردوس، ٥٠
 فرغانه، ٦٠، ٨٠، ١٢١، ٨٠، ٤٧٩، ٣٧٣، ١٢١
 فرهادجرد، ٤٠٨
 فریومد، ٣٧٣، ٣٧٢، ٣٧٨، ٣٧٧، ٣٧٥، ٣٧٩
 فشاورد (رد)، ٤٠٧، ٣٣٨
 فیروزخند، ٥٣٩، ٥٣٨، ٥٣٩
 فیروزکوه، ٣٨١، ٣٧٦، ٤١٠

طالقان، ٣٥، ٦٩
 طبرستان، ٤٧، ٤٨، ٣٨٩
 طبس، ١٦١، ٣٨٧
 طخارستان، ٤٨-٤٩
 طرطوس، ٣٠٩
 طرق و راوش (ترشيز)، ٣٨٣
 طور، ٣١٨
 طوس، ٣٣، ٣٥، ٥٤-٥٠، ١٧٦، ٤٥٨، ٩٩، ٩٨، ٩٥، ٨٣، ٧١، ٥٢
 ، ٤٥٤، ٣٧٧، ٣٥١، ٣٨٦، ٣٨٣، ٣٧٩، ٣٦٨، ٣٣٩، ١٨٥
 طى، ٣١٦

عباسية (مزار)، ٥٤
 عدن، ٣٩٥
 عراق، ٣٣، ٤٣، ٤٦، ٤٧، ٦٧، ٦٦، ٤٩، ٤٧، ١١٣، ١١٠، ١٠٩، ٩٩
 ، ١٧٤، ١٧٣، ١٥٧، ١٤٦، ١٤٣، ١٣٠، ١٣١، ١١٨، ١١٤
 ، ٣٩٧، ٣٥٦، ٣٣٦، ٣٣٩، ٣٣٨، ٣١٦، ٣٠٨، ١٨٥، ١٧٧
 ، ٣٧٣-٣٧٠، ٣٦٤، ٣٥١، ٣٤١، ٣٣٩، ٣١٠، ٣٠٩، ٣٩٩
 ، ٤١٥، ٤١٠، ٤٠٨، ٤٠٧، ٤٠٦، ٤٠٠، ٣٨٩، ٣٧٩، ٣٧٧
 ، ٥٠٠، ٤٧٦، ٤٧٤، ٤٦٩، ٤٦٥، ٤٥٩، ٤٥٨، ٤٥٧، ٤٣٣
 ، ٥٣٦، ٥٣٣، ٥٣٩، ٥٣٦، ٥٣٦، ٥٠٦، ٥٠٤
 عاد، قلعة - ، ٤٣٣
 عمان، ٣٩٧، ٣٣٣، ٣٥٤

غازفرد، ٣٩٠
 غرجستان، ٧٣، ٤١٦

- شادمان (حصار)، ٥٣٦
 شادیانخ، ١٨٩، ١٨٧
 شام، ٧، ٢٠، ٢٣، ٢٤، ٩٩، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٧، ١٩٨، ١٩٩
 شاه رخیه (قلعه)، ٣٥٤، ٤٧٥، ٣٦٤، ٣٩٠، ٣٣٤، ٣٣٣
 شاه رخیه (مدرسه)، ٤٣٦
 شبنکاره، ٣٥١
 شتر، ٤١٥
 شطّ العرب، ٣٥١
 شقان، ٥٤، ٥٣٧، ٥٣٦، ٤١١، ٣٨٦
 شقیان، ٣١١
 شماخی، ٣٨٣
 شهر بازرگان، ١٨٩
 شهرستان فریومد، ٣٧٥
 شیراز، ٣٨٨، ٣٥٦، ٣٤٠، ٣١٠، ٣٠٩، ٣٠٨، ٣٠٤، ٣٠٣، ٣٠٢، ٣٠١، ٣٠٥، ٣٠٣، ٣٩٣، ٣٩٢
 شیروان، ٧١، ٧٠، ٧٩، ٨١، ٨٠، ١٣١، ٣٨٣، ٣٧٧، ٣٨٢، ٣٩٥
- صف، کوه - (بلج)، ٣٣٣
 صالحیه (کوه)، ٣١٦
 صرصر (بغداد)، ١٤٨
 صوفی آباد، ٣٥٠

سرخ آب، ٣١١
 سرخاب (تبريز)، ٨٢، ١١٤، ٣٤٦، ٣٣٦، ٣٩٦، ٣٣٦، ٣٨٧، ٣٦٨، ٣٣٩، ٣٣٥، ١٣٨، ٣٩٦، ٣١، ٣٩٦
 سفیدوند (قلعه)، ٣٨٤
 سکاکیه (خانقاہ - در سمنان)، ٣٥٣
 سلامه، ٣٥٥
 سلطاناباد، ٤١٠، ٤٢٣
 سلطان دوین (استراباد)، ٣٣٦، ٣٨٣
 سلطان میدان، ٣٧٩
 سلطانیه، ٣١٨، ٣٩٧، ٣٥٦، ٣٣٩
 سرفند، ٦١، ٣٠٥، ٣٨٧، ٣٨٣، ١٧٥، ١٢٣، ١٠٣، ١٠٠، ٣٢٠
 سند، ٣٦٢، ٣٥٦، ٣٥٥، ٣٥٤، ٣٤٧، ٣٣٨، ٣٣٣، ٣٣١
 سند، ٣٦٣، ٣٦٤، ٣٦٢، ٣٧٤، ٣٧١، ٣٩٧، ٤١٠، ٤٢٥
 سند آب، ٥٣٦
 سمنان، ٣٣٥، ٣٧٨، ٣٥١، ٣٥٧، ٣٥٢
 سند، ١٤٠، ٣١٥
 سند آب، ٥٣٦
 سنگان (ایپورد)، ٤٣٤، ٤٣١
 سنگ کلید (رباط)، ٣٧٩
 سواد، ٣١١، ١٤٦
 سوج، آب -، ٣٦٤
 سهند، کوه -، ٣١٣
 سیستان، ٣٩، ١٠٧، ٥٣٦

روم، ۱۰، ۱۹۴، ۱۹۳، ۱۸۳، ۱۷۸، ۱۷۰، ۱۶۶، ۱۶۰، ۱۳۹، ۵۸،
 ۵۰۲، ۵۷۳، ۵۷۵، ۵۷۷، ۵۷۱، ۵۰۵، ۱۹۷، ۱۹۰
 ۱۴۸۴، ۱۴۷۷، ۱۴۱۰، ۱۳۹۰، ۱۳۹، ۱۳۷۳، ۱۳۳۴، ۱۳۰۷، ۱۳۰۷
 رومبیه، ۱۵۰

ری، ۱۰۷، ۱۸۰، ۱۱۵، ۱۱۴، ۱۰۹، ۷۷، ۷۶، ۴۹، ۴۲، ۲۳، ۱۰۲
 ۳۷۶، ۳۰۶، ۳۲۸، ۳۲۷، ۳۰۴، ۳۷۵، ۳۷۱، ۳۶۰، ۱۷۴
 ۱۰۵۴، ۱۰۱۳، ۱۴۷۷، ۱۴۶۵، ۱۴۳۰، ۱۴۷، ۱۴۰۷، ۱۴۰

راابل، ۱۰۳۷، ۱۴۶
 زاغان (باغ)، ۱۴۷۱، ۱۰۳.
 زاکان، ۱۳۹.
 زاوی، ۱۹۵، ۱۳۸۱
 زنجان، ۱۱۵، ۱۱۳، ۱۱۰
 زنجه بلخ (در)، ۱۴۶
 زوزن، ۱۶۶

ساری، ۱۴۱۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳
 سامره، ۷۷
 ساوه، ۱۵۰۷، ۱۳۶۱، ۱۳۶۳، ۱۳۶۹، ۱۳۶۸
 سبزوار، ۱۳۸۳، ۱۳۸۲، ۱۳۸۱، ۱۳۷۹، ۱۳۷۷، ۱۳۶۹، ۱۳۶۷، ۱۳۶۶، ۱۳۶۵
 سپاهان، ۱۳۲۰، رجوع کن به اصفهان،
 سجستان، ۱۴۷۰
 سرای (شهر)، ۱۳۳۷، ۱۳۳۶

دشت خاوران، ٨٣، ٤٢١

دشت قبچاق، ٦، ١٤٦، ٢٣٤، ٣٠٧، ١٧٨، ٢٣٦

دلاudad، ٣٧٨

دماؤند، ٥٣٣

دمشق، ٩٩، ٣١٦، ٣٣٤

دونيه (بيهق)، ٣٧٩

دوين (استراباد)، ٣٣٧، ٣٣٦

دهستان، ٣٥١، ٤٠٨، ٣٧٥

دهلي، ٥٢، ٣٣٨، ٣٤٧، ٣٤٨، ٣٤٣

ديار بكر، ٣٤، ٤٦٣، ٥٣٦

ديلهم، ٤٣، ١٤٠

دينور، ١٣٤، ١٨٠، ١٣٩، ٣٥٦

رادگان، ٦٥، ٨٣، ١٨٥، ٣٣٦، ١٨٥، ٥٣٨، ٤١٠، ٤٠٩، ٥٣٩

رباط اياز، ٥٠٦

رباط ديراباد، ٥٠٦

رباط سنگ بست، ١٧٦، ٥٠٦

رباط عشق (هرات)، ٥٤، ٥٠٥

رباط ياغي، ٥٣٠

رزان (طوس)، ٥١، ٥٠

رستمدار، ٣٥، ٥٣، ٦١، ١٣٥، ٣٨١، ٤١٧، ٤٧٥

رشيدية (تبريز)، ٣١٧، ٣٣٦، ٣٣٠

رودبار، ٥٤

روشك (بخارا)، ٣١

روشن آب، ٣٦٤

- خرم دره، ۹۱
 خسروجرد، ۳۸۸
 خسرو شیرگیر، ۲۲۳
 خضروان (خاف)، ۳۶۳
 خطاب، ۷۰، ۳۲۷، ۳۶۶، ۳۳۴، ۵۰۷، ۳۹۴
 خلقال، ۱۲۱
 خندق (غرا)، ۷
 خوارزم، ۴۹، ۶۱، ۶۲، ۱۳۷، ۱۳۶، ۹۳، ۹۱، ۹۰، ۸۷، ۱۳۸، ۱۳۷
 ، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۲، ۱۳۱، ۱۳۰
 ، ۵۳۶، ۵۳۴، ۴۷۹، ۴۷۵، ۳۳۴، ۵۳۳، ۴۷۹
 خوف، ۳۵۰، ۳۵۰
 خورنق، ۴۷۳
 خوریان، ۳۷۵
 خوزستان، ۳۷۳، ۳۷۳، ۴۰۸
 خوسف، ۴۳۸
 خوی، ۳۹۰
 خیبر، ۵۰۰

- دارالشناه مظفری در شیراز، ۳۰۹
 دارالمرز، ۴۷، ۴۸، ۴۸۱، ۳۸۴، ۳۸۱، ۳۸۹
 دامغان، ۱۸۵، ۱۸۱، ۳۸۱، ۳۸۷، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۸، ۴۱۰
 دجله، ۵۰۸، ۳۸۵، ۳۸۵، ۳۴۹، ۳۰۵، ۳۱۳
 دربند، ۳۳۶، ۳۳۷
 دربند شقان، ۵۳۶، ۵۰۴، رجوع کن به شقان،
 دره دشت (اصبهان)، ۱۰۵
 دست جردان (قلعه)، ۳۸۰

١٩٩

حمد و نیاز، ۱۵۹

حصص، ٣٤

حويزه، ۳۸۸

خاف، ۳۷۵

خانقین، ۵۹

خاوران، ۸۴

خبوشان، ۹۱، ۳۸۱، ۳۰۱

ختلان، ۷۰، ۵۵۹، ۴۲۰، ۳۲۱

ختن، ۳۲۸، ۳۲۴، ۳۲۷

٢٣٧، ٢٣٥، ٢٧٩، ٧. ، بُنْجَد

(90, 93, 91, 18, 10, 13, 77, 75, 71, 07, 02, 0).

۱۷۳، ۱۹۰، ۱۹۸، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۷، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹

ΓΛ. ΓΥΓ, ΓΥΥ, ΓΥΟ, ΓΥΓΓ, ΓΟΟ, ΓΞΥ, ΓΜΓ, ΓΓΓ

，۳۳۰، ۳۳۹، ۳۴۲، ۳۴۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱

1200 1201 1202 1203 1204 1205 1206 1207 1208

100 101 102 103 104 105 106 107

1618.8541.12-2

خواسته های

- جناران، ۱۱، ۴۱، ۰۵۷
 جناشک (قلعه)، ۴۸، ۰۵۸
 جنره، ۱۲۸، رجوع کن به گنجه
 جوپاره (اصفهان)، ۱۰۳
 جوزولی، ۰۵۳
 جونه، ۴۰۰
 جوی مولیان، ۰۴۳
 جوبن، ۱۰۵، ۰۵۸، ۴۱، ۳۳۳، ۳۶۴، ۳۴۱، ۳۷۹، ۳۷۷
 جهان ارغیان، ۴۳۸
 جیپال، ۴۰۰
 جیجون، ۳۵، ۳۶۳، ۳۳۷، ۱۸۳، ۱۴۰، ۱۰۷، ۹۳، ۶۰، ۰۵۷، ۳۷۹
 جیلان، رجوع کن به گیلان، ۰۴۷۴، ۳۵۶، ۳۰۶، ۰۵۰
 چشمیه گل، ۰۰.۶
 چختای، ۳۲۳، ۰۵۷، ۰۱۹، ۰۰.۹، ۴۹۰، ۴۷۹، ۴۷۸، ۴۰۸، ۳۸۴
 چکن سرای، ۰۵۳
 چگل، ۳۶۸، ۳۹۴
 چهار ریاط، ۴۱۰
 چهل دختران (بادغیس)، ۰۵۰
 چین، ۷۷، ۳۶۸، ۰۵۰.۷، ۰۰.۷، ۴۱۰، ۳۹۴

چهار، ۳۳، ۷۹، ۹۹، ۱۹۳، ۱۹۴، ۰۰.۴
 حبشه، ۳۸، ۰۵۸
 حصار، ۰۵۳

ترکستان، ٧٠، ٨٠، ١٠٧، ١٢١، ١٢٤، ١٩٥، ١٧٤، ٣٢٣، ٣٢٢، ٣٢١، ٣٦٤، ٤٧٩، ٤٧٤، ٤٧٣، ٤٥٠، ٣٦٤، ٣٥٠، ٣٤٤
ترکان، ١٤٠، ١٤١، ٣٢١، ٣٦٤، ٤٧٤، ٤٦٥، ٤٥٨، ٤٦٧، ٤٧٧، ٤٧٦، ٤٧٤، ٤٦٣، ٤٥٨، ٣٦٤، ٥٣٦، ٥٣٤، ٥٣٣، ٥٣١، ٥٣٩، ٥٣٨، ٥٣٧، ٥٣٥، ٤٧٨
٥٣٨، ٥٣٧

نزلاباد (بیهق)، رجوع کن به نزلاباد.

ترمذ، ٥٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٩٣، ٩١، ١٢٣، ٩٣، ٩٢، ٥٣٦، ٤٥٣

ترناب (بادغیس)، ٣٦٣

قلیس، ٣٢٣

تل طغانشاه، ٧٣

تمیمه، ٤٣٤

توران، ٦٥، ٦١، ١٤١، ٣٥٤، ٣٥٣، ٣٤٠، ٣٣٨، ٣٧٥، ٣٧١، ٤٧٤، ٤٥٣، ٤٥٢، ٤٥١، ٤٣٧، ٤٥٣

جاجرم، ٣٧٩، ٤٣٤

جاگرکردیزه (مقبره)، ١٠٣

جام، ١٨١، ٣٧٦، ٣٤٨، ٣٨٨، ٣٨٣، ٣٨١، ٣٨٠، ٣٦٨، ٣٥٠، ٤٨٣، ٤٨٥

جبل صالحية، ٣١٦

جرجان، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٤٥١، ٣٦٧، ٣٦٦، ٣٦٥، ٣٧٦، ٣٧٧، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٧٧

جرجانیه (خوارزم)، ٩١

جرنداب، ٣١١، ٣٣٦

جسم، ٣٨٤

جلایر (فیلہ)، ٣٣٦، ٣٤٠، ٣٤١، ٣١٩

۱۴۷۹، ۱۴۷۷، ۱۴۶۱، ۱۴۶۰، ۱۴۰۹، ۱۴۰۷، ۱۴۰۶، ۱۴۰۵، ۱۳۹.

۰۱۹

بقمشان، ۲۸۰.

بلج، ۳۹، ۱۹۳، ۱۴۷، ۸۷، ۸۷، ۷۷، ۷۵، ۰۰۰، ۴۷، ۴۰، ۴۷، ۴۶، ۳۹.

۱۰۵۹، ۱۴۷۴، ۱۴۲۵، ۱۳۷۳، ۱۳۶۴، ۱۳۴۷، ۱۳۳۳، ۱۳۲۳، ۱۳۱۹

۱۰۳۴، ۱۰۳۳، ۱۰۲۵

بلغار، ۱۴۱۰، ۳۹۳.

بنجهیر، ۱۴۰.

پیمار، ۲۷۹.

پیلان، ۱۱۸، ۱۱۷، ۷۹.

۱۴۰، ۱۴۹۸، ۱۴۸۰، ۱۴۷۹، ۱۴۷۷، ۱۴۷۶، ۱۴۷۵.

پایر غ، ۱۰۷، ۱۴۰، ۱۴۸.

پنج آب جیخون، ۴۳۳.

پوست فروش، ۲۸۰.

پل خردره، ۳۷۰.

تبریز، ۱۹۷، ۱۹۰، ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۱، ۱۷۰، ۱۸۸، ۱۱۴، ۸۳.

۱۳۱۱، ۳۱۰، ۳۰۹، ۲۰۷، ۲۱۹، ۲۱۸، ۲۱۷، ۲۰۴، ۲۰۳

۱۴۷۶، ۳۹۰، ۳۸۲، ۳۴۶، ۳۴۰، ۳۳۹، ۳۳۷، ۳۳۶

تخار، ۱۴۰، ۹.

ترخان، ۱۴۷۸، ۱۴۷۴.

ترشیز، ۰۵۷، ۰۵۳، ۰۵۲، ۱۴۶۴، ۳۸۳، ۳۸۲، ۳۸۱، ۳۷۹.

ترک، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴

۱۰۴، ۳۹۳، ۳۳۸.

بابل، ٥٩٣
بادغیس، ٣١، ٥٣٠، ٥٣٥، ٤٧٥، ٤١٧، ٣٦٣، ٣٦٧، ٥٣٠
باران (آب)، ٧٥
بازر (خراسان)، ١٩٥
باشتین، ٢٧٧، ٣٧٨
باغ سپید (هرات)، ٣٥١
بامیان، ١٤٥
باورد، ٤٢٣، ٤٥٨، ٤٧٥
بهراباد (بهراباد)، ٣١٤، ٣٣٣، ٣٤١
بخارا، ٣١، ٣٣، ٤٣، ٤٩، ٤٠٠، ١٦٣، ١٦١، ١٣٦، ١١٨، ٩٣، ١٦٢
بندخشان، ٦٣، ٦٣، ٦٤، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩، ٦٩
بدلیس، ١٤٦، ٣٩٠
بدنه آیورد، ٨٣
بربر، ١٨٣، ٥٠٧
برجند، ١٣١
بردع، ٦٩
برلاس (قبیله)، ٤٢٣، ٣٣٣
بسطام، ٤٩، ٣٧٥، ٥٣٩
بصره، ١٦٩، ٣٧٣، ٣٣٧، ٣٩٧
بغداد، ١٣٣، ١٠٨، ١٠٧، ١٠٥، ٩٩، ٩٧، ٦٦، ٦١، ٥٩، ٥٣
٥٣٩، ٣١٦، ٣١، ٣٠٣، ١٨، ١٦١، ١٤٨، ١٤٧، ١٣٤
٣٠٠، ٣٩، ٣٧١، ٣٧، ٣٧٣، ٣٥٩، ٣٥٧، ٣٥٣، ٣٥٣
٣٥٦، ٣٤٣، ٣١٣، ٣٠٨، ٣٠٧، ٣٠٦، ٣٠٥، ٣٠٤، ٣٠١

- اسفراين، ٣٧٩، ٣٨٤، ٣٨٥، ٣٦٣، ٣٩٩، ٤٠٤، ٤١١، ٤١، ٥٣٨، ٥٣٧
 اسفنگ، ١٣٦
 اسفریس، ٣٢١
 اسلامیه طوس، ٣٧٧
 اصطنع، ٤١٠
 اصفهان، ٣٤، ٤٩، ٤٩، ١١٥، ١١٣، ٧٧، ٦١، ٥٨، ٥٧، ١١٨، ١١٥، ١١٣، ١١٢، ١٢٠.
 ١٠٥، ١٥٣، ١٤٩، ١٤٦، ١٤١، ١٤٠، ١٣٨، ١٣٠، ٣١٩، ٣١٣، ١٨٦، ١٨٠، ١٧٤، ١٧١، ١٧٠، ١٦٧
 ٣٧٠، ٣٧٠، ٣٧٠، ٣٧١، ٣٨٤، ٣٨٣، ٣٩٩، ٣٨٥
 افغان، ١٤٦
 الموت، ١٤٠، ٧٨
 النجق، ٣٩١
 أمّ البلاد، رجوع كن به بفتح
 التجيل (آب)، ٥٠٥
 انداده (جوين)، ٣٤١
 اندخود، ٤٤٠، ٥٣٣
 اندکان، ٣٧٣
 اندلس، ٣١٦
 انطاکيه، ١٣٩
 اویاج، ٣٣٣
 اوچان (تبریز)، ١٧٠
 اوزیك، ٤١٦
 باب الابواب، ١٧٨

فهرست الاماكن و القبائل،

- ابرقوه، ٣٥٦
آسكون، ١٢٦، ١٣٥
آذربایجان، ١١٠، ١١٣، ١١٤، ١١٧، ١١٩، ١٢١، ١٤٦، ١٣٤
آزادیار، ١٠٥
آمل، ٦٠، ٦١، ٢٩٦، ٣٩٧، ٣٨١
آمو، ٣٣
اچر، ٢٣٤
ایورد، ٦٠، ٨٣، ٣٥١، ٤٣٣، ٤٣١، ٥٣٤
اُتار، ١٣٤، ٣٣٤
اترک (آب)، ٣٨٠
اخسیکت، ١٣١
اردوغش، ٢٨٠
ارغون (ترآکه)، ٣٦٤
ارم، ١١٠
اُزبک، رجوع کن به اوزبک،
استریاد، ١٨٥، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٣٧، ٢٣٥، ٢٣٨، ٢٣٧، ٢٣٦، ٢٣٤، ٢٣٣، ٢٣٢، ٢٣١
بنو اسد، ٩

- يزجrid شهریار، ٣٦
 يزید، آل - ، ٣٣٤
 ابو یعقوب یوسف، شیخ - ، ٩٧
 یعقوب بیگ، ٥٣٨، ٥٣٦
 یعقوب بن لیث صفاری، ٣٠، ١٠٧، ١٠٨
 یلدرم (ایلدرم) بایزید، ٣٣٤
 ابن یین فریومدی (محمد بن یین الدین طغراei)، ١٨، ٢٧٣، ٢٧٥ -
 ، ٣٥٩، ٢٧٧
 یین الدّوله، ٣٤ - ٣٥، رجوع کن به محمد غزنوی
 یین الدین طغراei فریومدی، ١٨، ٢٧٣ - ٢٧٥
 یین الدین نزلابادی، ٣٥١
 یوسف امیری، ١٨، ٣٥١، ٤٤١ - ٤٤٣
 یوسف اندکانی، ٣٤٠، ٣٥١، ٣٥٠
 یوسف بیگ، ٥٣٨
 یوسف (پیغمبر)، ٦٤، ٧٦، ٨١، ٢٦٣، ٣٣٠، ٣٣٢، ٣٥١، ٣٧٤
 ، ٤٤٥، ٤٦٣، ٤٧٠، ٥٠٧، ٥١٨
 یوسف فضولی، ١١٧
 ابو یوسف هدایی، شیخ - ، ٩٥
 یونس (پیغمبر)، ٤٤٥
 یونس سنانی، خواجه - ، ٣٨٦

الهاشمي المروزى (صاحب الدعوة)، ٣٩٩
 الهاشمية، ليلة — ، ٣١٣
 هامان، ٣١٧، ٣١٥
 هرمز بن اتوشيروان، ٣٦٥
 هشام بن عبد الملك (خليفه اموى)، ٥٣٤، ٢٣، ٢٣
 هلاکو خان، ٧٨، ١١٧، ١٢٨، ١٣٨، ١٤١، ١٥٨، ١٦٠، ١٦١، ١٦٢، ١٧٠، ١٧٢، ٢١٧، ٢٢٣، ٢٣٤
 هام الدين تبريزى، ١٧، ١٨١، ٣١٨، ٣٠٤، ٣٠٣، ١٨٥، ١٨١، ٣١٩
 همکر، مجد الدين — فارسی، ١٧، ١١، ١٦٦، ١٦٧، ١٧٦
 هومان، ١٠٩
 هندوکه نوباقوت، ٤٣٠، ٤٣١
 هوشنگ، ٣٣٩، ٥٣٣
 يادگار بیگ، امیر — ، ٤٧٠
 يادگار محمد بن سلطان محمد بايستغر، ٥٣٠—٥٣٥
 يار على، امیر — ، ٣٦٤
 يافعى، شیخ ابو عبد الله — ، ٣٣٣
 ياقوت المستعصی، ٣٨٠، ٥١٥
 یحیی سبیک نیشاپوری، ١٨، ٤١٧—٤١٨، ٤٣٩
 یحیی بن صاعد قاضی القضاة، ١٨٨—١٨٩
 یحیی کربابی سریدار، ٣٧٧، ٣٧٧، ٣٨٣
 یحیی بن معاذ رازی، ٣١٧
 یزدجرد بهرام گور، ٣٦٥

ياجوج، ٣٧١، ٤٦٧، ٤٩١
 يادگار بیگ، امیر — ، ١٩
 يادگار محمد بن سلطان محمد بايستغر، ٥٣٠—٥٣٥
 يار على، امیر — ، ٣٦٤
 يافعى، شیخ ابو عبد الله — ، ٣٣٣
 ياقوت المستعصی، ٣٨٠، ٥١٥
 یحیی سبیک نیشاپوری، ١٨، ٤١٧—٤١٨، ٤٣٩
 یحیی بن صاعد قاضی القضاة، ١٨٨—١٨٩
 یحیی کربابی سریدار، ٣٧٧، ٣٧٧، ٣٨٣
 یحیی بن معاذ رازی، ٣١٧
 یزدجرد بهرام گور، ٣٦٥

نور الدین فتحیه الله، رجوع کن به نعمه الله کرمانی، شاه - ،
نور الدین منشی، ۱۳۷ ،
نوروز بن ارغون آغا، امیر - ، ۳۱۴، ۳۱۳ ،
نوشیگن، ۸۹ ، ۹۰ ،
نوشیروان، ۳۰ ، ۷۴ ، ۱۷۶-۱۷۹ ، ۴۳۶ ، ۳۶۰ ، ۳۷۰ ، ۳۷۹-۳۸۰ ،
نویان، امیر شیخ حسن جلایر - ، ۳۰۷ ، ۳۶۱ ، ۳۶۲ ،
نیم، ۱۰۳ ،

الوائیق بالله (خلیفه عباسی)، ۳۱۱ ،
وجیه الدین اسماعیل سمنانی، ۴۳۳ ،
وجیه الدین زنگی بن طاهر فریومدی، ۱۰۸ ، ۱۸۱ ، ۱۸۵ ،
وجیه الدین مسعود سربدار، ۳۰۷ ، ۳۸۶ ، ۳۸۴-۳۷۷ ،
وطواط، رجوع کن به رشید و طواط ،
ولی، امیر - ، ۲۸۵-۲۸۷ ، ۲۲۶ ،
ولی بیگ، امیر - ، ۵۳۰ ، ۵۳۴ ،
ولی پیر علی، ۵۳۶ ،
ولی قلندر، ۱۹ ، ۴۱۳ ، ۴۶۹ ،
ولید بن عبد الملک، ۲۳ ، ۲۲۰ ، ۳۳۳ ،

هابیل، ۳ ،
هادی (خلیفه عباسی)، ۳۱۴-۳۱۳ ،
هارون (برادر حضرت موسی)، ۳۱۷ ،
هارون الرشید، ۹ ، ۳۲ ، ۳۱۱ ، ۳۱۶-۳۱۵ ، ۳۶۰ ،
هارون بن شمس الدین صاحب دیوان، ۳۱۸ ،
بنو هاشم، ۳۳۴ ، ۴۶۵ ،

- نصرة الدين ابو بكر بن محمد بن ايلدگر، ١١٣
 ابن نصوح فارسي، ١٧، ٢٢٥
 نصير الدين طوسى، ١١٧، ١٣٨، ١٤١، ١٦٠، ١٦١، ١٧٣، ١٧٥، ٢١٩، ٢٢٤، ٢٣١، ٢٤٧
 نصير الدين عبد الله، خواجه - ، ٤٨٠
 نظام الدين احمد سهيلى، ١٩، ٥١٣-٥٠٩
 نظام الدين احمد بن فيروزشاه، ٤١١
 نظام الدين اوليا، ٢٣٩، ٢٤٧، ٣٤٨
 نظام الدين ابو محمد بن ابي يوسف بن مؤيد، رجوع کن به نظامي گنجوي،
 نظام الدين هروي، ٢٢٩، ٣٥٣
 نظام الملك، ٣٧، ٣٩، ٥٩، ٨٥، ١٤٠-١٣٨، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٥، ١٧٣، ٥١٤، ١٨٠
 نظامي عروضي سمرقندى، ١٦، ٥٧، ٦١، ٦٠-٦٠، ١٣٠، ٦١-٦١، ٤٩٢، ٤٩٤، ٤٨٠، ٣٧١، ٣٨٩، ٣٥٩، ٣٤٠، ١٨٤
 نعمة الله كرمانى، شاه - ، ١٨، ٣٩٩، ٣٤٠-٣٣٣
 نعمت خوارزى، ٥٣٨
 نعيم الدين نعمة الله، ٥١٧
 نمرود، ٤٤٨، ١٧٥
 نوائى، مير على شير - ، رجوع کن به على شير،
 نوح (پغمبر)، ٦، ٥، ٤١٥، ٥٠٨
 نوح سامانى، ٤٨، ٣٣
 نور الدين رصدى، ١٦٦، ١٦٧
 نور الدين عبد الرحمن اسغراينى، ١٤٧
 نور الدين عبد الرحمن جاىى، رجوع کن به جاىى،

- ناصر الدين سبكتگين ، ٤٠ ،
 ناصر الدين قرشى ، سيد - ، ٣٤٩
 الناصر بالله (خليفة عباسى) ، ١٣٣ - ١٣٤
 نجدى ملعون (يعنى ابليس) ، ١٤٤
 نجم الدين ، ٥٠٣
 نجم الدين ديران ، ١٦١
 نجم الدين على ، خواجه - ، رجوع كن به على مؤيد سريدار ،
 نجم الدين كبرى ، شيخ - ، ١٣٥ ، ١٣٦ ،
 نجم الدين محمد موفق اسغرايني ، ٣٥٣ ، ٣٥٣
 نجيب الدين وركانى ، ٩٨
 نزارى قهستانى ، ١٧ ، ٣٢١ ، ٣٢٤
 نزار بن المستنصر (خليفة فاطمى) ، ٣٢٣
 نساج ، ابو بكر - ، ٩٨ ، ١٩٦
 نسفي (شاگرد سوزنى) ، ١٠٣
 شهاب الدين ابو حفص عمر - ، ١٣٤ ، ١٣٣ ، ١٠٣
 نسيمی تيشابورى ، ٣٩٨ ، ٣٩٩ ، ٣٤٠ ،
 نصر بن احمد سامانى ، ١٠ ، ٣١ ، ٣٣ ، ٣٣
 نصر الله باشتيفى ، ٣٨٤ ، ٣٨٥
 نصر الله كھستاني ، ٣٨٥
 ابو نصر حسن يېگ ، امير - ، ٤٦٥ ، ٤٦٦ ، ٤٧٨ ، ٤٧٨ ، ٥٣٦ ، ٥٣٨ ، ٥٣٩
 نصر بن خلف ، ١٠٧
 ابو نصر خليل احمد ، ٣٩
 نصر بن سبكتگين ، ٤٥
 نصر بن سيار ، ٣٣٥ ، ٥٣٤
 ابو نصر كندري ، عيد الملاك - ، ٣٩

منصور بن محمد مظفر، شاه - ، ٣٠٩، ٣٠٨، ٣٠٥،

منصور قرايوقه طوسی، ١٨، ٤٠٤-٤٠٦

ابو منصور الماتریدی، ١٠٣

منوجهر بن قابوس، ٤٩-٤٧، ٥٣

منوجهر شیروان شاه، ٧١-٧٠، ٧٨، ٧٩

منوجهری، ١٦، ٤٣، ٤٠

منگل بوقا، ١٨٥

منگو قاآن، ١٦٠

مودود بن مسعود بن محمود بن سبکتگین غزنوی، ٤٧، ٦٩

مودود بن يوسف چشتی، شیخ - ، ٥٣٩

موسى (پیغمبر) (پیغمبر)، ٢١، ٦، ٥، ٥٠، ٦، ٢٣٦، ٢١٨، ٢١٧

موسى کاظم، امام - ، ٣٣

مؤید الدین العریضی، ١٦١

مؤید الملک بن نظام الملک، ٩٩

مهدی، امام - ، ٦٦، ٤٣٩، ٢٧٣

مهدی اسماعیلی، عیید الله - ، ٥٣٤

مهدی (خلیفه عباسی)، ٣٦٥، ٣١٣

مهستی، ٦٥، ٦٦، ١٣٠

میرانشاه قورچی، ٣٦٤

میر کرمانی، ١٧، ٣٦٣

میرک، میرزا - (پادشاه ما وراء النهر)، ٥٣٣

مینندی، احمد بن حسن - شمس الکفایة، ٥٣، ٥٤

ناصر بخاری، ١٨، ٢٣٩، ٢٦٣، ٢٧٠، ٢٧٣-٢٧٠

ناصر خسرو، ١٦، ٦١-٦٤

- معين الدين عبد الكريم بن جمال الدين محمد عبد الرزاق اصفهانی ، ١٤٩ ،
معین الدین نظری ، ٣٧١ ،
معینی جوینی ، ١٨٠ - ٣٤٦ ،
مغلان ، ١٣٤ ، ١٣٥ ، ١٤٥ - ١٤٨ ، ١٥٣ ، ٢٣٧ ، ٢١٠ ،
معیث الدین ، رجوع کن به سلیمان شاه ،
مغیرة بن شعبه ، ٣٦ ،
ابو المفاخر رازی ، ١٧ ، ٧٦ - ٧٨ ،
المقدّر بالله ، ٣٦ ، ٣٣٤ ،
مقرب الدین بن فلك الدین ، ١٣٣ ،
ابن مُقله ، ٣٥٩ ،
مکرم بن العلاء (صاحب سعید ناصر الدین) ، ٩ ، ١٠ ،
ملاده ، ٥٩ ، ٧٧ ، ٧٨ ، ١٤١ ، ١٦١ ، ١٩٥ ،
ملك اشرف ، ١٤٦ ،
ملك افتخار الدین کرمانی ، ١٦٦ ، ١٦٧ ،
ملك جمال الدین فیروز کوهی ، ٤٥٦ ،
ملك شانه تراش ، ١٣٧ ،
ملکشاه ، ١٠ ، ٥٧ - ٥٧ ، ١٣٠ ، ٩٠ ، ١٣٩ ، ١٣٩ ، ١٦١ ، ١٨٠ ، ٢٠١ ،
ملکشاه بن محمود بن محمد ملکشاه سلجوقی ، ٣١٠ - ٣٠٩ ،
منتخب الدین بدیع کاتب ، ٩١ ،
منتخب الدین فرخاری ، در یک نسخه این اسم عوض نجیب الدین ورکانی
میايد ، ٩٨ ،
نجیبک ، ٧٨ ،
ابو منصور الشعالي ، ٣٤ ،
المنصور (خليفة عيّاشی) ، ٣٦٥ ،
منصور سامانی ، ٣٣ ،

- مطرزى ، ١٣٨
 مظفر ، ٣٥٦ ، رجوع كن به محمد بن مظفر
 مظفر الدين محمد بن ايلدگر ، ١١٣ ، ١١٤
 ابو المظفر بن نصر بن ناصر الدين ، ٥٥
 مظفر هروى ، ١٨ ، ٢٣٥ ، ٣٤٧ ، ٣٦٣ ، ٣٦٨-٣٦٣
 ابو المظفر بن ياقوت ، ٣٤
 مظفريه (دولت) ، ٣٥٩ ، ٣٩٣ ، ٣٩٥ ، ٣٩٨ ، ٣٩٩ ، ٣٩٣ ، ٣٩٠ ، ٣٩٣
 ابو المعالى صحاف ، ٥٣
 ابو المعالى عبد الملك بن امام محمد جويني ، ٩٨
 ابو المعالى نحاس ، ٧٨
 معاویه بن ابی سفیان ، ٣٨ ، ٤٣٤ ، ٤٣٤ ، ٣٣٤ ، ٣٣٤
 معاویه بن عبد الله ، سید - ، ٣٣٤
 المعتصم بالله ، ٣٦٥
 المعتضد بالله ، ١٠٨
 معجري (شاعر) ، ١٧٤
 معروف کرخى ، ١٩٦
 معز الدين حسين کرت ، ٣٦٨-٣٦٣
 معز الدين حسين غورى ، ٣٦٧
 معزى ، ١٦ ، ١٠ ، ٥٧ ، ٦٠ ، ١٦٩ ، ١٨٤
 ابو معشر ، ٤٩٣ ، ٤٩٩
 معصوم ، امامزاده - ، ٣٩٠
 معصوم ، امير - ، ٣٧٠
 معن بن زائى ، ٤٣١
 معین الدين پروانه ، ١٦٦
 معین الدين طضرانى ، ٣٧ ، ١٦

٣٥٩، ٢٧٧

محيي الدين بن العربي، شيخ - ، ٣١٦

محيي الدين الغزالى الطوسي، ٣٧٧، ٣٧٩

مشتار بن ابي عبيدة الشقى، ٣٩٨

مشتارى، عثمان - ، ٧٦

مرواريد، شمس الدين محمد - ، ٥١٦

مرواريد، عبد الله - ، ١٩، ٥١٥-٥١٧

مرزم، ٤٠، ٤٩١

مزدك، ١٧٨

المستعصم بالله (خليفة عباسى)، ١٦١، ٢٣٤

المستعصمى، ياقوت - ، ٣٨٠

المستنصر بالله (خليفة عباسى)، ٢١٠، ٣٦٥

مسعود بن افطح، ٣٩٧

مسعود، خواجه-(پدر عصمت بخارى)، ٣٥٧

مسعود سريدار، رجوع کن به وجيه الدين،

مسعود بن سعد سلامان، ١٦، ٤٧-٤٩

مسعود بن محمود بن سیکتگین سلطان غزنوی، ٩، ٤٦، ٤٧

مسعود بن محمد بن ملکشاه سلجوقى، ٧٦، ١١٤، ١٠٥، ١١٧

مسکویه، شیخ ابو على - ، ٣٠

مسکین، بابا شمس - ، ٣٨٦

ابو مسلم (صاحب الدعوة)، ٢٣٥، ٥٢٣

مسیح، رجوع کن به عیسی،

مسیلمه، ٤٦

مضعف بن زین، ٣٩٨

مضطح الدين، رجوع کن به سعدی،

- محمد بن علی بخشی، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۶،
 محمد بن علی بن عبد الله بن العباس، ۳۶۵،
 محمد بن علی کرماج اصفهانی، ۱۱۴،
 محمد قاسم بن محمد جوکی، ۳۹۶،
 محمد بن قاج، ۶۷،
 محمد قونه شیری، حاجی -، ۴۰۹،
 محمد کاخکی قهستانی، مولانا -، ۳۳۰،
 محمد کله گاو، ۴۲۳،
 محمد بن محمود بن سبکتگن غزنوی، ۴۶-۴۷،
 محمد معتمد (صدر سلطان بابر)، ۳۰۸،
 محمد بن مظفر، مبارز الدین -، ۳۳۹، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۴،
 ، ۳۹۳، ۳۹۹، ۳۹۰،
 محمد بن ملکشاه سلجوقی، غیاث الدین ابو الفتح -، ۷۶-۷۸، ۸۵،
 محمد پیغمبری نیشابوری، ۶۶،
 محمود، امیر - (پدر امیر خسرو دهلوی)، ۳۳۸،
 محمود بن بابر شاه، ۴۳۵، ۴۷۵،
 محمود برسه، خواجه -، ۱۹، ۴۳۶، ۴۷۱-۴۸۰،
 محمود بن سبکتگن غزنوی، سلطان -، ۱۰، ۷، ۳۶، ۳۹، ۳۳، ۳۰، ۳۴،
 ۴۰، ۴۳-۴۷، ۵۱، ۵۳، ۵۵، ۶۴-۶۳، ۷۳، ۱۰۷،
 ۱۷۴-۱۷۶، ۱۷۶-۱۷۴،
 محمود بن محمد بن مظفر، شاه -، ۳۹۹، ۳۰۰،
 محمود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی، ۶۴، ۱۳۰، ۱۳۱،
 محمود میرزا، سلطان -، ۵۳۶، ۵۳۴، ۵۳۲، ۵۳۶،
 محمود ورّاق، ۷۶،
 محمود بن یمن فریومدی (المشهور بابن یمن)، ۱۸، ۳۷۳، ۳۷۵-

- محمد بن بايستغر، سلطان - ، ۲۳۹، ۴۰۰، ۴۰۵، ۴۱۳-۴۰۶، ۴۳۰، ۴۳۵، ۴۳۲، ۴۳۱
- محمد بدخشی، شاه سلطان - ، ۴۷۱
- قرا محمد (پدر قرا یوسف) ترکان ، ۳۹۰
- محمد ترکان، امیر - ، ۳۸۰
- محمد تغلقشاه، سلطان - ، ۳۴۷
- محمد بن تکش خوارزمشاه، ۱۳۷-۱۳۱، ۱۴۰، ۱۹۳
- محمد توفان، ۴۲۲
- محمد تیمور سریدار، ۳۸۱
- محمد جاجرمی، ۴۲۶
- محمد بن جریر الطبری، ۵۳۴
- محمد جوکی میرزا، ۳۹۳، ۳۹۵، ۳۹۹
- محمد بن جهانشاه، ۴۶۱
- محمد بن حسام الدین هروی، ۱۷، ۱۸، ۲۲۰-۲۲۶، ۴۳۸-۴۳۹
- محمد بن حسن البختی البکری، ۱۹۳، رجوع کن به جلال الدین روی،
- محمد خطابادی ، ۳۸۴
- محمد خدابند، سلطان - ، رجوع کن به خدا بینک
- محمد خدایداد، امیر - ، ۴۰۰
- محمد رسول الله، ۳، ۶، ۷، ۸، ۲۰-۲۲، ۲۷، ۲۸، ۳۷، ۳۲۲، ۳۱۶، ۴۱۹، ۴۲۳، ۴۲۸، ۴۶۷، ۵۰۶
- محمد الرواسی العکاشی، ۴۳۶
- محمد شاه الجبو، ۳۵۶، ۳۹۳، ۳۹۵
- محمد شاه بن سلغرشاه بن سعد بن زنگی، ۳۰۹
- محمد بن عبد الله، رجوع کن به کاتبی،
- محمد عبد الرزاق اصفهانی، جمال الدین - ، ۱۴۱، ۱۴۸-۱۴۱

- ماه الميّاء، ٧
 ماريء قبطيّه، ٧
 ما شاء الله المصري، ٣١١
 مأمون، خليفة عبّاسي، ٣١٣، ١٧٨
 ماني، ٣٤٠، ٤٢٧
 ماه روی، امام حسن - ، ٣٨٨
 ماه ملك خاتون بنت سعير سلجوقي، ٦٤، ١٣١
 مبارز الدين على جلاير، ٥١٩
 متنبی، ١٦، ٣٤، ٥٠٠
 متوكّل، خليفة عبّاسي، ٣٦٥
 مجاهد هندي، شیخ - ، ٤٠٠
 محمد الدولة ابو طالب بن فخر الدولة الديلي، ٤٤-٤٣
 محمد الدين بغدادي، ١٩٣
 محمد الدين همکر، ١٧، ١٠٦، ١١٠، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٩، ١٧٦، ١٨١-١٨٢
 محمد الملك يزدی، ١٠٦
 ابو الحجج مجدد بن آدم السنائی، رجوع کن به سنائی،
 محجون، ٩٣، ٩٣، ٢٣٣، ٣٤٤، ٣٤٥، ٤٢٣، ٤٦٨
 شعیر بیلقانی، ١٧، ٨٣، ١٠٤، ١١٣، ١٢٣، ١١٨-١١٩
 شعیر الدین (وزیر)، ١٧٣
 ابو الحسان الرویانی، ٣٢٤
 ابو الحامد غزنوی، ٧٥
 محمد بن ابریم العطار البیشاوری، شیخ فرید الدين - ، رجوع کن بعطار،
 محمد بن ادریس الشافعی، ٢٣، ٨٥
 محمد بن اسلم الطوسي، ٣٣
 محمد بن ابلدکر، مظفر الدين - ، ١٢٣، ١١٤

کمال الدین نجوانی، ۱۱۴، ۸۳، ۱۱۴
 کندری، ابو نصر عبید الملک -، ۵۹
 کیانیان، ۳۰۳
 کیا بزرگ امید، ۱۹۰
 کی خسرو، ۷۴
 کی قباد، ۱۱۰، ۳۶۰، ۳۵۶
 کی کاؤس، ۳۸، ۳۰۶، ۲۴۷، ۴۲۳
 کی کاؤس نبیره قابوس، ۷۹
 کیومرث، ۳۶۰، ۵۲۳

گورخان، ۱۰۷
 گوهر شاد خاتون، ۲۳۹، ۳۷۱، ۳۴۰، ۴۰۰، ۴۰۸، ۴۷۴، ۴۷۸

لامعی، ۱۰۳
 لای خوار، ۹۶، ۹۰
 لبید بن اسود الباهلی، ۱۶، ۲۱، ۲۳^۱
 لطف الله بن مسعود سربدار، ۳۸۱، ۳۸۵، ۳۸۶-۳۸۴
 لطف الله نیشاپوری، ۱۸، ۲۱۷-۲۲۵
 لقان، ۹۷
 لواحی، ۶۷، اما بنظر چین میابد که عوض روحی و لواحی میباشد

روحی و لواحی باشد،

لوط، ۳۶
 لیلی، ۹۳، ۹۳، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵

قوام الدین، حاجی - ، ۳۹۴
 قوام الدین، سید - ، ۳۸۳
 قوام الدین هندرسون، ۳۴۰
 قوامی مطرزی، ۱۱۷، ۱۲۸
 قوچین، امیر بابا حسن - ، ۴۶۳
 قوش ریاطی، شیخزاده - ، ۴۱۰
 قیصر، ۷۹، ۸۱، ۲۰۱، ۲۵۷، ۳۰۰، ۳۰۷، ۳۳۴، ۳۶۷، ۳۶۱

کاتبی، محمد - ترشیزی، ۱۸، ۳۰۱، ۳۴۰، ۳۰۴، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۹۱-۳۸۱

مکالمہ تبریزی، شیخ - ، ۱۸۰-۳۱۶، عیسیٰ بن علی - ، ۳۹۸

گرت، ملوک - ، ۲۵۰، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۱، ۲۶۷

کسری انوشیروان، رجوع کن به نوشیروان،
 Hubbard بن زهیر، ۱۶، ۳۷، ۳۸

ابن الکعب، ۳۰

کلو اسپنڈیار، ۳۸۱

کلیم الله، رجوع کن به موسی،
کمال بدخشی، ۱۳۶۶

کال بدخشی، ۳۶۶

کمال خجندی، ۱۸، ۲۱۱، ۲۳۰-۲۳۱، ۳۰۳، ۳۰۵، ۴۰۷،
کمال الدین اسماعیل اصفهانی، ۱۷، ۱۳۶، ۱۳۲، ۸۳، ۸۲، ۱۴۱، ۱۴۳

كال الدين غياث الفارسي، ١٨، ٤١٨، ٤٥٠، ٤٢٦، ٤٨٣، ٤٨٥، ١٤٨-١٥٤

- قتلوق بوقا، ٣٨٤
 قتيبة بن مسلم الباهلي، ٣٣٣، ٣٣٤
 قرا بوقاى جان قربانى، ٣٨٠
 قرا بوقه، منصور - طوسى، ١٨، ٤٥٤-٤٥٦
 قراجار نوبان، ٣٢٣
 قرا محمد تركان، ٣٩٠
 قرا يوسف تركان، ٣٠٨، ٣٣١، ٣٣٧، ٣٦٤، ٣٧٠، ٤٠٦، ٣٩٠
 قرمطيان، ٥٣
 قزل ارسلان بن انبك ايلدكر، ١١٠، ١١٣-١١٥، ١١٧، ١٢٣، ١٣٩، ١٣٨، ١٣٤
 قطب الدين احمد امام هروى، ٤٨٠
 قطب الدين حيدر، ١٩٣
 قطب الدين رازى، ٣٩٩
 قطب الدين شيرازى، ٣١٩، ٤٨٥
 قطب الدين محمد خوارزمشاه، ٩٠
 قطب الدين نائى، ٣٣١-٣٣٠
 قطران، ١٨٤
 قطران بن منصور، ١٦، ٦٧-٦٩
 قارى ايناق، ٣٠٩
 قر الدين، ٣٧٣
 قمرى، سراج الدين -، ١٧، ٣٣٥-٣٣٤
 قنبر، ٦٣، ٤٩١
 قنبرى، زهتاب نيشاپورى، ١٨، ٤٣٦، ٤٦٥-٤٦٨
 قنقرات خاتون، ٣٣٥ ٣٣٤

فغفور ، ٤٦٧
 فلك الدين چترى ، ٣٦٧
 فلك شيروانى ، ١٧ ، ٤٧ ، ٧١ ، ٧٠ ، ١٠٣ ، ١٠٤ -
 ابو الفوارس شاه شجاع ، ٣٠٣ - ٣٣٩
 ابو الفوارس نصر بن احمد سامانى ، ١٠ ، ٣٣ - ٣١
 ابن فورك ، ٣٣٤ ،
 فيروز بن يزدجرد ، ٣٦٥ ،
 فيروزشاه ، امير - ، ٤٤٠ ،
 فيلقوس ، ٤٥٣ ،

قايوس بن وشكير ، ٤٨ ، ٤٩ ، ٥٤ ، ٦٩ ،
 قايل ، ٣٠ ،
 قارون ، ٣٠٦ ، ٣٥٩ ،
 قاسم انوار ، سيد - ، ١٨ ، ٣٠٣ ، ٣٤٦ ، ٣٥٣ - ٣٤٦ ، ٥٠٦ ،
 ابو القاسم بابر ، سلطان - ، رجوع كن به بابر ،
 ابو القاسم جنيد بغدادى ، رجوع كن به جنيد ،
 ابو القاسم حسن ، رجوع كن به عنصري ،
 ابو القاسم گرگانى ، ١٩٦ ، ٥٤ ،
 قاسيه تونى ، ١٨ ، ٤٥١ ، ٤٥٣ ،
 قاضى امام ، ٣٣٩ ،
 قاضى زاده روئى ، ٣٦٣ ،
 القائم بامر الله العباسى ، ٣٤ ،
 قياد بن فيروز ، ١٧٦ ، ١٧٨ ، ٢٠٠ ،
 قياد بن اسكندر بن قرا يوسف تركان ، ٣٩١ ،
 قبائى ، ركن الدين - ، ١٢ ، ١٧٣ - ١٧٦ ، ١٨١ ،

- فخر الدين وزير، ٤٣٧
 فخر الملك پسر نظام الملك، ٥١٤
 فخر الملك، خواجه - ، ١٦٩، ١٦٨، ١٦٧
 أبو الفرج بلخي، ٣٩
 أبو الفرج بن الجوزي، ٣٠٣
 أبو الفرج سجزي، ١٦ - ٣٩
 فرخاري، ١٦، ٦٩ - ٧٠
 فرخني، ١٦، ٥١، ٥٧ - ٥٥
 فردوسى طوسى، ١٦، ٣٥، ٣٦، ٤٥، ٤٩، ٥٠، ١٨٤
 فرزدق، ١٦، ٢٣، ٢٣، ١٦٩
 فرعون، ٣١٣، ٣١٥
 فرهاد، ٣٥١، ٣٣٦، ٥١٨
 فرهاد آغا، ٣٣٦
 فريد احول، ١٧ - ١٧١
 فريد ارغون، امير سيد - ، ٥٣٦
فريد الدين عطار، شيخ - ، رجوع كن به عطار
 فريد شكر كنج، شيخ - ، ٣٤٧، ٣٣٩
 فريد كاتب، ١٧، ٦٥، ٨٦، ٦٧ - ١٠٨
 فريدون، ٧٤، ٣٠٨، ٣٩٨، ٣٩٧، ٤١٣، ٤٦٧، ٤٣٠، ٤٧٦
 فضيبي جرجانى، ١٧، ٦٩
 ابو النصل رئيس، ١٤٠، ١٤١
 فضل الله باشتبيني، ٣٧٧
 فضل بروكى، ٣١٤، ٣١٥
 فضيل عياض، ٣١٤، ٣١٥

غياث، كمال الدين - الفارسي، ١٨، ٤١٨ - ٤٢٠،

غياث الدين برادر سلطان جلال الدين خوارزمشاه، ١٤٦،

غياث الدين پير احمد وزير، ٤٦٣، ٤٠٩،

غياث الدين جمشيد، ٣٦٣،

غياث الدين سلطان حسين بن امير فيروزشاه، ٤٤٠،

غياث الدين کرت، ٣٦٧، ٣٦٨، ٣٦٩،

غياث الدين شهيد بن رشيد، ١٢١، ٢٣٥، ٣٥٨،

غياث الدين محمد بن ملکشاه، ٧٧، ٧٦،

غياث الدين، مولانا -، ٤٤٣،

فارمدي، ابو علي -، ٩٥،

فاضل جرده، مولانا -، ٣٣٧،

فاضل حسين خوارزمي، ٣٤٠،

فاطمه بنت رسول الله، ٣٣،

ابو الفتاح البستي، ١٦، ٣٦، ٣٧، ٣١٩،

فتحي، علي -، ٧٦،

فخر الدوله ديلى، ٤٣، ٤٤، ٤٨،

فخر الدين اوحد مستوفى، ٤٣٩، ٤٤٣ - ٤٤٥،

فخر الدين بنناكتى، ١٧، ٧٣، ٢١٣، ٢٢٧، ٢٣٩ - ٢٢٧،

فخر الدين خالدى اسپارينى، ٣٤١،

فخر الدين زيد بن حسن الحسينى، ١٥٦، ١٥٧،

فخر الدين عراقى، ١٧، ٩٨، ٢١٥ - ٢١٨، ٢٢٣، ٣٣٣،

فخر الدين غلطانى، ٣٨٦،

فخر الدين محمد بن عمر الرازي، ١٣٦، ١٣٧، ٣٦٥،

فخر الدين محمد الماسترى، ٣٠٩،

- عمر بن امیرانشاہ بن تیمور گورگان، ۳۷۷-۳۷۵
 عمر بن الخطاب، خلیفه، ۳، ۶۳، ۸۲، ۲۱۰
 عمر خیام، ۱۳۸
 عمر شیخ سلطان بہادر، ۳۳۴، ۳۷۰، ۳۶۷، ۳۷۱، ۳۷۵-۳۷۳
 عمر بن عبد العزیز، ۴۸۱
 عمر بن لیث صفاری، ۱۰۸
 عمعق بخاری، ۱۶، ۶۴-۶۷
 عیید خراسان، ۵۰
 عیید الملک، ابو نصر کندری، ۳۹
 عنصر المعالی کیکاووس بن اسکدر بن قابوس، ۶۹
 عنصر المعالی منوچهر بن قابوس، ۴۷
 عنصری، ۱۰، ۱۶، ۳۱، ۳۳، ۴۵-۴۴، ۴۷-۴۴، ۵۰، ۵۳، ۵۵، ۵۰۰
 ۵۰۱، ۵۰۲، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۴، ۱۷۳
 ابو عوانه اسفراینی، ۳۳۴
 عیسیٰ مسیح، ۳، ۶، ۵۰، ۷۹، ۲۲۳، ۲۰۴، ۲۶۶، ۲۷۳، ۳۸۴، ۳۸۸، ۳۸۸
 ۴۱۸، ۴۹۱، ۴۸۹، ۴۳۹
- غاران خان، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۸۳، ۲۹۳
 ابو الغازی سلطان حسین، ۳-۲، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۷۳-۴۷۶، ۴۷۹
 ۴۸۰-
 غزالی، ابو حامد محمد -، ۶۶، ۷۱، ۸۰، ۹۰، ۹۸، ۹۹
 غزالی، شیخ هبی الدین - طوسی، ۳۷۷
 ابو الفناش ناج الملک الفارسی، ۵۹
 غصایری، ۱۶، ۲۳-۲۵
 غور، ملوک -، ۷۵، ۱۲۳، ۲۶۶

علي شهاب ترشيزى، خواجه - ، ١٨، ٣٩٨-٤٩١، ٤٠١،

علي شير، مير - ، ١٤، ١٥، ١٥، ١٩، ١٨٩، ١٧٦، ٥٤-٥٥، ٣٤٩، ٤٨١، ٤٩٤-٥٠٨

علي بن ابي طالب، امير المؤمنين و امام المتقين - ، ٢١، ٢٠، ٧، ٣١، ٣٢، ٦٣، ٩١، ١٢٣، ١٢٣، ٣٩٧، ٣٩٦، ١٩٦، ٣١٥، ٣١٩، ٤٩٣، ٤٩١، ٣٩١، ٤٣٦، ٤٣٤، ٤٢٩، ٣٩٣، ٤٩٢، ٤٩٣، ٤٩١، ٤٢٠

علي طوسى، خواجه - ، ٣٠٧،

علي بن عبد الله بن العباس، ٣٦٥،

علي بن عيسى كحال، ٣٩٨،

ابو علي فارمدي، ٩٥،

علي فتحى، ٧٦،

ابو علي كاتب، شيخ - ، ١٩٦،

ابو علي مسكونيه، ٣٠،

علي بن موسى الرضا، امام - ، ١٩٦، ٢٦،

علي ملك، خواجه - والد شيخ آذرى، ٣٩٩،

علي مؤيد سريدار، ٣٧٧، ٣٨٥-٣٨٨، ٣٠٢، ٤٦٣، ٤٦٣،

علي، ميرزا - والى بليخ، ٤٤٣،

علي، ولی پیر - ، ٥٣٦، ٥٣٦،

عاد الدوّلة بن حمدان، ٣٤،

عاد الدوّلة البدلى، ٤٩،

عاد زوزنى، ملك - ، ١٦، ٦٥، ٦٥-٧١، ٧٣-٧١،

عاد فقيه كرمانى، ١٨، ٣٥٦-٣٥٤، ٣٠٨،

ابن عاد، ١٨، ٣١٦-٣١٧، ٣١٧،

عادى، ٩٨،

ابو عمارة، ٨٣،

- علاء الدين كيقياد، ١٤٦، ١٩٤، ٣٠١
 علاء الدين محمد ساوجى، ٣٥٧
 علاء الدين محمد ملك هند، ٢٣٨، ٢٤٣، ٣٣٩، ٣٤٧
 علاء الدين محمد فريومدى صاحب ديوان، ٣٧٨، ٣٧٥، ٣٧٣، ٣٧٩
 علاء الدين وزير، ٢٣٩
 علاء، الملك (سيد ترمذ)، ١٣٣
 ابو العلاء گنجوي، ١٦، ٧١-٧٠، ١٠٣
 ابو العلاء المعري، ١٦، ٢٤، ٣٥، ٢٥
 علامه، مولانا قطب الدين شيرازى، ١٨٥
 علائى عطار بخارى، ١٣٧
 ابو على احمد شادان، ٨٤-٨٥، ٨٥
 على اکبر ترمذى، سيد - ، ٤٥٣
 على، امير سيد - هداني، ٣٣٥
 على ايناق، ٣٥٣
 على بيگ جلاير، امير - ، ٥١٩، ٥٣١
 على پرناك، شيخ - ، ٥٣٩
 على درڈزد استرابادى، ١٨، ٣٨١
 على بن الحسين بن على زين العابدين، ٢٣
 على رمضان، امير - ، ٣٨٣
 ابو على رودبارى، ١٩٦
 ابو على سمجور، ٣٩، ٤٠، ٤٨
 ابو على بن سينا، شيخ الرئيس - ، ٤٩، ٥٤، ٦١، ٦٥، ٦٤، ٦٦، ٦٩٣
 ابو على شادان، ٨٤-٨٥
 على شكر، ٥٣٧
 على شمس الدين سربدار، ٣٧٧، ٣٨١-٣٨٤

عز الدين طاهر نيشاپوري، ٣١٧،

عزيز نبی، ٥٢٣،

عزيز، درویش - ، ٣٨٧-٣٨٥،

عسیدی، ٤٧، ١٦،

عصایی، ٣٩٣،

عصمة الله بخاری، ١٨، ١٠٣، ٢٣٥، ٣٥٣، ٣٦٦-٣٥٧، ٣٧٣، ٤٣٠،

عضايری رازی، رجوع کن به غضایری،

عفشد، سید - ، ٣٩٥، ٣٩٤،

عفشد الدوله دیلی، ٣٩،

عفشد الدين، قاضی - ، ٣٩٤،

عطّار بخاری، ١٣٧،

عطّار، شیخ فرید الدين - ، ١٣، ١٧، ٩٥، ١٩٣، ١٩٣-١٨٧،

٥٠٦، ٤١٩، ٣٨٧، ٣٣٥

العکاشی، شیخ محمد الروایی - ، ٤٣٦، ٣٣٣،

علاء الدوله، امیرزاده - ، ٣٦٣، ٤٧١، ٤٧٥،

علاء الدوله (برادر زن امیر محبی کرایی)، ٣٨٣،

علاء الدوله بن بایسنگر، ٤٠٥، ٤٠٨، ٤٠٩، ٤١٣، ٤١٤،

٤١٦، ٤٠٤، ٤١٧

علاء الدوله بختیشهاد الغازی السرقندی (پدر دولتشاه)، ٣٣٧، ٣٣٨،

علاء الدين تکش خان خوارزمشاه، ١٠٨، ١١٤، ١٣٧، ١٣٨،

علاء الدين شاشی، ٣٦٦،

علاء الدين سید حسینی، شاه - ، ٣٣٩،

علاء الدين عطا ملک جوینی، ١٠٥، ١٠٩، ١٠٦، ١٣٥، ١٣٦،

علاء الدين علی (پدر وزیر نعیم الدين)، ٥١٧،

علاء الدين غوری، سلطان - ، ٧٦، ٨٥،

- عبد القادر ناینی ، ١٨٦ ، ١٧
 عبد اللطیف بن آنگ بیگ ، ٤٧٤ ، ٤٧٥ ، ٤٣٥ ، ٣٦٤ ، ٥٣٣
 عبد الملک سامانی ، ٣٣
 عبد الملک سمرقندی ، ١٨ ، ٣٣٢ - ٣٣١
 عبد الملک بن عطاش ، ٧٨ ، ٧٧
 عبد الملک بن مروان ، ٣٩٧ ، ٣٩٨
 عبد المؤمن گویند ، ٣٣٠
 عبد الواسع جمل ، ٦٥ ، ١٧ ، ٧٣ - ٧٦
 عبد الوهاب طوسی قاضی القضاة ، ٤٥٤
 عبید راکانی ، ١٨ ، ٢٣٩ ، ٢٣٤ - ٢٨٨ ، ٢٣٥ ، ٢٦٣
 عثمان بن عفان ، ٣١٥ ، ٣
 عثمان مختاری ، ١٧ ، ٢٦ ، ٩٤ - ٩٣ ، ٩٨
 ابو عثمان مغربی ، ١٩٦
 عدنانی ، ٦٧ ، ١٣٧
 عدی بن حاتم الطائی ، ٣١٦
 عراقی ، فخر الدین - ، ١٧ ، ٩٨ ، ٢١٨ - ٢١٥ ، ٢٢٣ ، ٢٢٢
 ابن العربي ، شیخ هبی الدین - ، ٣٢٣ ، ٢١٧ ، ٣١٦
 العربیضی ، مؤید الدین - ، ١٦١
 عرباضی ، سادات - ، ٤٦٣
 عز الدین ، خواجه - ، ١٧٤
 عز الدین آملی ، ١٩٠
 عز الدین پور حسن اسفراینی ، ٢٣١ - ٢٣٣
 عز الدین سوغندی ، امیر سید - ، ٣٨٣
 عز الدین علوی ، ٨٣
 عز الدین طاهر فریومذی ، ١٥٧ ، ١٥٨ ، ١٥٩

عبد الله الانصاري، خواجه پير - ، ٥٣٠

عبد الله بن جعفر، ٣٣٤

عبد الله جمّار، ٤٩

ابو عبد الله (رجوع كن به رافع بن هرثة)،

عبد الله بن زياد، ٣٩٨

ابو عبد الله سينا، ٤٩

عبد الله بن طاهر، ٣٠

عبد الله بن العباس، ٣٦٥

عبد الله مرقاريد، ١٩، ٥١٥ - ٥١٧

عبد الله بن معاویة بن رشید بن عبد الله بن جعفر بن ابی طالب،
٢٣٤، ٣٣٥

عبد الله مولائی، ٣٧٩

ابو عبد الله الياقعي، ٣٣٣

عبد الحجّ بن علاء الدين هندوى فريومدى، ٣٧٩

عبد الحجّ، خواجه - نقاش، ٣٦٣

عبد الحجّ، مولانا - خطاط، ٤١٣

عبد الرحمن اسفرایینی، شیع - ، ٣٥٣

عبد الرحمن بن اشعث، ٢٣٥

عبد الرزاق سردار، ٣٧٧ - ٣٨٠

عبد الرزاق کاشی، ٣٢٩

عبد الصمد بدخشی، ٤٨٠

عبد العزیز بن آنگ بیگ، ٣٦٤

عبد القادر مراغی، خواجه - (أُستاد در علم موسیقی و مشهور به عودی)،
٣٣٦، ٣٤٠، ٣٤٠، ٣٩٩

عبد القادر گلاني، ٣٠٣

- آل طاهر، ٣٠
 طبری، محمد بن جریر — ، ٥٣١، ٥٣٤
 طغای تیمور خان، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٨٣، ٢٨٣-٢٨٣
 طغان شاه سلجوقی، ٧٣، ٧٣، ١١١، ١١١، ١٢١
 طغل بیگ بن میکائیل سلجوقی، ٧٣، ٨٥-٨٤، ١٢١
 طغل بن ارسلان سلجوقی، ١٠٩، ١١٤، ١٢١، ١٥٤، ١٥٥
 طغل بن محمد بن ملکشاه، ١٢٠
 طلحه بن جیر الاسدی، ٩
 طنطرانی، معین الدین ابو نصر احمد بن عبد الرزاق، ٢٧، ١٦
 طوسی، مولانا — ، ٤٥٦، ٤٦٣-٤٦٣
 طہبورث، ٦
 طوطی ترشیزی، ١٨، ٤٣٦، ٤٦٥-٤٦٤
- ظہیر الدین فاریابی، ١٧، ٤٣، ٨٣، ٨٣، ١١٣-١٠٩، ١١٥، ١١٧
 ١١٧، ١١٧، ١٢٧، ١٢٧، ٤٩٥
 ظہیر الدین کرایی (سریدار)، ٣٧٧، ٣٨٣، ٣٨٤، ٣٨٤
- عادل اختاجی، ٣٠، ٩
 عارفه هروی، ١٨، ٤٢٩-٤٤٠، ٤٤٠
 عیّاس بن عبد المطلب بن هاشم، ٣٦٥
 بنو عیّاس (خلفاء)، ٣٥، ٣٨، ٣٩، ٣٩، ١٠٧، ١٣٣، ١٣٤، ١٦١
 ٣٦٥، ٣٦٤، ٣٤٤، ٣١٥-٣١١
 عیّاس (قاتل الغ بیگ)، ٣٦٦
 ابو العیّاس، قاضی - شریجی، ٣٤٢
 عبد الله بن ابرهیم سلطان بن شاهرخ، ٤٠٦، ٤٣٦، ٤٣٥، ٤٧٣

صاعديه، ١٤٣، ١٤٩، ١٧٠،
صاين الدين تركه، ٣٤٠، ٣٨٤
صدر، امير اويس - ، ٤٦٣
صدر الدين ابرهيم بن سعد الدين الحموي، ٣١٤
صدر الدين اردبيلي، ٣٤٦
صدر الدين داروغة، ٤٢٣
صدر الدين عبد اللطيف خجندى، ١١٣، ١١٣
صدر الدين محمد الرقاشي العكاشي، ٢٣٣، ٤٣٦
صدر سعيد الملستى، ١٣١
صدر الشريعة، ١٦١-١٦٣
صلوکي، ابو سهيل - ، ٦٣، ٤٨، ٤٨
صفاريان، ٣٠، ١٠٨
صفيه خاتون، ١٠٧
صفيه (زاهد)، ٢٣٤
صلاح الدين زركوب، ١٩٥

ضحاك، ٤٧٧
ضياء الدين (بدر افضل الدين محمود)، ٥١٣
ضياء الدين ابو نجيب سهروردي، ١٩٥، ١٩٦
ضياء الدين يوسف بن اصيل الدين بن نصير الدين طوسى، ٣١٠

طالب حاجرى، ١٨، ٤٣٤-٤٣٦
طاهر ايوردى، ٣٦١، ٤٦٩
طاهر بخارى، ١٩، ٣٦٨، ٣٦٩
ابو طاهر خاتونى، ٣٩، ٥٨، ٦٤، ٧٦

- شمس الدين محمد المخاطي البخاري المشهور به خواجه پارسا، ٣٤٠،
 شمس الدين محمد، سلطان - ، ٣٣٨،
 شمس الدين محمد صاحب ديوان جويني، ١٧٠، ١٦٦، ١٠٥، ١٠٦، ٢٢١-٢١٩، ١٨٥
 شمس الدين محمد مرواريد، ٥١٦،
 شمس الکناة، احمد بن حسن ميمendi، ٥٣،
 شمس الکناة، نظام الملك، ٣٧،
 شمس الکناة، خواجه غیاث الدين پیر احمد دستور الوزرا، ٤٦٣،
 شنبس المعالى، قابوس بن وشمگير - ، ٤٩-٤٨، ٤٩،
 شمس الوزرا، ٥١٣،
 شهاب ترشيزى، خواجه على - ، ٤٥١، ١٨، ٣٩٨-٣٩١،
 شهاب الدين ابو جعفر عمر سهروردی، شیخ - ، ٣١٥، ٣١٠، ٣١٦، ٢٢٣
 شهاب الدين ابو حفص عمر النسفي، ١٣٣، ١٠٣، ١٣٤،
 شهاب الدين عبد الله مرواريد، ٥١٧-٥١٥،
 شیر احمد (حاکم استرایاد)، ٤١١،
 شیرگیر، اتابک - ، ١٥٤،
 شیروانشاه، ٧٠، ٧٩-٧٨، ١٠٣، ٣٨٣،
 شیرویه، ٣٦٥،
 شیرین (معشوقه خسرو پرویز)، ٥١٨، ٣٣٦،
 شیرین (خواهر ماریه قبطیه)، ٧،
 صابر، ادیب - ، ١٧، ٦٥،
 صاحب بلخی، رجوع کن به شریفی،
 صاحب الدعوة، احمد بن محمد الرزمی الماشی المروزی، ٣٩٩

شرف الدين راحي، ١٨، ٣٠٨ - ٣١٠،
 شرف الدين رضائي سبزواري، ١٨، ٤٦٣ - ٤٦٢،
 شرف الدين سمناني، ٣٥٣،
 شرف الدين شفروه، رجوع كن به شفروه،
 شرف الدين على يزدي، ١٨، ٣٧٨، ٣٤٠، ٣٠٩، ٣٠٣،
 ، ٤١٣

ابن شرفشاه، ٥٠، رجوع كن به فردوسى
 شروانشاه، ٧٠، ٧٨ - ٧٩، ٣٨٣، ١٠٣،
 شريحي، قاضي ابو العباس - ، ٣٣٤
 شريف بلخي، ٤٥٣ - ٤٥٤،
 شريف جرجاني، امير سيد - ، ٣٣٥
 شريف صاحب بلخي، ١٨، ٤٥٣ - ٤٥٥
 شطرنجي، ١٠٣
 شعبي، ٣٩٧
 شغاني، حافظ - ، ٣٣٧
 شفروه، شرف الدين - ، ١٧، ١١٤، ١١٥، ١٥٤ - ١٥٥،
 شمس، بابا - مسکین، ٣٨٦
 شمس حالة، ١٠٣
 شمس سيمكش، ٦٧
 شمس الدين تبريزى، ١٩٥ - ١٩٨، ٢٠١
 شمس الدين خطاط (شمس بايسنغرى)، ١٦١
 شمس الدين طبى، قاضي - ، ١٧، ١٥٧، ١٦١، ١٦٦ - ١٦٦
 شمس الدين فضل الله سربدار، ٣٧٧
 شمس الدين كرت، ٣٣٥، ٣٤٧
 شمس الدين محمد، رجوع كن به حافظ شيرازى،

- سیتی خاتون، ۱۳۱
 سید بنت ابی دلف دبلی (مادر مجدد الدوله)، ۴۳، ۴۴، ۴۵
 سيف الدين اسفرنجي، ۱۷، ۱۰۹، ۱۳۶-۱۳۸
 سيف الدين، امير حاجى -، ۱۰۸، ۳۰۴
 سيفي بخارى، ۱۰۸
 سيفي نيشاپوري، ۱۷
 سیمئي نيشاپوري، مولانا -، ۱۸، ۳۸۳، ۴۱۳-۴۱۷
 ابن سينا، شيخ ابو على -، ۳۴، ۴۹، ۶۱، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۴۹۳
 سیورغانش بن شاهرخ، ۲۳۹

- شاد ملك آغا، ۳۵۴
 شافعى، امام -، ۸۰، ۳۲۳
 شاهرخ سلطان، ۱۱۸، ۳۴۰-۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۰-۳۴۵، ۳۴۷، ۳۴۰-۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹-۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷-۳۵۸
 شاهرخ، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۷۹-۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳-۳۸۴، ۳۸۴-۳۸۵
 شاهفور اشهرئ نيشاپوري، ۱۷، ۷۱، ۸۳، ۸۳-۱۳۷، ۱۴۱-۱۴۲
 شاهور، ۱۹۵
 شاهي سيردارى، ۱۸، ۳۴، ۳۵۱، ۳۵۲، ۴۳۶-۴۳۷، ۴۳۷-۴۳۸، ۴۳۸-۴۳۹، ۴۳۹-۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸-۴۴۹، ۴۴۹-۴۵۰
 شللي، شيخ -، ۳۴۳-۳۴۴
 شيل الدوله، ۷۸، ۱۰، ۹
 شجاع، شاه -، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹-۳۰۰، ۳۰۰-۳۰۱
 شجاع الدين ولی بیگ، ۵۳۴، ۵۳۵
 شداد بن عاد، ۲۹۸، ۲۵۱

- سلمان فارسي، ۱۳۳
 سليمان بن داود، ۱۰، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۰، ۱۳۷، ۴۶۳
 ، ۵۰. ۳۷۳، ۴۶۷
 ، ۵۰.۷، ۴۶۷
- سلیمان بن عبد الملک، ۴۸۱
 ابو سلیمان زکریای کوفی، ۶۶
 سلیمان شاه بن محمد سلجوقی، ۲۰.۱، ۱۳۰
 سلیمی، حسن -، ۱۸، ۴۳۹-۴۳۶
 سمحور، ابو علی -، ۴۸، ۴۰، ۳۹
 سمعانی، ۹
- ستائی، ۱۷، ۵۰، ۲۵، ۴۸، ۷۶، ۹۹-۹۵، ۹۳، ۱۷۷، ۱۷۴، ۲۳۱
 ، ۲۳۲، ۲۳۳
 سخنگ، اميرزاده -، ۴۷۵
 سخنگ بن ملکشاه، سلطان -، ۶۴-۶۷، ۷۴، ۷۳، ۸۰-۸۳، ۸۵-۸۶
 ، ۹۰، ۱۱. ۱۰. ۹۳
 ، ۱۳۳، ۱۳۰، ۱۳۸، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۳۲
 ، ۵۶۳، ۵۶۷
 سقرا، اتاباپك -، ۵۱.
 ابو السواد، ۶۹
 سودائي، بابا -، ۱۸، ۱۷۱، ۲۴۰-۲۴۱، ۴۳۴-۴۳۵
 سور ترك (جده ملوك كرت)، ۳۶۶
 سورى بن ابو معشر عميد خراسان، ۵۰
 سوزنى، ۱۷، ۶۴، ۹۸، ۱۰۰-۱۰۴
 سهراب، ۳۴۷، ۳۹۷، ۴۰۹، ۴۷۰، ۵۳۱
 ابو سهيل صعلوكي، ۴۸، ۶۳
 سهيل، نظام الدين احمد -، ۰.۹-۰.۱۳، ۱۹
 سيبك، پچي -، ۱۸، ۴۱۸-۴۱۷

- سعد الدین محمد کاشغری، ٤٨٤
 سعد سلطان، ٤٧
 سعد الملک، ٤٢٣
 سعدی شیرازی، ١٧، ١٨٥، ١٨٦، ١٦٦، ١٠٥، ١٧٩، ١٦٧، ١٧٦
 ٤٢٤، ٤٢٣، ٣٦٧، ٣٥٩، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٣٩، ٣٣٩، ٣١٠—٣٠٣
 ، ٤٨٣
 ابو سعید خان، ٢٣٥، ٢٦٣، ٢٥٦، ٢٣٦—٢٣٧، ٢٣٩، ٢٦٢، ٢٧٣
 ٢٧٥، ٤٠٩، ٤٠٩، ٤٢٣، ٤٢٦، ٤١٦، ٣٦٤، ٢٧٩—٢٧٧
 ٤٠٣، ٤٧٣، ٤٧٤، ٥٣٦—٥٣٩، ٥١٧، ٤٨٠—٤٧٣
 ابو سعید بن ابی الحیر، ٨٤، ٥٣١
 ابو سعید رستمی، ٣٥
 ابو سعید عد الله بیضاوی، قاضی—، ٧١
 ابو سعید قاضی، ٤٢٣
 سید هروی، ١٧، ١٥٥، ١٥٧—١٦١
 سفیان بن عتبہ، ٣١٤
 سکندر رومی، ٢٣٣، ٢٣٤، ٤٦٧، ٥١٤
 سکندر بن قرایوسف، ٣٦٤
 سلیمانیان، ٣٠، ٤٧، ٥٨، ٥٩، ٩٤، ٩١، ٩٠، ٧٣، ١١٠، ١٠٩
 ، ١١٧، ١١٢، ١١١، ٥٠١
 سلطان شاه محمود بن ایل ارسلان بن انسز، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٨
 سلطان ولد، ١٩٤، ١٩٤، ٣٠٠
 ابو سلطان داؤد طائی، ١٩٦
 سلطان ساوجی، ١٨، ٧٠، ٧٠—٨٣، ١٤٣، ١٤٣، ١٤٣، ٩٨، ٨٣—٨٣
 ٣٦٣—٣٥٧، ٣٣٩، ٣٣٩، ٣٧١، ٣٧١، ٣٧١، ٣٧١، ٣٧١
 ٥١٥، ٣٩٩، ٣٥٩، ٣٥٩

زاهد طارى، امير شيخ - ، ٥٣٦
 زبيده خاتون، ٤١١
 زرددشت، ٧٩
 زلخا، ٧٦، ٤٢، ٥٠٧
 زنبيل بن امير حسن بيك، ٤٧٨
 زند پيل، ٣٤٨
 ابن زياد، ٤٦١
 زين الدين ابو بكر تايابادى، مولانا - ، ٣٦٩
 زين العابدين، امام على بن الحسين بن على بن ابي طالب - ، ٣٣٢

سامانيان، ١٠، ٣٠، ٣١، ١٠٨، ٤٣، ٣١
 سامری، ٥٠٦
 آل سبكتگين، ٤٠، ٤٧، ٣٦٦
 سخمان قائل، ٨٩، ١٠٥
 سراج الدين قرى، ١٧، ٣٤٠-٣٤٣
 سيداران، ٣٣٩، ٣٣٩، ٣٣٧، ٣٣٦، ٣٦٩، ٣٠٧، ٣٩٨، ٣٩٨-٣٧٥
 سرگى بن مغلس السقطى، ١٩٦
 سعادت بن امير خاوند شاه، ٤٠٥
 سعادت، غلام - ، ٣٥٧
 سعد بن زنگى، اتابك - ، ٣٠٣، ١٧٧، ١٤٦
 سعيد بن ابي بكر بن سعد بن زنگى، ٣٠٩
 سعد بن ابي وفاص، ٣٦
 سعد الدين الحموى، ٣١٤، ٣٣٣، ٣٤٠
 سعد الدين قتازانى، ٣٥٥

- رشيد، خواجه - ، ٢٣٠، ١٣١، ٧٥
 رشيد الدين وطوطاط ، ١٧، ٦٤، ٥٨، ٥٥، ٣٤، ٩٣-٨٧، ٦٧، ٦٥، ٥٠
- رشيد الدين هداني ، ٣١٧
 رشيدی سمرقندی ، ٦٧، ١٠٩، ١١٠
 الرضا، امام على بن موسى - ، ٢٣٠، ٢٦، ١٩٦، ٣٣٦، ٣٣١، ٤٣٦، ٤٤٤
- أبو الرضا بابا رتن هندي ، ٣٣٣
 رضي الدين علي ، امير - (برادر دولتشاه) ، ٤٥٥
 رضي الدين علي بن سعيد للا غزني ، ٣٣٢، ٣٣١
 رفيع الدين اللبناني ، ١٧، ١٥٤-١٥٧
 ركن الدين آكاف ، شيخ - ، ١٨٨
 ركن الدين السنجابي ، شيخ - ، ١٩٦
 ركن الدين صاعد مسعود ، ١٤٩
 ركن الدين صابن ، ١٧، ١٠٣، ٢٣٨-٢٣٥
 ركن الدين علاء الدولة سمناني ، ١٤٧، ٣٣٩، ٣٥٣-٣٥٧، ٣٥٧
 ركن الدين قبائی ، ١٧، ١٧٣-١٨١، ١٧٦
 الرؤاسی العکاسی ، شیخ صدر الدين محمد - ، ٤٣٦
 روحي ، ٦٧
 روحانی سمرقندی ، ١٧، ١٠٩
 رودگی ، ١٠، ١٦، ٣١، ٣٣، ٣٤
 ابن الرومي ، ١٦، ٣٣، ٣٤
 ابو ريحان اليروني ، ٢١٣
- زال زر ، ١٧٣

دارا، ٣٨، ١١٠، ٣٦١،
داود طائی، شیخ ابو سلمان - ، ١٩٦،
دردزد، علی - استراپادی، ٣٨١،
دریوزه، خواجه - ، ٥٣٠،
دستان (زال زر)، ٢٧٣، ٣٢٠،
دعل المخزاعی، ١٦، ٣٣،
دقیقی، ١٨٤،
دلارام چنگی، ٣٩،
دلشاد خاتون، ١٣١، ٣٥٧، ٣٦١، ٣٦٢، ٣٥٨، ٣٦٠،
ابو دلف دبلی، ٤٣،
ابو دلف محلی، ٣٠،
دولتشاه بن علاء الدّوله بختیشاہ السّمرقندی (مؤلف این تذکره)، ١٤-١١،
دبیمان، ٣٤، ٣٩، ٤٤-٤٥،

ذو الفقار شیروانی، سید - ، ١٧، ٧١، ٨٣، ١٣١-١٣٧،
ذو القرین، ٣٦٣، ٤٥٣،

الراشد بالله، ١٠٥،
رافع بن هرثه، ٣١٣، ٣١٣،
رتن هندی، ابو الرضا بابا - ، ٣٣٣،
رسنم دستان، ٩٠، ١٠٣، ٣٧٣، ٣٧٤، ٤٠٧، ٤٤٥، ٤٥٩، ٤٧٥، ٥٣١، ٥٣٨،
رسنم خوریانی، ١٨، ٣٦١، ٣٧٧-٣٧٥،
رسنم سمرقندی، ٣٧٦،
رسنم بن عمر شیخ میرزا بن تیمور گورگان، ٣٧٣، ٣٧١، ٣٧٠،

- خداپاد حسینی، ۳۵۶، ۳۵۴، ۳۵۲
 خرقانی، ابوالحسن - ، ۶۱، ۶۳
 خسرو دهلوی، امیر - ، ۱۷، ۵۰، ۹۷، ۱۴۶، ۹۴، ۳۴۷-۳۴۸، ۳۸۴، ۳۴۸
 خسرو پرویز، ۳۵۰، ۳۶۰، ۳۳۶، ۴۷۷
 خصیب، ۳۱۳
 خضر، ۱۳۵، ۱۷۳، ۳۵۰، ۳۰۴، ۴۴۶، ۴۹۳
 خضریویه، سلطان احمد - ، ۸۶
 خلیفه، شیخ - ، ۳۸۷
 خلیل احمد، ابونصر - ، ۳۹
 خلاق المانی، رجوع کن به کمال الدین اسماعیل
 خلیل الله، امیر - (از اولاد سید نعمت الله)، ۳۳۶
 خلیل، امیرزاده - بن میرزا جهانگیر، ۴۱۰
 خلیل سلطان بہادر بن امیرنشاه، ۱۰۳، ۳۰۷، ۳۰۸-۳۰۳، ۳۶۰
 خلیل مصور، مولانا - ، ۳۴۰
 خمامار، پسر - ، ۱۰۰
 خواجوی کرمانی، ۱۷، ۳۳۹، ۳۴۹-۳۴۹، ۳۶۳، ۳۰۳، ۵۱۴
 خوارزمشاهان، ۸۷، ۸۹-۹۱، ۹۳، ۹۱، ۱۱۰، ۱۱۴، ۱۱۳
 خورشاد اسماعیلی، ۱۴۱
 خیالی بخاری، ۱۸، ۳۶۱، ۴۳۰، ۴۳۱
 ابوالحیر حرزی، شیخ - ، ۴۱۰
 ابوالحیر خان، ۳۶۳، ۳۶۴، ۴۳۶
 خیزان (مادر هارون الرشید)، ۳۱۳

حمزه (اسم شیخ آذربایجانی)، ۳۹۳، ۳۹۱

حمزه اصفهانی، ۵۲۱، ۵۲۴

حمزه بن علی ملک طوسی، رجوع کن به آذربایجانی

حمد الدین ولوجی قاضی القضاة، ۸۶

حمد الدین نصر الله، ۷۵

حمد بن ععق، ۶۴

حنظلة بن شیب، ۸

ابو حنیفه، ۱۰، ۳۳۴

حیدر قصّاب چشی، پهلوان - سرپدار، ۳۷۷، ۳۸۰-۳۸۳

حیدر کرّار، رجوع کن به علی بن ابی طالب

حیدر، مولانا - (شاعر ترکی)، ۳۷۱

حیدر باری، ۳۳۵

خاتونی، ابو طاهر - ، ۵۹، ۵۸، ۶۴، ۷۶

خاقان چین، ۵۵۸

خاقان کیر ملک منوچهر شیروانشاه، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳

۷۸

خاقانی، ۱۷، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶

۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴

خاوری (تخلص آنوری در اول حال)، ۸۳

خاوری (تخلص بابا سودائی در اول حال)، ۴۲۱

خاوند جلال الدین (پدر شمس تبریز)، ۱۹۰

خاوند شاه، امیر - ، ۴۰۵

خداپیک، سلطان محمد - ، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱

۳۲۲

خداپیاد جته، ۳۵۶، ۳۵۷

- حسن، عطار، خواجه - ، ۳۶۶
- حسن بن علی بن ابی طالب، امام - ، ۲۳۴
- حسن غزنوی، سید - ، ۱۷، ۶۵، ۹۸، ۷۶، ۷۱، ۱۰۴-۱۰۷
- حسن قوچین، بابا - ، ۴۶۳
- حسن کاشی، مولانا - ، ۱۸، ۲۹۶-۲۹۸
- حسن ماهرلوی، امام - ، ۲۸۸
- حسن متکلم کاشی (یا نیشاپوری)، ایا - ، ۲۷۰-۲۶۸
- حسن نوبان، امیر شیخ - ، ۲۵۷، ۲۶۱، ۲۶۲
- حسنیه، درویشان - ، ۲۸۳، ۲۸۷، ۲۸۸
- حسین بیگ ترکان، ۴۷۴
- حسین جلایر بن اویس، سلطان - ، ۵۱۹-۵۲۰، ۳۰۶، ۳۲۷، ۳۱۰
- حسین، حاجی - ولی همدان، ۴۰۵، ۴۰۷
- حسین ساعتلو، امیر - بیگ، ۴۰۸، رجوع کن به حسن بیگ ساعتلو،
- حسین، سلطان ابو الغازی - ، ۳، ۴۰۹، ۴۰۸، ۴۷۲-۴۷۶
- حسین، ۴۱۰-۵۱۱، ۴۷۹
- حسین بن عالم بن حسن الحسینی، رجوع کن به امیر سید حسینی،
- حسین بن علی بن ابی طالب، امام - ، ۳۰۸، ۳۹۸، ۴۶۱
- حسین بن فرزغن، امیر - ، ۲۳۳، ۲۳۴
- حسین گرت، ۲۸۱
- حسینی، امیر سید - ، ۱۷، ۲۲۳، ۲۲۵-۲۲۳
- حصیری (تخصص بساطی در اول حال) - ، ۳۵۳
- حقابی (تخصص خاقانی در اول حال) - ، ۸۰
- حلوائی، حافظ - ، ۱۸، ۴۶۳، ۴۶۴
- حمد الله مستوفی قزوینی، ۲۳، ۳۱، ۷۰، ۱۰۳، ۱۰۰، ۲۳۰
- آل حمدان (ملوک دیار بکر)، ۲۴

حجاج بن يوسف النقفي، ٣٨٣-٣٨٣

حجت، رجوع كن به ناصر خسرو،

حجّة الاسلام، رجوع كن به غزالى،

حريري، ١٦، ٣٥، ٣٦،

ابن حسام هروي، ١٧، ١٨، ٢٣٥، ٢٣٦-٢٣٥، ٤٣٩-٤٣٨

حسام الدين قونيوى، ١٩٥

حسان بن ثابت، ٧، ٤٤٣

حسن بن اسحق بن شرفشاه، ٥٠، رجوع كن به فردوسى،

حسن اوغلى، ٢٢١-٢٢٢، رجوع كن به عز الدين پور حسن اسفراينى،

أبو الحسن الباهلى، ٢٣٤

حسن بصرى، ١٩٦

حسن بيگ امير - ، ٤٦٣، ٤٧٨، رجوع كن به ابو نصر حسن بيگ،

حسن بيگ ساعتنلو، ٤٥١، ٥٣٣، ٥٣٦، ٥٣٩،

حسن جلابر، شيخ - ، ١٢١، ٢٣٩، ٥١٩

ابو الحسن خرقاني، شيخ - ، ٦٣، ٦١

حسن خوزى، شيخ - ، ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٣، ٣٨٨، ٣٨٧

حسن دامغانى، پهلوان - سردار، ٢٧٧، ٣٨٧-٣٨٤

حسن دهلوى، ١٧، ٣٤٩-٣٤٧، ٣٤٦، ٣٨٩، ٤٣٦

حسن سليمى توفي، ١٨، ٤٣٩، ٤٣٨-٤٣٦

حسن شاه، ٤١٣

حسن شيخ تيمور، ٥٣٩، ٥٣٨

حسن امير چويان، شيخ - ، ٢٣٩

حسن، شيخ - ، ٣٨٨

حسن صباح، ١٤١-١٣٨

حسن طوسى، رجوع كن به نظام الملك،

- جعید بغدادی، ابو القاسم - ، ۱۹۶، ۲۲۳، ۵۰۱،
 جوکی میرزا، محمد بن عبد اللطیف - ، ۳۹۳-۳۹۶، ۴۷۵، ۵۳۳
 جوهری زرگر، ۱۷، ۱۱۴، ۱۱۸-۱۲۱،
 جوبینی، علاء الدین عطا ملک - ، ۱۳۶، ۱۳۵، ۱.۹، ۱.۷، ۱.۰،
 جهان پهلوان محمد اتابک، ۱۱۷،
 جهان خانون، ۳۸۹، ۳۹۰،
 جهانشاه بن قرا یوسف، ۴۷۴، ۴۷۳-۴۷۷، ۴۱۶، ۴۰۷، ۴۲۳، ۴۹۱،
 جهانگیر سلطان بن امیر تیمور گورگان، ۳۳۴،
 جهان ملک، امیر - ، ۴۷۰،
 ابو جهل، ۳۱۱، ۴۹۱

- چشتی، شیخ مودود بن یوسف - ، ۳۳۹،
 چغتای خان، ۱۰۴، ۱۰۲، ۲۲۲،
 چنگی دلارام (معشوقه هرام گور)، ۳۹،
 حاتم طائی، ۳۱۶، ۳۹۴، ۴۲۱، ۳۷۴، ۵۱۳،
 حافظ ترمذی، ۴۴۰،
 حافظ حلوانی، ۱۸، ۴۶۲-۴۶۳،
 حافظ رازی، خواجه - ، ۴۷۶، ۴۷۵،
 حافظ شعاعی، ۳۳۷،
 حافظ شیرازی، ۱۸، ۱۰۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۵، ۴۳۰،
 ابو حامد محمد الغزالی، ۶۶، ۷۱، ۹۰، ۹۱، ۹۰، ۹۹-۹۸، ۴۸۱،
 حبیب عربی، ۱۹۶،

- ابو جعفر بن منصور دولاني، ٣١١
 جلال الدين اختسان منوجهر شيروانشاه، ٧٠
 جلال الدين، خواجه - ، ٤٢٣
 جلال الدين روى، ٤٢، ١٧، ٩٥، ٣٠١-١٩٣، ٣٣٣
 جلال الدين بن عضد يزدي، سيد - ، ١٨، ٣٩٦-٣٩٤
 جلال الدين بن سلطان محمد خوارزمشاه، ١٣٧، ١٣٤، ١٤٣-
 ، ١٤٨
 جلال الدين ملکشاه سلیوقی، ١٠، ٥٧-٥٩، ٩٠، ١٣٩، ١٦١، ١٦٣
 ، ١٨٠، ٣٠١
 جلال بن جعفر فراهانی، ١٧، ٣٣٩-٣٣١
 جلال طبیب شیرازی، ١٨، ٣٩٨-٣٩٣
 آل جلایر، ٣٠٠، ٣٠٦، ٣٠٨، ٣٣٧، ٣٣٨، ٥١٩
 ابو الحجیل (مددوح قطران)، ٦٩
 جمال الدين احمد ذاکر، ٣٣١
 جمال الدين محمد بن عبد الرزاق، ١٧، ١٣٦، ١٤٨-١٤١، ١٥٤
 ، ١٥٥
 جمال الدين محمد، خواجه - ، ٣٧٨
 جمال الدين موصلي، ٧٩
 جمشید، ١٠٣، ١١٠، ١٧٣، ٢٩٦، ٣٩٧، ٣٩٩، ٣٦٠، ٣٣٩، ٣٩٣، ٤٣٨
 ، ٤٦٧، ٤٧٧، ٥١٣، ٤٨٠، ٥٣٧، ٥٣٩
 ابو الجناب نجم الدين کبری، شیخ - خیوقی، ١٣٥، ١٣٦، ٢٣٣
 ، ١٠٣
 جنگیز خان، ١٣٤، ١٣٥، ١٤٥، ١٤٦، ١٥٣، ١٥٨، ١٦٠، ١٦١، ١٩١
 ، ٣١٧، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٣٥، ٣٣٣، ٣٣٢، ٥٥٤.
 جنونی، مولانا - ، ٤٤٠

تیمور، امیر - گورگان، ۱۰۸، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۲۹، ۲۰۳، ۳۱۰ - ۳۰۰
۳۶۳، ۳۰۵، ۳۰۴، ۳۳۸، ۳۳۱ - ۳۳۹، ۳۳۰ - ۳۳۲، ۴۷۸، ۴۷۳، ۴۷۰، ۴۷۵، ۳۷۱، ۳۷۰، ۳۶۵

تیمور، حسن شیخ - ، ۵۳۹، ۵۳۸

تعالیٰ، شیخ ابو منصور - ، ۳۴۰

جاحری، بدر الدین - ، ۱۷، ۱۷۴، ۱۰۰، ۲۶، ۲۱۹، ۲۲۱ - ۲۱۲

جالیتوس، ۴۴۳

جائی، ملا نور الدین عبد الرحمن - ، ۱۱، ۱۹، ۹۴، ۴۸۳ - ۴۹۴، ۵۱۶، ۵۰۳

جان اغان بن شاهrix، ۳۳۹

جاندار، امیر شیخ حاجی - ، ۵۲۳

جانقی جانی قربانی، ۴۲۳

جانی قربانی، طائفة - ، ۳۷۹، ۳۷۷، ۳۶۹، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۳، ۴۳۱، ۴۳۳

جبریل، ۳۷

ابو جبله (کنیت بهرام گور)، ۳۹

جرده، مولانا - ، ۳۳۷

جزیر، ۹

جعفر (مددوح قطران)، ۶۹

جعفر بن ابی طالب، ۳۵۷

جعفر تبریزی خوشنویس، ۳۰

جعفر صادق، امام - ، ۳۳۴

ابو جعفر علی بن حسین بن قدامہ موسوی، ۹۳، ۹۳

پیر بوداق، ۴۲۳، ۴۰۷، ۴۰۹، ۴۶۱

پیر تاج تولی، ۲۲۳

پیر درویش هزار اسپی، ۴۲۳

پیر علی ولد علی شکر، ۵۳۷

پیر علی، ولی -، ۵۳۶

پیر محمد میرزا، ۳۷۰، ۳۷۳

پیغو بن طغان، ۱۷۴

تانو ۳۸۷

تاج تولی، پیر -، ۲۲۳

تاج الدین ابو الفضل سیستانی، ۱۰۷

تاج الملک، ۵۹

تاش حاجب، ۴۸

تراغای، امیر -، ۳۲۳-۳۲۳

ترامکه، ۲۰۸، ۳۲۱، ۳۲۱، ۳۸۴، ۳۹۱، ۳۹۰، ۴۲۳، ۴۲۳، ۴۰۷، ۴۶۳، ۴۷۴

-۵۳۴، ۴۷۸، ۴۷۷-۵۲۷، ۵۲۰، ۵۲۹، ۵۲۱، ۵۲۳، ۴۷۶

۵۳۸، رجوع کن به ترکان در فهرست الاماکن و القبائل،

ترخانیان، ۴۰۸، ۴۷۸

ترکان خاتون، ۵۹

تفاچار، ۳۲۳

تعلقشاہ، ۳۴۷

تفتمش خان، ۳۰۷، ۳۲۴، ۳۲۶

نهکش خان خوارزمشاہ، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۸

نوقتمش خان، رجوع کن به تفتمش خان

تولی خان، ۱۰۳، ۱۶۰، ۳۱۷

- ابو بکر بن محمد بن ایلدر، ۱۱۳،
 ابو بکر بن محمد جوکی، ۳۹۶، ۳۹۷
 بلقیس، ۲۶۳،
 بلاخ بن اخنوخ، ۵۳۳،
 بهاء الدین زکریای ملکانی، شیخ -، ۳۱۶، ۳۱۰
 بهاء الدین بن شمس الدین صاحب دیوان، ۳۱۹، ۳۲۰
 بهاء الدین نقشبند، ۴۸۴
 بهاء الدین ولد، ۱۹۳، ۱۹۴
 بهرام چوبین، ۷۱
 بهرامشاه بن مسعود غزنوی، ۷۳-۷۶، ۹۰، ۹۵، ۱۰۴
 بهرام گور، ۳۸، ۳۹، ۳۹۸، ۳۶۰، ۵۳۸
 بهشتی، فخر الدین خالدی اسفراینی -، ۳۴۱
 بهمن، ۱۰۳، ۱۷۳
 بیرم ولد علی شکر، ۵۳۷
 بیرونی، ابو ریحان -، ۳۱۲
 بیژن، ۱۰۹، ۴۰۴
 بیضاوی، قاضی -، ۳۰۹، ۱۰۶، ۷۱
- پارسا، خواجه شمس الدین محمد الحافظی البخاری، ۳۴۰
 پسر خجخانه، ۶۷
 پندار رازی، ۱۶، ۴۴-۴۳، ۱۸۴
 پور بهای جائی، ۱۷، ۱۰۸، ۱۷۲، ۱۸۱-۱۸۰
 پور حسن اسفراینی، ۱۷، ۲۲۱-۲۲۳
 پهلوان حیدر قصاب چشمی سردار، ۳۷۷، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵
 پیر احمد بن اسحق وزیر، ۴۳۹

- بایقرا بن عمر شیخ سلطان، ٣٧١-٤٧٣،
مجتہری، ١٨٤،
- بدخشی، مولانا -، ١٨، ٤٢٠،
- بدر الدین جاجرمی، ١٧٤، ١٠٥، ٣٦، ٣٣١-٣١٩،
- بدر الدین شاشی، ١٣٧،
- بدر شیروانی، ١٨، ٣٧٧-٣٧٨،
- بدیع کاتب، متنبی الدین -، ٩١،
- بدیعی سهرقندی، ٤١٣،
- بدیهی بخاری، ٤٦٤،
- براق حاجب، ١٤٦،
- بردی بیگ، ٣٥٤،
- برکارق، ٧٧،
- بزمکان، ٣١٤، ٥١٣،
- برندق سهرقندی، ١٨، ٣٦١، ٣٧٥-٣٧١،
- برهان الدین محقق ترمذی، سید -، ١٩٣،
- بساطی سهرقندی، ١٨، ٣٥٦-٣٥٣، ٣٣١، ٣٣٥، ٣٦١،
- گشخ شیرازی، ١٨، ٣٧١-٣٦٦،
- اسطام، امیر -، ٣٧٠،
- بقراط، ٣٣٣،
- ابو بکر الصدیق، ٣، ٦٣، ١٩٣، ١٩٥، ٣١١، ٣١٥، ٣٢٣، ٤١٩،
- ابو بکر نساج، ٩٨، ١٩٦،
- ابو بکر بن امیرانشاه، ٣٣١،
- ابو بکر زین الدین تایبادی، ٥٧٩،
- ابو بکر بن سعد بن زنگی، اتابک -، ٣٠٩،
- ابو بکر بن سلطان ابو سعید، ٥٣٥-٥٣٩،

- الْعَبْيَكُ، ۱۰۳، ۱۲۶، ۱۴۱، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۷۴، ۲۹۷، ۴۰۸، ۴۱۴، ۴۲۰، ۴۲۵، ۴۶۶-۴۶۱
 النَّوَخَانُونُ، ۲۳۳
 امَاءُ هَرْوَى، ۱۷، ۱۶۶-۱۷۰
 امِرُّ الْقَيْسُ، ۷، ۲۳
 امِيرَانْشَاهُ، ۳۰۷، ۳۲۰، ۳۲۹، ۳۳۴، ۳۳۱، ۳۹۰، ۴۷۳
 امِيرُ خَوَنَدْ شَاهُ، ۴۰۵
 امِيرُ سِيدْ حَسِينِيُّ، ۱۷، ۲۲۳-۲۲۰، ۲۲۳
 امِيرُ شَاهُ مَلِكُ، ۳۰۶
 امِيرُ شَيْخُ حَاجِي جَانَدَارُ، ۵۲۳
 امِيرُ كَرْمَانِيُّ، ۳۵۳
 امِيرِيُّ، يَوْسَفُ -، ۱۸، ۳۵۱، ۴۴۱-۴۴۳
 امِينُ الدِّينِ جَهْرُوْيِّ، خَواجَهُ -، ۳۹۴، ۳۹۳، ۳۹۰
 امِينُ الدِّينِ نَزَلَبَادِيُّ، ۱۸، ۴۰۱-۴۰۰
 بَنُو أُمَيَّةَ، ۳۸، ۳۹، ۴۳۴
 أُمَيَّةُ بْنُ أَبِي الصَّلَتِ، ۶
 انباری ترمذی، ۹۸
 انوری، ۱۰۹، ۱۷، ۵۰، ۶۷، ۹۳، ۹۰، ۸۶-۸۳، ۱۰۶، ۱۱۰
 اوزبک، ۱۷۹، ۱۸۴، ۱۷۹، ۱۲۵، ۵۰۹، ۴۹۰، ۵۱۶، ۰۰۸، ۰۵۴
 اوشیروان، ۱۷۶، ۱۷۷، رجوع کن به نوشیروان،
 اوحد الدین کرماني، ۹۸، ۲۱۰، ۲۲۳
 اوحدی مراغه، ۱۷، ۲۱۰-۲۱۱، ۲۳۳، ۲۳۲
 اوحد، فخر الدین - مستوفی سبزواری، ۱۸۰، ۴۳۹، ۴۴۳-۴۵۰
 اوکنای قافآن، ۱۰۳، ۱۰۲

اسکندر بن عمر شیخ میرزا، ۳۷۳، ۳۷۱، ۳۶۷، ۳۷۰،
 اسکندر بن قرا یوسف، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۹۰، ۳۹۱،
 اسمعیل جرجانی، ۱۳۷،
 اسمعیل بن حضر الصادق، ۳۳۴،
 اسمعیل سامانی، ۲۳، ۱۰۸،
 اسمعیل بن عیاد، ۴۳،
اسمیل، کمال الدین - اصفهانی خلاق المعانی، رجوع کن به کمال الدین
 اسمعیل،

اسمیلیه، ۱۹۵، ۲۳۳، رجوع کن به ملاحده،
 اصطخری، ۵۳۱،
 اصمی، ۹،
 اصلیل الدین، قاضی -، ۳۹۴،
 اعثی، ۸، ۹،
 افتخار الدین کرمانی، ۱۶۶، ۱۶۷،
 افراسیاب، ۴۰۷، ۴۴۳، ۴۰۴، ۴۷۴،
 افریدون، ۷۴، ۳۰۸، ۳۶۰، ۳۹۸، ۳۹۷، ۴۱۳، ۴۶۷،
 افضل الدین ترکه، ۳۲۹،
 افضل الدین خافانی، ۷۰، ۷۸-۸۳، رجوع کن به خافانی،
 افضل الدین محمد وزیر، ۱۹،
 افضل الدین محمود، ۵۱۳-۵۱۰،
 افلاطون، ۴۹۸،
 افعی، ۶۳،
 الپ ارسلان بن چقر بیگ سلجوقی، ۳۰، ۵۸، ۸۵،
 الپ تگن، ۳۶۶،
 الْجَاینُو خان، ۲۱۸، رجوع کن به خدابن،

- اخو فرج زنجاني، ١٣٩
 ابن اخي ترك، ١٩٥
 ادریس، ٩٥
 ادیب صابر، ١٧، ٦٥، ٩٣-٩٣، ١١٨
 اردشیر بابکان، ٧١، ٣٦٥
 اردوان، ١١٠
 ارسلان جاذب، ١٧٥-١٧٦
 ارسلان بن طغل، ٨٣-٨٠، ١١٧، ١٣٠
 ارسطاطالیس (ارسطو)، ٥١٤
 ارغون خان ١٠٦، ١٥٤، ١٥٨، ١٨١، ١٨٤، ١٨٥، ٢١٢، ٢١٣، ٢٥٣
 ارغون شاه جان قربانی، ٣٧٩، ٣٨٠
 ازیک بن محمد اتابک، ١٧٣
 ازرقی، ١٧، ٧٣، ١١٠، ١٦٩
 اسحق بن راهویه، ٣٣
 ابو اسحق ابرهیم غزنوی، ٩٥
 ابو اسحق، شاه -، ١٠٣، ٣٩٠-٣٩٤، ٣٩٤-٣٩٣
 ابو اسحق (اسحق) شیرازی، ١٨، ٣٧١-٣٦٦
 اسد، بنو -، ٩
 اسدی طوسی، ١٦، ٣٩-٣٥
 اسعد مهنه، ٨٤، ٨٥
 اسفندیار بن قرا یوسف، ٤٠٦
 اسفندیار کلوا، ٣٨١
 اسفندیار، ٤٣، ٤٣٩، ٥٣٧
 اسفید جرجانی، ٥٣، ٥٤
 اسکندر روچی، ٧٤، ١٧٨، ٤٢٠، ٤٤٦، ٤٥٣، ٤٩١، ٥١٤

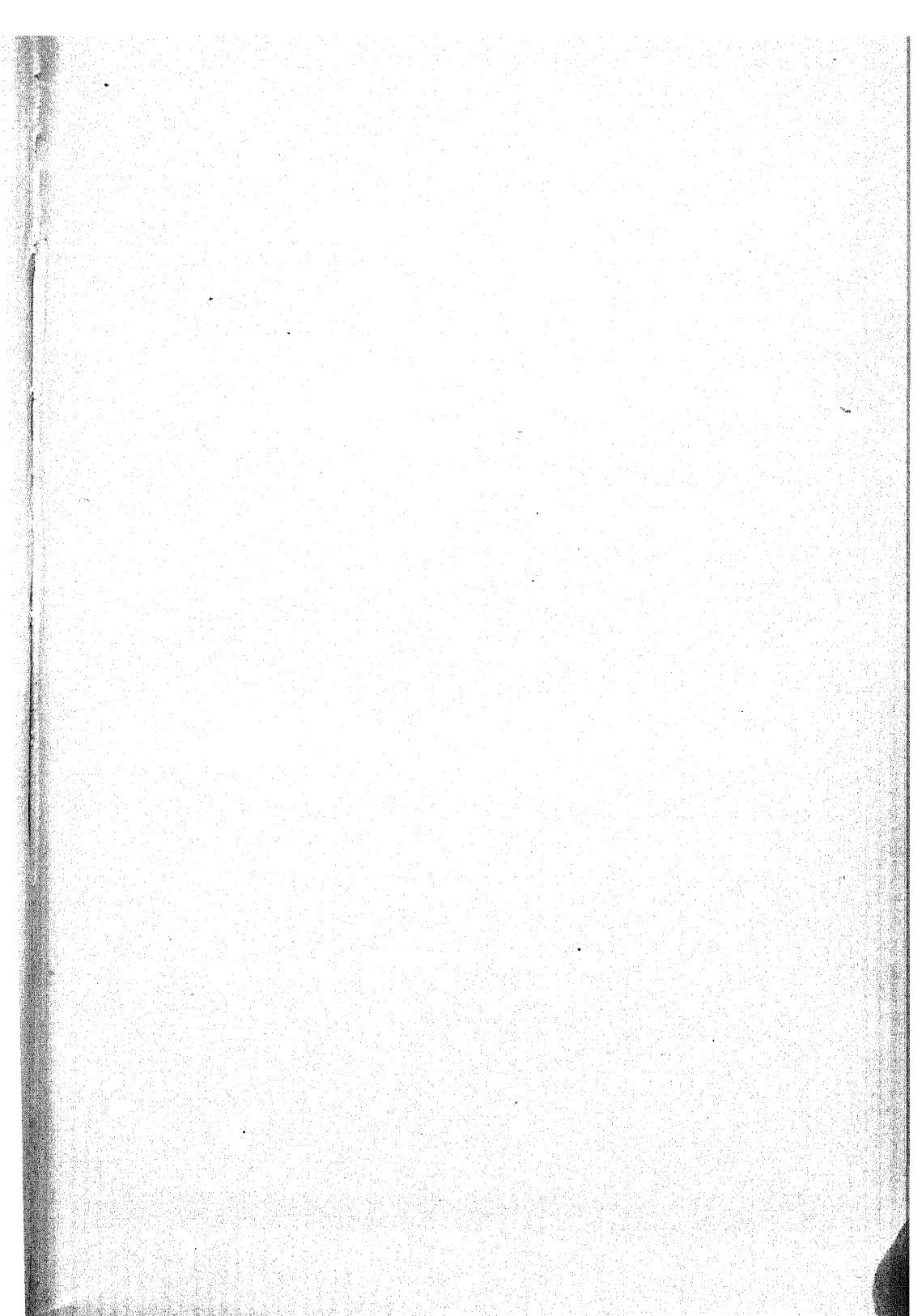
- اثير الدين احسينكتى، ١٧، ١١٨، ١١٧، ٨٣، ٨٠، ٨١، ١٣١، ١٣٦، ١٣٥
- اثير الدين اومانى، ١٧، ١٥٤، ١٥٥، ١٧٣، ١٧٣-١٧٣، امير -، ١٣٠
- احمد، سلطان - بن شيخ اويس جلاين، ٣٩٠، ٣٠٨-٣٠٤
- احمد الجاوى، شيخ -، ٣٤٨
- احمد بن حسن ميموندى، ٥٣، رجوع كن به شمس الکفافه، ١٨٥، ١٨٤
- احمد خان بن هلاکو، ١٨٤، ١٨٥
- احمد خضرويه، ١٧
- احمد سامانى، ٣٣
- احمد سهيل، ٥١٣-٥٠٩، ١٩
- احمد صاعد، خواجه -، ٣٧٠
- احمد غزالى، شيخ -، ٢٣٣، ١٩٦
- احمد گلبرگه هند، سلطان -، ٤٠٠
- احمد بن محمد بن احمد اليابانى
- رجوع كن به ركن الدين علاء الدولة سمنانى، ٣٩٩
- احمد بن محمد الرمحي، ٣٩٩
- احمد مستوفى، خواجه -، ٤٠٤
- احمد بن مشتاق، ٥٣٣، ٥٣٥، ٥٣٤
- احمد ابو النصر، خليل -، ٣٩
- احتف بن قيس ٨، ٥٣٤
- اخناجى، عادل -، ٣٠٩
- اختسان منوجهر شروانشاه، ٧٠
- اخنونخ، ٥٣٣
- اخو شرف الدين سمنانى، ٣٥٣

فهرست الرجال

آدم (أبو البشر)، ٤٥٠، ١٩٠، ٣٦٧، ٣٦٥، ٣٦٣، ٣٦٢، ٣٦١، ٣٦٠، ٣٥٩، ٣٥٨، ٣٥٧

آذر (پدر حضرت ابریم)، ۴۸۷، ۴۸۰، ۱۷۵، ۷۸، ۶۳، ۱۰۱
آذری، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳

ارش، ٦٠، ١٣،
أصف، ١٧٣، ٤٦٣، ٢٠١٣
أصفى، ١٧، ٥١٩-٥١٩

خدم بتألیف و تحریر هذه التذكرة اقل عباد الله دولتشاه بن علام الدولة
بنخیشان الغازی السمرقندی اصلح الله شأنه في ثامن عشرین
شوال سنة اثنتي و تسعین و ثمانائه الهجریة النبویة
المصطفویة المختفیة، اللهم اغفر لمؤلفه
و لكتابه و لقارئه و
لسامعه و لمن قال
آميناً

عهد هجوم چنگیز خان چون بای کرم بخیلان مسدود و مدروس بود
اکنون چون سفره وسیع کریمان جاری است و ربطی که از عهد سلطان
محمود غازی ویران بود حالاً چون روزگار اهل دولت معمور و آبادان
شده و دهشت و زراعت پرتبه رسید که کیوان برتر نشین فلک هفتین
بر جمع دهاقین روی زمین حاصل است و بازار خرم من سبله از رشك
این مزارع کاست،

هرجا که بی عنایت و لطف تو در جهان
تابوت و دار بود کون تخت و منبر است
دار الامان تخت هری با وجود تو
رشک بهشت و شع اقالیم و کشور است ۱۰

حضرت کیر متعال سایه اقبال این خسرو خجسته آمال را که واسطه امن
و امان اهل ایمان و سبب رفاهیت و جمیعت مسلمانان است نا دیر سالها
مددود و مخلد دارد و شاهزادگان علی مقام را که هر کدام شع شبستان
دولت و سرو بوستان حشت اند در پناه ظل جاه این خسرو دولت
پناه قرنهای بسیار پایده و مستدرم دارد و تا قیام قیامت سلطنت و ۱۵
خلافت در خاندان این خسرو و صاحب قران ثابت و مقرر باد و هر روز
فتحی تازه و دولتی بی اندازه از دیوان تئن قسمی نصیب این خسرو
خجسته لقا باد،

از آن بیشتر کاوری در ضمیر * ولایت ستان باش و آفاق گیر
۲۰ یَرَحِمُ اللَّهُ عَبْدًا قَالَ آمِينَ، مصلحت آن است که کتاب را بدعاه پادشاه
اسلام خشم گردانیم، تَهَتَّ الْكِتَابُ بِعُونِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ وَ رَبِّنا
الحمد و له المکارم و العلی و الجود و الحمد لله رب
العالیین و الصلاوة و السلام علی رسوله و خاتم
انبیاءه محمد المصطفی و علی آله و
اصحابه و اتباعه اجمعین، ۲۵

فریاد بر آوردند که ای شهریار عالم

ایپیات

ترا ایزد چو بر دشمن ظفر داد * بکامر دوستانش سر جدا کن
و گر خواهی ثواب نیک مردان * طمع از جان بر آر اورا رها کن
خسرو صاحب قران دانست که بقای او سبب فنای دولت است، باکراه
و اجبار بقتل شاهزاده ابو بکر رضا داد، بیست

ملک آزرم بر نمی تابد * خواه ییگانه گیر و خواه خویش
قضای خدا نهال عمر آن نو جوان را از بستان زندگانی بر کرد و روشه
امید دوستانش را چون بخت تیره دشمنان ساخت و خسرو صاحب قران
مظفر و منصور از نواحی فیروزخند براه مشهد مقدسه منوره عازم هرات
۱۰ شد و کان ذلك فی شهر صفر سنة خمس و ثمانين و ثمانائة، حقاً که روزگار این
پادشاه جم اقتدار را هر ساله فتحی و هر ماه فتوحی بوده و خواهد بود، بیست
هر فتح کسان دهدش منتهای کار * چون بنگری مقدمه فتح دیگرست

لا جرم ازین قبیل کارها مهابت و صولت پادشاه اسلام در دهای جباران
عال قرار یافته و ملوک اطراف و سلاطین آنکاف پیوسته بدین درگاه گردون
۱۵ اشتباه توسل میخواهند و با پادشاه روزگار در مقام اخلاص و اطاعت
زندگانی میکنند و فقرا و رعایای خراسان در ظل حمایت و کتف رعایت
این حضرت مرفه الحال و آسوده‌اند و ذات ملکی صفات این خسرو
نامدار هواه بر اعتنای اعلام دین و رواج شریعت متین مایل است و
کار علماء اسلام بدور دولت او برونق و مهذب و معاش غربا و فقرا
۲۰ مرتب و مفسدان و ظالمان و قطاع الطريق در دور دولت او مخدول و
بد دینان و بد اندیشان بكلی مستأصل و معزول اند، خراسان و
خراسانیان را حق سیحانه و تعالی بنظر لطف و عنایت برداشته که بمحایت
عدل و رأفت این خسرو شریعت پناه در داده در مراحل و منازل که
هواه دزدان و قطاع طریق بوده اند حالا خادمان و مستفاظان در آریبه
۲۵ و بقاع خیر بخدمت اهل سلوك و مسافران مشغول اند و قتوانی که از

بچه‌ی زنان رسید و راه خراسان سُراغ کرد آن ضعفا راه بدو نمودند تا
بحد فیروز غند رسید و از جمعی مردم حشم طعامی خواست، جوانی بفراس است
از صفائی ظاهر منورش دانست که این شاهزاده ابو بکرست، بر اثر او
روان شد بدو رسید و گفت ای شاهزاده معلوم کرد هام که تو کیستی
آمد هام تا دلیل تو شوم و ترا ازین ورطه خونخوار بساحل امان رسام،
شاهزاده گفت ای مرد اگر بقول وفا نمائی از جمله سرداران گردانست،
آن شخص چندی با پادشاه زاده برفت و آخر ازین قضیه برگردید و
شاهزاده را بدست مردم احشام باز داد و آن مردم نیارستند چنین گنجی را
پنهان کردن و چین گوهری مستور داشتن،

بیت

۱. از مرتبه عالیه حتّا که نگاهجد * شهباز سلاطین بهان خانه عصفور
چون رایت نصرت شعار بعد از فتح دیار و قتل اشرار بحد فیروز غند
رسید آن مردم خبر شاهزاده ابو بکر را بسلطان روزگار رسانیدند، فی الحال
حضرت سلطان باحضور او مثال داد و آن فرّة العین سلطنت را بحضورت
خلافت حاضر کردند، سلطان کامیاب پادشاهزاده خطاب کرد که ای
جوان نادان در خون بیگناهان خصوصاً کسی که اورا بخاندان طیّین
ظاهرين نستی بوده باشد چرا رخصت میکنی و تقرّب ترکانان چلف بیگانه
نمیدانی که سبب زوال دولت است و خسرو فیروز طبع این بیت بر
شاهزاده خواند،

بیت

عقبت سر رشته کارش بویرانی کشید

۲. هر که از نیکان بُریان با بدن همچانه شد

و گفت دریغا که بر قول تو اعتقادی نیست و این همه نیکی که من بتو
کردم چز بدی از تو ندیدم، این سخنها بر زبان پادشاه اسلام میگذشت
و از عيون مبارکش سیلاپ سرشک جاری میگشت، روی بامراء و ارکان
دولت کرده فرمود که مخواهم که بدین مهال روضه اقبال آسیی نرسام
۲۰ که دلم از مهر او بیقرارست و جانم در بند صله رحم استوار، امرا بیکبار

که در آن سفر ملازم رکاب خداوندی سلطنت شعاعی بودند نمودند که
قریب دو هزار اسب کارئ ملازمان پادشاه اسلام سقط و ضایع شد و
محروم ماند باشد، از قضای حق جل و علا مخالفان روزی در کنار
آب جرجان بنواحی استرآباد فرود آمدند و پیغمبر نشسته که ناگاه
ه صولت رایت هایون خسرو روی زمین هویدا و سیاه سپاه ظفر پناه پیدا
گشت، مخالفان روز فرع آکبر معاینه دیدند و سراسمه بر اسپان دویدند
و کر و فری میکردند و حرکت مذبوحی نمودند، سرانجام پای شبات
زیر سنگ نکبت و دست تصدی بسته ریسان محنت شد، بیت
گر بتو خصم نکوهیده برابر باشد

مثل گنجشک و هما پشه و صرص باشد

آخر چون دریای متوال عساکر پادشاه اسلام بر گرد ایشان محیط شد راه
گریز نیافتد بالضروره خودرا در آب جرجان انداختند، چندی در آب
تلف گردیدن آکتری از آن سپاه مخدول بکند دشمن بند خسرو دولتند
مقید گشتند، مقدمهم پیر علی ولد علی شکر و بیرم برادر او و آن دو
ترکان را خسرو صاحب قران بحضور شریف طلب داشت و خطاب کرد
که ای بر گشته دولتان بد بخت چه میخواستید ازین کوک خود پسند
نادان که اورا نیز همچون خود بدرُوز کردید، آخر شما معلوم داردید که
اقبال از شما روی گردان است و ظلم چندین ساله را مکافات در میان،
مصراع یک روز بخر آنچه فروشی هم سال،

و في الحال حکم سلطان نفاذ یافت که آن محادیل را با جمعی دیگر از
مفاسدان از شهر بیند حیات بدروازه هات بیرون فرستادند بیت

رخنه گر مُلک سر افگنه به * لشکر بد عهد پرآگنه به
شاہزاده ابو بکر بهزیمت از جنگگاه بیرون رفت، تا شب بیگاه در صحاری
میگشت و شب اسپ و لباس را مبدل کرده میل خراسان نمود، بخت
روگردن و اقبال و داع کنان شهرزاده از تنهائی و صحبت فریاد کان

بکریات با اخوان عظام محاربت و مصالحت افتاد و آخر بر شاهزاده سلطان محمود میرزا مسلط شد و حصار شادمان و مضافات آن را مستقر کرد و بعد از مدتی دیگر از سلطان محمود میرزا منهزم شد بهرات آمد، آنحضرت مقدم اورا باعزار و آکرام تلقی نموده انواع مرحمت و شفقت برو کرد و بهنصب دامادیش مشرف ساخت و آن شاهزاده مدتی دولت صفت در ملازمت آنحضرت بود اماً مفسدان اورا از راه بردنده و بد گهان ساختند تا فکر غلط نموده از آستان ملک آشیان پادشاه روزگار رو گردان شد فرار بر قرار اختیار کرد و در ثانی الحال امیر سید فرید ارغون را بیگنه بقتل رسانید و بر نسب سیادت و خدمت دیرینه آن امیر مظلوم ۱۰ بخشنید و از نواحی ترمذ بقصد ملک خراسان عزیمت مرو نمود، حضرت اعلی جمعی از امراء فرستاد تا در مرو با شاهزاده ابو بکر مصاف دادند و شاهزاده مذکور شکست یافت و چون منهزم شد عزیمت بدخشان نمود و آنجا هم ثباتی نیافت بطرف کابل و هند رکاب گرانایه را سبک ساخته از حدود آب سند بکجع و مکران میل کرمان کرد و در آن حال ولی پیر علی ۱۵ و لشکر ترکان بدو ملحق شد بود، شهرزاده را تحریص ملک عراق میکرد تا لشکر امیر کیر یعقوب بیگ که امروز والی عراق و آذریجان و دیار بکر و فارس و مضافات آن است و خلف الصدق امیر کیر ابو النصر حسن بیگ است قصد شاهزاده مذکور نمودند و در گرسیر کرمان از لشکر ترکان منهزم شد باز قصد خراسان نمود، چون منهیان اقبال ۲۰ این خبر پادشاه اسلام رسانیدند که شاهزاده مشار الیه از سیستان عزیمت خراسان دارد پادشاه روزگار بایلغار در پی شاهزاده ابو بکر افتاد و شهرزاده ابو بکر از ولایت فراه سیستان براه بیابان عزیمت ترشیز و سبزوار نمود، پادشاه اسلام بر اثر او میراند، متزلی که او سوار میشد ۲۵ خیّم عساکر سلطان هی گشت تا از حدود ولایت فراه تا چهار فرسنگی استراباد پادشاه اسلام در عقب شاهزاده ابو بکر بایلغار میراند، جماعتی

بدادار دارنده سوگند خورد * بروز سپید و شب لاجورد
که این باره با خاک پست آورم * مرا این دون نسبتاً بدست آورم
و مثال باطراف مالک فرستاد جهت مس تا استادان مخفیق ساز و چرخ
انداز بعراد و مخفیق و گشکنیر دمار از نهاد سکان بخ برآورند و دیگهای
عالی ساختند و خرکها و سایر نقب زنان از مالک روی بصوب بخ
نهادند، و چون صدمه اهوال بایشان و احمد مشتاق رسید در بخ از نجی
زنگانی مشتاق اجل موعد گردید و چاره جز آن ندید که استغنا نماید
و در قلعه بروی خسرو کامکار کشاید، شفاعت بامرای دولت و اعیان
حضرت آورد تا جریه اورا از خسرو کامکار در خواستند و پادشاه
اسلام بطريق معهود و شیوه موروث که در جیل این مظہر الطاف و
احسان غریزی است از جرأت و جرام آن حرام نمک در گذشت و شهر
بخ کرست ثانی داخل قلرو معمور گردید، و کان ذلك فی شهر سنة ثمان
و سبعین و ثمانائه، نهم مصاف و فتح امیرزاده ابو بکر بن سلطان سعید
ابو سعیدست و واقعه قتل شاهزاده مذکور و جمعی از امراء تراکه و
این قضیه چنان بود که واله شاهزاده ابو بکر از تزاد پادشاهان بدخشنان
است و سلطان سعید مشار اليه بزنگانی خود این شاهزاده را در زمان
طفویلیت سلطنت بدخشنان مفوق ساخته بود، بعد از واقعه پدر شاهزاده
مذکور شوکی تمام پیدا کرده الحق شاهزاده بود زیبا منظر و شجاع و پر
تهور و عالیقدر پالک بدخشنان قناعت ننمود و علی الدوام دم. تسبیح مالک
ایات

چه سخن در نگن من بدخشنان * ز چین تا بدخشنان در نگن باد
بکوهستان سندم را چه جولان * مرا میدان همه روی زمین باد
شاهزاده که طبع اطیف شدّی بدین منوال میسففت و سخن بدین سلیقه
میگفت منظرش آفتاب درخشان و مشاش کان بدخشنان بهای این جوهر
که داند و سخن گفتن در فضیلت او که تواند، القصه شاهزاده مذکور را

الاسلام و جنة الارض و خير التراب گننه‌اند و انوری راست در
تعزیف بیلچ،

آسمان گر طفل بودی بیلچ کردی دایگیش
ز آنکه داند کرد معور جهان را مادری

و این قلعه و شهر بند که آکنون معمورست این را حصار هندوان نام است،
و بعد از تخریب شهر قدیم بیلچ بدست احنف بن قیس و فتحیبه بن مسلم
الباہلی خراب شد بود نصر بن سیّار که بروزگار خلافت هشام بن عبد
الملک امیر خراسان بود فرمود که این قلعه را غلامان هندوی او عمارت
کردند، حجزه اصفهانی از محمد جریر طبری روایت کند که نصر را غلام
از خرید هزاری بود و خمس غنیمت دوازده هزار بود، الفصه فتح قلعه
بیلچ امری متعدد است چرا که خندق این حصار آب خیز دارد و نقب درو
نمی‌رود و چون پادشاه اسلام بیلچ را مستحکم کرد ایالت آن دیار و کوتولائی
آن حصار چنانکه ذکر شد بر احمد مشتاق مقرر داشت و بعد از اندک
مدّتی آن ترکان دون طبع با پادشاه اسلام غدر ظاهر کرد و با ولی نعمت
۱۰ خود کتران نمود و بطرف اولاد عظام سلطان سعید ابوسعید میل کرده
دم عصیان زد، این صورت بر خاطر خطیر و رای منیر این پادشاه کشور
گیر شاق آمد و رکاب سندرا بمحاصره بیلچ سبک گردانیک لشکر گران بدر
بیلچ برد و چند وقت بمحاصره مشغول گشت و فتحی میسر نشد و قتال و
جنگها پیوسته روی نمود و مبارزان عساکر طغر ماشر میزدند،
۲۰ بعضی امراء و آکابر بعرض پادشاه اسلام رسانیدند که گرفتن قلعه بیلچ
امری محالست و روزگار را ضایع کردن بدین امر بیفائی، اگر خسرو روی
زمین از تسخیر این ویرانه در گذرد صلاح دولت ابد پیوندش این
است،

بشاوی در خیابان جام هی گیر * تو بیلچ کهنه را مانید ری گیر
۲۰ حضرت پادشاه اسلام و ولی نعمت ایام و جمشید ایام

خسرو صفت شکن تهمتن تن بر سیند کوه پیکر سوار شد یلان و مبارزان را
بر حرب تحریص میکرد و دل میداد، من بین مؤلف در آن مصاف در
رکاب ظفر ماءب بودم بعینه احساس کردم آواز تکیری که آن تکیر نه
مردم لشکری هی گفتهند، یقین شد که رجال الغیب اند، گهان مؤلف
آنست که بعضی که در آن روز در آن مصاف حاضر بودند این حال را
احساس کرده باشند،

آنرا که عون عصمت ایزد مدد بود * اجرام جمله عدت و او تاد لشکرست
القصمه بیک لحظه نیم فتح وزیدن گرفت و رایت سلطان مسعود و لشکر
حصم مغلوب گشت و این مصاف را مبارزان روزگار از مصافهای نامدار
۱۰ هی شمارند بلکه صعب ترین جنگها میدانند و جلدی این مصاف حضرت
بیچ کس از اماء نامدار و بهادران روزگار نداد که این کار من بنس
خود کردهام و اماء و پهلوانان درین صورت سلطان روزگار را مسلم
داشتند و این بیت میخواهندند،

ای متزلِ ماِ علمت آفُجْ ثریا * روی ظفر از آئینهٔ تیغِ تو پیدا
۱۰ و حضرت پادشاه کامکار بعد از آن فتح نامدار بلح و مضافات آنرا
بجوزهٔ تصرف در آورده احمد مشتاق را که از سرداران عراق بود بایالت
آن مقرر کرده بدولت بدار السُلطنه هرات معاودت فرمود، و کان ذلك
فی محرم الحرام سنة ست و سبعين و ثمانائه، هشتم محاصره بلح و فتح
آنجاست و این قضیه از غرایب و عجایب حالات است، باید دانست
۲۰ که بلح شهر قدیم و بنای اول است در دنیا بزم اکثر ارباب تواریخ و
بعضی گفته‌اند که دماوند اقدم است و بعضی بابل را قدم گفته‌اند و
بعضی میگویند بنای بلح بالاخ بن اخنوخ نهاده و بعضی بر آنند که کیومرث
بانی بلح است بوقتی که کشنهٔ هوشنگ را در آن مقام بگشت و شادی اورا
حاصل شد بنای آن شهر در آنجا بهاد، فی الجمله در عظیمت و شوکت شهر
۲۵ بلح هیچ کس را سخن نیست و حکما بخران امّ البلاد نامر نهاده‌اند و قبة

یا رب از لطف و کرم این دولت جاویدرا
دور داری دایما از انقال و انقلاب

هنتم فتح اندخدست و مصاف شاهزاده سلطان محمود و حقیقت این
قضیه آنست که شاهزاده مذکور چون شکسته از جانب هرات بطرف
هصار و آن حدود رفت باندک فرضی حشمتی و شوکنی یافت و بهنای
ملک گیری لشکر آراسته جمع نموده پلخرا مسخر ساخت، حضرت اعلی در
آن حین بتلافی خرای که لشکر تراکم در خراسان نموده بودند مشغول
بود، چون خبر استیلای شاهزاده مشار الیه بسیع اشرف اعلی رسید
همگی هیئت بر دفع آن شاهزاده مصروف داشته از حدود جرجان و
مازندران تا نواحی مرغاب لشکر و سپاه برخسرو فلك مقدار جمع شدند،
آغاز کار بنصایع مکانیب بشاهزاده فرستاد مضمون آنکه ای قرّه العین
سلطنت و ای ثرّه شجره خلافت خلاف مکن و انصاف پیش آر و در
آزرم کوش که امروز پشت لشکر و روی دولت من و پیقام برادری و
مرتبه فرزندی قناعت نمای و بقین بدانکه دشمنان قدم در کمینند و مدعيان
دولت گوش نشین، اما آن نصایع مفید نیامد و شاهزاده سلطان محمود
بدعاء ملک از راه انصاف پیگاز نمود و استدعای حرب و قتال کرد،
حضرت اعلی چون از نصایع نومید شد شمشیر کین را از قراب غیرت
مکشوف ساخت،
ایات

بر آن باش تا جنگ باز افگنی * اگر خود بدانی که می بشکنی
ورایدونکه چاره نباشد زجنگ * جگر باید آنجا و لختی درنگ
پادشاه اسلام لشکر و احشام را از روی احشام جمع نمود و در نواحی
اندخدود بوضیع که آن را چکن سرای نامند صنهای مصاف راست
کردند،
بیت

گهی افند گهی جوشد گهی نابد گهی رخشند
سر مرد و رگ خون و سر رُنج و دم خنجر

گریبان گرفته پیش سلطان آوردن و شاهزاده مذکور را غالباً قالب از روح
نهی شد بود از روی سراسیگی در زمین هی نگریست و بستن قدم خود
خاموشی اختیار نموده بود، حضرت اعلیٰ روی بد و کرده گفت ای بی
حیثیت تیار مارا عار آورده و شمر نداشتی که هیشه ترا که مطبع رای
ه آبا و اجداد ما بوده اند، ترا عار نیامد که بگماشتنی ترا که بر تخت
شاهی سلطان جلوس هی نمایی و جمعی ظلمه را بر رعایای ملک موروث
ما بظلم و بیداد مسلط میسازی،

ای سیه رو زرد کردی روی سرخ آل را،

و بالفعل اشارت کرد تا سیّافان سیاست آن شاهزاده را بگذشان گان قبیله
۱. محلق گردانیدند و کان ذلك فی لیلة الاربعاء سابع عشرین شهر صفر
سنه خمس و سبعین و ثمانائه، علی الصباح لشکر ترا که که فزون از
قياس بودند فوج فرار هی نمودند و بوست بر اعضاء شان از خشیت
شاهی خشک شد بود و امراء عظام بهر جا که نامزد شد بودند مخالفان را
بدرگاه عالم پناه هی آوردن و حضرت اعلیٰ امیر علی جلابر را از روی
۱۰ سیاست بیاساق رسانید و ذیل عفو بر جرائم جمیع مجرمان پوشانید و
بمقتضای ارحم ترجم بجهت و سروی که از عنایت حق سمجحه و تعالی
واصل روزگار این خسرو نامدار شده بود زیور عفو بر صفات اعمال
هیکان مرسم گردانید، مؤلف تذکره گوید،
شعر

کیست از شاهان که داده جنوز دخل فاریاب
ره نوره خویش را وز چشمہ مرغاب آب

۲۰
ناختن آورده تا نختن هری وقت سحر
همچو خورشید و فرو شسته ز چشم خصم خواب
اینچین دولت کرا گردد میسر در جهان
وینچین کاف که یابد غیر شاه کامیاب

کییر شد و با امراء دولت گفت روا باشد که جائی که من زند باشم در دیار اسلام این بیدادی رود، حضّار مجلس باافق گفتند هزار جان فدای پادشاه اسلام باد، این جنگرا با جهاد اکبر برابر میدانیم، فی الحال از مینه قلب و جناح لشکر ترتیب داده بعزم دار السلطنه هرات حضرت بیت اعلیٰ با هزار مرد کاردین دو اسپه ایلغار فرمود،

شد روان از مینه سلطان فرخ روزگار
فتح و نصرت برین و مجت و دولت بریسار

الفصہ سه شب و سه روز راه و بیراهی پیمودند، نماز دیگر روز چهارم در بادغیس بحدود رباط یاغی از لشکر یاغی معدودی چند یافتند تقیش ۱۰ احوال و تقصیص قضایا نمودند، آن مردم گفتند یادگار محمد میرزا فارغ البال و مسرور الحال بعشرت مشغول است و امرا و لشکریان او همچین هر یکی با شاهدی خفته و هر کس با حریقی خفته، حضرت اعلیٰ چون خبر مخالفان برین نهنج استیاع نمود مسرور شد و گفت، مصراع ای دل و دلدار چونت یافتم،

۱۵ و فی الحال مردان کاری را دلداری نمود و جبهه خانه را بر جوانان کاری مبارز قسمت فرمود و هر یکی را از امراء عظام بگرفتن یکی از امراء دشمن نامزد کرد و بتعییل از کوه کیتون فرود آمد و نیم شب بنواحی تربت عنبر سرشت پیر هری خواجه عبد الله انصاری رسید و از روح پر فتوح حضرت خواجه دریوزه هبت کرد و صحیح کاذب بجیابان هرات در آمد و بتعییل بدرا باغ زاغان راند، بعضی دریابان و مستحفظان کوشش نمودند، بجای نرسید، بضرب تبرزین قفل دروازه را در هم شکستند و حضرت اعلیٰ بفتح و فیروزی بیاغ در آمد، قضاوار آن شب شاهزاده یادگار محمد میرزا مست در بر محبوبه خفته بود، آواز عربله بگوشش رسید، سراسیمه بر جست و آن شب را روز قیامت دید، آشته وار میخواست ۲۰ تا خود را بگوشه باغ متواری سازد، جمعی از خاصان حضرت اعلیٰ اورا

که از اعمال بسطام است آمد شد با حسن شجع تیمور در میان آورد و آن رویاه باز گرین صفت یادگار محمد میرزا را بخود خواند و در ظاهر گرگان بدرو پیوست و آزم حضرت اعلی را از میان برداشت و باز شجع علی پرناک که از اعظم امرای تراکم و قرابت حسن بیگ بود بدد از جانب عراق بررسید و قوئی و شوکتی نازه روی بیادگار محمد آورده عزیمت خراسان درست کرد و در ذوق القعن سنه اربع و سبعین و ثماناهه بامل فتح از فیروزغم عازم خراسان گشته و حضرت صاحبقرانی حرب را مکمل و مستعد شد از رادگان میخواست تا پذیره ایشان شود و جزای مدعی دولت بدهد لشکریان و جوانان و بعضی امیرزادگان کارنادیه شون ۱۰ چشم با این خسرو فیروز بخت بنیاد روگردانی کردند و بدغا بازی مشغول شدند، خاطر مبارک حضرت خلافت پناهی ازین معنی متاثر شد روی بخت هرات آورد و هر روز از معاشر ظفر پیکر فوج فوج روگردان شد بضم ملحق شدند، حضرت اعلی معاشه میدید که این نادانان تبر بر پای خود میزنند اما این شور بختان صواب از خطاب نمیدانند و لیکن باراده ۱۵ عالم کلانعام جز قدرت ذو المجال و الاکرام هیچ کس بر نی آید، رای رزین خسرو نیکو سرانجام چاره جز آن ندید که یک چندی تخت را بگزارد تا بخت بر سر مددکاری آید، برین عنم از دار السلطنه هرات اورق و احمال و خاصان و بجهتان را هراه داشته متوجه صوب قیصار و مینه و نواحی بلطف گردید و یادگار محمد میرزا با جمعی از تراکم بشهر هرات ۲۰ در آمدند و دست بظلم و ناشایست کشادند و بندگان خدا بظلم و دست انداز لشکر بیگانه و بی فهمی پادشاه گرفتار شدند و ترکانان جلف بذریان به بیداد دست برآوردند و فسق و فجور آشکارا کردند و آن شاهزاده مظلوم بی فهم بغيره هیچ کس نی رسید بلکه یارای پرسش نداشت عجزه و رطاها فریاد برآوردند که اغثنا یا غیاث المستغثین، چون این خبر بسع ۲۵ شریف حضرت اعلی رسید غیرت و حمیت اسلام دامن گیر این پادشاه

بدست این خسرو نامدار برآمد عقل عقلاه عاجزاست و این دست برد از رستم دستان نشان نداده‌اند و رزم بهرام گور با خاقان بدین دستور نبوده چه در تاریخ مذکور است که بهرام خاقان را با سیصد مرد بزد و بکشت در حالتی که نود هزار مرد با خاقان بود فاماً آن شیخون در ه صحرائی بود و این کار که این خسرو نامدار نموده در مستقر سریر سلطنت بوده است با وجود چندین دریند و چندین پاسیان و حفظه مصر جامع القدرة و العظمة لله تبارك و تعالی، و سبب این قضیه آن بود که چون امیرزاده یادگار محمد شکسته و منکوب شد باز استعانت بامیر کبر ابو النصر حسن بیگ آورد و امیر مذکور دیگر بار لشکر گران جهت امیرزاده ۱۰ مذکور ترتیب نمود و در مصاحبته امیر مذکور از قراابتان خود بوسف بیگ را با چندی از امرای تراکه مقدمهم یعقوب بیگ بطرف خراسان فرستاد و آن لشکر یادگار محمد ملحق شد و بصوب خراسان روانه شدند و ولایت اسفراین و سبزوار و جوین را مستقر ساختند و چون اعلیٰ حضرت خلافت پناهی خبر قدم یادگار محمد میرزا بدین نواحی استقاع نمود از ۱۵ دارالسلطنه هرات عازم حرب تراکه و یادگار محمد شد و در حدود جاجرم قراولان هر دو سپاه ما بین جاجرم و جوین ملاقات کردند و بعد از حرب و کوشش بسیار قراولان یادگار محمد میرزا شکست یافتند و نعمت خوارزی که از متعینان روزگار و پهادران لشکر یادگار محمد میرزا بود با چند نفر از خاصان امیرزاده مذکور گرفتار شدند و حضرت ۲۰ اعلیٰ نعمت را با آکثری از آن جمع گناهکار سیاست فرموده بیاساق رسانید و یادگار محمد میرزا و لشکر تراکه ازین معنی متوجه شدند و شب از قصبه جاجرم فرار نمودند و حضرت اعلیٰ مظفر و منصور مراجعت فرمود و حسن شیخ تیور را بایالت استرآباد مقرر نمود و بنفس مبارک در النگ رادگان قرار گرفت و احشام و تراکه نواحی خراسان را گرد کرده بخود ۲۵ جمع نمود و یادگار محمد میرزا بعد از انهزام باز استقرار کرده از جنائش

بیت

و در دم میمه و میسره ترتیب داد،

روز دیگر کین سپهر لاجورد * نصب کرد از جرم خور مجنوق زرد
پادشاه اسلام بعزم رزم دشمن بر سند دولت راکب گشت و در نواحی
در بند شفان حربی پیوست که هفت خوان در جنب آن تاختنی پیش
ه نبود و نبرد اسفندیار در دیار زابل در مرتبه آن جولانی زیاده نه، بیت

برات مرگ می آمد ز دست قابض ارواح
بصد زاری هی ارواح می مؤید بر اشباح

نهم فتح عاقبت از هب آمال این خسرو صاحب اقبال وزیدن گرفت
و روح القدس آیات فتح خواندن بنیاد کرد و بسی بر نیامد که رایت
۱۰ خصم معکوس و دولت دشمن مغلوب و منکوس شد، امیرزاده یادگار
محمد بصد خیله جان بسلامت از آن گرداب بلا یرون برد و بعضی از
امراei تراکه و چغتای که در مصاحبی و ملازمت شاهزاده مذکور بودند
مقید طباب حکم مالک الرقاب پادشاهی گشتند و خسرو جشید دولت
ناز دیگر آن روز در جناران بدولت نزول فرموده فتح نامدها باطراف
۱۰ هالک روان ساخت وجهت تقدم سیاست از امراء تراکه و چغتای دو
سه تن را طعنه سیاع و طیور گردانید و بر بوانی اسیران پچشم مرحمت
نظر فرمود و گفت،
بیت

بن تاف دعا باد تا جاودان * روید ای اسیران سوی خان و مان

تمام اسیران و صناع و سپاهیان که بوطن خود نزدیک رسیده بودند
۲۰ فارغ البال دعاء دولت پادشاه اسلام گویان از راه اسفراین و کویان
متوجه دار السلطنه هرات و بلاد خراسان شدند و خسرو عالی مقدار
مظفر و منصور بایلغار عازم دار السلطنه هرات گشت و آن فتح در شهر
سته اربع و سبعین و ثمانائی بود مطابق بارس پیل، ششم قتل امیرزاده
۲۴ یادگار محمد است و فتح دار السلطنه هرات کرست دوم و درین کار که

لشکر جرّار و سواران نیزه گنار هراه او کرده بطرف خراسان روان ساخت و امرای نامدار خراسان و سرداران سلطان ابوسعیدی را در ملازمت و مصاحبত شاهزاده مذکور بدین صوب فرستاد و امیرزاده یادگار محمد بتفویت حسن بیگ و دلگردی و مصاحبت امرای نامدار از حدود عراق بجانب خراسان و در آن نهضت اول میل استراباد نمود و آن حدود را گرفت و امیر شیخ زاده طاری را که از قبل حضرت پادشاه روزگار حاکم آن دیار بود منهزم گردانید و چون این خبر در نخت هرات پیغام اشرف هایون رسید فی الحال با خصار لشکر مثال فرمود و بر حرب یادگار محمد عنان عزیت بجانب استراباد معطوف فرمود، بیت

۱. در آمد ز درگه غوکرنای * زمین چون زمانه در آمد ز جای بعضی امرای نامدار که بایلغار پیشتر از موکب هایون آمد بودند از استیلای لشکر دشمن ستوه گشته ملتحی بکوه شدند بنواحی جبال پیلاق خوارزی که بنواحی در پند شفاف است نا بخت مدد کرد و اقبال روی نمود و در شهر صفر سنه اربع و سبعین و ثمانمائه پادشاه اسلام از طرف مستقر دولت بامراء نامدار رسید و امرا از بجهت این ایات میخونندند،

زهی بآمدنت بخت مرحبا کرده * بدور روی تو گل پپرهن قبا کرده ستاره خیل ترا دیک و شنا کرده * فرشته روی ترا دیک و دعا کرده و روز دیگر که دشمن در کوه شقان نزول کرد خسرو جوان بخت باعین لشکر و پیگار مشغول گشت و از قله کوه چون لشکر خصم انبوه خصم در نظر آمد سرداران متوجه شدند و بعرض رسانیدند که مصلحت آن است که این جبال مستحکم را از دست ندهیم که لشکر خصم انبوه می ناید، پادشاه اسلام بانگ بر امراء نامدار زد و این بیت از شاهنامه بر زبان مبارک راند،

۲۰ که گر من ز دشمن هراسان شوم * هان به که با خاک یکسان شوم

راه بدو ملحق شدند و آن شاهزاده در نواحی جام بامیر ولی بیگ مصاف داد و شکست یافت و چون منهزم بهرات رسید خبر توجه حضرت اعلی از مرد شاهجان بهرات استعما نموده ثبات نیافت و از اضطرار فرار نموده راه حصار ختلان پیش گرفت و در آن حین چهل دختران بادغیس ۰ مضرب خیام عساکر ظفر پیکر بود و از عنایات الهی و الطاف نا متنهای سروران و سرداران سلطان ابو سعید فوج فوج دولت صفت روی بحضورت اعلی هی آوردند و شرف دست بوس هی یافتند کما قال اللہ تعالیٰ یَدْخُلُونَ فِي دِيْنِ اللّٰهِ أَفْوَاجًا و حضرت اعلی نیز عنایت پادشاهانه شامل حال هنگان نموده از مانعی در گذشت و جمله را بدستور سابق سلطان ابو ۱. سعید مراتب و مناصب مقرر داشت و از کمال عاطفت و اخلاص که ذات این پادشاه را جملی و فطری است بارها بر زبان مبارک تأسیف جهت سلطان ابو سعید جاری ساختی و فرمودی که آنحضرت مرا بچای مام و پدر بود، کاوشکی این نکبت بدان سلطان عالی قدر نرسیدی و من از نیل مراد سلطنت محروم بودم این سخن میگفت و قطرات عبرات ۲. بر چهره مبارکش از فواره عيون جاری میشد، زهی شفقت و انصاف و زهی اخلاص و اعطاف لا جرم حق تعالی ملک مکتب صاحبقرانی را موروث این خسرو عالی متفقیت نموده سرایر سلاطین مقدم را بزبور وجود شریف او آراسته است تمکن این پادشاه فرشته اخلاقی درین سلطنت باستخفاق قرهای بی شمار باد و فرزندان کامکار و اتباع نامدارش را سلطنت ۳. و خلافت تا قیام قیامت باقی باد، پنجم مصاف نوبت اول بامیرزاده بادگار محمد بن سلطان محمد بایسفر است و سبب این مصاف آن بود که چون بتوفيق بزدانی و سعادت آسمانی سلطنت خراسان پادشاه اسلام را میسر شد و امرای کبار و اعیان دیار جملگی مطیع رای هایون گشتد امیر ابو نصر حسن بیگ امیرزاده مذکور را که وارث ملک بود و از ۴. زمان صبا نشو و نما یافته بود در میان تراکم نامزد ایالت این دیار نموده

ستین و ثمانمائه در نواحی ولايت ترشیز حضرت خاقانی و خسرو عالی را با آن لشکر حرب واقع شد و با وجود آنکه نود نفر مرد مسلح با حضرت اعلی زیاده نبودند و لشکر خصم ده هزار مرد سلح مکہل برد پناه بلطف حضرت الهی آورده اندیشه نبود و رستم وار خودرا بر آن لشکر بزرگ زد و دمار از تهاد آن قوم بر آورد و بیک تحظه از آن حشر محشر ظاهر کرد و محمد علی بخشی بطرف خداوند خود گریخت و حضرت پادشاه اسلام از سر جریمه باقیان در گذشت و جمله را عنو فرمود و از ترشیز خواست که عزیمت حرب سلطان ابو سعید نماید، امرا و ملازمان صواب ندیدند باز بدولت و سعادت بر مقضای الْأَعْوَدْ أَحْمَدْ بطرف دارالملك خوارزم ۱۰ معاودت کرد، چهارم فتح ملک خراسان و جلوس این خسرو کامگار بر تخت دارالسلطنه هرات جماها اللہ عن الافات و این قضیه در نوروز او دیل بود بهار رمضان المبارک سنته ثلاثة و سبعین و ثمانمائه، بیت

خدا میخواست رونق ملک و دین و شرع و ایمان را

که ارزانی سلطان داشت اقطاع خراسان را

۱۵ چون واقعه سلطان ابو سعید بر وجهی که شطري از آن بقلم آمن بوقوع پیوست در ملک آذربایجان در آن حین این خسرو نامدار از طرف دشت قبچاق پندتی تسبیح ملک بسرحد خراسان آمن بود و کار بدان نزدیک رسید که ملک خراسان را فتح نماید خبر واقعه شکست سلطان ابو سعید خود سبب شوکت این خسرو عالی قدر شد و در شهر رجب سال مذکور ۲۰ بدولت و سعادت از حدود ایپورد عزم مرو شاهجهان نمود و امیر کیم شیاع الدین ولی بیگ چهادر عیتم معدلته را بجهت تسبیح مشهد مقدس و نیشاپور و باقی ملک خراسان نامزد فرموده بدین طرف گسیل کرد و بین الطاف خدائی و دولت پادشاهی ازدھای بر امیر کیم جمع شد فتح این طرف میسر شد و در آن حین شاهزاده محمود از طرف آذربایجان ۲۵ منهزم بدیار خراسان رسید و جمعی کیم از لشکر سلطان ابو سعید در

ساعتلو و شطری از آن سمت رقم یافته و آن مصاف را جهانداران گران دارند که از سلاطین ماضی هیچ افرین چنان مصاف نکرده و فتحی نیافته، دویم مصاف سلطان محمود میرزا بنواحی استراباد و فتح آن هلکت در شهر سنه خس و سین و ثماناه، سلطان سعید ابوسعید گورگان ایالت استرابادر بفرزندش سلطان محمود میرزا بهادر داد و خود بدفع میرزا جوکی ولد امیرزاده عبد اللطیف عزیت سرقت و شاهرخیه نمود و امیر شیخ حاجی جاندار را که از امرای شاهرخی و مرد کاردین و مبارز بود بلازمت شاهزاده سلطان محمود نصب کرد، حضرت خلافت پناهی فرصت غنیمت شبرده باندک لشکری از جانب خوارزم و دشت قبچاق عنان عزیمت بصوب استراباد معطوف فرموده سلطان محمود میرزا و امراء عظام او جلادت نموده با لشکر گران در مقابله بایستادند در مقای که آن را جزوی گویند بقرب استراباد و حرب عظیم دست داد و در آخر حضرت اعلی را ظفر روی نمود و مخالفان متفور و رایت رفیع خسرو عالی منصور شد و سلطان محمود میرزا منهزم گردیدن بهرات گریخت و امیر شیخ حاجی بقتل رسید و حضرت خلافت پناهی بر باشه لشکر رحم فرمود و جمله را در حرم امن و امان حمایت داد و هلکت خراسان بعد از آن فتح حضرت اعلی را مسخر شد، سیوم مصاف ترشیزست و کیفیت چنان بود که در وقتی که سلطان ابوسعید گورگان باستقلال تمام فارغ البال بر تخت هرات نشسته بود در آن حین حضرت خلافت پناهی از طرف دشت قبچاق و خوارزم عنان عزیمت بجانب خراسان معطوف فرمود و قطعاً محابا نکرد و نیشاپور مخیم نزول اجلال گشت سلطان سعید ابوسعید گورگان بهم بر آمد و خواست تا بنفس خود متوجه گردد و باز اندیشه کرد که میادا بی ناموسی دست دهد که دست برد حضرت اعلی خاقانی را دین بود اما کثر امرای نامدار خود را مقدمم امیر محمد علی بخشی را بحرب حضرت اعلی خاقانی بجانب ترشیز و نیشاپور بایلغار فرستاد و در شهر سنه ثمان و

نمودن و کتاب را بر ذکر مقامات این خسرو عالی منقبت ختم کردن
آولیست،
بیت

رسم ترجیحت که بر شاخصار * پیش دهد میوه پس آرد بهار
روزگار شریف حضرت اعلیٰ بهار زندگانی است لا بُدُّ افعال و کردار و
مقامات او شگوفه و ریاحین این نو بهار باشد عادت مؤرخان و مؤلفان
در تقدم و تأخیر ذکر بر حسب ترتیب زمان است و الا فضیلت خاتم
الانبیاء بر عزیز نبی و فضیلت سوره اخلاص بر تَبَّتْ ظاهر و واضح است،
پس بین نسق تبع آکابر ماضی نموده کتاب را بر ذکر حضرت اعلیٰ
خاقان ختم کردیم و از مشاهیر جنگها و مصافها که آن حضرت را دست
داده که عقل عفقاء در آن عاجزست بر سیل پیشکش ترکان یک تعوز
گذرانیدم، باید دانست که این خسرو عالمقدار کرم الطرفین است و
از احفاد و ذریت صاحب قرآن هیچ کس را این شرف و منقبت حاصل
نیست و از جانب پدر و مادر این خسرو عالی مقدار بزرگوار صاحب
قرآن است و پیوستگی با سلاطین قدیم ما وراء النهر نیز دارد از طرف اُم
۱۰ درین تذکره شرح دادن آن وصلت که صاحب قرآن را با پادشاهزاده
میرزا میرک که پادشاه ما وراء النهر بوده است حاجت نبود چرا که آن
قضیه اظهار من الشیس است و در ظفر نامه مذکور، چون این خسرو
نامدار بسن شباب رسید آثار جهانداری و انوار فضائل و بختیاری در
جیین عالم آرایش واضح و لایح بود، بعد از وفات با بر سلطان در مرو
۲۰ شاهجهان رایت جهانداری بر افراشت و در شهور سنه احدی و سنتین و
ثماناهه بر تخت مرو شاهجهان که اُم البلاد مالک خراسانست جلوس نمود،
بیت

ای در اول کرده از یازئی رُمی همچو سرو
دعوتِ دین آشکارا چون ابو مُسلم ز مرو
۲۴ پس از خروج و جلوس اول قضیه فتح استرا بادست و کشن حسن ییگ

عزیزا احوال عالم و عالیان فسون و فسانه بیش نیست و ده روزه مهلت زندگانی ناپایدار مستعاری زیاده نه، از افسانه‌های حریفان گذشته عبرت باید گرفت و از خواب گران فنا اندیشه باید کرد، بیست

ای از نی فریب چو نرگس بخواب ناز
بگذشت روزگار خوش چشم باز کن

حکایت، مریدنی گستاخ نزد شیخ ابو سعید ابو الخیر قدس اللّه سره العزیز از کیفیت دنیا ای دون سوال کرد، شیخ بزرگوار آهی برکشید و این شعر بر مرید خواند، ریاعی

حال دنیا باز پرسیدم من از فرزانه
گفت یا خوابیست یا بادیست یا افسانه
گفتمش هر کس بهر دل برو بر بست دل
گفت با غولست یا دیوست یا دیوانه

حق تعالی عيون اولو الابصار را بسرمه توفیق مکمل سازد و راه تحقیق به کنان نماید و ابواب معانی بر رخ جمله بکشاید ان شاء اللّه وحد العزیز و اللّه اعلم بالصواب، ۱۰

ذكر شطري از مقامات خسرو جم افتخار ابو الغازى سلطان حسین

بهادر خلد اللّه زمانه،

هر چند ذکر این مقامات و شرح آئین این درجات در قدرت بشری و طاقت انسانی در نماید و اگر مثلاً محمد جریر الطبری و حمزه اصفهانی و اصطحی و مؤرخان و حکیمان یونان زنگ بودندی از عهده عُشر عشیری از ذکر مقامات و حالات این خسرو رستم دل سهراب منش بیرون نتوانستندی آمد قلم ضعیف این نحیف چگونه درین شغل خطیر جاری گردد، فاما از هزاران بکی و از بسیار اندکی از ذکر مقامات عالی مقدار ۲۲.

و سخن گستری ملک الکلام و امیر الشعراست،
 دم تیغش بدی روی زمین رنگین کرد
 نی کلکش بهنر طعم سخن شیرین کرد
 و ما از دوستکانی دور آخر این تذکره ساغری از خخانه این بحر پنداق
 هر شب من بکویش با چشم باز مانده
 بر خاکِ نا مرادی روی نیاز مانده
 در خان و مان هستی از تندباد هبران
 شمع نشاط مرده سوز و گدار مانده
 از ناز کشت دوشم تا روز اینک اینک ۱۰
 امروز نرگشیش بین در خوابِ ناز مانده
 در قبله گاه مسجد ای شیع طاعتم بیت
 دل رفته سوی جانان سر در نماز مانده
 ساق به خدرا جای و چون طفیل
 مگذار این چنین دست دراز مانده ۱۵

مطلع و له ایضاً

ز باغِ حسن مگر سرُو قامتی بر خاست
 که در میانهٔ مردم قیامتی بر خاست

معدرت در ختم کتاب و کتابت تاریخ و مقامات سلطان کامیاب،
 سرکشی تومن ادھم قلم از حد بگذشت خوف تطویل و اطناب بعد ازین ۲۰
 در حسابت اما اصحاب اشغال را بعد از تردید روزی در شبها استراحتی
 مفیدست و بافسانه‌الْفَتی واجب هانا این افسانه‌ها مدد خواست، رباعی
 آنها که محیط فضل و آداب شدند * در حل دفیقه شمع اصحاب شدند
 ۲۴ ره زین شب تاریک نبردند برون * گفتند فسانه و در خواب شدند

حق سیحانه و تعالی ابواب فیض را بر طبع کریش باز دارد و بر کردار
اسلاف عظامش در روزگار اورا سر افراز گرداند بین لا بی بعده و
بیز عترته،

(۷) ذکر بقیة الامراء و العرفاء امیر حسین جلایر زید درجته،

در الوس مغول و اقوام چغتای فرقه جلایر قوی متعین اند و اکثری
از آن جماعت شجاعات معروف و بخلافت و شهامت موصوف و امیر شیخ
حسن جلایر که مشهور است بنویان از امرای جلایر بوده بسلطنت دار
السلام بغداد موسوم گشت و ولد او سلطان اویس و از احفادش سلطان
احمد بغداد از تعداد سلاطین جلایرند اما و والد این امیر فاضل صدر
میزور اسد المعارک مبارز الدین علی بیگ جلایر است، الحق سرداری
بود تهمتن و گردی بود لشکر شکن، بیت

از نهیش پنجه هی افگند شیر * در بیان نام او چون می شنود
بروزگار شاه مغفور ابو القاسم بابر بهادر مرتبه امارت یافت و بدور
سلطان ابو سعید کوکب اقبالش بذروه مقصود رسید، و این خلف
با وجود مرتبه سلف بفضل صوری و معنوی اشتغال نمود و گوی فضیلت
از میدان صلاحیت در ربود و بهرام فلک قوی انتقام کنند شجاعتش را
رام کردند و بهرام هامون خرام کان جلادنش را بشب دست نهاد،
در مصید شاهان زی خواندن شاهین * هرگه که زند دست کش همیت او قو
سازد ز ادم سحرے بهله آش * وز بال غراب شب دیبور قرغو
سلطان روزگار از روی فراست درو نگریست، چون بانواع هنرها
پسند پن منظر و مخبرش آراسته یافت پایه قدرش از زمرة افران برتر
ساخت و امروز منظور انظار سلطانیست،

پدرش گرجه بود سرداری * او و فی نزد شاه سرداریست

۲۴ اگرچه قبای بهادری و صدری بر قد قدر او زیباست اما از روی معانی

زی توفیق که در عملداری نیز مایل بندگان خداست بهر صنعت که باشد
رضای خدا بهانه میطلبد،

گر طاعنی چنان نکنی کآن سزای اوست
باری بقدر خوبیش که رحمت بهانه جوست

و خواجه آصفی در شاعری مرتبه اعلی و در فضیلت درجه اولی دارد و
اليوم وزرای این روزگار آکرام این بزرگزاده باقصی الغایة میدارند و
حسب شریفتش بر نسب منیف اسلاف عظام او شاهد عدلست و ما از
سخنان خیال پرور ایهام اندیش او که در صدف معانی است مطلع غزی
ثبت خواهیم نود،

بُسی خودرا در آبِ دیل چون ماهی وطن دیدم
که تا قلّابِ زلفش را بکام خویشن دیدم

توان بر سنگ حکم نقش او کندن که شیرین را
درین صورت مجاور بر مزارِ کوهکن دیدم
مرا هی سوخت کوکب‌های هیران صحیح او باربَ
چو مردم داغهای زعفرانی بر کن دیدم

سزد بهر نظر ناظم بوسفان افتند در پایش
که آن عیسی نفس را سر نگون چاه ذقن دیدم

زگریه غرق خوف میخواستم چشم رقیبانرا
ولی چشم من آمد هرچه بمردم پسندیدم
کس از نا مهربانان مهربانی طبع هی دارد

ز ارباب وفا این بیو فائیها که من دیدم
شیدم قصه عشق تو و افسانه حست

چو چشم انداختم هرجا دوکس را در سخن دیدم
ز خوبان گهنهای اصفی حال دگر دارد

که اورا سوز خسرو نازگیهای حسن دیدم

دیگری را مکش از غمہ برغم دل من
هر زمان قصد هلاک مکن ای قاتل من
میکشی خبر و خون میخورم از حسرت آن
که شود رنجه دی تیغ تو از سمل من
قابل دولت غبهای تو آیا دل کیست
نیست مقبول تو باری دل نا قابل من
یار بگشت و رقیب از اثر او برسید
آه ازین بخت بد و دولت مستعجل من
سر به بر سر آن کوی علائی ز آنروی
تا دم حشر در پیخاست چو سر منزل من

حق تعالی عيون اولو الابصار را بسرمه توفیق مکمل سازد و راه تحقیق
بهمکان نماید و ابواب معانی بر رخ جمله کشاده گرداند ان شاء الله تعالی،

(۶) ذکر امتح الشعرا وزیرزاده مکرم خواجه آصفی زاد الله فضله،

و این بزرگزاده نیز از خاندان وزارت است و پدرش دستور اعظم خواجه
۱۰ نعیم الحق و الدین نعمة الله کساده الله بلباس الغفران بروزگار خاقان
سعید سلطان ابوسعید انار الله برهانه وزیر باستقلال و استحقاق بوده
و از جمله وزرای روزگار چون او بکارداشی و حساب شناسی و کفایت
وزیری نبوده و پدر خواجه نعمة الله مولانا علاء الحق و الدین علی بروزگار
حضرت صاحب قرانی کفیل مهیمات سلطانی بوده و مُشرف خزانه عارمه،
۲۰ مردی حقانی و با مرؤوت بوده و ازو آثار اولیاء الله دیدند، گویند
که عمله و باقی داران را که در درگاه صاحب قرانی بایذاء و عقوبت
مبتلا میدید و تکلیف ما لا یطاق بر ایشان می بود برای از خزانه خاص
خود بدیشان میداد و ایشان را از زجر خلاص میکرد و بدان مردم
۳۰ میگفت که نوبت مرؤوت من گذشت و نوبت مرؤوت شما مانند است،

باش تا این اصلی همّت را نماید برگ و شاخ

باش تا این طاییر دولت کشايد پر و بال

اما والد این خواجه فاضل دستور اعظم خواجه شمس الملة و الدین
خواجه محمد مروارید ادام الله تعالى اقباله سالمها باستحقاق وزیر سلاطین
بوده و از صنادید و آکابر و اشراف کربان کرمان است، الحق بزرگی
نیکو اخلاق و خدا ترس و صاف اعتقاد و درویش نفس است و الیوم
از نشویش وزارت پایی همّت بیرون برده و باختیار ازین امر خطیر
استعفا خواسته هواه بخیرات و میراث مشغول است و از صحبت شریف
اهل فقر و علم محظوظ و با نصیب جزاه الله خیراً،

۱. خوش وقت کسانی که ز پا بشستند * در بر رخ مردمان نادان بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند * وزدست و زبان حرف گران رستند
و این وزیرزاده را تنرب درگاه سلطان گئی پناه حاصل است و مناصب
و مرانتب عالیه بد و مفوّض، امید که پایه قدرش بذرؤه مقصود رسد و
شب شبابش بصیح الشیب نوری پیوندد، إِنَّهُ عَلَىٰ مَا يَشاءُ قَدِيرٌ و چون
۲۰ طبع کریم و ذهن مستقیم این بزرگ نامدار برگفت اشعار مایل است و
شعرش در متنایت ثانی شعر انوریست و عنصر طبع انورش دوم عنصری
واجب نمود درین تذکره مطلعی چند از اشعار مختارش بایراد رسانید و
بندگی مولانا نور الملة و الدین عبد الرحمن جای راست این مطلع، مطلع

نو بهاران که دمد شاخ گلی از گل من

۳۰ غنچه هایش بود آغشته بخون دل من

و خواجه شهاب الدین عبد الله فرماید در تبع مولانا عبد الرحمن جای

این مطلع،

آه کر هر که وفا بود امید دل من * غیر نومیدی ازو هیچ نشد حاصل من

و مؤلف این تذکره بنابر حکم این بزرگ زاده فاضل گستاخی نموده تبع

۴۰ این غزل کرده،

مولفه

پوشد و اوقات شریش دائم ببشر علم و الفاظ و صحبت علام منقضی است و در شاعری خواجهی کرمانی از گلزار اشعارش نخلبندی تواند بود و از دیوان او سلمان ساوجی عالیاریست، در مدح پادشاه اسلام قصاید غرای محکم دارد که اگر بر کوه خوانی لرایته خاشعاً متصدیعاً من ه خشیة الله و خسرو روزگار را در تحسین این وزیر نامدار مبالغی تمام است و ما از واردات این دستور عالی مقام از غزل او مطلع خواهیم اوردن که در حالت رمد فرموده بس نازک و محیل است، مطلع نگوئی چشم خود بستم برای دفع آزارش

خیال رویت اینجا بود پوشیدم ز اغیارش

۱۰ حق سبحانه و تعالی عین الکمال را از روزگار این وزیر با اقبال دور دارد و ظلّ ظلیل اورا بر رعایا محدود گرداناد و روزگار دولت اورا امتداد دهداد تا يوم التباد محمد خیر العباد،

(۵) ذکر مفتر الصدور و العظام نتیجه الاکابر و الكرام خواجه شهاب

الدين عبد الله مروارید زید درجه،

۱۰ حق سبحانه و تعالی آنچه اشراف الناس را باید و بکار آید از فضل و علم و طهارت باطن و لطافت ظاهر و اخلاق حمیک و هنر پسندیده بدین ذات ملکی صفات ارزانی داشت، با وجود فضل و استعداد خطش در زیبائی جگناح الطاؤس و انشایش در نیک رائی کشأة النفووس است، نقش در متنانت ناسخ یاقوتست و روح را از دیدن توقيعش غذا یا

۲۰ قویست، کنایش دیوان صدارت را بقانون ساخت و نوای قانونش دهای عشاق را بی قانون کرد، لا جرم طبع سلطان روزگار که میعار فضیلت بتربیت این فاضل مایل شد و بزرگان که هنرشناسان روزگار و خلاصه لیل و نهارند هماره خواهان صحبت و جویان مواصلت این معدن

۲۴ فضیلت اند،

حاتم را طی فرمود، صاحب ری اگر از کتابت و کارداشیش رمزی شنیدی
بیشک از محاسبان دفاتریش گردیدی،

چنان داد انتظای حکمتش کار خراسان را

که در گاه سکندر داد ارسسطو ملک یونان را

۱۰ فاین حکماست که خواجه جهان نظام الملک حسن الطوی نعمت اللہ
بغفرانه بجهت فرزند خود فخر الملک در نصیحت نامه نوشت که مملکت
پادشاه عهدرا حکما بر مشابه خیمه تصویر کرده اند و رعایا مثل او تاد خیمه اند
که بی قوت او تاد قیام خیام همال باشد و امراء بر طور طناهای خیمه اند
که بقوت او تاد که رعایا اند خیمه را پای میدارند و عهله و کارداران
۱۱ بر هیأت طناهای کوچک اند که آنرا شرح می نامند از خیمه که ملک
است قوتی حاصل می سازند و دست بدامن امرا که طناهای بزرگند
زده بجهایت قوت ایشان در آمن اند و وزرا بر مثال ستون خیمه اند که
بار خیمه و طناب و شرح و ما فیها همه بر ستون است چه وزر بار را
گویند و وزیر بارکش لا شک بار دل هم ولایت و ملک و لشکر برد دل
۱۰ وزیر خواهد بود، پس ستون خیمه را چهار صفت باید که شایستگی و
صلاح ستون بارگاه ملک اورا حاصل شود و آن صفات چهارگانه راستی
است و رفعت و صفاتی ظاهر و باطن و ثبات قدم، پس وزیر باید که
با خدا و خلیفه خدا و سدگان خدا راستی ورزد و خود را در خویشن
داری و ناموس ملک مرتفع دارد و صفاتی ظاهر و باطن آراسته باشد
۲۰ و تحمل و ثبات را شعار و دثار خود سازد و از خبث باطن و اعوجاج
دور باشد که چوب کج شایستگی ستونی ندارد، غرض از تحریر این حکایت
آنکه این صفات در ذات این وزیر نامدار عالی مقدار موجود است و با
وجود ملازمت درگاه و بار ملک و ولایت محنت تکرار و مطالعه بسیار را
بر خود آسان کرده لیلاً و نهاراً بکسب فضائل و علم و حکمت مشغول است
۲۰ و بحل مسائل عالی دائم میکوشد و عرایس الفاظ را کسوت نرا کیب می

صف و محیل و نازک افتاده و در مطلع غزل اوّلین این امیرزاده خاصه بوقوع پیوسته که در دواوین استادان مقدم کم دیدن ام هانا از واردات طبع لطیف اوست و انوار و اسرار و شهرت اشعار سهیلی هچو نور سهیل از حدود بدخشان تا دیارین نابان و سیارست، حق تعالی فیض انوار هدایت نصیب روزگار این امیر نامدار کاد و بر عمر و جوانی و فضیلت و کامرانیش هر برکت بخششاد پنهان و نیمه و صحبه الكرام،

(۴) ذکر دستور قابل فاضل خواجه افضل الدین محمود عز نصره،

بعد مملکت جم گر آصف او بودی * نیوفنادی خاتم بدست اهرمنی فلك تا صدر وزارت بارباب استحقاق می سپارد و زمانه تا مستند عزت ۱۰ بوجود بزرگان می آراید الحق باستحقاق و فضل و کمال و علو همت و آثار کنایت مثل این وزیری بصدر ظهور در نیاورده،

گر جمع کند سپهر اعلی * فضل فضلا و فضل افضل
از هر ملکی بجای تسیع * آواز آید که افضل افضل

والد بزرگوار این وزیر نامدار صاحب مغفور خواجه ضیاء الدین محمد ۱۵ طاب ثراه از صنادید کرمان بود و ابا عن جد منصب مقنی و پیشوائی مملک کرمان بلکه وزارت سلاطین زمان موروث خاندان مبارک این وزیر باستحقاق است حسب مكتسب نسب شریف این بزرگوار را با وحی عیوق رسانید،

بیت

چون حسب با نسب ز اصل هر یار شود
آدمی زین دو صفت افضل احرار شود

منصب وزارت تا بین قدم مبارکش آراسته شد کار مملکت رونق تمام و ۲۰ حال رعایا انتظامی ملا کلام یافت، قلم عطارد القاب اورا آکھی الکفاف نوشته و نیر اعظم با او شمس الوزرا خطاب کرد سماحت و الطاف این نامدار کرم بزرگان برمک را لاثی کرد و جود بیدریغش سجل سخاوت

وله ایضاً،

ز نعلِ تازه بر تن صد زیانِ حالِ می بیم
نه از حیرت آن حال ملامالِ می بیم
وله ایضاً،

نه از مستی است چندین پیچ و خم در نخل بالایش
بگاو جلوه می پیچد کمید زلف در پایش
وله ایضاً،

به بدنای فکید آشوب عشقش نیک نامان را
چگر خون کرد شور لعل او شیرین کلامان را
وله ایضاً،

بشم غم چو من دریا کشی چون در شراب افتاد
نه زین کتر که تا صبح جزا مست خراب افده
وله ایضاً،

عزیزی خواهم که دور چرخ اگر چون گردید
خاکدانِ دهر را بیزد نیابد گرد من
وله ایضاً،

بصحرای دلمِ تا خانه کرد آهومه چشم تو
بچشمِ آهومی ننوده در دشت خیال خود
وله ایضاً،

بسان پرهن آل عبیرین مؤیست
که بازگون ز سر می گند بروت لاه
وله ایضاً،

ای می فی جور و جفا بایدا معتاد ایلگان
اوزکلاار برله وفا قصری بسیاد ایلگان
و گهان مؤلف آنست که اشعار هفتار این نامدار درین دو زبان بغايت

سهیلی گر سخن اینست ارباب سخن یکسر
فرو شویند دفترها ز شعر آبدار من
و ما از دیوان ترک و فارسی این امیر فاضل دو غزل و چند مطلع
اختیار کرده ثبت نودم،

عشق دا مین کامل و فرهاد و مجمنون شهرت
الله الله نی کیشی لارگا بو ایشنگ هیتی
یاقه برقوق تور سینوق کوکسوم نگار او مالک نی تانک
عشق نینگ رسماش آخر او شبولار دور زینتی
او زماسون دیب رشتہ جام قولومنی با غلامانگ
کیم نجه تار او لسه نازک بناس آینگ قوتی
ای که دیرسین عشق رنجیدن فلاں بولاس خلاص
خاطرینگ جمع ایت که برقوق تور بو خبرنگ صحنه
عنکبوتی دور نحیف و زار گونگلوم کیم ابرور
مسکن گوکسومدا انکیرکان توکانلار هیاتی
عاشق اول غاج دین و داش کوپیدین تو شتم ابراق
و ه بو کافرنگ مونداق عیش ابرور خاصیتی
سورسalar احباب گونگلوم حالتین ایت ای صبا
کیم برق آشناک یوز یله تو شمش صحنه
ای گونگل بیرگوچی بولغان لارانگا اول کور دیک
بیدلی نی کیم قیلب دور عشق عالم عربتی
دوست لار کیلانگ سهیلی نینگ مزاری با شیغه
کیم گونگل بوز غوچی دور آینگ بولغان تربتی
وله ایضاً،

نبشد خانه زرکارئ شاه هوس مارا
که این دیوار محنت خانه اندوه بس مارا

چون بر کنادند بر اول صفحه لفظ سهیل بر آمد بغاایت مستحسن شرده
 بجهت من سهیلی رقم فرمودند و بعد از آن ابوا ب معانی بر رخ من
 کشاده شد و فیض همت مردان پن رسید لا شک همیت رجال الله کمتر
 از طلوع سپل نیست که در بدخشان سگرا لعل و در پن چرم را
 ادم میکد، می شاید که فضلا جلد دیوان سهیل را از ادم یانی سازند
 و لعل بدخشانی بر اشعار رنگی او افشارند هنوز از حق انصاف بیرون
 نیامد باشد بخصوص بر سواد غری که این فاضل را دست داده و آن
 این است،
 غزل

بروز بیکسی جُز سایهٔ من نیست بار من ۱۰
 ولی آن ه ندارد طاقت شبهای تارِ من
 نکو مردی و ماند از دری عشقت کوهکن عاری
 که اورا ختهٔ نعلم بس لوح مزارِ من
 به بليل از دل نالان چه گوی چون بصد دستان
 نیارد پیشِ آن گل گفت یك درد از هزارِ من
 شناور شو در آبِ دینام چون مردم آبی ۱۵
 آگر خواهی که زخم شوئی از چشم فگارِ من
 مدر سوی من افسون خلاص ای پارسا زیرا
 کربها بر نخیزد از سر کوبش غبارِ من
 بیکسوی دو تا آن مه مرا مینداشت برد از ره ۲۰
 نه در دست من آمد و عنان اختیارِ من
 سرم را بعد ازین سنگ فلاخن ساز ای گردون
 چین کانداختی دور از رکاب شهسوارِ من
 سری دارم گران از ذکر شب کو غیب ساقی ۲۴
 کران رطل گران طوفان بر آرد از خمارِ من

حق سیحانه و تعالی سایه ذات شریف این امیر کیررا سالمها بر مفارق
شکسته حalan مددود داراد بالنی و آله الامجاد،

(۳) ذکر امیر اعظم فاضل نظام الدین شیخ احمد سهیلی زید درجه،
و این نامدار عالی تبارا در الوس چفتای خانواده بزرگست و اجداد
کرام او از زمان دولت حضرت صاحب قران هواره صاحب جاه و امرا
بوده‌اند و بعهد دولت شاه رخی متکفل معظمه‌ات امور سلطانی بوده‌اند و
این امیر کیر نیکو اخلاق با وجود حسب و نسب پکسب فضائل و
آداب کوشید و بکارم اخلاق از اقران و اکفا همتاز شد و در قبا از
اهل عبا شد و هواره با درویشان در مقام خدمت و با علا در مرتبه
حرمت زندگانی می‌کرد تا هدده هشت کیا خاصیت مردان خدا بدولت
دین و دنیا امروز مشرف و مزین است و نزد سلطان عالم محترم و بنظر
هیکان معزز و مکرم،
بیت

نو سهیلی تا بجا ناب و که طالع شوی

عکسِ تو بر هر که می‌افتد نشانِ دولت است

۱۰ و حالا این امیر کیر فاضل صاحب دو دیوان است یکی خانمش مزین
دیوان ترک سلطان عجم است و یکی قلیش محرر دیوان اشعار که سفینه بحر
حقایق و گنجینه رموز دقایق است،
بیت

خانش کار جهانی بدی راست کند * قلمش گنج معانی بدی افشناد
و من بنک مؤلف ازین امیر فاضل شنودم که می‌فرمودند که من در
۲۰ عنوان ایام شباب هم‌لارمت شریف شیخ عارف آذری رسیدم قدس سرّه
واز همت آنحضرت دریوزه کردم و طبعم بر گفتن اشعار قادر بود و
تخالصی چنانکه می‌بایست باشد نی یافتم، النساء نمودم که شیخ مرا بخالصی
مناسب مشرف سازند، بندگی شیخ مجلدی در دست داشتند فرمودند که
۴۴ این مجلد کتاب را بتفاًل بکشایم شاید لغظی که مناسب باشد بیرون آبد،

ملکتِ حسن و جمال انداق مسلم دور سنگا
 کیم فضیلت بای دا ذانگ جهان نینگ سروری
 آسمانِ معدلت خورشیدِ دین بحرِ شرف
 آنکه خورده گوشمالش گوش چرخ چبری
 مظہرِ دولت علیشیر اول که شیر حق ابرور
 هر معارک دا آنینگ فتح و سعادت یاوری
 آنچنان کز مقدم سید شدہ پترپ عزیز
 گشت دار الفضل عالم از وجود او هری
 بحرِ حکمت دور آنینگ زیما ضیر روشی
 لولوی منظوم اول بحرِ شرف نینگ گوهری
 ای بیمن همت آباد ملت از عدل و داد
 وی بدبورِ دولت گشته قویِ دین پروری
 بو خصایل بیرلا حاصل قیلدنگ اول عالی مقام
 کیم کویار انداق مقام دا روح اعظم نینگ پری
 قیلسانگیز گر بیر نظاره انورے دیوانق
 شاملی حالم دور ای کامل بو سوزننگ ظاهری
 آسمان در کشی عہر کند دام دو کار
 گاو شادی بادباف گاو اندہ لنگری
 بیر نظر بیرلا مین بحر مذلت دین چقار
 نوع دعوت سین منی طوفان دا قیلغیل یاوری
 نا برین ایوان مینا حلقه سیم هلال
 میکنند گوش فلکرا هر سر مه زبوری
 بولسا ای حاکم سنگا محاکوم دوران فلک
 ماو اقبال و جلالینگ خسف و نقصان دین بری

بولدی ظاهر کفر و ایمان کفر ظلمت نور دین
 شاه خاور دین هزیمت قیلدی خیل بربری
 اتش خور عود شب را سوخت از دهای صبح
 آسمان گوی هیئت کرده شکل مجمری
 دهر ظلمت دین خلاص اولدی زلخا کوری دین
 بیر نظر اطف ایладی یوسف تمنا ننگ سری
 دیو ظلمت شد گریزات از سلیمان سحر
 صبح از باقوت خور بخود تا انگشتی
 یوسفِ مه چهره مصرِ چاه دا بولدی عزیز
 هر نظاره گاهادا آنگا هزاران مشتری
 از طلوع شمه خاور جهان پر نور شد
 وز نوای زهره در گوش آمد این دُر دری
 کای جمالونگ قبله دیک صاحب نظر لار منظری
 عارضینگ برگ سمن دور بلکه گلبرگ طری
 تا ملایک دید رویت سجده‌های شُکر کرد
 عکسِ رخسار چو پیدا گشت پنهان شد پری
 ای قراجی گوزلارینگ سر فتنه دُر قفر
 کاکل شیگون مشکینونگ بلای برسری
 چون کلامت منطق طوطی ندارد حالی
 با لبت شکر تری چبود چو تو شیرین تری
 طیبینگ با رب ملایک دین مو دور کیم دنیادا
 بولمادی ظاهر سینگ دیگ دُر ایام دا پری
 لمعه گر در خط افتاد ز نور عارضت
 بشکد نقاش چین آن خامه صور نگری

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ان سابقاً درین تذکره ثبت شد، دیگر عمارت رباط سنگ بسته است و ذکر آن نیز محل خود مرقوم شد و حالا در چند محل دیگر عمارت عالیه احداث میفرماید مثل عمارت سر روضه حضرت سید عارف قاسم انوار و شیخ فرید الدین عطّار قدس سرّها و رباط دیراباد بنواحی نیشابور که ۰ ثانی رباط ایاز خاص است بلکه از آن عالیتر و سنگین‌تر و بعنایت الهی چند وقتیست نا هست عالی بر خیری گاشته که آب چشمه گل را که از مشاهیر عيون خراسان است و از منزهات جهان و در اعلیٰ ولایت طوس واقع است بهشت مقدسه ارضیه آورد و مجاوران و مقیمان مشهد مقدس را از جو ری آبی خلاص سازد و درین کار مدد هست اهل الله ۱۰ شامل حال این امیر کیرست، چه احسانی است که جهان عالم و سلاطین درین کار عاجزند و قریب به فرج شرعی است منبع این آب که مجموع در نا هواریها و شکستگی‌ها آب می‌باید آورد و این خیر بر جمیع خیرات شریفه‌اش شرف دارد و مشهد مقدسه ازین جوی رشك بهشت برین و غیرت نگار خانه چین خواهد شد ان شاء الله تعالى، قال النبي ۱۰ صَلَّمَ أَفْضُلُ الْأَعْمَالِ سَقَيَ الْمَاءَ وَبَاقِيَ عَمَاراتِ وَخَيْرَاتِ این امیر کیر خیر را بتصویل نمیتوان آورد چه از شمار و عدد فزون است حرس الله تعالیٰ معالیه و شکر مسامعیه و این کیهنه مؤلفرا بدح این امیر خیر قصیده ملیع است در ترکی و فارسی، چون سخن سخن وران درین تذکره گذشته بندرا یارای آن نیست که در اعداد فضلا خودرا مندرج سازد اما ۲۰ بتقریب مدلّه این امیر کیر خیر شروع مینماید و این قصیده عرض قصیده میرساند،

صَلَّمَ اَجْدِی يوز بَدِیت پرَدَه نیلوفری
جلوه بیردی حستنی زیبا عروس خاوری
از اُفق تا شد بد بیضای موسی آشکار
بو آنچه کاران شب را رفت سر سامری

دیا کیم بار مو ایکین مهریم نوائی گونگلی دا
آندا سین سین بیر تأمّل ایلایان معلوم قیل
یک چندی سخن از کال و فضل این امیر خیر رفت آشون از صدقات
جاریه و آثار خیرات او رقی بر وجه صواب رود، خلاصه سخن آنکه
مرد پیش بین و زیرک و عاقل در کار دنیا بنظر عبرت نگرد و درین
دار عمل از کار دار آخرت غافل و ذاهل نباشد و این تأمّل دامن گیر
همّت این امیر خیر شد و همگی همت و نمائی نهاد ارجمندش بکار
آخرت مصروف گشت و قاعده های صالحان پیش گرفت و توشه راه
آخرت از پیش فرستاد،
بیت

کار اینجا کن که نشویش است دز محشر بسی
آب اینجا خور که در دریا بسی شور و شرسht
رای صواب نمایش اقتضا کرد که فیاض اموال را صرف خیرات و میراث
نماید و دست نطاول میراث خواران و شطل بران از آن کوتاه گرداند،
پس بر خوای کلام ما عِنْدَكُمْ يَنْفُذُ وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ يَا قِيٰ از خالص اموالش
که در راه خدا برغم ریا و هوا درین همالک بر مدارس و مساجد و
رباطات و بقاع خیر و دارالشنا خرج و صرف کرده او قافی که بران
بقاع مقرر نموده تخييناً پانصد تومان راجح کپکی باشد،
بیت

ذکر خبرت میروود در خاقین * ای علی شیر خدا ذکرت بخیر

و اگر بتفصیل ذکر اعداد خیرات و مستحبات این امیر کیم کرده شود
۱۰ کار بتطویل و اطباب انجامد، چندی که در دارالسلطنه هرات و بعضی
که از مشاهیر منازل و مراحل است مجیداً ذکر خواهد شد، اولاً عمارت
دارالسلطنه هرات است مثل مسجد جامع و مدرسه و خانقه و دار
الشنا و حمام جمله در یک محل بر کاره جوی التحیل که سلسیل و انهار
جست از غیرت آن دین تر دارند و مسافران در نمائی ربع مسکون بدین
۲۰ نزهت و محل عمارتی نشان نمیدهند، دیگر احداث رباط عشق است و ذکر

و دیوان ترک امیر کیر زیور مجالس سلاطین و آکابرست و نوای ارغون
نوای عشق بی نوارا براه راست ه آورد و مخالفان از صدای صریح
کلکش مغلوبند و آهنگ خسروانیش محبوب سلطان حسینی زه آیازه
که از دیار ترک تا حد حجاز برفت و زهی دبدبه که از نیشابور تا باصفهان
رسید، گوشاهی اهالی دیار عجم ازین صدا پرست و گوشاهی عالم ازین
بهر پر در، پیک صبا این خبر بعراق رسانید و اوراق طوی را فلک
شعبات این نهال گردانید،
بیت

پی روانش اهلِ فضل هر مقام * باد باقی ظل جاهش و السلام
و ما از دیوان شریف این امیر کیر غزلی بر گردیدم که در مشرب فقر
۱ مناسب و موافق حال این کمیته بود، چندانکه سخنها مصنوع یافتم اما
حراحت دل مستمند این درمندرا این غزل نمکی پاشید بلکه جگر
محروم را خراشید، و آن غزل این است،
غزل

با ربّ اول آی حسین ایل فهیغه نا مفهوم قیل
بیله موجود ایناسنگ اول مینی معدوم قیل
بارچه بوزدین ایلا کم گوزومی محروم ایلادینگ
بارچه گوزنی اول پریوش یوزی دین محروم قیل
بولسا عشقم دا قصوري گونگلنی مین دین ساورت
عشقم ارپاک بولسا ناش دیک گونگلین آنینگ موم قیل
قیلسما ظلم اول ظالم ایل نی قیلما غیل يا ربّ زبون
چون تظلم دور ایشم دام من مظلوم قیل
تا گوزوم قوتلوغ یوزیدین او زکا ساری توشاوسون
هر نی گوز گورگای مینینگ بختم غه آنی شوم قیل
تا تیریک مین عشقی حرف دور ایچم دا ای رفیق
اولسامر آنی اوق مزارم ناشی دا مرقوم قیل

محنتِ افلاسِ مُفِرط در گرانی فاف دان
فاف شد چون فاقه بیجد گشت و این مستکبرست

اهل همّت را ز نا همواره گردون چه بالاک
سَبِّرِ انجمرا چه غم کاندر زمین جوی و جرس

نیست بر خوردن ز قولِ حیله گر چون قولِ راست
طرفهٔ فالیز بازی گرنه چون بروزیگرست

ذلت آمد حاصل خاین که موشان چون کشد
بیضه دردی این یکی زبرکش آن یک زبرست

چشم بر مالِ فقیراند اعمال ار بود
شاه سر سال مال می ماند که قوت لشکرست

ز التفات خاطرت این نکتهٔ شیرین مراست
هچنان کر پرتو خورشید نی را شکرست

یک نظر افگن که مستثنی شوم ز ابناء جنس
سگ که شد منظور نجم الدین سکان را سرورست

تحفهٔ الافکار اگر سازم لقب او را سزاست
تحفهٔ چون نزدت ز بحرِ فکرتم این گوهرست

گشت یومِ عاشیر شهر رجب ناریخ این
طرفهٔ ترکین روز و ماه ائمَّهٔ آن را مظہرست

طالبانِ رُبْعَر مسکون را ز ظلِّ عالیت
فیض بادا تا مقامِ همِ چارم منظرست

اگرچه امیر خسرو مقدم و صاحب فضل است و در بحر الابرار معارف
و حقایق و خیالات دقیقهٔ و نزد عارفان مکرم و معزّزست امّا این امیر
کیم نیز داد معانی داده و در شاعری و سخن پروری و نمودن خیال
خاص تصصیری نکرده،

۱۰ این هست جوابی نه کم از گفتهٔ خسرو* بل کین دو سخن خوبتر از یکدگر افتاد

اندرین ره آنکه دارد گام بر گامِ رسول
 عرش پروازیست کو ه را ه رو ه رهبرست
 حائی دینِ نبی جاهی که جامِ فقررا
 داشته بر کف لبال از شرابِ کوثرست
 روضه رای میرش گلشنی دان کش ز لطف
 قطره رخساره هر بر گ مهیر انورست
 عاجز از تعدادِ او صافِ کمال اوست عقل
 انجیم گردون شمردن کی طریق اعورست
 دین پناها اهلِ دوزخرا چو امید بهشت
 جانِ خاکرا هوا که وصل آن خالک درست
 ژاله سان کاندر درونِ غنچه افتاد مدّیست
 کارزوی درد فقرم در دلِ غ پرورست
 ملکرا از موکبِ دوش بود یادِ فتور
 چون ز قیصر قیصر آمد نکته حاصل صرصاست
 دل که نبود جمع در میدِ حیانش کوتیست
 از پریشانی قصیرش خوانی آنکو قیصرست
 مرد کاسب را ز بخ دست بر کف آبله
 شد دلیلِ گوهرِ مقصود کش دست اندرست
 شد صراطِ مستقیم سجد سازان راستین
 شاه راو ره رَوِ خامه خطوطِ مسطرست
 از بدبایت هرچه آوردی بودن هره است
 در طفویلت چه آموزی به پیری از برسست
 مرد از زن کم نه در گوهر چه گر باشد حقیر
 دُر ز بیضه کم نه در قیمت اگرچه اصغرست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دله پر حیله کش هر سوست شوخي جلوه گر
لعيتك بازيست اينك خيمه او چادرست
ديوره زن دان نه زن آنكويچشيست چون پريست
دَورِ کنف او دو بال افگنه عطف معبرست
بر سرِ اموال مدفون ظالم نقشين قبا
بر فرازِ گنج با خُلد منقش ازدرست
تاج زر بگذار اي موذى و نزديك گرين
قرب مياند چو شد عيني که عقربرا سرست
زر بيت مرد آمد اينك آنكه از زر خواهيش
ني زر ابراهيم را تاج و باذر آذرست
بر مکش تبغ زبان هر دم کرين رو شمع را
سر بوند ارچه بسر از شعله زرین مغفرست
بيگنه را ساختن آزده از زخم زبان

نا توان کردن رگ بي رنج را از نشرست
حاكم نا راسئي را عاقبت سرگشتگي است
دور گردان بي الف آنرا که گوئي داورست
خاکيان در پايه بالانز ز جباران که مور
به خرامد بر منابر گرچه از شير احقرست
ظالم و عادل نه يکسانند در تعبيير ملك
خوك ديگر در شيار و خوك دهقان ديگرست
اى بسا نقصان که در ضميش بود يك نوع سود
چون دف لولي دريد از هر ميون چنبرست
ره سوي حق لي حد اما هست اقرب راه فقر
هر آن گالله فقر خيري گفته پيغمبرست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

توأمانتِ بد بود مانند خونِ نجس نجس
 زادهٔ نیکو مشامهٔ چون عیر و عنبرست
 مُلکِ دل پیر و جوان را هست آبادان ز عشق
 بانیِ مردِ کوفت سخن ز نو هم سخنست
 رنگِ زرد عاشقی فانی بود از تیرِ عشق
 هچو صفری کش الف مسند به پهلو اصفرست
 نیست سر گردانِ بحرِ عشق را حاجت بقید
 کشتیٰ گردابرا گرداب نیکو لکرسست
 دل زبی عشقی سیه باشد ز عشق آتش فشان
 هست از سردی زلال آنکو زگرمی اخگرست
 مسندِ اقبالِ عاشق گلاختنِ دیوانگیست
 فرشِ سنجابِ سندر نودهٔ خاکسترست
 ناظرِ قصرِ بُتان عشق را از هر طرف
 چون اسیرانِ عرب گرد حصارِ خیبرست
 عقل و گنج نیکای عشق و هر در عالی
 خانه داری کارِ زن لشکر نصیب شوهرست
 مردرا حمز نجات امواج خونای دلست
 رندرها حمز قدم ارقامِ دُور ساغرست
 خارهٔ خارا اسیران را بیالین متکاست
 جامهٔ خونین شپیدان را به پهلو بسترست
 مردرا یک منزل از ملکِ فنا دان تا با
 مهرها یک روزه راه از باخترا خاورست
 سفله را هر نقد کاندر دست دارد باقی است
 خفته را هر عیش کاندر خواب بیند باورست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نکته نادان برای ریش خد او نکوست
 همه خر در خور تزیین افسار خرسست
 هر شب اختر بین چو برقی چشم بر شر دوخته
 تا چه کدب آرد برون گر خود هه بو معشرست
 چرخ معلولیست کروی واجب آید احتراز
 کش بر اعضا هر طرف خال سفید اخترسست
 گبید خضرا که خونریزیست فعلش دور نیست
 برگ حنا اخضر آمد لیک رنگش احرست
 دشمنست از داغ آزار آنکه هست او لقمه خوار
 خبراست از نقطه آنرا که گوئی خبرست
 سفله گر میرد پی آکسون و اطلس دور نیست
 هست از هبر کفت کری که ابریشم گرست
 راه دور از فاقه و نعمت سکند منع سلوک
 اسپ راه آنسست کونه فربه و نه لاغرست
 چین بروئی تفکید شدت که شخصی راست علم
 موج از آبی ناورد صرصر که نامش مرمرست
 نیش تر دامن بود هر موے مرد گرم رُو
 جان بطراء هر پری از بال شاهین خبرست
 مرد پر معنی چه گر بیانی حقیرش پیشواست
 بیش در کم بل دو مرواریدرا یک مُضمرست
 مرد ره بین را ز دل مخفی نماند آن جام جم
 خضررا آبِ حیات آئینه اسکندرست
 گُ شرف تر اشک و سوزِ دل بود بر همسران
 شوشه بیخ شمع کافوریست بل صاف نرست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

لازم شاه نیاشد خالق از درد سرے
 کوس شه خالی و بانگ و غلغش درد سرست
 با دهان خشک و چشم تر فناعت کن از آنک
 هر که قانع شد بخشش و تر شه بحر و برست
 خواجه دل در وجه و سرافگان پیش از فکر خود
 صدر از بهر طمع بنشسته چشمی بر درست
 نا بود شیخ ریائی نکه گو دلراست ریخ
 نا شتارا بیخ بود عربان ز سرما مضطربست
 عقل خندد آنچه گوید اهل زرق از واقعه
 خنده آرد هر که خواب اندر فسانه گسترست
 واعظ و طامع گدای نان بُود فرقش هست
 کیف بزیر متبر آمد آن فراز متبرست
 نخشم رسوائی دهد بر دانه تسبیح زرق
 آری آری دانه جسی خویش را بار آورست
 فقهرا چون علت مکر و حیل سازد فقهه
 نی فقیه است او که حرف علت فقه اندرست
 قاضی پر حیله آبد با سجلی پر گواه
 محضی کذبست آن برای جرگه گوئی محضرست
 جانب صدر ار بگیرد اهل بی شک جاهلیست
 جاهل ار یابد ز جاه و علش آخر مظہربست
 ره روان بارکش را سهل دان آشام فقر
 در دهان ناقه خار خشک خرمای ترسنت
 لاف بی وجی حکیم آمد بتزد اهل دل
 آفت بی حد بر افلاطون آگرچه افسرست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

مشور بری فشاند و اهل عالم در گوش میگیرند بلکه زیور گوش اهل
هوش میکنند،
بیت

چشم گردون با هزاران دیك آخر کور نیست
نا ترا بیند بدست دیگری ندهد عنان
۰ آنچه تا امروز از آن طبع لطیف صادر شد در ترکی جواب خمسه شیع
العارف نظامی است رحمة الله تعالى عليه که قبل ازین امیر کیر هیچکس
بر چنین فضی اقدام ننموده الحق داد معانی در آن داستان داده و ما دو
یست از داستان لیلی و مجنون باشندادی آورم که در بهاریات است و
تشیهات و خیالات بلند درین دو بیت است و باقی ایات در آن
ایيات
۱۰ مندرج است،

مرّاز او زره گیاره بركه جوشن * شش پر گوتور باشیغه سوسن
لاله ورقین بیریب صباغه * بُغْری قرا دیك اوچار هوانگه
طبع لطیف صنایع و بداعی باقی ایات را ازین دو بیت معلوم کند، مصراج
در خانه اگر کس است یک حرف بس است

۱۵ و بر سیل عادت که درین تأثیف جاری است از روی گستاخی از کلام
ترکی و فارسی این امیر کیر چندی خواهیم آورد تا پیش فضلا نموداری
باشد و از آنحضرت بعد الیوم یادگاری، و در جواب قصیده بحر الابرار
خواجه خسرو دهلوی این امیر کیر را قصیده غرّاست و گان مؤلف چنان
است که این جواب بر اجوبه دیگران فضل دارد، جواب قصیده بحر الابرار

۲۰ آشنین لعلی که ناج خسروان را زیور است
اخنگری بهر خیال خام پختن در سرست
شه که یاد مرگ نارد روز است ویرانه ملک
خسرو بی عاقبت خسرو بلاد و لشکر است
قید زینت مُسْقط فر و شکوه خسرو است
شیر زنجیری ز شیر بیشه کم صولت نرست

و سلطان با بر پادشاهی بود سخن شناس و هر پرور و دائیها بر لطف طبع
وقاد این امیر کیر آفرین کردی و احیاناً در ترکی و فارسی شعری از
مشتات این امیر کیر مطالعه نمودی و در قدرت طبع و زیبائی کلام
شیش تعجب کردی و بالطاف بیدریغش مستفید و بدعای خیرش مدد
فرمودی،
بیت

پاکبازان نظر از رهگذری یافته اند * تویای بصر از خاک دری یافته اند
الیوم این امیر کیر حافظ دین و دولت و پشت و پناه شرع و ملت است
خسرو روزگار از نصایح مفیدش مستفید و اصحاب مناصب و ارباب
مراتب از صحبت شریش مشکور و راضی، مجلس مدیعش مقصد فضلاست
۱۰ و درگاه رفیعش مرجع ضعفا و فقرا، خوان نعمتش برای مهgoran نعمت هبیا
نهاده و باب کرمش برخ نیازمندان دائیها کشاده، آری
رباعی

خبرات چنین لطف خدائی باشد
نی از سر شهرت و ریائی باشد
صاحب نظری که سیرتش خیر و عطاست
بالله که هدایتش عطائی باشد

۱۰

ذلیکَ فضلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ، طبع شریف و عنصر لطیف این امیر
کیر با وجود تقریب حضرت سلطان و تکفل مهام مسلمانان و رونق
شرع و سنت و تدبیر ملک و ملت دایماً بفضل و علم اشتغال دارد،
جلیس او جز نیکو طبعی و فاضلی نیست، عَ ائمَّهٖ خاطرش جُز اهل دل
۲۰ نی، عَ گرانان پوشش سبک ی نماید، بلکه نا اهلان مجلس لطیش در
نی آیند،
بیت

ما در بروی مردم نا اهل بستهایم * ورنه بهیج باب در ما بکار نیست
اشعار ترکی و فارسی خلاصه طبع شریش و گفتن و شکافتن معهیاً خاصه
۲۴ فکر لطیش و هر چند روزی موج دریای دانش عقد دُر منظوم و

تعریف آفتاب نمودن تیرگی عقل است و در فضیلت مشکناب اطناپ علامت جهل است، ذکر مآثر میمون و مداعج هایوں این امیر کبیر در اقطار ربع مسکون سیّار و طیارست و دبد به فضیلت و کال علوّ همّش در اطراف آفاق منشر، هرچه درین باب گفته شود تحصیل حاصل باشد ه اماً بر طریق معهود این کتاب شمه از حالات و فضایل این امیر کبیر و شطري از بیان مقامات شریش درین تذکره ثبت نمودن واجب بود، والد بزرگوار این امیر نامدار عالمدار از مشاهیر روزگار بود و از جمله صنادید الوس چفتای و بروزگار دولت سلطان الاعظم ابو الفاسم با پر بهادر انار الله برهانه مدبر ملک و کائی دولت و معتمد علیه و مختار ۱۰ الیه گشت، با وجود ترکیت ترک فضایل تی نمود و غایت هیش برا آن مصروف بود که فرزند سعادتندش بزبور فضل متحی و بانوار هدایت متحی گردد،
بیت

خدای ضایع نمیگرداند اجر نیک کاران را
درین مزرع نکوکاری بود الحق نکوکاری

۱۵ سعی آن بزرگوار ضایع نشد و از آن سلف خلی چین نادر روزگار بر مسند عزّ و نیکن فرار یافت و بروزگار پادشاه مغدور مذکور این امیر کبیر با وجود احترام و حکومت دائیها بنضیلت کوشیدی و با ارباب فضل صحبت داشتی و طبع کرم و ذهن مستقیمش بگفتن اشعار و شنیدن آثار و اخبار مولع بودی، در آوان شباب ذو لسانین شد و در شیوه ۲۰ ترکی صاحب فن گردید و در طریق فارسی صاحب فضل، و مؤلف راست بطريق ملمع در حق امیر کبیر،

ترکی سین گوروب فیلورلار ایردی ترک و نوبه هم
گر تیرک بولسالار ایردی لطفی برلن کردنی
با وجود فارسی در جنب شعر کامش
چیست اشعار ظهیر و کیست باری انوری

حجّة الاحرار اگر با آن کنم خم هم رواست
 ز آنکه بر مطلوب هر ازاده حجّت گسترشت
 مر بود پنجاه و چون آمد دو مر ایات آن
 در صفا و محکمی شاید که گویم مرمرست
 سال تاریخش اگر فرخ نویسم دور نیست
 ز آنکه سال از دولت تاریخ او فرخ فرست
 آنچه از مصنفات بندگی مولانا که حالا از قوت بفعل آمن و محبوب و
 مطلوب اکابر و افاضل است نفحات الانس است در بیان حالات و
 مقامات اولیاء الله العظام در شر و جواب چند نسخه منظوم شیعه اعظمی
 ۱. مثل مختصر الاسرار و غیره و نسخه معیناً و چند کتاب در تصویف و
 بهداشت ازی و عنایت لم بزلی بعد ایام هواره از امواج این بحر حکمت
 و معرفت دُرّدانهها ساحل وجود خواهد ریخت ان شاء الله تعالى وحدت
 العزیز،
 ای نیر حقایق دین قرنها بتاب * وی عنصر کمال یقین سالمها بمان

۱۵ (۳) ذکر ملک الامراء معین الفضلاء امیر کبیر نظام الدین

علیشیر مد الله عمره

که لقب شریفیش زیب و زینت فاخته الكتاب بلکه دیوان سعادت را
 فصل الخطاب است،
 بیت

تا ذات خیریش کند از لا مکان ظهور
 ای بس که روزگار درین روز کار کرد
 و اهل العطاها بروزگار دراز چین مظہری شر افراز گرداند و گردون
 بقرنها چین سروری بر سریر عزّت نشاند،
 سالمها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب
 لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندرین

نور توحیدست در دل مشعر ادراکِ حق
 مشعر اختر پرستان را کجا آن مشعرست
 معنی معاشر معیت با شر آمد زان سبب
 نیست زین معاشر یکی بی شر اگر بو معاشرست
 حکمت یونانیان پیغام نفس است و هوا
 حکمت ایانیان فرموده پیغمبرست
 نامه کش عنوان ^{نه} قال الله یا قال النبي است
 حاصلِ مصیونِ آن خسروان روز مُشرست
 نیست جز بوئے نبی سوی خدا رهبر ترا
 از علی جو بو که بیوی بو علی مستقدرشت
 دست بگسل از شفای او که دستور شفاقت
 پای یکسو نه ز قانونش که کانون شرست
 صاحبِ علم لدن را چه حاجت خط و لظ
 صفحه دل مصحف است آنرا که قرآن از برست
 * جای آخست این نه شعر از باقر رضوان روضهای است ۱۰
 کاندرو هر حرف ظرف پُر شرابِ کوثرست
 در سواد خط آن انوارِ حکمت مختنیست
 چون شب تاریک آبستن بصیر انورست
 هیچو بکرِ فکرِ خسرو زاده است از لطف طبع
 در کمالِ خوبی این یک خواهر آن یک خواهرست ۲۰
 ای بسا خواهر که با خواهر چو گرد جلوه گر
 در جمال اکبر بود هر چند در سال اصغرست
 * لجّة الاسرار اگر سازم لقب آنرا سزاست ۲۴
 ز آنکه از اسرار دین بجزئه لبالب گوهست

جان پژمرده ز فیض پیر بابد زندگی
 خضر از آن خضرست کروی سبزه خشک اخضرست
 بوی درویشی نداری خرقه پشمی چه سود
 چند پیچی پشک در نافه که مشک اذفرست
 ناز پرورد هوا با نفس تواند غزا
 زن که باشد لایقِ معجزه چه مرد مغفرست
 در جوانی سعی کن گر بی خلل خواه عمل
 میوه بی نقصان بود چون از درخت نوبرست
 * عالم عالی مقام از پهلو چه خواهد عاو
 چون علی کش معن استعلا و کار او جرست
 مفتی تر دامت از مستی نوازد هچو دف
 دفتر خودرا دف تر دامت آری دفترست
 فلسفه چون آکثرش آمد سنه پس کل آن
 هم سنه باشد که دارد حکیم کل آنچه آکثرست
 فلسف از گنج حکمت چون بغلی ره نیافت
 هی ندامن دیگری را سوی آن چون رهبرست
 حکم حلال منطق خواهی ز حلال فلسفی
 کن قیاس آن را که اصغر مندرج در آکبرست
 آن بد اختر کش مفہم گفته چون هر اثر
 پیش او مُسند باخته شد خداش اخترست
 اختیاری نیست اور اختیار از وی مپرس
 اختیار جمله گم در اختیار داورست
 چرخ و انجمن جن و آدم هر یک آنجا مُضطربند
 اختیار جمله پیش من بجهیت المضطربست

منکرانرا وارداتِ عارفان نبود قبول
 کافرات را معجزاتِ انبیا که باورست
 فقرهٔ فقر از کلام شیر مردان گوش کن
 ز آنکه بر بوجهلِ جهل آن ذوق‌الفارح حیدرست
 * نُکته‌ای پستِ کامل هست طالب را بلند
 نقطه‌ای یای حمدر تاج قافِ قبرست
 خالک‌یاران شو که پشت کبر و کینت بشکد
 کخلِ اغبر چشم نصرت را غبار لشکرست
 لشکر انعام نا دید بیانگ تفرقه است
 دفتر شیرازه نا کرده ببادی ابترست
 نا پسندی گر رسد از یارِ روش دل چه باک
 نیست عیبی آبِ صافی را که خاشاک آورست
 دل پرور یهر فیضی نو بنو کر نخلِ خشک
 میخورد خرمای تر مریم که عیسی پرورست
 کافری دان نفسِ سرکش را که لازم یاپیش
 سرکشی چون سرکشِ کافی که اندر کافرست
 ساغرِ عشرت مزن با زن که گر هست از نخست
 راز دارِ ستِ عفت آخر از ساغر غرفت
 بهره از جنسیت افزاید که اندر فصل دی
 مهر عربان باشد از وی حظّ عربان اوفرست
 دل مکن با ژنده پوشان بد که جاسوسی دلند
 بهر جاسوسیست شه کاندر لباس چاکرست
 * چاره در دفعِ خواطر صحبت پیرست و بس
 رخنه بر یاجوج بستن خاصهٔ اسکندرست

۰

۱.

۱۵

۲۰

۲۴

گوش مردم کن طلب نی دید مردم پرست
 حظ کور از شاهدان خوش نوا بیش از کرست
 چون فند ز آهنگ صحبت تار رگ بر عود تن
 زخمه هر ساز آن آهنگ زخم نشترست
 خوش بود خوی بهر صورت که باشد چون عیر
 کش بشهو از غافلی تصحیف خواند عنبرست
 کوس ناموس از زنی از چرخ و انجم بر گذر
 چون دف رسایت این پر جلاجل چنبرست
 سوی معنی روکه گر ماند بصورت با سپند
 کی کند دفع گزنان نقطه کاندر مجبرست
 کم نشین ز امثال خود این که باشد در رقم
 مثل خبر خبر اما هر قطع خبرست
 * طعنه از کس خوش نباشد گرچه شیرین گو بود
 زخم نی بر دیده سختست ار همه نیشکرست
 کدن بنیاد دولترا بود سیل عظیم
 رشنه کلک عوانان گرچه بس مستقرست
 گر عروج نفس خواه بال همت بر کشا
 کانچه در پرواز دارد اعتبار اویل پرست
 نیست از مردی عجیز دهر را گشت زیون
 زن که فایق گشت بر شوهر معنی شوهرست
 راه عزلت جوی و خرم زی که چندین فقهه
 کلک ازان دارد که دور از خلق بر کوه و درست
 جنس نیلی گبزی از گریه میشو غرق آب
 شب چو مرغی کاشیانش غچه نیلوفرست

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

گرنه هم کار بانیکان ز هم نای چه سود
یک مسیح ابراء آکمه کرد و دیگر اعورست
خوی نیکو یابد آن کر نیک یابد تربیت
شیر حکمت نوشد آن کامه الکتابش مادرست
 فعل نیک از نیک خویان جو که در تصریف دهر

مشتق اندر صورت و معنی بوقی مصدرست
خار خار شک درون دل بود جان را چو گر
معنی آن کر برای شک بود زان رو گرست
* هست مرد تیره دل در صورت اهل صفا

چون زن هندو که از جنس سفیدش چادرست
هر خلل کاندر عمل بینی ز نقصان داشت
رخنه کاندر قصر یابی از قصور پیصرست
نفس ظلمت رُو بجل الله ز جنبش باز ماند
رشته خورشید بند بالی مرغ شب پرست

بیگناهی را بجم دیگرے از روئے جهل
سر زنش کردن نه رسم عاقل دانشورست
گرم را کش میتوان عین گرم خواندن چه عیب
گر بزعم مردمش ام المخایث دخترست
هرچه هی یابی زوی آن خاصیت کش ممکن است
طعن او بر فقید هر نا ممکن مستندرست

نیست کوه از بهر هراهی که گوئی مزمن است
نیست شیر از بهر هخوابی که گوئی اخیرست
سفله گر خجلت کشد ز آثار فعل خود کشد
گلخنی را رو سیاه از دود یا خاکسترست

۰

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۰

۲۴

* هر کرا خر ساخت شهوت نیم خردل گو بعقل

خود بهم خرده بینان نیم خردل هم خرس

سفله را منظور نتوان ساختن گو خوبروست

میخرا در دیده نتوان کوفتن گو از زرست

شاهدان زر طلبرا عارض پُر خط و خال

در کک طامع بقصد مال مردم مضرست

روزگارت تیره دستت خالی و دل پر هوس

شب دراز و ناخنان افتاده اعضا پُر گرست

* دست ده با راستان در قطع پستیها طبع

بی عصا مگذر که در راه تو صد جوی و جرست

باش در دین ثابت ارت رسی ز قهر حق که پای

کرده محکم در زمین عرعر ز یم صرصرست

نیکی آموز از همه از کمر ز خود آخر چه عیب

راستی در جدول زرگر ز چوین مسطرست

نیست قدر عالی و دون جز بمقدار هن

قصیر شهرا پاسبان بر بام و دربان بر درست

حکمت اندر رنج تن تهدیب عقل و جان نست

قصد واعظ زجر اصحاب و لکد بر مثبرست

کامل و ناقص شو یکسانند در قطع امور

آنچه از شمشیر هی آید نه حد خیبرست

* چون کند اهل حسد طوفان طریق حلم گیر

گاه موج آرام کشی را ز نقل لنگرست

* با حسودان لطف خوش باشد ولی نتوان بآب

کشتن آن آتش که اندر سنگ و آهن مضرست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شد دهانِ حرصِ سبیر پُر ولی از خالکِ مَرو
 این سخن بشنو که مَروی از زیانِ سبیر است
 معنی زر آنژل آمد مغلی کو برد گوی
 ز امثالِ امیر زر در ترکِ دنیا بو ذرست
 زر بدء و ز هشیش اولاد آنزا لبرا بیند
 دیده باشی قفلِ زر کر بھر فرج استرس
 گرچه باشد زر خوش ابرَا کن که ابرَا ناجِ زر
 بھر ابراهیم و زر نعکین پائے اذرس
 از ربا پیشه مجو حاجت که جودش عارضست
 میوه کی آرد درختِ خُشک کر باران ترسست
 لب نیالایند اهلِ همت از خوانِ خسان
 در خورِ دندانِ انجر گرددۀ ماه و خورست
 طامعن از بھر طعمه پیشِ هر خس سر نہند
 قانعان را خنده بر شاه و وزیر کشورست
 * ماکیان از بھر دانه می برد سر زیر کاه
 ققهه بر کوه و بر در شیوهِ کبک درست
 نفعِ عامّه عامّه را آویست آری دنبِ خر
 خوش مگس را نیست لیکن کون خررا در خورست
 * مرد کاسب کفر مشقت میکند کفر را درشت
 بھر نا همواری نفسِ دَعَل سوهان گرسست
 ساغرِ راحت بود از کسب بر کف آبله
 وقت آن کس خوش که راحت یافته زین ساغرست
 فرج را بند از گلو کن کز زیانِ سعتری
 فارغست آن کس که قوتِ او زنان و سعترست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کنگر ایوان شه کر کاخ کیوان برترست
 رخهای دان کش بدیوار حصار دین درست
 چون سلامت ماند از تاراج نقد این حصار
 پاسیان در خواب و در هر رخته دزدی دیگرست
 چیست زر ناب رنگیت گشته خاکی ز آفتاب
 هر که کرد افسر ز زر ناب خاکش بر سرست
 گر ننارد سیم و زر دانا منه نامش گدا
 در برش دل بحر دانش او شه بحر و برست
 کیسه خالی باش هر رفعت یوم الحساب
 صفر چون خالیست ز ارقام عدد بالاترست
 زن نه مردی کن و دست کرم بکشا که زر
 مردرا هر کمر زن را برای زیورست
 عاشق هیان شدی لاغر میاش کن ز بذل
 حسن معشوقان رعنای در میان لاغرست
 نیست سرخ از اصل گوهر تنگه زر گوئیا
 هر داغ بخل کیشان گشته سرخ از آدرست
 زر بود در جیب مال و میل او در جان وبال
 لعل آتش رنگ بر کف لعل و در دل اخگرست
 بگذر از ویرانه گینی سلامت گرچه هست
 گنجها در وی که هر یک را طلسی منگرست
 هر کجا یعنی دیر گنجی و بر وی حلته
 حلته ماری کرده حلته در دهان از درست
 حرص کار مور باشد گر روی با او بگور
 حشر گور خویشتند یعنی که مور ب پرست

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رہ جانب بستان فنگن کر شوق تو گل در چمن
 صد چالک کرده پیرهن شسته بخون رخسارها
 تا سوی باع آری گذر سرو و صنوبررا نگر
 عمری پی نظاره سر بر کرده از دیوارها
 زاهد بمسجد برده پی حاجی بیابان کرده طی
 جائی که باشد نقل و می بیکاریست این کارها
 هر دم فروشم جان ترا بوسه ستام در بها
 دیوانه ام باشد مرا با خود بسی بازارها
 تو بوده یار هر خسی من مرده از غیرت بسی
 یک بار میرد هر کسی بیچاره جائی بارها

و در آخر حال که جهان را از دیدبه چاوش سلطان عشق پر شور
 گردانید دماغش از بوی ریاحین گلزار حقایق و معارف معطر و چشم
 جانش از نور عالم ملکوت متور گردید بیش ذوق گفت و گوی غیر نماند
 و قلمش از تحریر حروف مجازیه بتفسیر آیات حقایق جاری گشت و
 درین باب میفرماید ، ریاعی

جاھی دم گفت و گو فرو بند دگر * دل شیفتھ خیال میسند دگر
 در شعر من عمر گرانایه بیاد * انگار سیه شد ورقی چند دگر
 و بندگی مولانا اشعار و قصاید آکابر را در حقایق و معارف اجویه شافیه
 بسیار فرموده و ایراد آن مجموع درین تذکره مشکل است ، مصراج

بحر اعظم چون بگناجد در غدیر

حالا بندگی مولانا مستغرق بحر معانی است و هر چند گاهی تصنیفی همچو
 عقد گوهر شاهوار منظوم و منثور از آن بحر لا یتناهی بساحل وجود
 میرسد و جوابی که مولانا قصیص بحر الابرار امیر خسرو را فرموده بنای
 قصیص

بخواهیم آورد ، اینست آن قصیص ،

ادب مشغول گشت تا سرآمد علمای روزگار شد و با وجود علم و فضل مقایی برتر طلب میداشت تا درد طلب دامن گبر همت عالیش گشت و دست ارادت بجناب عرفان ماءب شیخ الاسلام قبلة المحققین و سید الملأصلین سعد الملة و الدین محمد الکاشغری قدس الله سره العزیز داد که آن مرد معنی از مریدان و خلفای خاندان مبارک حضرت شیخ الشیوخ سالک مسالک دین و عارف معارف یقین شیخ الاسلام و المسلمين خواجه بزرگ بهاء الحق و الدین المعروف به نقشبند قدس الله تعالی روحه و ارسل الیها فتوحه بوده است و بندگی مولانا مدّتی در قدم مولانا سعد الملة و الدین بسر برد و خدمات پسندیدن نمود و ریاضات و مجاهدات فقر و اسلوک حاصل ساخت و برکت خدمت میمون آن بزرگوار مولانا مقام عالی در تصوّف و فقر پیدا شد، هر آئینه نظر کیمیا اثر مردان کبریت احمر است،

تا نیفتاد بر تو مردی را نظر* از وجود خویش کی یابی خبر
و بعد از روزگار مولانا سعد الملة و الدین الکاشغری خدمت مولانا نور
الملة و الدین عبد الرحمن الجای خلف الصدق و جانشین نمسند طریق
آن بزرگوارست و برکت انفاس شریف مردان طریقت جناب مولانا
امروز مقصد طلاب معانی و مقرب سعادات جاودانی است و سلاطین
اطراف عالم از دعا و همت بندگی مولانا استفاده میگیرند و فضلای اقالیم
مجلس رفیع او توسل میجویند و دیوان شریفنش زیور مجالس فضلای روم
است و منشات اطیفنش دیباچه بدایع اهل شام و ما از اشعار لطیف
آن حضرت چندی ایراد کیم تا زیور این کتاب گردد، من واردانه

از خار خار عشق تو در سینه دارم خارها
هر دم شگفتنه بر رخم ز آن خارها گزارها
از بس فغان و شیونم چنگیست خم گشته تم
اشک آمن تا دامن از هر مژه چون نارها

شیهه بیان کردن هرچند مقام آن بزرگوار مدد الله فضائله و برکاته عالی است و شیوه شاعری که دون مراتب بزرگوارش خواهد بود باو اسناد کردن همچنان است که شیخ بزرگوار سعدی میفرماید، بیت

گل آورد سعدی سوی بوستان * بشوخي چو فلفل بهندوستان
ه اماً گاه گاهی های همت عالیش از فراز اوچ عرفان بشیب دامگاه شاعران
میلانی می نماید ازین جهت از روی تیین و تبرک ذکر حالات و مقامات
و تحریر اشعار آنحضرت بتقریر می پیوندد،

(۱) ذکر عارف معارف حقیقت سالیک مسالک طریقت مولانا نور

الحق و الدین عبد الرّحمن جای،

ساقی جان جامر معنی پر شراب ناب ساخت

بعد از آن جای حریفان را زی سیراب ساخت

در مصطفیه جای تا کشاده شد مجلس رندان نای در ه شکست و عروس
بکر فکر تا نامزد این مرد معنی شد مخدّرات حجرات دعوی عقیم و سقیم
شدند طوطیان شکر شکن هندرا سواد دیوان و منشائیں خاموش ساخت
و شیرین زبانان و فارسان میدان فارس تا شهد اشعارش نوشیدند دیگر
انگشت بر نمکدان کلام ملیح گویان نزدند،

جام جان افزای جای جرعه توفیق یافت

شورش او برد ذوق از شعر شیرین کمال

کوکب سعد وی آمد ثانی سعدی بنور

کرد نیمر طالعش با سهم خسرو اتصال

حالیا او خسرو فضاست و ماضی دیگران

پیش دانایان ز ماضی هست واضح فضل حال

اصل و مولد بندگی مولانا ولایت جاماست و مسقط رأس مبارکش قریه

۲۴ خرجد و مشاء اش دار السلطنه هرات و در ابتدای حال بتحصیل علم و

- و هنر در میانست، اما حلال و تذکرهٔ فضلا و مستعدان این روزگار را
قلم ضعیف این نحیف از عهدهٔ تحریر بیرون نی تواند آمد و نیز عنان
مرکب قلم از دست رفته است سعی بنه بر آن جمله است که این سرکش
بد لجام را رام گرداند و از هرزه دوی و ترك تازی منع نماید، رباعی
ه فریاد ز دست خامهٔ قبر اندود * کو راز دلم بدشمن و دوست نمود
گفتم بپرم زبانش تا گنج شود * ببریدم از آن فصیح تر گشت که بود
القصه مصلحت آنسست که این شغل حواله بدبگری رود که درین راه بسعی
خویش پیوید و سرگذشت فضلازی این روزگار بگوید، بیت
اسانهٔ چند ما بالامر گفتیم * گو بر گو این فسانه بیکبار دگر
۱۰ شش جهات را نه با حواله کردند ما حواله بدبگران کردیم و وجود
شریف شش فاضل را که خلاصهٔ هفت اقلیم اند بر گردیدیم که طبع سلیم هر
یکی گنجینهٔ معانی و فضایل است و این اشرف عظام که امروز بر گرینه
پادشاه ایام و ستون شرع و اسلام اند با وجود یکه متکفل مهمات مسلمانان
و معتمد و مؤمن حضرت سلطانند انواع فضایل و علوم را حیا زه کرده اند
۱۰ و در هنر پروری و هنر نوازی سنت آکابر ماضیه را تازه میدارند و عجایب
آنست که اشغال دنیا و تحصیل فضایل ضدان لا یجتمعان اند و این
جماعت بتوفیق حق بدین دو امر منبع موفق و مسعود شک اند و شک
نیست که هشت کهیا خاصیت پیر طریق دستگیر این قومست، بیت
پیر باید راه را تهرا مرو * از سر عهیا درین دریا مرو
۲۰ لا شک پیر طریقت این قوم بر حقیقت نیست الا حقیقی واصل و مدققی
فضائل و موحدی کامل، بیت
حافظ مرید جام میست ای صبا برو * وز بنه بندگی برسان شیخ حام را
چون بتقریب شمهٔ از اوصاف کمال بندگی مولانا بتحریر پوست واجب
۲۰ باشد شطیری از محسان اخلاق آنحضرت نمودن و از بداعی کلام شریف ش

الرحمة درین معنی میفرماید ،

بیت

بدانش چو شه باشد آموزگار * همه اهل دانش کند روزگار
 فائنه حکماست و بیدیهه عقل ثابت و درست که طبایع سلاطین په شغل
 که مشغول گردد اهله آن روزگار نتیج او نمایند و امام غزالی میفرماید
 ۰ رحمة الله عليه که بروزگار عمر بن عبد العزیز چون مردم بیکدیگر
 رسیدندی از نماز و روزه و نوافل و ذکر و اوراد پرسیدندی و بروزگار
 سلیمان بن عبد الملك از نکاح و عشرت و الوازن نهفت و طعام و
 عشقباری ، هر آئینه این امثال و حکایات مطابق حدیث نبویست صلعم
 که آنلای دین ملوکهم و چون سیرت و اخلاق حضرت خلافت
 ۱۰ پناهی جم جا عز انصار دولته القاهرة بر هرمندی و هنر پروری دالست
 بی شک اکابر دولت و اعیان حضرت با رفاقت در آكتساب فضایل
 قصبه السبق از اقران و آنها ریودهاند و هر یک در فنون فضایل ید
 بیضا نمودهاند ،

سعی سلطان هزارپرور خورشید محل

دایم از هیئت عالی بفضایل کوشید

وین امیر الامراء داور دین حامی ملک

بر عروس هنر از مرتبه زیور پوشید

۱۰

حمایت عنایت ازی و رعایت هدایت لم بزی ارباب فضل را بعد از
 آنکه از نواب روزگار و حوادث گردون غدار پایمال حرمان بودند
 ۰ بطرافت هدایت این امیر کبیر مسروور و بعنایت این صدر شیر مشهور
 ساخت ،

بیت

آنکه در بیشه دین صولت او شیری کرد

فضل را زنده عنایت علیشیری کرد

هر چند که بین هیئت الطاف این بزرگوار اطراف آفاق را مستعدان و
 ۰ فضلا به نیغ زیان مسخر ساختهاند و په رنجمن و بزرن سخن فضیلت

و خلافت اند در دیار ما و راه النبیر و طخارستان و کابل بسلطنت ممکن اند و پادشاه جهان سلطان العازیز را با ایشان طریق شفقت و رأفت ثابت است و ایشان را حقوق اخلاص بدرگاه عالم پناه ثبّتها الله تعالیٰ موکّد و محکم است، و از آکابر مشائخ و علماء و شعراء که بعد سلطان سعید ابو سعید گورگان نور قبره ظهور یافته‌اند از مشائخ سلطان الطریقة و الحقيقة خواجه احرار خواجه نصیر الدین عبد الله است ادام الله برکاته که اليوم بانفاس شریف ایشان خلائق آسوده اند و از علماء قاضی القضاة مولانا قطب الدین احمد امام الہروی اعلیٰ الله درجه و از شعراء مولانا عبد الصمد بدخشی و خواجه محمود برسه رحهم الله تعالیٰ،

خاتمه کتاب،

۱۰

در بیان حالات و مقامات آکابر و افضل که اليوم بتوستان خرد بزبور فضل ایشان پیراسته و قانون ملک بوجود عدلشان آراسته است مد الله تعالیٰ ظلال فضائلهم ،

حقیقت است که مدیران سپهر مدور و مهندسان کارخانه اخضر بفرمان رب داور بهر دور و آوان و عصر و زمان طایفه‌را ملعوظ انتظار عنایت و فرقه‌را مستاهل شمول عاطفت میگردانند و خاطر دراک و آئینه ادراک آن زمرة را بصیقل هدایت مستضی و منور میسازند و این هدایت البته بعنایت صاحب قرآن منوط و مربوط است که اصحاب فضل و استعداد و ارباب صلاح و رشادرا بواسطه مددکاری الطاف و تربیت و اعطاف تکمل و مراتب اشراف رساند و بی شائبه ذات شریف این پادشاه کامکار و فریدون جم افتخار ثبت الله ارکان مملکته اسالیب فضیلت و بلاغت حاصل است و جوهر ذات ملک صفاتش بتربیت اهالی فضایل مایل لا جرم دهر و روزگار که تابع فرمان قضا جریان اوست به تعییت ذات شریف شهاده بتریض اهالی فضایل اقبال می نماید و شیخ نظامی علیه

احسان و لطف بعزم و آکابر نظر فرموده و هیچ آفرینه را بجز انعام و اکرام آسیب و زحمت نرسانید و با خود اندیشه کرد که حق تعالی مرا فتحی چنین بزرگ ارزانی داشت شکر آن را بر مقتضای کلام العقوبَ بعدَ الظفرِ مِنْ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ بِرَذْمَتْ هَبَّتْ و دولت خود واجب میدانست و نیز از شمشیر کین سلطان ابو الغازی خالد الله زمانه و ابد احسانه اندیشه مند بود که اگر بالوس چغتای آسیبی رساند شمشیر آبدار آن خسرو عالی مقدار بانتقام باو رسانند چنانکه باتباع جهانشاه در استراباد رسانید حمایت لطیف و رعایت منيف حضرت پادشاه اسلام از خراسان دستگیر اسیران ایران شد،
بیت

۱۰ گر نه در سایه اقبال تو آرند پناه * از ید حادثه گردند هه خلق تباه حق تعالی سایه دولت رفع این پادشاه صاحب توفیق را بر سر بیچارگان خراسان محدود دارد و آن خسرو سعید شهید را هیچنانکه در دار دنیا محبوب دلمای داشت در آخرت نیز مشهود شهدا و مسعود سعدا گرداناد و سلطنت خاقان مغفور مرحوم سعید شمید سلطان ابو سعید انار الله برهانه در ما وراء النهر مدثت هشت سال و در خراسان هشت سال بود ۱۰ که مجموع شانزده سال باشد و یک سال دیگر تقریباً از حد بغداد تا نواحی فرغانه و ترکستان و از دیار هند تا حدود خوارزم خطبه و سکه بالقالب شریف او مزین گشت و در عدل و داد و سیاست آیتی بود، گویند که خواب روزرا بر خود حرام کرده بود بواسطه آنکه شاید داد ۲۰ خواهی جهت داد آید و یا حاجمندی بدرگاه او آید تا حاجت حاجت خواب را بر آرد و داد مظلوم را بدهد گفتی که اگر من در خواب باشم داد خواهی دستم رسین و حاجمندی آید که بغور مظلوم رسد و حاجت مستمندرا که برآرد، ازین جهت خواب روز بر خود حرام کردهام، و عمر شریفش از چهل و دو سال تجاوز نکرده بود که بدرجه شهدا و ۲۰ سعدا مرتفق گشت و ایوم اولاد عظام کرام آنحضرت که فرّة العین سلطنت

نامدار را ضایع بگذاشتند و فلک با زبان حال بدیشان این بیت
میگفت

ای دوست به بیهوده میازار دل دوست

ترسم که پشمیان شوی و سود ندارد

ه راصدان ساعت مخصوص چین نمودند که روز دوشنبه بیست و یکم رجب
المرجّب سنه ثلاث و سبعین و ثماناهه را پت دولت آن خسرو سعادتند
ابو سعید معکوس و آیات دولت او مدروس گشت و علی الصباح روز
مذکور چون پادشاه مغفور بر غدر امرا مطلع شد دید که تدبیر از دست
و تبر قضا از شست رفت چاره جر انهزام ندید و با محدودی چند
۱ خواست نا از آن گرداب بلا ساحل امان رسد، نرگانان در پی او افتادند
و بدست زنیل ولد امیر حسن بیگ آن خسرو نامدار گرفتار شد، بیت
از جنای گردش دوران بی انصاف عاق

ماه گردون جلالت شد گرفتار محاق

امیر ابو النصر حسن بیگ از غایت احسان و رای و تدبیر نمیخواست که
۱۵ آسیبی بدان خسرو عالی مرتبت رساند و حق اخلاص قدیم که اجداد
اورا بخاندان صاحب قران امیر تیمور گورگان موکّد و ثابت بود روا
نمیداشت که متغیر گردد و بعضی از امrai تراخنه که جهت خون گوهر
شاد بیکم کینه قدم از آن پادشاه کرم در دل داشتند امیر حسن بیگ را
از راه صواب بگردانیدند نا بقتل آن پادشاه کامکار رضا داد و بعد از
۲ چند روز از تاریخ مذکور در صحراei موقعان آن پادشاه سعید سلطان ابو
سعید را بدرججه شهادت رسانیدند،

مام سرای گشت سپهر چهارمین * روح القدس بتعزیت آفتاب شد

آکابر الوس چشتای که مدت یک صد سال بعزم و کامکاری بسر برده
بودند بذلت و ادب از گرفتار شدند، اما امیر کیر حسن بیگ پادشاهی
۲۵ خردمند و پیش بین و اهل ناموس و صاحب مروت و کرم بود، از روی

رومیان فروشد، من مخیر شدم و در آمدم و آن مردرا ملامت کردم
که این چه کفران نهست و ناسپاسی است که نسبت بولی نعمت خود میگنی
هه اگر این گویند تو نیز گوئی که بر کشیک و تربیت یافه این درگاهی،
چین مگوی و شری بدار، آن مرد در جواب من گفت راست میگوئی
ه اما من این مناجات را از اضطرار مسلمانان و خام طبیعی این پادشاه میگنم
آیا تو معلوم نداری که حق تعالی ییک نظر لطف از فارس تا بغداد و
از ری تا روم بدو ارزانی داشت که نصف عالم توان گفت، البته میخواهد
که تمام عالم را ییک ماه مسخر کند و مشقت بندگان خدارا خوار می پندارد
و من چون این مردرا محقق یافتم روی از ملامت او بر تاثیم و بخواندن
این بیت شناختم،

کار اسان گیر بر انتیاع از آن کر روی طبع
سخت میگیرد فلک بر مردمان سخت کوش
القصه چشم زخم روزگار بر آئین سلطنت آن خسرو نامدار راه یافت و
لشکری بدان انبیوه و آراستگی از جمعی تراکه متوجه شدند و سلطان
۱۰ سعید ابو سعید نه از حقارت لشکر و سپاه بلکه از قدرت الله بهم بر
آمد و تیر تدیر بر هدف صواب نیفتاد و شمشیر جلادت در قراب
بطالت محبوب ماند،

قضايا چون زگدون فرو هشت پر * همه عاقلان کور گشتند و کر
خسروی که در عرصه کارданی پرویزرا اسپی طرح دادی در غربی و
۲۰ ندامت ذلیل شد و جمشیدی که با رابعه فلک رابع در رتبه همسری
میجست مقید دام ضحاک بلا گردید،

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد
و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد
القصه امرای خراسان که از آن پادشاه هراسان بودند و نفاقی از
۲۵ نامداران سهرقند در دل داشتند عزم خدمت یاغی کردند و آن پادشاه

ذیل حالات هایون سلطان الغازی در خانه کتاب خواهد آمد ان شاء الله تعالى، و سلطان سعید ابو سعید رعایای خراسان را که از انقلاب با بری و ظلم و غارت جهانشاهی ویران و خراب شد بودند بسایه معدلت و رأفت در آورد و با رعیت نیازشها نموده بدعتهارا بر انداخت و بعد از واقعه جهانشاه تماه ارباب عراق عجم و کرمان و مضافات آن رجوع بسلطان سعید ابو سعید گورگان کردند و او شخنه و داروغه با اسب یام میفرستاد و رعایا بطوع حکومت اورا قبول میکردند تا از حدود کاشغر تا تبریز بقید حکم او و نسخیر امرای او در آمد و طغیان و غرور دامن گیر آن پادشاه نامدار شد و از خراسان در شهر سنته ثلاث و سعین و ثمانائه لشکری بی پایان جمع فرمود و آهنج عراق و آذربایجان نمود و اولاد جهانشاه و لشکر تراکه نیز رجوع بدو کردند و در اقطاع آفاق دستی بالای دست خود ندید پایی از درجه انصاف بیرون کشید از ثقا عدول استماع افتاد که بارها بر زبان راندی که معموره عالم جای یک کخدای بیش نیست و ندانست که اولاد آدم هه میراث خواران بیت

۱۵ علم اند،

گدارا کند یک درم سیم سیر * فریدون بملک عجم نیم سیر آخر چون محدود آذربایجان رسید امیر کیم ابو النصر حسن بیگ نور قبده با او در صلح کوفت میسر نشد آخر چون از صلح نا امید شد بردانگی و کوشش پایی همت فشرد و برآی و تدیر روز بروز سلطان سعید ابو سعید را زبون میساخت و لشکر سلطان سعید ابو سعیدی از مشقت راه دور و دراز که رفته بودند و از گرسنگی و سرما ستوه شدند و برقگ و اسیری راضی گشتند، از ثقا یکی نقل کرد که من شبی در پهلوی خمہ بیکی از مقیان پادشاه سعید بگذشتم آواز مناجاتی بگوش من آمد احساس کردم که آن مرد در دعا میگفت الهی حسن بیگ را توفیق بده تا ظفر یابد و زن و فرزند مارا اسیر کند و مارا ببردگی بددست

۲۵

قرار گرفت و رعایای خراسان با او خوش بودند و در اوائل سنه ثلاث و سنتین و ثمانائه امیرزاده علاء الدوله و ولد او ابراهيم سلطان و امیرزاده سخنگ که از ابني ملوك تیموری بودند هر سه پادشاه زاده اتفاق کردند و بدفع سلطان ابو سعيد لشکر کشیدند و در کولان بادغیس حربی عظیم ه میان ایشان و سلطان سعید ابو سعيد گورگان دست داد، نزدیک بدان رسید که ظفر یابند آخر بفرمان حضرت رب الارباب سلطان سعید ابو سعید ظفر یافت و شاهزاده سخنگرا بقتل رسانید و سلطان علاء الدوله و ابراهيم سلطان ولد او فرار نمودند و از عجایب حالات او آنکه در ثانی الحال که حملت خراسان بسلطان سعید ابو سعيد قرار گرفت شاه محمود ۱۰ ولد با بر میرزا و سلطان علاء الدوله و ابراهيم سلطان فرزند او که یکی در سجستان و قندھار بوده و یکی برسمندار و یکی در مشهد زار که از اعمال باور دست در عرض دو ماه این سه سلطان عالیمقدار وفات یافته و کشته شدند و حمالک صافی یید تصرف سلطان سعید ابو سعيد افتاد، بیت

چنین است رسم سرای غرور * یکی جای ماتم یکی جای سور

۱۰ و بعد از واقعه سلاطین مذکور سلطان سعید ابو سعيد فارغ البال پادشاه ملک خراسان و ما وراء النهر و بدخشنان و کابل و خوارزم شد و آفتاب دولت او آهنگ صعود اوج نمود و مدت هشت سال خراسان را ضبط نمود و سلطان ابو الغازی خلد الله زمانه و ابد احسانه از جهت حرمت داری با او مقاومت نکرد و ملک با او گذاشت اما سلطان سعید ابو سعيد هماره ازین پادشاه رستم دل سهراب منش اندیشه مند ۲۰ بود و دی آب با آسایش نمی خورد تا چندگاهی فلك بدین کردار بازی کرد و سلطان سعید ابو سعيد دو نوبت از خراسان بدفع امیرزاده جوکی بن عبد الطیف میرزا بسرقند و شاهرخیه لشکر کشید و عاقبت آن پادشاه زاده را بدست آورده بقتل رسانید و حالات سلطان ابو الغازی ۳۰ سلطان حسین خلد الله زمانه که با سلطان سعید ابو سعيد واقع شد در

ترخان و سرکشان نوران جمله دولت صفت میل آن قرّة العین سلطنت نمودند و آن شاهزاده خسروی بود زیبا منظر و ستوده محض مرد دانا و شجاع و صاحب کرم،

گوئی ز پای تا بسر آن منظر لطیف * قُرْهای و سایه لطف خدای بود
۰ تمایع ولایت ترکستان را افراسیاب وار بخت حکم در آورد و سلطان سعید ابو سعید از غایت پر دلی و تدبیر دهای امرا و سرداران آن شاهزاده را بدست آورد تا هچون گردون ستمکار با او بدغا بازی مشغول شدند و او بدست سلطان ابو سعید افتاد و آن خسرو نا اعتماد آن شاهزاده مظلوم را شهید ساخت و بعد از آن برفاہیت بر تخت ملک سمرقند نشست

۱ و مهابت و نام و شهرت او در اقالیم استشمار یافت، بعد از واقعه بابر سلطان طمع بلک خراسان نمود و جیجون را عبور کرد و بیلخ قرار گرفت و بعضی امرای امیرزاده بابر که بنواحی بلخ و مضافات آن بودند رجوع بسلطان سعید ابو سعید گورگان نمودند و در شهر سنه احمدی و سنتین و ثمانمائه باهنگ تسخیر دار السلطنه هرات از بلد بلخ متوجه خراسان گشت

۲ و پای تخت هرات را بگرفت و گوهر شاد بیگرا بقتل آورده عن قریب از جهت تسلط اولاد امیرزاده عبد اللطیف که بنواحی بلخ خروج کده بودند شهر هرات را گذاشته بجانب بلخ معاودت کرد و آن زستان بیلخ قشلاق نمودند و بهنگام بهار آن سال جهانشاه ترکان هرات را مستقر ساخت و سلطان سعید ابو سعید بقصد او لشکری مستعد با کانداران

۳ و پهلوانان از هالک ما وراء النهر و ختلان و بلخ و مضافات آن جمع کرده متوجه هرات شد و جهانشاه از جهت تسلط سلطان الغازی ابو الغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه در استریاد و قتل کردن او حسین بیگ ترکان را سخت شکسته دل شد بود با سلطان ابو سعید صلح نمود و خراسان را بوى گذاشت و بطرف عراق روانه شد و سلطان ابو سعید گورگان باستقلال در خراسان بسلطنت نشست و مهابت او در دهها

شمیشاد قامتان سمن چهره در چمن در سایه‌های سرو و صنوبر شد چهان

و این فصیل در صفت جشن سلطان ابوسعید طولی دارد و خواجه
محمود از سلطان عهد نوازش و تحسین یافت و بعد از شهرت و احترام
نوبت او باختتام رسید و در شهور سنه اثنی و سبعین و ثمانائه کوکب
حیات او از صعود بقا بهبوط فنا میلان نمود و مالی که اندوخته بود
و چشم حرص و امل که بر آن حطام دوخته بود بخاک پیوست زندگانی
چون گل بیاد داد و خورده‌هارا بر خاک نهاد و عزیزی این دو بیت
زیبا فرمود،

۱. دنیا چه کنی جمع که مقصود ز دنیاست
دلک کهن و نانی و باقی همه فاضل
ناکاف و رنجست همه حاصلِ دنیا
ور کام شود حاصل از آن نیز چه حاصل

اما سلطان اعظم ابوسعید گورگان انار^{الله} برهانه از احفاد کرام امیرانشاه
۱۵ بن امیر کیر کیر تیمور گورگان است، پادشاهی دانا و قاهر و صاحب شوکت
و رعیت پرور بود و عدل و رأفتی تمام و هبیتی و سیاستی ملاکلام داشت
و در شهور سنه اربع و خمسین و ثمانائه برسلطان عبد الله بن ابریم بن
سلطان شاهrix چهادر در دار السلطنه سمرقند خروج کرد و برو ظفر یافت
و سلطان عبد الله را بقتل آورد و سلطنت سمرقند باستقلال بدست
۲۰ نصرف او در آمد و هشت سال بر فاختی سلطنت سمرقند و ما وراء
النهر و ترکستان نمود و در شهور سنه ثان و خمسین و ثمانائه شاهزاده
علی مقدار سلطان اویس که از احفاد عظام خسرو نامدار بایقرا چهادر
بود و عم زاده پادشاه اسلام ظل^{الله} الملک العلام ابو الغازی سلطان حسین
بهادرست که امروز مالک ایران و توران بوجود شریف و حمایت عدل
۲۵ منف او آراسه است برو خروج کرد و لشکر ترکستان کشید و امرای

صحن طرب سرای ترا نزهت ارم
 کریاسِ کریای ترا رونقِ جنان
 گئی شیوهِ منظرِ گردون مثالِ تو
 با صد هزار دین ندیدست در جهان
 از فوقِ عرش فرق بود تا بختِ فرش
 از فرقه‌های قصرِ تو نا فرقِ فرقدان
 قصرت نگارخانهٔ چین با خورنفست
 کر لطف و زیب غیرتِ باعست و بوستان
 فراشِ بارگاه ترا زید ار کشد
 بالای هفت خرگه افالک سابه بان
 از ساحتت که روضهٔ رضوانست یا بهشت
 رضوان و حور هر دو فتادند در گمان
 بهر نشار بزم تو آورده است دهر
 هر گوهری که خازنِ کان داشت در دکان
 بخشید پطریانِ نوا سازت از نشاط
 اقضی القضاة محکمهٔ چرخ طیسان
 خیاگرانِ بزم ترا شاید ار بود
 در دف بروز جشن جلاجل ز آخران
 از ابتدای خلق جهان تا بیفع صور
 سوری باین صفت ندهد هیچکس نشان
 امروز هست زهره و خورشید را شرف
 و امروز هست مشتری و ماهرا قران
 این بزم جنت است و درو صد هزار حور
 هر یک بحسن مایه دو عمر جاودان

۱۰

۱۱

۱۲

۱۳

(۳۰) ذکر بقیة الافائض و الشعرااء خواجه محمود برسه

نور الله مرقده،

مردی لطیف طبع و خوش گوی بوده و در شاعری مرتبه و قدری یافت
 که بوصفت در نیاید و بروزگار امیرزاده علامه الدوله در نیشاپور بودی
 و بعد از آن رجوع پیشید مقدسه کرد، مردی خود پسند بود و فضلاً
 و شعرا بدین جهت با او احیاناً از جاده حرمت پای پیرون می نهادند
 و زبان هجی او کشاند و ازین جهت از خراسان غربت اختیار
 کرد و به بدخشنان افتاد و شاه سعید سلطان محمد بدخشنان چون مرد
 فاضل و اهل بود و اندیشه مند و از شعر و شاعری با خبر خواجه
 ۱۰ محمود را تریست کلی فرمود و آن اموال که شاه باو بخشید دست مایه او
 شد و او بدین جهت مالدار و تاجر و خواجه بزرگ گردید تا حدیکه
 بروزگار سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله برهانه بالداری شهرت
 یافته بود و ده نامه بنام علامه الدوله میرزا گفته است در صنعت تجارتی
 و رعایت قافیه مکرر نیز نموده الحق نیکوست و ما یک بیت از آن ده
 ۱۵ نامه بیاوریم تا وزن و صنعت آن همکنان را معلوم شود و این است آن
 بیت که در نعمت رسول صلی الله علیه وسلم فرمود،

عرش پروردگار میدانش * هچو کوثر هزار میدانش

و در حدود سنه احدی و ستین و ثمانمائه در دار السلطنه هرات بیان
 راغان حرسها الله عن المحدثان سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله
 ۲۰ برهانه جشی فرمود که در عظمت و شوکت نقصانی نداشت و شعرا
 اطراف در تهییت آن جشن اشعار گذرانیدند و خواجه محمود نیز این
 قصیده در آن حال گوید،

ای سده رفیع ترا سدره آستان
 از چار طاق قدر تو یک طاق آسمان

(۱۹) ذکر سلاله الاکابر و الامراء امیر یادگار بیگ طاب ثراه،
 از جمله امیرزادگان حضرت صاحب قرانی و شاهرجان بود و جد او
 امیر جهان ملک امیر بزرگ امیر تیمور گورگان امیری نامدار بوده و
 بروزگار شاهرجان نیز صاحب منصب و مرتبه بود و امیر یادگار
 بیگ مردی خوشگوی و لطیف طبع بود و بروزگار شاهرجان سلطان امارت
 موروژرا بنفضل مکتب مبدل ساخت و بعد با بر سلطان از غوغای
 امارت براحت قناعت و مسکنت راضی شد و روزگار بر فرهیت گذرانیدی
 و با اهل فضل اختلاط نمودی و بعضی اشعار اورا بر اشعار اینی
 روزگار او فضل می‌بند و انصاف آنست که بسیار خوش گوست و
 ۱. این مطلع اوراست،
 مطلع

آمدی ای شمع و مجلس را چو گشن ساختی
 پای بر چشمیم نهادی خانه روشن ساختی

غزل اوراست،

آن پری روی که دیوانه خویشم خواند
 کاش باز آید و دیوانه تم گرداند ۱۵
 وقت آن شد که زیخای جهان را از تو
 دولت یوسف نوروز جوان گرداند
 از شگوفه درم افشارند چمن بر سر گل
 عیش را باد صبا سلسه می‌جنباند
 نعره بلبل شب خوان بسحر دانی چیست
 سرخوشان سوی چمن رو که ترا می‌خواند
 عاقل آنست درین دور که سیفی مانند
 چون بورانه غم گیرد و خود را داند ۲۳

خلقی ملامتم کند و من بربین که آه
از دل چگونه هر تو پیرون کند کسی
دل میبرند و باد اسیران نی کند
یا رب بدلبران جهان چون کند کسی
گئنی که طاهر از بی خوبیان دگر مرو
دیوانه را علاج بافیوں کند کسی

و طاهر ابیوردی نیز بوده بروزگار سلطان با استغفار انار الله برها نه و
شاعری زیبا سخن بوده است و این مطلع اور است،
مطلع

از چهن بگذر و آن سرو سهی قدر دان
نیست غیر از تو درین باغ کسی خود را دان

(۱۸) ذکر مولانا ولی قلندر رحمة الله عليه،

غزل را نیکو میگوید و از جمله شعراي سلطان محمد با استغفار بوده و بعد
از واقعه آن خسرو جمشید اقتدار از ملک عراق مایل خراسان شد و از
جمله اشعار او یک غزل ثبت شده و آن غزل این است،
غزل

ساقی بیا که غم شد و آثار غم نماند
جامی بدست گیر که دوران جم نماند
در عرصه جهان غم سود و زیان مخور
چون در بضاعت فلکی بیش و کم نماند
از ترک تاز غزه شوخ ستدگرت

جان مانند بود در تن و آن نیز هم نماند
ناکی دم دهی که ز سوز درون من
مسدود شد رو نفَس و جای دم نماند
ریشِ دلم ولی ز غمت بافت التیام
چون زخم دید راحت مرهم الم نماند

خسرو آن مادم من بنده کر انشاء من
 در مدیحت قدسیان صد جلد دفتر کرده‌اند
 ملک شاهی شاهرا و ملک مدّاحی مراست
 شهریاران بوده‌اند و مدح دیگر کرده‌اند
 حلقه در گوشم چو دولت بر در شاهی ترا
 حلقه دارم از درت چون حلقه بر در کرده‌اند
 خاکرا هم یک نظر بر حال زار من نگر
 سنگ را خورشید و مه از نور گوهر کرده‌اند
 بندگان را پرورش در رحمت شاهنشه است
 رحمت شاهنشه‌ی را بنده پرور کرده‌اند
 نا جهان باشد جهان داریت بادا جاودان
 کین جلالت جاودان بر شه مفرّر کرده‌اند

(۱۷) ذکر معدن سخن گذاری مولانا طاهر بخاری رحمة الله عليه،

و او موسوم است بشیخ زاده طاهر مردی خوش طبع بود و بروزگار
 ۱۵ سلطان بابر انار الله برهانه قصد دار السلطنه هرات کرده با فضلای
 پای تخت اختلاط کردی و اشعار دلپذیر و لطیف دارد خصوصاً در
 غزل گوئی عدم المثال روزگار خود بود و در دار السلطنه هراة غزی از
 گفتار او شهرت یافت و پادشاه روزگار نغایت آن غزل را پسند فرمود
 و از فضلا و شعرا اکثری جواب آن غزل گفته اند و آن غزل این
 ۲۰ است،
 غزل

نا آرزوی آن لب میگون کند کسی
 بسیار غنچه وار جگر خون کند کسی
 ممّع ممکن که هیچ بجائی نمی رسد
 سعی که در نصیحت مجنون کند کسی

تاج بخش سلطنت سلطان نشانی تاج و نخت
 کش ندا از آسمان شاه مظفر کرده‌اند
 شهریارِ مشرق و مغرب ابو القاسم کروست
 هر حکایت کر سلیمان پیغمبر کرده‌اند
 با بر آن سلطان عالی کر ره تعظیم و قدر
 خادماش را لقب فغفور و قیصر کرده‌اند
 بندگانش اعدای دولت را هم از پشت پدر
 اولین متزلگه‌ی صحراه محسن کرده‌اند
 یک طرف یاجوج ظلم و یک طرف ملک امان
 یغ شهرا در میان سد سکدر کرده‌اند
 چون نبوّت مصطفی را پادشاهی شاهرا
 در دو عالم این هدایا را میسر کرده‌اند
 در همایون موکب شاهنشه آخر زمان
 فتحه‌را آشکار و کسر مضر کرده‌اند
 بینها نصر من الله بر سواعد کنده‌اند
 نیزه‌ها اینا فتحا جمله از بر کرده‌اند
 ای سلیمان رفعی کر روی قدرت بندگانت
 ملک صد چمیشید و افریدون مستغر کرده‌اند
 سایهٔ حق و از ظلٰ ظلیل ذات تو
 آفتاب سلطنت را سایه گستر کرده‌اند
 ملک همترا سلیمان و خبر خانست
 خانم ملک ترا از چرم خبر کرده‌اند
 تا ثنا و مدحت خواند خطیب چرخ پر
 پا بهای چرخ عالی هچو منیر کرده‌اند

۱۰

۱۵

۲۰

۳۴

آتشین اجرام را هچون سری بیدست و پا
 اندرین بحر زمرد گون شناور کرده‌اند
 بر مجره بدر بر کردار میزانی بود
 کش عمود از سیم خام و که از زر کرده‌اند
 ه ناید جوهرے قایم باجحاد عرض
 اندر ابداع از عرض قایم بجوهر کرده‌اند
 این مدخن مجرم سیماگون یعن کاندرو
 صد هزاران اخنگ از اجرام اختر کرده‌اند
 وین معبر کشی ظلمت پُر از مسماه نور
 بادبان کر بادش و از خاک لنگر کرده‌اند
 آبِ خشك این آسمان و آتشِ تر اختران
 برخلاف از آبِ خشك این آتشِ تر کرده‌اند
 شاهدان و مطریات چرخ زنگاری نفاب
 این غزل را در مدیح شاه با بر کرده‌اند

(مطلع ثانی)

در ازل کین طاف مینائی مدور کرده‌اند
 شکل مطبوع تو بر سقّش مصوّر کرده‌ند
 لعه از پرتو رخسارِ جان افروزِ نست
 آنکه نامش روشنان خورشید انور کرده‌اند
 بوی از زلفِ دلاویز تو ناچیف برده‌اند
 خون دل در نافه آهو معطر کرده‌اند
 نخل بالای ترا در خلد جان طوی لهم
 قدسیان سرو کار حوض کوثر کرده‌اند
 قبیری مولای شاه و بنده فرمان نست
 قابلان ز آتش غلام شاه اکبر کرده‌اند

۱۵

۲۰

۲۵

وقت آن شد که دل از دام هوس باز رهد
 طوطی روح ز بیداد نفس بار رهد
 نا بکی جور رقیب و ستم بار کشد
 وقت شد کز ستم ناکس و کس باز رهد
 بجم حرم وصل بود محمل تن
 از بیان غم و بانگ جرس باز رهد
 طوطی روح رسد در شکرستان وصال
 شاهباز است ز غوغای مگس باز رهد
 دو سه روزی بعاریت درین محنت آباد در کشاکش طبایع و اضداد بسر
 ۱. بردن و باخرا بنگاهی دوستکانی ساقی اجل خوردن چه عشرت باشد،
 حقاً که طوطی روح را که مرغ باغ ملکوت است مجلس دنیا قفسی است و
 روزگار زندگانی بترد دانا نفسی،
 مرغ باغ ملکوت نیم از عالم خالک * دو سه روزی قفسی ساخته اند از بد نم

(۱۶) ذکر مولانا قبرئی نیشابوری روح الله روحه،

۱۰ مردی عالی بوده اما در شاعری هدایت و بخششی یافته بود، قصایدرا
 محکم و پر معانی میگوید و بعضی افضل در کار او مخیر بودند و اورا
 در جواب قصاید آکابر امتحان میکردند و سخن اورا محکم می یافتد و
 در آخر عمر در مشهد مقدسه رضویه ساکن بود و در بعضی اوقات در
 دارالسلطنه هرات بودی و در مدح سلطان با بر این قصیده غرا
قصیده ۲۰ گفته است،

این گهرها بین که در دریای اخضر کرده اند
 زین مشاعل آتش خور بین که چون بر کرده اند
 کشتی سیابگون در بحر قلعی راند اند
 بیضه کافور در طشت معتبر کرده اند

بوده و سخن او شهرت داشته و اين غزل اوراست، غزل

ای بدو چشم تو نظر بازم * از نظر خویش نة اندازم
 اى ز قدت جمله سر افرازم * وقت بشد باز که بنوازم
 چند برانى چو سگ از در مرا * من سگ کوي تو ولی نازم
 مرد رقیب تو چو دیدم ترا * کشته شد آن کافرو من غازم
 چند چو چنگ بدھي گوشال * وقت شد اى شاه که بنوازم
 باخته بودم یتو نرد مراد * داد رقیب تو ولی بازم
 حافظ حلوايم و از کال * معتقد حافظ شیرازم

(۱۵) ذکر مولانا طوطى ترشيزى رحمة الله عليه،

۱. شاعری خوشگوی بوده و اصل او از ترشيز است و بروزگار دولت
 سلطان اعظم ابو القاسم با برپا هادر ظهور یافت و شهرت گرفت، قصبه را
 منین میگويد و بعد سلطان مشار اليه فصاید غرّا دارد از آن جمله در
 جواب خاقانی قصبه ردیف ریخته اوراست که مطلع شد اینست
 شب بر افق باز از شفق یاقوت حمرا ریخته

۲. گردون ز انجم بر طبق لؤلئی للا ریخته
 و افضل فصاید اورا بر فصاید افران او ترجیح میهند و مولانا طوطى
 مرد ظریف و نیکو منظر بوده با وجود شاعری در فضایل دیگر شروع
 یافته و در علم طب وقوفی داشته و این بیت در حق مولانا بدیهی
 بخاری میگوید،

۳. هر پرّه بیفی ات بدیهی غاریست * طوطی من و ترا عجب منقاریست
 در حدود سنه سبع و سین و ثمانائه طوطی روح مولانا طوطی بدار
 السلطنه هرات از قید نفس حواس بذرمه اوج عزّت طبران نمود،
 بوقت رحلت این غزل گفت و وصیت نمود تا بر قبر او کتابت
 غزل

کسی را آرزوی خلاص و پروای استخلاص آن سید مظلوم نبود، بصدر
رفع وزیر سید این رباعی انشاء کرد و فرستاد،
رباعی

ای آصف جم مرتبه کیوان قدر * مانند هلال حلقه در گوش تو بدر
بسیار خنک شدست در شهر هرات * زنجیر من و کلاه نوروزی صدر
و امیر او پس صدر مردی خنک بوده و در شصت سالگی هفتاد روز
پیشتر از حمل کلاه نوروزی بر سر نهادی و آن کلاه سفید بر سر او
چون برف نمودی که بر قلل کینوس نشسته بودی، و امیر شرف الدین را
غزیّات مختار بسیار است و ما جوایکه قصیّ خواجه خسرو را که
مطلع اینست

ما بسته دردم و دوارا نشناشیم * ما تشنۀ دردم و صفارا نشناشیم
سید فرموده است ثبت نمائیم، این است

تا چند ز مسی سرو پارا نشناشیم * خودرا نشناشیم و خدارا نشناشیم
از آب و هوای تن ما روح ملوست * حکمت نبود کاب و هوارا نشناشیم
ما یوسف جان را بدوسه قلب خریدم * معدور همی دار بهارا نشناشیم
۱۵ میریم و سلام امرارا نگرینم * سوزیم و فریب وزرارا نشناشیم
نی مفتی دیم و نه قاضی ولایت * ارباب صف روی و ریارا نشناشیم
در ملک فنا ما و تو موجود نباشد * ای خواجه عارف تو و مارا نشناشیم
ای خواجه درین کوی که مارا طلبی تو * مطلب که بجز کوی رضارا نشناشیم
و سید شرف الدین بروزگار حکومت امیر بابا حسن قوچین بر دست
۲۰ موکلان او که مبلغی بنابود بر آن سید مظلوم تحییل شد بود بدرجه
شهادت رسید در حدود سنت سنت و خمین و ثمانائیه حشره الله مع
السعداء والشهداء والصالحين،

گردان شد و از غایت حرص و آر با وجود فسخت حمالک طبع بدیار
بکر که مستقر آباء و اجداد امیر کیر ابو نصر حسن بیگ است نموده
لشکر بدان دیار کشید و امیر حسن بیگ در وقت مراجعت او از
طريق تدبیر و احتیاط اورا غافل ساخته ناگهان بدره کوهی در حدود
دیار بکر بر سر جهانشاه راند و اورا با اکثری از فرزندان و امراء و
ارکان دولت بقتل رسانید و از دودمان قرا یوسفی دود نکبت بر آمد
و زمان دولت تراکه بسر آمد و کان ذلك فی شهر سنه اثنی و سبعین
و ثماناه و جهانشاه هفتاد سال عمر یافت سیزده سال بنیابت شاهrix
سلطان در آذربایجان سلطنت کرد و بعد از وفات آن حضرت بیست
و دو سال در عراقین و آذربایجان و فارس و کرمان تا هرموز باستقلال
پادشاهی راند جهان شاهی بکسی نی رساند تا عاقبت بروز جهانشاھیش
نیرساند، شاهی جهان خرسندي و قناعتست خوشادی که این حرفه اش
نظم صناعتست،

گیم که روزگار ترا میر ری کند * آخر یهرگ نامه عمر تو طی کد
گیم فرون شوی ز سلیمان بملک و مال * با او وفا نکرد جهان با تو کی کد

(۱۲) ذکر شرف الدین رضا نور الله مرقدن،

مردی صاحب حسب و نسب بود طبعی لطیف و افعال و اشعاری دلپذیر
داشت و بعد سرداران و خواجه علی مؤید آباء و اجداد او وزراء
بوده اند و بعد خاقان کیر شاهrix سلطان امیر شرف الدین کفیل مهم
سلطانی بوده و منصب مقدمی و پیشوائی ناحیت سبزوار که از اعاظم
نواحی خراسان است بدان سید شریف النسب متعلق بوده و از سادات
عربیضی است و بر صحّت نسب عربیضیان آکابر متفق اند، گویند که
بوقت وزارت دستور الوزراء شمس الکنفه خواجه غیاث الدین پیر احمد
سقی الله ثراه سیدرا جهت تقصیری مقید گردانید و مدتی در بند بود و

شد و پیربوداچ عاجز شد و بصلح راضی شد و در اثنای صلح محمدی که ولد جهانشاه بود از خلاصی پیربوداچ و تسلط او دیگر باره اندیشه مند شد و پدر را بر آن آورد که بقتل پیربوداچ بخاموشی رضا داد و نماز پیشین روز سه شنبه چهارم ذی القعده سنته احادی و سبعین و ثماناهه آن ه مدبر با جمی از امرای جهانشاهی بقصد کشتن برادر شهر بغداد در آمدند و بوقتی که پیربوداچ نیم روز غافل نشسته بود بسرای او در آمدند و آن معدن احسان و سماحت را بدرجه شهادت رسانیدند،

١٠ خالک بر سر جهان فانی را * که ز هزار دو روز بی بنیاد
قصد خوف پسر کند والبد * وز فنای پدر پسر دلشاد
و آن برادر که فاصله جانست * مَلِكُ الْمَوْتَ داش نه هزاد
از قرابت غریب نیست بدی * بود خویش حسین پور زیاد
آباء علوی و امهات سفلی که مؤثران موالیدند با وجود شفقت پدری و
هر مادری بنگر که موالیدرا در اول در مهد عزّت به نیات حسن می
پیروزاند و آخر بذبول حرمان پایمال حواديث میگردانند، فریاد ازین
پدران فرزند کش و داد ازین برادران برادر سوز که نه در قلب غلیظ
این آبا آزری است و نه در دل بی رحم این برادران شری، اخوان
الصفا رخت بدر واژه فنا بیرون برده اند و این شهر بند کبودرا مجند
برادران حسود سپرده، صاحب گلشن راز راست

٢٠ عجب در مانبد نیکو بیندیش * میان این همه بیگانه سان خویش
نهاده ناقصی را نام خواهه * حسودی را لقب کرده برادر
برادر خیز ازینها خیر مطلب * چراغ صومعه از دیر مطلب
خودی را یک طرف کن زود بر خیز * تو خویش خویش باش از خویش بگزین
چون پیر بوداچ رکنی بود از ارکان سلطنت جهانشاه و قصد فرزند
نمودن تخصیص همچنان فرزند رشید در دنیا و دین سبب نقص دولت
٣٠ سلطان جهانشاه شد و بر او آن فعل مبارک نیامد و دولت او رو

کوه بُجُندَ چو بُجُنمَ ز جای * چرخ بُنیزد چو بُجیزمر ز پای
گرچه جوانیست ز فرزانگیست * این ز جوانی نه که دیوانگیست
کودک ار چند هنر پرورست * خورد بود گر همه پیغامبرست
کی رسد این مرتبه فن بتو * از پدر من هن از من بتو
(حوالب پیر بوداق مر پدررا)

ای دل و دولت بلقای تو شاد * باد ترا شوکت و بخت و مراد
نیستم آن طفل که دیدی نخست * بالغم و ملک ببالغ درست
شرطِ ادب نیست مرا طفل خواند * بخت چو بر جای بزرگ نشاند
مرد و جوانیم من و بخت من * باد و جوان پنجه بهم بر مزن
۱۱ با منت از هر تنهای ملک * خام بود پختن سودای ملک
تیغ مکش بر رخ فرزند خویش * رخنه مکن گوهرِ دلبند خویش
پخته ملکی دم خای مزن * من ز تو زادم نه تو زادی ز من
شاخ کهن علت بستان بود * نخل جوان زیب گلستان بود
کشور من نیست کم از کشورت * لشکرِ من نیست کم از لشکرت
۱۰ خطه بغداد پن شد تمام * کی دهم از دست بسوداے خام
چون تو طلب هی کمی از من سریر * من ندهم گر تو توانی بگیر
پیر بوداق جوان پر دل و کرم بود و جهانشاه جهان دین و مدبر و
مکار و فهیم،

گوزن جوان گرچه باشد دلیر * نیارد زدن پنجه با شیر پیر

۲۰ بعدِ مشرب میان پدر و پسر واقع بود و بهمچ صورت اتفاق دست
نداد و جهانشاه از روی ستیزه در فرط گرمای نواحی بغداد مددی
زیرستان و رعایا و لشکریان را معذب میداشت کار بجائی انجامید
که فرزندان طفل لشکریان از گرما در کهواره ضایع میشدند و مردم
سرابها زیر زمین کن در آنجا میزیدند و در درون شهر بغداد نیز از
۲۰ امتداد حاصره قحط خاست و مأکولات و ذخایر اهل شهر و قلعه تمام

از دار السلطنه هرات با نکتی تمام آهنگ عراق و آذربایجان نمود و
بضورت با سلطان ابوسعید گورگان صلح کرده باز گشت و سلطان ابو
الغازی بدولت در استراپاد مستقر کامرانی قرار یافت و جهانشاه از
دامغان میگذشت و بخون افريا و متعلقان ملتنت نی گشت و شاه عالم
ابو الغازی سلطان حسین بهادر گورگان او را كالعدم تصوّر میکرد، بیت
زی مهابت و دولت زی مرائب و جاه
که داد حضرت عزت بفر دولت شاه

حقاً که بر فقیر و غنی و مستمند و سنى دعای دولت این خسرو عالی
تبار واجب و لازم است که اگر نه مسامعه جميله و کوشش او بودی
اکدام کس از خاندان سلطنت دفع شر و فساد تراکمه نمودی و در خانه
این تذکره شطری از حالات و مقامات این خسرو جمشید دولت نموده
خواهد شد ان شاء الله تعالى، و چون جهانشاه مخدول بعرائین رسید
مهابت او در دلها کمتر شد و از غایت حرص و غلظت قلب با ولد خود
پیر بوداق دشمنی ظاهر ساخت و او بر پدر عاصی شد و از شیراز بدار
السلام بغداد نهضت فرمود و جهانشاه بر قصد فرزند عزیت بغداد
نمود و یك سال و نیم بغدادرا محاصره نمود و در حین محاصره این
ایيات را بفرزند نوشت،

ای خلف از راه مخالف بتاب * نیغ بینگن که من آفتاب
شاه من ملک خلافت مراست * تو خلی از تو خلافت خطاست
۲۰ غصب مکن منصب پیشین ما * غصب روا نیست در آئین ما
ای پسر ارچه بشمی در خوری * با پدر خویش مکن سروری
نیغ مکش تا نشوے شرمزار * شرم منت نیست ز خود شرم دار
نیغ که سُهرآب برستم کشید * هیچ شنیدی که ز گئی چه دید
با چو من نیغ فشانی مکن * دولت من یعن و جوانی مکن
۳۰ گر سپهم پا برکاب آورد * رویگ بیابان بحساب آورد

ظاهر نشه است اسلام را ضعیف داشت و بر فسق و فجور اقدام نمودی
و در شهور سنته احمدی و سین و ثمانمائه بعد از واقعه با بر بهدار میل
خراسان و استرآباد نمود و با امیرزاده ابراهیم بن سلطان علاء الدوله
در بیرون شهر استرآباد مصاف داد و ظفر یافت و اکثر امرای نامدار
و الوس چفتای در آن حرب بر دست جهانشاه بقتل رسیدند و آن حال
الوس چفتای را چشم زخمی و شکستی عظیم بود و جهانشاه تخت هرات را
مسخر ساخت و قریب هشت ماه در دیار خراسان حکومت کرد و در
اثنای آن حال بر فحای کلام قل جَاءَ الْحَقُّ وَ رَهْقَ الْبَاطِلُ نیم اقبال
از هبّ آمال وزیدن گرفت و سلطان سلاطین الشرق و الغرب خسرو
۱ فریدون دم جمشید حشم ابو الغازی سلطان حسین بهدار خلد الله تعالی
ظلال سلطنه و شید ارکان هملکته که امروز مسند خلافت پنقدم میمون
آنحضرت آراسته است از خطه مژو شاهجان خروج کرد و براه نسا و
باورد لشکر بجانب استرآباد کشید و با امیر حسین ساعتلو که از جمله
قراشان و عشاير جهانشاه و ولائ استرآباد بود مصاف داد و هان دست
۲ برد که جهانشاه بالوس چفتای بجای آورده بود بضرب شمشیر جان
ستان خسرو جمشید صولت از لشکر تراکه انتقام حاصل ساخت و اکثر
مردان کاری و سرداران نایئ جهانشاه از تبع آبدار گوهر بار این خسرو
نامدار منشور عزل و فنا خواندند و حسین بیگ و اقربای او را عوض
قصاص امرای چفتای بشمشیر فنا گذاریدند و همانا در مفاخرت
۳ سزاوارست که در باره مساعی حمیله خود این خسرو عالی بدین ایات
شاہنامه مترنم باشد،

اگر من نرقی پازندران * بگردن در آورده گرز گران
که گندی چگرگاو دیو سفید * کرا بُد بباروی خود این امید
و سلطان ابو الغازی در آن حال سُدی شد میان جهانشاه و هملکت عراق
۵ و جهانشاه ازین صورت منکوب و ملول شد و ضعف درو اثر کرد و

هیره بادِ صبا سرمهَ خالک رو تُست.
میرسد بادِ خوش و نور و صفا می آرد
بخيالِ خم ابروے تو دام طوسی
روی اخلاص بمحرابِ دعا می آرد

۹ و اين مطلع نيز باو منسوب است،
مطلع

موئيست يا خيال ميانت پچشيم ما * اى سرُو راست گوي ميانِ تو و خدا
و مولانا طوسی در قصبه و مقطعات و مشنوی نکوشیدی و درين باب
این قطعه میگويد، قطعه

۱۰ من چو طبعِ لطیفِ خواجه کمال * غزلی بد نمیتوانم گفت
گر نگویم قصیده باکی نیست * من خوشآمد نمیتوانم گفت
ومولانا طوسی بعد از واقعه شاهزاده با برخان باذریاچان رفت و بولایت
عراق افتاد و امير جهانشاه و پير بوداقي او را تريست فرمودندی و درين
مدت در آن ديار بسر برد و در خطه شيراز میبود و تا اين روزگار در
حيات بوده و الیوم می نماید که در گذشته است، فرد

۱۵ او نيز گذشت ازین گذرگاه * و آن کیست که نگذرد ازین راه
اما امير جهانشاه بن قرا یوسف پادشاهی قاهر و صاحب دولت بود و
ليکن مردی نا اعتقاد و بد خوی بوده و سرداران را بهره بجهانه محبوب
کردي و حبس او زندان ابد بودي و چنانکه ذكر شد شاهrix سلطان
در سنه تسع و ثلاثين و ثماناه حکومت آذربایچان باو داد و او بعد از
۲۰ واقعه شاهrix بهادر و نکبت سلطان محمد بايسنفر انار الله برها نه بر
عراقين و آذربایچان و أكثر ايران زمين نسلط یافت و عراقين را از
تصريف اولاد شاهrix يرون آورد و سی و سی سال باستقلال حکومت
کرد و تراکمکه بعد او مسلط شدند و جباری و قهاری او مرتبه عالي
۲۵ یافت و فضلا بر آند که در روزگار اسلام ازو بد اعتقادتر پادشاهی

با خیالش ساعتی در منظر جان خلوتیست
 نیست جز جان محرب و آن نیز بر در باش گو
 عاشقان را چون میسر نیست در عالر مراد
 دولت وصل بنا هم نا میسر باش گو
 حاکی نا آب و باد و خاکرا باشد دوام
 سلطنت بر شاه بابر خان مقرر باش گو

(۱۲) ذکر مختر المتأخرین مولانا طوسی رحمة الله عليه،

از جمله شاعران خراسان چون او کسی در مثل گوئی شروع ننموده و
 امثال عوام را نیکو گفتی و مرد خوش طبع بود و معاشر اما چون قیمتی
 عوام را در نظر خواص نیست مثل ایشان نیز مثل ایشان باشد،
 اعتبار سخن عام چه خواهد بود

و مولانا طوسی بعد شاهزاده بابر سلطان شهرتی عظیم یافت و پادشاه
 مذکور اورا نوازش فرمودی و قصیده ردیف سرّو در مدح الحضرت
 اوراست که مطلع شده است،
 مطلع

ای که باشد بند آن قد چون شمشاد سرّو
 در چمن چون بگذری بر پا جهد آزاد سرّو

و هم اوراست این غزل،

آنکه بر روی چو مه زلفِ دو نای آرد
 عاقبت بر سر این شهر بلا می آرد
 و آنکه چون سرّو قدش در چمن روح نخاست
 بر من دلشده بنگ که چهای آرد
 عالمی را بیشن سوت و ندام کان شمع
 این هم چرب زبان رنجایی آرد

غزل

۱۵

۲۰

۲۵

فاضیا بر سر ینیمانی * خونشان میخوری مگر شیشی
 گفته آنتاب شرع منم * آفتایی ولی ینیم گشی
 و وفات خواجه منصور در شهر سنته اربع و خمسین و ثمانمائه بوده و او
 بعد از واقعه شاهرخی صاحب دیوان امیر محمد خدایداد شد و در
 همه‌یات مشار الیه مدخل نمود و اختیاری زاید الوصف اورا دست داد
 و چون امیر محمد مذکور مرد بی باک و مجعون طور بود در ثانی الحال
 بخواجه منصور متغیر شد و اورا بند فرمود و مبالغی از پهصاره ستانید
 و در زجر و تهدی عوانان متهوّر خواجه مظلوم به بیماری صعب مبتلا
 شد در سکرات موت نزد محمد خدایداد این بیت فرستاد،

رمقی بیش نماندست ز بیمار غبت

قدی رنجه کن ای دوست که در میگذرد

امیر محمد بر سر بالین او حاضر شد عذر خواست و بیرون رفت و صباح
 از برادر مؤلف این تذکره امیر رضی الدین علی طاب ثراه پرسید که
 حال خواجه منصور چون شد، منصور خود در آن شب فوت شد بود،

امیر رضی الدین علی این بیت بر امیر خدایداد خواند،

منصور ز غم برد و رست * از جوّر تو و جناهی مردم

حقاً که خواندن این بیت درین محل از گفتش مقبول تر افتاده باشد،
 و امیر رضی الدین علی جوانی قابل بود و فاضل و همواره نزد سلاطین
 مقداری داشت و در شجاعت و مردانگی و منظر و مخبر یگانه بود و شعر
 فارسی و ترکی نیکو گفتی و این شعر بحکم سلطان با بر انار الله برهانه
 گوید،

میکنی جور و جناه جانان مکرر باش گو
 آخر این غم بر سر غمهای دیگر باش گو

ناوکم در سینه و در دست تیغ آئی بقتل

سهیل باشد جان من این نیز بر سر باش گو

مکن بد میردم که کیفر بدست * نه چشم زمانه بخواب اندرست
بر ایوانها نقش بیژن هنوز * بزندان افراسیاب اندرست

(١١) ذکر مختر الفضلاء و الظرفاء خواجه منصور قرابوقة طوسی

رحمه الله عليه،

مردی خوش طبع بود و غزل را نیکو گفت و در روزگار شاهrix سلطان
پلazمت شاه زاده علاء الدوله اشتغال داشت و از دیوان شاهزاده مشار
الیه اورا بعلداری ولایات بزرگ فرستادندی و او شعر و فضلا را
نگاهداشت فرمودی و همواره با خوش طبعان اختلاط کردی و مرد ندیم
شیوه بود و از اعیان ولایت طوس است و اصحاب دیوان شاهrx دایما
از حساب بر میگرفته‌اند و این غزل اوراست،
غزل

ای چشم خوشت بلای مردم * در دین نوئی بچای مردم
مردم تو پچشم در نیاری * چیزی دگری و رای مردم
از پیر نشست سرّو قددت * چشم آب زده سرای مردم
چندم بکشی و زنده سازی * آخر تو نه خدای مردم
منصور زغم برد و فارست * از جوّر تو و جنای مردم
گویند که خواجه منصور این غزل را پیش مولانا معظّم فاضل اقضی
القضاة مولانا عبد الوهاب طوسی که سرخیل فضلای روزگار بود بر
خواند و مولانا بدرو طریق مطایب و میساطت بودی، مولانا گفت
من نیز یک بیت بدین غزل الحاق میکنم و این بیت بگفت، بیت
یا رب تو مرا حکومتی ده * تا من بد هم سرای مردم

و این بیت مولانا مشهور گشت و بسمع سلاطین و امرا رسید و چون
خواجه منصور بسوی النفس شهرتی داشت امرا و فضلا دام چون منصور را
دیدندی این بیت بر خوانندندی و خواجه منصور را سوی المراجی بدین
جهت با مولانا دست داد و این قطعه در حق مولانا گفت، قطعه

زلف اورا چون سر فتنه است در دَوْرِ فر
 با رُخ او عشق ورزیدن نهانی خوشترست
 در تعلق هر رگ جان را باو انسی بود
 پاکبازان را بدلبَر میل جانی خوشترست
 گرچه پیغام از نسیم صحیح با باران نکوست
 درِ ذل با دلبَران گفتن زیانی خوشترست
 عاقبت کافیست باقی جمله اینها درِ سر
 ای شریفی گر تو اینهارا ندانی خوشترست

و این مطلع نیز اوراست،
 (مطلع)

۱۰ نوئی کانِ نمک ما شور بختان * خدا این داد مارا و نرا آن
 اماً ملوک بدخشان خاندان قدم و شاهان کرم بوده‌اند و بعضی نسب
 ایشان را باسکدر فیلقوس میرسانند که بدی القرینین مشهورست، بروزگار
 سلاطین ایران و توران هواهه ایشان را توقیر و احترام بوده و پادشاهان
 بولایت بدخشان تعرّض نمیرسانیده‌اند و از ملوک بدخشان بلازمت و
 ۱۵ تردیدی قانع بوده‌اند و این حال از زمان سلاطین ماضیه استمرار یافته
 بود و سلطان سعید ابو سعید گورگان انار الله برهاهه چون نرهت و
 لطافت ولایات بدخشان معلوم کرد خواست تا آن مملکت نیز داخل
 نصرف او شود باستیصال شاهان بیگناه مشغول شد و لشکر فرستاد و
 آن ملک را مستقر ساخت و بقتل سلطان محمد شاه و اولاد و اقربای او
 ۲۰ اشارت فرمود و در شهر سنة احدی و سبعین و ثمانائه آن خسروان
 مظلوم بحکم سلطان ابو سعید بدرجه شهادت رسیدند و خاندان قدم
 آن شاهان کرم ویران شد و نسل ایشان منقطع گشت و قصد آن
 خاندان مبارک بر سلطان ابو سعید میمون نبود و بسالی درست نکشید که
 ۲۵ او نیز جرعه که چشانیک بود پیچشید،

داشتی که نزد محققان نامش گلاحسن است و پیش تن پروران امیش گلشن
است و درین باب گوید،
بیت
از همیت بلند نباشد که قاسی * شهر هری گذارد و قانع بتون شود
و اوراست این غزل،
غزل

بازم بجعد زلف تو دل پای بند شد
مرغ هوا بدامر اسیر کند شد
گلنار چهره چونکه بر افروختی ز ناز
حالت بگرد آتش سوزان سپند شد
ایام هجری روی خود از ما مکن سؤال
دیوانه را مپرس که از ماه چند شد
آن دل که بود مخزن عقل و محل هوش
راهش پری وشی زد و جای گزند شد
این قدر و منزلت نه بخود یافت قاسی
از قدر یار پایه بخشش بلند شد

١٥ (۱۰) ذکر ملک الشعرا صاحب البلخی المخلص بشریفی نور اللہ مرقد،

مرد مستعد و صاحب فضل بود و در فنون علوم شروع داشت مثل
طب و موسیقی و غیر ذلك و مع هذا در شاعری مکمل بوده و در مدائح
شاهان بدخشان و سادات ترمذ قصاید غیرا فرموده و اوراست این مطلع
قصیبک که بعدح سلطان السادات امیر سید علی اکبر ترمذی گفته، بیت

در وقت تسمی اب جان پرور دلبر
چون رشته آییست درو سی و دو گوهر
(وله ایضاً)

وصلی یاری ما ز عمر جاودانی خوشتست
لعل جان بخشش ز آب زندگانی خوشتست

کاتبی و خواجه علی شهاب در شاعری دعوی میکند، گویند که جمعی از شعراء و فضلا تحسین قصیه شتر حجره مولانا کاتبی میفرمودند، امیر امین الدین در بدیهه این قطعه بگفت،

اگر کاتبی در سخن گه که گهی * بلغزد برو دق نگیرد کسی
شتر حجره را گر نکو گفته لیک * شتر گریه ها نیز دارد بسی

و امیر امین الدین را در مشوی گوئی طبع فیاض بود و چند کتاب مشوی پرداخته مثل کتاب شمع و پروانه که آنرا مصباح القلوب نام کرده و داستان عقل و عشق که آنرا بسلوی الطالیین موسوم ساخته و قصه فتح و فتوح و غیر ذلك، و این غزل او راست لله در قائله، غزل

دین چون آئینه روی تو دیدن گرد
از نخیّر ز مژه آب چکیدن گیرد

دل من در سر آن زلف سیه مضطربست
مرغ در دامر چو افتاد طپیدن گیرد

باز بگریخت خیال تو ز چشم بخواب

میبود اشک که اورا بدویدن گیرد
لرزه بر تن فتید آن لحظه که من آه کشم

شاخ لرزد چو سحر باد وزیدن گیرد

گر رسد شادئ وصلت بامین یکفسی

جسم چه بود که ورا روح پریدن گیرد

(۹) ذکر درویش قاسیه توفی نور الله مرقد،

مرد اهل طریق بوده و در شاعری متین گوی و خوش سخن است و بجهت انقطاع و فقر تردد بجانب اهالی مناصب نمیکرد و در بند نام و

شهرت نیود و تحقیق دانسته بود که الشهرة آفة و الحبول راحة، در تون

۲۶ معیشت کردی که نام اصلی آن گلاحسن است و از بوستان دوستان فراغتی

٤٥٠ طبقه هفتم - (۷) فخر الدین اوحد، (۸) امین الدین نزلابادی،

غم فرزند ونان و جامه و قوت * بازت آرد ز سیرتِ ملکوت
 قال الحکیم السنائی فی کتاب الحدیقة،
 بیت
 کدخدائی که مایه هوس است * کد رها کن ترا خدای بس است
 و خواجه اوحدرا جمیع مصحابان بتاھل دلالت میگردند و در معذرتِ
 ه یکی از ایشان این قطعه میفرماید،

ههدی میگفت با اوحد در اشای سخن
 کای تو آگاه از رموز چرخ و راز آسمان
 ه باشقاف ملکِ فضل را مالک رفاب
 هر باستعداد اقلیم سخن را قهرمان
 مریم طبع گهر زایت چرا کردست قطع
 چون مسیحا رشته پیوند از وصل زنان
 مردرا هرگر نیگرد چهره دولت فروغ
 تا بنور زن نپیوندد چراغ خانمان
 حیف باشد غنچه سان بر پای خود بستن گره
 چند روزی کاندرین با غیم چون گل میهمان
 گفتش ای بار نیکو خواه میدانم یقین
 کر نکو خواهان نی شاید بجز نیک گمان
 وصل زن هر چند باشد پیش مرد کام جوی
 روح و راحتران کهیل و عیش و عشرت راضمان
 لیک با او شمع صحبت در نیگرد از آنک
 من سخن از آسمان میگویم او از رسان

(۸) ذکر امیر امین الدین نزلابادی رحمة الله عليه،

انواع فضیلت و حسب با نسب سیادت ضم داشت و نزلاباد از اعمال
 ۲۴ یهق است و امیر امین الدین مرد طرب و خوش طبع بوده با مولانا

در جنبِ روضهٔ تو چه باشد ریاضِ خُلد
پهلوی شاخِ سدّرهٔ چه جولان کند سداب
با شیر مردی تو چه تاب آورد کسی
کر بیم شیر نه شود زو نوان و تاب
در دین کسی که غیرِ تو دانست پشوا
گوئی گناه باز نمی داد از ثواب
افلاکرا مدار از آن شد زمین که هست
یک مشتِ خالک در کفِ اولاد بو تراب
گاه شدن جنابِ رسالت پناهرا
بود آخرین سخن سخنِ عزّت و کتاب
دریا دلا سپهر جنابا توفی که هست
بحیرِ محیط با کفِ جودت کفی خلاب
ما بنده ضعیف و تو سلطانِ کامران
ما خادمِ کیفت و تو مخدومِ کامیاب
اوحد که نافت از همه عالم رخ آمید
زین آستانه روی نتابد بهیج باب
مپسند کامیاب گندش خسته ستم
و اختربجای شربتِ عذبش دهد عذاب
این خالکرا ز جامِ رضا بخش جُرَعهٔ
آن دم که دست ساقی لطفت دهد شراب

و خواجه اوحد را مدت عیر بعد از آنکه بهشتاد و یک سال رسید دامن
عصیت از غبار این خاکدان پر محنت در چند و بعمورهٔ جاوید خرامید
فی شهر سنه ثمان و سنتین و ثمانائه و خواجه عمر هجری گذرانید و از
برکت اولاد و احفاد محروم بود بلکه از غصهٔ سعادت و شفاوت این
جماعت مصون،

ای قهرمان کشور عصمت باصل و نسل
 وی والئ جهان ولايت چو جد و باب
 حرف محبت تو هر از ابتدای گون
 کلات قضا رقر زده بر تخته تراب
 ایزد بدست اطف رساندَت پسایه
 کانجا نمیرسد قدم سعی و آكتساب
 ملکِ کال و کشور قدرِ تو این است
 از دست بُرد حادثه و پایه انقلاب
 در علم انبیا و در اسرار اولیا
 هر وافر الّتصیی و هر کامل الّنصاب
 لعل از حیائے گوهرِ ذاتِ مبارکت
 هر دم بخونِ دین کند چهرو را خضاب
 گاه از نسیم خُلُقِ تو گوهر دهد صدف
 گاه از سوم قهیرِ تو دریا شود سراب
 صافی دلان ز هیرِ تو در عینِ انتباه
 سرگشتنگان ز کینِ تو در تیه التهاب
 گو خصمت از معالجهِ رنج حادثه
 غافل مشوکه ماده هست اندر انصباب
 گشته عُقابِ عنی تو چون تیر چارپر
 بد کیش را عقوبت و بد خواه را عقاب
 نهود وار پشنه کین تو خصم را
 بر سر ز غصه دست زنان ساخت چون ذباب
 رنج حسد هلاک کند حاسدِ ترا
 آرے پیر عفاب بُود آفت عفاب

بر باد داده خاکِ درش آبروی بحر
و آتش فنگده خاکِ رهش در دل سحاب
گردون بطوع چاکریش کرده اختیار
و اختیار بطوع بندگیش کرده ارتکاب
آب از حیای ایر نوالش در ازتعاش
و آتش ز شوقِ دشمن جاهش در التهاب
با حلیم او زمین نزند لاف از درنگ
با عزم او زمان نکد دعوئ شتاب
یابد ازو نسیم ولايت دماغِ جان
آری دهد هر آئینه بوی گل از گلاب
سلکِ سخا ز گوهر او یافت انتظار
بمحکمر ز فیضِ کفش دید اشعاب
شاهان شہند روی انایت چو بر درش
خیزد ز عرش نعره طوی لین آناب
از تابِ قهرش اطلاس نه توی چرخ را
حاصل هیں بود که قصبرا ز ماهتاب
پھر دیر چون ز فصاحتِ کنند سوئال
مفتی کلک او آنا آنچھ دهد جواب
بر امر و نهی اوست مدارِ جهانِ شرع
زین خوبتر چگونه توان کردن احتساب
هر سفله نیست در خورِ آدابِ حضرتیش
نبود نعم باغِ جهان لاپی دواب
خواهد دلم شا بطريق خطاب گفت
بسنو بگوش جان که خطایست مستطاب

راه کمان کشا شده بر کرگسان چرخ
 وز ببر دام حوت رشا گشته رشته ناب
 طفل سها چشید لین از بنات نعش
 کرده شهاب پهلوی شیر ژیان کتاب
 گر با ذنب قرین نشود رأس دور نیست
 واجب بود ز صحبت نا اهل اجتناب
 ظلم ظلام رتا کند از روی شام دفع
 هر گوشه گشته برق زنان برق شهاب
 در پرده سر نگر اجرام مستنیر
 چون شاهدان که جلوه نمایند در نقاب

گشته فلك ز خوشة پروین گهر فشان
 بر روضه مقدس سلطان دین مآب
 سر خیل اصیای مکرم که ذات او
 ایزد ز خاندان کرم کرده انتخاب

شاهنشهیں کلیم کلام و خلیل خلق
 مَكْيَّ طالی سیر هاشمی خطاب
 سلطان جعفرے نسب موسوے گهر
 کو بود بر سران جهان مالک الرقاب
 علام علم دین علی موسی الرضا

حضر سکندر آئین و شاه فلك جناب
 در راه شرع قافله سalarِ جن و انس
 در باب عذر مسئله آموز شیخ و شاب
 افعال کاملش همه بی عیب و اختلال
 و اقوال صادقش همه بیشک و ارتیاب

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کیوان که گوی بُرد بر فعت ز همسرات
 میل غروب کرد با هنگ اغتراب
 برجیس را زده غم رام رو شکیب
 آری چگونه صبر کد رعد بی رباب
 رفته بغرب بیراقِ براقِ تُرك چرخ
 چون تیغ تهیت بنها خانه قراب
 یوسف رخی چو مهر گرفتار چاهِ دلو
 یونس وشی چو بید ز ماه در اضطراب
 از بزمِ زهره تا به ثریا هی رسید
 اغفانِ عود و بانگ نی و ناله رباب
 ناچیده مه ز گلشن نیلوفری گلی
 ناگه سپر فنگ کد چو نیلوفرش در آب
 کف الخصیب رایت نصرت فراشته
 بر آوج آسمان چو دعاهای مستجاب
 عقد پرن ز ثور چنان مینمود راست
 کاندر میان سلک گهر لعلی خوشاب
 عیوق از آن عان عزیمت بر آوج نافت
 کاندر طوع هست ثریاش هر رکاب
 هم سلک با هم از بی آند شعریان
 کین سیم ناب باشد و آن گهر مذاب
 قلب الاسد گره زده بر جبهه خشمگان
 با طرفه هر دم از طرفی دیگرش عناب
 پریده غفر رشته پیوند از بدان
 ز آزو درست گشته به نیکانش انساب

۱۰

۱۰

۱۰

۲۰

۲۲

زنده بودی در حکمت ازو استفاده نمودی الیوم حق گذاری بجای آورده و صله رحم مرعی میدارد و جانشین خواجه او حدست و در منزل شریف آن بزرگوار بر قاعده زندگانی شریف او بلکه باضعاف آن درس و افاده منتظم و مهیاًست ،
بیت

زندست کسی که در دیارش * ماند خلفی بیادگارش ۰

و چون با وجود فضایل خواجه از جمله شاعران مکمل است و دیوان شریف او مشتمل است بر قصاید و مقطعات و غزلیات مختnar واجب نمود قصیص و یک قطعه درین تذکره ثبت نمودن و این قصیص خواجه او حدراست در منقبت امام الجن و الانس ابو الحسن علی بن موسی الرضا
قصیص ۱۰ علیه التحیة و الشاء در چرخیات ،

گردوت فراشت رایت بیضای آفتاب
وز پرده‌های دین شب شست کحل خواب

صبح سمن عزار چو خوبان شوخ چشم
پرده ز رخ فکند و برون آمد از حجاب

نظارگی ز منظر این کاخ زرنگار
صد لعبت سمن سلک سیمگون ثیاب

مصطفاح صبح چهره فروز از ظلام شام
چون نور شیب شعله زنان در شب شباب

سین طراز گشت چو خرگاه خسروان
پرده سرای چرخ که بود عبرین طباب

هر کوکبی نونه صیریست فی المش
حیران شن محاسب عقل اندرین حساب

جوی مجرّه بین چو بفردوس جوی شیر
طفلان چرخ ازو شده قانع بشیر ناب

۱۵

۲۰

۲۴

کسی که کسوتِ شعرش چین بود خوش نیست
 که جز شای تو باشد طراز دیوانش
 هیشه تا که بظومار آسمان باشد
 گهی ز ماه سجل گه ز مهر عنوانش
 مباد ملک ترا تا بدامن محشر
 ز انقلاب حوادث زوال و نقصانش

(۲) ذکر زبان الفضلاء قدوة الحکماء خواجه فخر الدین اوحد مستوفی
 رحمة الله عليه ،

حکیمی صاحب فضل بود و در فنون علوم صاحب وقوف بخصوص در
 ۱۰ علم نجوم و احکام که درین فن بروزگار خود نظریه نداشت و در علم شعر
 و شاعری سرآمد عصر بود و در خط و انشا و استیقا و طب و تاریخ
 مشار الیه، مستعدی بجامعت او در روزگار او نبود و خواجه از اعیان
 سبزوارست و خاندان ایشان را مستوفیان خواند و ذکر آن مردم در
 ۲۰ تاریخ بهقی مذکور و مسطور است و خواجه فخر الدین اوحد را با وجود
 حکمت و فضل و کمال مشرب فقر و درویشی حاصل شده بود و همیشه
 در صحبت او جمعی از ظرفا و مستعدان باستانه علوم مشغول می بودند
 و یک هزار میلڈ کتاب خواجه جمع نموده بود از فارسی و عربی و غیر
 ۳۰ ذلك و آن کتب را بخط مبارک خود اصلاح و تنقیح و مقابله نموده و در
 جهان فانی بغیر از صید نکته دانی کاری نداشت و بجز ذکر خیر و کتابی
 چند یادگاری و میراثی نگذاشت، امرای اطراف و وزرای آکاف خدمات
 پسندیک جهت خواجه روان کردندی و او آن مال را خرج و صرف
 ۴۰ جلسه و مستعدان نمودی و اليوم منزل و مکان آن نادره زمان متصد
 فضلاست و جناب فضائل مأب حکمت ایاب قدوة ارباب الفضل و
 ۵۰ الحکم مولانا غیاث الملة و الدین محمد ادام الله فضلہ که جالینوس اگر

خداگان سلاطین مظفر دل و دین
 که بر ملوکِ جهان نافذاست فرمانش
 سپهرِ مهر عطا بایستغیر آن کز طبع
 کشید غاشیه بر دوش مهر و کیوانش
 بساکه زیر و زیرگشت هفت طاقِ سپهر
 ز رشکِ رفعتِ خرگاه و طاقِ ایوانش
 ز آسیای فلک در تور گمر اثیر
 زمانه‌ی پزد از قرصِ مهر و مه ناوش
 حمل بانش خورشید میشود بربان
 بدان امید که روزی نهند برخواش
 میان صفتِ جیبیت کشان موکب اوست
 هزار بندۀ چو افراصیاب و خاقانش
 ابا شهی که همی زید از لطایفِ حق
 نشار بارگشت رحمتِ فراوانش
 پچشم باصره نشیبه کایانات رواست
 چو هست ذات شریف تو عین انسانش
 ز شوق کفت تو گوهر همی نیارد یاد
 هوای مولد دریا و مسکن کانش
 جهان اگر ز عناصر شود همی سازند
 ز چار پایه تختِ تو چار ارکانش
 جهان پناها در مدحِ تو مرا شعر است
 که صد ره از رو تحسین ستوده حسّانش
 هر از لطافتِ معنی هر از جزالتِ لفظ
 گذشت بندۀ بصد مرتبه ز اقراش

(۶) ذکر مولانا معظم یوسف امیری رحمة الله عليه،

از جمله شعرای معین است و بروزگار شاهrix سلطان اورا شهرت دست داد و هماره بناموس زندگانی میکرده و امراء و ارکان دولت او را نگاهداشت میفرمودند و قصاید غرّا دارد بدح خاقان کبیر شاهrix سلطان ه انار الله برهانه و اولاد عظام و امرای کرام او و این قصیده در مرح با پستغ سلطان میفرماید الله در قائله،
قصیده

نه که رونقِ مه بُرد روی رخشانش

ز پسته تگ شکر ریخت لعل خندانش
شکست رونقِ یاقوت و آبِ لوله بُرد

رواج تیزی بازار در و مرجانش
صبا بطبله عطّار از آن جهت مساد

که مایه دارد از آن زلفِ عبر اشناش
بگرد آن لم چون نوش خط او خضرست

نشسته بر طرفِ جوئے آب حیوانش
میان آن رخ و خورشید فرق نتوان کرد

چو سر بر آورد از مشرقِ گریاش
ز دستِ نرگس مستش اگر دلی بجهد

کند بسلسله زلف بند و زندانش
دلمر مشوش و حالر چنین بشولیده

ز چیست از شکن طره پریشانش
ز دستِ او بجهان داستان شور گرنی

چگونه بار رهم من زمکر و دستانش
دلمر بدرد گرفتار گشت در غیر او

مگر کند شه عالم بططف درمانش

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دیرینه سرائیست جهان دور ز شادی
 این کنه رباتیست میرا ز عمارت
 گلگونه رخسار ز خوناب جگر ساز
 در مذهب عشق جز این نیست طهارت
 گ عارف دل شدمرا بند شهاری
 از صدق دعاگوی بود روز شمارت

(۵) ذکر کنج ذو فنونی مولانا جنونی اندخدودی نور الله مرغن،

مرد خوشگوی و ظرفی طبع بوده و از ولایت اندخدودست امما در دار
 السلطنه هرات ساکن بوده و امرای نامدار و اشای روزگار بد و خوش
 بر آمدن بودند و امیر مرحوم غیاث الدین سلطان حسین بن امیر کبیر
 فیروز شاه بد و گوشه خاطری مرعی میداشته و طبع او بر جانب هزل
 مایل بود و بیشتر شعرارا هجو گنتی و حافظ تربیتی را هجوهای ریک گکته
 که نوشتان آن ادب نیست و این غزل او مگوید،
 غزل

گنیش عیدست و آن رخسار و ابرو ماه عید
 گفت آری روشن است این حال پیش اهل دید

گنیش از چیست ماه نو چیز مشکل نمای
 گفت میگردد ز شمر ابروے من ناپدید

گنیش غوغا بشام عید از آن ابرو چراست
 گفت هر کس دید این غوغا دگر خودرا ندید

گنیش در وعده وصل تو اشکم سابل است
 گفت بسیار این گدا در کوی ما خواهد دوید

گنیش تا ماه دیگر بر جنونی نگذری
 گفت اگر صبری کنی این مه بسر خواهد رسید

۱۵

۲۰

۲۵

ماه مبارکهٔ هملکت نارای طا و ها * شاه سریر مسید اعلای ما و سین
 چابک سوارِ شب روِ آسری بعیده * کاندر رکاب او نرسد شهپر امین
 عیسیٰ عصر قصر دنی در مقام قرب * مهدی عهد نخستین و اخرين
 ببابای همراهان بني آدم و شفیع * فرزند آدم از هه لیکن خلف ترین
 های بر سریر گشت نبیا نهاده پای * آدم هنوز بوده مخبر ما و طین
 اے ره روانِ راه حرم الـهـرا * شرع تو تا بروزِ ابد شارعِ میین
 ای نقل کرده رایت رایت باقاب * وی عقل بردہ رویت رویت زناظرین
 اے مالکِ ممالکِ ایاک نعمتُ * وی سالکِ مسالکِ ایاک نستعین
 رویت بر آسمان لعمرک مه تمام * در باع فاستقیم قدی تو سرو راستین
 یک جاریه ز حضرت با احترام نیست * ترک چهار بالش قصر چهارمین
 نام تو بر نگین سلاطین نوشته‌اند * بهر نفادِ حکمر بخیط زمزدین
 فیروزی مالکِ لا ینبغی نیافت * نا کرده نقش خانم لعلی تو بر نگین
 توفی ابن حسام فی شهر سنه خمس و سبعین و ثمانمائه من الهجرة النبوية
 صلعمَ،

۱۵

(۴) ذکر مولانا عارفی هروی عطر الله تعالی مصححه،

مرد خوش طبع بوده و مداعی ملوک روزگار و امراء نامدار بسیار گفته
 و در شیوهٔ مثنوی ماهر بوده آنچه مشهور است ما لا بد مذهب امام اعظم
 نظم کرده و ده نامه نیز بنام وزیر باستحقاق خواجه پیر احمد بن اسحاق
 گفته و غرهاي دلپذير و متعالات ملام در آن کتاب درج نموده و اين
 غزل اوراست،

۲۰

از غمۀ جادوی تو چون دید اشارت
 نقد دل و دین چشم تو بربود بغارت
 ای خسرو خوبان بگدايان نظری کن
 درویش نوازیست گل نخل امارت

۲۴

پسی حاجتمن را غافل بکس * بر آرنده آن تو باشی و بس
 دوم روزم را ز جائی رسان * که متن نباید کشید از کسان
 سیمیر چون برگم اشارت بود * بآن لا تخفافُوا بشارت بود
 چهارم چنان سپاری بخالک * که باشم ز آکوادگی جمله پالک
 ۱۰ به پیغم چو بن بگسلاند کفن * رسانی تمرا بآن پنج تن
 يا الله العالمين و يا ارحم الراحمين بفضل خود و با باروي مردان که مرا
 و هنگان را بدین دولت سرافراز گردان، وفات مولانا حسن سلیمانی در
 ولایت جهان و ارغیان بوده بوقت عزیمت زیارت مشهد مقدسه رضویه
 علی ساکنها السلام و التقبیه در شهرور سنه اربع و خمسین و ثماناهه و جسد
 ۱۰ اورا نقل کرده بسیزار بردہ اند و آنچا مدفون است رحمة الله عليه،

(۴) ذکر ملك الكلام مولانا محمد حسام الدين المشهور بابن حسام

رحمة الله عليه،

بغایت خوش گوست و با وجود شاعری صاحب فضل بوده و قناعی و
 انقطاعی از خلق داشته از خووف است من اعمال قهستان و از دهقنت
 ۱۰ نان حلال حاصل کردى و گاو بستی و صباح که بصحرا رفی نا شام اشعار
 خودرا بر دسته بیل نوشته و بعضی اورا ولی حق شمرده اند و در منقبت
 گوئی در عهد خود نظیر نداشت و قصاید غرّا دارد و این قصیبک
 در نعمت رسول رب العالمین صَلَّمَ او راست که بعضی از آن قلی میشود،

قصیبک

۱۰ ای رفه آستان تو رضوان بآستین * جاروبِ فرش مسند تو زلفِ حور عین
 بادِ صبا ز نکهت زلف تو مشکبوی * خالکِ عرب ز نزهت قبر تو عبیرین
 از لعل آبدار تو ارواح را شفا * وز زلف تابدار تو حبل المیم میعن
 موی تو سایه بانِ قنادیل آفتتاب * لعلت خزانه دار بسی گوهر غین
 ۲۰ ذاتِ تو هچو نام کریم تو مصطفی * حُسْنٌ تو هچو خاقی عظیم تو نازین

و ائمہ معصومین رضوان الله علیهم اجمعین قصاید غرّا دارد و ولایت
نامه‌هارا چون او کسی از جمله مذاهان نظم نکرده و گویند اصل او از
تون است و در شهر سبزوار متواتن بوده و در ابتدای حال علمداری
کردی، روزی برآتی بر بیوه زنی بنوشت و آن عجوزه فریاد کان رو بد و
کرد و گفت ای مرد این برات نا موجّه تو بحکم که بر من نوشته، سلیمانی
گفت بحکم سید فخر الدین که وزیر ملکست، پیره زن گفت ای ظالم اگر
روز عرض اکبر من دامت گیرم و تو گوئی که من بحکم سید فخر الدین
بر تو ظالم کردہام آیا حق تعالی در آن روز این سخن را از تو قبول کند
یا نی، دردی در نهاد سلیمانی از سخن عجوزه پیدا شد و فریاد میزد که نی
ا والله نی بالله و هان ساعت دیات و قلم را زیر سنگ کرده بشکست و
سوگند یاد کرد که در مدت عمر دگر گردد حرام خواری و علمداری
نگردم و بهد خود وفا کرد و حق سبعانه و تعالی که مقلوب القلوب است
ان شاه الله که دهای سخت علمداران خونخوار نابکار این روزگار را که
شیوه ایشان طبع پال مسلمانان است و کیش ایشان دروغ و بهتان ازین
۱۰ کردار بد بگرداند و راستی و شفقت بدیشان ارزانی دارد، شعر

تاکی این فعل سگی انسان شوای هنای دد

تاکی آزار مسلمان ای مسلمان شرم دار

مُتَلِّفٍ مالٍ مسلمانی و نامِ اکفی الکفّة

در دِ اموالِ شهانی و لقب امنِ الدیار

۲۰ و بعد از آن مولانا سلیمانی براه حق در آمد و در لباس صلحاء و فقرا
سیاحت کردی و بزیارت حج اسلام و عتبه بوسی مرافق ائمہ علیهم السلام
مشرف شد و اورا قصاید غرّاست در توحید و منقبت و درین تذکره
قطعه ثبت و درج یافته،
مناجات

الفی باعزاز آن پنج تن * نبی و ولی و دو فرزند و زن

که در دین و دنیا مرا پنج کار * بر آری بفضل خود ای کردگار

و نعش ارجمند آن خسرو سعادتمندرا امرای نامدار بر دوش گرفته در روضه منوره سلطان الاولیاء و برهان الاقیاء امام ابوالحسن علی بن موسی الرضا علیه التحیة و الشفاء بر سلطان با بر نماز باقامت رسانیدند و بجوار مرقد مطہر و منور امام رضا در مدرسه شاه رخی بقبه طرف قبله مدفون ساختند و هیچ کس را از سلاطین نامدار و خواقین ذوی القدر بعد از رحلت از دنیا این قدر و متزلت دست نداد، هر آئینه بیت گردو روزی بتواضع بسر آری دنیا * بعد رفتن کف روضه مقامت باشد حق تعالی روح پر فتوح آن خسرو دنیارا در آخرت مسورو دارد بالنّبی و آله الامجاد، و تاریخ وفات با بر را عزیزی بدین منوال فرموده تاریخ شاه با بر شهی که از عدلش * عدل نوشیروان بُدی نامع بود راسخ چو در سخا و کرم * گشت تاریخ فوت او راسخ و این تاریخ روشن نرسست، ۱

ناگاه قضا ز قدرت سبحانی

بر خالک فگد تاج با بر خان

در هشتصد و شصت و یک ز تاریخ رسول ۱۵

در سادس و عشرين ربيع الشاف

واز آکابر و علماء و فضلا که بعهد با بری ظهور یافته اند از مشائخ طریقت شیعه الشیوخ الفاضل العارف صدر الحق و الدین محمد الرواسی العکاشی است رحمة الله عليه و از علماء مولانای فاضل علامه مولانا محمد جاجری و ۲۰ از شاعرا مولانا طوطی ترشیزی و خواجه محمود بر سه و مولانا قبری زهتاب نیشابوری رحمهم الله تعالى اجمعین،

(۲) ذکر مولانا حسن سلیمانی رحمة الله عليه،

مرد سلیمان طبع و نیکو نهاد و اهل دل بوده و در شاعری طبیعی قوی ۲۴ داشته و در منقبت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و اولاد بزرگوار او

بوقتی که دلها برکوئر دولت او قرار یافته و زبانها بشکر ایادی و نعم او
جاری گشته در آغاز تباشير صباح جوانی و تنعم و کامرانی شاهزاده از
مرکب زندگانی بمحمل قافله آن جهانی تحويل فرمود و مانم رسیدگان آن
سوگ ناگاه خالک درگاه آن خسرو گردون پناهرا بر سر کرده می خروشیدند
و زاری کنان در خواندن این ایات می کوشیدند، بیت

کای فلك آهسته رُو کاري نه آسان کرده
ملک ایران را بمرگ شاه وبران کرده
آفتای را فرود آورده از آوج خویش
بر زمین افگن با خالک یکسان کرده
نیست کاري مختنصر چون با حقيقة میروی
قصد خون و مال خلق و قلع ایمان کرده

و چون شاه با بر درویش دل و موحد و عارف بود چندان تعليق باین
خاگدان غدار نداشت مانند اولیاء الله آگاه رفت، بیت

عاشقانی که با خبر میرند * پیش معشوق چون شکر میرند
۱۰ هنگام رحیل هکنان را از رفتن خود آگاهی داد و وصیت فرمود و
فرزندش شاه محمود را بامراء و ارکان دولت سفارش نمود و از مردم
مشهد مقدس بجهلی حاصل ساخت و مشاهد جمال معشوق ازل بوده بکلهه
توحید نمسک جست و این ایات بخواند، ایات

جان بحق واصل شد و من در پی جان میروم
گرچه دشوارست ره من نیک آسان میروم
دوست وقت رفتن اندر روی من خنديد و رفت
من چو دیدم روی او زان روی خندان میروم
صرصیر مزگ برفت میکند تعجیل و من
از ضعیفی چون صبا افتخار و خیزان میروم

بزرگان و حکما متبر داشته‌اند که بهترین سیرتی در بی آدم سخاوت و
کرم است و این شیوه پوشش معايب است،
بیت

کرم خوانندام سیرت سروان * غلط گفتم اخلاق پیغمبران

اما کرم را طرفین است چون با فرات رسد آدمی از مرتبه انسانیت بطریقه
شیطنت مبدل می‌شود، **إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ**، هر آئینه
صراط مستقیم او سط امورست که اختیار حکما و فضلاست، در حکایت
آورده‌اند که معاویه بن ابی سفیان روزی می‌گفت که اهشی جواز و
مخزویت منکر و التیمه شجاع و الاموی حلیم، این حکایت را بعض امام
البرره و قاتل الکفره امیر المؤمنین و امام المتقین اسد الله الغالب علی
۱. بن ابی طالب کرم الله وجهه رسانیدند، فرمود که عجب مردی محیل و
مدبر و مگار است این معاویه و درین سخن غرضی و مقصودی دارد،
مدارکار قبیله قریش برین چهار فرقه است، آنکه هاشی را بسناوت تعریف
کرده مقصودش آنست که هاشیان بدین نام نیک غرّه شوند و هرچه
دارند با فرات و نفریط پیشند و حاجتند و درویش شوند که هیچ کس
۲. در عالم بدر ویشان خوش نیست و اطاعت فرا مردم کمتر می‌گشند و بدین
جهت از حکومت و خلافت معزول شوند، و آنچه مخزومیان را بتکرر
وصف کرده می‌گویند که آن مردم بدین خصلات مذموم مشهور شوند و
مبغوض طبایع خلائق گردند و آن که تمییز را شجاع گفته غرضش آنست
که آن فرقه جهت اسم و رسم خودرا در معارک خوف و خطر اندازند
۳. که مردم ایشان را پهلوان و شجاع گویند و بکلی مستاصل شوند و آنکه
قوم خودرا حلیم نامیک حلم چیزیست که هیچ خوف و خطر ندارد و
محبوب خلائق است می‌گویند که او و خاندان او در نظر مردم مقبول و
محبوب باشند و از خطرات دور و بامر خلامت نزدیک و السلام، و
چون آفتاب دولت با بری باوج صعود رسید و سید مالک مشید و قوانین
۴. ملک مهد شد عین المکال ان خورشید اقبال را بهبوط و زوال کشید

غزل

این غزل شهزاده با بر راست انار اللہ برهانه،
در دور ما ز کهنه سواران یکی می است
و آن کو دم از قبول نفس میزند نی است
این سلطنت که ما ز گدائیش یافته
دارا نداشت هرگز و کاووس را کی است
می نوش و جرعه بین در دمند بخش
رند شراب خواره به از حاتم طی است
سنگ شلک می است می آرید در میان
پیدا کننده کس و ناکس هیبت می است
دانی کمان ابروی خوبان سیه چراست
کر گوشهاش دود دل خاق در بی است
دارد بزلف او دل زنار بند ما
سودای کفر و کافری و هرچه در وی است
با بر رسید ناله زارت بگوش یار
لبی وقوف یافت که مجنون درین حی است

در شیوه سخاوت وجود با بری فراوان سخن منقول است، از آن جمله
حکایت کنند که چون با بر بهادر قلعه عماردا که گنجگاه اصلی بود مسخر
ساخت بدراهای جواهر نفیس پیش وی آوردند، بدله از آن یکی از
خصوصان خود بخشید، خواجه وجیه الدین اسماعیل سینانی که وزیر او
۲۰ بود گفت ای سلطان عالم اول سر بدله را بکشای شاید خراج افایعی را
جواهر درین بدله باشد، سلطان گفت ای خواجه مقرّست که درین
بدله جواهر نفیس خواهد بود، بالآخر ازین نیست هرگاه سرایین بدله
بکشایم جواهر دلپذیر دل مرا مفتون سازد و از گفته پشمین شوم، همان
بهتر که بدین شعر عمل نمایم،
شعر

۲۵ از شیع رُخَش دین هان به که بدوزم * چون فاید نیست نیشیم و نسوزیم

عازم فارس و عراق عجم شد و آن ملک را مسخر ساخت و در آکثر ایران زمین خطبه بنام او خوانند و بهر جای و بهر ملک که روی آورده تاب او نیاوردنی و مطیع رای جهان آرای او شدندی و در عهد دولت او عراق از تصرف آل تیمور بیرون رفت و تراکمہ برآن بلاد مستولی شدند و در شهور سنه خمس و خمسین و ثمانائه آن استیلا از جهت بی تدبیری شاهزاده با بر بوده که بعد از قتل برادرش سلطان محمد بعجل بی برآق بعراق نهضت نمود و جهانشاه و ولد او پیر بوداق فرصت یافته و شاهزاده با بر را آن فرصت نبود که تراکمہ مشغول گردد عراق را باز گذاشت و ایشان بر عراق حاکم شدند و بعد از آن سلطان با بر جهت دفع جهانشاه ۱۰ و لشکر ترکان برآق و لشکر کلی و بیقیاس جمع کرد تا متوجه مالک عراق و آذربایجان گردد و در آن حال سلطان سعید ابوسعید گورگان در شهور سنه سبع و خمسین و ثمانائه از ما وراء النهر لشکر کشید و پیر درویش هزاراسبی و برادر او میرزا علی را که والی بلخ بود قتل رسانید، شاهزاده با بر عزیمت جانب تراکمہ را فتح نمود و از قشلاق سلطان آباد ۲۰ جرجان بقصد سلطان ابوسعید لشکر بجانب سمرقند کشید و از پنج آب جیون عبور کرده در شهور سنه ثان و خمسین و ثمانائه بالک محفوظه سیرقند را محاصره کرد و مدت دو ماه و کسری از طرفین قتال و مصاف بود و چون میان زمستان دست داد جهت صعوبت سرما و تلف شدن چهارپایان و مشقت لشکر بیان سلطان با بر بصلح راضی شد و بزرگان میان ۳۰ سلطان ابوسعید گورگان و با بر بهادر اصلاح نمودند و شاهزاده با بر بطرف خراسان مراجعت نمود و در آن سفر مشقت بسیار پردم با بری عاید گشت و مجموع گرسنه و برنه بوطن رسیدند و آن چشم زخی بود دولت با بری را و بعد از آن نهضتی نفرمود و بفراغت و خوشدلی و عشرت روزگار گذرانیدی و سلطان با بر را کرمی شامل خاص و عام و رافت و ۴۰ نیاضی ملاکلام بود، طبعی موزون و سخنی چون ذر مکون داشت و

علم برادران و ابناه اعام تو در مالک مستقل اند و گنج و سپاه بدبست
ایشان افتاده و بزرگ زادگان این دولت خانه ملازم آن جماعت اند،
اگر سخن مرا گوش کنی بمحتمل که مُلک بتو انتقال کند و الا با وجود
این مردم هانا تو از مُلک محروم خواهی بود، شاهزاده گفت که کدام
ه است آن مصلحت، گفت اوّل آنکه مردم دون و بد اصل را تربیت کن
که بزرگ زادگان بتو سر در نیاورند، دوم آنکه بخشندگی با فرات پیش
گیر تا باوازه جود تو مردم بتو رجوع کنند، سیم آنکه یساق سخت
مکن و مردم را اینا مرسان تا بتو این باشند، چهارم آنکه لشکر را از
غارت و دست اندازی منع مکن تا جهت طع شوم خود کار ترا پیش برند
و چون کار تو پیش رود و مُلک بتو مسلم شود زیبار و هزار زیبار که این
کارهای مذموم را ترک کنی و خلاف این قاعده‌های نا پسندیده نمایی که
اینها هه جهت ضرورت است، شاهزاده چون دانست که هندوکه جهت
بنای دولت او این سخنهای میگوید ازو پذیرفت و چنان کرد که سلطنت
یدو استحکام یافت اماً چون بدعتی و قاعدةٰ مستبر شد بود ^{جگاه} دفع آن
میسر نمیشد، مسلمانان از آن تدبیر خطای هندوکه چند گاه در پریشانی
 تمام روزگار گذرانیدند، ^{حثاً} که تدبیر آن ظاهر بین غلط محض بوده
چه خداوند تبارک و تعالیٰ بقای دولت در عدل تعییه کرده نه در ارادهٰ
لشکری و رعیت پروری و نامر نیکو و ذکر جمیل در نشر رأفت بر
بندگان خدا آفریده نه در کوشش و توفیر خزانی، ^{بیت}

۱۰ باری چو فسانهٰ شوی ای بخرد * افسانهٰ نیک شونه افسانهٰ بد
الفصه شاهزاده بابر پهادر یازده سال بکامرانی سلطنت راند و بهر جای که
روی آوردي دولتش مساعدت نمودي و بخت و اقبال باوري کردي و
سرداران او دم پادشاهی ميزندند و امرای او اساس سلطنت داشتند،
حاتم طی اگر زنگ بودی سجل سخاوت و جود طی نمودی و از معنی
۲۰ او معن بن زايد زیاده نبودی و بعد از واقعهٰ برادرش سلطان محمد

بیت

بر آن متصوّر نیست،

ندانم تا رقم چون رفت در رد و قبول ما
هه کس ز انها ترسند و من از ابتدا ترسم

اما سلطان عالی رای عالم آرای ابو القاسم با بر بهادر آنار الله برهانه بیت
کلک او بد کلید مخزن جود * تیغ او کارساز ملک وجود
را بیت جهانداری بعد او بندروغ عیوق رسید، لشکری داشت آراسته و
جوانان پر دل و نوخاسته تجمیل که چشم اسکندر در جهانداری بخواب
ندیک و سپاهی که فریدون آوازه او بگوش نشیند، قطعه

آنچه شهرخ مجهد و کوشش و رنج * جمع آورده در حد چل و پنج
از سلاح و ستور و اسپ و غلام * و آنچه بر وی توان نهادن نام
پیش با بر خدیبو پر دل زاد * چرخ آن جمله بر طبق نهاد
حق سجانه و تعالی او را سروری داد و با وجود کهتری بر برادران
مهتری کرامتش فرمود و مع هذا خسرو درویش دوست بود و صدری
حقیر نواز و از باطن مردان با خبر و دست عطای او ناسخ ابر آذار بود
و دل صاف او مختار اخیار و ابرار اما مجهمت آنکه او پادشاهی بود موحد
و عارف و کم آزار و سهل البيع امراء و ارکان دولت او مستقل شدند
و رعیت از آن معنی متضرر شدند،

بیت

ملک را شاه ظالم پر دل * به ز مظلوم عاجز عادل
حکایت کنند که بوقتی که شاهrix سلطان در ری بجهوار رحمت حق پیوست
شاهزاده با بر که در معسکر شاهرخی بود میل استراپاد نمود و امیر
هند و که نوباقوت که بعد شاهrix سلطان زیاده منصبی و مرتبه نداشت در
آن حین در استراپاد بود بخلاف شاهزاده با بر شناخت و محل و ارتفاع
یافت، بر خوای این آیه که وَ السَّابِقُونَ أَلَا إِلَكَ الْمُقْرَبُونَ هند و که
امیر الامراء شد و چون او مرد مُسِنَ و روزگار دیک و مبارز بوده
شاهزاده برای و تدبیر او کار کردی، نوبتی شاهزاده را گفت ای سلطان

از کنج غمش دیگر در باغ مخوان دل را
کان مرغ که من دیدم خوبای قفسی دارد
هر کس پرداد دل دارد بجهات چیزی
مائیم و دل ویران آن نیز کسی دارد
شبها سگ کویش را رحی نبود بر من
خوش وقت اسیری کو فریاد رسی دارد
از کوی بتان شاه کم جو ره بر گشتن
کین بادیه هچون تو آواره بسی دارد

قطعه

و اوراست این قطعه

در جمع خویرویان هم صحبت است مارا
کاسپاب خری را صد گونه ساز کرده
از باده های وصلش هر کس گرفته جای
چون دور ما رسید بنیاد ناز کرده
لب بر لبیش نهاده خلقی بکام و شاهی
از دور چون صراحی گردن دراز کرده

۱۰

۱۵

و عمر امیر شاه از هفتاد سال تجاوز کرده بود که در بلن استراباد بههد
دولت سلطان ابو القاسم با بر بیادر وفات یافت و نعش اورا ببلن فاخره
سیزوار نقل کردند، بخانقاہی که اجداد او ساخته اند به بیرون شهر سیزوار
بجنبان نیشابور مدفون نست، و کان ذلك فی شهر سنه سبع و خمسین و
۲۰ ثمانائے و شیخ آذری و خواجه فخر الدین اوحد مستوفی و مولانا بیجی
سینیک و مولانا حسن سلیمانی تونی معاصر امیر شاهی بوده اند رحمهم الله تعالی،
گویند که با یاسنغر سلطان یک چند تخلص شاهی کردی، چون دید که
تخلص شاهی بر امیر آملک قرار گرفته و در شرق و غرب شرعت پذیرفته
ترک نمود، قسم ازل هرچه رقم کرد عدول ازان معالاست، بعضی را شاهی
۲۵ صورت میدهند و بعضی را شاهی معنی، هر کرا هرچه داده اند مزیدی

نه کنج وصل تمنا کنم نه کنج حضور
 خوش بخوارئ هجر و نگاه دورادر
 بسی پیش تو قدرسته نیافشم چکنم
 که شرمسارم ازین جست و جوی نا مقدور
 تی چو موی شده زرد و زار و نالانم
 ۰
 ز تاب حادثه هچون بریشم طنبور
 بگرد کوی تو گشنن هلاک جان منست
 چو پر کشون پروانه در حواله نور
 سروش غیب بشاهی خطاب کرد مرا
 بیندگو تو در شهر تا شدم مشهور
 ۱۰

و این غزل در شهر استراباد گفت بوقتی که بحکم شاهزاده ابو القاسم با بر
 بهادر او را مجهمت تصویر کوشک گل افshan از سبزوار باستراباد برده بودند،
 تو شهریار جهان ما غریب شهر تواجم
 وطن گذاشته بی خان و مان ز هر تواجم
 ز لطف بر سر ما دست مرحمت ۱۵
 که پایمال حوادث ز تاب قهر تواجم
 دوای دل نشود نوش جام جم مارا
 که ناز پرور پیمانه های زهر تواجم
 چو لاله خون چکد از نوبهار عارض تو
 چو غنچه چاک دل از لعل نوش بهر تواجم
 شد از وفاتی تو مشهور عالی شاهی
 بس است شهرت ما کفر سکان شهر تواجم
 ۲۰
 (و ایضاً من لطایفه)

باز این سربی سامان سودای کسی دارد
 باز این دل هرجائی جائی هوی دارد
 ۲۵

امروز فرصت رعایت کرده و مردانه رفته، امیر شاهی متغیر شد و گفت
وَ لَا تَنْرُ وَازِرَةٌ وَزَرَ أُخْرَى مَقْرَراً سَتَ كَهْ پَسْرَ كَهْ بَكَارَ پَدَرَ مشغول
نباشد اورا باولیای پدر نتوان گرفت و من بعد از خدمت سلاطین
اعراض نمود و سوگند یاد کرد که تا زنگ باشم خدمت سلاطین نکنم و
بعد الیوم روزگار بفراغت گذرانیدی و در شهر سبزوار اندک ملکی
داشت بعيش و خوشلی بزرگ است مشغول بودی و دایماً فضلا و مستعدان
هم صحبت او بودندی و امرا و حکام اورا حرمی و عزّی میداشتند، و
امیر شاهی مردی بود هترمند در زمان خود و در انواع هنر نظری
نداشت و کاتب استاد بود و در تصویر بکیفیتی بود که این بیت مناسب
بیت

۱۰ حال اوست

گر چین از قلمش نسخه تصویر برند
تا چها روی دهد در فن خود مانرا

و در علم موسیقی ماهر بود و عودرا نیک نواختی و در آئین معاشرت و
حسن اخلاق و ندبی همچنان آکابر قصب السبق از اقران و آکفا ربود
۱۵ و این قطعه بوی منسوب میدارند بوقتی که در مجلس یکی از سلاطین
اورا مؤخر بر جمعی نشاندند،
قطعه

شاها مدار چرخ فَلَك در هزار سال
چون من يگانه نماید بصد هنر
گر زیر دست هر کس و ناکس نشانیم
اینجا لطیفه ایست بدام من این قدر

۲۰

بجزیست مجلس تو و در بحر بی خلاف
لوئه بزیر باشد و خاشاک بر زیر
و چون غزلیات امیر شاهی بسیار مشهور است و او جز طور غزل از
اصناف سخنوری اختیار ننموده از غزلیات جدید او که بعضی از آن در
۲۵ دیوان او مصادر نیست سه غزل اختیار افتاد،
غزل

۴۶۴ طبقه ششم - (۳۱) طالب جاجری، - طبقه هفتم - (۱) شاهی سبزواری،

روزگار دون که خسیس نیازست و کریم گذار سنگ تفرقه در اوقات
مجموعه آن شاهزاده انداخت و سلطان سعید ابو سعید برو خروج کرد
و بدکارئ ابو الحیر خان در شهر سنته اربع و خمسین و ثمانائه در
نواحی سرقند بد مصاف داد و سلطان عبد الله بدست سلطان ابو
سعید بدرجۀ شهادت رسید،

از باد هوا آمد و در خاک فنا رفت

طبقه هفتم

(۱) ذکر مستبع اسرار الهی امیر شاهی سبزواری نور الله مرقد،

فضلا متفق اند که سوز خسرو و لطافت حسن و نارگهای کمال و صفائی
۱۰ سخن حافظ در کلام امیر شاهی جمع است و هیین لطافت اورا گفایت است
که در ایجاز و اختصار کوشید که خیز. الکلام مَا قلَّ وَ دَلَّ، بیت
یک دسته گل دماغ پرور از خرمن صد گیاه بہتر

مولد و منشای امیر شاهی سبزوار است و هو آملک بن ملك جمال الدین
فیروزکوهی و اجداد او از بزرگان سردار بوده اند و او از جمله خواهر
۱۵ زادگان خواجه علی مؤید است بعهد میرزا شاهرخ گورگان که کار سردار
در تراجع افتاد او رجوع بشاه زاده بایسنغر نمود و شاهزاده مذکور را
نسبت بد و الثقاتی بود و بعضی اسباب و املاک موروث او که در فترات
سردار بجزوه دیوان افتاده بود بسی بایسنغر میرزا بد و رد کردند و
اورا منصب ترتیب و ندیمی آنحضرت دست داد، گویند که ملك جمال
۲۰ الدین پدر امیر شاهی یکی از سرداران را کارد زده و کشته بود بروز
جانور انداختن و شاهزاده بایسنغر روزی در النك کهستان هرا جانور
۲۵ افتاد و چنان اتفاق افتاد که پادشاه و امیر شاهی تنها یک جا
ماندند و سواران در عقب جانور ناخنند، در آن حال شهزاده روی
با امیر شاهی کرد و گفت پدرت در پیش بردن کار هلاک دشمن مثل

ای همای دولت از ما سایه خود را مگیر
نیز اقبال تو بر هر که افند مقابلاست
ما را آب دین خود غرفه بحر غمیم
از غریق آنکس چه داند کو بروی ساحاست
یار رفت و با من طالب حدیثی هم نگفت
و که تا روز قیامت این زیارم بر دلست

و طالب مناظره گوی و چوگان را در شیراز بنام سلطان عبد الله بن
ابراهیم سلطان نظم کرده و شهزاده اورا صله و نوازش فرمود و او مردی
معاشر و ندم شیوه بود و همواره بخوبان و ظریفان اختلاط نمودی و
باندک فرصت آن مال را بر انداختی و مدت سی سال در شهر شیراز
بخوشیدی و عشرت و سبکباری روزگار گذرانیدی و در حدود سنته اربع
و خمسین و ثماناهه وفات یافت و در پهلوی خواجه حافظ در مصلی
شیراز مدفونست نور الله مرقد، اما شاهزاده عبد الله بن ابراهیم سلطان
بن شاهrix سلطان گورگان پادشاه زاده کرم طبع و زیبا منظر و خوش
خلقی بوده و بعد از وفات پدر در مملکت شیراز و فارس بحکومت
نشست و بعد از واقعه شاهrix بهادر سلطان همیند پایسغرا اورا از فارس
اخراج نمود و التجا بهم خود الخ بیگ گورگان آورد و پادشاه الخ بیگ
اورا تریست کلی فرمود و دختر خود را بدو داد و اورا همراه بسرقتند برد
و بعد از قتل عبد اللطیف بن الخ بیگ سلطنت سرقند تعاقی بعد الله
گرفت و او داد کرم و سخا بداد و خزانه الخ بیگ که عبد اللطیف از
غایت خساست و بخل دست بدان نکرده بود سلطان عبد الله همچو ابر
پهار بزساکان آن دیار نثار نمود، گویند که تا صد هزار تومان بخشش
کرد و قیاس اموال دیگر ازین نوان نمود،

شعر

درین خرابه مکش بهر گنج غصه و نجخ
چو نقد وقت نوشد فقر خاک بر سر گنج

پیش دندان تو در بحر بدرویشی دُر
 گوش بگرفت که درویشی درویشانست
 فرقت روی تو ز اندازه طاقت بگذشت
 بیش ازین صبر ندارم کرم از مردانست
 میدهد جان یکی بوسه و دل سودائی
 گفتمش دل ندهی گفت که دل سلطانست

و قصاید غرّا که بابا در جواب شعرای بزرگ گفته مشهورست و اطایف
 و ظرایف او بین الخواص و العلام مذکور و هر کرا زیاده شوق اشعار
 بابا باشد رجوع بدیوان او کند و بابا عمر دراز یافت و از هشتاد سال
 ۱۰ سنّ او تجاوز کرد، تُوفیَ فی شهرور سنه ثلاث و خمسین و ثماناهه و دُفنَ فی
 سنگان من اعمال ایبورد،

(۲۱) ذکر طالب جاجری نور الله مرقدن،

او غزل را نیکو میگوید و از کدخدازادگان جاجرم بوده و شاگرد شیخ
 آذری است و او در اول حال سفر اختیار کرد و در دارالملک فارس
 ۱۵ شهرت کلی یافت و در جواب شیخ سعدی اشعار دارد و غزل شیخ را که
 مطلعش اینسست

دین از دیدار خوبان بر گرفتن مشکلست
 هر که مارا این نصیحت میکند بیحاصلست
 طالب میگوید

ای که بی روی تو مارا زندگانی مشکلست
 نلخی داغ فراقت هچو زهر قاتلست
 در غمّت بگریسم چندانکه آب از سر گذشت
 ۲۰ در پیت زان روی آم که پایم در گلست

الغالب علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہه گکنه و در پایان قصیده مذمّت سلاطین روزگار نموده و سلاطین آن روزگار ترك بدعتها کرده و متبدّه شدند و اینست بعضی از آن قصیده، ۰

بر لوح سیم صبح بکلک زر آفتاب
بنوشت نامر احمد و الفاب بو تراب
دو می نمود اسم و مسیّه همان یکی
احول دو دید شان و یکی بود در حساب
بر خوان حدیث تَحْمِلَ تَحْمِلَ و سر مپیاج
 بشنو رموز دَمَكَ دَمَكَ و رخ متاب
از خیل اینیا نبی اللہ هاشمی
وز جمع اویما اسد اللہ بو تراب
و در مذمّت سلاطین گوید

نعل از زر یتیم زند بر سم سمند
وز ریسمان بیوه کند شه شکیل ناب
آن نعل داغ بر دلش آخر نهد بدرد
و آن ریسمان بگردن جاش شود طناب

سخن شاعران در دل سلاطین اثر میکند اگر چنانچه علمای روزگار ما کلمه الحق بجای آورند و زبان از ناصیح فرو نبندند اثر خیر میدهد اما این باب درین روزگار مسدود شد، و این غزل از اشعار پسندیده غزل ۲۰ با پاست،

عبرت خال و رخت ورد و خطت ریحانست
دهشت غنچه و دندان ڈر و لب مرجانست
گوهرت نطق و زبان طوطی و فندق انگشت
ذقنت سیب و برست سیم و دلت سندانست

جانی قربانی هی نماید و شاهrix سلطان بضمیط آن مردم مشغول شده و بعضی از آن مردم را هررو و طوس برد و پراگنه ساخت و این است بعضی از آن قصبه که بابا سودائی میفرماید،

ملک ویران شود از جانقی جانی قربان
وز قرلنایے بد میر محمد توغان

چشم ظالم ز پی پا و سر گهره دون
کرده دزدی و دغا پیشه بی نام و نشان
در دماغ همه شان فکر کلاب و خرسان
در خیال همه شان ذکر خروج و طغیان
نایب دست چپ ارنیست بگو سعد الملک
بر دم اسپ گره از چه زند تابستان
هست دانا و دلیل همه مولا قاسم
خوش دلیلیست اِذا کان غراباً بر خوان
پادشاها بکن این قومر خالفرا دور
با بکن کوه کلات چو فلك را ویران

و در خشم قصبه و دعای شاه رخ سلطان این بیت بسی نیکو گفته
نیک خواهان ترا دولت برلاسی باد * بد سگلان ترا محنت جانی قربان
گویند که در روزگار بابا سودائی در ایبورد چنان اتفاق افتاد که قاضی
ابوسعید خربود و خواجه جلال الدین استر جانی قربان و صدر الدین
سگ داروغه و محمد کله گاو محصل مال و مناسب این حال بابا
سودائی این قطعه گوید،

باورد بسان آسیائیست * چرخش همه غصه است و غم ناو
داروغه سگست و قاضیش خر * عامل شتر و محصلش گاو
زینها چه بود نصیب دهقان * لت خوردن و زر شردن و داو
گویند که بابا قصبه در مقبت امیر المؤمنین و امار المتقین اسد الله

از خروس کوش شاهان این ندا آمد بگوش
کیت سرا هر پادشاهی را بنویس میرسد
فرصت صحبت مکن فوت از پی مقصد خویش
حالا خوش بگذران کآن هم بفرصت میرسد
آخر ای سر گشته وادی هجران بیش ازین
تشنه لب منشین که دریاهای رحمت میرسد
از ره غرست خیالی عاقبت جائی رسید
هرکه جائی میرسد از راه غربت میرسد
اما خیالی دیگر در سبزوار و خیالی دیگر در تون بوده و بد نی گفته‌اند
۱۰ فاما در جنب مولانا خیالی بخاری خیال ایشان معالست،

(۲۰) ذکر اعجوبه سخن آرائی خدمت بابا سودائی زید درجه،

طبع متین و سخن شاعرانه و مضبوط دارد و اصل بابا سودائی از
ایبوردست و او مرد طریف و اهل دل بوده و سلاطین و حکام اورا
محترم میداشته‌اند و بعضی بر آئند که بابا از اهل ولایت بوده و اول
۱۰ خاوری تخلص می‌کرده و در ثانی الحال اورا جذبه رسید و سرو پا برهنه
چند سال در دشت خاوران می‌گردید، بعد از آن بسودائی اشتهر یافت
و بروزگار خود سر خیل شعراء بوده و این طایفه اورا عزّی و حرمتی
۲۰ داشته‌اند، حکایت کشند که اهالی ایبورد از مردم جانی قربان بغايت
در زحمت بودند و چند نوبت از ایشان شکایت نزد سلاطین روزگار
بردنده، مفید نبود اسباب آنکه مردم بقوّت و مکت بودند و سرداران
ایشان را نزد سلاطین مقداری و جاهی بود و بابا سودائی در ایبورد دیگر
داشت سنگان نام و حلا آن موضع مدفن اوست و تعلق باولاد او میدارد
و مردم جانی قربانی محصول آن ده خرابی می‌کردند، بابا قصیّه در باب
۳۰ آن مردم می‌گوید ابتدا بدح شاهرخ سلطان و من بعد شکایت مردم

٤٣ طبقه ششم - (١٧) کمال الدین غیاث، (١٨) بدخشی، (١٩) خیالی،

هه عمر اندرین محنت نشستی * ندامن تا خدارا که پرسنی
 یقین دامن که فردا پیش حلقه * یکی گردند هفتاد و دو فرقه
 چه گوم گر هه رشت ار نکویند * چو نیکو بنگری جویای اویند
 الهی نفس سرکش را زبون کن * فضولی از دماغ ما برون کن
 دل مارا بخود مشغول گردان * تعصّب جوی را معزول گردان

(١٨) ذکر مالک الشعرا مولانا بدخشی نور الله مرقدن،

وی از جمله فضلاست و در شهر سمرقند بعد دولت الخ بیگ گورگان
 در سخنوری مرتبه عالی داشت و سرآمد شعرای آن روزگار بود و سلطان
 و اکابر آن عهد اورا در سخنوری مسلم میداشتند و در مدح پادشاه مشار
 ۱. الیه قصاید غرّا دارد و دیوان او در آن دیار مشهور است و قصیده ردیف
 آفتاب بر قدرت و لطافت طبع او گواه معتبر است و این دو بیت از
 جمله آن قصیده است،
 قطعه

ای زلف شب مثال ترا در بر آفتاب
 از شب که دید سایه که افتاد بر آفتاب
 زاغیست طرّه نو هایون که آشیان
 بالای سرو دارد و زیر پر آفتاب

١٥

(١٩) ذکر مقبول الابرار مولانا خیالی بخاری طاب ثراه،

از جمله شاگردان خواجه عصمت الله بخاری است، مرد مستعد و خوش
 طبع بوده و سخنان درویشانه و روان و پاکیزه دارد و دیوان او در ما
 ۲. وراء النهر و بدخشان و ترکستان شهرتی عظیم دارد و این غزل او
 فرماید،
 غزل

هر که زین وادی بکوی بخت و دولت میرسد
 از ره و رسم قدر داری و هیبت میرسد

٢٢

بنفصل و علم راه حق توان یافت * بنفصل کن بنفصل کن بنفصل
نکو فالی بود اقبال مردان * تفائل کن تفائل کن تفائل
ز اندیشه فرو شو لوح بینش * توکل کن توکل کن توکل
مکن ابن غیاث از کس شکایت * تحمل کن تحمل کن تحمل

گویند که مولانا کمال مرد زیبا سخن و لطیف منظر بود و در شهر
شیراز در میدان سعادت نماز دیگر بساطی افگردی و بسخن گوئی و
مناقب خوانی مشغول شدی و ترکیب و ادویه فروختی و از کتاب
جاماسب نامه و احکام سخن گفتی و مردمرا بدو اعتقادی بودی و اورا
رعایت کردندی و اورا هر روز ازین باب مبلغی در آمد بودی، روزی
۱ ابراهیم سلطان مولانا را طلب کرد و پرسید که از مذاهب چهارگانه کدام
بهترست، گفت ای سلطان عالم پادشاهی در درون خانه نشته است و
این خانه چهار در دارد و از هر دری که در آئی درین خانه سلطان را
توانی دیدن، تو جهد کن تا قابلیت خدمت سلطان حاصل کنی از در
سخن مگوی از صدر نشان جوی، شاهزاده بار دیگر باز پرسید که ای
۱۵ مولانا متابعان کدام مذهب فاضل ترند، گفت صالحان هر قوی و هر
مذهبی، سلطان را این سخن از مولانا خوش آمد و مولانا را انعام و اکرام
فرمود، هر آئینه هر کس را که اندک وقوفی از عالم معنی هست از قبول
و رد خود را دور میدارد و یقین میداند که اورا بجهت فضول نیافرین اند
و بخصوص در رد و قبول اصحاب رسول صلی الله علیه وسلم که کفر
۲۰ طریقت و شریعت است الا همراه بزرگ و فاضل دانستن و بر حق داشتن
و درین باب شیخ فرید الدین عطار قدس الله تعالی سره فرماید، شعر

لا ای در تعصّب جانت رفه * گاه خلق با دیوانات رفه
ولی از ابلهی پر زرق و پر مکر * گرفتار علی ماندی و بو بکر
گهی این یک بود نزد تو مقبول * گهی آن یک بود از کار معزول
گر این چهر ور آن بهتر ترا چه * که تو چون حلّه بر در ترا چه

نیافت و الا او از سخنواران معتبر است و اشعار و مطلعهای او بین
الشعراء مذکور و دیوان او درین باب مشهور است، و له هذا المطلع،
آن ترک که صد خانه کانش ز پی انداخت

سویت فگم گفت خدنگ و نینداخت
(و ایضاً فی وارداته)

هچو بلبل های و هوئی کن که بر خواهد پرید
مرغ روح از شاخصار عمر تا هی میکنی
(وله ایضماً)

تو ای سر خیل مه رویان چه نامی * ملک یا حور یا رضوان کدامی
١٠ چو در بستان خرامی سرو نازی * همی هرگاه بر بالای بای
مرا رخسار و زلف نست مطلوب * انیس و قوت جان در صحیح و شامی
نسیما بگذری گر بر دیارش * فَيَلْعُجْ عِنْدَ مَعْشُوقٍ سَلَامی
مران از کوی او مارا رفیبا * فَلَا تِرْتَدْ مَسَائِلَ عَنْ كَرَامی
گل اندر غنچه تر دامن بود لیک * ذریله پرهرن در نیک نامی
١٥ گداس نست فتّاحی مسکین * فحسبی عنده اقران احتشامی
تُوفی المولی الفاضل بحیی نور مَصْبَحَةُ فی حدود سنته اثنی و خمسین و ثمانائه،

(١٧) ذکر مقدم الرجال مولانا کمال الدین غیاث الفارسی رحمة الله عليه،

مرد خوش طبع و دانا و مؤرخ و حکیم شیوه بوده و سر آمد و مقدم
اهل طریق و از معركه گران فارس بود و شاعر پهلوان است و در
٢٠ مناقب خاندان طیبین و طاهرین قصاید غرما دارد و اشعار او مشهور است
اما مرد منصف بوده و در تعصّب و تشیع مثل اینای جس خود نیست
و اعتدال را رعایت میکند و این قطعه اوراست،

نهنگ در سخن گفتن زیانت * تأمل کن تأمل کن تأمل
٢٤ بکار بد چو نیکان نا توانی * تعالَ کن تعالَ کن تعالَ

مصالحت افتاد و در آخر هر دو متفق شدند و در حدود کولان که از اعمال بادغیس است ایشان را با سلطان سعید ابوسعید گورگان مصاف دست داد و شکست یافتند و در آن فرار میرزا علاء الدوله بحدود رستمدار افتاد و شب و روز آن سلطان زاده مخترم معروف دعا کردی که سرگردانی از حد گذشت و جفای فلک بی اندازه گشت، *رَبِّ قَدْ أَتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَأَطْرَأَتِ السَّهَواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْتَ وَلَيَ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ تَوْقِينِ مُسْلِمًا وَ أَخْتِنِي بِالصَّالِحِينَ تَا در شهور سنته ثلاث و ستین و ثمانائه در حدود رستمدار ازین جهان غدر ریاعی بروضه دار الفرار تحويل فرمود، مؤلف التذكرة،*

۱۰
وا رست شه از جفای اخوان زمان
شد سیر دلش ز نعمت خوان جهان
مانند صبا ز گلشن دهر گذشت
چون گل دو سه روز بود مهمان جهان

۱۶) ذکر فاضل دهر مولانا بھی سبیک نیشاپوری زید درجه،
۱۵ مرد فاضل و در اکثر علوم صاحب وقوف بود و بروزگار خاقان مغفور شاه رخ سلطان بنصل و استعداد شهرت یافت خصوصاً در علم شعر و خط که صاحب فن بوده است و چند ده نامه بنظم آورده است و کتاب اسراری و خماری تالیف نموده اما حلالا کم یافت میشود و سخنان آکابر و استادان را بتضمین در آن نسخه می آورد و این بیت از آن جمله است،

۲۰ بیت

مکن اسرار خالص را بقند و زعنفران معجون
برنگ و بوی و خال و خط چه حاجت روی زیبارا
و مولانا بھی در صنایع شعر مبالغه دارد که بی آن سخنوری نمیکند و چون ۲۴ او مرد قانع و از ملازمت ارباب دنیا مجتبی بوده سخن او زیاده شهرتی

با دوستان همدر و یاران هنفس
بنشسته و شراب مروق کشیده گیر
مال تو هست چون مگس و تو چو عنکبوت
چون عنکبوت گرد مگس بر تینه گیر
دردا و حسرتا و دریغا بروز مرگ
صد بار پشت دست بدندان گرین گیر
سعده تن تو چون قفس و روح هیچو مرغ
روزی قفس شکسته و مرغش پرین گیر

القصه نصیب جام علاء الدوله هیشه از خُم فلك دردی دَرد بود تا
۱۰ آخر از بی شفقتی برادرش سلطان با بر بجای سرمه اقبال چشم جهان بین
او میل ادب ادار دید اماً حق تعالی بعین عنایت بد و نگریست و مردم چشم
اورا از حادثه میل محفوظ داشت و چندگاهی بتکلف خودرا نایینا هی نمود
و عاقبت از مشهد مقدسه فرار کرد و بعد از آن واقعه اعتماد بر جانب
برادر و هیچ آفرین نداشت روی بخشش فیچاق آورد و چند سال
۲۰ وجود او چون وجود کیما و آوازه او چون آوازه عقا بود و بعد از
وفات با بر سلطان در شهر سنه احدی و سنتین و ثمانمائه باز از طرف
اوزبک و دشت قبچاق بخراسان آمد و ولد او ابراهیم سلطان متصدی
سلطنت خراسان بود، باز بستور سابق در دست فرزند متهوّر ذلیل
شد و چند روزی چون پادشاهان نوروز در هنگام نوروز آن سال در
دار السلطنه هرات حکومتی شکسته بسته نمود، جهانشاه ترکان از طرفی
مزاح و سلطان سعید ابو سعید خود هیچون
ع

باد سحر از میانه بر خاست که من

آخر الامر عاجزوار در مصاحبی پسر عازم جبال غور و غرجستان شد
و غوغای تمنای مملکت را آن دو عاجز بدین دو پادشاه قوى گذاشتند و
۳۰ در حدود سجستان و آن دیار چند نوبت میان پدر و پسر منازعت و

مشوی

گاه در غور و گاه در ساری * نه مدد از کسی و نی یاری
 گاه در دشت بود سر گشته * گه بره عراق بر گشته
 کوهرا از درشتی بخت نا هموار آن شاهزاده عالی تبار دل خونی شد و
 سنگ حربان بر سر میزد و ابررا از پیمانی طالع واژگون آن شاهزاده
 محرون رفتی در دل پیدا میشد و کوه سنگ دل بزبان صدا و ابر باپ
 چشم یعنی ندا این بیت مناسب حال او میخوانندند ،
بیت

نی ز بختم روی یاری نی ز یار امید لطف
 آه من چون میزیم بخت آنچنان یار انچین
 ای من یا رب بدرد عاشقی زار انچین
 کس مبادا در جهان هرگز گرفتار انچین

آه از جنای روزگار و داد از بو العجی این فلک غدار که نه بر دور
 دولت او اعتقاد است و نه از پایه اقبال او نا مرادیرا مرادست ، هر کس
 ازین غدار مردانه گذشت شقی نیست سعیدست ،
غزل

ای دل بکام خویش جهان را تو دین گیر
 در وی هزار سال چو نوح آرمین گیر
 هر گنج و هر خزانه که شاهان نهاده اند
 آن گنج و آن خزانه بدست آوریده گیر
 هر برده که هست بلغار و روم و چین

آن بردگان بسیم و زر خود خریده گیر
 هر اطلس و نسیح که در روم و شترست
 آنها برای خویش قباها برین گیر
 ترکات تنگ چشم سهی قد خوش خرام
 سیب ذقن گریده و لبها مزین گیر

۱۰

۱۱

۲۰

۲۶

طبع و کرم اخلاق بوده و در زمان شاهrix سلطان منصب پدر شد و سالها بر مسند با یستگری قرار یافت و بعد از وفات جد در دار السلطنه هراة قائم مقام سلطنت شاهرخی شد و گنج شاهرخی که بسالها جمع شد بود دیر آنرا بکشود و چون باد بهار که درم بر سر ساکنان بوستان نشار کند دست جود بر کشاد و بهره تمام بشکر و رعایا رسانید، گویند که گنج شاهرخی که بدست جود علاء الدوله بهادر صرف و خرج شد بیست هزار تومان نقد نقره مسکوک بود سوای طلازی آلات و جواهر و تجهیلات دیگر و عاقبت از آن جود بهره جز مضایقه بخت ندید و از آن خلق عظیم جز عبوس از چهره اخوان و ابنای روزگار خود مشاهده نکرد، ۱. حکمت پادشاهان جهان عزیزان را تخت توانند داد اما بخت نی و خسروان در مرائب خدام توانند افزود اما در عمر نی،

شعر

آن را که نیکخت ازل آفریده‌اند
مالش چه حاجت است و کنایت چه می‌کند

اگر پادشاه بگنج و مال پادشاه بودی بایستی که مالک نا ابد بتصرف ۱۵ پادشاه صاحب گنج بودی، گنجی بهتر از مدد اهل الله نباشد، هر صاحب اقیال که مالک این گنج شد بر خورداری از دنیا و آخرت یافت، بیت

قوت از بخت طلب کن نه ز میراث پدر
روزئ خویش ز حق دان نه ز مزروع و ثر

و سلطان علاء الدوله بنوعی که ذکر کرده شد از استیلای الغ بیگ ۲۰ گورگان شکست یافت و مددی مخصوص شد و بعد از آن بر دست برادران هر چندگاهی ذلیل شدی و هر جا روی آوردی بخت تیره پشت باو کردی،

هر روز بمنزلی و هر شب جائی * میکرد فراق بر سرم سودائی

بیچاره مسافران بحر عالم * چون زورق اشکسته پهر دریائی

دل مسکین حاجتیند مشتاق * بعشق ابرویت شد سینه بر طاق
و هم اوراست این بیت،
صبا برگ شگوفه پیش گل برد * که ای گل میرئ را خرد داری
و مولانا سینی از سخنوری باندک مثل عام فناعت کردی و بنوعی که ذکر
ه شد مطلعها گفتی، اما معهّاهای او بین الفضلاء متداولست و اوراست
معهّا، این معهّا،

بر لب بام آمد آن مه گفت باید مردست
کافیتاب عمرت اینک بر لب بام آمدست

و ازین معهّا چندین اسم مختلف میگویند استخراج ه شود و چون این
۱۰ ضعیفرا درین علم چندان وقوفی نیست العهه علی المستخرج، و بعد
شهرزاده علام الدوله گویند که مولانا سینی در یک شبانه روز سه هزار
بیت نظم کرده و نوشته در معركه که خواص و عوام مشهد جمع بوده و
دهل و نقاره میزدند نه بقضای حاجت بر خاست و نه طعام خورد و
نه خواب کرد و آن ایات سه حکایت بوده که با متحان مردم اهل نظم
۱۵ کرده و ایات آن داستانها روان و بعضی مصنوع بوده عقل درین صورت
عاجز میشود که این حال فوق طبیعت است چون سخنی در اقواء عوام
افتاده است العهه علی الراوی، و عجیتر ازین نیز نقل میکشد که مولانا
سینی در شبانه روزی دوازده من طعام و میوه خوردی و بی ثقل هضم
کرده، زهی اشتهاي صادق و زهی طبیعتی موافق،

۲۰ بیت
کس بدین سان طعام تاند خورد * کو بدان نوع نظم تاند کرد
فاید، یکی از حکمای هند گوید که اگر همه عالم بکسی نیک شوند و معده
بد باشد فقیر چه کند و چه سازد،

جوی قوت ز طبع صحّت تن * به است از ملک افریدون بر من
۲۴ اما شاهزاده عالمیان علام الدوله بن باستغیر پادشاهی نیکو منظر و خوش

حکایت کشند که سلطان محمد قبیل از جنگ بیک روز در سرآب ریزی
نهان که از اعمال اسپراین است فرود آمد و نزدیکان و جوانان و
مبارزان لشکر خودرا دل هی داد که مردانه باشید و حق نعمت من
فرو مگذارید، سه هزار جوان بیکبار دستارها از سر بر گرفتند و گفتند
که سرهای ما فدای راه نست و روزی دیگر شهزاده را بزاری زار
بگذاشتند و بگریختند و گویند که از آن لشکر الا خون شهزاده که ریخته
شد بینی هیچ کس خونی نشد تا معلوم رای اولو الابصار باشد که بر
اطاعت و تلقی عوام کلانعام اعتقادی نیست،
مشوی

ده خداوندی عاریت بحق * تا خداوندیت بخشد متفق
۱. این خداوندی که دادندت عوام * زود بستاشد از تو همچو وامر
و فضلاء و علماء و شعراء که بروزگار سلطان محمد بایسنفر ظهور یافته‌اند
از فضلاء و علماء مولانای معظّم قدوة النضلاء مولانا شرف الدین علی
یزدی و از شعراء مولانا حسن شاه و ولی قلندر و بدیعی سیر قدمیست
و السلام ،

١٥ (١٥) ذکر مفتر الفضلاء مولانا سینی نیشاپوری رحمة الله عليه،

مردی مستعد و ذو فنون بوده اوّل در نیشاپور بودی و بعد از آن در
مشهد مقدسه رضویه علیه السلام و الحیی ساکن شد و مکتب داری و
ادبی مشغول بودی و بشش قلم خط نوشی و در علم کتابت و هنر شعر
و علم معهّما در روزگار خود نظری نداشت و رنگ امیزی کاغذ و سیاهی
۲. ساختن و افshan و تذهیب حق او بوده و درین علوم رسایل دارد و
در انشاء و تأثیف و ترسیل و غیر ذلك صاحب فن بوده و اولاد آکابر
در مکتب او متعلم بوده‌اند و بحسب تجربه مکتب اورا مبارک یافته‌اند
و مولانا عبد الحی که در خط سیاق و دیبری سرآمد است شاگرد مولانا
۳. سینی بوده و این مطلع مولانا سینی راست،
نظم

تریبیت یافتگان او بود بول کرد و امرا ازو نفور گشتند و هرگ خود راضی شدند و در روز یکشنبه سیزدهم شهر ذی الحجه الحرام سنه خمس و خمین و ثماناهه در حدود جناران که بنواحی اسفراین و دربند شقانست میان سلطان محمد و باز بهادر مصاف دست داد و امراء سلطان محمد بناهی روی گردان شدند و شیخ زاده حرام نمک نفاق پیش گرفته نامردی نمود و امیر مرحوم امیر نظام الدین احمد بن فیروز شاه حق نعمت ولی النعم رعایت نمود و حسب المقدور کوشش نمود و از جانب باز سلطان شیر احمدرا که حاکم استرایاد بود بقتل رسانید، آخر الامر شکست بر جانب سلطان محمد افتاد و آن پادشاه بعد از مردانگی و کوشش از ١٠ غدر امرای حرام نمک بر دست ابو القاسم باز بهادر اسیر شد، مثنوی جهانا ندام چه آئین نست * نه این از سر مهر کر کین نست گر از بهرا این پنج روزه فنی * باخوان چنین دشمنی افگنی کسی گر بگدون لوا بر کشد * نیزد بدان کو برادر گشتد و لیکن چنین گفت دانا حکیم * که شیرین بود ملک اما عقیم ١٥ اگر گفت دانا عقیم است ملک * تو گر تدرستی سقیم است ملک و پرده پندر در نظر پیش بینی سلطان باز حاصل شد و مانع صله رحم گشت و اب شفقت مفهور آتش غصب گردید و عروس آزم در تدق قهرمان شوخي محظوظ شد و بقتل برادر رضا داد و سیاپ قهر الهی بتعیغ بیدریغ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ شَهْرَهُ ٢٠ سلطان محمدرا بسیاستگاه فنا رسانید،
لمؤلف الكتاب

ای هنفسان عجب سرائیست جهان * باشید ازین سرای بد هیر جهان اینست درین جهان دون کار مهان * چون کار مهان چنین بود وای کهان

تاریخ

شاه سلطان محمد آنکه برخیخت * نصف ذی الحجه خون او مریخ

٢٥ بتحیت سلام گفت و شا * مه رخی را که میشود تاریخ

ویرانی اورق چون سلطان محمد رسید از مشهد زار مضطرب شد و بطرف رادگان آمد، از اورق و تجھیل او جوی بر جای نماند بود و خبر جلوس امیرزاده علاء الدوله بر تخت هرات نیز بشنود متعدد گشت و چاره جز انصراف بجانب عراق ندید از راه چهار ریاط و یزد آهنگ عراق نمود و در غیبت سلطان محمد امیرزاده خلیل بن میرزا جهانگیر بر ولایت فارس مستولی شد شیخ اعظم ابو الحیر حرزی را بقتل آورده بود و بر سلطان محمد عاصی شد در حدود اصطفیر سلطان محمد با او مصاف داد و اورا بشکست و باز باستقلال در عراق و فارس بسلطنت تمکن یافت و همان خصوصیت میان او و با بر سلطان قائم بود تا در شهر سنته ۱۰ خمس و خمسین و ثمانمائه باز به آهنگ خراسان و جنگ برادر از عراق لشکر بخراسان کشید و تا حد فیروز کوه و دامغان بیامد و با بر سلطان در حدود سلطان آباد بود و بزرگان هر قید در میان ایشان باصلاح مشغول شدند و چون سخن صلح برادر را فریب داد عذریب نقض عهد نموده بخراسان مایل شد و بجهوین نزول کرد و از جوین باسفراین آمد، ۱۵ بعضی از امراء اعراض کردند که ای سلطان عالم نقض عهد نا مبارک است بایستی که چین نشدی اما چون بودنی بود حالا مصلحت نیست که بجانب با بر پهادر توجه نمائی صواب آن است که عزم دار السلطنه هرات کنیم، چون بدولت تخت هرات را بگیری گوج و فرزندان مردم با بر سلطان هه در هرات است ضرورةً مردم با بر فوج فوج رجوع بتو خواهند ۲۰ نمود، سلطان محمد آن مصلحت نشنود و بانگ بر امرا زد که دیگر پیش من این سخن نگوئید، مردم گان بردنند که من از با بر ترسیدم، زن بر من حرام که اگر با بر را صد هزار مرد مسلح باشد من بصد سوار خود را برو زم، چون امراء چند بار این سخن برو گردانیدند در غضب شد و او مردی بود تیز زبان و فحش گو امرا را دشنام و نا سزا های موحش ۲۵ داد، گویند که در مسی بر ریش شیخزاده قوش ریاطی که از امراء و

در هرات بسر برد، فصل بهار را دیگر باره با بر سلطان نیرو گرفت و از جلابر و تراکم و از لشکر استراپاد مددی قوی بدبو پیوست، باز شهزاده سلطان محمد آهنگ برادر کرد و حاجی محمد قونه شیری را که یکی از امیرزادگان شاهرجی بود و در عهد دولت سلطان محمد پهلوی علیه رسید بود از حدود مشهد مقدس رضوی علی ساکنه النجف و السلام با لشکر گرانایه با یلغار بجانب با بر سلطان روانه ساخت و با بر سلطان در مشهد با حاجی محمد مصاف داد و لشکر او را بشکست و حاجی محمد را بقتل رسانید ،

چه کند بند که گردت ننهد فرمان را
چه کند گوی که سر در ندهد چوگان را

ذره را نزد خورشید قدری نباشد و مملوک را در قبضه نصرف مالک چه وزن بود، چون سلطان محمد از واقعه حاجی محمد وقوف یافت متعدد و متهاون گشت و از تدبیر غلط اندیشه مند شد و با جمعی دلاوران و جوانان گزین دو اسپه فی الحال بطرف با بر یلغار نمود و بعد از روزی که سلطان با بر حاجی محمد را قتل رسانید بود و فتح یافته و باطنیان تمام نشسته بود نماز دیگر بخشنده غرّه صفر سنته اربع و خمسین و ثمانائمه بر سر برادر راند با هفت صد نفر مرد و سی هزار مرد را که در معسکر با بری بودند بشکست و با بر بهادر فرار نمود و غنایم بی حد و مر بر زمین ماند که آن حضر مردم ضبط نیارستند نمود و از قضا در آن حین امیرزاده علام الدوله که از قبیل سلطان محمد حاکم غور و گرم سیر و یکه الیگ شد بود فرucht یافت و هرات آمد و بر تخت سلطنت شاهرجی خلوس کرد و اورق سلطان محمد که در حین ایلغار در رادگان گذاشته بود و خواجه اعظم و عمدة دستورالمالک خواجه غیاث الدین پیر احمد وزیر را امیر اورق ساخته چون جهان بهم برآمد و خبر امیرزاده علام الدوله شنودند مردم اورق یکدیگر را غارت کردند و ویران شدند و خبر

رحمت حق پیوست و جوانان و امیرزادگان اغلب رغبت بسلطان محمد کردند و او استقلال و سلطنتی برکال یافت و تماهی عراق عجم و فارس و کرمان و خوزستان تا بصره و واسطه بقید ضبط و حوزه نصّرّ او در آمد و بعد از آنکه سلطان الغ بیگ گورگان بر امیرزاده علاء الدوله ظفر یافت گهرشاد بیگ و ترخانیان و آکثر امراء و وزرای شاه رخی که از الغ بیگ گورگان خایف بودند رجوع بامیرزاده سلطان محمد کردند و امیرزاده علاء الدوله چون از جمیع جهات نا امید شد التجا بدومود و آفتاب دولت سلطان محمدی آهنگ صعود و ارتفاع کرد و بدان قدر که حدّ وهم باشد در باره همکنان شفقت نمود و گهرشاد بیگرا باعزاز و آکرام ملازمت کرد و امرا و وزرای نیز بدستور سابق شاهrix سلطان

مناصب و مراتب مقرر داشت،

شعر نشست خسرو روی زمین باستھاق * فراز نخت سلاطین بدار ملک عراق

چون اسباب جهانداری هبیا و مراتب کامکاری هبنا شد غرور و نخوت
که آئین فرزندان آدم است دامنگیر دولت آن دوحه سعادت شد و
۱۵ بخلاف و معادات برادرش سلطان ابو القاسم بابر بهادر که بر نخت
خراسان جلوس یافته بود مشغول شد و چندانکه ناصحان و امراء میخواستند
تا دفع نزاع نمایند میسر نشد و در شهور سنته ثلات و خمسین و ثماناًه
سلطان محمد با لشکر گران سنگ از عراق بقصد برادر عازم خراسان شد
و در حدود فرهادجرد که از اعمال ولایت جام است میان برادران
۲۰ ملاقات و مصاف دست داد،

شعر

گرفتادی سر یک سوزن از میخ * نبودی جای سوزن چر سر تیغ
همی شد در میان درعها تیر * چو بر برگ گل ترباد شبکیر
آخر الامر میارزان عراق بر مجاہدان خراسان ظفر یافتد و سلطان بابر
بظرف دهستان و نسا گریخت و سلطان محمد بر ملک سروری یافت و
۲۵ بدار السلطنه هرآ بر نخت شاهرخی جلوس کرد و آن زمستان بکامرانی

بود و از استیلای عم زاده خلاص یافت و سلطان محمد از نواحی کوشک
زر ویران شد بجانب کردستان و نواحی بغداد فرار نمود و شاه رخ
سلطان بحدود قم و ساوه نزول کرد چنانکه ذکر رفت و بزرگان اصفهان را
سیاست فرمود و در فشارود ری قشلاق معین ساخت و سلطان محمد
در شکایت اخوان و حسب حال خود نزد شاه رخ سلطان این غزل
انشا نموده ارسال داشت،

من که هچون ذرّه روی از مهر پنهان کرده ام
ار جنای روزگار و جور اخوان کرده ام
داشتم من حرمت سلطان نپائیدم بجهنگ
نوکران خویش را هر سو پریشان کرده ام
رستم دستان نکرد آن جنگ با افراسیاب
آنچه با حاجی حسین از بهر همدان کرده ام
در عراق از نوکر خود امتحان مینمودم
شاه پندارد که من قصد سپاهان کرده ام

در عراق از بهر سلطان میزغم پوسته تیغ
سینه خودرا سپر بهر خراسان کرده ام

قصد من کرد آن جهانشاه و یامد لشکرش
از کمینگه آن سپه با خاک یکسان کرده ام

دیگران را عیش و مارا رزم میدان آرزوست
من بردى زندگانی نی چو ایشان کرده ام

نقش سلطان بایسنگر خان من کاندر مصاف
بر سیند بادپا هر لحظه جولان کرده ام

من محمد نامر دارم بهر دین احمدی
جان خودرا من فدای شاه مردان کرده ام

و از قضاى خداوند سچانه چنانکه ذکر شد شاه رخ سلطان در ری بجهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

خود شود و گفتند که هیچ کس بر ولایت عراق اوی تر از سلطان محمد نیست، مصلحت آن است که پادشاه رنجه نشود چه از ناموس ملک دور ی نماید قصد فرزند نمودن و خلعت جهت شاهزاده باید فرستادن و عراق بدرو مسلم داشت، میرزا شاه رخرا این مصلحت صواب افتاد و همچوی است چنان بکند، گهر شاد بیگم بدین مصلحت راضی نشد چه طرف میرزا علاء الدوله را مرعی میداشت که بعد از شاه رخ سلطان ولی عهد او باشد و او ندانست که با قضای خدا کوشش غیر هیاست، بارها سلطان عهد با خانون گفتی که من پیر و نا توان شدام،

بیت

شعله کافور از مشکم دمید * شد جوانی نوبت پیری رسید

۱. لا بد ملک میراث فرزندان من است، بدرو سه روز پیش و پس چه مضایقه باشد و این بیت از دیوان امیر خسرو مناسب حال خود

بیت

میخواهد،

امروز میر پیش تو تا شرمصار من شوی

بر تو چه میت جان من فردا که فرمان در رسد

۲. گهر شاد بیگم باز آن پادشاه را از طریق احسان و شفقت بگردانید و باکره پادشاه روی زمین عازم عراق شد بر قصد سلطان محمد نهضت فرمود و جهت ناموس چنان نمود که عزیمت دار السلام بغداد و قصد اسفندیار بن قرا یوسف دارد و آن یورش باشکر بغداد اشارت و شهرت یافت و عزیزی درین معنی گفت،

کوس دولت نا در بغداد باید کوفتن

چشم زخم خلق را استند باید سوختن

و در شهور سنه خسین و ثماناه پادشاه روی زمین از دارالسلطنه هرا

عازم عراقین شد و در آن حین سلطان محمد بمحاضه شهر شیراز مشغول بود، چون خبر نزول شاه رخ سلطان به پیش آب ری بشنوید از در

۳. شهر شیراز برخاست و امیرزاده عبد الله بن ابراهیم سلطان که حاکم فارس

قطعه

وفات شیخ این قطعه میفرماید،

دریغاً آذری شیخ زمانه * که مصباح حیانش گشته بی ضو
 چراغ دل یفتتاح حیانش * بانواع حقایق داشت پرتو
 چو او مانند خسرو بود در شعر * از آن تاریخ موتتش گشت خسرو
 ه روح الله روحه و ارسل الینا فتوحه، اما شاهزاده عالی قدر سلطان محمد
 بن بایسنغر انار الله برهانه بیت

در صد هزار قرن سپهر پیاده رو * نارد چو او سوار بیدان روزگار
 پادشاه زاده کریم طبع و مستعد و سخن شناس و مردانه و شجاع و زیبا
 منظر بود و بعد از وفات بایسنغر بهادر منصب و اقطاع و مرتبه او
 ۱۰ بامیرزاده علاء الدوله متعلق شد و گهر شاد بیکم بدومایل بودی و
 سلطان محمد و با بر سلطان را جز اسی و رسی نبودی و چون سلطان محمد
 بد رجه صندري و بهادری رسید و فر دولت از جین عالم آرایش واضح
 گشت شاه رخ سلطان میخواست تا اورا بمرتبه سلطنتی مرتفع سازد و طرفی
 از هالک بد ارزانی دارد و امرا و اركان دولت بدین هم بجهت
 ۱۵ بودند، اما گهر شاد بیکم امتناع می نمود که سلطان محمد جوانی متهورست
 میادا که سر کشی کند، آخر الامر پادشاه اسلام عنایت کرد و امرای
 عظام سعی نمودند و سلطنت قم و ری و نهاوند و مضافات آن تا سرحد
 بغداد بسلطان محمد مقرر شد و آن شاهزاده به بر لیغ جد خود حاکم آن
 دیار گشت و مدت سه سال به نیابت جد در آن دیار سلطنت کرد،
 ۲۰ آخر الامر از تهور جوانی و نازش بحکومت و کامرانی بر جد بزرگوار
 عصیان ظاهر ساخت و قصد هدان نمود و حاجی حسین را که والی آن
 دیار بود بقتل رسانید و بعد از آن لشکر کشید و اصفهان را نیز مستقر
 ساخت و امیر سعادت بن امیر خاوند شاهرا که حاکم اصفهان بود مقید
 ۲۵ خون خبر عصیان او بشاه رخ سلطان رسید با امرا درین امر
 مشورت کرد و امرا صواب ندیدند که پادشاه اسلام متوجه یکی از احفاد

مهندسان مشعبد نمای شطريجي
 ز عقل و نفس دو شرطنج باز دعوي دار
 بهوش باش که گردون شطل برست و دغا
 سپهر شعبد افزا حريف بس طرار
 ز فيل بند حoadث پياده توفيق
 کسي پيرد که کرد او تايل بسيار
 گرت هواست که رخ بر بساط شاه نهی
 درين بساط چو فرزین مباش کج رفتار
 ز گشت حادثه آنکس که احتراز نکرد
 بياخت اسپ مراد خود آذری بقمار
 زمانه با همه کس غایيانه می بازد
 حذر کنید ز منصوبهای او زنهار

و حقایق و معارف که شیخرا از عالم غیب دست داده زیاده از آن است
 که این تذکره تحمل کند و دیوان شریف او در اقالیم مشهور گشته زیاده
 ۱۰ ازین نوشنن باطناب می انجامد و بعد دیوان شیخرا چندین رساله است
 نظم و نثر مثل جواهر الاسرار که مجموعه ایست از نوادر و امثال و شرح
 آیات مشکله و غیر ذلك، و سعی الصفا و طغرای هایون و عجایب
 الغرایب، و وفات شیخ در قصبه اسفراین بوده در شهر سنه سنت و سین
 و ثماناهه، هشتاد و دو سال عمر یافت و مرقد منور او در قصبه اسفراین
 ۲۰ است و اسباب و املاکرا شیخ بر بقעה که ساخته و آنجا مدفونست وقف
 کرده بر صلحا و زهاد و فقرا و طلب علم و الیوم در سر روضه مطهر
 شیخ رونق درس و افاده و فرش و روشنائی مرتب و زوارها بدان بقעה
 و مرقد التجاست و سلاطین و حکام حرمت روح پر فتوح شیخرا احسان
 و شفقت در باره مجاوران آن بقעה بتقدیم میرسانند و از تکالیف مسلم
 ۳۰ میدارند و السلام علی من اتبع المهدی، و خواجه احمد مستوفی در تاریخ

ای دل متاع حادثه نقدیست کم عیار
بسیار در ترازوئے همت کشیده ام
ترسم که بر سفینه توفیق ماسکند
این خط که بر جریئه طاعت کشیده ام
فردا عذاب حشر نیاید پیش مـا
در جنـب آفـتـی کـه ز فـرقـتـ کـشـیدـهـ اـم
قدر دـیـارـ خـوـیـشـتـنـ وـ وـصـلـ بـارـ خـوـیـشـ
ازـ مـاـ شـوـکـهـ مـحـمـتـ غـرـبـتـ کـشـیدـهـ اـم
ما مست آن میم که در مجلس ازل
بـ آـذـرـیـ زـ جـامـ رـحـبـتـ کـشـیدـهـ اـم
(ایضاً من واردانه)

بـیـادـ چـشمـ اوـ هـرـ جـایـ آـرـیدـ * من بـدـ مستـرـاـ اـبـجاـ مـیـارـید
مـرـاـ گـرـ زـانـکـ رـوزـیـ کـشـتـهـ یـایـیدـ * بـهـ تـیرـ آـنـ کـانـ اـبـروـ پـیـ آـرـید
درـبـینـ غـمـ سـوـختـیـمـ اـیـ مـاهـ روـیـانـ * کـهـ مـارـاـ مـرـهـ دـاغـیـ کـیـ آـرـید
خـدـارـاـ مـطـبـانـ صـوـفـیـ مـارـاـ * بـهـایـ وـ هوـیـ تـیـ درـهـیـ قـیـ آـرـید
سـعـ آـذـرـیـ طـوفـاتـ عـامـ استـ * دـگـرـ مـطـربـ بـیـزـمـ اوـ نـیـارـید
(وـ اـینـ قـطـعـهـ شـیـخـ آـذـرـیـ رـاستـ)

زـ حـکـمـتـ بـیـامـوزـتـ نـکـتـهـ * کـهـ درـ هـرـ دـوـ عـالـمـ شـوـیـ سـرـفـراـزـ
لبـاسـ طـرـیـقـتـ چـوـ درـ بـرـکـفـ * بـذـلتـ مـرـنـجـ وـ بـعـزـتـ بـنـازـ
(وـ لـهـ اـیـضاـ هـذـهـ القـطـعـهـ)

درـ اـنـبـاطـ بـسـاطـ نـشـاطـ خـالـکـ نـگـرـ
مـثالـ رـقـعـهـ شـطـرـنجـ عـرـصـهـ پـسـدارـ
همـانـ مـثـابـهـ شـطـرـنجـ دـانـ مـقـابـلـ هـمـ
دقـیـقـهـهـایـ سـیـاهـ وـ سـفـیدـ لـیـلـ وـ نـهـارـ

قادرا پاکا بنور باطن آهنا که هست
 در رخ ایشان ز آب لطف سیائی دگر
 خاصه آن شمع نبوت دُرَة البيضای شرع
 کر فروغش هست در هر ذرَه بیضائی دگر
 پس پیخار ارکان دین آن چار یار با صفا
 هر یکی در منزلت موسی و عیسائی دگر
 کاذری را از وصال خوبیش بر خوردار دار
 در دو دارش نیست چون غیر تو دارای دگر
 (و ایضاً من نتایج طبعه العزیز قدس الله تعالیٰ روحه،)

۱۰ نُبد هنوز در خلوت ازل مفتوح
 که دست عشق تو میزد در سرآچه روح
 خمار شامر عمر در دماغ جاهما بود
 که ریخت هر تو در جام ما شراب صبور
 لب جسد نیل روح نا چشیده هنوز
 که بود شور تو در سینه و دل مجرور
 یا ب میکده ز آن پیشتر که غسل کیم
 بدست عشق تو کردیم توبه های نصوح
 گهی بیاد تو طوفان ز آذری بر خاست
 که بود غرقه بحر عدم سفینه نوح
 (و من متسویانه عطر الله مرقد)

۱۵ ما رخت دل بمنزل حیرت کشیدم
 خط در سواد خطه راحت کشیدم
 نا شد کلید مخزن حکمت بدست ما
 در چشم حرص کحل قناعت کشیدم

گوهر ذات ترا غواص فکرت در نیافت
ز آنکه هست این تمثیم حیرت در دریائی دگر
صد هزاران گنج الا الله داری در وجود
ازدهای لاست بر هر گنج الا ئی دگر
هست در میدان میقات کال کبریات
صد هزاران طور و بر هر طور موسائی دگر
گر بقدر هیئت عشاق خود سازی مقام
برتر از جنت بباید ساخت ماوائی دگر
ما بیاغ جنة الفردوس در ناریم سر
هست ازین حضرت گدایان را تمنائی دگر
هر کسیرا از تو در جنت تماشائی بود
ما نمی خواهیم جز رویت تماشائی دگر
با خردیاران بها کن باغ جنترا که هست
ملسلسانتردا درین بازار سودائی دگر
نهعت خوان کرم بر هر که خواهی عرض کن
صوفیان را هست ازین خوان ذوق حلولی دگر
نیست عنقای خردرا در قدم راهی که هست
در پس قاف قدم هر گوشه عنقائی دگر
گر چنین مستان ببازار قیامت بگذریم
بر سر هر کو بر انگزیم غوغائی دگر
کرده دست قدرت مشاطه صنعت بلطف
نو عروس خاکرا هر سال آرائی دگر
پرده داران وصالتر را برای امتحان
از پی هر وعده امروز فردائی دگر

کعبه معظمّم شرّفها اللہ تعالیٰ و بعد از آن بدیار هند افتاد و چندگاه در آن دیار بسر برد، گویند که ملک هند سلطان احمد از جمله پادشاهان کُلبرگه بود و شیخ آذری را پنجاه هزار درم انعام فرمود که بعارت ایشان یک لک باشد و گویند بطريق جمل آن را مقیر داشته‌اند و شیخ را فرمودند که جهت تعظیم و شکرانه پیش ملک سر بر زمین نهاد، شیخ آن مال را قبول نکرد و منع آن سجده نمود و در آن باب این بیت می‌گویند،

من ترك هند و جيشه جيپال گفته‌ام * باد بروت جونه يك جونی خرم
و بعد از سفر هند پای قناعت در دامن هیئت کشید و از سیاحت عالم
۱۰ ملک بنشاشی عالم ملکوت سر بجیب تفکر فرو برد و سی سال بر سجاده طاعت نشست که بدر خانه هیچ کس از ارباب دولت التجا نبرد بلکه بتبریک اصحاب دین و دولت و ارباب ملک و ملت طالب صحبت او بودندی و همواره بخدمت شریفیش التجا آوردندی، گویند که سلطان زاده اعظم سلطان محمد بن بایسنگر بوقت عزیمت عراق بزیارت شیخ آذری
۱۵ آمد و شیخ اورا در قانون عدالت و رأفت نصایح مفید فرمود و شاهزاده را اعتقادی صافی بشیخ دست داد و فرمود تا بدره زر پیش شیخ رجحتند و شیخ آن مال را قبول نکرد و این بیت بخواند،

زركه ستاني و بر افشانيش * هم به از آن نیست که نستانيش
مولانا مجاهد هندی که یک از طالب علمان آن روزگار بوده و در آن مجلس
۲۰ حاضر بود یک مشت زراز آن مال برداشت و گفت ای شیخ این مال را تو بзор بر خود حرام کردی و خدا بر من حلال کرد و مجاهد آن زر
بی مجاهد بیرون برد و سلطان زمان از آن حالت او خندان و شادان
شد، و این شعر توحید شیخ وحید آذری راست،

ای برون از عقل ما عشق ترا رائی دگر
گفت و گوی ما همه جائی و تو جائی دگر

امحمد بن محمد الزنجی الماشی المروزی تغییب اللہ بغفارانه میرسد و پدر شیخ خواجه علی ملک بوقت سربداران در اسفراین صاحب اختیار بود و شیخ بهنگام جوانی بشعر و شاعری مشغول شد و شهرت یافت و هواره مدح سلاطین و امراه‌گفتی و در مدح شاهزاد سلطان این قصیص در طور لغز میفرماید،
و درین قصیص در سخنوری داده و خواجه عبد القادر عودی بعارضه شیخ
بر خاست و شیخرا در چند قصیص خواجه سلمان امتحان کردند، معارض
۱۰ شده جواب بر وجهی گفت که پسندیدن آکابر بود و پادشاه اسلام
بتعریف و تعظیم شیخ مشغول شد و او را وعده حکم ملک الشعرا فرمود،
در اثنای آن حال نسیم فقر و عالم تحقیق بر ریاض خاطر عاطر او وزید
و آفتاب جهان ناب فقر بر روزن کلبه احران او پرتوی انداخت، بیت
او در طلب حکومتی فرسود * حق سلطنت فقر بد و لطف نمود

۱۵ قدم در کوی فقر و فنا نهاد و اسم و رسم و سود و زیان بیاد فنا بر
داد و بضمیحت شریف شیخ الشیوخ قدوة العارفین شیخ محبی الدین الطوسی
الغزالی قدس اللہ سرہ العزیز مشرف شد و ازو اخذ طریقت نمود و کتب
احادیث بخدمت شیخ گذرانید و در خدمت شیخ بزرگوار عزیت حج اسلام
نمود و شیخ محبی الدین در محرومہ حلب از دنیا رحلت نمود و بعد از
۲۰ آن شیخ آذری رجوع بسید نعمت اللہ قدس سرہ نمود و مددی در خدمت
سید بسلوک مشغول بود و از آن حضرت اجازت و خرقہ تبرک دارد و
بعد از ریاضت و مجاہدت و سلوک بسیاحت مشغول گشت و بسی اولیاء
اللہ را در یافت و خدمت کرد و در نوبت پیاده حج اسلام گزارد و
مدّت یک سال در بیت اللہ الحرام مجاور شد و کتاب سعی الصفا در
۲۵ حرم بنوشت که آن کتاب مشتمل است بر کیفیت مناسک حج و ناریخ

عجب دیدام که اگر اجازت فرمائی حکایت کنم، گفت بگو، گفتم عد
الله بن زیادرا دیدم درین قصر نشسته و سر مبارک حسین بن علی علیهمما
السلام در طشتی پیش آن ملعون نهاده و شفتر مدّتی بر آن نگذشت مختار
بن ابی عیین شفیرا نیز اینجا دیدم بشوکتی تمام نشسته و سر عبد الله در
ه طشتی پیش او نهاده و بعد از اندک مدّتی مصعب بن زیررا دیدم ه
درین مکان بدولت قرار گرفته و سر مختار پیش او افتاده، امروز ای
خلیفه ترا نشسته میبینم درین منزل و مشاهد میکنم و سر مصعبرا اینک
پیش تویی بیم، عبد الملک گفت عجب و حشت انگیز سخنی گفتی، گفت
عجب عبرت آمیز سخنی گفتم و این بیت بر خواند،
بیت

إِعْبَرْ يَا أَيُّهَا الْمَغْرُورُ بِالْعَسْرِ الْمَدِيدِ
أَيْنَ شَدَادُ بْنُ عَادٍ صَاحِبُ الْقَصْرِ الْمَشِيدِ

عبد الملک ساعتی سر بتفرگ در پیش افگند و آه ندامت از درون سوزناک
بر کشید و شعری گفت که مضمونش ازین بیت معلوم میشود، بیت
بنویسی ستاند جان اجل هر روز یاریبا
در آن فکرم که این نوبت رسد روزی بجان من

۱۵

(۱۴) ذکر شیخ عارف مخترالله و الدین آذری روح الله روحه،

نافت بر ارباب معنی نیر اقبال او
شاهباز اوج بیشن بود و هیئت بال او

عارف مجرّد و محقق عالی هیئت بود، بکار دنیا کم التفات نمودی و علی
۲۰ الدروم طالب صحبت اهل الله بودی، چهل سال بر سجاده طاعت بفقر و
قناعت روز گذرانید و خاطر شریفرا بیبل آرزوی نفس نرخانید، در
فضیلت و علوم ظاهر و باطن آراسته و در طریقت و مجاهدت صادق
دم و راسخ قدم بود، و هو حمزه بن علی ملك الطوسی ثمّ البیهقی، والد
۲۴ شیخ آذری از جمله سرداران بیهق بوده و نسب او بعین صاحب الدعوة

ابا بکر بدست خدیعه و مکر میرزا الغ بیگ گرفتار شد و آن پادشاه زاده از صفاتی دل و اعتقاد درست باو پیوست و آخر الامر الغ بیگ گورگان از آنکه مردم ولایت و لشکری همچون ذره هواخواه آن خورشید فلک مهتری هی بوده اند اندیشه خلاف مردم نموده با وجود آنکه با او ه عهد موکد ساخته و سوگند بخلاف و شداد خورده از غایت غلظت و قساوت قلب با او قابی نمود و در شهرور سنته اثنی و خمسین و ثماناهه در ارگ سمرقند بزندان گوک سرا آن سرو خرامان را ببوستان جنة المأوى فرستاد و دوستکانی آن جرعه را کمتر از سال و نیم چشید، که کرد که نیافت و که کند که نخواهد یافت، گویند که این ریایی در وقت قتل ۱۰ ابا بکر سلطان پیش میرزا الغ بیگ گورگان فرستاد، ریایی

اول که مرا بدام خویش آوردی * صد گونه وفا و مهر پیش آوردی
چون دانستی که دل گرفتار تو شد * بیگانگی نام پیش آوردی
و سلطان الغ بیگ از کرده پشیان گشت اماً سودی نداشت و انگشت تغیر بدندان گردیدی و شیها ازین واقعه واپیلا کنان گردیدی و گفتی، بیت
وقت در یاب په کار که سودی ندهد ۱۵

نوش دارو که پس از مرگ به راب دهنده

پرده غفات پیش چشم اهل روزگار حایل است و طبع ایشان بر ایندای بیگناهان مایل، خوش وقت اهل دلی که از غرور و نخوت و پشیانی و ندامت و خجلت عزیزان گذشته عبرت گیرد و بنور یقین و سرمه تحقیق ۲۰ دینه را مکمل سازد و عنان تومن نفس تیز گام محنت انجام را از دست دیوان هوا سنا نیک بدست قضای خداوند سیحانه سپارد، صاحب اخبار طوال آورده است که امام شعبی گفت که من در قصر دار الاماره کوفه پیش عبد الملک بن مروان نشسته بودم، ناگاه خلیفه روی ہن کرد و گفت ای استاد از آنچه دین و از پیشینگان شنید حکایتی مناسب حال بیان ۲۵ کن، گفتم ای خلیفه حاجت بشیب نباشد من بمعابنه درین قصر حالت

حال این بیت بر خواند ،

بیت

ای بخاراب دو ابرو قبله مقصود من
در سجود نست دائم روی گرد آلوه من

و ولايت ختلان را که از اعظم امهات بلاد هياطله است بشهزاده جوکی
میرزا بهادر بخشید و مقرر شد که از نه اسپ که پيش کش بدرگاه شاه
رخی آورند يك سر اسپ شاهزاده جوکی را باشد با زين مرصن بعل و
فیروزه و کان ذلك في شهر سنه ثلث و ثلثين و ثمانائه و اليوم آثار
و امثال که از آن پادشاه زاده ذي قدر على مقدار يادگار مانده
در پاي تخت هراة و غيره نزد کانداران و تير اندازان مرتبه و درجه
1. على دارد ، از شيوه بد هيرئ روزگار نا فرجام و از جور و ظلم شهر و
ایام آن پادشاه زاده فلك مقام بروزگار جمال و جوانی با مراض مزمته
متلاش شد و چند گاه صاحب فراش بود و از ملالت مرض و اضطراب
تبديل مقام نموده از هرات بحدود سرخس نهضت فرمود و در شهر سنه
ثمان و اربعين و ثمانائه بمحوار رحمت ايزيدي واصل گشت ، چهل و سه
10 سال عمر یافت و شهزادگان که از صلب مبارک آن حضرت پشت به
پشت پناه آکابر روزگار بوده اند

بیت

دو عین مملکت بی حقد و بی مکر * محمد قاسم و سلطان ابا بکر
آفتاب اوچ مملکت و سروري و کوكب افق صلاحیت و صندري بودند
و بر عادت مستمر بساط بو قلمون فرزین کج رو اجل را بدستياری فلك
2. قيل زور يقصد آن شاهزادگان شاهرخي بازي داد تا باندك فرصتی از
اسپ مرادشان پياده ساخته بشه مات فنا مقيد مطبوره مسطوره خاك
گردانید ،

بیت

عجب نیست از خاك اگر گل شگفت * که چندین گل آندام در خاك خفت
24 شاهزاده محمد قاسم پرگ طبیعی رخت بدروازه فنا بیرون برد اما شاهزاده

او نظر عایت شامل بوده و در سرّ مبنی است تا بولی عهدی اورا مفوض
سازد اماً برای مصلحتها ظاهر نمیکرد و آن شاهزاده کامکار همواره بقوایین
سلطنت مشغول می بود و در تیر اندازی و هنر کانداری این بیت شامل
حال ویست که عزیزی گفت،

تیر تو چه مرغیست که چون دانه رباید

حال از رخ زنگ بشب تیره ظلماً

حکایت کنید که بعد شاهrix سلطان چنان اتفاق افتاد که چهار رسول
از جانب سلاطین اطراف بدرگاه شاهrix اجتمع کردند یکی از ملک
روم یکی از ملک شام یکی از ملک هرمز و یکی از ملک شیروان، روز
عید این چهار رسول حاضر شدند و پادشاه بعزم عیدگاه سور شد و
پیش از ادای سنت عید بتاشای دارکدو مترصد باستاد و فوج فوج
امیرزادگان و تیر اندازان و جوانان نامدار که بنوک پیکان و خدنگ
جان ستان عقد جوزای فلك کشودندی و بضریب سهام عقاب نشان پر
از نسرین آسمان ربودندی بیدان در آمدندی تا حدی که تازیان
تیزرو همچون بخت نامساعد مُدیران از کار فرو ماندند و پیکان سین

ساق تیر آور همچو پیکان بر زمین نشستند،

بیت

هیچ کس بر خلاف تقدیری * از قضا بر هدف نزد تیری
علم خسرو سیارگان بلند شد و ترک سنت نا پسندیم می نمود، پادشاه
اسلام را ناموس ملک دامن گیر دولت بود، بانگ بر شاهزاده جوکی زد
که در آی، آن شاهزاده جوان بخت کمان سخت جلوه ساز تیر انداز سند
خوش گام مرضع بجامرا بر انگیخت،

بیت

تیر اول ز شخص زهگیرش * بر کدو زد که دو شد از تیرش
نغير از نقاره خانه برآمد و آواز کانداران ز هر گوش پیخرخ عالی رسید و
پادشاه روی زمین ازین بخت و خوشی همچو حلوای عید لب شیرین کرده
بوسه های بعیدی بر ابروان مقوس آن خلاصه چرخ مقرنس داد و مناسب

هزار نقش مرؤت بخانمه انعام
 تو بر صحيفه حاجات خلق بیگاری
 بدرگه تو ز حد خطأ و چین و چگل
 هزار ترك کمر بسته اند بلغاری
 جهان پناه شها شعر بدء خود را
 ز جنس این سخنان ضعیف نشاری
 دبیر چرخ چو اشعار من کند تحریر
 بجان کند ورق آسمانش طوماری
 همیشه تا که سر زلف دلبران ماند
 گهی بعنبر و گاهی بهمشک تاناری
 ممهُد از تو بعالمر قواعد نیکی
 مشید از تو بگنی رسور سردارے

حکایت کند که مولانا علی همراه موکب ظفر پیکر سلطان جوکی بولایت
 قندھار افتاد و شهززاده مشار الیه مولانا در رکاب خانه بجنب خود وثاقی
 معین فرموده بود، شبی پادشاه زاده مذکور از فرط اشتیاق بمسقّر سلطنت
 این بیت میخواند،

کنون که باد صبا مشکیار میگذرد * دریغ عمر که ب روی یار میگذرد
 مولانا فی الحال پیش سلطان دوید و گفت ای شاه عالم این بیت نه چین
 است، شاهزاده گفت پس چگونه است، گفت

۱۰ کنون که باد صبا مشکیار میگذرد * دریغ عمر که در قندھار میگذرد
 شهززاده گفت واقعا همچین است و عنقریب گوچ کرده مایل بقت هرا
 شد و هکنان از شدت هوای عنین این محنت آیاد مستخلص شدند، اما
 پادشاه زاده کامکار محمد جوکی بهادر بن شاهrix سلطان پادشاه زاده
 ۲۴ مردانه و صاحب تمکن و خردمند و بزرگ منش بود و پدر را دایما بحال

ز دوستان بنصیحت شنو که لا بق نیست
 چو دشمنان ز تو مه چهره این ستمکاری
 اگر بحضورت خسرو رسد شکایت من
 تو این جفا که کنون میکنی بجای باری
 خدایگان جهان تاج بخش روی زمین
 که هست ثانی چمیشد در جهانداری
 جم ستاره چشم پادشاه ملک عجم
 جهان لطف و کرم عالم نکوکاری
 خدیو ملک محمد ستوده جوک شاه
 که ختم گشت برو منصب جهان داری
 شهری که جمله اقالیم معترف شد اند
 که ختم گشت برو سوری و سالاری
 مهندسان قضا این مغالک خاک را
 ز عدل شامل او میکند معیاری
 کلاه دولتش از فرق خسروان جهان
 ربود افسر شاه و ناج جباری
 ایا شهر که اگر چرخ رتی طلبد
 و رای پایه جاهت ز قدر نگذاری
 سپهر برق عنان با براف نهضت تو
 بخیره خیره برد لدگیش برهواره
 سم سمند ترا از هلال زید نعل
 روا بود که کراکب کند مسواره
 درون پرده کان و صهیم خاره سیم
 زر از نهیب کن جود نست متواری

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رباعی

جواب میگوید،

ای حمزه بدان که عرش حق جای علیست
بر کتف رسول از شرف پای علیست
استاد علیست حمزه در جنگ ولی
صد حمزه بعلم و فضل لای علیست

هر چند مولانا علی این ریاضی را مستعدانه فرموده و در منقبت و شرف
حضرت شاه ولایت است امّا کنایه بشرکت اسم بخود این شرف درین
 محل مضاف نمودن از حرمت دور می نماید و نیز علم و فضل خود را
 فضلا خود مُعَرِّف نبوده‌اند،
 بیست

۱۰ چه حاجت بگفتن که زر مغایس است * محک در میان است گوید که چیست
و این قصیده مولانا علی شهاب راست در مدح محمد جوکی میرزا، قصیده

چو پرده از رخ چون آفتاب بر داری
جهان و دل کندت مشتری خریداری

کند زلف چو بر بامر آسان فنگ
ستاره را بزمیت بوس خوبیشت آری

۱۵ غلام غمزه خونریز و چشم جادویت
جهان بشعده بازی فلک بخونخواری

فرو فشان خم آن زلفرا که تویه کند
سحر ز نافه کشائی صبا ز عطاری

بینم عشق توام دست مجلسیست که آن
بجوت دل هم آورده امر بدشواری

طبق صحنه رخسار و جرعه دان دل تنگ
قیبه دیده و باده سرشک گلناری

جنا و جور تو ز اندازه در گذشت مگر
ز روزگار در آموختی جنا کاری

۱۰

۲۰

۳۰

الاربعاً تاسع عشرین من شهر ربیع المرجّب سنه اربع و عشرين و ثمانائه
و شاهرخ سلطان هر چند مملکت آذربایجان را باولاد و امرای بزرگ
عرض کرد از نرس اسکندر فرا یوسف همکنان آنرا قبول نکردند بالضروره
آن مملکت را باز بی سامان گذاشته بدار الملک اصلی معاودت نمود و
عزیزی این بیت مناسب آن حال میفرماید،
بیت

سکندر لشکر مارا زد و جست * شه ما مملکت بگرفت و بگریخت
القصه میان شاه رخ سلطان و اولاد قرا یوسف و تراکه ساها خصوصت
باقی بود و بعد از آن دو نوبت دیگر شاه رخ بهادر لشکر گران سنگ بر
سر تراکه کشید و آخر الامر در شهور سنه تسع و ثلثین و ثمانائه اسکندر
بکلی منکوب و ضعیف شد التجا بقلعهُ الحق که از حوالهٔ نجوان است برد
و سلطان شاهرخ جهانشاه بن قرا یوسف را بر آذربایجان امیر ساخت و
فرمود تا محاصرهٔ قلعهٔ الحق نماید و اسکندر را ولد او قیاد نام بسیب
آنکه بر قاری پدر عاشق بوده در شب باتفاق آن کیزک بخبر هلاک
ساخت و شرّ اورا کنایت نمود و ملک آذربایجان بحکم و بریغ شاهرخی
۱۵ بر جهانشاه بسلطنت قرار گرفت و حالات جهانشاه و اولاد او بعد ازین
خواهد امد در محل خود ان شاء الله تعالى،

(۱۲) ذکر مفتر الفضلاء خواجه علی شهاب ترشیزی رحمة الله عليه،

مرد صاحب فضل بود و در علوم صاحب وقوف و میان اکابر و
اشراف حرمتی داشت و بروزگار خود بخراسان یکی از مستعدان او بود
و میان او و شیخ عارف آذری مشاعره و مناظره افتاد و شیخ این قطعه
۲۰ بدو نوشت،

سر دفتر ارباب هنر خواجه علی * ای آنکه ترا لطف طبیعت از لیست
تو خواه مرا پسند و خواهی مپسند * داند همه کس که حمزه استاد علیست
۲۴ و نام بندگی شیخ آذری حمزه بود و مولانا علی شهاب این رباعی در

و اندرو از پیر و بزنا هیچ تن باق نماند
آتش اندر بیشه چون افتند نه تر ماند نه خشک

و مرقد منور مولانا کاتبی در خطه استراباد است در بیرون مزار متبرک
امام زاده معصوم که موسوم است بنه گوران و بعد غزلیات و مقطعات
و قصاید اورا چندین نسخه مثنویست مثل مجمع البحرين و ده باب تجنبیات
و حسن و عشق و ناظر و منظور و بهرام و گل اندام و غیر ذلك، اما
نسب اسکندر او پسر قرا یوسف است و او ولد قرا محمد و اصل
ایشان از جبال غازفرد است من اقصای ترکستان و بعد قدیم باذریاچان
و بدليس افتاده اند و مردم صحرا نشین بوده اند، سلطان اویس جلابر
ایشان را گله بانی و چوبانی فرمود و قرا محمد بر ولد او سلطان احمد
بغداد خروج کرد و تبریز را بگرفت و باز از سلطان احمد منهزم شد و
سلطان احمد از سر تراکه در صحرا خوی مناره ساخت و قرا یوسف
آن مناره را خراب کرد و سرهای اقربارا دفن فرمود و بجای آن لنکری
بنا فرمود و سلطان احمد بر دست قرا یوسف کشته شد و او نیز استیلا
یافت و حضرت صاحب قران امیر تیمور گورگان قرا محمد و قرا یوسف را
بارها از آذربایجان و مضافات رانک و بروم گریخته اند و تا تیغ آبدار
صاحب قرانی در میان بود آتش فتنه آن مخاذیل مشتعل نمیشد و همواره
منکوب و گریزان بجانب شام و روم می بودند اما بعد از وفات صاحب
قرانی باز قرا یوسف فتنه ظاهر کرد و بنوعی که ذکر رفت امیرانشاه
گورگان را بشاهدت رسانید، سلطان عادل شاه رخ بهادر بدفع و منع او
مشغول گشت و او در حین خصومت وفات یافت و بعد ازو اسکندر
ولد او رایت سلطنت بی استحقاق بر افراد خواست و بعد از آنکه پدرش پرورد
جلادت و مردانگی تا حدی بجای آورد که وهم نکرده با شاهrix سلطان
مصطفی داد و میمه و میسره شاهrix را شکست اما حق بر باطل غلبه کرد
و باخر مخدول و شکسته شد و بجانب روم گریخت و کان ذلك فی يوم

برون ز کون و مکان عشق را بسی سخن است
مکاست گوش حرفان و این سخن ز مکاست
ز شهر عقل بصحرای عشق منزل گیر
که شیر چرخ سگ آهوان این صحراست
برون مرو ز سراپرده فلک ای ماه
مراد خواه که سلطان درون پرده سراست
شهید میکده چون شع سالها سر خویش
فگده دید بتیغ و هنوز بر سر پاست
پرست کوت و مکان از صدای نفعه عشق
پرس کاتبی از کلک خویش کین چه صداست

۱۰

لطایف و اشعار مولانا کاتبی زیاده از آن است که این تذکره تحمل آن
تواند کرد و در مناقب و مذاجع ملوک قصاید غرّا دارد و مشهور و بین
الفضلاء مذکورست و بار دویم رخت از عراق عجم بدیار طبرستان و دار
المرز کشید و در شهر استراباد اقامت نمود، بزرگان و حکام آن دیار
بدو خوش بودند و در هنگام فراغت و انزوا بحواب خمسه شیخ نظامی
مشغول بوده چنانچه مشهورست که آکثر کتاب مخزن الاسرار را جواب
گفته بر وجهی که پسندید آکابرست اما بروزگار فضل و اکتساب
گردون سفکار قصد و دیعت حیات او نمود و در ویای عام که در
اطراف در شهر سنته تسع و ثلثین و ثماناهه واقع بود آن فاضل غریب مظلوم
در استراباد دعوت حق را لیمک اجابت گفت و ازین بیشه پر اندیشه
جهان رمید و بر غزار فرج بخش جهان رسید رحمة الله عليه و در ویا
قطعه
و حدت طاعون این قطعه فرمود،

ز آنش قهر و با گردید ناگاهان خراب
استرابادی که خاکش بود خوش بوتر ز مشبك

۱۴

سلطان خرابات بدواران شده نزدیک
 نزدیک نشیان حرم صف زده از دور
 عیسی نفی بود در آن مجلس تحریر
 ~ بگرفت مرا دست که ای عاشق مهجور
 از گوش بکش پنه غلت چو صراحی
 نسیخ شو از دل هر دانه انگور
 در حشر که بی نور شود مشعل خورشید
 روشن شود آتشکده ما ز مر صور
 منشور من ای کاتبی از عرش نوشتند
 اینک قلم و لوح گواه خط منشور
 (وله ایضاً لله در قائله)

روز وصل آمد که میخستم نشانش ساها
 غم کجا خواهد شدن ای من خانش ساها
 شد بدال هجران بوصل و داغ غم دارم هنوز
 زخم به گردد ولی ماند نشانش ساها
 هر عزیزی کو براه کعبه زد طبل فنا
 شد نظرگاه عزیزان استخوانش ساها
 کی شوند از لعل ساق سیر سرمستان عشق
 گر شراب اینست نوشیدن توانش ساها
 آبرو دارم ازو ای کاتبی پاینده باد
 بر سر ما سایه سرو رویانش ساها
 (وله ایضاً من واردانه)

هزار آتش جان سوز در دلم پیداست
 اگر نه لشکر عشق آمد این چه آنهاست

هر نفس دست صبا دانی ورق گردان چراست
 وصف خلقت همچو بلبل میکند تکرار گل
 کاتی در باغ وصف گلشن خلقت نوشت
 شد دواش لاله و خط سبیل و طومار گل
 خسرو بهر و شاف بکر گوهر بار نظر
 کرده ام منظوم همچون گوهر شهوار گل
 خار این گلزارم و آورده ام رنگین گلی
 نیست آوردن عجب شاهای بهار از خار گل
 کلک من آورد همچون شاخ گل گلهای تر
 بلکه شاخ گل نیارد بار این مقدار گل
 چون زند گلبانگ بر الفاظ رنگین معنیم
 هست گویا بللی کوراست در منقار گل
 معنی رنگین و نازک بین در ایات بلند
 اینچیت پیوند کمر گیرد باسفیدار گل
 نو بهار نظم من قایم مقام گل بست
 همچو دی از باغ آکون گو پس هر خار گل
 همچو عطار از گلستان نشابورم ولی
 خار صحرا نشابورم من و عطار گل
 بیش ازین آهוست خواندن قصه گل بر خط
 ز آنکه نصیع آورد چون نافه تاتار گل
 روزگاری باد عمرت را چنان با امداد
 هر ریبعی از فصولش آورد صد بار گل
 (و من واردانه سقی الله روضته،)

دیدم بخرایات سحرگه من مشهور
 خورشید قدر پیش همی بر طبق نور

بر سر کوی تو بی بال و پرم تا رفت
 باع ببلیل را قفس باشد چو بند بار گل
 زخم رخسار مر بدور چشم مستت دور نیست
 جز گلِ مَ نشکف در گلشن خمّار گل
 پای چون گل می نهش در باع بر روی سمن
 ز آن همی ترسم که یابد از سمن آزار گل
 ای صبا نقش قدمهای سگ کویش مروب
 خار راه ما مگرد و پهر ما بگذار گل
 گشت گلشن هچپو باع از نو بهار عدل شاه
 تا درد چون غنچه از هم پرده پندار گل
 کعبه دین شاه ابراهیم کاندر بادیه
 از نسیم خلق او آرد مغیلان بار گل
 ای موالید از نبات باع قدرت بک سه برگ
 وی عناصر از گلستان جلالت چار گل
 وصف خلقت گر کند افسونگری افسوس مار
 مار شاخ گل شود ز اشون و نقش مار گل
 در زمان نو بهار عدل و ابر رحمت
 باع را از خار پر چین شد در و دیوار گل
 حاسدت گر پا نهد بر روی گل در گلستان
 سازدش از ریزه های شیشه پای افگار گل
 زهره ابریشم دهد از چنگ تا دوزد سهیل
 بازداران ترا بر بهله بلغار گل
 تیر عدلت راست بر رغم کمان چرخ تیر
 خار پیگان غنچه پر ببلیل و سوفار گل

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصیده

باز با صد برگ آمد جانب گزار گل
 همچو نرگس گشت منظور اولو الابصار گل
 آب گل را شیشه از قندیل عرش اوی که هست
 شبنم باغ جمال احمد مختار گل
 گاه پوشد سرخ گاه سبز در فصل ریع
 چون گل و شمشاد باغ حیدر کرار گل
 هر عزل عامل منصوب و نصب نامیه
 کل تمغایست از سلطان دریا بار گل
 می راید گل عیاری ز بلبل نقد صبر
 سرخ عیاریست پنداشی زهی عیار گل
 بیضهها آورد بلبل چشم گل چون سرخ دید
 نا کند آن نرگس بیمار را نیمار گل
 در خسوفی کاش بودی بسته دست ماهتاب
 تا ندیدی داغهای سرخ بر رخسار گل
 در چمن هر برگ گل روی عزیزی دیگرست
 ای عزیز من روا نبود که داری خوار گل
 خشی از فیروزه دارد خشی از یاقوت سرخ
 همچو قصر خسرو خوش خلف نیکوکار گل
 دوش بلبل این غزل میتواند از سرو بلند
 غرق شبم شد بگلشن زآب این اشعار گل
 کای دهانت غنچه و خط سبزه و رخسار گل
 سنبلاش را دوست نرگس لالهات را بیار گل
 از پر سوفار تیرت هست ترکی عشهه ساز
 کو زده پر بر سر از شوخی و بر دستار گل

قصیص غرّا انشا کرد و آن ترکان جاف بغير سخن او نرسید و بدو زیاده التفات و احسانی نفرمود، از تراکمه و اسکندر ملول شد این قطعه در حق اسکندر بن قرا یوسف ترکان گوید،
هجو

زن و فرزند ترکان را گاد * همچو مادر سکندر بد رای
اچه نا گاده مانع بود ازوی * داد گادن بشکر چغتائی

و از تبریز عزیت اصفهان نموده بصحبت شریف مخبر النضلاء و المحققین خواجه صاین الدین ترکه عليه الرحمة مشرف شد و در علم تصوّف پیش خواجه رساله‌ها گذرانید و تربیتها یافت و شناخت و کسب و کمال حاصل ساخت و از دنیا و ما فیها معرض شد و باجارت آن بزرگ دیگر بار عازم دار المرز گشت و از سخنان او بوی فقر و نسیم فنا بدماع خستگان غزل طلب و عنا میرسد و من نتاج طبعه

ای خوش آن روز که از ننگ تن و جان برهم
هر تعلاق که بجز عشق بود ز آن برهم

درد سرتا بکی و زحمت سامان تا چند

ترک سر گیرم و از زحمت سامان برهم

برو ای رشته جان سوزن عیسی بکف آر

تا بذوزر دل و از چاک گریبان برهم

رسنهام از بد و از نیک مرا قیدی نیست

جز نکوبان و نخواه که از ایشان برهم

کاتی نیست خیالات جهان جز خوابی

ناله کن که ازین خواب پریشان برهم

وانصف آن است که در اقسام سخن وری کاتب صاحب فضل است

و درین تذکره واجب نمود از قصاید و غزلیات او ثبت نمودن تا خود

۲۶ نموداری باشد این قصیص مبارکه از نتاج طبع فیاض اوست نور مرقد،

الله بغفرانه اورا نگاه داشت و تربیتی کلی فرمودی و زردادی و او از
غایت نا پروان بکار دنیا در اندنک فرصتی آن مال را بر انداختی و تلف
ساختی، گویند که امیر شیخ ابراهیم صله قصیده ردیف گل که من بعد آن
قصیده بتقام نوشته خواهد شد مولانا کاتبی را ده هزار دینار شیروانی کرم
نمود و او در کاروان سرای شماخی بیکمه آن نقدرا پریشان ساخت و
بشعراه و ظرفاء می بخشید و برقاء و صلحاء قسمتی نمود و بعضی نیز
ازوهی دزدیدند، روزی خادم را فرمود تا طبیعت کند، از جمله آن نقد
بهای یک من آرد موجود نبود، این قطعه فرمود،
قطعه

طبعی را دی طلب کردم که بغرائی پزد

نا شود ز آن آش کار ما و مهمان ساخته

گفت لحم و دنبه گر یام که خواهد داد آرد

گفتم آن کو آسیای چرخ گردان ساخته

بعضی از احباب و مصاحبان اورا ملامت نمودند که پادشاهی درین
نژدیکی ترا ده هزار دینار داده باشد و تو آنکون بهای یک من آرد
۱۵ نداری، مبادا که سلطان ازین طور منکر تو گردد، مولانا کاتبی فرمود که
اگر من بدین مال تحويل دار و خازن شاه جواب محاسبه او بگویم و الا
او احسانی بمن نمود که یک تن بودم و من بهزار تن آن مال را قسمت
نمودم، هرگاه که آن احسان از من باز خواهد من نیز بدان کس حواله
نمایم که مستحقان را بمن دلالت کرده و این بیت بر مصاحبان خواند و
۲۰ گفت ای احباب

زراز برای خرج کند سکه دار پهن * بد بخت مردکی که ورا گردی کند
ای دوستان شما غم گنجینه شیروان شاه مخورید که بدین تهی تحول اند شد
و نیز غم من ه ندارید و بر منشی من دلنشگ مباشد که گنج معانی من
بهراه دارم و از مایه مروت مغلس نخواهم بود، و بعد از آن مولانا کاتبی
۲۵ از دیار شیروان هملک آذری ایجان افتخار و در مدح اسکندر بن قرا یوسف

نام مولانا کاتبی محمد است ابن عبد الله و مولد و منشای او فریه طرق
رواوش بوده که آن موضع از اعمال ترشیز است و ما بین نیشاپور و ترشیز
واقع شده است و کاتبی در ابتدای حال به نیشاپور آمده و از مولانا
سیی خط تعلیم گرفته و کاتبی خوش نویس شد و وجه شخص کاتبی بدآن
جهت تواند بود و در علم شعر نیز وقوف یافت و غرها مصنوع و
طبعی گشت و مولانا سیی از آنجا که شیوه اینای روزگارست بروزگار
او حاصل شد برو دل گران گردید و بعداً او بر خاست، مولانا
کاتبی بفراست آن گرانی را در یافت و از نیشاپور قصد دار السلطنه هرات
نمود و هماره بی تعین و تکلف گردیدی و بشعر و شاعری مشغول بودی
۱۰ اگرچه استحقاق تصدر داشت اما در صفت نعال ظرفاء بسر میرد،
سلطان بایستغیر میرزا اورا جواب قصیده خلاق المعانی کمال الدین اسماعیل
اصفهانی فرمود که مطلع آن قصیده این است،
مطلع

سزد که تاجور آید ببوستان نرگس

که هست در چمن و باغ مرزبان نرگس

۱۰ او جواب کمال را در حد کمال بیان کرده هانا اقران و آکفا از حسد
قدم از جاده انصاف بیرون نهاده سخن اورا وزنی نهاده اند، ازین
خبرت و ملامت بخواندن ایات ظهیر متسلی گشت،
ایات

هر نهفته چو عیناً بماند ز آنکه نماند

کسی که باز شناسد همای را از خاد

هزار بیت بگفتم که آب از آن پچکید

که جرز دیک دگر آیم از کسی نکشاد

هزار دامت گوهر نثارشان کردم

که هیچ کس شبه در کار من نهاد

۲۰ از دل ماندگی سفر اختیار کرد و بجانب استراپاد و گیلان و از آنجا
بدارالملک شیروان افتاد، ملک زاده اعظم امیر شیخ ابراهیم شیروانی تغمیم

(۱۱) ذکر مولانا علی ڈرڈزد استرابادی رحمة الله عليه،

مرد نیکو سخن و خوش محاورہ و زیبا طبع بوده و در خطه ساری و آمل
و دار المز سخن او آوازه داشت و از اقران مولانا کاتبی است و چون
ساده گوی بوده به مطلعی و ریایی از دیوان او قناعت نمودن نیک
نمود،
مطلع

فریاد ما ز دست نگار نقاره چیست
با ما چو رای جنگ ندارد نقاره چیست

و در طاعون عام که در حدود استراباد در شهور سنته اربعین و ثماناهه
واقع شد بود متفکوه او وفات کرد و در مریضه او این ربایی فرمود،
ربایی

زین باقعه چون دل بد و نیم است مرا * از مردن خویشن چه بیم است مرا
گم شد صدی چینین بدرڈزدی من * دُرّی دو سه در خانه پتیم است مرا

(۱۲) ذکر قدمه الفضلاء و اسوة الشعرا مولانا محمد کاتبی نور الله مرقد،
هدایت ازی در شبیه سخن گذاری مساعد طبع فیاض او بوده که از بحر
معانی چندین لامائی خسروانی از رشحات کلک گوهر بار او ترشح یافته،
ذلیک فضل الله یوئیه من یشانه، معانی غریبه صید دام او شک و تومن
نند نکته‌دانی طبع شریف اورا رام گردید، با وجود اطافت طبع و
سخن وری مذاق اورا جای از خخخانه عرفان چشانید اند بلکه از لای
وادی فقر بسرحد یقینش رسانید، نام و شهرت دنیا در نظر هیش خشی
نمودی و شاعر طامع بتزد او ناکسی بودی و شاهد این حال در تجییسات
ده باب بقلم دُرّ نثار رسیده بدین متوال،
ایات

شاعر آبد نامر تو سخنگرد کند * تا قاش و سیم و تومن جر کد
رو حدیث بی ریارا مدح گوی * خاک ره بر فرق مرد مدح گوی

همام سلطانی بودند و بر قول ایشان اعتقاد بود فقیص و تحقیق می نمود و حضرت حق سبحانه و تعالی توافق رفیق گردانید و آن تاریخ مبارک بر انجح صدق و راستی با تمام پوست، اما شاهزاده ابراهیم سلطان بن شاه رخ سلطان در رجب المرجب سنته تسع عشر و ثماناًه بسلطنت فارس موسوم گشت و بر تخت پادشاهی جلوس نمود، پادشاه زاده هنرمند و هنرپرور و مستعد بوده و در رسوم ملکت داری مشار اليه و دین دار بود و در مدح آن شاهزاده مولانا شرف الدین علی طابت ثراه و جعل الجنة منواه میفرماید بیت

در آن روزی که قسمت می نمودند * دو ابراهیم را بخشش فروند
از آن یک گشت آذرا شکستی * وزین یک دین احمدرا درستی

و شاهزاده ابراهیم بروزگار پدر بفضل و استعداد شهره اقالیم بود، فراتی دلکشا و کیاستی رعنای داشت، مشهورست که دفاتر فارس بخط مبارک خود نوشته بود و در زیبائی خط بغاچی بود که نقل خط قبله الکتاب یاقوت المستعصمی نمودی و فرستادی و فروختی و از ناقدان بصیر هیچ کس فرق نیارستی کردن و الیوم کتابها که بر عمارات و مساجد و مدارس فارس نوشته باقیست و درجهها و تعالیهها که مزین بخط شریف اوست بین الکتاب الیوم موجودست، اما در عفوان شباب آن شاه کامیاب با مراض مزمونه مبتلا گردید و روزگار غدار و گردون نا هموار بروزنامه حیات آن شاهزاده علی مقدار رقم فنا کشید و تاریخ سنته اربع و شلیم و ثماناًه ۲۰ سمند حیات از میدان جهان جهانید و طوطی روح پر فتوح خود را از نگ این تنگ فنص و رهانید، بیت

رفت او و ماند اندر دور گفتی بادگار
لطف خط و لطف طبع او بروی روزگار

دهد مرغ را دانه صیاد جلد * پسش در خم دام حیلت کشد
 چه آن کس که در بزم شادی و بخت * می صاف از جام عشرت کشد
 چه آن کس که در کنج دیوار درد * خمار غم و درد و بخت کشد
 سر الجام دست اجل هر دورا * دوان نا سرکوی رحالت کشد
 مییناد کمل سعادت باچشم * که در چشم دل میل غلت کشد
 خلاصش ز دامر مشقت مباد * که از بهر دنیا مشقت کشد
 بیاسای اگر بهره مندی ز عقل * که نادان بیهوده زحمت کشد
 هر آن کس که در سایه بان رضاست * عجیب گر ز خورشید منت کشد
 کسی یافت عزّت که بگستت امید * رجا پیشه نا چار ذلت کشد
 ۱۰ خوشاشیر مردی که پای وقار * شرف و شوش بدامان همت کشد

و بروزگار شاهزاده ابراهیم سلطان بن شاه رخ بهادر جناب مولانا شرف
 الدین علی بزدی در عراق و فارس مرجع فضلاء و اکابر بوده و شاهزاده
 مشار الیه همواره طالب صحبت شریف آن بزرگواری بوده و اعتقادی
 عظیم نسبت مولانا داشته و از مولانا الثناس نمود تا تاریخ و مقامات صاحب
 ۱۰ قرانی تیموری را بقید عبارت در آورد و مولانا شرف بوقت پیری بالثناس
 شاهزاده آن کتاب را تالیف نمود و بظفر نامه موسوم ساخت و فضلاء
 متفق اند که در آن تاریخ مولانا داد فصاحت و بلاغت داده است و آل
 و احفاد و ذریت صاحب قرانی را تا دامن قیامت بسعی پسندیه آن
 بزرگوار نام و مائثر باقی است و الحق صاف تراز آن تاریخ از فضلاء
 ۲۰ هیچ کس ننوشته اگرچه پرکارتر نوشته اند اما طرفه مجموعه ایست ظفرنامه
 و از تکلفات زاید دور و بطبائع نزدیک، گویند که در مدت چهار
 سال مولانا روزگار صرف نمود تا آن تاریخ باتمام پیوست و ابراهیم سلطان
 نیز مبالغی اموال صرف کرد و تاریخی که بخششان و روزنامه‌جیان در
 روزگار امیر بزرگ ضبط نموده بودند از خزانین سلاطین از مالک جمع ۲۰
 نموده و از بعضی مردمان عدل و معیر که بروزگار صاحب قرانی کمیل

میان او و مولانا بدر مشاعره و معارضه دست داد و مولانا کاتبی در حق بدر این قطعه برین منوال میفرماید،

لقب کاتبی دارم ای بدر اما * محمد رسید اسم از آسمان
مرا نام باشد محمد تو بدری * بانگشت سپاهات بر درام
و این مطلع بدر راست،
مطلع

مستانه ز مرغ دل من ساز کبابی * وز دین گریان منش زن نمک آبی
بعضی سخنان مولانا بدر را از اشعار مولانا کاتبی افضل میدانند و اعتقاد
اهل سرقند خلاف این است،

(۱۰) ذکر قدوة الفضلاء زينة العرفاء مولانا شرف الدین علی یزدی

رحمۃ اللہ علیہ،

۱۰

فضیلت او از شرح مستغنى است در فنون علم مشارالیه بوده است و با وجود فضل و علم از مشرب فقر با نصیب است و در تهذیب اخلاق و صفاتی ظاهر و باطن زینت یافته و بسی با عارفان و محققان صحبت داشته و استفاده نموده و مؤلفات او در آکثر علوم مشهورست خصوصاً در علم معیّناً که درین طریق صاحب فن است و جهت تبریک از اشعار مولانا قطعه درین تذکره واجب بود ثبت نمودن،

اگر ابلق دهر در زینت کشی * و گر خنگ چرخت جنیبت کشد
و گر روضه عیشت از خری * خط نسخ بر ذکر جنت کشد
مشو غرّه کین دور دون ناگهت * قلر بر سر حرف دولت کشد
جهان باره غرو بکران ظلم * درین تنگ میدان بنویست کشد
گهت بر نشاند بخت مراد * گهت زیر پالان نکبت کشد
زمانه چو بادست و باد از نخست * نقاب از رخ گل بعزمت کشد
پس از هفتۀ در میان چین * نشرا بخاک مذلت کشد

سته نسخ و ثمانائه، حکایت کنند که سلطان عمر بوقت آنکه بحرب شاهزاد
بهادر میرفت در اسلامیه طوس بزیارت شیخ العارف قدمه الحقین شیخ
عیی الدین الغزالی الطوسي قدس سرہ رفت و گفت شیخنا از شاها الناس
میکنم که فاتحه در کار من کنید تا خدای جل و علا مرا بر شاهزاد طفر
ه دهد، شیخ در جواب فرمود که ای شاهزاده من این کار هرگز نکنم زیرا
که شاه رخ مردی عادل و خدای ترس است و تو بی باک و منهور و نیز
او ترا بمحابی پدرست شکست او طلیدن و ظفر و فتح تو خواست از
طريقت و شریعت دورست و من خود هرگز این نکنم، شاهزاده عمر از
شیخ رنجیک شد و بخشم درو نگریست و گفت ای شیخ مرا چون ی بیانی،
۱. گفت ترا مخلوقی ی بیم بقوت از همه کمتر و بجهل از همه بیشتر و هرگز با
همه برابر و بقیامت از همه کهتر، شاه زاده میخواست تا شیخرا اینا رساند،
اندیشه کرد که کاری که از ایندی او بزرگترست در پیش دارم، اگر
خدا مرا فتح داد یقین داشم که همت درویشان اثر ندارد چرا که کار
بعکس افتاد و اگر شکسته شدم پس از راستی که گفته چرا رنجیک شوم،
۲. بر خاست و از پیش شیخ یرون شد، اصحاب و مریدان شیخ گفتند شیخنا
اگر این مردرا خدا فتح دهد ما در خراسان نتوانیم بودن، شیخ فرمود که
رضای خدا از خراسان افزوون باشد بلکه از هژده هزار عالم، اگر در
خراسان نتوانیم بودن در عراق باشیم اما از مکاره ریا و سخط خدا نتوان
گریخت، خوش و قتی که مشایخ طریقت با سلاطین کلمه حق بدین منوال
میگفته‌اند و اندیشه نی کرده اند بخلاف این روزگار که باب نصیحت و
کلمه حق بکلی مسدود شد،

(۹) ذکر ملک الشعرا مولانا بدر شیروانی نور الله مرقد و مضجعه،

مرد خوشگوی و نادره جوی بوده و در شیروان و مضامفات آن سالها سر
۲۴ آمد طایفه شعرا بوده و مولانا همین‌کاتبی از خراسان چون بشیروان افتاد

کرده این مصراج بدو نوشت ،
 مصراج رندی و هوسنای در وقت شباب اوی ،
 و او فی الحال این مطلع این غزل بخواجه حافظ فرستاد ،
 مطلع این خرقه که من دارم در رهن شراب اوی
 وین دفتر بیهعف غرق هی ناب اوی
 غزل و این غزل خواجه رستم راست ،

گر ز خرگه ماه من دامن کشان بیرون رود
 دود آه عاشقات از آسمان بیرون رود
 آخر ای عاشق مذ جور یار آه بر مکش
 باز ناید تیر هرگه کر کهان بیرون رود
 هی بر آید هر زمانم آه دور از روی یار
 ترسم آخر در میان آه جان بیرون رود
 گوئیا از آسمان منشور غم آمد با
 کی تواند کس ز مضمون نشان بیرون رود
 رحم کن بر حال رستم پیش از آن روزی که او
 از میان گرد کنار و از جهان بیرون رود

و خواجه رستم سمرقندی نیز بوده و خوشگوست اما سخن او درین دیار
 شهرتی نیافته و دیوان رستم خوریانی مشهورست مشتمل بر قصاید و
 مقطعات و غزلیات ، اما شاهزاده عمر بن امیرانشاه گورگان بعد از واقعه
 پدرش در ری و فیروزه کوه حکومت یافت ، پادشاه زاده مدبر و دلاور
 بود و استراپاد و جرجان را مستخر ساخت و با عم خود شاهرخ سلطان دم
 عصیان و خلاف زده و از جرجان و استراپاد و مضافات آن لشکری
 جمع نموده آهنج حرب شاهرخ بهادر نمود و در حدود ولایت جام با
 سلطان شاهرخ بهادر مصاف داد و شکست یافت و کان ذلك فی شهر

تجاهل العارف که شیوه شاعران و دروغ گویان است برای مصلحت دنیا
آن سلطان بر خود بست و آن شخص خود بتحقیق شاهزاده باقرا بود اما
تدبیری کرد که عیب برادر زاده کشتن بد و عاید نگردد، القصہ بسبب
شیرینی ملک نا اعتماد زهر برادر را شکری پندارد و دلستگی این سرای
نافرجام دل آدمی را خلوتخانه دیو غرور و هوا میگرداند،
شعر

دنیا نیزد آنکه پریشان کنی دل * زهار بد مکن که نکردست عاقلي
این پنج روزه مهلت ایام آدمی * آزار مقبلات نکد هیچ مقلمی
درویش و پادشه نشنیدم که کردند * بیرون زیک دو لقمه بروزی تناولی
حق تعالی ذات ملکی صفات این پادشاه اسلام پناه را که ظلّ ظلیل او بر
۱. مفارق شکسته دلان خراسان محدود است سالها بر مستد خلافت و سلطنت
متمکن دارد که چراغ دودهٔ تیمور گورگان از شرارهٔ تیغ گوهر افسان او
روشن و خارستان خراسان از بهارستان عدل او گشن است و چندانکه
باپرا سلطان و عمر شیخ بهادر را در روضهٔ جنان فی مقدعِ صدقی عِندَ
ملیکِ مقدیر درجات است این خسرو غازی و فرزندان کامکار و عشاير
۱۰ و اقربای دولت شعار اورا در بسیط زمین سلطنت و ملکت مستدام
داراد مجید و آله الامجاد،

(۸) ذکر مفتر الافضل خواجه رستم خوریانی رحمة الله عليه،

خوریان قریب ایست از سلطان و خواجه رستم مردی خوشگوی و لطیف
طبع بوده احیاناً عملداری کردی، مرد معاشر بوده و آنچه از عملداری بروز
۲۰ بدست آورده شبرا با لطیف طبعان خوردی، گویند که بوقت وزارت
خواجه حافظ رازی که یکی از وزراء فاضل بوده و در زمان امیرزاده
عمر بن امیرانشاه بن امیر تیمور گورگان کافئ ملک و مدبر دولت او بوده
و عمل دهستان بر خواجه رستم قرار یافت و خواجه رستم پیرانه سال
۳۰ بلهو و طرب زندگانی میکرد و خواجه حافظ اورا درین طور ملامت

گذشت، اما خسرو کیخسرو فر و سیاوش منظر بایقرا بهادر انار الله
برهانه از جمله اولاد عمر شیخ بهادر دری بود یکانه و نازش اهل زمانه،
حسنی که یوسف بخواب ندیده و شجاعتی که رستم در هفت خوان او صاف آن
نشین و این ایات هانا او صاف کمال آن شاهزاده را شاملاست، ایات

در رزم رستم تو و در بنم حاتم

گردون ترا عنان و قدر بهر آن دهد
نا بخر بر زنی چو به پیشت قدر نهد
وز هر کین کشی چو بدستت عنان دهد

و بایقرا میرزا بعد از واقعه برادران در فارس خروج کرد و لشکری
۱ جزو نیزه گذار جمع نمود و دم استقلال و حملکت گیری میزد و در سخاوت
و مروت داد مردی بداد، فضلاً مقرر داشته اند که در حسن صورت و
سیرت و مردانگی در خاندان صاحب قران مثل بایقرا بهادر شاه زاده
ظهور نیافشه، شاهrix سلطان بدفع او در ثانی شعبان المظمم سنه عشر و
ثماناه لشکر بفارس کشید و او میتواست تا با عم مصاف دهد، امرای او
۲ خلاف نمودند و ازو روی گردان شدند و او براه بیابان بطرف چه و
مکران افتاد و مدّتی در صحرا و بیابانها گردید تا در حدود گرم سیر
و غور دو باره بر شاه رخ سلطان خروج کرد و علی الدوام شاه رخ
سلطان ازو اندیشه ناک و هراسان میبود تا در حدود سنه تسع عشر و
ثماناه بطبع و رغبت بزند. عم آمد و شاه رخ سلطان او بدار ما و راء
۳ النهر فرستاد و بر رضای شاه رخ سلطان و سعی الغ بیگ گورگان آن زیله
سلطانین مسموم گشت، و نیز میگویند که نه چین است بلکه آن کس که
اورا بسرقند فرستادند نه شاهزاده بایقرا بود و شهزاده بایقرا را هم در
اردوی شاهرخی بدرجه شهادت رسانیدند، حکایت کنند که چون شهزاده
بایقرا بهادر را بحضور شاه رخ سلطان رسانیدند گفت تو بایقرا نیستی،
۴ منکر شد و گفت شخصی که خود را بسلطانین مانند سازد کشتنی است و

یا مگر در عبارت ترک * بش یوز آلتون دویست دینار است
چون شاهزاده مکرم باقرا بهادر این قطعه مطالعه کرد خدابند و
مولانارا تحسین نموده گفت در عبارت ترکی بش یوز آلتون هزار دینار را
گویند و فرمود تا هم در آن مجلس هزار دینار نقد تسلیم مولانا نمودند و
مولانا هم در آن مجلس این بیت انشا فرمود،
بیت

بحر عیان است گویا خاطر فیاض شاه

ابر نیسان است گویا دست گوهر بار او

اما سلطان علی مقدار عمر شیخ پهادر قرۃ العین صاحب قرانی تموری بود
واز فرزندان کامکار در نظر صاحب قران هیچ کس را بدستور او جاه
۱۰ و مرتبه نموده و در اوّل ملک فرغانه را که اندکان گویند بدو ارزانی
داشت و او از غایت شجاعت و مردانگی دمار از نهاد خنان مغول بر
آورد و قر الدین را منکوب و ضعیف ساخت و مغول اورا سر نهادند و
دست نصدی از آن سرحد کوتاه کردند و از توهم او باسایش آبی نیخورند
و روزگاری آن دیار را ضبط کرد، چون صاحب قرانی در جین عالم
۲۰ آرایش آئین سروری تقریس کرد فارس را تا حد بصره و خوزستان بدو
ارزانی داشت و آن شهزاده علی مقام دوست پرور دشمن سوز از قضای
کردگار در جنگ قلعه از قلاع خوزستان بوقت عزیمت لشکر روم تیر
خورد و بدروجه شهادت رسید و حضرت صاحب قرانی را آتش فراق آن
خلف باختناق دود از نهاد بر آورد و این رباعی مناسب حال پیشوای
ریاضی

ای رانک بیدان قضا از من پیش * بر ریش دلم زده ز محنت صد نیش
گنتم که تو وارثم شوی در هر کیش * رفتی و مرا گذاشتی وارث خوش
و منصب آن شاهزاده مغفور را صاحب قرانی بفرزندان گراش نامزد فرمود
و هر یک از آن شهزادگان بحکومت و سلطنتی مخصوص بودند چنانکه
۳۰ شطری از حالات امیرزاده پیر شمید و امیرزاده اسکدر و امیرزاده رستم

عراق آمد و شعرا را با او جز طریق مدارا و مواسا چاره نبود چرا که مرد فصیح و تیز زیان بوده و همکان ازو هراسان بودندی و اورا استاد خطاب کردندی و در حق خواجه عصمت الله این بیت بد و منسوب است،

بیت

در بخارا خواجه عصمت گرچه دارد شهرتی
در خراسان خواجه عصمت نیست بی بی عصمت است
و این غزل برنندق میرمامید ،

غزل

لب شیرین تو با تنگ شکری ماند
دُرِّ دندان تو با عقد گهری ماند
قند با آن هه دعوئ لطافت کوراست
یک حدیث از شنود پیش تو در می ماند
گر به بستان بخرای پی ایشار رهت
گل خندان بدهن خورده زری ماند
بادران در شکن زلف مسلسل مگذار
که سقیم است در آن راه گذری ماند
یادگار از بگذارند کسان در عالم
از برنندق سخن و فضل و هنر می ماند

حکایت کنند که وقتی که پادشاه زاده بایقرا در تحت بقعه جلوس یافت مولانا برنندق را صله مدحی که جهت آن حضرت انسنا نبوده بود پا نصد ۲۰ دینار عطا فرمود و پروانجی دویست دینار نوشته، مولانا برنندق این قطعه نظم کرده بعرض شاهزاده رسانید ،

شاه دشمن گداز دوست نیاز * آن جهان گیر کو جهان دار است
 بش بیوز آلتون مرا نمود انعام * لطف سلطان به بنن بسیار است
 سیصد از جمله غایب است اکونون * در برآنم دو صد پدیدار است
 ۳۵ با مگر من غلط شنیدسم * یاکه پروانجی غلط کار است

و هماره با شکوه و مهابت خود نازان بودی و از روی تفاخر ایات
مهابت آنگیز خواندی و نیز بخود اشامودی و فرمودی، بیت
یاجوج حادثات جهان را چه اعتبار با من که در شکوه چو سدّ سکدرم
چون آوازه استیلای آن شاهزاده عالی مقدار بگوش شاهرخ سلطان گورگان
رسید که اخوان و عشایر ازو خیر و بیقدار شدند و نیز داعیه تسخیر
دارالملک اصلی دارد و غوغای سلطنت با فراد دماغ اورا تشویش میرساند
شاه رخ بهادر گورگان در شهر سنه اربع عشر و ثمانائه بقصد امیرزاده
اسکندر لشکر بعلق عجم کشید و امیرزاده رستم التجا بشاه رخ سلطان
آورد و از حدود اصفهان اسکندر میرزا مهزم شد و عاقبت بدست شاه
۱. رخ سلطان گرفتار شد و بسعی گوهرشاد بیکم شاه رخ سلطان بدان رضا داد
نا دو چشم آن شاهزاده که غیرت حور عین بود همچو عین نرگس از
کسوت نور عاری ساختند و دیده آن جوان جهان نا دیده را از نور بینائی
معزول گردانیدند و کان ذلك في يوم الجمعة ثانی جمادی الاول سنه
سیع عشر و ثمانائه، و از فضلاء و شعراء که بروزگار سلطان اسکندر
۲. در عراق عجم و فارس ظهور یافته‌اند از علماء مولانا معین الدین نظری
است که در علم سرآمد روزگار بوده است و مقامات و حالات اسکندری
و تاریخ او در قید عبارت آوردی و از فضلاء و شعراء مولانا حیدر
بوده است که در ترکی و فارسی اشعار ملیح و پسندیده دارد و جواب
مخزن الاسرار شیخ نظایر را بترکی بنام امیرزاده اسکندر پرداخته،

(۷) ذکر مولانا برندق بخاری نور الله مرقد،

۲۰

مردی خوش طبع و ندم شیوه بود و طبع او مایل بطایبات و هزل
بوده است و اشعار جدرا نیز مضبوط و متین میگوید و او مداح و
تریبیت یافته شاهزاده عالی مقدار بایقرا بن عمر شیخ سلطان بن امیر تمور
گورگان است و از بخارا و سمرقند در ملازمت آن شاهزاده بخاراسان و ۲۴

بعد از آن در آتش سوزان شدم * نان شدم شایسته هر خوان شدم
 این زمان در چنگ چنگالم اسیر * میخورم مالش ز هر برنا و پر
 چنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشتم میدهد هر جا که هست
 با تو این ترکیب هم هست این زمان * روح روغن نفس خرما جسم نان
 ه مالشت دادند در لاك فلک * شد مگس ران گرد خوانتر را ملک
 آن مگس در آن میان ابلیس بود * گرد چنگال تو در تلیس بود
 قصد شیرینی کرد دام مگس * زین مگس این نشد چنگال کس
 از عبادت رو مگس رانی بساز * با مگس چون کودکان چندین میاز
 از برای زاد راه آن جهان * خیز و چنگالی بنه در توشه دان
 ۱۰ باش چون بسحاق دام چرب و نرم * در میان آب سرد و نات گرم
 نات گرمت شهرت حیوانیست * آب سردت حکمت انسانیست
 سر انسان در لباس نان و آب * گفته شد و الله اعلم بالصوماب

زیاده برین اوصاف خوان نعمت ابو اسحاق در اشتها حدّتی پیدا میکند و
 مصلحت گرسنگان مفلس نیست، آللهم آرزو قنای بغير حساب، اماً پادشاه
 ۱۵ زاده محترم اسکندر بن عمر شیخ بهادر بن تیمور گورگان در شیوه مکارم
 اخلاق و مردانگی و کرم قصب السبق از اقران و اکفا ربود و بعد از
 وفات صاحب قرانی بر فارس و عراق عجم مستولی گشت، شهزاده معاشر
 و خوش طبع بوده و لشکری آراسته جمع نموده و فارس را از تصرف
 برادرش پیر محمد میرزا بیرون آورد در رمضان المبارک سنه سیع و ثمانائه
 ۲۰ با معصوم و بسطام که از امرای بزرگ قرا یوسف ترکان بوده اند در سر
 پل خزرده مصاف داد و بعد از آن باهنگ برادرش امیرزاده رستم
 لشکر باصفهان کشید و شهر را محاصره کرد و رستم بهادر ازو گرجخنه
 باذر بایجان رفت و اسکندر اصفهان را بگرفت و خواجه احمد صادر را که
 بزرگ و فاضی اصفهان بوده بقتل رسانید و در چهارم ذی الحجه سنه ثلاث
 ۲۵ عشرين و ثمانائه استيلای اسکندری در فارس و عراق عجم درجهٔ اعلى یافت

ما یه ام بنهاد مقداری که خواست * شیر بودم بعد از آم کرد ماست
 بعد از آن در مشک بازم مسکه کرد * بر سرم بگذشت چندین گرم و سرد
 آن زمان در معرض آتش شدم * تا ز دردی صافی و بیغش شدم
 مدنی در خیگ افتادم بیند * تازه میبودم ببوی گوپسند
 گاه در کاچی شدم گه در اماج * ساعتی در کاک و روزی در کاج
 در کلیجه یک زمان سرگشته ام * در میان بکشات آگشته ام
 آشیت رویم ز حلوای شکر * در نمکزی میرود دودم بسر
 با عسل هرگه که تنها ی شوم * هچو شبنم زیر و بالا ی شوم
 گاه در ماتم شوم در شب غریب * گه رسد از سفره سورم نصیب
 ۱. گاه دارم با هریسه ما جرا * گاه در دست برخیز مبتلا
 این زمان در چنگ چنگالم اسیر * میخورم ماش ز هر برنا و پر
 چنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشالم میدهد هر جا که هست
 بعد از آن نان حال خود اظهار کرد * مرد معنی واقف اسرار کرد
 گشت بودم گندم باغ بهشت * رُسته از آب و گل عیبر سرشت
 ۱۵ ناگه افتادم بانبار جهان * بارها در چاه گردیدم نهان
 بعد از آن در خاک راه رکاشتند * مدنی بی مونسم بگذاشتند
 ناله میکردم که ای پروردگار * رحمتی بفرست از خاکم بر آر
 حق بلططم روزئ دیگر بداد * وز نومر فیروزئ دیگر بداد
 سرکشی آغاز کردم از غرور * دلبی میکردم از نزدیک و دور
 ۲۰ باد قهری بر سر سیزم وزید * شد جوانی نوبت پری رسید
 سر جدا کرد از تم دهقان بدلس * کاه پاشیدم پوشیدم پلاس
 پایمال گاو گشتم ناگهان * نا شدم القصه در بار خزان
 بر سرم گردید سنگ آسیاب * نا بر آمد گردم از جان خراب
 گه مقید در بُن انبات شدم * گاه در غربال سرگردان شدم
 ۲۵ مشتما خوردم ہنگام خیر * تا بهادم پای بیرون از فطیر

اجنبی افتاده بر خوانف چنان * چون فقیری در میان منعهان
 سر بسر اجزای او بی استخوان * روغش رفق چو خون اندر رگان
 چرب و نرم و گرم و خوشوار آمد * محمر هر صاحب اسرار آمده
 مرد صاحب دل چو در اثنای حال * کرد از ترتیب و ترکیب سوال
 ه گفت اصل روغن و خرما و نانست * ذوق شیرینی من در هر دهانست
 ارده و روغن ببر لال آمدست * نام من از غیب چنگال آمدست
 مرد معنی چون ازو بشنید راز * گفت یک یک حال خود گوئید باز
 اولا خرما سخن سر باز کرد * سرگذشت خوبش را آغاز کرد
 گفت بر نخل چو برگ و ساز بود * چشمها بر منظر من باز بود
 ۱۰ پرورش هی یافتم از ماه و خور * ابر و بادم بود فراشان در
 سبز و سرخ و زرد هی بودم لباس * از سیمه کاری پوشیدم پلاس
 اڑه قهرم قضا بر سر بخواست * آنچنان کاندر تن من جان بکلست
 از سر نخل بر شیب انداختند * ز آن فرازم بر نشیب انداختند
 هر زمانم همنشیف دیگرست * آنجوردم از زمین دیگرست
 ۱۵ در سفر با گردگام در جوال * میکشم از کلکل او قیل و قال
 گه گلیم ارده دارم من بدوش * گاه دارم فوطه نان ستربوش
 یک زمانم جوز باشد همنشیف * ساعتی با شیر و انجیر قریب
 در میان شیرهارم هی پرورند * با برج و شیر نیزه میخورند
 ناگهان در دیگر حلوائی شدم * بعد از آن دوشاب خرمائی شدم
 ۲۰ این زمان در چنگ چنگالم اسیر * میخورم مالش ز هر بزنا و پیر
 چنگ چنگالی مرا دارد بدست * گوشمال میدهد هرجا که هست
 روغن آمد از پی او در مقال * یک یک میگفت با او شرح حال
 گفت بودم در میان فرش و دم * در درون گوشندهان حشم
 هر زمان در سبزه گردیده * هر گلی از مرغزاری چیده
 ۲۵ دایهام دوشید از پستان میش * در دم بیگانه کرد از یار خوبش

مصرع

عقل گوئی دهان شیرین نگردد،

اماً از گننهای ابو اسحاق هر چند مقلسان را ضررست از جهت خاطر
متوّلان و اصحاب تعمیم یک ریاضی و مشتوى چند خواهیم آورد که بسیار
ه مستعدانه و ظرفانه گفته است،

نرگس که شبیه است پیشمن خوش دلبر
گویند که دارد طبقی سیم پر از زر
در دیده اسحاق نه زر دارد و نی سیم
شش نان تلک دارد و یک صحن مزغم

۱. حکایت کنید که بروزگار پادشاه زاده اسکندر بن عمر شیخ میرزا ابو اسحاق
همراه ندمی مجلس بود و چند روزی مجلس پادشاه حاضر نشد، روزی که
مجلس آمد شاهزاده پرسید که مولانا چندین روز کجا بودی، زمین خدمت
بوسید و گفت ای سلطان عالم یک روز حلاجی میکنم و سه روز پنه از
ریش بر می چینم و این بیت فرمود،

۱۵ منع مگس از پشمک قنده کردن * از ریش حلاج پنه برداشتن است
و گویند که مولانا ابو اسحاق ریش دراز داشته از قاعده بیرون و از
گفتهای مولانا ابو اسحاق مشتوى که در جواب شیخ سعدی گفته که شیخ
در مناظره و سوال و جواب جنگی و ادوات جنگ گفته او در باب
چنگالی گفته است نوشته می شود ان شاء الله تعالى،

۲۰ بر کنار سفره صاحبدلی * چون نشست افتاد اورا مشکلی
لوت خواران دید پیرامون خوان * مرغ و ماقوت و مزغم در میان
قیمه پیش ماستبا بهاده سر * نان و بربان دست با هم در کمر
فرنگ و پالوده رو در روی هم * رشته و لوزینه هم زانوی هم
در میان قوت هم بر گشته بود * کر بیانش عقل کل سر گشته بود
۲۵ چرب و شیرین بود و از حلی نبود * پایش از سر سر ز پا پیدا نمود

گر تو بدانی که بد چگونه قبیح است * هیچ نیاید ز تو که نیک نیاشد
و عمر شریف میرزا الع بیگ گورگان پنجاه و هشت سال بود و سلطنت
او در خراسان هشت ماه و در سمرقند در عهد پدرش شاه رخ سلطان
چهل سال بود و تاریخ وفات میرزا الع بیگ عزیزی برین منوال
ه فرماید ،
تاریخ

الغ بیگ مجر علوم و حکم * که دین بیرا ازو بود پشت
ز عباس شهد شهادت چشید * شدش حرف تاریخ عباس کشت
نوع دیگر

سلطان فلک قدر الع بیگ سعید
در هشتم ماه رمضان گشت شهید
آن شب که شهید شد قیامت بر خاست
تاریخ هیبت شب قیامت گردید

و از علما و مشائخ طریقت و شعرا که بروزگار شریف میرزا الع بیگ
ظهور یافته‌اند مولانا معظم مولانا علاء الدین شاشی بوده علیه الرحمه
۱۵ که در علم ظاهری یگانه بود و از مشائخ خواجه حسن عطار قدس سرّه
و از شعرای بزرگ خواجه عصمت الله بخاری و مولانا کمال بدخشی بوده
رحمه‌ها الله تعالی ،

(۶) ذکر امتحان الظرفاء مولانا ابو اسحاق شیرازی رحمة الله عليه ،

مرد اطیف طبع و مستعد و خوش گوی بوده و در شهر شیراز هماره
۲۰ مصاحب حکام و آکابر بودی و از اجنباس سخن‌وری اشعار اطعمه را
اختیار نموده و درین باب چون او کسی سخن نگفته است و رساله‌های
او در باب اطعمه مشهورست اما آگرچه متنعمن را جهت بدرقه اشتها و
آرزو نفعی میدهد عاجل اما مفلسان را و بی نوايان را ضرری میرساند چه
۲۴ آرزو زیاده هی گرداند و دست رس چون نیاشد محروم و محظوظ میشود ،

آن پادشاه عالم عادل را بدرجه شهادت مرتفع گردانید و بعد از هفت ماه و کسری سیّاف اجل انتقام ازو نیز کشید و دوستکانی که چشانیت بود چشید، لا جرم عاقبت ظالمان چنین باشد، نظم

پدرگش پادشاه را نشاید * و گر شاید بجز شش مه نپاید

۱۰ اماً امام بزرگوار استاد البشر فخر الدین رازی اعلی الله درجه در کتاب حدائق الانواری آورد که در خاندان اکاسره هیچ پادشاه اصیل تر از شیرویه نبوده که او شیرویه بن پرویز بن هرمز بن انوشیروان بن قیاد بن فیروز بن یزدجرد بن هژام گورست و بهرام نیز پشت به پشت بارداشیر بابکان میرسد و اردشیر نیز پشت به پشت بکیقباد میرسد و کیقباد نیز پشت به پشت با فریدون میرسد و افریدون نیز بچند صلب بکیومرث میرسد و کیومرث بزعم نسایه عجم پسر آدم است و آن شاهزاده اصیل کار خسیس کرد و پدر را بکشت و بعد از شش ماه بعلت طاعون مجھنم رسید، و در خاندان خلفای عباسی نیز اصیل تر خلیفه مستنصر بوده و او مستنصر بن متوكّل بن معتصم بن رشید بن مهدی بن منصور بن محمد بن علی بن عبد الله بن عباس است و بچند پشت خلیفه بوده است و نسب محترم آل عباس به بني هاشم که افضل انساب بني آدم است میرسد، مستنصر نیز پدر را بکشت و شش ماه زیاده نزیست تا معلوم شود که بنسب محترم فخر نشاید کرد نقوی و خداترسی شرطست، و حال عبد اللطیف نیز هین معنی دارد که او عبد اللطیف بن الغیّگ بن شاهرخ بن تیمور گورگان است و اجداد امیر تیمور نیز اکابر و سلاطین بوده اند و این پادشاه زاده سورین بخت در حجرات تربیت شاه رخ نشو و نما یافت و شاهرخ سلطان را با او زیاده از تمامی اولاد و احفاد اهتمام و محبت بودی و با وجود این همه اعزاز و اکرام و حسب و نسب او نیز چون آن دو شورین بخت که ذکر ایشان رفت شهره ایام و نکوهیه خواص ۲۰ و عquam شد و این بیت در حق او مناسقی دارد، بیت

نمودند، میرزا الغ بیگ گورگان چاره جز انصراف ندید و بوقت عزیمت عراق از پل آب روشن که از توابع جوین است مراجعت نمود و در ان حال امیر یار علی ولد سکندر قرايوسف که ساها در قلعه نرتو که از توابع دارالسلطنه هرات است محبوس بود خلاص یافته خروج کرد و هرات را بگرفت و این نیز مدد ضعف الغ بیگ گورگان شد، بلطف و مضافات آن را بولد خود عبداللطیف داد و خود از جیون عبور نمود و بواسطه اعزاز و اکرام که در حق عبد العزیز فرزند کهتر بجا هی آورد عبداللطیف را شیطان اغوا کرد تا بر پدر عاصی و یاغی شد و مدت سه ماه در کنار جیون با عبداللطیف الغ بیگ گورگان را محاصره بود و در ۱۰ اثنای آن حال اهل ارغون که از تراکم ترکستان اند سلطان سعید ابو سعیدرا پادشاه بر داشته از اردوی الغ بیگ جدا شدند و شهر سمرقند آمدند و شهر را محاصره کردند، ضعف میرزا الغ بیگ را این خود سکه بود که بر زر زندن، بضرورت روگردان شد میل سمرقند نمود و عن قریب عبداللطیف جیون را عبور کرده عزم سمرقند کرد، الغ بیگ گورگان ۱۵ پذیره شد و در شب عیان معظم سنه ثلث و خمسین و ثمانائه در نواحی سمرقند میان پدر و پسر مضاف دست داد و عبداللطیف ظفر یافت و الغ بیگ میرزا التجا بقلعه سمرقند برد و میرانشاه قورچی که از تربیت یاقوتگان او بود اورا در قلعه راه نداد و حرام نمکی ظاهر ساخت، بالضروره بمحدود ترکستان گریخت و عبداللطیف بر تخت سمرقند جلوس کرد و الغ بیگ ۲۰ گورگان را گاشتگان او در شاه رخیه مدخل ندادند، میخواست تا التجا با ابوالخیر خان برد باز اندیشه کرد که شفقت پدر و فرزندی در میان است، بطرف فرزند بی مرؤت بسمرقند مایل شد و در شهر رمضان المبارک سنه مذکوره ناگاه پیش فرزند بی محابا در آمد و آن بدیخت در اول پدر را مراعات و اکرام نمود فاماً شیطان برو امیر شد و دل اورا بر ۲۵ قتل پدر خریص گردانید و در لب آب سوج که بیرون شهر سمرقندست

مذکوٰت نسخه اول پیدا شد، هر دو نسخه را با هم مقابله کردند اختلاف بجز
چهار پنج موضع نیافتند و ازین نوع نوادر از طبع و ذهن آن حضرت
فراوان نقل کرده‌اند، اما شیخ عارف آذری علیه الرحمه فرمود که من در
شهرور سنه ثمانائه در قراباغ هر راه خال خود که قصه خوان امیر کیر
صاحب قران تیمور گورگان بود بخدمت الغیّگ میرزا افتادم در ایام
طفولیت و مذکوٰت چند سال بنشاط کودکی با شاهزاده بازی کردی و سر
و حکایات گفته‌ی واورا چنانکه رسم اطفال است با من انسی و حالی بودی
تا در شهرور سنه اثنی و خمسین و ثمانائه که پادشاه مذکور خراسان را فتح
کرد و در اسفراین نزول فرمود بعد از آنکه صبح شیب از شام شباب
۱۰ مشتعل شد بود بر خاستم و بخدمت پادشاه شتافتم، از دور که مرا دید
در لباس فقرا و صلحاء بعد از تقدیم سلام و پرسش فرمود که ای درویش
تو مصاحب و جليس قدم مائی نمای، آیا تو خواه هرزاده قصه خوان ما
نیستی، من تعجب نمودم از ذهن دراز و حافظه پاک پادشاه و گفتم بلى
هستم، حکایات قراباغ و غزو گرجستان و تعجبهای آن دیاز در میان
۱۵ اورد، آنچه بیاد داشتم جواب گشتم ازین نوع دقیقت از خاطر آن پادشاه
بسیار نقل است زیاده ازین این تذکره تحمل نیاورد، و بعد از وفات
شاه رخ سلطان میرزا الغیّگ گورگان از ما وراء الهر لشکر بخراسان
کشید و ملک موروی طلب کرد و امیرزاده علاء الدوله با او مخالفت
نمود و در حدود ترناپ من اعمال بادغیس حرب افتاد و ظفر الغیّگ
۲۰ گورگان را بود و تمامی خراسان را مستحکم ساخت و نود هزار لشکری داشت
و در آن هجوم و ازدحام خراسان خراب و بی آب شد و آثار آن خرابی
اليوم ظاهرست و در شهر رمضان المبارک سنه اثنی و خمسین و ثمانائه
بو نق که پادشاه الغیّگ بضبط خراسان مشغول بود شهر سمرقدرا ابو
الخیر خان محاصره کرد و لشکریان الغیّگ گورگان چون غنیمت بی حد
۲۵ یافعه بودند و میخواستند که آن غنایم را بوطن رسانند فوج فوج فرار می

متفق اند که بروزگار اسلام بلکه از عهد ذو القرین تا این دم پادشاهی
مجهمت و علم مثل میرزا الغ بیگ گورگان بر مستقر سلطنت قرار نیافته،
در علوم ریاضی وقوف تمام داشت چنانکه رصد ستارگان بست باافق
حکماء عهد خود چون مخترع الحکماء و العلماه قاضی زاده روی و مولانا
غیاث الدین جشید و آن هردو بزرگوار فاضل آن کار بالتمام نا رسانید
وفات یافتند و سلطان همگ همت بر اتمام آن کار گذاشته باقی رصدرا
میرزا بالتمام رسانید و زیج سلطانی اخراج نمود و خطبه بنام خود نوشته
واليوم نزد حکماء آن زیج متداول و معتبر است و بعضی آن را بر زیج
نصیریه ایلخانی ترجیح میکنند و در خطه سمرقند مدرسه عالی بنا فرمود که
۱۰ در اقالیم بزینت و رتبت و قدر آن مدرسه عالی نشان نمیدهند واليوم
در آن مدرسه عالی زیاده از صد نفر طالب علم متوطن و موظف اند و
بعهد پدرش شاه رخ بهادر چهل سال باستقلال سلطنت سمرقند و ما
وراه النهر کرد و در رسوم سلطنت و داد و عدل قاعده های پسندیده
داشت، گویند که بعد او از یک جریب زمین که چهار خروار محصول
۱۵ آن بوده چهار دانگ فلوس مال و خراج میگرفته اند که بحساب دراهم
نقره یک دانگ باشد،

عدل بر شاه چون امیر شود * آهو از شیر شرزه سیر شود
حکایت کنند که فرات و قوت حافظه میرزا الغ بیگ تا حدی بود که
هر جانوری که اندختی و آن جانور هر شکاری که کردی تاریخ آن را
۲۰ ضبط کرده بر لشنه نوشته اند که پس از روز بوده و در کدام محل و از
جانوران چه جانور صید شد، از قضا آن کتاب غایب شد و چندانکه
کتاب را طلب کردند نیافتدند و مستحفظان کتابخانه ترسناک شدند، پادشاه
الغ بیگ فرمود غم مخورید که تمام آن قضاها را من اوله الى آخره بیاد
دارم، کتاب را طلب فرمود و پادشاه تواریخ میگفت و آن تاریخ و
۲۵ قضایا را کتابخانه کتابت کردند تا آن دفتر بالتمام رسید، قضایا بعد از

تا سر بر آستانه خدمت نهاده است
 گر الفجا بغیر برد خاک بر سرش
 بر فرق هر گذا که نهی افسر قبول
 عار آید از تجل دارا و قیصرش
 افروزی معانیش از فیض مدح تست
 ورنه چه آید از سخنان مکرّش
 مردن گریند و نکد ترک خدمت
 گر در میان هر دو بازاری خیرش
 همواره تا خدا ز پی اکتساب نور
 در حکم آفتتاب کند هفت کشورش
 پاینده باد ذات تو بر اوچ سلطنت
 دولت معین و مسند اقبال برترش

اماً خواجه عصمت بعد سلطنت شهریار جهان الغ بیگ گورگان ترک
 مذاحی سلاطین نموده و سلطان مشار الیه استدعا نموده بالضرورة پیغیمده.
 قصیق در مدح آن حضرت قیام نمود و در آخر از شاعری استغفار نمود
 و همواره مجلس شریف او مقصد و مجمع شعراء و فضلاء بودی و اکابر
 شعرا که معاصر و مصاحب خواجه بوده اند مولانا بساطی سرفندی و
 مولانا خیال بخاری و مولانا برندق و خواجه رستم خوریانی و طاهر
 ایبودی است رحمهم الله و وفات خواجه عصمت الله بروزگار الغ بیگ
 گورگان در شهور سنه تسع و عشرين و ثماناهه بوده روح الله روحه و
 ارسل الینا فتوحه، اماً سلطان مغفور سعید الغ بیگ گورگان سقی الله
 روضه و انار الله برهانه پادشاه عالم و عادل و قاهر و صاحب هیئت بوده
 و در علم نجوم مرتبه عالی یافته و در معانی موى میشگافت، درجه عالمان
 بعد او به ذرمه اعلی بوده و فضلاها بدور او مرانب عظی، در علم
 هندسه دقایق نما و در مسائل هیئت محاسبی کشا بود و فضلا و حکما

گفتم ز راه فکر و تأمل درو روم
 آگه شوم ز حسن معانی مقصیرش
 بودم درین مشاهده خیزان که هانقی
 دادم خبر ز صاحب شعر مطہرش
 کاین است مخزني که عزیزان نهاده اند
 مجموعه بدایع شاه سخن ورش
 سلطان خلیل آنکه چو مسند بدو رسید
 بشست آش فنت از نیغ و خبرش
 جمشید شیر حمله کز آسیب گرز او
 گردد همی مخدّب گردون مفترش
 گردون بقوس از پی آن شد در انقسام
 تا یابد انصال بسم مدؤرش
 ای سروری که قدر رفیع تو هر که دید
 نه چرخ هیچو ذره نماید مخفرش
 هر کو بکعبتیت خلاف تو مهره باخت
 غم در بساط رنج و بلا کرد ششدرش
 دشمن ز خیبر تو ندیده ره گرینز
 سوی اجل اگر نشدمی مرگ رهبرش
 دریا اگر ز بی گهری کف بر آورد
 سازی ز ابر جود بیک دم توانگرش
 نافه که از روایع او دهر خرم است
 بوی از تو برده است دماغ معطرش
 ساید کلاه گوشه عصمت بر آسمان
 گر تو بناک تپه شماری بر ابرش

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

از رشته سیاه و سفید شب و سحر
 شیرازه کرده بر دو طرف صنع داورش
 سرخ کشیدن عکس شفق گاه جدولش
 پرکار سیم داده سپهر دو پیکرش
 گویا نمود در دل شب چهره مشتری
 چون نافت از حواشی خط نقطه زرش
 از ابن مقله ریخته یاقوت هر که دید
 بر سیم خامن نقش خطوط معنیش
 هر حرف او ز گنج معانیست گوهره
 جز صیرف که فرق کند نرخ جوهرش
 هر خط دلکشی که محقق شن بحسن
 تعلیق کرد بر صفات مصورش
 هر معنی بدیع کرو یافته ظهور
 عقل از برای کسب هنر کرده از برش
 هر عقد گوهری که بنظم اندر آمده
 مجموع منتظم شده در سلک مسطرش
 سلامت در اقتباس ز نور فضایدش
 در روح سعدی از غزل روح پرورش
 خافانی از بدایع شعرش گرفته فیض
 مستور انوره بهمال انورش
 از مشنویش روح نظام در ابهاج
 وز فرد و قطعه ابن یهین مدح گسترش
 سرگشته در حواشی او مبود قلم
 در حیرتم که تا چه خیالست در سرشن

۱.

۱۰

۲۰

۳۴

دل کبایست کرو شور بر انگیخته‌اند
وز نمکدان خلیلش نمکی ریخته‌اند

غزلیات عاشقانه و سخنان عارفانه خواجه عصمت در روزگار شاهrix
سلطان شهربی عظیم یافت چنانکه مردم را از مطالعه و ملاحظه سخنان
و فضلای گذشته یاد نیامدی و ایوم سخنان خواجه متروکست و هذا
مشنوی مؤلفه،

دیگ عصمت در سخن از جوش رفت * عاشقانرا قول او از گوش رفت
سبز خنگ چرخ اسپ نوبتی است * هر کسی را پنج روزه بیش نیست
طوطی بیرون شد از باغ جهان * بلبلان را هست گلیانگ این زمان
این چمن را بوده بلبل بیشان * عبدالیان یاد دارد صد هزار
سیر آن بلبل ازین گلشن گذشت * بلبلی دیگر بچای او نشست
بلبلی کین بوستان حلا گزید * عاقبت او نیز بر خواهد پرید
و چون قصاید خواجه عصمت را فضلا مستحسن داشته‌اند این قصیده که
در وصف دیوان اشعار سلطان خلیل انشا کرده قلی شد، قصیده

آن بجر بی کران که جهانیست در برش
غیاص عقل کل نبرد بی بگوهرش

مه عکسی از لوامع لوح مذهبیش
خورشید عکسی از صفات مصوّر ش

حوران روشه را ز حیا کرده در قصور

نقش بتان لاله رخ حور پیکرش

بر لوح چرخ گمر همیگردد افساب

از بهر ماهه کردن اوراق دفترش

گیرد ز شب سیاهی و از مه دوات زر

جلد از ادم ثور دهد چرخ اخضرش

۱۵

۲۰

۲۴

(۵) ذکر قدوة الفضلاء خواجه عصمت الله بخاری روح الله روحه،

مرد بزرگ زاده و اهل فضل بوده و نسب او مجعفر بن ابی طالب رضی الله تعالیٰ عنہ میرسد و در خطه بخارا آبا و اجداد خواجه عصمت مردمان بزرگ و فاضل بوده‌اند و پدر او خواجه مسعود از اکابر بخاراست و خواجه عصمت الله با وجود فضایل و حسب و نسب در شیوه شاعری مشار اليه بوده است خواه بقصیص کوئی خواه بطرز غزلیات و مثنوی و مقطعه‌ات و غیر ذلك، در روزگار دولت سلطان خلیل انار الله برهانه خواجه عصمت تربیت کلی یافته و شاهزاده اورا احترای زاید الوصف ی داشته داعما اینس و جایس شاهزاده بودی تا حسودان و اصحاب اغراض تصوّر کردن که خواجه را بجانب شاهزاده نظری هست و ساحت دل آن عزیز از آن میرا بوده و سلطان خلیل علم شعر را از خواجه تعلیم گرفقی و چون شاهزاده خلیل را عزل واقع شد خواجه عصمت در فراق آستان بوئی آن شاهزاده گرامی این غزل فرموده،
غزل

کاش فرمودے بشمشیر جدائی کشتنم
تا بخواری در چیخت روزی ندیدی دشمن

با غبان گو در ته دیوار گلزارم بکش

بی وجودش گر کشد خاطر بسر و سوسنم

شهرسوارم کی خرامد باز تا دیوانه وار

خاک و خون آلوه خودرا بر سر راه افگم

خون دل ز آنروهی بارم ز شریان دو عین

کر قرافش نشر خونیست هر مو بر تم

تازه عصمت کی شود آثار دوران خلیل

کین بتانی را که نا حق ی پرسیم بشکم

داع جهان ز سینه کاوس کی برفت
 شادان ز بخت تیره بجا بود کیقباد
 در ششدر فراف خلیل از مقیدی
 روزی ترا سپهر ملاعِب دهد کشاد
 حکم خدای داد بدست خسان مرا
 کفرست پیش خلق ز حکم خدای داد

چون شاهrix سلطان از انشاء شاهزاده خلیل این غزل برخواند گریان
 شد و همیت پادشاهانه را بر استیصال آن قوم کافر نعمت مصروف ساخت
 و امیر شاه ملک که از امرای بزرگ میرزا شاه رخ بود بتذیر خلاف در
 ۱۰ میان آن مردم انداشت و خدایداد جته و خدایداد حسینی را بکشت و خود
 آواره شد و ملک ما وراء النهر بتصرف شاه رخ افتاد و سلطان خلیل
 از قید خلاص شد بدولت بساط بوسیع بزرگوار خود مشرف شد و
 شاه رخ سلطان آنچه امکان شفقت بود در حق شاهزاده خلیل مبدول
 داشته اورا بخود هراه کرده از حیجهن عبور فرمود و سلطنت و حکومت
 ۱۵ تخت سیر قند بر خلف الصدق خود میرزا الغیب مقرر داشت و امیر
 شاه ملک را در ملازمت پادشاه زاده مذکور بایالت و حکومت آن دیار
 منوچش گردانید و کان ذلك فی شهر سنه احدی و عشر و ثماناهه و بعد
 از آنکه سلطان خلیل را شاهrix سلطان بهرات آورد سلطنت و ایالت
 ولایات ری و قم و هدان و دینور تا حدود بغداد بدو ارزانی داشت و
 ۲۰ لوا و کوس و نقاره خانه هراه او کرده امرای بزرگرا پشاورت او نا
 چند منزل فرستاد و سلطان خلیل دو سال و نیم در آن دیار بیباخت عم
 سلطنت کرد و در هژدهم رجب المرحیب سنه اربع عشر و ثماناهه در ری
 بجوار رحمت ایزدی واصل گشت، پیست و هشت سال عمر یافت و بوقت
 ۲۵ مرگ این بیت فرمود،

گفتم بجهالی نکشد کس کان ما * مرگ آمد و کشید کج آمد گان ما

حضرت این ریاضی فرموده،

رباعی

دی روز چنان وصال جان افروزی * امروز چین فراق عالم سوزه
افسوس که بر دفتر عمر ایام * آنرا روزی نویسد اینرا روزه
و چون آوازه استیلای امرای حرام نمک و قید شاهزاده خلیل بسیع
ه اشرف شاهrix سلطان رسید سپاه گرانایه جمع کرده از هرات عزم سرقند
نمود و چون رایت ظفر پیکر شاهرخی از چیون عبور فرمود آن مخاذیل
قوّت مقاومت نداشتند، تختنگاه سرقندرا گذاشته بطرف ترکستان گردیدند
و اموال و چهارپایان اهله سرقند و مضافات آنرا بغارت برداشتند،
حکایت کشد که شاهرخ سلطان چون بر تخت سرقند جلوس کرد قدم
۱. بگنج خانه و خزانهٔ تیموری نهاد که در گوک سرای و ارگ سرقند مشغول
و مدفون بوده چون دماغ ابلهان از عقل آن خزانه را تهی و چون
سویدای جاهلان از علم آن گنج خانه را خالی یافت، ناگاه سرعصای میرزا
بدرومی مسکوک باز رسید، آن درم را بگرفت و در جیب انداخت و
اصحاب را گفت که ما بدین درم از میراث و گنج پدر محتظوظ شدیم و
۲. از خزانهٔ تهی بیرون شد، گویند که پادشاه زاده خلیل سلطان در وقت
قید این غزل بگفت و پیش عم خود میرزا شاهرخ ارسال داشت، غزل

با واهب العطایا با معطی المراد

ما طاقت فراق نداریم ازین زیاد

ادبار شد مجاور و خوش گفت مرحبا

اقبال شد مسافر و خوش گفت خیر باد

بادی که از دیار محباب رسد بمن

جام فدای نکهت آن طرفه باد باد

غمگین و شادمان چو ازین دیر بگذرد

غمگین مشو ز محنت و از بخت نیز شاد

الحق انصاف آن است که صله این مطلعرا کم هستی نموده با وجود بخشندگی او و خزانه امیر تیموری، اما سلطان زاده خلیل الله بعد از وفات صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه بر تخت سرفند جلوس کرد، پادشاه زاده صاحب جمال و نیکو خلق و بخشنده و ظریف طبع ه بوده و خزانه امیر تیمور گورگان را بکشود که صاحب قران در مدت سلطنت از خراج ایران و توران جمع کرده بود و همچو ابر نیسان بلکه کان لعل بدخشنان و بحر عمان سیم و جواهر بر لشکری و رعایا نثار کرد و فضلا در عهد او نوازش یافتند و بزبان حال بسرائیدن این مقال مشغول شدند،

۱۰

در زمان خاکرا کس باز نشناشد ز زر
مال را از بسکه کرده دست جودت پایمال
و کانی هانا درین شیوه در میدان سخنوری جلوه هی نماید و میفرماید
بیت.

۱۵

درم ز دست تو مر ارض را طبق طبقست
گهر ز جود تو مر چرخ را سپر سپراست

آخر الامر آن گنج را که صاحب قران بشییر آبدار جمع کرده بود سلطان خلیل بسپر بخش کرد، چهار سال در پای تخت سرفند و دیار ما وراء الهر سلطنت کرد عاقبت خدا یاد حسینی و خدا یاد جته و بردى بیگ و باقی امراء برو خروج کردند سبب آن که شاد ملک آغا که از قمکان ۲۰ امیر حاجی سیف الدین بوده از روی تعشق بنکاح در آورده بود و آن زن در امور پادشاهی مدخل نمود و امراء بر تافتند و در سنه احدی عشر و ثمانمائه شاهزاده خلیل را گرفته بیند طلا مقید ساختند و گوش و بیف شاد ملک آغا را ببریدند و شاهزاده را بقلعه شاه رخیه محبوس کرده فرستادند و امرای خوارج باستقلال در دار السلطنه سرفند بحکومت ۲۵ مشغول شدند و شاهزاده خلیل سلطان در حالت حبس از هجرت آن

و این تخلص از جمله غزل بساطی است که در جواب شیخ کمال خبیدی گفته است،

بیت

دُر نظم بساطی را کمال از خود مدان کهتر
که پروردست چون مردم با آب دیدن سلامنش
گویند که شیخ کمال از بساطی رنجیم و این بیت در دعای بد نسبت بد
میفرماید،

بیت

با آنکه چون چراغ سحر شد جوانه مرگ
هر دیر زیست مدعی زود میر ما
و این غزل بساطی گوید،

غزل

میچک در بردم از میم دهانش آب حیات
صاد چشمی را که مثل او ندیدم هیچ ذات
من ز بخت شور خود بربانم ای پسته دهن
نا بگرد شکر تو رسته میگردد نبات
تشه لب در کربلای هجرت میر عجب
من که بر وجه حسن از دیدن میبارم فرات
از دهانش بوسه جستم زکات حسن را
گفت خاموش ای گدا بر هیچ کی باشد زکات
آن پری رخ با بساطی گفت از روی عتاب
گرد این بازی مگرد آیا نی ترسی ز مات

گویند که شبی مغینیان در مجلس سلطان خلیل مطلعی از شعر بساطی
خوانندند، شاهزاده خلیل را خوش آمد، کس فرستاد و بساطی را طلب
داشت و بعد از تحسین یک هزار دینار بد و بخشید و آن مطلع ایت
است،

بیت

دل شیشه و چشان تو هر گوشه برندش
مستند مبادا که بشوخ شکنندش

مرثیه سلطان بايستغرا شعار گفته‌اند اماً امیر شاهی بدین ریایی بر هنگان
فایش آمدَ لَهُ دَرْ قَابِلَهِ ، ریایی

در ماتم تو دهر بسی شیون کرد * لاله هه خون دین در دامن کرد
گل جیب فیای ارغوانی بدرید * قمری نند سیاه در گردت کرد

تاریخ

بر صاد و صال چون زنی یک نقطه * تاریخ وفات بايستغرا خان است
پتقریب این مرثیه این حکایت بخاطر آمد که سلطان سخن شعرارا فرمود
که بعد از مرگ من پیچه نوع مرثیه خواهید گفت و حالا در زندگی من
بگوئید تا معلوم من شود که کدام بهتر گفته‌اید و صله شما در زمان حیات
آوردند اماً یکی این قطعه را گفته و نزد سلطان خواند و مستحسن انتاده
و آن قطعه این است ،

من نگوم که شاه سخن مرد * شاه عادل بدهر کی میرد
علی را چو سر بسر گرفت * رفت تا علی دگر گرد

(۴) ذکر عدم المثال مولانا بساطی سرفیدی رحمة الله عليه ،

۱۵

از جمله شاعران خوشگوی است و غزل را نازک هی گوید و بعد سلطان
خلیل بهادر بن امیرانشاه گورگان در خطه سرقند ظهور یافته و گویند
که حصیر باف بوده و در اول حصیری تخلص داشته و خواجه عصمت
الله بخاری چون قابلیت ذهن او بدید گفت حصیری قابل بساط
بزرگان است نرا بساطی تخلص کردن اولی است و او معتقد خواجه
عصمت است و منکر شیخ کمال خبندی است و غزل شیخ کمال را که
مطلع این است جواب می‌گوید ،

نشان شب روان دارد سر زلف پریشانش
دلیل روشنست اینکه چراغ رین دامانش

۲۶

دل را میخراشد و آهنگ خسروانی او بر جگرهاش متروح نمک می پاشید،
سلطان ابرهیم بن شاهرخ از شیراز چند نوبت خواجه یوسف را از باستان غر
سلطان طلب کرد، او مضایقه کرد، آخر الامر صد هزار دینار نقد فرستاد
که خواجه یوسف را میرزا باستان غر برای او بفرستد، سلطان باستان غر این
بیت بخواب برادر فرستاد،

ما یوسف خود نی فروشیم * تو سیم سیاه خود نگه دار

و در میان الغ بیگ گورگان و باستان غر بهادر و ابرهیم سلطان لطیفه ها و
مکانیات بسیار واقع شد که این تذکره تحمل اینداد آن لطایف نیکد اما
روزگار غدار و گردون ستمکار در آوان شباب قصد آن شاه کامکار نمود
۱۰ و مولکان قضا و قدر بر جوانی او نباشند و شب از افراط شراب
befرمان رب الارباب بخواب گران فنا گرفتار شد و سکنه هرات سبب
آن وفات سکنه پنداشتند،

بیت
گویند که مرگ طرفه خواهیست * آن خواب گران گرفت مارا
و شاهزاده نیم مست به صطیه خاک خرامید تا صباح هشتر با خمار یافتنگان
۱۵ حشر سرگران بر خیزد و از ساقیان و سفاهیم رَبِّهِمْ شرآتاً طهوراً نصفی
باده خمار شکن و کاساً دهافاً طلب دارد، رجا واقع است که حاکم رحیم
از جنایت او که بجز شبنم رحمت آنرا نتواند شست تجاوز فرماید، و
وقوع این واقعه هایله باستان غر سلطان در دار السلطنه هرات در باغ
سپید بود در شهر سنه سیع و ثلاثین و نهانیه و عمر او سی و پنج
۲۰ سال بوده و شعرائیکه در روزگار شاهرخ سلطان بہلزمنت باستان غر بهادر
می بوده اند بابا سودائی است و مولانا یوسف امیری و امیر شاهی سبزواری
و مولانا کاتبی ترشیزی و امیر بین الدین نزلابادی رحیم الله تعالی و
اموال و اقطاع باستان غر بهادر بعد شاهرخ سلطان ششصد تومان کُپکی
بوده از ولایات استراباد و جرجان و دهستان و طوس و ایورد و نسا
۲۵ و خوشان و سمنان و از عراق کاشان و از فارس شبانکاره، و شعراء در

حکایت کنند که حضرت سید قاسم قدس سرہ در بدایت حال ریاضات و مجاہدات بسیار کشیدی و در مسجد قزوین باعتصاف نشستی و بعد از آنکه مردم بیرون رفتندی خودرا از گیسوی مبارک در آوینخی و بذکر مشغول شدی تا غایقی که پای مبارکش آماس کردی و مدتی مبتلا بودی ه تا چند نیش حجام بر ساق مبارکش زده بود و در وقت پیری آثار آن زخمها بر وجود شریف او ظاهر بودی، گویند که در نهایت حال حضرت امیر سید قاسم بتنعم روزگار گذرانیدی و فربه و سرخ و سنید شک بود، یکی از بزرگان از آن حضرت سؤال کرد که نشان عاشق صادق چیست، سید فرمود لاغری و زردی، آن مرد گفت که مر شمارا حال خلاف این است، فرمود ای برادر ما عاشق بودیم و قنی و آکون معشوقيم محب بودیم.

چند گاهی این زمان محبوبیم و از مشتی این بیت بخواهد،
 من گدا بودم درین خانه چو چاه * شاه گشتم قصر باید بهر شاه
 اماً ولادت با سعادت شاهزاده بایستغفر در شهرور سنه اثنی و ثمانمائه بوده،
 جمالی داشت با کمال و اقبالی و دولتی مساعد و در هنرپروری و هنرمندی
 ۱۵ شهره افایم شد و خط و شعر در روزگار او رواج یافت و هنرمندان و
 فضلا باوازه او از اطراف و اکناف روی بخدمتش آوردند، گویند که
 چهل کاتب خوش نویس در کتابخانه او بکتابت مشغول بودندی و مولانا
 جعفر تبریزی سرآمد کتاب بوده و هنرمندان را عناینها کردی و شعرارا
 دوست داشتی و در تحمل کوشیدی و ندبیان و جلیسان با ظرافت داشتی
 ۲۰ و از سلاطین روزگار بعد از خسرو پرویز چون بایستغفر سلطان کسی
 بعشرت و تحمل معاش نکرده و شعر ترکی و فارسی را نیکو گفتی و فهمیدی
 و بشش قلم خط نوشتی و این تخلص میرزا بایستغفر راست،
 بیت گدای کوئے تو شد بایستغفر * گدای کوی خوبان پادشاهست
 حکایت کنند که خواجه یوسف اندکانی بروزگار سلطان بایستغفر در
 ۲۵ گویندگی و مطربی در هفت اقلیم نظیر نداشت، لحن داؤدی خواجه یوسف

سلطان السادات و الاتقیاء امیر سید ناصر الملة و الدین قریشی الحسینی
نور اللہ مرقد که آبا عن جد از آکابر سادات خراسان بوده برگریث نظر
کیما اثر حضرت قاسمیست در باب رونق مزار با انوار سید قاسم سعی
جیل بظهور رسانید و الیوم خاطر خطیر امیر کبیر فاضل مؤید موفق
ه معین العلماء و مرجع الفضلاء و منتظر الاولیاء و کهف القراء و
قطعه

الضعفاء

آنکه گر آلای او را گنج بودی در عدد
نیستی جذر اصمرا عیب گنج و کری
و آنکه نا بینای مادر زاد اگر حاضر شود
در جیفت عالم آرایش به بیلد سروری
در پناه سده جاه رعیت پرورش
بر عقاب آسمان فرمان دهد کلک دری
ساقیان لجه او چون شراب اندر دهند
هوش گوید گوش را هین ساغری کن ساغری
من نمیدانم که این نوع سخن را نامر چیست

۱۰

نیوت میتوانم گفتش و نی شاعری

۱۵

نظام الملة و الدین علیشیر خلّد اللہ تعالیٰ جلاله و ضاعف اقباله که
گنجیه الطاف الی و مهبط انوار نا متناهی است مایل بمعارت روشه
مطهّر حضرت سید شه و بنیاد عمارتی نهاده که گردون بهزاران چشم
بزیبائی آن ندیله، امید که عن قرب چون تمنای صاحب دولتان بالقام
رسد و چون علوّهست اهل دلان ارتقای پذیرد و زیان اهل زمان از
پیر و جوان دائم الاوقات در حق آن حضرت با مروت بدین رباعی
متزمّ است،

هرکس که بدین نوع کند مال تلف * او را نرسد ز آتش دوزخ تف
گویند که فرزند خلف بس نیکوست * این خیر به از هزار فرزند خلف

۲۰

راه بوحدت نبرد هر که نشد در طلب
جهانِ ذرّات را از دل و از جان مرید
در حیرم وصل بیار زندگی بسیار یافت
کر همه خلق جهان بار ملامت کشید
وصلت اللہ یاقت قاسم و ناگاه یافت
ز آنکه بشمشیر لا از همه عالم برید

و در نهایت حال حضرت سیادت مائے بن قدس سرہ بعزیت وطن مالوف
از هرات بیرون شد و کبر سن آن حضرت را دست داده بود و در مشتمله
نشسته بولایت جام رسید و بوضع خرجرد نزول فرموده و از سبب
۱۰ حرارت هوا باغ یکی از کخدایان آن قریه النجا برد و هوای دلپذیر آن
بوستان ملام طبع آن حضرت افتاد و چند روز در آن باغ اقامت
فرمود و میوه آن باغ را از صاحب آن باز خرید و آن تابستان در آن
موقع خرم آسوده گشت، بعضی آکابر که مصاحب و ملازم سید بوده اند
آن توقف را غنیمت دانسته آن باغ را از صاحبیش خریدند و سید در آن
۱۵ باغ مختصر عمارتی ساخت و اقامت را بر ارتحال اختیار نمود و همان راه از
روحانیت حضرت با رفعت قطب الاوتاد شیخ الاسلام احمد الجایی قدس
الله سرہ العزیز فیضی بروزگار مقدس سید میرسید، و سید این مثنوی در
حق محبوب حضرت رب جلیل زندگ پل فرموده قدس سرہ،

روضۃ المذنین احمد جام * آن نهنگ محیط بحر آشام

آسمانیست پر مه و پرورین * بوستانیست پر گل و نسرین ۲۰

رحمت حق بدوسنانش باد * لعنت حق بدشنانش باد

هر که او دشمن خدا باشد * دشمن جمله اولیا باشد

و وفات حضرت سیادت مائے بن خرجرد در شهر سنه خمس و ثلثین و
ثمانیه بوده مرقد مبارکش در هان باغ واقع است که بایام حیات ساکن
۲۵ بوده رحمة الله عليه و على احبابه و اصدقائه و جناب عرفان مائب

اخراج میکند و کار بدانجا انجامید که مقرر شد که سیدرا از دیار بجزر
اخراج باید کرد و هیچ آفرین بدان جرأت اقدام نی توانست نمودن،
سلطان زاده سعید بايسنغر گفت من بلطفايف و ظرايف اين سیدرا روان
سازم که احتياج بخشنونت نباشد، بر خاست و بزيارت سید شد و صحبت
ه مرغوب داشتند و تقریب سخن عزیمت سید در میان آمد، سید فرمود
که پدرت پادشاه مسلمانست مرا پچه دلیل اخراج میکند، پادشاه زاده
بايسنغر فرمود که ای خداوند شما چرا سخن خود عمل نمیکنید، گفت
کدام است آن سخن، گفت

قاسم سخن کوتاه کن بر خیز و عنز راه کن

شکر بِر طوطی فنگ مردار پیش کرگسان

۱۰

امیر سید قاسم شاهزاده را تحسین فرمود و دعا کرد، فی الحال الاغ حاضر
کرد و آکابر امداد نمودند و بطرف بله و سرفند روانه شد و چند گاه در
آن دیار مرجع خواص و عوام بوده و باز بدار السلطنه هرات رجوع نمود
و چند گاه دیگر در پای تخت هرات روزگار گذرانید و آکابر و سادات
۱۵ و علماء هماره بصحبت شریفیش رسیدندی و مایل خدمت عزیزش بودندی
و حضرت سیدرا اشعار موحدانه و مثنوی عارفانه بسیارست و این غزل
امیر سید قاسم راست قفس اللہ سرہ العزیز،

غزل

از افق مکرمت صبح سعادت دمید

محو مجازات شد شاه حقیقت رسید

۲۰

صولت صیت جلال عالم جان را گرفت

خدمت سلطان عشق باز عالم بر کشید

چنگ غمیش میزند بر دل و هر تاره

کشف روان میکند معنی حبل الورید

ساقی جان میدهد باده بجام مراد

مطرب دل میزند نعره هل من مزید

۲۵

بیر هم نی زنم شب تیره دو چشم خویش
نا در خیال روی چو ماه تو ننگرد

(۲) ذکر سید عارف مقبول الابرار و الاخیار صنیع الملل و الدین شاه قاسم

انوار قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز،

۰ دُر دریای حقیقت و سیاح بواحه طریقت بوده شاه باز فضای لاهوت و
عارف عالم ملک و ملکوت است، خاطر فیاض او مفتاح کنوز حقایق
است و کلام محیز بیان معتبر او گنج رمز و دقایق، اصل حضرت
سیادت مأبی معارف دستگاهی از آذربایجان است و منشاً و مولد مبارکش
ولایت سرخاب تبریز است و از آکابر سادات و اشراف آن دیار بوده و
۱۰ در آوان جوانی مرید شیخ الشیوخ صدر الدین اردبیلی قدس سرہ شد و
مدتی در قدم آن بزرگوار بسلوک مشغول بوده و ریاضات کلی در نصوف
و فقر کشید و مهدب شد و بعد از آن باجازت حضرت شیخ عزیت
جلان نموده و مدتی در آن دیار بسر برده و تشنگان بادیه طلب را بزلال
عرفان سیراب ہی ساخت تا صیحت فضیلت و آوازه کمال او باطراف و
۱۵ آکاف عالم رسید، قصد خراسان کرد و در نیشابور یک چندی ساکن
شد، علمای ظاهری خراسان با عراض حضرت سید بر خاستند، میل دار
السلطنه هرات نمود، اهالی هرات را اعتقاد و اخلاص تمام دست داد،
مردی جاذب بوده هر منکری که پیش او رسیدی معتقد او شدی تا بیشتر
از آکابر و امیرزادگان پای تخت هرات مرید او شدند، اصحاب اغراض
۲۰ این سخن نزد پادشاه عهد سلطان شاه رخ رسانیدند که این سید را بودن
درین شهر مصلحت نیست چرا که اکثر جوانان مرید او شکاند میادا
ازین حال فسادی تولد کند، پادشاه با خراج سید حکم فرمود، چنانکه
اما و ارکان دولت حکم پادشاه بسید میرسانیدند مفید نبود و حضرت
۲۴ امیر سید قاسم میگفت که شاه رخ بچه جریمه مرا از دیار مسلمانان

خليفه گفت هيچ دانسته که ليلى با تو چون است، معنون گفت مرا با
چگونگي او چه کار، اين قدر دام که تا او بحال من نظری نکرد من
ربوده عشق و مبتلای جفاي او نشدم، بيت

اگر نه بند نوازي و لطف او بودي
من از بجا و سر هر کوي او ز بجا

خليفه گفت اگر خواهی اقربای ليلى را حاضر سازم و بفرمايم تا اورا در
عقد خيال تو در آورند، گفت من نيمخواهم که الوده طبیعت شوم، او
بی تکلف و سایط در مذهب پاکبازی بر من حلالست، خليفه گفت
میخواهی که تا ليلى را بیستي، گفت بجا بینمش، گفت در آن خلوتخانه،
۱- معنون را یکی از غلامان دست گرفته بدر حجره که ليلى بود برد، چون
حضور ليلى را احساس کرد رکوئی داشت بر چشم خود بست، غلام گفت
ای دیوانه امروز صد چشم فام باید کرد تا جمال دلدار بینی و تو پرده
بر چشم هی بندی، گفت مرا آن بس که از دور می نگرم، بيت

دیدن پیشم خویش نشاید جمال دوست
هم چشم او سزد که بیند جمال دوست

خبر بخلیفه بردند که معنون بليلی نی نکرد، معنون را طلب داشت و گفت
چون مجلس خاص بود و محجب مرتفع و اشتیاق مستولی چرا از مشاهده
صورت محبوب تنیح حاصل نکردي، گفت غیرت عشق رها نکرد که جمال
معشوق چشم زده عاشق گردد و اين بيت نظم کرده بخواند و نالان راه
۲- صرا گرفت، بيت

وَكَيْفَ أَرَى لَيْلَى بِعَيْنِ أَرَى يَهَا * سَوَاهَا وَ مَا ظَهَرَتْهَا يَالْمَدَاعِ
قطعه

خواهی که راه جست بگزمر بر آفتاب
تا باد صبح بر سر راه تو بگذرد

سوختم ازین تفکر که در میان هیچ نیست و ساختم بدین تراهه که در خانه غیری نی، امروز ای شبی زار و نزارم و از ناز و نازگی بیزارم، نیدانم هیچ یا محبوب طالب یا مظلوب از زمرة حجاج یا بغیر محتاج، درین تفکر سوختم و ازین اندوه گداختم، نه بیارم اما بیاره این تفکر دارم، ۰ شبی گفت مرا دل بزاره آن جوان بسوخت، گفتم بیا تا ترا پیش اصحاب رسانم و ازین حیرت برها نم، گفت ای شبی رها کن که درین حیرت سری دارم و درین تفکر ذوقی می یام، ازو در گذشتم و شب در حواله مسجد حرام بوظایف عبادت مشغول می بودم، صباح که نیست وداع خانه کردم دیدم که از کنار حطیم جوان سقیر را مرده بر دوش ۱۰ گرفته میل بدن او میکردند، از حالات او از یکی محترمان راز پرسیدم، گفت بیست رسپیست عشق را که بخشن و ملاطفت * در قید حکم خویش در آرد عیدرا آنگاه بزم را بطرازد بقتل شان * چون حاجیان بکشتن اضجه عیدرا

بیست

۱۵ ۷ عاشقان کشتگان معشوقد * بر نیاید ز کشتگان آواز حکایت

چون ذکر مجعون و قصه لیلی در افواه افتاد یکی از خلفای بنی عباس فرمود تا لیلی را حاضر ساختند و در بعضی از حجرات بنشانندن و مجعون را طلب داشت و گفت چگونه دین بینا دل بچین صورتی دهد، اگر خواهی ۲۰ ترا از حرم خود کیزکی بخشم که از بری برتری دارد و با ماه برابری کند، مجعون گفت مرا چشی بخش که غیر از لیلی در نظرش خوب نماید، خلینه گفت اگر بهتر از لیلی را بینی اورا نخواهی، مجعون گفت من خود غیر او کسی را نمینم، بیست

خون باد دیده که بییند جمال دوست
و آنگه نظر کند برش آفتاب و ماه

ای شلی چنین آورده‌اند معدوم فرمای،
قطعه
بازار عنديليب نخواهد که بشکند
هر گلنی که زينت بستان و گشن است
معشوق گرچه هست ز عشاپ بييان
چشمش نياز عاشق خود نيز روشن است

گفتم اين سيب چرا هي بوي، گفت تا مرا از سومر باديه بلا انگيز
خونخوار گوشه دارد که با شيم برگ گل چمن ناز خوکردهام و در حرم
دلبران خنه و از نيم اقبال محظوظ شگنه، گفتم بيا تا با هم مراجعت و
مواافقت نمائيم، گفت لا والله تو مرقع پوشي و من جرعه نوش و من اهل
۱۰ خراباتم و تو پير مناجات، دوش من خماري بودهام و آكرون بقايابي خمار
دوشين در سر دارم، آن جوان را هانجا گذاشت و بگذشم، ديگر اتفاق
ملاقات نيفتاد تا بهك رسيدم، روزي بوقت افراط گرما جوان را ديدم
در زير ميزاب خفته زرد و زار و ضعيف و رنجور و نزار نه در سر
قصب و نه در پاي نعلين، هان سيب در دست داشت و هي بوئيد و
۲۰ ميگفت، بيت

لَدَعْتُ حَيَّةً الْهَوَا كَبَدِيٌّ * مَا لَهُ رُفِيَّةٌ وَ لَا رَاقِيٌّ

خواشتم تا ازو در گذرم، دامن بگرفت و گفت اى شلی مرا هي شناسی،
گفتم از تبديل حال بگو، گفت داد و فرياد که درين راه بهعشوقی هي
آرند و بعاشقي مبتلا هي سازند، شلی گفت پرسيدم اين هان سيب است،
۲۰ گفت فرياد از آسيب اين سيب، اى شلی ديدی که با ما چه کردند و
چون مارا در لک كوب قهر انداختند اوں گفتند تو معشوقی غم خور،
چون بباديه امتحان مبتلا ساختند گفتند تو عاشقي، چون بعرفات رسيدم
گفتند طفل، چون بواسط رسيدم گفتند در ميانه، چون بخانه رسيدم
ندا در دادند که درين حرم محروم هم و درين در حلقة هر چند بدین
۳۰ جمع در حلقة فرياد زدم که ايهما المطلوب جواب شنيدم که ارجع يا محظوظ،

(حکایت از کتاب نگارستان)

شیخ شلی قدس الله سرہ گفت که روزی بنیت حج بazaar بغداد گذشم،
جوانی خوب صورت را دیدم قصبه معلم بر سر و حله کنان در بر و
کفشه زر اشنان برسم نازکان بغداد در پای کرده بنازی هرچه تمامتر می
خراهمید و سیبی در دست داشت و می بوئید، بیت

هرجا که میگذشت و پهرا جا که می ستاد
م شد زمین چو لعل ز عکس رخش تمام
گوئی که میچکید ز گلبرگ عارضش
بر خاک قطره های گلاب از عقیق فام

۱. روز دیگر که فاغله روان شد اورا دیدم در میان حجاج نعلینی با ساز
جواهر در پای کرده و دستار مصری بر سر نهاده و گلاب بر خود افشاران
بر مثال کسی که بگلزار رود و یا از خانه بazaar آید میخرامید، اندیشه
کردم که در طور این جوان سریست و از دو حال بیرون نیست یا
معشوقيست که بنیاش میبرند و یا عاشقيست که از نیاش بمنزلگاه ناز
رسانیده اند، درین نظر افتادم که آیا مجع میرود یا طریق دیگر اختیار
خواهد کرد، گفتم ای برنا کجا خواهی رفت، گفت بخانه، گفتم بکام
خانه، گفت بخانه پر بهانه که خلقی را آواره کرده است من نیز میروم نا
بیسم که این سرگشتنگان بکه میروند و درین خانه کرا خواهند دید و
ازین خرمون چه خوش خواهند چید، گفتم این چه استعداد راه است که
۲. تو داری مگر از صعوبت این بادیه خبر نداری، این شعر بخواهد، بیت

دوست آوارگی هی خواهد * رفقن حج بهانه افتادست

گفتم ای جوان با نعم بدین تن آسائی کار میسر نگردد، باز گفت

من نه باختیار خود میروم از قنای او
ان دو کمان عنبرین می بردم کشان کشان

است و مولد مبارک مولانا معینی فریه انداده است من اعمال جوین و او در علم شاگرد مولانا فخر الدین خالدی اسفرائی است که این مولانا میان علماء بهشتی مشهور است و شرح فرایض او نوشته است و این غزل مولانا معینی میفرماید ،

غزل

از زلف پریشان تو آشنه تمر من
در کوی تو سرگشته چو باد سحر من
چون گل بهوای تو گربیان زده ام چاک
شب تا سحر غرفه بخوف جگر من
تا بوکه بیام ز گلستان تو بوقی
عمریست که چون باد صبا در بدروم من
با هر خس و خاری منشین ای گل رعنا
کثر جور و جفای تو گربیان بدروم من
شمیر جدائی تو زان کارگرم نیست
کایام فراق تو ز خود بپنیر من
طفلان که کشند آن سگ دیوانه بغوغا
از سنگ جفا ز آن شد دیوانه تمر من

و کتاب نگارستان از مؤلفات مولانا معینی است که بر طرز گلستان شیع
سعدی نوشته اما از آن کتاب بسیطتر است و داشمندانه نوشته و نوا در
و امثال و حکمتهای مفید در آن کتاب درج نموده و مشایخ بحرآباد آن
کتاب را پیشکش الع بیگ گورگان کردند بوقتی که سلطان مشار الیه در
خلیل بورش عراق بزیارت آکابر بحرآباد آمده بود و پادشاه فرمود تا
کتاب آن کتاب را نوشتن بخوبترین خطی و تکلفی و دائمه آن کتاب را
مطالعه فرمودی و پسندید که داشتی و آن کتاب در ما و راه شهرتی عظیم
یافته اما در خراسان کم بدست می آید و الحق نسبه مستعدانهاست و
این دو حکایت از آن کتاب ثبت افتاد ،

٤٤. طبقه ششم - (۱) نور الدین نعمت الله کوهستانی، (۳) معینی جوینی،

سلطان و گهر شاد بیکم را دعاهای بد کردند که یا رب هچنانکه فرزندان
مارا نا امید هی سازد تم اورا منقطع گردان، در آسمان کشاده بود دعای
آن عزیزان بیگناه مظلوم اجابت شد و نسل آن پادشاه عالی متزلت منقطع
گشت و سلطنت برکر اصلی تحول نمود، الهی تا قیام قیامت سلطنت
ه باسخفاق بدین وارث ملکت مستدام باد هر چند نوبت شاه رخی و ذریت
او گذشت اما در خاندان بزرگوار صاحب قرانی در ایران و توران
اولاد عظام او ممکن و معتمدند،
بیت

گر گل بشد چه شد همه سر سبزی تو باد
مارا بس است عرض تو یادگار گل

۱۰ اما از مشائخ و اکابر و علماء و شعراء که بروزگار شاه رخ سلطان ظهور
یافته‌اند سلطان العلماء و المحققین شمس الملة و الدین محمد الحافظی البخاری
المعروف بخواجه پارسا قدس الله روحه و خواجه صاین الدین ترکه
اصفهانی و مولانا فاضل حسین خوارزی و قدوة العلماء و مفتر الفضلا
مولانا شرف الدین علی یزدی و از شعرای بزرگ شیخ آذری و بابا سودائی
۱۵ و مولانا علی شهاب و امیر شاهی سبزواری و مولانا کاتی ترشیزی و مولانا
نسیمی بوده‌اند که ذکر تصانیف و دواوین این جماعت در ربع مسکون
شهرت دارد، اما چهار هرمند در پای تحت شاه رخی بوده‌اند که در
ربيع مسکون بروزگار خود نظیر نداشته‌اند خواجه عبد القادر مراغی در
علم ادوار و موسیقی و یوسف اندکانی در خوانندگ و مطربی و استاد
۲۰ قوام الدین در مهندسی و طراحی و معماری و مولانا خلیل مصوّر که ثانی
مانی بوده، نور الله تعالیٰ مرقدهم،

(۲) ذکر فاضل عارف مولانا معینی جوینی رحمة الله عليه،

مرد فاضل و دانشمند و سالک بوده و از جمله مریدان خاندان مبارک
۲۴ شیخ الشیوخ سعد الملة و الدین الحموی قدس الله تعالیٰ سره العزیز بوده

و پنج شاه زاده عالی قدر از صلب مبارک آن حضرت بوجود آمدند که
جمله دُر دریای شاه و مستجمع الطاف الهی بودند میرزا العیّبگ گورگان
و ابرهیم سلطان و بایسنغر سلطان و سیورغانش بهادر و محمد جوکی
میرزا و دو گوهر کان خسروی چون باروی و جان اغان که بروزگار
طفویلیت از مهد ہرقد رسیدند و این پادشاهان عالی قدر را قریب بیست
نفر شاهزادگان در چمن سروری سرو خرامان بلکه تن همکرترا جان
بوده اند، آفتاب از رشک جمالشان تیره و عقل کل در ادراک صلاحیتشان
خیره بوده در اندک مایه فرصلت روزگار نافرجم قصد آن سلاطین ذوی
الاحترام نمود و بدن روح شمایل ایشان را بزندان تحد فرسود و امروز
۱۰ از آن نامداران عالی رای و آن صدران قلعه کشای جز افسانه باقی نماند،
العظمة لله تبارك و تعالى فاعتبروا يا اولو الابصار،

شعر

کجا بند شاهان با اقتدار * ز هوشگ و جم تا باسفندیار
۱۰ هه خاك دارند بالين و خشت * خنك آنکه جز نخم نیک نکشت
حکایت کنند که در آخر عمر میرزا شاهرخ بقصد نیره اش سلطان محمد
بايسنغر لشکر بعراق کشید و سلطان محمد منهزم شد و شاه رخ سلطان
садات و آکابر و علمای اصفهان را گناه کار ساخت بسبب آنکه سلطان
محمدرا سلام کرده بودند و شاه علام الدین را که از آکابر سادات حسینی
بود و قاضی امام و خواجه افضل الدین ترکه که از بزرگان علمای اصفهان
بوده در شهر ساوه حکم کشتن کرد و بسعی گهر شاد ییک آن بزرگان
۲۰ مظلوم را بی گناه بزاری زار بقتل آوردند، گویند که دو نوبت ریسان
خواجه افضل ترکه پاره شد و او فریاد میکرد که با شاه رخ بگوئید که
این عقوبت بر ما محظه بیش نیست اما پنجاه ساله نام نیک خود را ضایع
مسار، چندانکه بزرگان سعی کردند مفید نیفتاد و آن صورت بر شاه رخ
بهادر مبارک نیامد، بعد از هشتاد روز شاهرخ سلطان متوفی شد، و
۳۰ بعضی گویند که چون آن بزرگان مظلوم از جان نا امید شدند شاه رخ

دین‌ها فشاندند، شبی من مظلوم وار دست تصریع بدرگاه بی نیاز بر آوردم
که اغتشا یا غیاث المستغثیین، صبحگاهی بیدار نشسته بودم، ناگاه قطره
باران بروزن خانه چکید و متلاعقب بندیاد باریدن باران شد، سر بسجعه
شکر کردم، در خاطرم گذشت که یا رب هیچ بده آگاهی بدین درگاه
باشد که حاضر وقت قطره اول این رحمت بوده باشد و صبحگاهان
شادمان قصد ملزامت پادشاه اسلام شاهزاد بهادر گورگان نمودم، چون
بختگاه پادشاه در آمدم پیش از آنکه سرفراود آرم و خدمت نمایم گفت
ای علامه الدوله اول قطره باران که بپیکید من بیدار بودم آیا تو بیدار
بودی یا نی، من گریان شدم و در پای پادشاه افتادم، کیفیت رقت
۱۰ پرسید، حکایت کردم، این مصروع خواند،
مصطفع

کز کله ما نیز رهی هست بدرگاه،

لا شک پادشاهی که بعدل و داد و رواج شریعت محمدی روزگار گذراند
ملحوظ اظمار رحمت الهی خواهد بود، و ما توفیقی الا بالله، مائز و مناقب
شاهرخی اظهر من الشمس است زیاده ازین درین تذکره نگنجد، ولادت شاه
۱۵ رخ بهادر سلطان در چهاردهم ربیع الاول سنه تسع و سبعین و سبعماهه بوده
در بلئ محفوظه سویفت، هفتاد و یک سال عمر یافت، هفت سال بروزگار
پدر پادشاه خراسان بود و چهل و سه سال بعد از سلطان صاحب قران
امیر تیمور گورگان باستقلال در عالم ایران و توران و دیار هند و ترک
سلطنت کرده در شهر ذی الحجه الحرام سنه خمسین و ثمانماهه روز نوروز
۲۰ چاشتگاه در فشارود من اعمال ری بیهوار رحمت ایزدی واصل شد نور
الله مرقعه و عزیزی در این باب این قطعه میفرماید،
قطعه

شه رخ آن شاه قضا قدرت اسلام پناه

آنکه در بیشه شاهی زده سر پنجه شیر

زد بفردوس بین خمیه بذی الحجه و گفت

ماند تاریخ ز ما در همه عالر شمشیر

در هیچ عهد و زمان و دور و اوان نشان نداده‌اند، بسیرت پسندیده و متابعت شریعت گوی مراد از میدان سلاطین در ریود و پنجاه سال رایت جهانداری و شهریاری بر افراخت و دیار اسلام را معمور و آبادان ساخت و از دیار ختن و کاشغر تا دشت قیچاق و هالک هند و از هزار شتریان در عساکر ظفرپناه شاهرخی بوده قیاس تجمیل و اموال دیگر ازین توان کرد و **موزخان** بخصوص مولانا فاضل جده عليه الرحمه ورده است که سیصد پادشاه زاده که قابلیت تخت نشینی داشته‌اند بدراگاه ۱. شاهرخی اجتماع کردند، از فرزندان و احفاد بزرگوار و عشاير عظام آن حضرت و غيرهم رجای واثق بلکه یقین صادق است که این خسرو جمشید دولت فریدون هشت بهرام صولت که وارث اعمال بزرگان این خانواده دولت است باضعاف دولت آن خسروان سالنه برسد بلکه رسید است و از کمال طاعت و عبادت و پاکی طبیت و اخلاق مرضیه شاه رخ سلطان را ۱۵ مقام و مرتبه ولايت حاصل بوده و بر مغایبات مطلع شدی و کرامات ازو نقل کرده‌اند، یکی از آن آنست که در ملک ری سحرگاهی بعبادت مشغول بوده ناگاه فریاد برکشید که قرا یوسف ترکان امشب هرد، تاریخ ضبط کردند و بعد از ده روز خبر مرگ قرا یوسف ترکان برسید، دیگر آنکه پدر این ضعیف مؤلف نزد سلطان شاه رخ از جمله بندگان مقرب و ۲۰ محروم بود، حکایت کرد که خشک سالی صعب در خراسان بخصوص دار السلطنه هرات بتقدیر باری تعالی واقع شد و بدان مرتبه انجامید که از ابتدای شتا تا متصف ربيع از آسمان نم بر زمین نرسید، بیت

چنان آسمان بر زمین شد بخیل * که اب تن نکردن زرع و بخیل
بخویشد سرچشمه‌ها^۱ے قدم * نهاند آب جز آب چشم بیم
۲۵ پادشاه اسلام و آکابر ایام ازین اندوه مخیّر ماندند و بجای باران نم از

چند جهت سودا بسرخس برده بود و خبرهای نا ملام از وی شنیدم ، درین حال خبر رسید که از طرف کرمان سید نعمت الله ولی بهرات آمد اند ، نذر کردم که اگر فرزند من بسلامت پیش من رسد برهرا بخدمت سید رسام و هم در روز فرزند من بسلامت من رسید ، من از شادی برهرا بر پشت گرفته قصد شهر کردم ، خوان سالار شما از من آن برهرا بظالم گرفت و من چندانکه تضرع کردم بیجانی نرسید ، سلطان شاه رخ را معلوم شد که حق تعالی باطن اولیارا از حرام و شبہ محفوظ میدارد و سیدرا عذر خواهی نمود و من بعد گرد امتحان نی گردید ، و مقامات حضرت سید مشهورست و مذکور و مشرب او صافی و بزرگان اوصاف او گفته اند و از صلب مبارک سید خلف الصدق او امیر خلیل الله است و حالا سید زاده ها در حدود کرمان و دیار هند و فارس بر مسند عزّت و بزرگی ممکن اند و مریدان و اصحاب سید در ربع مسکون سیاح اند و روش و طریقت او پسندیک بزرگان است و مریدان او همه در طریقت و خلق نیکو میکوشند و معایب اخوان الصفا بقدر الطاقة ۱۰ پوشند ، و وفات سید در شهر سنه سیع و عشرين و ثمانائه بوده روح الله تعالی روحه و ارسل الینا فتوحه بروزگار شاه رخ سلطان انار الله برهانه و بن ماهان من اعمال کرمان مدفونست و لنگر و خانقاہ او حالا مقصد آکابر و فقراست و بقעה دلکشای و برونق و معمورست و سن مبارک حضرت از هفتاد و پنج سال تجاوز کرده بود که دعوت حق را لییک ۲۰ احابت گفت و ازین دام غرور بسایر سور تحولی فرمود و مقام سعدا و ابرار مرقی گشت قدس الله تعالی روحه العزیز ، اما خاقان سعید ظل الله فی الحاخافین شاه رخ بهادر گورگان انار الله برهانه پادشاهی بود موفق بتوفیق بزدانی و مؤید بتائید صداني ، بختی مساعد و دولت موافق داشت و عدلی بر دوام و شفقتی تمام در باره خواص و عوام داشتی ، رعایا آن ۳۰ آسودگی و فراغت که بروزگار دولت او یافته اند از عهد آدم الى یومنا

رند و در میخانه‌ها صوف و گنج صومعه
مارا سریر سلطنت بر آستانه دیگرست
سید مرا جانان بود هم درد و هم درمات بود
جانم فدای جان او کو از جهانی دیگرست

۰ حکایت کنند که سیدرا مشرب عالی بوده و از نزد حکام و اهل دنیا
همواره پیش او هدیه‌ها و طعامها آمدی و سید قبول کردی و آن نعمت‌هارا
خوردی و بستقان رسانیدی، نوبتی سلطان اعظم شاه رخ ہبادر گورگان
انار الله برهانه از حضرت سید قدس الله سرّه سوال کرد که ی شنوم
که شما لفمه‌های شبهه آمیز تناول میفرمائید، حکمت آن چیست، سید
۱. نعمت الله این بیت در جواب میرزا خواند،
بیت

گر شود خون جمله عام مال مال * کی خورد مرد خدا الا حلال
شاه رخ سلطان را این سخن ملایم نیفتاد و از روی امتحان بعد از چند
روز خوان سالاررا فرمود که برو بره بظلم از عاجزی بستان و بها من
و بیار و طعای ترتیب کن، خوان سالار حسب الحکم از شهر بیرون
۱۰ تاخت، دید که پیره زنی بره فربه بر پشت گرفته میرود، فی الحال بضرب
تازیانه برهرا از پیره زن در ریود و بطبعی رسانید طعای ترتیب کرد،
سلطان سیدرا بدغوت حاضر ساخت و سید بمشارکت سلطان آن طعام را
بکار ہی برد، سلطان شاه رخ از سید سوال کرد که شما فرموده بودید
که من طعام نی خورم الا حلال و حال آنکه من این برهرا بظلم و زجر
۲۰ از عاجزه فرموده‌ام تا ستانیده‌ام و کیفیت با سید تقریر کرد، سید قدس
سرّه فرمود که ای سلطان عالم تحقیق فرمای، میشايد که حق سیحانه را در
ضمن این مصلحتی بوده باشد، سلطان فرمود تا آن ضعیفه را حاضر ساختند
و ازو پرسیدند که این برهرا کجا میبردی و از کجا بدست آورده بودی،
پیره زن حکایت کرد که من عورت بیوهام و رمه گوپسند دارم که از
۳۰ شوهر خود مهر و میراث یافته‌ام و پسری دارم که درین هفتنه گوپسندی

دل چون مجمر و عشقش چو آش جن من چون عود
 همی سوزم روات چون عود و من مجمر نمیدام
 من آن نادان دانایم که می بینم تی بینم
 از آن میگرم از حسرت که سیم از زر نمیدام
 چو دیده سو بسو گشتم نظر کردم بهر گوشه
 بجز آب دو چشم خود درین منظر نمیدام
 ز هر بابی که میخواه بخواه از لوح محفوظ
 که هستم حافظ قرات ولی دفتر نمیدام
 بر آمد نور سیحانی چه کفر و چه مسلمانی
 طریق مومنان دارم ولی کافر نمیدام
 بجز یا هو و یا من هو چو سید من نمیگویم
 چه گویی چونکه در عالم کسی دیگر نمیدام
 (و ایضاً له)

۱۰ ای عاشقان ای عاشقان مارا بیانی دیگرست
 ای عارفان ای عارفان مارا نشانی دیگرست
 ای بلبلان ای بلبلان مارا نواهی خوش بود
 ز آنرو که این گلزار ما از بستانی دیگرست
 ای خسرو شیرین سخن ای یوسف گلپیرهن
 ای طوطی شکر شکن مارا زیانی دیگرست
 تا عین عشقش دیده ام مهرش بجان بگرین ام
 در آشکارا و بهان مارا عیانی دیگرست
 خورشید جمشید فلک بر آسمان چرخ نست
 مهر منیر عاشقان بر آسمانی دیگرست
 اقلیم دل شد ملک جان شهر تن آمد این جهان
 کون و مکان عارفان در لا مکانی دیگرست

طبقه ششم،

(۱) ذکر سید عارف کامل نور الدین نعمت الله کوهستانی قدس روحه،
 دُر دریای عرفان و گوهر کان کن فکان سلطان مالک طریقت و سیاح
 بودی حقیقت است، در طریقہ یگانه بود و در اخلاق مرضیه ستوده اهل
 زمانه، کشاش کار جناب سیادت مأبی در کوه صاف بود که در نواحی
 پلخست و آن کوهسار است مبارک و قدمگاه رجال الله، مشهور است که سید
 چهل اربعین در آن منزل مبارک برآورد و درین باب میفرماید، بیت

ظاهرم در کوهستان و باطنم در کوه صاف
 صوفیان صاف را صد مرحا باشد زدن

۱. و حضرت سید با بسیاری از اکابر صحبت داشته و تربیت یافته اماً مرید
 شیخ الشیوخ العارف ابو عبد الله الیافعی است و سند خرقه شیخ مشار الیه
 بشیخ الاسلام احمد الغزالی قدس الله سره العزیز میرسد و شیخ عبد الله
 الیافعی مرد بزرگ و اهل علم باطن و ظاهر بوده و در علم نصوف
 مصنفات عالی دارد و فضیلت او را هین حالت تمام است که همچو سید
 ۲. نعمت الله عارف از دامن تربیت او برخاسته که بزرگان عالم بر تحقیق
 و تکمیل سید نعمت الله ولی متفق اند و ما بتبرک از سخنان سید دوغزل
 درین تذکره بقلم آوریم،
 غزل

چنان سرمست و شیدایم که پا از سر نمیدانم
 دل از دلبر نمیدانم از ساغر نمیدانم

۲۰ برو ای عقل سرگردان مرا با کار من بگذار
 که من سرمست و حیرانم بحر دلبر نمیدانم

شدم از ساحل صورت بسوی بحر معنی باز
 ۲۱ چه جای بحر و بر باشد بجز گوهر نمیدانم

یافته اوست و خواجه راست این غزل،
غزل

ای مردم چشم از نظر ما مرو آخر
وی عذر گرفت از بر ما مرو آخر
ای جان عزیز از تن رنجور مشو دور
وی سایه رحمت ز سر ما مرو آخر
ای تیغ غمتم ریخته خون جگر ما
از دیده چو خون جگر ما مرو آخر
ای نقش خیال خط جان پرور جانان
از لوح سواد بصر ما مرو آخر
دور از تو ندارد خبر خویش عصاها
اکنون که شیدی خبر ما مرو آخر

اماً نسب بزرگان سرقند بامیر المؤمنین ابی بکر الصدیق میرسد رضی الله عنه و در زمان ولید بن عبد الملک قتبیه بن مسلم الباهلی سرقندرا چهار ماه محاصره کرد و از فتح عاجز شد، روزی از باروی حصار شخصی او را ۱۵ داد که ای عربان رفع ضایع مکنید که این شهر بدست شما فتح ننماید شد، قتبیه گفت پس این شهر را که فتح خواهد کرد، آن شخص گفت حکماء ما حکم کرده اند که در روزگار ملت محمدی این شهر را کسی فتح کند که پالان شتر نام داشته باشد، قتبیه گفت سبحان الله اانا قتبیه و لشکر را این حالت گفت و آواز داد که پالان شتر من زیرا که قتبیه ۲۰ جهاز شتر را گویند بعربي و قتبیه تصغیر آن است، چون اهل سرقند معلوم کردند که حال چیست دروازه باز کردند و سرقند بدست قتبیه فتح شد، و کات ذلك فی شهرور سنه اربع و تسعین من الهجره النبویه صلیعه، ۲۲

مقدم بودی اینجا نیز تقدیم کن، مولانا قطب در جواب گفت ای مخد
بدبخت کاررا بدینجا رسانیدی و هنوز ترک اطیفه نی کنی و مولانا محمد
در وقت قتل این قطعه فرموده غفر له،
قطعه

پایان کار و آخر دورست ملحدا
گر میروی و گرنه بدهست اختیار نیست
منصور وار گر ببرندت پیاسه دار
مردانه پای دار جهان پایدار نیست

و حضرت صاحب قران بعد از آنکه ندمای مجلس امیرزاده میرانشاه را
سیاست فرمود دو ماه اورا ندید و ملک آذریجان را بر ولد او امیر
زاده ابو بکر تقویض فرمود و پدرش را بدوسپرد و سلطنت بامیرزاده
ابو بکر مقرر شد و او پدر را محافظت کردی و پدر او با اسم سلطنت
موسوم بودی اماً امور مملکت مطلقاً بيد تصرف ابو بکر افتاد و میرانشاه
گورگان روزگاری بدین صفت بگذرانید و در شهر سنه تسع و ثمانانه بر
دست قرا یوسف ترکان بقتل رسید و امیرزاده ابو بکر بهادر پادشاه
زاده خوش طبع و خوش منظر و شجاع و صاحب همت بود و گویند
شمیش او هفت من بوده، بعد از قتل میرانشاه گورگان از تراکمه منهزم
شده بجانب کرمان افتاد و در حدود سنه عشرين و ثمانانه بقتل رسید و عمر
او بیست و دو سال بود و حکومت میرانشاه میرزا در خراسان نه سال
و در آذربایجان یازده سال بود،

۲۰ (۱۸) ذکر خلف آکابر سلف خواجه عبد الملک سمرقندی نور الله مرقن،

از جمله بزرگان سمرقند است، بوقت سلطنت امیر کبیر شیور گورگان انار
الله برهانه شیخ الاسلام بلک محفوظه سمرقند بوده و در علم و فضیلت و
جهانی نظری بوده و الیوم در خاندان مبارک او بزرگی بر قاعده است و
۲۴ خواجه را با وجود فضل و علم اشعار ملازم است و مولانا بساطی تربیت

قران خراسان را بشاه رخ سلطان داد و مملکت تبریز و آذربایجان و مضافات آن را بامیرانشاه میرزا بخشید و چند سال باستقلال در آذربایجان سلطنت و حکومت نمود، پادشاه زاده خوش منظر و اهل طبع و ملائم بوده و شعرها در حسن و جاه او اشعار گفته‌اند و از آن ۰ جمله اینست،
شعر

گفتند خلائق که توئی یوسف ثانی * چون نیک بدیدم بحقیقت به از آنی
اماً روزی از آسپ در افتاد و دماغ او قصور یافت و اطیباً چنانکه
معالجه کردند مفید نبود و ضعف دماغ او طاری شد تا حدیکه باخولیا
کشید و بدرجۀ جنون رسید، هماره با لوندان صحبت داشتی و امرا و ۱۰
نوابرا ایدا نمودی و بار ندادی و ارباب و آکابر را بحرمتی کردی
چنانکه جسد خواجه رشیدرا از مقبره او که در رشیدیه تبریز است بیرون
کرد و فرمود تا بگورستان جهودان استخوان اورا دفن سازند و خان
زاده که حرم محترم او بوده و امیر تیمور گورگان را با او عنایت کلی بود
فرمودی تا بستندی و اینا و عقوبت کردی و خان زاده ازو بگریخت و ۲۰
بسیرقند پیش صاحب قران رفت و پیرهن خون آلوه خودرا عرض کرد
و احوال پسر پیش پدر باز گفت، امیر کبیر گریان شد و هفته باکس
سخن نگفت و لشکر کشید و عزیمت آذربایجان نمود و سبب ارسال لشکر
این قضیه است و کان ذلك في جمادی الاول سنه خمس و تسعین و سیمه‌ائه، و سه فاضل هنرمندرا که ندم مجلس امیرزاده امیرانشاه بودند ۳۰
هیچو مولانا محمد کاخکی قوهستانی که ذو فنون بوده و در علم هئیه و
علوم غربیه وقوف تمام داشته و مولانا قطب الدین نائی و عبد المؤمن
گویند که هر سه فاضل بوده اند حکم کشتن کرد بعلت آنکه از همصحوبی
ایشان دماغ شاهزاده میرنشاه از حال گردید و بنابرین آن سه نادره
روزگار را فرمود تا در حدود قزوین از حلق در آویختند و مولانا محمد ۴۰
قوهستانی استاد قطب نائی را در وقت قتل گفت تو در مجلس پادشاه

با همه تقوا و زهد از بشنو بورت کمال
از درون صومعه مست و خراب آيد برون

و شخرا النفاتي بدح ملوك و قصابد و مثنوي نبوده و منقطعات حسب
حال را نيكو ميگفت و اين قطعه اوراست ، قطعه

ه طاس بازي بدیدم از بغداد * چون جنيد از سلوکش آگاهی
سر درون بُرْد زير جبهه و گفت * لَيْسَ فِي جُنْقِي سِوَا اللَّهِ

حاکایت کند که بروزگار دولت اميرانشاه بن امير تیمور گورگان شخرا مجہت
تکیه داری و خرج تکالیف اضیاف قرضی چند دامن گیر شد ، روزی میرزا
ميرانشاه بدیدن شیخ آمد ، چون نشستند جهله گان پادشاه بر باعچه شیخ
دویدند و بغارت درخت آلوچه و زردالو مشغول شدند ، شیخ تبسی
کرد و جهله گان را گفت ای مغولان غارتگری در باغ مکید که کمال
بيچاره قرض دارست و بهای میوه اين باعچه را تخفواه قرض خواهان
نموده است مبادا که شما بوستان را غارت کنید و کمال بيچاره بدست
غريان مشیع گرفتار شود ، سلطان اميرانشاه گفت مگر شیخ قرضدارست ،
شیخ فرمود ارى ده هزار دیناري ، ميرانشاه هم در زمان فرمود تا ده هزار
دينار زر نقد بياوردن و تسليم شیخ نمودند ، شیخ قرهضا را ادا کرد ، و
شخرا نزد سلاطین و حکام قدری تمام بوده و اطایيف و ظرافت او مشهور
است و از شرح مستعفی و وفات شیخ در خطه تبریز بوده در شهر سنه
اثني و تسعين و سبعاه و در خطه فرج بخش تبریز مدفون است و الیوم
۲۰ مزار او مقصد آکابر است ، و اين قطعه بدان بزرگوار منسوب است ، قطعه

چو ديوان کمال آيد بدستت * نويس از شعر او چندانکه خواهی
ز هر حرفش روان بگذر چو خامه * بهر حرفش فرو رو چون سیاهی
اما سلطان زاده محترم اميرانشاه گورگان در ايام دولت صاحب قران تیمور
۲۴ گورگان هفت سال پادشاه خراسان بود و بعد از آن حضرت صاحب

گفت اگر بر آستام آب خواهی زد ر اشک
هم بزرگانست برووب آن خالک در گفتم پنجم
گفت اگر سر در بیایان غم خواه نهاد
شنگان را مژده از ما ببر گفتم پنجم
گفت اگر داری هوای دُرّه وصل ای کمال
قعر این دریا پیما سر بسر گفتم پنجم

گویند که چون خواجه حافظ این مصرع برخواند که
ع نشنگان را مژده از ما ببر گفتم پنجم

رُقّی و حالی کرد و گفت مشرب این بزرگوار عالی است و سخن او
اصافی و انصاف آن است که پاکتر و شیرین تر از غزه‌های خواجه کمال
از متقدمان و متاخران نگفته‌اند اما بعضی از آکابر و فضلا برآند که
نازگی‌های شیخ سخن اورا از سوز و نیاز بر طرف ساخته و این مکابره
است چه با وجود نازگی و دقت سخن شیخ عارفانه و پر حال است و ازین
بیت موحدانه قیاس مشرب شیخ توان نمود،

۱۰ هی خروشد بحر و میگوید باهاز بلند
هر که در ما غرقه گردد عاقبت هم ما شود

غزل و این غزل از غزلیات ممتاز حضرت شیخ است قدس سرّه،
گر شی آن مه ز منزل بی نقاب آید برون.

۲۰ ز اویل شب نا دم صبح آفتاب آید برون
کی برون آید لبس از عهده بوسی که گفت

چون محالست آب حیوان کر سراب آید برون
خرقهای صوفیات در دور چشم مست او

ساها باید که از رهن شراب آید برون
هر کجا باشد نشان پای او آنها پنجم
خاک بر داریم چندانی که آب آید برون

شد ز نظاره گناه خانه همایه خراب
مه من با تو که فرمود که بر بام بر آی
خانه نست دل و دیده ز باران سر شک
اگر این خانه چکد آب بدان خانه در آی
تونه از دیده صاحب نظرانی غایب
ماهی و ماه نمودار بود از همه جای
بوستانیست سرای از گل آن روی کمال
بسرا آمدی ای بلبل خوشگو بسرای
و این مطلع را نیز منسوب بشیع میدارند در صفت لطافت شهر سرای
اگر سرای چنین است و دلبران سرای
بیار باده که من فارغ ز هر دو سرای

و شیع بعد از چهار سال از شهر سرای بیرون شد و عزیمت تبریز نمود
و سلطان حسین بن سلطان اویس جلاابر در خطه تبریز جهت شیع متزلی
ساخت بغايت نزه و بر لنگر شیع و قها کرد و شیع در آخر حال معتقد
خواجه حافظ شیراز بوده و خواجه حافظرا شیع کمال نا دین خلوص
اعتقادی مؤکد بود و همراه سخنان شیعرا طلب نمودی و از غرهای روح
افزای حضرت شیع اورا ذوقی و حال حاصل شدی و شیع کمال این
غزل را پیش خواجه حافظ بشیراز فرستاد،

گفت یار از غیر ما پوشان نظر گفتم بچشم
و آنگهی دزدیده در مای نگر گفتم بچشم
گفت اگر گردی شی از روی چون ماه جدا
تا سحرگاهات ستاره هی شیر گفتم بچشم
گفت اگر گردد لب خشک از دم سوزان آه
بازمی سازش چو شیع از گریه تر گفتم بچشم

و فواکهی که در آن ولایت حاصل میشود بخنه باقالیم میرند، شیخ بعزمیت
بیست الله از خجند بسیاحت یرون آمد و بعد از زیارت کعبه معظمه
بدیار آذربایجان افتاد و آب و هوا و فضای خطه تبریز ملام طبع شیخ
افتاد و در آن شهر جنت مثال متوطن گشت و در زمان سلاطین جلایر
شیخ را در شهر تبریز جمعیت و شهرت عظیم دست داد و اکثر بزرگان
آن دیار مرید شیخ شدند و مجلس شریف او مجمع فضلا بوده، در اثنای
آن حال نقمتش خان از دربند قصد تبریز کرد و بعد از فتح آن دیار
شیخ را بفرمان منکوحه خان بدیار دشت نپچاق شهر سرای برند و مدت
چهار سال شیخ در شهر سرای بود، و در آمدن لشکر نقمتش خان بتبریز
و غزل امیر ولی و فرهاد آغا این قطعه شیخ فرماید، قطعه

گفت فرهاد آغا بیرون ولی * که رشیدیه را کنم آباد
زد تبریزیان باجرُ و سنگ * بدھم از برای این بیاد
بود مسکیت بشغل کوه کی * که زوران دشت و کوه زیاد
لشکر پادشاه تو قتمش * آمد و هائف این ندا در داد
لعل شیرین بکام خسرو شد * کوه بیهوده میگند فرهاد
و شیخ را در شهر سرای خوش بر آمد و اکابر مرید او شدند اما در
سرما و ضرما آرزومند هوا و اهله تبریز میبود و در اشتیاق تبریز
میفرماید ریاعی

تبریز مرا بجانے جان خواهد بود

پپوسته مرا ورد زبان خواهد بود

تا در نکشم آب جرناب و کجبل

سرخ آب ز چشم من روان خواهد بود

و شیخ راست این غزل که در شهر سرای گفته است

ای رخت آیه حسن و دهنت لطف خدای

مجدهش بکشا آن لب و لطفی بنای

۲۰

۲۰

احفاد و اولاد بزرگوار صاحب قرآن و این چهار رکن سلطنت تا قیام
قیامت الهی جهاندار و باقی و پاینک بادا و بزرگتر این خانواده دولت و
جلالت سایهٔ چتر فلک فرسای این پادشاه اسلام خلد زمانه و ابد احسانه
الیوم همدوست مقرون باد بالنبی و آلہ الاعجاد، رباعی

۰ سلطان تور آنکه مثل او شاه نبود * در هنচد و سی و شش بیامد بوجود
در هنচد و هنناد و یکی کرد خروج * در هشت‌صد و هفت کرد عالم بدروز
و از مشائخ طریقت و علماء و فضلا و شعرا که در روزگار سلطان صاحب
قرآن امیر تیمور گورگان نور مرقدن ظهور کردند سلطان السادات و العرفا
علیٰ ثانی امیر سید علی هدایت قدس الله سرّه العزیز بوده و در کبر سن ۱۰
سواد وفات یافت و بختلان مدفون است و از علماء سید الفاضل الحقق
امیر سید شریف جرجانی و مولانا فاضل علامه قدوة العلماء بعد الحقق و
الدین الشنازانی السسوی رحمة الله علیهمها و از شعرا مولانا بساطی سرقندی
و خواجه عصمت الله بخاری و مولانا لطف الله نیشاپوری و حیدر باری
بوده اند رحمهم الله تعالیٰ،

۱۰ (۱۷) ذکر شیخ العارف خواجه کمال خجندی قدس الله تعالیٰ روحه،

بزرگ روزگار و مقبول ابرار بوده و مرجع خواص و عوام و سر خیل
اکابر ایام است و چون طبع شریف او بر طریق شاعری مبادرت نمود
از آن سبب ذکر شریف او در حلته شعر اثیت میشود و الا شیخ را درجه
ولایت و ارشادست و شاعری دون مراتب اوست با آنکه پایهٔ شاعری
۱۰ نیز بلنداست چنانکه شیخ بزرگوار میفرماید شعر

مرا از شاعری خود عار ناید * که در صد قرن چون عطای ناید
مولد و منشاء شیخ خجند بوده و از بزرگان آن دیارست و خجندرا در
۲۲ صور اقالیم عروس عالم گفته اند و ولایت نزه و وسیع و دلکشای است

حسین را بگرفت و فی الحال مجلس صاحب قرآنی رسانید ،
سر مناره اشتر رود و فغان بر آرد
که نهان شدم من اینجا مکنیدم آشکارا

و در شهر سنه سبع و تسعین و سیماهه با نود هزار لشکری بسر توپتش
ه خان بدشت قبچاق رفت و خان را بشکست و منهزم ساخت و در عقب
او بجانب شمال تا جائی براند که بعدهب امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضی
الله عنہ نماز ختن درست نبود چه در آنجا تا شفق بر جا بود طلوع
صحیح صادق ظاهری شد و بعد از آن دست بروم برد و از قیصر روم
باج خورد و ایلدرم روم را چون موم ساخت و شامرا از گرد سواران
۱. ترک مظلوم کرد و آل یزید را مخدول و گور معاویه را محلول گردانید و
عزیز مصر باجش داد و شریف مکه خراجش قبول کرد و کفار گرجستان
از ضدای کوس لشکر ظفر پیکوش کر گشتند و آب گر از ترجم بر ایشان
چشمها تر ساخت و هندوستان از مخیم عساکر منصوره اش ترکستانی شد و
خراسان از اسیران و بردهگان هند هندوستانی گشت و از حدود دهلی تا
۱۵ دشت قبچاق و اقصای خوارزم و از حد کاشغر و ختن تا شام و مصر
و مغرب بضریب نیغ آبدار در قبصه فرمان قضا جریان او در آمد و سی
و شش سال در آکثر ربع مسکون بشر ایادی و قهر اعادی سلطنت کرد
و رعیت را بناخت و متغلبان را بر انداخت و در هژدهم شهر شعبان المظمم
سنه سبع و ثماناهه در حین لشکر کشیدن بجانب خطاب در قصبه آثار که
۲. از اعمال ترکستان است ندای یا آیهنا *الْفَسْرُ الْمُطْمِئْنَةُ إِرْجَعِي إِلَى رَيْكَ*
راضیه مرضیه را اصلاح نمود و طوطی روح بزرگوارش از قید قفس حوالی
قصد معبوره جاوبد نمود ، هفتاد و دو سال و یک ماه و هزده روزه غیر
یافت و قصر سلطنت اورا چهار رکن استوار بوده که عیارت از آن
چهار شاهزاده است که از صلب مبارک او بوجود آمدناند چون جهانگیر
سلطان و غیر شیخ سلطان و امیرانشاه گورگان و شاهrix بهادر غازی و

امیر تپور گورگان در هفت سالگی به راهی پدر بخانه یکی از خوشان خود نزول فرمود و آن مردی بود صاحب مال و استعداد و روزگار مساعد داشت و هفتاد سر برده داشت ترک و هندو و قیاس اموال دیگر ازین توان کرد، و آن مرد پیش پدر صاحب قرانی شکایت کرد که اموال ه گرامایه خدا ین داده است اما در ضبط و نسق آن عاجزم و غلامان مرا نمیکنند و فرزندان بی صلاحیت اند، ازین سبب میترسم که نصان باموال من راه پابد، صاحب قرانی در سخن دخل کرد و گفت ای پدر فرزندان را حصه از اموال ین و بعد از آن در مالشان مدخل من ها بکار خود مشغول باشند و غلامان ترک را بر هندو سوری ده تا ۱۰ هندوان را زیر فرمان دارند و هر سه غلام را محاکوم غلای که داناتر باشد مقرر ساز و امیر آن سه غلام را محاکوم غلای کن که امیر ده غلام باشد و آن هفت غلام که امیر هفتاد غلام باشند بر یکدیگر شان مشرف ساز بجهنمه و مگذار تا بسیار بیکدیگر گفت و شنود کنند، آن مرد فی الحال امیر تراغای را گفت بالله العظیم که این کودک تو پادشاه روی زمین ۱۵ خواهد شد چرا که ازین سخن فهم میشود که این کودک محض قدرت رب العالمین است و دولت و قلم حاضر کرد و هم در آن مجلس خطی از صاحب قرانی گرفت که چون های دولت او عرصه آفاق را زیر بال آورد از آن مرد و فرزندان و ذریت و اعقاب او کسی مال و اخراجات نستاند و جرام اورا و فرزندان اورا نپرسند و قوم او ترخان باشند و ۲۰ تا این روزگار در دیار ترکستان آن قوم ترخانند و ازین نوع فراست در روزگار طفویت از آن سلطان صاحب قران بسیار واقع شد، اما در شهر سنه احدی و سبعین و سبعاهه حضرت سلطان صاحب قران در مستقر خان و مسند کامرانی جلوس کرده و از گذر امواج گذشته پدر بیه امیر حسین بن قرغن را بقتل رسانید و امیر حسین گریخته ببالای مناره رفته بود و بساقی را شتری گم شد بود بطلب شتر بر مناره بالا دید و امیر ۲۵

حلقه بندگی اورا در گوش کشیدند، علم دولت او چون خورشید از دیار
شرق منصوب شد و باندک اشعه تا بغرب در ظل حمایت آورد، نظم
که داده است ز شاهان روزگار بگو * قضیم اسپ ز تقییس و آب از عان
و حالات و مقامات او در حوزه ضبط بشری نی گنجید چگونه این تذکره
ه متحیل آن تواند بود، اصل و منشاء آن حضرت از ولایت کش است
و او پسر امیر تراغای است که از امرای بزرگ براس بوده است که
در الوس چفتای از آن مردم باصل و مرتبه بالاتر نیست و امیر تراغای
نیزه امیر قراجار نویان است که این عم امیر بزرگ چنگیز خان بوده است
و چنگیز خان امیر قراجار نویان را هراه چفتای خان که یکی از پسران
۱. چنگیز خان بوده بحکومت و ایالت ما وراء النهر و ترکستان و مضافات
آن دیار فرستاد و حکومت و اختیار الوس چفتای مدنی در قبضه اقتدار
قراجار نویان است و او برادر امیر نفاجار است که بهد هلاکو
خان شام و مصر را بگرفت، نسآبه اترالک نسب امیر کیم تیمور گورگان را
و نسب چنگیز خان را بالتفو خاتون بهم محقق میسازند و این آتفو خاتون را
۱۵ یکی از احفاد امام الهمام علی زین العابدین رضی الله عنه بنکاح در آورد
و ازو این دودمان شریف منتشر شد، اما ولادت با سعادت حضرت
صاحب قرانی در شهر سنه ست و ثلثین و سبعاهه بوده در جلکای
دلکش کش، از آیان صبا و صغر سن آثار کیاست و فر دولت از جین
عال آرایش لائح و فانیج بود،
شعر

بالای سریش ز هوشیدی * مح تافت ستاره بلندی ۲۰

و امیر تراغای همیشه و هواره صاحب قرانی را در روزگار صبا تجیل معاش
فرومودی و او بیاسا و رسوم سلطنت مشغول بودی و ازو کارهای که شیوه
علم الناس بودی در وجود نیامدی و مردم در رای و تدبیر و فراتست
۲۴ و کیاست او در تعجب ماندندی، گویند که حضرت سلطان صاحب قران

می گرویدی و در آخر عمر و نهایت پیری مولانا از شهر نیشاپور بدیهی اسپریس که بقدم گاه امام رضا علیه التحیة و الشنا مشهورست نقل فرمود و باعی داشت که در آنجا بسر برده و با مردم کم اختلاط نمودی، روزی جمعی از عزیزان بزیارت مولانا رفتند، دیدند که در حجره مولانا بسته است چنانکه در بزدند کسی جواب نداد، گمان بردنند که مولانا عمدتاً جواب نمیدهد، یکی از آن مردم بر بام سرا برآمد، دید که مولانا سر بسجع نهاده، فرود آمد و در سرا بکشود تا عزیزان در آمدند و مولانا سر بر تمیل اشت، شخصی سر مولانارا برداشت، دید که مرغ روح بزرگوارش از نفس بدن پرواز کرده، یاران همچو باران اشک خونین در فراق آن دُر ۱. دریای وحدت ریختند و مولانارا بعد از شرایط اسلام در قدمگاه امام معصوم رضا دفن کردند و در دست مبارک مولانا این رباعی نوشته رباعی یافتند،

۱۵
دی شب ز سر صدق و صفائ دل من
در میکده آن روح فزای دل من
جای بین آورد که بستان و بنوش
گفتم خورمر گفت برای دل من

و كان ذلك في شهر سنه ست عشر و ثمانائه و مولانا بهایت پیری رسیدن بوده، اماً صاحب قران عالی مقدار سلطان السلاطین قطب الحق^{۱۶}
و الدین امير تیمور گورگان انار الله برهانه بیت

۲۰
صد قرن در زمان گذرد تا زمامر ملك
اقبال در کف چو تو صاحب قران دهد

فضلا و مؤرخان متفق اند که در روزگار اسلام بلکه از عهد آدم تا این دم صاحب قرانی و سلیمان مکانی چون امیر تیمور گورگان از کم عدم قدم ۲۴ پیغمبر و وجود نهاده، گردن کشان عالم حکم اورا سر نهادند و ناجوران

چه بینی بکی گلن پیری جوان طبع * اگر چادرش در کشی از عذارش
 که دل بردن و بی وفایست رسمش * جگر خوردن و جان گذاشیست کارش
 همه غنچ و رنجست فن و فربیش * همه بوی و رنگست نقش و نگارش
 کار از میان تو آن روز گرد * که خواهی که گیری میان در کارش
 ه قرار از دل نگ آنگه رباید * که تو دل نهی بر امید فرارش
 نماند ز دستان این زال این * تی گر بود زور اسفندیارش
 کسی را که او معتبر کرد روزی * بروز دگر کرد بی اعتبارش
 مر او راست تمکن و تشریف و عزت * که پوشید و پاشید و میداشت خوارش
 ز اخیار و ابرار چهره پوشید * مر اشار و فجیار باشد تبارش
 ۱۰ بکس آتش جاهش آبی ندادست * نکردست چون باد تا خاکسارش
 چه بی آب و آتش دل و باد دستم * هم از آب و خاکش هم از باد و نارش
 برسست از غم دل که عقل مردمی * رهانید از قید این هر چهارش
 که دارد فراغ آنکه میلی ندارد * نه با دار ملکش نه با ملک دارش
 خنک آنکه شادان و غمگین ندارد * دل از بود و نا بود نا پایدارش
 ۱۵ پرهیزد او از متاع که نبود * قبول خردمند پرهیزگارش
 قبول خرد گر بدی رد نکردی * شه اولیا صاحب ذو الفقارش
 سلامر خداوند دادار داور * برو باد و اولاد و آل و تبارش
 و ظهور مولانا لطف الله در روزگار دولت خاقان کیر صاحب قران عالی
 قطب دائرة سلطنت امیر تیمور گورگان امار الله برهانه بوده و بده پادشاه
 ۲۰ زاده محترم امیرنشاه بن تیمور گورگان قصاید غری دارد و از آن جمله مطلع
 مطلع ترجیحی ایشت ،

وقت سحر زنند چو مرغان بچنگ چنگ * بنا بروز کین بجهانان چنگ چنگ
 و درین قصید داد سخن وری میدهد ، و امیرنشاه میرزا اورا رایت
 ۲۴ گردی و زر دادی و مولانا باندک فرصتی آن مال بر انداختی و بغلات

گل داد پریر درع فیروزه بیاد * دی جوشن لعل لاله بر خاک افتاد
داد آب چمن خبر مینا امروز * یاقوت سان آتش نیلوفر داد
چهار روز و چهار سلاح و چهار رنگ و چهار جوهر و چهار عنصر و
چهار گل رعایت نموده، گویند که مولانا نسیمی را بدین ریای امتحان
کردند، مدت یک سال درین تفکر کرد و نتوانست که جواب گوید و
بعجز اعتراف نمود، و هم مولانا راست،

در مرو پریر لاله آتش انگیخت * دی نیلوفر به بلح در آب گریخت
در خاک نشاپور گل امروز شگفت * فردا بهری باد سن خواهد یافت
و مولانا لطف الله را قصاید غرّاست در مناقب نبی و ولی و ائمه
۱۰ معصومین علیهم السلام،

بنازد عقل و دین و دل بهر سرور غالب
امیر المؤمنین حیدر علی ابن ابی طالب

واز آن جمله در مذمت دنیا گوید،

حجاب ره آمد جهان و مدارش * زره تا نیبدازد بر مدارش
۱۵ چو میبودت رنج راحت مجویش * چو میداردت خوار عزّت مدارش
چنین است گردون گردان و گردش * چنین است دوران و دار و مدارش
بدنیای دون مرد بی دین کند فخر * ولی مرد دین را ز دنیاست عارش
بکار خداوند مشکل تواند * توجه نمودن خداوند کارش
هر آن آدمی کاندرو آدمیت * بمردم نباشد ز مردم مدارش
۲۰ بباد ده و تاب تیرش نیرزد * نعیم خزان و نسیم بهارش
نه با راحت وصل او رنج هریش * نه با نوش خرمای او نیش خارش
صد افناح نوشیت نوشش نیرزد * یک جرعه زهر نا خوشگوارش
رنخ دل ز معشوق دنیا بگردان * مکن متظر دین در انتظارش
۲۴ که هست و بود بهر او گشته گشته * بهر گوشه هچون تو عاشق هزارش

بودم، روزی در قریهٔ قوشینقان نیشاپور با مولانا بیانی رفیم تا جامه شوئم، مولانا دستار سالوی نو داشت، چون جامه‌ها شسته شد دستار مولانا را برآفت اب انداختیم تا خشک شود، در اثنای این حال بقدرت رب العالمین گردبادی پیدا شد و دستار مولانا را در ریود و بهدا برد و خالک در چشمان ما ریخت، چون چشم باز کردیم دستار مولانا دیدیم که باد نزدیک بکرهٔ هوا رسانیده بود و بعد از آن از چشم ما ناپدید شد و معلوم نشد که باد آن دستار را بکجا انداخت، مولانا را گفتیم عجب حالی دست داد، مولانا گفت یک نوبت دیگر بدین نوع دستار مرا باد برد بود و بحسب الحال این قطعه برخواند،
قطعه

۱۰ طالعی دارم آنکه از پی آب * گر روبر سوی بحر بر گردد
ور بدو رخ روم پی آتش * آتش از پنج فسروده تر گردد
ور ز کوه الناس سنگ کنم * سنگ نایاب چون گهر گردد
ور سلای برم بتند کسی * هر دو گوشش بحکم کر گردد
اسپ تازی اگر سوار شورم * زیر راثم روان چو خر گردد
این چین حادثات پیش آید * هر کرا روزگار بر گردد
با همه شکر نیز باید گفت * که مبادا ازین بترا گردد
و این ریاعی نیز مولانا میفرماید،
رباعی

۱۱ فریاد ز دست فلک بی سرو بت
کاندر بر من نه نو باند نه کهن
با این همه هم هیچ نی یارم گفت
گر زین بتزم کند که گوید که ممکن
خصوصمت فلک با ارباب فضل نه امروزیست بلکه این حال با فقیران
پریشان مآل حالت مستمر و پیشه دیرینه اوست، شیخ آذری علیه الرحمه
در جواهر الاسرار میگوید که باعتقاد من این ریاعی که مولانا لطف الله
در مراءات نظری گفته همین الجواب است، الله در قائله،
رباعی

در گلستان شنایت روز و شب ابن عمار
با هزار آوا بود مانند بلبل در ریع
در بیان مدحت آورد این معانی را بنظر
گر کن گستاخیش عنو از کرم نبود بدیع

۰ (۱۶) ذکر مختر الفضلا مولانا لطف الله نیشاپوری نور الله مصححه،
مرد دانشمند و فاضل بوده و در سخنوری در زمان خود نظیر نداشته و
صیاغ شعر را از استادان کم کسی چون او رعایت نموده و او در همه نوع
سخنوری کامل است، گویند که مولانا لطف الله از ولایت نصیبی داشته
وبکار دنیا کم النفات بودی و ازین سبب است که گویند مولانا ضعیف
طالع بوده است و هر آئینه هر کس از دنیا معرض باشد دنیا نیز از وی
رو گردان خواهد بود چنانکه یحیی بن معاذ رازی قدس الله سره العزیز
فرموده است که از دنیا منصف تر ندیدم تا بدو مشغولی او نیز بتو
مشغول است و چون تو ترك او کردی او نیز ترك تو میگردد و درین
باب شیخ سنائی فرماید،

۱۵ خیز تا ز آب دیده بشانیم * گرد این خالک توده غدار
پس بخاروب لا فرو رویم * کوکب از صحن گبد دوار
ترك تازی کنیم و در شکیم * نفس زنگی مزاج را بازار
تا ز خود بشنود نه از من و تو * لمن الملک واحد الفهار
دو روزه حیات مستعار را خواه طالع قوی و خواه ضعیف بدنی که طعمه
۲۰ حشرات قبراست خواه توانا و خواه نجف و از شفاه استفاده افتاده و
جمعی که با مولانا صحبت داشته اند بر آنند که آنچه از مولانا نقل کرده اند
در ضعف طالع او بیان واقع است از آن جمله عالم ربّانی امیر عزّ الدین
طاهر نیشاپوری رحمه الله که از اکابر علماء و اولیاست و همکنان را بر
۲۴ سخن ایشان اعتماد است فرمودند که با مولانا لطف الله شریک درس

دوزخ مبتلا سازی، ابن بگفت و رنجیدن بیرون رفت،
مردان قفس هوا شکستند * وز ننگ زمانه باز رستند
در بحر فنا چو غوطه خوردند * جز حق همرا وداع کردند

(١٥) ذکر ملک الکلام ابن عاد زید درجه،

ه مردی فاضل بوده و اصل او از خراسان است اما در شیراز بودی و
منقبت ائمه معصومین گفتی و غزلهای پسندیدن دارد و ده نامه ابن عاد
مشهور است و افتتاح آن اینست،

الحمد لخالق البرایا * و الشکر لواهب العطايا
و اوراست این شعر در نعمت رسول رب العالمين صَلَّمَ،

۱۰

اے برحمت خالق را در مجتمع محشر شفیع
پادشاهان جهان حکمر مطاعت را مطیع
کار کفر از صولت هیچون معاک خاک پست

قدر دین از دولت چون طارم اعلی رفیع
دیبات از محل ما زاغ البصر آمد بصیر
گوش تو از استیاع سرِ ما اوّح سمعیع

۱۵

بر سر کرسی چو پای عرش فریاد رسید
پایه اش افزود از آن شد عرصه گاهش بس رفیع
پیش علم تو شد جبریل را آموزگار

با همه داش بود پیر خرد طفل رضیع
چون بر افرازی لوا در روز حشر آیند جمع

۲۰

آدم و من دونه در ظل همودوت جمیع
آمد از یعن جوار روضه ایت طوبی ها
پیش گاهی از ریاض گلشن رضوان بقیع

۲۵

بکشت، هارون در تاریکی دست گرد خانه بر می آورد تا دستش بدست فضیل رسید، فضیل گفت خوش دستی است بدین نزی اگر از آتش دوزخ خلاص یابد، هارون بگریست و گفت ای شیخ مرا پندی بذ، گفت یا امیر المؤمنین حق تعالی ترا بچای صدیق نشاند است و از تو صدق خواهد خواست و بر جای فاروق نصب کرده است و از تو عدل طلب خواهد نمود و ترا همچو ذو النورین سروری داده و از تو حیا و زهد طلب خواهد کرد و ترا بر منصب علی مرتضی تمکن داده است و از تو علم و عفّت ناچار طلب میدارد، ای امیر المؤمنین جواب خدارا ساخته باش که ترا بر جای مردان نشاند اند، اگر بدان سیرت نباشی ۱۰ شرمند شوی و آن زمان شرمداری سود ندارد، هارون را گریه زیادت شد و گفت ای شیخ پندرا زیاده کن، گفت ای امیر المؤمنین خدارا سرائیست بهشت نام و سرانی دیگرست دوزخ نام و ترا دریان هر دو سرای کرده و شمشیر و تازیانه بدست تو داده تا هر که شرک و خون نا حق کند بشمشیر سیاست کنی و هر که مرتبک منافی و ملاحتی شود بتازیانه ۱۵ ادب فرمائی، ای امیر المؤمنین اگر ذرّه درین کار خطیر میل و محابا و مداهنت و تعاقف روی داری یقین بدان که پیشو در سرای دوزخ تو خواهی بودن، هارون چون این حکایت بشنید چندان بگریست که بیهوش شد، فضل بر مکی که وزیر هارون الرشید بود گفت ای شیخ بسن کن که امیر المؤمنین را کشتنی، فضیل بانگ بر فضل زد که خاموش باش ای ۲۰ هامان تو و قوم تو اورا هلاک ساختید و مرا میگوئی که امیر المؤمنین را کشتنی، خلیفه بیهوش باز آمد و فضل را گفت هیچ میدانی که ترا هامان چرا میگوید از آنکه مرا فرعون کرده است، و بعد از آن بدره زر پیش فضیل نهاد که این مال حلال است از من قبول کن، فضیل گفت قاتولایه که هم در ساعت گذته های مرا فراموش کردی، آخر من ترا میگویم که ۲۵ مردم را از آتش دوزخ نگاه دار، تو فی الحال میخواهی نا مرا در آتش

و او بسنگ پاره با من مضایقه میکند و انگشتی از انگشت بیرون کرد و در آب انداخت، چون هادی برآ آن قضیه وقوف یافت پشیمان شد و جهت منقار متأسف گشت، گویند که هم در آن ماه هادی وفات یافت و امر خلامت تعلق بهارون الرشید گرفت، اول حکمی که کرد آن بود که غوّاصی را فرمود تا بهمنجا که نگین در آب افگن بود غوّاصی نماید، غوّاص بحکم خلیفه غوطه خورد و هان جوهر را بدست گرفت و بدست هارون الرشید داد، خلائق از ارتفاع کوکب طالع خلیفه تعجب نمودند و امرا ثارها و شعرا درین باب اشعار گذاراندند، حکایت چین آورده اند که چون هارون الرشید در امر خلافت مستقل شد گاه گاه با ۱۰ درویشان و گوشنهنشیان صحبت داشتی، شب بفضل برمهی گفت که دلم از طمطراق سلطنت ملول است امشب میخواهم که با عارفی صحبت دارم که از علایق و عوایق دنیا وارسته باشد و از وی قدری سخن طریقت و نصیحت گوش کنم، باشد که دل مرا از ملالت برهاند و ازین زندان طمع ببارگاه خرسندی رساند، فضل اورا بدر خانه سفیان بن عتبه برد ۲۰ و در بزد، سفیان گفت کیست، فضل گفت امیر المؤمنین است در باز کن، سفیان گفت چرا مرا خبر نکردید تا من بلازمت امیر المؤمنین آمدی، هارون فضل را گفت این نه آن مردست که من میظلم، سفیان گفت آن مرد فضیل عیاض است، خلیفه و فضل برمهی روان شدند تا بدر خانه رسیدند و فضیل عیاض را شنودند که قران میخواند و بدین ۳۰ آیت رسیک بود که أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ، هارون فضل را گفت اگر یعنی میظلم مرا همین آیه بسست، پس در بزدند، فضیل گفت چه کسانید که درین شب تیره مرا رنجه میدارید، فضل برمهی گفت امیر المؤمنین آمده است در باز کن، فضیل گفت امیر المؤمنین را با مثال من چه التفات باشد مرا مشغول مدارید، فضل گفت ای شیخ اطاعت اولو الامر واجب است در باز کن، فضیل در باز کرد و چراغ را

ای برادر مادر دهر ار خورد خونت مرنج
چون ترا خون برادر هچو شیر مادرست

رافع گوید که من دوان تا در خانه هارون الرشید رفتم، دیدم که رشید
قرآن عزیز نلاوت میکند، گفتم یا امیر المؤمنین اجازت هست تا در آم،
و گفت ای رافع شرم نداری که هادی نشسته و مرا امیر المؤمنین میگوئی،
گفتم انا لله و انا اليه راجعون، هارون بر پای جست، در آمدم و گفتم
ای امیر المؤمنین امشب شب نخست از مولود خود دان و احوال را بدو
گفتم، گفت سبحان الله ذا الملك و الملكوت سبحان ذا العزة و العظمية
و القدرة والمجبروت وفي الحال جوشن خواست و مکمل شد و اول کسی
ا که با او بیعت کرد من بودم و آکابر خیل خیل هی آمدند و بدبو بیعت
میگردند تا وقت صبح مبشری بشارت آورده که خداوند سبحانه خلیفه را
پسری داد، اورا مامون نام کرد و آن شبرا ليلة الهاشیه گفتندی، در
کتاب آثار الباقیه ابو ریحان خوارزی میگوید که یاقوت از خزانین آکاسره
که آن را منقار گفتندی بدست مهدی پدر هارون الرشید افتاده بود و آن
جوهری بود نورانی و شفاف چنانکه در خانه تاریک اگر آن گوهری
بودی احتیاج بشمع نبودی و گوهر شب چراغ عبارت از آن است،
مهدی در وقت وفات آن گوهر را بهارون داد و هارون آن را چون نیگنی
بختام در انگشت داشتی و بعد از مهدی هادی برادر بزرگ هارون الرشید
بخلافت بنشست و هارون ملازم هادی بودی، روزی هارون بشاط بکنار
دجله بغداد نشسته بود، ناگاه خادی از پیش هادی رسید و گفت امیر
المؤمنین منقار را میطلبد، هارون گفت نمیدهم از پدر یادگار این مقدار
چیزی دارم، خادم باز گشت و قصه بعرض خلیفه رسانید امیری را باز
فرسید که اگر هارون منقار ندهد بزور از انگشتیش بیرون کن و بیار،
امیر با رشید گفت حکم خلیفه را اطاعت کن و الا بقهر انگشتی از
انگشت تو بیرون کنم، هارون گفت از شرق نا غرب من مضایقه نکرم

مُؤْخَن هارون الرشید است رضى الله عنه و او خلیفه دانای فاضل و
کرم اهل دل بوده و با علما و شعرا سری داشتی و فقارا رتفقند فرمودی
و در رسوم جهانداری دقیقه مهبل نگذشتی، مصیرا بگرفت و برغم فرعون
اعین سوگند خورد که این ملک را ندهم الا بهندوی زر خرین و خصیب
ه نام غلامی را بر آنجا امیر ساخت، صاحب طبقات میگوید که رافع بن
هرثه اعین گفت که من نزد هادی برادر رشید که پیشتر از هارون
الرشید خلیفه بود مقرب بودم، نیم شبی در خانه خود نشسته بودم که
خادی دوان رسید که ترا امیر المؤمنین طلب میدارد، فی الحال بخدمت
روان شدم، دیدم که هادی در خلوت خانه نشسته و دو خادم بر پای
ایستاده، چون مرا دید گفت میخواهم که شمشیر بر داری و زود بروی و
سر برادرم هارون را ببری و جسد او را در چاه اندازی و سر اورا
بنزدیک من آری، چون این سخن شنودم جهان در چشم من تیره شد و
نیارستم درین باب با او رد سخن کردن، شمشیر بر گرفتم و از خانه
بیرون آمدم و بیفتادم و بیهوش شدم، چون بیهوش باز آمدم خواستم
۱۰ که آن شمشیر بر شکم خود زنم و خود را هلاک سازم، آواز سرفه صعب
از درون خانه شنیدم مثال رعد، چنانکه گوش کردم اقطاع نی یافت،
ناگاه خیزان مادر هادی بیرون دوید و مرا گفت یا ابا عبد الله دریاب
که کار هادی دگر گونه میبینم، من بخانه در آمدم، دیدم که هادی
بیهوش در صحنه خانه غلطان است و سرفه سهندیک میکند و بهیچ نوع
۲۰ تسکین نی پذیرد، گفتم یا امیر المؤمنین شریتی آب بخور، آب اوردم و
بدو دادم، فی الحال از فرط سرفه آن آبرا رد کرد، دیدم که صحنه
سرای از خون گلگون شد، سر اورا در کنار گرفتم، میگفت ملن المalk
الیوم لله الواحد القهار، چشم باز کرد و در میان سرفه گفت که هین زود
تر برو و پیشتر از هه کس با هارون الرشید بیعت کن و چشم باز کرد
۳۰ و جان بحق تسلیم نمود،
بیست

صاحب کتاب مالک و مسالک آورده است که تبریز شهری نوست و در روزگار اسلام آن شهر را زیین خاتون که جلیله حلیله هارون الرشید بوده و دختر ابو جعفر بن منصور دولتی است در سنّه تسع و ثمانین و مائه بنا کرد و بعد از چند گاه آن شهر بزرگه خراب گشت و چند نوبت ه عمارت کردند ثباتی نداشت تا الواشق بالله حکیم الفاضل ما شاء الله المصیری را فرمود تا جهت بنای تبریز طالع مناسب و ساعت سعد اختیار کد، حکیم مذکور چند گاه ملاحظه کرد و بطالع غرب آن شهر را بنا فرمود تا این روزگار از آفت زلزله خرابی نیافت و امروز تبریز از بلاد معتبر مالک ایران زمین است همایی دلکشا و فضای جان فرا دارد و فضلا در مدح شهر تبریز اشعار گفته اند و از آن جمله شیخ کمال مخدی رباعی

قدس الله سرّه گوید ،

تبریز مرا پنجای جان خواهد بود
پیوسته مرا ورد زیانت خواهد بود
تا در نکشم آب جرنداد و بکیل
سرخ آب ز چشم من روان خواهد بود

اماً زیین خاتون ملکهٔ خیره و بانوی مستقله بوده و هارون الرشید با او در امور ملکیّه مشورت کردی و او از فرط دانش و عقیقی پاک هارون را بخیرات و میراث دلالت کردی و در راهها و بادیهها برکها و چاهها ساخت پیشیص در راه کعبهٔ معظمه شرفها الله تعالی و در حدود شقیان که نظر ۲۰ اسلامست و بکوهستان بدخشان حصارها بنا فرمود تا غازیان آن را پناه ساخته با کفار هند و گبر و سواد و کتور جهاد نماید و امروز آثار خیرات آن ملکهٔ کریمه در اقطاع ربع مسکون ظاهر و باهرست رحمة الله علیها، اماً خلقای بنی عباس خاندان بزرگ و اقربای حضرت رسول صلعم بوده اند و نخواستم که این تذکره از ذکر خیر اینسان خالی باشد، گل ۳۰ باکرمه چمن عباس و چشم و چراغ آن دوستان باافق جمهور فضلا و

بکرا برد دیگر آرد بجای * جهان را نماند بی کدخدای

(۱۴) ذکر عارف فاضل شیخ مجتبی تبریزی روح الله روحه،

عارف و محقق و سالک بوده و بروزگار سلطان اویس و سلطان حسین
پسر او شیخ مجتبی تبریزی شیخ اسلام و مرجع خواص و عوارف بوده و
سلطین و آکابر معتقد او می بودند و خانقاہی برونق داشته و هماره
بخانقه سماع و صفا مهیا بودی و فرش و روشنائی مرتب و تا روزگار
صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان و اولاد عظام او منصب شیخ اسلامی
تبریزو مضافات آن تعلق با اولاد عظام آن بزرگوار داشته و شیخ را با
وجود سلوک و کمال سخنان پر حال است و دیوان او در عراق و
آذربایجان شهری دارد و از معارف اوست، نظم

ما در غمّت بشادی جان باز ننگرم
در عشق تو بهر دو جهان باز ننگرم

خوش خوش چو شع ر آتش عشق توفی المثل
گر جان ما بسوخت بجهان باز ننگرم
اسرار تو زکون و مکان چون متنه است

ما نا ابد بسکون و مکان باز ننگرم
سود دو کون در طلبت گو زیان شود

ما دز طلب بسود و زیان باز ننگرم
چون شد یقین ما که توفی اصل هر گمان

در پرده یقین بگمان باز ننگرم
در کوئے تو دو اسپه بتازم مردوار

هرگر بمرکب و بعنان باز ننگرم
در بحر عشق اگرچه مجتبی برستان رفت
ما از کنار تا بهمان باز ننگرم

۱۵

۲۰

۲۴

عراق بود و تبریز است و دیوان او درین دیار یافت نمیشود اما در عراق و آذربایجان و فارس مشهور است، تمای قصاید و مقطعات او متین و مصنوع است و مستعدانه و رباعی گفته که اسم مدوح او خواجه فخر الدین محمد الماستری از حروف آن بیرون می آید و آن اینست،

- ۰ خوارست جهان پیش نوالت بکسر * فخرست ز القاب تو دین را و خطر تو کان شمامدی و از فر گهار * ز الماس ضبرت سپری شد خبر اما شاه منصور بعد از شاه شجاع بر فارس و عراق مستولی گشت، پادشاه مردانه و صاحب کرم بوده و صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان قصد او کرده لشکر چنان فارس کشید، اورا قوت مقاومت نبوده میخواست ۱۰ تا فرار بر قرار بگیند روزی که از دروازه شیراز بیرون می رفت پیری زنی از بالای بام گفت که ای ترک حرار زاده مدّتی حکومت همیلت کردی و آنکون مسلمانان را بدست لشکر بیگانه گرفتار ساخته بجا میروی، شاه منصور را از سخن آن پیروزن رفته دست داد و باز گشت و با دوازده هزار مرد بیرون شد و بامیر تیمور مصاف داد و چند نوبت قلب و جناح ۱۵ سپاه صاحب قران را در هش کشید و نزدیک بدان رسانید که بالکل لشکر امیرا بشکد، حق تعالی فتش نداد و مولانا شرف الدین علی بزدی در ظفرنامه می آرد که چهار نوبت شاه منصور شمشیر بر سر صاحب قران رسانید و قاری ایاق و عادل اختجاجی سپر در سر مبارک آن حضرت کشیدند و بعد از آن بهادران لشکر ظفر پیکر گرد شاه منصور در آمدند ۲۰ و در آن حرب هلاک شد و صاحب قران در تلف شدن شاه منصور تاسف خوردی و گفتی که چهل سال مصاف کردم و با دلیران و جنگ آوران نبرد آزمودم پردازگی و شجاعت شاه منصور دیگری ندیدام، و بعد از قتل شاه منصور سلطنت از آل مظفر قطع شد و بگلی فارس و عراق عجم بتصرف امیر کبیر تیمور گورگان و اولاد عظام کرام او افتاد ۲۵ شهر سنه خمس و نسیعین و سبعماهه،

یافت و چند سال دیگر حکومت بغداد کرد و چند نوبت دیگر اورا با صاحت قران مغاربه و مصالحه است و این تذکره تحیل ایراد آن نی آرد تا در شهور سنه ثمان و ثمانائه سلطان احمد بر دست قرا یوسف ترکان که از جمله گلهبانان پدر او بوده شهید شد و راه و رسم سلطنت از خاندان سلطانین جلایر بر افتاد و تراکه مسلط شدند و حالات تراکه و اصل و منشای ایشان بعد ازین خواهد آمد ان شاء الله تعالی، و وفات خواجه حافظ در شهور سنه اربع و تسعین و سبعاه بوده و در مصلاّی شیراز مدفون است روح الله روحه، و بوقتی که سلطان ابو القاسم با بر بهادر شیراز را مستقر ساخت مولانا محمد معینی که صدر سلطان با بر بود ۱. بر سر قبر خواجه حافظ عارقی مرغوب ساخت،

(۱۲) ذکر مولانا شرف الدین راهی نوّر الله مرقد،

مرد داشته بوده و صاحب فضل خصوصاً در علم شعر سرآمد روزگار خود بوده است و نسخه در علم شعر ساخته حدائق الحقایق نام و چند صنعت در آن کتاب درج کرده که رشید الدین وطواط در حدائق السحر آن صنایع را ذکر نکرده بود از آن جمله میگوید که رشید آورده که ایهام کلمه را گویند که بر دو معنی شامل باشد و بتزدیک من میباید که با چند معانی مشتمل باشد و این بیت خواجه عیاد فقیه را باستشهاد ۲. بیت هی آرد،

دل عکس رخ خوب تو در آب روان دید
والله شد و فریاد بر آورد که ما هی

و شیخ عارف آذری علیه الرحمه در کتاب جواهر الاسرار قصیص از قصاید مولانا شرف الدین راهرا ایراد میکند که ثمانی صنایع و بدایع شعر در آن قصیص مندرج است و درین تذکره نوشتن آن قصیص احتیاج نبود، و ۳. مولانا شرف بروزگار دولت شاه منصور بن محمد مظفر ملک الشعراًی

دریا و کوه را بگذاریم و بگذریم * سپرخ وار زیر پر آریم خشک و نر
یا بر مراد بر سر گردون نهیم پای * یا مردوار در سر همت کنیم سر

چون حضرت صاحب قران مضمون این قطعه معلوم کرد تاسف خورد که
کاشکی من نظم توانستیم گفتن تا جواب شافی نظم کردی اماً شاید که از
ه فرزندان و احفاد من کسی باشد که جواب سلطان احمد بغداد بگوید،
رقم بر امیرانشاه سلطان و گویند که بر خلیل سلطان بهادر زدند و جواب
بدین منوال نزد سلطان احمد بغداد فرستاد،

گردن بنه جفای زمانه را سر مپیاج
کار بزرگرا نتوان داشت مختصر
سپرخ وار از چه کنی قصد کوه قاف
چون صعوه خُرد باش و فرو ریز بال و پر
بیرون کن ار دماغ خیال محال را
تا در سر سرت نرود صد هزار سر

۱.

چون سلطان احمد این قطعه مطالعه کرد دانست که در جنب کوه لشکر
۱۰ صاحب قرانی لشکر او کاهی است و در پیش صرصر اقبال تیموری پشتَه
بیش نیست، الفرار مین لا یطلق من سن المرسلین اختیار کرده بغدادرا
وداع گفته بروم رفت و هاگل دار السلام بغداد بتصرف صاحب قرانی فتاد
و حکومت بغدادرا امیر کییر صاحب قران اعظم انا ر اللہ برها نه بر خواجه
مسعود سربدار که خواهر زاده خواجه علی موبیداست قرار داد و خواجه
۲۰ علی طوسی را بضبط اموال بغداد نصب کرد و خود بطالع سعد مراجعت
فرمود و بعد از مراجعت صاحب قران باز سلطان احمد از قیصر روم
امداد سنانید بطرف بغداد حرکت نمود و خواجه مسعود را قوت مقاومت
او نبود بغدادرا بوى گذاشت و در وققی که صاحب قرانی را با تقتیش
۳۰ خان که پادشاه دشت قبچاق بوده خصوصیت اقتاد سلطان احمد فرصت

خواجه حافظ زمین خدمترا بوسه داد و گفت ای سلطان عالم از آن نوع بخشندگی است که بدین روز افتاده‌ام ، حضرت صاحب قران را این لطیفه خوش آمد و پسند فرمود و با او عتاب نکرد بلکه عنایت و نوازش فرمود ، اما سلطان السلاطین احمد خلف الصدق سلطان اویس جلایراست بعد از پدر در دار السلام بغداد بر مسند خلافت قرار گرفت و ملک را از تصرف برادرش سلطان حسین بیرون آورد و آذربایجان را نیز تصرف کرد و شوکتی زیاده از وصف یافت و حکم او نا سرحد روم رفتی و پادشاه هنرمند و هنر پرور و خوش طبع بوده و اشعار عربی و فارسی نیکو میگفتی و در انواع هنر چون تصویر و تذهیب و قصای و اسهای و خاتم بندی و غیر ذلك استاد بودی و شش قلم خط نوشته و این مطلع او میگوید ،

چندانکه میبینم ترا میلم زیادت میشود
شام ز شوق روی تو صحیح سعادت میشود

و در علم موسیقی و ادوار صاحب فن است و چندین نسخه درین علم ۱۵ تالیف کرده است و خواجه عبد القادر ملازم او بوده و گویند که شاگرد اوست و درین روزگار در میان مطریان و معنیان اکثر نصانیف او متداول است و با وجود چندین فضایل مرد قتال و نا اعتماد بوده و افیون خوردن و گاه گاه دماغ او خشکی کردی و بی جنایت مردمان اصل را خوار کردی و باندک بهانه استئصال مردم نمودی لا جرم رعیت ۲۰ و لشکر ازو نور گشتند و امرا و سرداران او پاپی مکاتیب بصاحب قران اعظم ظل الله علی العالم امیر تیمور گورگان نوشتندی تا در حدود سنه احدی و تسعین و سبعاهه حضرت صاحب قران بقع سلطان احمد لشکر کشید بدیار بغداد و قبل از وصول حضرت صاحب قران سلطان احمد این قطعه گفت و نزد صاحب قران فرستاد ،

۲۵ گردن چرا میم جنای زمانه را * رحمت چرا کشم بهر کار مختصر

غزل در مدح سلطان احمد بدار السلام بغداد فرستاد،
 احمد اللہ علی معدله السلطانی
 احمد شیخ اویس حسن الیخانی
 خان بن خان و شہنشاہ شہنشاہ نژاد
 آنکه میزبید اگر جان جهانش خوانی
 ماه اگر با تو برآید بد و نیش بزنند .
 معجزه احمدی و عاطفیت سیحانی
 نسب و فضل و محبت همه در حق تواند
 چشم بد دور که هر جانی و هر جانانی
 از گل فارسیم غنچه عیشی نشگفت
 حبذا دجله بغداد و ی ریحانی
 بر شکن کاکل ترکانه که در طالع تست
 دولت کسری و منصب جنگیز خانی
 و خواجه حافظ بذله و لطینه بسیار گفتی و لطایف ازو منقولست و
 ۱۰ واجب نمود از لطایف خواجه حافظ چیزی درین نذکره نوشتن، حکایت
 کشید که در وقتی که سلطان صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار
 الله برها نه فارس را مسخر ساخت در سنته خمس و تسعین و سیماهه و شاه
 منصور را بقتل رسانید خواجه حافظ در حیات بود، کس فرستاد و او را
 طلب کرد، چون حاضر شد گفت من بضرب شیخ ابدار اکثر ربع
 ۲۰ مسکون را مسخر ساختم و هزاران جای و ولايت را ویران کردم تا سیرقند
 و بخارا که وطن مألف و تختگاه منست آبادان سازم، تو مردك بیک
 خال هندوی ترك شیرازی سیرقند و بخارا میپروشی درین بیت
 که گفته

اگر آن ترك شیرازی بددست آرد دل مارا
 بخارا هندوش بخشش سیرقند و بخارا را

اشیای روزگار بی ساز در گرو
از مرد راه باز نماندست هیچ شی
حافظ کلام فارسی تو رسیده است
از مالک مصر و شام بسرحد روم و ری

(وله ایضاً)

دو یار زیرک و از باده کهن دو منی
فراغتی و کتابی و گوشه چمنی
من این مقام بدنی و آخرت ندهر
اگرچه در پیم افتند خلق انجمنی
بیا که فسحت این کارخانه کم نشود

بزهد هیچ توئی یا بفسق هیچ منی
هر انکه کنخ قناعت بگنج دنیا داد
فروخت یوسف مصری بکترین ثمنی
ز تدباد حوادث نمیتوان دیدن

درین چمن که گل بوده است یا سینی
بروز حادثه غم با شراب باید گفت
که اعتقاد بکس نیست در چین زمنی
بصر کوش تو ای دل که حق رها نکند
چین عزیز نگنی بدست اهرمنی
مزاج دهر تبه شد درین بلا حافظ

کجاست فکر حکیمی و رای برهمنی

حکایات کنند که سلطان احمد پادشاه بغدادرا اعتقادی عظیم در حق
خواجه حافظ بودی و چنانکه حافظرا طلب داشتی و تقىد و رعایت کردی
حافظ از فارس بجانب بغداد رغبت نکردی و بخشک پاره در وطن
۲۵ مالیوف قناعت نمودی و از شهد شهرهای غریب فراغت داشتی و این

و در علوم ظاهر و باطن مشار الیه، گنجور حتایق و اسرار سید قاسم
انوار قدس الله سرّه معتقد حافظ بودی و دیوان حافظرا پیش او علی
الدولام خواندنی و بزرگان و محققان را بعنوان حافظ ارادتی ملا کلام
است، و القاب و نام خواجه حافظ شمس الدین محمدست، در روزگار
 دولت آل مظفر در ملک فارس و شیراز مشار الیه بوده اماً از غایت
 هیبت بدنهای دون سر فرود نیاوردی و ب تکلفانه معاش کردی چنانکه
 میفرماید،
 بیت

سرمهست در قبای زر افshan چو بگذری

یک بوسه ندر حافظ پشمینه پوش کن

۱۰ و همراه خواجه حافظ بدرویشان و عارفان صحبت داشتی و احیاناً به صحبت
 حکام و صدور نیز رسیدی و با وجود فضیلت و کمال با جوانان مستعد
 اختلاط کردی و با همه کس خوش برآمدی و او را باصناف سخن و ری
 التفات نیست الا غزلیات و بعد از وفات خواجه حافظ معتمدان و
 مصاحبان او اشعار او را مدون ساخته‌اند و درین تذکره سه غزل اخبار
 ۱۵ کرده از دیوان او ثبت شده از غزلهای او که بسیار مشهور نیست، غزل

ساقی ییا که شد قدح لاله پرزی

طامات تا بچند و خرافات تا بسی

بگذر ز کبر و ناز که دیدست روزگار

چین قبای قیصر و طرف کلاه کی

باد صبا ز عهد صبا یاد میدهد

جان داروئی که غم ببرد در ده ای صمی

بر مکر دهر و عشه او اعتبار نیست

ای وای بر کسی که شد این ز مکروی

در ده ییاد حاتم طی جام یک منی

تا نامه سیاه بخیلان کیم طی

بیارگاه رفیع خلاصه ایام
پناه و قدوه شاهان اویس شه دلشاد
زمین ببوس و پس آنگه ورا بگواز من
که چشم بد بجهال و کمال تو مرساد

ه و شاه شجاع بعد از چهارده سال که بکامرانی و استقلال سلطنت را ند
بحسرت نام در روزگار شیاب و ایام فضل و آکسایب جهان بی سامان را
وداع فرمود و روزگار نامساعد بر جوانی و کامرانی او نباخشد، شجاع بود
اما نه با سوار اجل مدبر بود اما نه بحکم ازل، بیست

در دیست اجل که نیست درمان او را * بر شاه و گداشت حکم و فرمان او را
۱ شاهی که بحکم دوش کرمان میخورد * امروز هی خورند کرمان او را

و وفات شاه شجاع در شهر سنه ثلاث و ثمانی و سبعاهه بوده و در
وقت رحلت مکویی بحضور صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار
الله برهانه نوشته و فرزندان و عشاير خودرا سپارش نمود و سواد آن
مکتوب را مولانا فاضل کامل محقق مدقق شرف الدین علی یزدی نوی
۱۰ الله مرقد در تاریخ ظفرنامه با برادر میرساند و انشاء آن مکتوب بر
فضیلت شاه شجاع شاهدست،

(۱۲) ذکر محروم راز حضرت بی نیاز خواجه حافظ شیراز روح الله روحه

و ارسل الینا فتوحه،

نادره زمان و اعجوبه جهان بوده و سخن او را حالاتیست که در حوزه
۲ طاقت بشری در نیاید، هانا واردات غیبی است و از مشرب فقر چاشنی
دارد و آکابر او را لسان الغیب نام کرده اند و سخن او بی تکلف است و
ساده اما در حقایق و معارف داد معانی داده و فضل و کمال او بی
۲۲ نهایت است و شاعری دون مراتب اوست و در علم قرآن بی نظیر بوده

برو تو جان پدر هچجو من بهردی کوش
که خواهیریت نیاید ز مادر دلشاد

(جواب سلطان اویس شاہ شجاعرا)

ایا شهی که باوصاف فضل موصوفی * شهشهی چو تو از مادر زمانه نزاد
ه ز فاضلان و بزرگان دهر و دانایان * کسی همدح بزرگی خود زبان نکشاد
بخواند ام فراوان درین مختار عمر * کتاب نظم و تواریخ نثر بر استاد
نخوان امر نشیدم ندید امر هرگز * کسی که چشم پدر کور کرد و مادر گاد

(جواب شاہ شجاع)

صلبا ز خطه شیراز يك ره ديگر هي سفرکن و بگذر هچنانب بغداد
10 بيارگاه رفيع خلانيه ايّار بنای خطبه شاهان اویس بن دلشاد
سلام من برسان و بگوی بسيارش که چشم بد بجلال و جمال تو مرساد
مرا تو طعنه مزن گرچه در زمان شباب جريمه بخطائني نه اختيار افتاد
و گرچنانکه در آري مرا و طعنه زنی بحالني که مرا ناج و تخت شاهي داد
که همچنان که بگادم زن پدر زين پيش آگر بدست من افهي ترا بخواهم گاد

(جواب سلطان اویس)

رسید نامه شاه جهان شجاع زمان
پایین پرادر مسکیت رهگناره باد

پیا بخستم و بگرفتم و ببوسیدم

بسان شاج مکل بفرق خود بنهاد
چیو بر معانی و الفاظ او شدم واقف

که از برای چه این قطعه گفت و بفرستاد

دران زمان خردم خوش دو قطعه میگفت

که گشت خاطر مسکین من از ان بس شاد

چه کفت کفت که اهسته شاهرا بر کو
مرا مگ تو بیسان کیز خواهی گاد

محمود برادرم شه شیر مکین * میکرد خصوصت از پی تاج و نگین
 کردم دو بخش تا بیساشد خلق * او زیر زمین گرفت و من روی زمین
 سلطان اویس جلایر در جواب او گوید ،

ای شاه شجاع ملت و دولت و دین
 خودرا بجهان وارث محمود میین

در روی زمین آگرچه هستی دو سه روز
 بالله که هم رسید در زیر زمین

و شاه شجاع را با سلطان اویس دگر باره مکاتبات است و این قطعه شاه
 شجاع بسلطان اویس فرستاد ،

ابو النوارس دوران منم شجاع زمان
 که نعل مرکب من تاج فیصرست و قیاد
 منم که نوبت آوازه صلابت من
 چو صیت هیتم اندر بسیط خالک افتاد

چو مهر تیغ گذار و چو صیع عالم گیر
 چو عقل راه نمای و چو شرع نیک نهاد

کمال صولتم از حیله کسان این
 بنای همتم از همت خسیس آزاد

نبرده عجز بدرگاه هیچ مخلوق
 که بر بنای نیگن نهاده امر بنیاد

بهیچ کار جهان روی دل نیاوردم
 که آسمان در دولت بروی من نکشاد

تو رسم و خوی پدر گیر ای برادر من
 که شوهریت نماید ز دختر دلشاد

مکن مکن که پشمیان شوی در آخر کار
 ز مکر رویه پیروز و لشکر بغداد

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

شاه شجاع مولانا را جهت این ترکیب و این نظم تحسین بليغ فرمود و گفت
ای مولانا همراه نیکو گفتی و همچنانست اما مشکل که پیری بجهانی مبدل
شود که کافور جای مشک گرفته و سمن زار بر جای ارغوان نشسته، آب
جوانی از جوی دیگرست و دُرد پیری از خخانه و سبوی دیگر، و این
غزل نیز اوراست،^۰

ازین دیار برفیم و خوش دیاری بود
باَب دیده بشستم اگر غیاری بود
ز آستان شریفت اگر فسادر دور
گهان مبر که درین کارم اختیاری بود
اگر بدولت وصلت نیرسید گدا
نشست و خاست بخیل سگانت باری بود
دلا ب مجر بسوز و بساز با خواری بود
که وصل یار عجیب روز و روزگاری بود
جلال رفت و ترا بعد ازین شود معلوم
که آن شکسته و مسکین چگونه یاری بود

اما ابو الفوارس جلال الدین شاه شجاع چراغ دودمان آل مظفر بود و در
علم و مرؤت و فضائل یگانه روزگارست بعد از محمد مظفر در عراق
عجم و فارس و کرمان سلطنتی باستقلال یافت، علم پرور و شاعر نواز
بوده و علاما و فضلا در علوم بنام او نصانیف مرغوب پرداخته‌اند و او
پادشاه اهل فضل بوده گویند پیش مولانا قطب الدین رازی عليه الرحمة
شرح طوالع اصفهانی خواندی و با وجود فضیلت مهابت عظیم داشتی
چنانکه ملوک اطراف ازو اندیشه‌ناک بودندی و بعد از روزگار پدرش
میان او و برادرش شاه محمود جهت مملکت تنازع شد و در اثنای
نزاع شاه محمود متوفی شد و شاه شجاع این رباعی مناسب آن واقعه
رباعی^{۲۵} میگوید،

زمین را بکلوند خشت پخته و سنگ ریخته ظاهر میشود و چهار گنج
است در آن شهر که مقبره افریدون و اولاد او گویند آنجاست، فی کل
حال از روزگار افریدون تا زمان هرمام گور تختگاه ربع مسکون آمل بوده
و در کتاب هالک و مسالک علی بن عیسیٰ کمال النجفین آورده،

۰ (۱۱) ذکر زينة الافاضل مولانا جلال طیب شیرازی عظم الله مصححه،
مرد اهل بوده و بروزگار آل مظفر در فارس حکیم و طیب بوده و با
وجود حکمت و طبایعت شعر نیکو میگفت و علم شعر نیکو میدانست و
داستان گل و نوروزرا او نظم کرده در شهرور سنه اربع و ثلثین و سبعماهه
و آن کتاب شهرتی عظیم یافته و در میان مبدیان و جوانان متدال
است هرچند مثنوئ آن خالی از فتوری نیست اما روان و صافست،
چنین گویند که مولانا نسیمی نیشاپوری در يك ماه بیست نسخه گل و
نوروز نوشته از قدرت او بر کتابت تعجب است، گویند که مولانا جلال
طیب حقه مفرح جهت شاه شجاع بیاورد و خواص آن را درین شعر نظم
کرده نزد شاه شجاع عرض کرد،

۱۵

جلال ساخته است این مفرح دلخواه
برسم پیشکش آورده نزد حضرت شاه
بدن قوى کند و طبع شاد و فکرت تیز
حدیث نرم و زیان جاري و سخن کوتاه
شود بدیل هی ناب در تفوح طبع
بود بچای سقیقور در نهیج باه
و گر تناول او در شب اتفاق افتاد
مش غذا طلبید هم ز بامداد پگاه
جوانی آرد و پیری کند بدیل بشباب
موافق بدنست او چو روح بی اشیاء

۲۰

۲۴

حضرت رسالت علیه الصلوٰۃ والسلام بعزم زیارت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ بدیار عراق عرب افتاد و بعتبه بوسئ آن استانہ شریف مشرّف شد و این منقبت بر رویه مطہرہ منورہ آن حضرت خواند،
مطلع

ای ز بد و آفرینش پیشوای اهل دین
وی ز عزّت مادح یازوی تو روح الامین

در آن شب حضرت شاه ولایت را کرم اللہ وجهه بخواب دید که عذر خواهی او میکند که ای کاشی از راه دور و دراز آمد و ترا دو حتنست بر ما یکی حق همیانی و یکی حق صله شعر، آنکون باید که ببصره شوی ۱۰ و آنچا بازرگانیست که او را مسعود بن افحی گویند، از ما سلامش رسانی و گوئی که در سفر عان درین سال در آب کشتی تو غرق خواست شدن،
یک هزار دینار بر ما نذر کردی و ما مدد کردیم و کشتی و اموال ترا ۱۵ بسلامت بساحل رسانیدیم، آنکون از عهده آن بدر آی و از خواجه بازرگان زر بستان، کاشی ببصره آمد و آن خواجه را پیدا ساخت و پیغام امیر المؤمنین علی با بازرگان رسانید، بازرگان از شادی چون گل بشکفت و سوگند خورد که من این حال بهیچ آفرین نگته ام و فی الحال زر ۲۰ تسلیم مولانا حسن کرد و خلعنی بر آن مزید ساخت و شکرانه آنکه فریدرس شاه ولایت شد دعوتی مستوفی جهت صالحان و فقرای شهر بداد، و مولانا حسن در عهد شباب مرد نیکو صورت و سیرت و ۲۵ خداترس و متّقی بوده و غیر از مناقب ائمّه چیزی نگفتی و مددح ملوک اشتغال نکردی و قصاید او در مناقب شهرتی دارد و وفات مولانا حسن معلوم نبوده که در چه تاریخ بوده و اللہ اعلم، مدفن او در سلطانیہ عراقست و در عهد سلطان محمد خدابند بود، اماً شهر امل از جمله بلاد قدیم است و بنای آن را گویند جمشید کرده و بعضی گویند که افریدون ۳۰ ساخته و حالا چهار فرسنگ علامت شهرست که محسوس میشود و هرجا

غزل

و این غزل سید جلال فرماید،

عاشقان اوّل قدم بر هر دو عالم میزند
بعد از آن در کوی عشق از عاشقی دم میزند
جرعه نوشان بلا را شادمانی در غست
شادمان آن دل که در روی سگه غم میزند
تا برآمد از گدائی کام ما در کوی دوست
کوس سلطانی ما در هر دو عالم میزند
از خیالات رخش نسکین همی باید دلم
حوریان قدس آبی بر جهنم میزند
عقل کل با عشق میگوید که بر من رحم کن
зорمندان پنه با افتادگان کم میزند
خیل مژکانت دو صفت آراسته بر روی هم
ریزش خون میشود هرگه که بر هم میزند
ساکنان آستان عشق ماند جلال
از فراغت پشت پا بر ملکت جم میزند

۱۰

۱۵

(۱۰) ذکر افضل المتكلمين مولانا حسن کاشی رحمة الله عليه،

از جمله مادحان حضرت شاه ولایت پناه امیر المؤمنین و امام المتّقین اسد
الله الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه بود و هیچ کس بثانت و
لطفت او سخن نگفته است، مرد دانشمند و فاضل بوده است، اصل او
از کاشان است اما در خطه آمل متولد شد و آنها نشوونما یافته
چنانکه میگوید،

مسک کاشی اگر در خطه آمل بود
لیکن از جد و پدر مسکن بکاشان میرود
۲۵ گویند که مولانا حسن بعد از زیارت کعبه معظم شرفها الله و حرم

پلک را پدر منعم تر بود، گفت آنکه پدرش وزیر سلطان باشد، محمد مظفر بر دقت ذهن استاد آفرین کرد و سید جلال الدین را طلب کرد و گفت قطعه بنویس تا خط ترا نمایشا کنم، سید زاده بدیهه این قطعه نظم کرد و قلم بر دست گرفته کتابت نمود و بدست سلطان داد، قطعه چار چیزست که در سنگ اگر جمع شود

لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارائی
پاکی طینت و اصل گهر و استعداد
تریست کرد هر از فلک میانی
در من این هرسه صفت هست ولی می باید
تریست از تو که خورشید جهان آرائی

۱۰ محمد مظفر در حسن خط و زیبائی شعر و قابلیت سید زاده حیران یاند و سید عضدرا گشت که این پسر صاحب فضل است و مرا آرزو کرد که اورا ملازمت فرمایم اما چون ساده رویست اندیشناک از زبان مردم، در تربیت او نقصیر مکن، و ده هزار درم سید زاده جلال الدین انعام فرمود که این مال صرف مردم اهل کن و در کسب فضایل اهال مکن، سید زاده جلال الدین بعد از آن انواع فضایل را حیازه کرد و در شعر و شاعری سرآمد روزگار و نادر زمان خود بوده و سلطان سعید با یستگار التفات بدیوان سید جلال الدین زیاده از آن بود که شرح توان کرد و شعر اورا بر شعر اقران او فضل دادی و سیدرا در مدرج آل مظفر قصاید غریاست و ترجیع هفت رنگ میگوید که فضلا آن را مسلم قصیص میدارند و مطلع آن قصیص اینست،

۱۵ باز از شگوفه گشت فضای چهن سفید
اطراف دشت گشت ز برگ سمن سفید
در جنب رنگ ژاله و سرخه لاله هست
دُر عدن سیاه و عقیق یعنی سفید

بههد سلطنت شاه شیخ ابو اسحاق
 به پیج شخص عجب ملک فارس بود آباد
 نخست پادشاه هیپو او ولايت بخش
 که گوئی فضل ریود او بعدل و بخشش و داد
 دور بقیه ابدال شیخ امیر الدین
 که بود داخل اقطاب و مجمع اوتاد
 سیومر چو قاضی عادل اصیل ملت و دین
 که قاضی به ازو آسمان ندارد باد
 دگر چو قاضی فاضل عضد که در تصنیف
 بنای شرح موافق بنام شاه نهاد
 دگر کریم چو حاجی قوام دریا دل
 که او بجود چو حاتم هی صلا در داد
 نظیر خوبیش نه بگذاشتند و بگذشتند
 خدای عز و جل جمله را بیامُرزاد

۱۵ (۹) ذکر مفتر المسادات سید جلال الدین بن عضد زید درجه،

سید صحیح النسب و فاضل شریف الحسب است و اصل او از دار
 العباده زید بوده و پدر او سید عضد بروزگار محمد مظفر وزیر بود،
 حکایت کنند که روزی محمد مظفر به کتب در آمد دید که سید زاده
 به کتابت مشغول است، پرسید که این کودک پسر کیست، گفتند پسر سید
 عضد است، دید که جمال با کمال دارد و فراستی زیبا و کلامی موزون،
 از معلم پرسید که در مکتب کدام کودک از شاگردان شما بهتری نویسد،
 مولانا گفت هر کدام قلم بهتری تراشد، گفت کدام یکی از ایشان قلم
 بهتری تراشد، گفت هر کدام قلم تراش نیز دارد، گفت قلم تراش تیزتر
 که دارد، گفت هر کلام را که پدر متول و منعمتر باشد، گفت کدام

خان او را بمحکومت فارس فرستاده بودند و شاه ابو اسحاق پادشاه نیکو
اخلاق و پاکیزه سیرت بوده است اما هواره بعیش و لهو و طرب مشغول
بودی و بعضی امور پادشاهی نپرداختی، محمد مظفر برو خروج کرد و
اورا و خاندان او را مستأصل ساخت، حکایت کند که محمد مظفر از
یزد لشکر بشیاز کشید بهقصد شاه ابو اسحاق و او بعشرت و لهو مشغول
بودی و چندانکه امرا و وزرا گفتند که اینک خصم رسید نغافل کردی
تا حدیک گفت که هر کس ازین نوع سخن در مجلس من گوید او را
سیاست کنم هیچ آفرین خبر دشمن بدو نمیرسانید تا محمد مظفر بر در شهر
شیاز نزول کرد این را هم بدو نی گفتند، امین الدین جهرمی که ندیم و
۱۰ مقرب شاه بود روزی شاه را گفت بیا تا بر بام تماشای بهار و تنرج شگوفه
زارها کنیم که عالم رشك بهشت بین و زمین غیرت کارگاه چین شد و
شاهرا بدین بهانه بر بام کوشک بر آورد، شاه دید که دریای لشکر در
بیرون شهر مواجه است، پرسید که چه میشود، وزیر گفت لشکر محمد
مظفر است، شاه تبسی کرد که عجب ابله مردکیست محمد مظفر که در
۱۵ چین نوه هاری خود را و مارا از عیش و خوشلی دور میگرداند و این
بیت از شاهنامه بخواند و از بام فرود آمد،

بیا تا یک امشب تماشا کیم * چو فردا رسد کار فردا کیم
عقلاء این غفلت را ازو پسندیک نداشتند و عن قریب ملک ازو بدشمنان
او منتقل شد و او بدست سلاطین آل مظفر هلاک شد و کان ذلك في
۲۰ شهور سنه سبع و أربعين و سبعاه و این بیت درین حال مناسب
بیت است،

بسی شاه غافل بیازی نشست * که دولت بیازی بر فتش ز دست
و رعایای فارس را بدور دولت او وقت خوش بوده و بعد از شاه ابو
اسحاق مردم فارس بدحال شدند و نأسف روزگار او میخوردند و خواجه
۲۵ حافظ در آن باب این قطعه میفرماید،

بوده باشد و اجداد این مستمند درین دولت خانه جان سپاری و نیکو
بندگی کرده باشند الیوم بدلت خاکشوری لب نانی حاصل سازد و
محصّلان شدید و علداران پلید این لفمه را ازو در ریا بند و این بند
مُلِک پدری و موروی روز بروز بفروشد و از در خانه های بد گنان
ه قرض کند و از نهیب محصّل روز چون خفّاش در سوراخ شود و شب
بر در خانه های علداران دادخواهی نماید یکن که اگر وقوف بابند ارباب
حکم و فرمان این مذلت در حق این خاکسار نپسندند، و این غزل
عیید راست،

رسد پیشتر رویت جمال مه بکمال
برد ز نکهت مویت صبا خبر شمال ۱۰
زند به نیر نظر غمزهات نشانه هر
کشد بگوشه چشم ابرویت کمان هلال
توئی که آب حیات از لب بود سایل
خوشاسی که کند بالب جواب و سوال
کسی گردید بدندان کام آن لب لعل ۱۵
که شد زبان زده در هر دهن بسان خلال
صبا به پشنی زلفت نهاد در دم صح
هزار سلسه بر دست و پای آب زلال
فگند در پس هر هفت پرده مردم چشم
بانتظار تو پوسسه جای خواب و خیال ۲۰
حرامر گشت بغیر از عیید در عشق
بشاعران تخیل نمای سحر حال

اما شاه ابو اسحاق پیشتر از خروج آل مظفر حاکم شیراز و فارس بود،
پادشاه مستعد و معاشر بود و هنرمندان را تربیت کردی و فضلا و شعرا را
۲۰ مکرم و موقر داشتی و او از تزاد محمد شاه انبوست که در عهد غازان

تو بدهم، بخت مساعد تو شد تا از زیان من این گشتی، خواجه سلمان
عییدرا خدمتکاری نمود و سوار ساخت و نقد و لباس بدو بخشید و بعد
الیوم با یکدیگر مصاحب و خوش بوده‌اند و هماره خواجه سلمان از
زیان عیید هراسان بودی و اورا مراءات کردی، و این شعر عیید راست
هجهت قرض گوید،

مردم بعيش خوشدل و من مبتلای قرض
هرکس بعيش و شغلی و من در بلای قرض
فرض خدا و قرض خلاائق بگردنم
آیا ادائی فرض کنم یا اداء قرض
در کوچه قرض دارم و اندرون محله نیز
در شهر قرض دارم و اندرون سرای قرض
غرقه کنم بقلزم ایش وجود خویش
گر بشنوم دهنم بشیرم سرای قرض
عرضم چو آب روی گدایان بیاد رفت
از بس که خواستم ز در هر گدای قرض

ملکم نی خرند و هنرا رواج نیست
میگیرم از زکات بیام چه جای قرض
گر خواجه تریست نکند مر عییدرا
مسکین چگونه باز رهد از جفای قرض

۱۰. بجلال و قدر ذو الجلال و کفی به شهیداً که از روزگار عیید گذشته این
در دمندی چون این مظلوم که مؤلف این تذکر است هیچ کس را در
نیافته است که بفلات رعیتی مبتلاست و از هجوم قرض خواهان در بلاست،
عیید ازین عبد سپکبارتر بود چه اگر قرض داشت محصل نداشت اگر جدّ
ازو نی خریدند بهزیل مشغول می بود و از سفره بزرگان نانی می ربود،
۱۵ این دعاگو که از آغاز تباشير صبح سعادت این خانواده دولت را بنن زاده

گویند که خواجہ امین الدین که در عهد شاه ابو اسحاق وزیر با قدر و متزلت بوده جهان خاتون را بنکاح خود در آورد و خواجہ عیید در آن باب میگوید ،

وزیرا جهان تقبه بیوفاست * ترا از چین تقبه ننگ نیست
برو کُس فراغ دگررا بخواه * خدای جهان را جهان تنگ نیست

خواجہ سلمان در حق عیید این قطعه میگوید ،

جهنه‌ی و هجاگو عیید زاکانی

مقررست به بی دولتی و بی دین

اگرچه نیست ز قزوین و روستا زادست

ولیک میشود اندر حدیث قزوین

۱۰

و زاکان از اعمال قزوین است ، حکایت کند که خواجہ سلمان نوبتی در سفر محتمل وار بر کنار آی فرود آمد بود ، عیید زاکانی پیاده بدان مجلس

رسید ، سلمان گفت ای برادر از کجا میرسی ، گفت از قزوین ، پرسید که از اشعار سلمان یاد داری ، گفت یک دو بیت یاد دارم ، گفت بخوان ،

۱۵ عیید این دو بیت برخواند
نظم

من خراباتم و باده پرست * در خرابات معان عاشق و مست

میکشندم چو سبو دوش بدوش * میبرندم چو قدح دست بدست

این دو بیت برخواند و گفت خواجہ سلمان بزرگ و فاضل است این نوع شعر را مرا گان نیست که بدوم منسوب توان کرد ، غالب ظن من آن

۲۰ است که این شعر را زن خواجہ سلمان گفته باشد چه این طریق سخن بدوم منسوب کردن او لیست ، خواجہ سلمان بهم برآمد و از روی فراست

در یافت که این مرد نیست الا عیید زاکانی ، سوگندش داد و اقرار کرد که من عییدم و با خواجہ سلمان عناب کرد که نا دیک هیو مردم کردن

۲۴ عیب فضلاست ، من عزیمت بغداد خاص بجهت تو کرده بودم تا سزای

و محبوب و علاما و فضلا محبوب و منکوب باشند چرا یايد که کسی برعی
تکرار پردازد و بیهوده دماغ لطیفرا بدو چراغ مدرسه کثیف سازد،
مجلس شاه ابو اسحاق نا رفتہ باز گشت و متوجه این رباعی دلنویاز
شد،

در علم و هنر مشو چو من صاحب فن
تا نزد عزیزان نشوی خوار چو من
خواهی که شوی قبول ارباب زمن
کُنک آور و کنکری کن و کنکره زن

عزیزی او را درین باب ملامت کرد که از علم و فضایل اجتناب نمودن
۱ و با وجود هنر و فضیلت که تراست بخسایس مشغول بودن از طریق
قطعه عقل بعید می نماید، او این قطعه برو خواند

ای خواجه مکن تا بنوانی طلب علم * کاندر طلب راتب هر روزه بانی
رو مسنگی پیشه کن و مطلبی آموز * تا داد خود از همتر و کهتر بستانی
هزیّات و مطایبات و اهای عیید و رسایل که درین باب تالیف نموده
۱۰ شهرتی عظیم دارد و ایراد این نوع کلام درین کتاب پسندیده نیامد،
حکایت کند که جهان خاتون نام طریقه و مستعده روزگار و جمیله دهر
و شهره شهر بوده و اشعار دلپذیر دارد و از آن جمله این مطلع قصیده
مطلع اوراست،

۱۱ مصوّریست که صورت ز آب میسازد
ز ذرّه ذرّه خالک آفتاب میسازد

و جهان خاتون را با خواجه عیید مشاعره و مناظره است و عیید در باب
او میگوید،

۱۲ گر غرمهای جهان روزی بهندستان فد
روح خسرو با حسن گوید که این کس گفته است

علی موئید مردی ندیدام و حضرت سلطان صاحب قران امیر تیمور گورگان چنانکه سلطنت خراسان را بدو عرض کرد قبول نکرد و گفت بقیه عمر میخواهم که در قدم شما بسر برم و مدد هفت سال خواجه علی موئید با صاحب قران مصاحب و ملازم بود مع خواهرزادگان و اقربا، و سلطنت خواجه علی موئید از ولایت نسانا و ولایت تون و قاین و از حد جام نا دامغان هژده سال بود و هفتاد و سه سال عمر یافت و در مصاحبته صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهانه در ولایت حوزه که از اعمال خوزستان است در شهرور سنه ثمان و ثانین و سیعاهه بسعادت شهادت مشرف شد و نعش اورا بسبزوار آوردند و از توهمند درویشان ۱. شیخ حسن مخفی دفن ساختند و بعضی گویند که در گذشت امام زاده خسروجردست و بعضی گویند که در قدیمگاه امام حسن ماه روی که در سوق شهر سبزوار واقع است مدفون است و عزیزی در تاریخ وفات خواجه علی موئید این بیت میفرماید،

بر دال محمد چو بھی یك نقطه * تاریخ وفات نجف دین خواجه علیست
۱۵ و بعد از خواجه علی موئید از سرداران سلطنت منتقل شد و خراسان با موالک صاحب قران اعظم امیر تیمور منضم شد، و الله تعالی اعلم بالصواب،

(۸) ذکر مفترضاء خواجه عبید زاکانی،

مرد خوش طبع و اهل فضل بوده و هر چند فاضلان اورا از جمله ۲. هزاران میدارند اما در فنون علوم صاحب وقوفست و در روزگار شاه ابو اسحاق در شیراز بتحصیل علوم مشغول بودی، گویند نسخه در علم معانی بیان تصنیف کرده بنام شاه ابو اسحاق میخواست تا آن نسخه بعرض شاه رساند، گفتند که مسخره آمن است و شاه بدو مشغول است، عبید تعجب نمود که هرگاه تقریب سلطان بمسخرگی میسر گردد و هزاران مقبول ۲۴

بوده و لی مشورت او کار بفیصل نمیرسید و بعد از پهلوان حسن دامغانی
بر سریر حکومت باستقلال ممکن شد و کارهارا ضبط نموده و رعیت را
استمالت داد و در سنه ست و سیّین و سبعاهه بر مستثمر کامرانی قرار
یافت و خطبه و سکه بنام خود فرمود و در روزگار او خلائق آسوده
گشتند و از رعایا ده سه بخش گرفتی و یک دینار دیگر تعریض نرسانیدی
و بکخدانی در زمان سلطنت خود شروع نمود و پیوسته جامه بی تکلف
پوشیدی و در سفره او خاص و عام حظوظ گشتندی و هر سال نو خانه
خود را بتاراج دادی و شها در محلات بیوه زنان را درم و طعام دادی و
اول کاریکه کرد درویش عزیزرا بکشت و منکر درویشان شیخ حسن شد
و مزار شیخ حسن و شیخ خلیفه را میرزا بازار ساخت و در هالک سربدار
بیفزود و ترشیز و قهستان و طبس و گیلکی را مسخر ساخت و از دامغان
تا سرخس بجزوهٔ تصرف او در آمد و در زمان دولت خود با حضرت
امیر کیم صاحب قران اعظم تیمور گورگان بجهتی و مصادقت کردی و
دوستی و محبت نمودی و بکرات اوزا بامیر ولی مصاف دست داد و
۱۵ خصوصیت ایشان از حد تجاوز کرد و امیر ولی شهر سبزوار را محاصره کرد
و خواجه علی مؤید استعانت بامیر تیمور گورگان برد و تأتو نام شخصی را
بسم قند پیش صاحب قران فرستاد و بعد از چهار ماه صاحب قران اعظم
امیر تیمور گورگان لشکر بخراسان کشید و خواجه علی مؤید تا سرخس
با استقبال امیر تیمور گورگان رفته بنوازش سلطانی مشرف شد و امیر کیم
۲۰ تیمور گورگان را انار الله برهانه از استقبال او با او مصادقت واقع شد
و خواجه علی حملکت خراسان را بامیر کیم تیمور گورگان سپرد و ملازمت
صاحب قرانی مشغول گردید و حالات خواجه علی مؤید طویل است و
درین نذکره ایراد مجموع متعدد نمود، حکایت کنند که صاحب قرانی را
التفات تمام بخواجه علی مؤید بودی و یک زمان از صحبت او شکیب نداشتی
۲۵ و بارها بر زیان مبارک راندی که من بعمر خود متین تر و بر قاعدهٔ تراز

درویش عزیز دم سلطنت زدند و مردی که از جنگ گاه امیر ولی از لشکر پهلوان حسن گریخته بودند بسیاری باوازه خواجه علی مؤید بدامغان رفتهند و اورا بسیوار دعوت کردند و او دو هزار سوار دو اسپه باافق درویش عزیز برداشت و عزیمت سیزوار کرد، روز در مغایر فرودی هم آمدند و شب هب راندند و پهلوان حسن دامغانی درین حال بعد از هزیمت استرآباد بمحاصره قلعه شقان مشغول بود و خواجه علی مؤید صبتگاهی که دریازه سیزوار را کشادند بسیوار دخول کرد، مردمانی پیداشتند که پهلوان حسن رسید و دعا میکردند که آفتاب دولت خواجه حسن بکوه پیوسته باد و بابا شمس مسکین میگفت که حسن به علی مبدل شد و مردم را تحقیق شد که این خواجه علی مؤید است و خواجه نقاره بنام خود زد و خواجه یونس سمنانی را که وزیر پهلوان حسن بود بر دار کرد و تعزیت امیر زاده لطف الله بداشت و کنایت بسرداران نوشت که شما بدین دامغانی حرام نمک بد اصل چه میکنید و از ملازمت او عار ندارید، اینک خزینه را قسمت میکنم اگر دیر رسیدید مفلس خواهید ۱۵ ماند باید که سر حسن دامغانی را همراه خود بیاورید و اگر نه بدین سو میائید که زن و فرزند شما در معرض تلف خواهد بود و پهلوان حسن در شقان بود که خط خواجه علی مؤید بسرداران رسید با پهلوان حسن خلاف کردند و اورا دستگیر ساختند، او دانست که کار از دست رفت و زاری میکرد که مرا زن پیش درویش عزیز رسانید که من با او ۲۰ نیکوئی کرده‌ام، اورا بیشتر نگداشتند و فخر الدین غلطانی را فرمودند تا گردن اورا بزد و سرا اورا بسیوار بردند و کان ذلك فی شهر سنه سنت و سنتین و سبعاهه و ایام حکومت پهلوان حسن مدت چهار سال و چهار ماه بود و در ایام او طوس از تصرف سردار بیرون رفت، جلوس خواجه نجم الدین علی مؤید طاب ثراه، مرد سعادتند و اهل دل بود و ۲۵ اصیل زاده و از روزگار خواجه مسعود در میان سردار صاحب اختیار

و کان ذلك في شهر ربيع الثاني سنہ احادی و سین و سعائیه،
 جلوس امیر زاده لطف الله بن خواجه مسعود، چون پهلوان حیدر بدر
 حصار اسفراین کشته شد پهلوان حسن دامغانی و خواجه نصر الله باشتبی
 که از آکابر و امراء سردار بوده‌اند امیرزاده لطف الله را بر تخت مملکت
 نشاندند و ارباب و اهالی سبزوار بدین کار شادمانیها نمودند و باستقبال
 امیرزاده بیرون آمدند که آب رفته باز در جوی سلطنت آمد و تهنیه‌ها
 کردند و نشارها ریختند، چون حکومت او بیک سال و سه ماه رسید
 میان او و پهلوان حسن دامغانی بر سر کشی گیران سبزوار تعصّب دست
 داد و امیرزاده لطف الله پهلوان حسن را دشنام داد و پهلوان حسن با
 او کیهور شد و بشب بسبزوار شد و اورا دست گیر کرد و نقاره بنام
 خود زد و امیرزاده لطف الله را بند کرده بقلعه دستجردان فرستاد و در
 آخر رجب المُرْجَب سنہ ائمّه و سین و سعائیه فرمود تا اورا بقتل رسانیدند،
 پهلوان حسن دامغانی، مرد پر دل و جوانمرد بود اما در رای و تدبیر خطأ
 نمودی، میان او و درویش عزیز مجددی تنابع افتاد و لشکر کشید و مشهد
 مقدسه را مسخر ساخت و درویش عزیز در آنجا بعبادت مشغول بود، اورا
 بگرفت و گفت تو مرد اهل طاعتی من از خدای میترسم که ترا بکشم بر
 خیز و از ملک من بیرون شو، درویش عزیز اجابت کرد و اورا دو
 خوار ابریشم داد و از ملکش اخراج کرد و او بطرف اصفهان رفت و
 در زمان پهلوان حسن دامغانی امیر ولی در استراباد استقلال یافته بود،
 میان او و امیر ولی منازعه افتاد و پهلوان حسن دامغانی شش هزار
 سوار مکمل دو اسپه باستراباد برد و امیر ولی با هفتصد سوار لشکر
 پهلوان حسن را بشکست و درین حال خواجه علی مؤید خسرو خود را که
 امیر نصر الله کوهستانی میگشتند در دامغان بگرفت و درویش عزیز را که
 پهلوان حسن اورا از خراسان اخراج کرده بود از اصفهان طلب کرد
 و خواجه نصر الله را بطرف کعبه روانه ساخت و فرصت یافت و با تفاق

لعل نرد مشغول بودی، در زمان او سربداران تنزل یافتند و پهلوان حیدر بد و گفت که مردم از تو ناامیدند اماً خواجه ظهیر گفت که من در اوّل میدانستم که این کار را تعهد نمیتوانم کرد و بالحاج شما اختیار نمودم، اکنون قریبَ الله دست از من بدارید تا بفراغت بدر و بیش خود مشغول شوم و خود را از حکومت عزل کرد و کوچ و اطفال خود را از قلعه سفید وند که در شهر سبزوار است بقیریه کراب برد و عزل امیر ظهیر الدین در سیزدهم ربیع سنه سیّین و سبعاه بود، ریایی

خوش وقت کسانی که ز پا بنشستند

در بر رخ مردمان نادان بستند

کاغذ بدریدند و قلم بشکستند

۱۰

وز دست و زبان حرف گیران رستند

جلوس پهلوان حیدر قصاب، او از دِه جَشم است و نوکر خواجه علی شمس الدین بوده و در روزگار مشار اليه یکی از ترییت یافته‌گان او حیدر بوده و بعد از خواجه علی شمس الدین در میان سربداران حشمت یافت ۱۵ و مرد پهلوان و اهل مروت بود و سفره عام داشت، مدت یک سال و یک ماه حکومت کرد و نصر الله باشتبی در اسفراین بدو یاغی شد و او پنج هزار مرد بدر قلعه اسفراین آمد و مدت یک ماه حصار را در بندهان کرد و بعد از آن روزی پهلوان حسن دامغانی که از بزرگان سربدار بوده و از روزگار خواجه مسعود در میان سربداران مشار اليه بوده و سپهسالار ۲۰ پهلوان حیدر قصاب بوده با معهد حنطابادی و قتلوق بوقا اتفاق کردند و در طهارت گاه پهلوان حیدر را زخم زده شهید کردند و در بیرون حصار شهر سراورا ببریدند و پهلوان نصر الله باشتبی را آواز دادند و خواجه لطف الله پسر خواجه مسعود در حصار اسفراین بود و پهلوان نصر الله و پهلوان حسن دامغانی هر دو اتابک خواجه لطف الله بودند ۲۵ نقّاره بنام امیر زاده لطف الله زدند و سرپهلوان حیدر را بسبزوار فرستادند

یوسف شقی میرسانند و در جیمه خانه او روزی پنج جیمه مکمل شدی و بر اکثر بلاد خراسان پنج سال بکسری کم حکومت باستقلال نمود و چون مرد فخش گو و بد زبان بود آکابر ازو نور شدند و حیدر قصّاب در قلعه سبزوار اورا بکشت در شهرور سنه سنت و خمسین و سبعاهه و عمر او ه پنجاه و شش سال بوده است، جلوس امیر بھی کرابی، و کراب از قرای بیهق است و خواجه بھی نوکر خواجه مسعود بوده و پیش خواجه مقرب بودی و مرد بزرگ زاده است و بعد از خواجه علی شمس الدین بر مستند حکومت قرار یافت و سپهسالاری پهلوان حیدر قصّاب داد و در ولایات سربدار بیفزود و طوس را از تصرف جانی قربانی و امیر علی رمضان ۱۰ بیرون آورد و خرابیهای که لشکر جانی قربانی در طوس کرده بودند بتلافی آن مشغول شد و قنوات ولایت طوس و مشهدرا جاری ساخت و درویشان شیخ حسن را حرمت میداشت و در روزگار او لشکر غازان خان که پادشاه سمرقند بوده تا حدود بیهق آمدند، امیر بھی پذیره شد و خواست تا جنگ کند، آن لشکر ازو متوجه شدند و با صلح مراجعت نمودند و در اول سلطنت امیر بھی با طغایتیور خان صلح نمود و در ثانی الحال در سلطان دونین استرا باد قصد طغایتیور خان کرد و در روز طوی بزرگ طغایتیور خان را شهید ساخت و این صورت بشرح قبل ازین گذشته و در شهرور سنه نسخ و خمسین و سبعاهه امیر بھی کرابی بر دست مقریان خود بسیعی برادر زن او علاء الدوله کشته گردید و چهار سال ۲۰ و هشت ماه از دامغان تا جام بخورد و بیست و دو هزار لشکری داشت و مرد نماز گذار و اهل طاعت و نلاوت کلام بوده اماً قتال بیباک بود و گاه گاه خشکی دماغ و جنون اورا عارض شدی، و بعد ازو پهلوان حیدر قصّاب و آکابر سربدار برادر امیر بھی امیر ظهیر الدین کرابی را بر مستند حکومت نشاندند، جلوس خواجه ظهیر الدین کرابی، او مرد فتیر ۲۵ مشرب و کم آزار بود و یکسال بامارت و حکومت موسوم بود و بهرو

او بود بنیابت او بکار حکومت نصب کردند تا وقتی که لطف الله شایستهٔ حکومت شود و او هفت ماه سلطنت بعارت کرد و مردی خواجه وش و رعیت شکل بوده و خودرا خلخ کرد که من شایستهٔ این کار نیستم و چهار خروار ابریشم از خزانه برگرفت و از غوغای سلطنت جان بسلامت بیرون برد و ملکت را بخواجه علی شمس الدین سپرد و کان ذلك فی ذی الحجه الحرام سنہ تسع و اربعین و سبعماه،

جلوس خواجه علی شمس الدین جشی،

و او مردی دانا و مردانه بوده کار سربداران را رواجی داده و با سلطان روزگار طغا تیمور خان صلح کرد بر آن جمله که ولایاتی که بتصریف خواجه مسعود بوده بتصریف او باشد و هزده هزار مردرا مرسوم داد و رعیت را مرقه الحال داشتی و بکنایت زندگانی نمودی و با مخترات سبزوار شریک شدی و گویند که مرسوم مردم را بر این نوشی و در مجلس خود نقد شردی و دادی و امیر سید عز الدین سوغندی که پدر سید قوام الدین است که سادات ساری و حکام آنجا از نسل وی اند بروزگار خواجه علی شمس الدین پیشوای درویشان حسینیه بود و از خواجه علی اندیشنگ و متوجه شد و امیر قوام الدین را هراه داشته بطرف مازندران روانه شد و در راه بیکار رحمت ایزدی انتقال نمود و امیر قوام الدین بطریقہ پدر بطاعت و ریاضت مشغول شد و اهل ساری و مازندران مرید او شدند و سلطنت آن دیار تا بدین روزگار در دست نصریف اولاد و اعقاب اوست، اما خواجه علی شمس الدین ابوباب فسادران در سبزوار مسدود ساخت و پانصد فاحشها زند در چاه انداخت و سیاست او فترتی بود که هر کس را از ارباب و لشکری که طلب کردی وصیت نامه نوشتندی آنگاه نزد او رفتندی و در سبزوار انباری ساخت که شتر بر بام او با بار بالا رفتی و مسجد جامع سبزوار را عمارت کرد و حوضی و پایابی در میان مسجد جامع سبزوار ساخت و بعضی مردم سبزوار نسب اورا بخیاج بن

مرد داشت و ایشان دوازده هزار مرد بودند خان را بشکستند و دیگر باافق شیخ بهقصد ملک حسین کرت لشکر کشید و ملک با ایشان در ولایت زاوہ مضاف داد و ملک را نیز بشکستند، اما خواجه مسعود شخصی را فرمود تا ضریبی بر شیخ حسن زد و شیخ حسن کشته شد و شکست ملک حسین معکوس شد، مردم ملک جمع شدند و خواجه مسعود هزیت کرده بسیوار آمد و کان ذلك فی شهر سنه ثلاث و اربعین و سبعائمه، و چون اکثر بلاد خراسان بتصریف خواجه مسعود در آمد قصد فیروزکوه و رستمدار کرد و آن ولایت را مستخر ساخت و بوقت مراجعت ملک رستمدار اورا بجهای تنگ و بیشه و کوه برد و یاغی شک شیخون کرد و لشکر سیاه ۱. پوش گرد او در آمدنند و او و اغلب لشکرش در آن حدود کشته شدند فی آخر شهر ربیع الاول سنه خمس و اربعین و سبعائمه، و حکومت خواجه مسعود هفت سال و چهار ماه بود و وسعت ملک او از جام تا دامغان و از خوبشان تا ترشیز بوده و جماعتی دیگر که از سربداران بعد ازو حکومت کرده‌اند نوکران و نواب او بوده‌اند و صاحب قران سربداران ۱۰ خواجه وجیه الدین مسعود است و بعد ازو غلام او آقا محمد تمور دو سال و دو ماه حکومت کرد و بر دست خواجه علی شمس الدین و سایر لشکر سربداران در سنه سیع و اربعین و سبعائمه کشته شد و بعد از آقا محمد تمور کلوا استندیار که یکی از نوکران خواجه مسعود بود بیست حکومت نشست و یک سال و یک ماه حکومت نمود، چون مرد رذل و ۱۱ دون بود و کار حکومت ازوی زیست نداشت باز لشکر سربدار باستصواب خواجه علی شمس الدین برو خروج کردند و در چهاردهم جمادی الآخر سنه ثمان و اربعین و سبعائمه اورا کشتند و بعد از آن خواجه لطف الله بن خواجه مسعود را که اورا میرزا گفتگوی خواستند که بر تخت سلطنت نشانند، خواجه علی شمس الدین مصلحت ندید که او طفل است و راه ۱۲ و رسم سلطنت ندارد و نی داند، خواجه شمس الدین فضل الله را که عم

رسید، خاتون جزع و زاری نمود که ای خواجه تو میدانی که برادرت مرد فاسق وی اعتبار است و من ضعیفه آدمی زاده ام، خالصاً لله بر آن میا�ش که من رسوا شوم، چون خواجه مسعود مرد متدين و خلا ترس بود خاتون را گفت بسلامت برو که مرا با تو کاری نبست و باز گردیدن پیش ه عبد الرزاق آمد، عبد الرزاق گفت خاتون را آوردي، گفت بدرو نرسیدم، عبد الرزاق برادر را ناسزا گفت که تو مرد نیستي، مسعود جواب گفت که ترا مرد و مسلمان نشاید گفت که بیناد کار خود برس فساد نهاده، عبد الرزاق خواست تا ضربتی برو زند، مسعود پیش دستی کرده شمشیر کشید، عبد الرزاق خود را از درپیچه حصار بخاک ریز قلعه افگند، گردنش خورد بشکست، مسعود مجای او بحکومت بنشتست، بزرگان و اهالی خراسان این کار را از مسعود پسندیدن داشتند و کان ذلك في شهر سنه ثمان و ثلثين و سبعاه،

جلوس خواجه وجیه الدین مسعود برادر عبد الرزاق

و او مرد نیکو خلق و شجاع و صاحب دولت بود و مرتبه او ذرمه اعلی ۱۵ یافت و نیشاپور و جام را مسخر ساخت و ارغون شاه جان قربانی ازو منزم شد و هفصد غلام ترك داشت و دوازده هزار سپاهی را علوفة داد، با دو هزار مرد در يك روز هفتاد هزار مردا بنيشاپور از لشکر جان قربانی بشکست و هشت هزار مرد سواره و پیاده را در صباح در قریه پوست فروش که هراه امیر محمد ترکان بودند و بیست هزار مردا در نماز پیشین ۲۰ در دیه بقیشان که هراه قرابو قای جان قربانی بودند بشکست و نماز دیگر هان روز ارغون شاه با سی هزار مرد بسر او رسید در صحراي اردougش او را نیز بزد و از عهد آدم تا زمان او هیچ آفریدن این کار نکرده و مؤرخان نیاورده اند و خواجه مسعود در آخر عمر مرید شیخ الشیوخ حسن جوری قدس الله سره العزیز شد و با تفاق شیخ قصد طغایتیور خان کردند و در ۲۵ لب آب از رک با خان مصاف دادند و خان با وجود آنکه هفتاد هزار

عزیمت شهر سبزوار نموده شهر را فتح کردند و از انفاقات حسنه و آثار دولت ایشان بود که در آن وقت امیر عبد الله مولائی دختر خواجه علاء الدین محمدرا خواستکاری نموده و از ترشیز چهل شتر قاش و زر و ابرشم بفریومد هی فرستاد و از راه بیابان بقریه دونیه من اعمال بیهق ریسین بودند که خبر بعد الرزاق رسید، برادر خود مسعودرا فرستاد تا آن مال را بالکل نصرف نمود و قوتی و شوکتی یافتند و اسپان گله سلطان ابوسعید خان و خواجه علاء الدین محمدرا نیز قریب بسه هزار اسب که در اولنک رادگان و سلطان میدان بود عبد الرزاق بخود رفه آن اسپان را نصرف نمود و بسبزوار آورد و دو هزار پیاده را سوار ساخت و خطبه بنام خود خواند و مدت یک سال و دو ماه حکومت کرد و جوین و اسفراین و جاجرم و بیار و خجندرا در نصرف خود آورد، اما مرد فاسق بود و بدخو و مردم آزار بود و در ماه صفر سنه ثمان و سی و سه کشتن او آن بود که حکایت کنند که چون عبد الرزاق حکومت یافت کسی پیش خانون خواجه عبد الحق بن خواجه علاء الدین هندوی فریومدی که وزیر خراسان بود فرستاد که اورا بنکاح خود در آورد، خانون عار داشت که زن او شود، جواب فرستاد که من بعد از فوت شوهر کرده ام که شوهر نکنم، چون عبد الرزاق این سخن بشنید باز کس فرستاد که اگر بخوبی میسر نشود بحکم این کار خواهم کرد، خانون از نام و ننگ اندیشه کرد و گفت مرا امیر ده روز مهلت دهد تا کار ساختگی کم و بعد از آن هرچه فرماید حاکم است، و بعد از هفته بشب از حصار سبزوار یگریخت و عزمت نیشابور کرد تا خود را پیش امیر ارغون شاه جان قربانی که در آن روزگار پادشاه نیشابور و طوس بود برساند، عبد الرزاق برادر خود خواجه مسعودرا در عقب خانون فرستاد تا اورا و متعلقان اورا باز گرداند، مسعود در رباط سنکلیدر باو

رفت و خان چون آثار مردانگ و شجاعت درو فهم کرد اورا تبریزیت کرد و بساول ساخت و چند گاه بدین شغل اشتغال داشت، خان اورا بجهت تحصیل اموال بکرمان فرستاد، چون وجه تحصیل وصول یافت باندک فرصتی تمام وجه را بر انداخت و ناف کرد متعدد و مضطرب بود و رجوع بوطن نمود تا باقی املاک پدر را فروخته در باقی دیوان تن نماید، در راه خبر وفات ابوسعید خان بدو رسید، خرم شد و بهانی بدیه یاشتین در آمد و اقربارا در یافت و آنچه شنید بود حال باز گفت، اتباع و اقربای او گله کردند که خواهر زاده خواجه علامه الدین محمد فریومدی آمد و چند روز است که درین ده بیدادی و جور میکند و از ما شراب و شاهد میطلبید، عبد الرزاق گفت دنیا هم بر آمد است در چین حالی عار و ننگ روستائی بچه چرا باید کشید و هم در آن شب بسر خواهر زاده علامه الدین محمد وزیر رفشد و اورا دستگیر کردند و بقتل رسانیدند و علی الصباح در بیرون ده یاشتین داری نصب کردند و دستارها و طاقیه ها بر دار کردند و تیر و سنگ بر آن میزدند و نام خود را سربدار نهادند و هنگز با عبد الرزاق عهد و بیعت کردند، این خبر چون بخواجه علامه الدین محمد رسید خواجه جمال الدین محمد را با یک هزار سوار مرد مسلح فرستاد تا دفع ایشان نماید، در ظاهر قریه مغیثه حرب کردند و لشکر خواجه علامه الدین محمد را شکستند، عبد الرزاق مسعود را گفت که زود باید رفت تا کار علامه الدین محمد را بسازم و در عقب لشکر شکسته تا فریومد راندند و خواجه علامه الدین محمد از ایشان خبر یافته فرار نمود با سیصد مرد بجانب استرایاد رفت و سربداران در عقب او روان شدند و در قریه دلایاد از حدود کوهسار کبود جامه خواجه را گرفتند و بشهادت رسانیدند، و کان ذلك فی شهرور سنه سع و ثلائین و سبعاه، بعد از آن اموال و خزانه خواجه علامه الدین محمد را غارت کرده بطرف یاشتین مراجعت نمودند و بالغور

بعد از آن در صد سیمه انسان بصفا
قطره هستی خود را گوی کردم و رفت
با ملائک پس از آن صومعه قدسی را
گرد بر گشتم و نیکو نظری کردم و رفت
بعد از آن ره سوی او بدم و چون ابن بیین
همه او گشتم و ترک دگری کردم و رفت

و مرقد منور او بفریومد در صومعه والد اوست در پهلوی والد روح الله
روحهما و ارسل الینا فتوحهما اما چون مؤرخان در حالات سربداران
خوضی نموده اند و فضای تاریخ در باب احوال ایشان نوشته اند واجب
نمود که درین تذکره انتسابی از تاریخ ایشان نموده شود چه این طایفه فرقه
بوده اند شجاع و مردانه و محشم و بعد از وفات سلطان ابوسعید خان
قریب پنجاه سال در آکثر بلاد خراسان حکومت و سلطنت کرده اند،
چون تاریخ سربداران از حوزه ضبط مؤرخان بیرون رفته یکن که اگر
اطنابی درین باب رود خالی از فائده نخواهد بود، باید دانست که
سربداران چه مردم اند و وجه نسبیه ایشان چیست و چند کس از
ایشان حکومت کرده اند، اول عبد الرزاق است دویم وجیه الدین مسعود
برادر عبد الرزاق سیم شمس الدین فضل الله چهارم خواجه علی شمس الدین
پنجم بیجی کرabi ششم ظهیر کرabi هفتم حیدر قصاب جشی هشتم حسن
دامغانی نهم علی مؤید، و عبد الرزاق اول سربدار بود و او پسر خواجه
فضل الله باشتیفی است که در اصل از خدام شاه جوین بوده است و این
باشیین قریب ایست از قرای سبزوار و خواجه فضل الله مرد محشم بزرگ
بوده و در املاک و اسپاب دنیاوی در ناحیت بهق نظیر نداشت و او را
سه پسر بوده هیین عبد الرزاق و کهین وجیه الدین مسعود و بعد از آن
شمس الدین و عبد الرزاق جوانی شجاع و مردانه و تمام قد و نیکو
صورت بوده و از سبزوار ملازمت سلطان ابوسعید خان باذر بايجان

در مصیبت ناله کم کن ز آنکه این ماند بدانك
 برهرا ه بُرد گرگ و اُشتمَر میکَرد گرد
 هر کرا بود اختیاری وقت فرصلت فوت کرد
 چون برد آن نا سپاس بیغزد نا مرد مُرد
 ساقیا درمان ندارد خشک ریش روزگار
 باده در ده تا فرو شویم ز روی دَرد دُرد
 دم مزن این بیان از دهر کین نا هربات
 بس امیر و پیشوارة استخوانها خورد خرد

(وله ایضاً هذا الرباعي)

۱۰ خواهی که خدا کار نکو با تو کند * و ارواح فلک را همه رو با تو کند
 یا هرچه رضای او درو نیست مکن * یا راضی شوی هر آنچه او با تو کند
 و امیر محمود مذاح جماعت سربداران بوده است و در شهرور سنه خمس
 و اربعین و سبعانه و دیعه حیات ہوگلان قضا و قدر سپرد و در وقت
 وفات این رباعی انشا کرد

منگر که دل این بیان پر خون شد
 بنگر که ازین سرای فانی چون شد
 مصحف بکف و روی بره چشم بدوسست
 با پیک اجل خنده زنان بیرون شد

۱۵ و اوراست این قطعه در مراتب وجود انسانی ،

زدم از کنم عدم خیمه بصرای وجود
 وز جمادی ببلای سفری کردم و رفت
 بعد از آنم کشش نفس بجوانی برد
 چون رسیدم بوی ازوی گذری کدم و رفت

در قصبه فربومد مدفون است و احفاد و اعفاب او الیوم در آن ولايت متوطن اند، اما وزير خير مکرم خواجه علاء الدين محمد آبا عن جيد از صناديده خراسان است و در روزگار سلطان ابو سعيد خان وزير باستقلال بوده و امور خراسان ساها بدو منوّض بوده و در قصبه فربومد شهرستان را او بنا کرده و عمارتی عاليست و در مشهد مقدسه رضویه على ساکنها السلام و الخیة ایوان و منارة و عمارت ساخنه و بعد از وفات سلطان ابو سعيد خان خواست تا امور خراسان را مضبوط دارد و لشکر جمع کرد و سرداران برو خروج کردند و در شهرور سنه سبع و ثلاثين و سبعاهه از سرداران هزیت خورد و لشکر سرداران اورا در نواحی کوهسار استراياد گرفته بقتل رسانیدند، ۱۰

(۷) ذکر ملک الافاضل امیر محمود المشتهر باين یین رحمه الله،

و هو محمود بن یین الدین الفربومدی بیت

چنان بود پدری کش چنین بود فرزند

چنین بود عرضی کش چنان بود جوهر

۱۵ الحق امیر محمود از فضلاي عهد خود بوده اخلاق حميد و سيرت پسندیده داشته طبع ظريف و سخن دلپذير دارد و از دهقاني نان حاصل ساختي و فضلا و فقرارا ضيافت کردي و آکابر اورا حرمتی زياده از وصف ميداشته اند و الیوم در ايران و توران سخن اورا میخواند بتفصیص مقطعات او که در مجالس سلاطین و حکام و صدور وزرا و فضلا قدر ۲۰ و قیمتی دارد اما درین کتاب يك قطعه و دو ریاعی ثبت نهاد قطعه

ای دل آگه نیستي کر پیکرت باد فا

ناگه انگيزد غباری چون ز میدان گرد گرد

ز ابر خذلان زمهرين قهر چون ريزان شود

هرکه دارد بُرد طاعت جان ز دست بَرد بُرد

عارفان سراپرده سراچه قدست

که هیچ نفس مقدس نشد مقابل ایشان

به بی نیازی دیوانگان سلسله دارت

که رمز عشق بود ناله سلاسل ایشان

باب روی جوانان نا رسیده بوصلت

که نفس ناطقه لال است در فضایل ایشان

باء و ناله بیچارگان بی سر و پایت

که جز تو کس نبرد ره بحق و باطل ایشان

با شاهدان معانی که چشم گوشه نشینان

نظر نگاه نمیدارد از ثوابیل ایشان

باب دیده پیران ژنده پوش غریبست

که جز تو نیست کسی زیر ژنده مایل ایشان

جنون پاک شهیدان عشق بیدل و دستت

که هیچ دیده ندیدست دست قاتل ایشان

بال امثله بی مثال آل عبایت

که شد دلیل بزرگان دین دلایل ایشان

بعز قربت پیوستگان عالم پاکت

که جز تو کس نبرد ره بنفس کامل ایشان

که با وجود نعیمه نعیم دوزخ ما شد

رهائی ده از آن تا شویم واصل ایشان

بزرگوار خدایا نگویت که مرا تو

درین جریده مقصود ساز داخل ایشان

ولی چو کشته تن بشکند ز موج حوادث

رسان تو تخته جان مرا بساحل ایشان

۲۵ اماً وفات امیر بین الدین در شهر سنه اربع و عشرين و سبعماهه بوده

مرد اهل دل و نیکو خلق و صاحب فضل بوده و اصل او ترکست
بروزگار سلطان محمد خدا بین در قصبه فریومد اسباب و املاک خرید
متوطن شد و مولد امیر محمود بن بیان مرتبه فریومداست و صاحب سعید
خواجه علاء الدین محمد فریومدی که بروزگار سلطان ابوسعید خان
سالما صاحب دیوان خراسان بود و خواجه محشتم بوده امیر بیان الدین را
احترام و نگاه داشت کلی کردی و میان امیر بیان الدین و پسرش امیر
محمود که مشهورست با بن بیان مشاعره بود، هر دو فاضل و حوشگوی
بوده‌اند و بعضی از فضلا سخن امیر بیان الدین را تفضیل می‌کنند بر سخن
امیر محمود ظاهراً مکابره است و امیر بیان الدین این ربانی با امیر محمود
رباعی

نوشت، ۱۰

دارم ز عتاب فلک بو قلمون * وزگردش روزگار خس پرور دون
چشمی چو کناره صراحی هه اشک * جانی چو میانه پیاله هه خون
جواب امیر محمود که مشهورست با بن بیان پدر را

دارم ز جنای فلک آئیه گوت * پرآه دلی که سنگ ازو گردد خون
روزی چهزار غم بشب هی آرم * تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون

و مکاتیب نظم و نثر که امیر بیان الدین بفرزندش امیر محمود از روم و
خراسان نوشته و جواب این بیان به پدرش شهرت عظیم دارد و این
تذکره تحمل آن ندارد و این قطعه امیر بیان الدین را است ولد بزرگوار
قطعه این بیان

۲.

بزرگوار خدایا بسوز سینه آنان
که علم و حکمت تو راه یافت در دل ایشان
بزاد و راحله ره روان عالم قربت
که مرغ وهم نزد بال در مراحل ایشان

۲۲

خلق در آسایشند از حسن رویت لا جرم
 رحمت پروردگار و لطف بزدان خوائمت
 هچپو عقل ناگیر و هچپو جانی دلفروز
 خوشتر از جان و جهان آن چیست تا آن خوائمت
 خوائمت فردوس تا از چهره بر داری نقاب
 وز دلیب چون روح بخشی آب حیوان خوائمت
 در وفا بنیاد مهر و در صنا فهرست حسن
 در مکارم عین لطف و کان احسان خوائمت
 رونق میدان ز نست و زینت لشکر تونی
 شهسوار لشکر و خورشید میدان خوائمت
 چون کشی در بزم باده دانست جمشید وقت
 چون کنی بر رخش جولان پور دستان خوائمت
 چون بخوبی جمله خوبان بندۀ حسن تو اند
 پادشاه دلبران و شاه خوبان خوائمت
 از رخ گینگ کشا مهدی عالم دانست
 وز لب معجز نما عیسی دوران خوائمت
 چون سلیمان گرجه داری حکم بر دیو و پری
 صد سلیمانی بر تبت کی سلیمان خوائمت
 سوی خویشم خوان که من خوام ترا عاشق نواز
 سوئے من بخرام تا سرو خرامان خوائمت
 گوش کن اشعار ناصر باز دان اسرار او
 تا میان مردمان شاه سخن دان خوائمت

(۶) ذکر مالک الفضلاء امیر بین الدین الطغرائی الفریومدی رحمة الله عليه،

۲۴ بوستان فضائل را وجود شریف او شجره ای است که ابن بین ثراه اوست،

روزی دید که خواجه سلمان در باروی قلعه بغداد آب دجله را که بهنگام
پهار بطريق سیل طغیان کرده بود تنزیح میکند و جمعی مستعدان با او
هراه اند، ناصر بر خواجه سلمان سلام کرد، سلمان پرسید که چه کسی،
گفت مردی غریب و شاعر، خواجه سلمان اورا امتحان کرد و
فرمود که ع

دجله را امسال رفتاری عجیب مستانه است

ناصر گفت

پای در زنجیر و کف بر لب مگر دینانه است

خواجه سلمان بر لطافت طبع ناصر آفرین کرد و اورا در کنار گرفت و
۱۰ نام او پرسید و شهرت درویش ناصر شنین بود چند گاه با هم مصاحب
بودند و ناصر را در حق سلمان اعتقادی عظیم است و خود را شاگرد
سلمان میداند و این غزل اوراست،
غزل

مارا هوس صحبت جان پرور یارست

ورنه غرض از باده نه مستی و خمارست

۱۵ آتش ننسان قیمت میخانه شناسد

افسرده دلان را بخرابات چه کارست

در مدرسه کس را نرسد دعوئ توحید

منزلگه مردان موحد سر دارست

تسیع چه کار آید و سجاده چه باشد

بر مرکب بی طاقت روح این هه یارست

ناصر اگر از هیر بنالد عجیب نیست

مهبور ز یارست و پریشان ز دیارست

این شعر نیز اوراست در مدح سلطان اویس میگوید

شیع ایران گوییت یا ماه توران خوانست

قبله دل دامت یا کهه جان خوانست

۱۰

۲۰

۳۰

او ناسخ عدل نوشروان و سیرت پسندیده او مقبول افتاب و او تاد
زمان است سالها بر سریر دولت پایینه و باقی دارد،
قطعه

آنکه نا بینای مادر زاد آگر حاضر شود

در جیفت عالی آرایش بینند سروری

هر بزرگ در حسب هر کامرانی در نسب

کو سلیمان تا در انگشتیش کند انگشتی

و زوال دولت آل کرت در شهر سنه احمدی و ثانین و سبعاه بوده،

(۵) ذکر مقبول حضرت باری درویش ناصر بخاری علیه

الرحمة و الرضوان،

۱۰ مرد فاضل و درویش بوده و شعر او خالی از حالی نیست و بوی فقر از
سخنان او بدل میرسد، همواره سیاحت کردی و در خرقه درویshan بودی
و طاقیه ندی و قبای کتیانی داشتی و دیگر از دنیاوی هیچ چیز همراه او
نبود و این قصیبه که بعضی ایات آن نوشته خواهد شد او میفرماید،

درویش را که ملک قناعت مسلم است

درویش نامر دارد و سلطان عالم است

گر قرص گرم مهر بر آرد تور چرخ

در وقت چاشت سفره درویش را کم است

روزی ترا بزهر حوادث کند هلاک

گردون حلقه کرده که چون مار ارق است

دره ر شود ز هر درم حال آدمی

آری تامر صورت دره ر چو دره است

۲۰ حکایت کند که درویش ناصر بوقت عزیت بیت الله چون بدار السلام

بغداد رسید آوازه خواجه سلمان شنید بود، خواست تا اورا در یابد،

مسفّر ساخت و هواره میان او و سرداران سبزوار و امرای جان قربانی
جهت حکومت ولایات منازعات بود و در بیشتر اوقات ملک غیاث الدین
ظفر یافته مردی مدهع و متهور بوده رعایا ازو شاکی بودند و ظلم کردی
و بعضی قانونها که تا این زمان استقرار یافته از بدعتهای اوست، نقل
ه است که مفخر الواصلین زین الملة و الدین مولانا ابو بکر تایابادی قدس
الله سره العزیز در زمان او بوده، روزی ملک بدیدن مولانا آمد، مولانا
بدو گفت ای ملک زاده در قدرت رب العالمین تو از آن حقیرتی
که بتصوّر در آوری، با وجود حنارت تو ترا بر فوجی از بندگان خود
سلط ساخته، کبر مکن و انصاف پیش آور و داد مظلومان بئن و الا
حق سبعانه بر آن قادرست که ملک را از تو بستاند و بدیگری که بهتر
از تو باشد بدهد، ملک با مولانا قرار داد که من بعد راه عدل گیرد و
از ظلم و بدعت بگذرد و بهمان نوع زندگانی میکرد و از ظلم تجاوز نی
نمود تا جمعی پیش مولانا رفتند که این ملک ظلم از حد گذراند و ذرّه
ترجم درو نیست، مولانا این ریایی پلک فرستاد،
رباعی

۱۵ افزار ملوک را نشیب است مکن * در هر دلکی از تو نهیب است مکن
بر خلق ستم اگر بسیب است مکن * از هر سنتی با تو حسیب است مکن

ملک را این هم مؤثر نیفتاد و از ظلم و بدعت تبرآ نمود، مولانا روزی
بحاضران مجلس گفت که ملک را ازین ملک ظالم گرفتیم و بهتر ازو بخشیدم
و عن قریب امیر کیر صاحب قران عالی امیز تیمور گورگان انار الله
برهانه از آب جیون عبور کرد و لشکر بهرات کشید و استصال آل کرت
نمود و هیچ شک نیست که بر عالم ملک و ملکوت رجال الله حاکم اند بد
بختی که از نظر کمیا اثر ایشان افتاد کرنی بند و هر صاحب دولت و
نیک بختی که ملحوظ نظر عنایت ایشان شد روزگار دولت او بر دوام و
خاندان او با کرام میشود ایزد سجانه و تعالی این خسرو غازی را که عدل

کند و بملک ارزانی داشت و ملک معز الدین بعد از عزل سلطنت
هفتاد مصحف بخط مبارک خود کتابت کرد و الله اعلم،

(٤) ذکر مولانا فاضل حسن متکلم زید درجه،

از شاگردان مولانا مظفرست و نیشابوریست و مرد اهل فضل است و
در صنایع شعر نسخه ساخته بنام ملک غیاث الدین کرت و بسیار مستعدانه
نوشته است و این غزل اوراست،
غزل

تا نگوئی که مرا از تو شکیبائی هست
یا دل غمده را طاقت تنهائی هست
نی مپندر که از دورے روئے تو مرا
راحت زندگی و لذت برناهی هست
مکن اندیشه که تا دور شدی از چشم
دیده را بی رخ زیبای تو بینائی هست
نا توانم ز غم تا تو گلای نیری
که مرا با غم عشق تو توانائی هست

خواندم بی دل و رسول و نگوئی که نیم
هرچه گوئی ز پریشانی و رسولائی هست
اندر این واقعه بر قول تو انکاری نیست
در من از عیب و هنر هرچه تو فرمائی هست

کس نگفتس است در آفاق که در عالم عشق
مثل من عاشق شوریده سودائی هست
کس ندادست نشان درختن و چین و چگل
که بی چون تو بشیرینی و زیبائی هست

اماً ملک غیاث الدین کرت بعد از ملک معز الدین حسین در هرات
و غور و سرخس و مضافات سلطنت یافت و نیشابور و طوس و جام را

ملوک بوده اند و آخر ایشان ملک غیاث الدین است که زوال ملک او
بر دست صاحب قران اعظم قطب دائزه خلافت امیر تیمور گورگان بوده
انار الله برهانه، صاحب تاریخ مقامات آورده که ملک معز الدین حسین
غوری با سلطان سخن در بادغیس مضاف داد و هفتاد هزار سوار مسلح
داشت و شکست یافت و بدست سلطان سخن اسیر شد و سلطان از سر
خون او در گذشت و گفت که این غوری بد گهر چه کرای بندیست
رها کید تا هر جا که بخواهد برود و هرجا که بتواند باشد و از برای نام
نیک و شهرت اورا نکشت و بند و قید نفرمود، ملک در معسکر سخنی
چند گاه بفلاکت و مذلت تمام میگردید تا کار بدانجا رسید که خود را
۱. بابلی و دیوانگی مشهور ساخت و در اردو و بازار با لوندان نشستی و
طباخان اورا طعام دادندی، روزی فلك الدين چتری که صاحب دیوان
سلطان سخن و مقرب درگاه او بود ملک را بدین وضع در اردو بازار دید
بر حال زار ملک رحم کرد و فرود آمد و اورا در یافت و گفت ای
ملک این چه حالت، ملک این بیت برخواند، بیت

۱۰ چه گویی حال خود با تو چو میدانم که میدانی
که هر ناگفته میدانی و هر ننوشه مینوی

بعد از آن روزی فلك الدين در مجلس خاص کیفیت پریشانی و فلاکت
ملک را بسلطان عرض کرد، سلطان فرمود که اورا بحضور من آرید،
ملک را پیش سلطان بردند با پوستین کهنه و کلاه چرکین، سلطان اورا
۲. گفت آخر حال تو هر چند پریشان شک غم سر خود نمیخوری که اینچنین
طاقیه بر سری نیهی، ملک گفت ای خداوند آن روز که این سرسر من
بود هفتاد هزار کس غم این سر مینوردند، آکسون این سر بتو تعلق دارد
اگر باردو بازاری ایزی و اگر بمصر میفروشی و اگر ناج مکلی می پوشانی
و اگر کلاه نمای حاکمی، مرا با ولایات این سر مگیر، سلطان را بر ملک رحم
۲۰ آمد، املاک و اسباب او زر خرید ملک را فرمود تا از رقبه دیوان بیرون

در جلوه عروسان ضمیر چو در آیند
 بنهایدم این آئینه گون حقه مثال
 جان دادن خفاش بدر کار مسجست
 ورنه بکند از یگل صد مرغ کلای
 تا در چمن باغ نهال به بر آید
 از تربیت اختر و تاثیر شمالی
 ایزد شب و روز و مه و سالیت معین باد
 تا روز و شبی هست بعلم مه و سالی

با وجود فضیلت و سخن وری مولانا مظفر مردی بی تکلف بوده و از
 ۱۰ غایت نا پرورائی که اورا بدنیا و دنیائی بوده در نظر مردم مفاوکانه گردیدی
 و جامه‌های چرکین پوشیدی، فضلا اورا ازین اطوار منع کردندی،
 گفتی بظاهر من نگاه نکنید بزیبائی معنی نگرید، گویند که روزی ملک
 معز الدین حسین کرت در مدرسه سجده مولانا مظفر در آمد، دید که
 مولانا بر روی خاک نشسته و کفه کتابی چند خاک آلوه نهاده، ملک با
 ۱۵ او عتاب کرد که درین هفته صله شعر از من هزار دینار گرفته چرا
 گیهی زیر پای نینزاری، مولانا مظفر گفت ای خداوند این قالی که زیر
 پای شماست درین نزدیکی بصد دینار خریکام و بدست جاروب کرد، از
 زیر گرد قالی بس متکلف ظاهر شد، ملک گفت ای مولانا بی تکلف را
 از حد گدرایدی و فراش مدرسه را فرمود که هر روز سجده مولانا رُفت
 ۲۰ و روئی دهد، اما ملوك کرت مردم دلاور با مرؤت بوده اند و اصل
 ایشان ترکست و سور نام شخصی از خطاب سجیال غور افتاد و بعد الپ
 نکن خروج کرده و ملوك کرت خودرا بد و منسوب میکنند و ایشان
 بعد از ملوك غورند که سلطنت از خاندان سبکتگان بدیشان منتقل شد
 و سلطنت بلخ و هرات و اکثر هندوستان و غزنین و کابل ساها بدیشان
 ۲۵ متعلق بوده و در تحت هرات و غور و مضائقات آن دیار آل کرت چندگاه

بیدار شوم چون تو نباشی به خیالت
 عشق تو مرا باز نداند ز خیالی
 یک روز بسالی نکمی باد کسی را
 کر ھجر تو روزیش گذشتست بسالی
 روزی بود آخر که دل و جان بفروزن
 ز آن روی که شهری بفروزد بھمالی
 از قبصہ ھجر تو شود رسته دل من
 وز روپه وصل تو شود رسته نهالی
 فرخنده بود روز بشیگیر بر آنکس
 کر روی تو و رای ملک بر زده فالی
 سلطان ملک قدر معز دول و دین
 کر جمله ملوکش نه نظیرست و هالی
 آن قلعه کشائی که ملک بر فلک اورا
 هر روز دهد مژده بعزمی و جلالی
 در معركه بستاند و در بزم بخشند
 ملکی بسواری و جهانی بسویالی
 عالمتر و عادل تر ازو هیچ ملک نیست
 الا ملک العرش تبارک و تعالی
 کیوان سختی مهر اثری چرخ محلی
 باران حشی ابر کفی بحر نوالی
 ای دهر گرفته ز تو فرقی و بهائی
 وی ملک فزوده ز تو جاهی و جلالی
 شاهما چو شود لفظ متین یاور طبعم
 گئی که جهد بیرون از سنگ زلاب

۱۰

۱۱

۱۲

۱۳

۱۴

بود و در مداجع ملوك کرت قصاید غرّا دارد، یک بیت از آن این
است،

سلطان معز دین که ز دریای جود او
دُریست آفتاب و حبابیست آسمان
وجای دیگر میفرماید در مدح معز الدین کرت،

زیر قدر قدر تو این نه سپهر سره رنگ
نوده چندین رمادست و درخشان اخگری
و اورا در تشبیهات و اغراق و خیال خاص شعراء و فضلا مسلم میدارند و
این قصیق او راست،

ای بر سمت از مشک بعبدا زده خالی
مسکین دل من گشت ز خال تو بحال

کر حال من خسته بتدر دو جهان نیست
یا نیست دل آشوب نر از خال نو خالی

قد و دهن و زلف تو و جعد تو دیدمر
هر یک ز یکی حرف پذیرفته مثالی

از سیم الفی دیدمر و از بُس میمی
وز مشک سرجیی و از غالیه دالی

گفتم که تو خورشیدی و آن بود حقیقت
گفتی که تو چون ماہی و آن بود محالی

مه بدر نماید چو ز خورشید بود دور
من کر تو شوم دور نمام چو هلالی

ای از بر من دور هانا خبرت نیست
کزمویه چو موئی شدم از ناله چو نالی

در خواب خیال تو بنزدیک من آمد
گویم که مرا هست مگر با تو وصالی

لا اسے هن شبینان من هنور ازین دنیا

شمارا عیش خوش بادا درین خانه که من رفتم

انصاف که سکرا دل خون گردد از سفت دل این توده خاک و ابرا
آب از چشم روان گردد از ظلم افلک پیراهن غنچه از عزای گلخان
چاکست و گل را ناج لعل ازین اندوه بر خاک، و خواجه سلمان زار زار
در پای تابوت سلطان اویس میگریست و این مرثیه میخواند، مرثیه

دریغا که پژمرده شد ناگهانی * گل باع دولت بروز جوانی

دریغا سواری که جز صید دلها * نمیکرد بر مرکب کامرانی

وقوع این واقعه در شهر سنه خمس و سبعین و سیحائمه بوده انار الله
۱ برهانه و از آکابر شعرا که در روزگار سلطان اویس معاصر خواجه سلمان
بوده اند عیید زاکانی و ناصر بخاری و خواجه و میر کرمانی و مولانا مظفر
هروی است رحهم الله تعالى اجمعین،

(۲) ذکر ملک الفضلا مولانا مظفر هروی رحمة الله تعالى عليه،

اورا خاقانی دویم گفته اند و از متاخران کسی بیانت او سخن نگفته، مردی
۱۰ دانشمند و فاضل بوده و هماره با شعرای حمالک دعوی کردی و بر
سخن فضلا اعتراض نمودی و فضل اشعار خود ظاهر ساختی و بارها
گفتنی که علدار ساوه یعنی خواجه سلمان بسرحد ذهن مرسد اما در میدان
سخنوری جولان نی تواند کرد و از نقاشک کرمان یعنی خواجه بوی
سخن وری میاید اما از ظاهر یعنی سخن نرسیک و سخن شعرای دیگر را خود
۲۰ مطلقا وجود نهادی، حکایت کنند که در وقت مردن دیوان خود را در
آب انداخت که بعد از مظفر هیچ کس قدر سخن مظفر نخواهد دانست
بلکه معنی آن را فهم نخواهد کرد، و اصل مولانا مظفر از ولایت خاف
است از قریه که آن را خضروان گویند و در بعضی مجموعه ها اورا مظفر
۲۴ خضروانی نوشته اند، در روزگار دولت ملک معز الدین حسین کرت

نویان است سلطنت بغداد و آذربایجان بعد از سلطان ابوسعید خان بر امیر شیخ حسن قرار گرفت و او را در سلطنت جز اسی بیش نبود و کهیله ههام سلطانی شاه داشت خاتون بود، بانوی بلقیس منش بود چنانکه خواجه سلمان در مراتب شوکت آن ملکه عادله گوید،
بیت

هزار بار بروزی شکسته از سر تکین * شکوه مقعنه او کلاه گوشه سپهر
و نیز سلطان اویس پادشاه لطیف طبع و هنرمند بود و نیکو منظر و
صاحب کرم بوده و در انواع هنر و صلاحیت وقوف داشت و بقلم واسطی
صورت کشیدی که مصوّران حیران بمانندی و خواجه عبد الحی که
درین هنر سرآمد روزگار بوده است تربیت یافته و شاگرد سلطان اویس
۱۰ است و علم موسیقی و ادوار خود خاصه اوست و حسن و جمال او پرتبه
بود که روزی که سوار شدی اکثر مردم بغداد دیوان بسر راه آمدندی
و در جمال او حیران مانندی و بزیان حال این بیت سرائیدندی

بوی پیراهن یوسف ز جهان گم شد بود
عاقبت سر ز گریبان تو بیرون آورد

۱۵ بعد از آنکه در عرصه آفاق صیت کرم و آوازه جمال و خبر فضیلت و
کمال او منتشر شد و از ری ناروم مسخر فرمان قضا جریان او گشت
منشی ازل منشور عزل او نوشت و حریف کج باز اجل با او بدغابازی
مشغول شده در آوان جوانی ازین زندان فانی بریاض جاودانی رحلت
نمود و در وقت اجل این ایيات انشا کرد و دلایل عزیزان را از اندوه
۲۰ خون و چشمهای غریبان را جیحون ساخت،

ز دارالملک جان روزی بشهرستان تن رفتم
غربی بودم اینجا چند روزی با وطن رفتم
غلام خواجه بودم گریزان گشته از خواجه
در آخر پیش او شرمند با نیغ و کفن رفتم

این قطعه نیز اوراست،

کنار حرص دلا پر کجا توانی کرد
تو از طبع که سه حرف میان همی افتاد
عزیز من در درویش و قناعت زن
که خواری از طع و عزّت از قناعت زاد
اگر بلغرد پاے توانگرے سهیست
سعادت سر درویش و قناعت باد
وله ایضاً

آوازه جمالت نا در جهان فتاده
خلفی بجست و جویت سر در جهان نهاده
سودائیان زلفت گرد تو حلقه بسته
شوریدگان مویت بر یکدگر فتاده
سودای زهد خشک بر باد داد حاصل
مطرب بزن ترانه ساقی بیار باده
مائیم بسته دل را در لعل دلکشایت
آن لب بخینه بکشا تا دل شود کشاده
ای شهسوار خوبان وی عین آب حیوان
رحم آوری چه باشد بر تشنہ پیاده
سلمان رخش بازی شهمات غفلت کرد
بازی نگر که دادت باز این حریف ساده

و خواجه سلمان را کبر سن و ضعف چشم در یافته آخر حال از ملازمت استغنا خواسته و در پایان عمر بقیاعت روزگار گذرانیدی و سلطان اویس در ولایت ری و ساووه اورا سیبورغال داده بود و در شهرور سنه تسع و ستین و سبعمائه ازین خاکدان ظلمانی بریاض چاودانی تحويل فرمود، اما دلشاد خاتون کریه و جمیله روزگار بوده و حلیله جلیله امیر شیخ حسن

همه در اندیشه تاکی بر آید * ز درگاه صاحب ندای مراحب
 جهان معالی سپهر وزارت * محیط مکارم سحاب مواهب
 درین به آن سر که از خط حکش * بگردد بیک موی چون کلک کاتب
 وزیرا بحق خدائی که صنعش * نهد گوهر روح در درج فالب
 بتدیر و تقدیر سلطان حاکم * بالای و نعیا رزاق واهب
 بتعظیم احمد که با آن جلالت * نگه داشت اندر حصار عنکبوت
 بیارئ یاران احمد که بودند * ز روی هدایت نجوم شاقب
 که تا شد سرم ز آستان تو خالی * نشد آستین من از اشک غایب
 ثناست بکارم در آورد ورنم * بیکبارگی بودم از شعر تایب
 ۱۰ اگر مدح جاه تو گوی نگویم * بامید مرسم و حرص مواجب
 ولی چشم دارم که از دولت تو * مراتب فراید مرا بر مراتب
 لا تا کشایند خوبان مه رو * خدنگ بلا از کمان حوا جب
 سرای ترا باد ناهید مطلب * جناب ترا باد خورشید حاجب

اگر چنانکه بیشتر ازین اشعار خواجه سلمان درین تذکره ثبت شود بمحتمل
 ۱۵ که بتطویل انجامد و کلیات خواجه سلمان کتابیست که آنچه مستعدان را
 از بابت شعر و شاعری بکار آید در آنچا یافته می شود و خواجه سلمان
 باشارت سلطان اویس و والئ او دلشاد خاتون قصاید خواجه ظهیر
 فاریابی را بسیار خوب جواب گفته و صله این قصیص دو ده سیورغال
 ستانید در ری، هنا مطلع القصیدت،

۲۰ در درج در عقیق لبیت نقد جان نهاد * جنسی ننیس یافت بجای نهان نهاد
 قفلی ز لعل بر در آن درج زد لبیت * خالت ز عیبر آمد و مهری بر آن نهاد
 باعتقد این کیهه اگر ملک ری بنایی جهت این دو بیت صله دهنده هنوز
 بخیلی کرده باشند و این قطعه خواجه سلمان راست،

ز پیر جهان دیده کردم سوئی * که بهر معیشت ز مال و بضاعت
 ۲۵ چه سرمایه سازم که سودم دهد گفت * اگر میتوانی قناعت قناعت

ز تزویرهای جهان مزور * ز بازیچه‌های سپهر ملاعِب
 فلک را هم گفتم از جور دورت * چرا اختر طالعِر گشت غارب
 چرا گشت با من زمانه مخالف * چرا هست با من ستاره مغاضب
 کون پنج ماه است تا من اسیرم * بغداد در در بلا و مصائب
 ه پریشان جمعی و جمعی پریشان * گرفتار قوم و قوم عجایب
 نه رای قرار مر ز جور اعادی * نه روی فرام ر ز طعن اقارب
 مرا هر نفس غصه بر غصه زاید * مرا هر زمان گریه بر گریه غالب
 فلک چون شنید این عتاب و شکایت * مرا گفت بس کن که طال المعاتب
 آگرچه ترا هست جای شکایت * ولی هست شکرانهات نیز واجب
 اکه داری چو درگاه صاحب پناهی * منز مقاصد مقرب ماراب
 کون عزم تقیل درگاه او کن * باقیال او شو سعید العواقب
 مشو یک زمان غایب از آستانس * که هر کس که غایب شد او هست خاشب
 فلک چون فروخواند در گوئم این وزر * شدم چست بر مرکب عزم راکب
 فهر چهرگان شیستان گردون * کشیدند رخ در نقاب مغارب
 ۱۰ فرو شد بدربا شب قیر پیکر * بر آمد ز که رایت صحیح کادب
 بگوشم رسید از محل قیافل * صهیل مرآکب غطیط نجایب
 هیراندم اندر بیابان و وادی * گهی با ارانب گهی با ثعالب
 گهی بر فرازی که نعلی مو نو * هی سود در دست و پای مرآکب
 گهی بر نشیبی که اموال قارون * هی رفت اندر رکاب رکاب
 ۲۰ رهی پیشم آمد که از هیبت آن * بینداختی پنجه شیر محارب
 سیوم غومش وزان در صحاره * حیم چیمیش روان در مشارب
 زلالش ملوث بسم افاعی * حجارش محدث چو نیش غفارب
 مزلزل زمین از ریاح عواصف * مستر هوا از غبار غیاوه
 هواش ز فرط حرارت بجدی * که بگداختی سنگ چون موم ذایب
 ۳۰ چنان شد که شیشه‌ر چون قطره آی * فرو میچکید از کف مرد ضارب

بدور دولت شاه اویس و داشاد خاتون درجهٔ اعلیٰ یافت و سخن او در
اقطار ربع مسکون شهرت گرفت چنانکه خود گوید،
شعر

من از مین اقبال این خاندان * گرفتم جهان را بیش زبان
من از خاوران تا در باختر * ز خورشیدم امروز مشهور نر

ه گویند که شبی خواجه سلمان در مجلس سلطان اویس بشرب مشغول بود،
چون بیرون آمد سلطان فرایش را فرمود تا شمعی با لگن زر همراه او بیرون
برد و اورا بخانه رسانید و صباح فرایش لگن زر را طلب داشته خواجه
سلمان این بیت بسلطان فرستاد،
بیت

شعی خود سوخت شب دوش و بزاری امروز
گر لگن میطلبد شاه ز من میسوزمر ۱۰

چون سلطان این بیت بخواند خندان شد و گفت از خانهٔ شاعر طامع
بیرون آوردن لگن مشکل است و آن لگن را بدلو بخشید، تریت سلاطین
فضلارا بروزگار گذشته بدین صفت بوده و خواجه سلمان راست این
قصیده در مدح خواجه غیاث الدین محمد رشید جزا الله خیراً، قصیده

۱۵ سقی اللہ لیلًا کصدغ الکواعِب * شبی عیرین خال مشکین ڈوائب
هوارا بگوهر مرصع حواشی * زمین را بعیر مستر جواسب
درخش بشش سپاه حبس را * روان در رکاب از کواكب مواكب
بر آراسته گردن و گوش گردون * شب از گوهر شب چراغ کواكب
مطالع ز نور طیامع منور * مشارق ز ضؤ مصالیع ثاقب
شئ جبهه صاعد صعودش مقدم * شده ثور طالع ثریاش غارب
بنات از بر مرکر چرخ گردان * چو بر خاطر روشن افکار صایب
شهاب از رخ صفحه چرخ گردان * چو بر برگ نیلوفر امطار سایب
درین حال من با فلك در شکایت * همی بر سپهر ستیکار عایب
ز فند مراد و جهای زمانه * ز بعد دیار و فراق صواحب ۲۴

(۲) ذکر امتحان متكلّمین و مخفر المتأخرین خواجه سلمان ساوجی طاب ثراه،
 از آکابر شعر است و در ساویه مردی معین بوده و خاندان اورا سلاطین
 همیشه مکرم میداشته‌اند و لقب او جمال الدین است و پدر او خواجه
 علاء الدین محمد ساوجی مرد اهل قلم بوده است و خواجه سلمان را نیز در
 علم سیاق وقوفی تمام بوده و فضیلت او مشهور است شخصیص در شعر و
 شاعری سر آمد روزگار خود بوده است و شیع رکن الدین علاء الدوله
 سمنانی رحمة الله میگفتند است همچو انا نار سمنان و شعر سلمان در هیچ جا
 نیست و بر صدق ابن دعوی کارهای که او کرده در شعر پیش فضلا
 روشن است که مزیدی بر آن متصوّر نیست خصوصاً قصیده خارج دیوان
 ۱. که بر قدرت طبع شریف او گواهی عدل است، حکایت کنند که خواجه
 سلمان از ساقه عزیمت بغداد نمود و سبب ملازمت او پیش امیر شیخ حسن
 نوبان و دلشاد خانون آن بود که روزی امیر شیخ حسن تیری انداخت و
 سعادت نام غلای از غلامان او میدوید و تیری آورد و خواجه سلمان
 در بدیهه این اشعار گفت و بگذرانید موافق آن حال،

۱۵ چو در بار چاچی کان رفت شاه * تو گفتی که در برج قوس است ماه
 دو زاغ کان با عقاب سه پر * بدبندم بیک گوشه آورده سر
 نهادند سر بر سر دوش شاه * ندانم چه گفتند در گوش شاه
 چو از شصت بکشاد خسرو گره * بر آمد ز هر گوشه آواز زه
 شها تیر در بند تدیر نست * سعادت دوان در پی تیر نست
 ۲۰ بههدت ز کس ناله بر نخاست * بغیر از کمان گر بنالد ریاست
 که در عهد سلطان صاحب قران * نکردست کس زور جز بر کمان
 و امیر شیخ حسن نوبان در بند تریست خواجه سلمان شد و سلطان اویس
 که فرّه العین خاندان امار است و پسر بزرگ امیر شیخ حسن نوبان است
 ۲۴ همواره در علم شعر از خواجه سلمان تعلیم گرفتی و مرتبه خواجه سلمان

او بیزد افتاد و او و پدرش مظفر در رباط خراه بزد راهداری میکردند و او مردی دلاور و شجاع بوده و از هیئت خالی نبود و چند نوبت در بزد کارهای مردانه کرد و بروزگار سلطان ابوسعید خان شخنگی بزد برو قرار گرفت و چون سلطان ابوسعید خان وفات یافت و انقلاب دست داد در شهرور سنه احدی و اربعین و سبعماهه خروج کرد و مسند یزدرا نصراف کرد و محمد شاهرا بکشت و ابرقوه و فارس را نیز گرفت و دم استقلال زد و خطبه و سکه بنام خود فرمود و از سلطانیه تا کج و مکران او را مسلم شد و استقلال او پرته رسید که ملوک اطراف ازو متوجه بودند و بهر جائی که روی آورده سر آمد بودی تا آفتاب دولت او ۱۰ آهنگ اغول و زوال کرد و پسرش شاه شجاع برو خروج کرد و او را بگرفت و میل کشید و خواجه حافظ شیرازی علیه الرحمة و الغفران این قطعه در آن باب فرماید ،

دل منه بر دنی و اسباب او * زآنکه از وی کس وفاداری ندید کس عسل بی نیش ازین دوکان نخورد * کس رطب بی خار ازین بستان نمیگرد ۱۵ هر چراخی را که گیتی بر فروخت * چون تمام افروخت بادش در دمید شاه غازیه خسرو گیتی ستان * آنکه از شمشیر او خون میچکید گه بیک حمله سپاهی هی شکست * گه بهوئی قلب گاهی هی درید سروزان را بی سبب میکرد حبس * کردنان را بی سخن سر هی برید از نهیش پنه هی افگند شیر * در بیان نامر او چون هی شنید . ۲۰ عاقبت شیراز و تبریز و عراق * چون مستقر کرد و وقتی در رسید آنکه روشن بُد جهان بینش بدُو * میل در چشم جهان بینش کشید امیر محبد مظفر فرماید در محل میل کشیدن ،

آنم که ستون دولتم میل کشید * رختم ز در هند سوی نیل کشید ۲۴ پیهانه دولتم چو شد ملامال * هم روشنی چشم خودم میل کشید

گر در جهان دلی ز تو خرم نمیشود
 باری چنان مکن که شود خاطری حزین
 یاری بجز خدا نتوان خواستن عاد
 ب مستعانت عونک ایاک نستعين
 و له ایضاً

گر ز من یاد کند ور نکند مخدوم است
 هشتمن را چه تفاوت که گدا محروم است
 به درین شهر رود ظلم بر ارباب نظر
 عاشق دلشدۀ هرجا که رود مظلوم است
 طلب بار وفا دار مکن در عالم
 زحمت خود مه ای دل که وفا معدوم است
 پیش عشق حديث عقلاء نتوان گفت
 کاین حکایت بر این طایفه نا مفهوم است
 ای دل از هر که موافق نبود در ره عشق
 دین بر دوز که دیدار مخالف شوم است
 نرسد آتش دوزخ شهید غر دوست
 هر که شد کشته شمشیر غمیش مرحوم است
 در گمانند خلائق ز وجود دهش
 نقطه هست بتحقیق ول موهوم است
 بر عاد آیت سر دهنش روشن شد
 گرچه بر دین صاحب نظران مکنوم است

و وفات خواجه عاد در شهور سنه ثلاث و سبعین و سبعائمه بود و مرقد
 مبارک او در کرمان است و خانقاہ او اليوم معمور و همکان را ارادت
 کلی است بخواجه عاد، اما محمد مظفر اصلاً خراسانیست و گویند از قریه
 سلامه است من اغال ولایت خراف و بهد سلطان محمد خدابند پدر

طبقه پنجم

(۱) ذکر مفتر الفضلاء و زبده العلما و العرفاء خواجه عاد فقیه

کرمانی قدس الله سره العزیز،

مرد عارف و عالم و اهل دل بوده و ار صنادید علا و فضلای کرمان است،
 با خلاق نیکو و سیرت پسندیدن در جهان مشهور شد و در روزگار دولت
 شاهد مظفر و اولاد او خواجه عاد فقیه در کرمان مرجع خواص و عوام
 بودی و همکنان بصحبت شریف او مایل بودندی و با وجود علم و تقوی
 و جاه و مراتب شاعری کامل بوده، شیخ آذری علیه الرحمة در جواهر
 الاسرار میگوید که فضلا بر آنند که در سخن متقدمان و متاخران احیاناً
 حشوی واقع شد و الا سخن خواجه عاد فقیه که آکابر اتفاق کردند که
 در آن سخن اصلاً فتوری واقع نیست نه در لفظ و نه در معنی و از سخن
 خواجه عاد بوی عیر میآید بهشام هنروران و صاحبدلان بلکه از بوی
 جان زیباتری نماید و اوراست این غزل،

غزل

بیچاره خسته که ز دار الشفاء دین
 قاروره میبرد بمحکیمان ره نشین

از راه و رنج و محنت و بیماریش چه غم

آنرا که خضر بیار و مسیحا بود قرین

بر لوح جان نوشته ام از گفته پدر

روز ازل که تربت او باد عنبرین

کای طفل اگر بصحبت افتاده رسی

شوخی مکن بچشم خوارت درو میین

بر شیر از آن شدند بزرگان دین سوار

کاھسته تر ز مور گذشتند بر زمین

۱۰

۲۰

۲۲

است میگوید بارها شیخ بزرگوار بر زبان مبارک خود راندی که این که
مرا در آخر عمر معلوم شد اگر در اول معلوم شدی ترک ملازمت سلطان
روزگار ننمودی و هم در قبا خدا پرسنی کردی و پیش ملوک مهیا
مطلوبمان را ساختی و هر آئینه این که کسی در قبا اهل عبا باشد از ریا
دورتر و محض اخلاص است،

لباس طریقت بتقویت بود * نه در جبهه و دلق خضرا بود
خوش وقت و مرتبه صاحب جاهی که نزد سلاطین همواره بکار مظلومان
پردازد و کار افتادگان را بسازد و ستم رسیدگان را بتواند و مبتدعان و
ملحان را بر اندازد، لا شک حق سجانه و تعالی سر سروری او را بر
بیت افزاد،

کار درویش مستحبند بر آر * که ترا نیز کارها باشد

(۳۰) ذکر مختصر الشعرا امیر کرمانی بِرَدَ اللَّهِ مُضْبِعِهِ،

شاعری خوشگوی است و معاصر خواجه بوده و غزل را نیکو میگوید و
این غزل اوراست لله در قائله،

ل بی رویه دلارام دل آرام ندارد

مسکین دل آنکس که دلارام ندارد

هر چند چن جای نماشاست و لیکن

سر روی چو تو مه روی گل اندام ندارد

از حاصل عمرش نبود هیچ حیاتی

آن کس که می عشق تو در جام ندارد

شیرین نشد از شربت وصل تو مرا کام

نا کای تلخست و جهان کام ندارد

گر عمر بود میر بهقصود رسد زود

لیکن چه کند نکه بر ایام ندارد

آورده‌اند که شیخ در ایام شباب بلازمت ارغون خان مشغول بودی و عم شیخ ملک شرف الدین سinanی از مقربان ارغون خان بوده، روزیکه خان با علی ایناق در زیر قزوین حرب میکرده شیخرا دران روز جذبه رسینه و قبا و کلاه و اسپ و سلاح را گذاشته و از اردوانی خان بی اجازت بطرف سinan روان شد و بعد از آن در خانقاہ سکاکیه سinan مدّتی هم صحبتی اخی شرف الدین سinanی بعبادت مشغول میبوده و چندانکه خان مراعات و استقالت داده از خرقه فقر بجامه اهل دنیا در نیامد و بعد از آن عزیمت دار السلام بغداد نموده و مرید شیخ العارف عبد الرحمن اسفراینی قدس الله سره العزیز شد و حالات شیخ در رسائل طریقت که نوشته‌اند مذکور و مسطورست و تواضع و انصاف شیخ در آن مرتبه بود که مولانا نظام الدین هروی شیخرا تکفیر کرده و بدرو نوشته که تو کافری، شیخ رقعه مولانا نظام الدین را خواند و زار زار بگریست و گفت ای نفس هفنداد ساله بتو میگتم که تو کافری و تو باور نی کردي، آکنون هیچ شبهه نمانت که امام مسلمانان و مفتی شرق و غرب بکفر تو حکم کرده است، گردن بنه و بعد ازین مرا منیجان و این رباعی انشا کرد، رباعی نفسیست مرا که غیر شیطانی نیست * وز فعل بدش هی پشمیانی نیست اپیانش هزار بار تلقین کردم * این کافر را سر مسلمانی نیست و سن مبارک شیخ هفتاد و هفت سال و دو ماه و چهارده روز بوده و در تاریخ وفات آن حضرت عزیزی میفرماید قطعه

۲۰ تاریخ وفات شیخ اعظم * سلطان محققان عالم
رکن حق و دین علاء دولت * بر مسند خود نشسته خرم
بیست و سیوم مه رجب بود * اندر شب جمعه مکمر
از هجرت خاتم النبیین * هنصد بگذشت و سی و شش هم
۲۴ و شیخ نجم الدین محمد موفق اسفراینی قدس سره که از خلافای حضرت شیخ

دل درین پیره زن عشه‌گر دهر مبنید
نو عروسیست که در عقد بسی دامادست
هر زمان مهر فلک بر دگری هی تابد
چه توان کرد که این سفله چنین افتادست
خالک بغداد بخون خلفا میگردید
ورنه آن شیط روان چیست که در بغدادست
آنکه شداد در ایوان زر افگدی خشت
خشت ایوان شه آکنون ز سر شدادست
گر پر از لاله سیراب بود دامن کوه
نیست آن لاله که خون جگر فرهادست

حاصل نیست بجز غم بجهان خواجه را
خرم آنکس که بکلی ز جهان آزادست

(و دیوان خواجه بیست هزار بیت مصنوع باشد مشتمل بر قصاید غرا و
مقطعات و غزلیات مستحسن و چهار مثنوی دارد و رای های و هایون از
آنجله روضه الا زهارت جواب مخزن الاسرار و بغايت مطبوع است و
این تذکره زياده ازین که نوشته شد تحمل نکند و وفات خواجه در
شهر سنه اثنين و اربعين و سبعاهه بود رحمة الله تعالى عليه، اما شیخ
العارف رکن الله والدین علاء الدولة سنانی و هو احمد بن محمد بن
احمد الیابانی کمال او از شرح مستغنى است او رسوم صوفیه را احیا داده
و بعد از شیخ جنید بغدادی فقیس الله سره العزیز هیچ کس چون او
درین طریق قدم نهاده و در رساله که تصنیف فرموده و موسوم است پفتاخ
میگوید که هزار طبق کاغذ در راه و رسم تصویف سیاه کردم و صد هزار
دینار را ملک پدری و میراث صرف و وقف صوفیان نمودم و شصت سال
بدعاگوئی و نیکو خواهی مسلمانان بسر بردم و آکنون مرد پیر و عاجز و
۲۵ ترک هم گفتم و بگوشه نشتم و در بروی خلقی بستم، در حکایت

رسید و مرید شیخ شد و ساهمان در صوفی آباد صوفی بود و اشعار حضرت
شیخ را جمع نمودی و این ریاضی را در حق شیخ میگوید،
هر کو بره علی عمران شد * چون خضر بسر چشمہ حیوان شد
از وسوسه و غارت شیطان وا رسست * مانند علاء دوله سمنانی شد
و این غزل در توحید خواجه فرماید،

غزل

سبحان من نقش بالجود و الجمال
سبحان من نعزر بالعز و الکمال
آن صانعی که صنعت او هست بر دوام
و آن قادری که قدرت او هست لا یزال
کیوان بحکم اوست برین دیر پاسبان
مریخ ز امر اوست درین قلعه کوتول
در گوش آسمان کشد از زر مغرب
هر مه با مر کن فیکون حلقة هلال
گاهی بر آسمان کشد ابروی زال زر
گاهی بافت اباب دهد تیغ پور زال
خواجه گر التماس ازین در کند رو است
از پادشه عنایت و از بندگان سؤال
ایضا له

پیش صاحب نظران ملک سلیمان بادست
بلکه آنست سلیمان که ز ملک آزاد است
آنکه گویند که بر آب نهادست جهان
مشنو ای خواجه که تا در نگری بر بادست
خیمه انس مزن بر در این کفه رباط
که اساسش همه نا موضع و نی بنیاد است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ابر چون چشم زینا بهر یوسف ژاله بار
 ژاله‌ها چون دیده یعقوب پیغمبر سفید
 عکبوت غار را گفت که این پرده چه سود
 ۱۰ گفت مهمان عزیز آمد که کردم در سفید
 پید لرزان از شمال اینک چو اصحاب الشمال
 یاسین را همچو اصحاب الیمن دفتر سفید
 ای حسن اغیار را هرگز نباشد طبع راست
 راستست این زاع را هرگز نباشد پر سفید

و فضلا این غزل را بسیار جواب فرموده‌اند و هیچ جواب ازین پر حال تر
 ۱۰ نیافتاد و تاریخ وفات خواجه حسن معلوم نبود،

(۱۹) ذکر ملک الفضلاء خواجهی کرمانی رحمة الله عليه،

از بزرگ زادگان کرمان بوده و صاحب فضل و خوشگوی است و سخن
 اورا فاضلان و بزرگان در فصاحت و بلاغت بی نظیر میدارند و اورا
 محل بند شعر امین‌امند و او هواه سیاحت کردی و در کرمان قرار نیافتنی
 ۱۰ و کتاب های و هایون را در بغداد نظم کرده و در آن داستان داد سخن و روی
 داده و غزلیات مرغوب درج کرده و از فرط اشتیاق بوطن مألف در
 آن داستان این چند بیت میفرماید،
 آیات

خوا باد عبر نسیم سحر * که بر خاک کرمانش باشد گذر
 خوا وقت آن مرغ دستان سرای * که دارد دران بوم ماؤ و جای
 ز من تا چه آمد که چرخ بلند * از آن خاک پاکم بغرت فگند
 ۲۰ بغداد بهر چه سازم وطن * که ناید بجز درجه در چشم من
 و در اثنای سیاحت بصحت حضرت شیع العارفین قدوة المحتقین سلطان
 ۲۰ الواصیین رکن الله و الدین علام الدولة مبنی قدر اللہ سرہ العزیز

سخن پر حال و سهل ممتنع دارد آگرچه پر صنعت نیست اماً بغايت بدل نزدیک و روان است، مرد گذشته و اهل طریقت بوده و او نیز بر سبیل امیر خسرو مال و اسباب دنیوی و استعداد خودرا در قدم پر طریقت جهت امر اخروی صرف و ایشاره نمود و در روش فقر مردانه ه سلوک کرده، حکایت کشید که حسن در دستگاه دکان خیازی نشسته بود و شیخ نظام الدین اولیا با جمعی اصحاب بیزار میگذشت و خواجه خسرو نیز هراه بود، چون چشم خسرو بر حسن افتاد منظری زیبا دید و حرکات موزون و قابلیت درو مشاهده کرد و از حسن سوال کرد که نان چگونه میفروشی، حسن گفت نان در پله ترازو میکنم و اهل سودارا ۱۰ میفرمایم تا مقابل زر مینهند، هرگاه زر گرانتر آید مشتری را روان میکنم، امیر خسرو گفت اگر خریداری مفلس باشد مصلحت چیست، گفت درد و نیاز بوجه بر میدارم، امیر خسرو ازین نوع کلام حسن حیران بماند و کینیت بر شیخ عرض کرد و خواجه حسن را نیز درد طلب دامن گیر شد و بخانقه شیخ آمد و ترک دکان و دکانداری کرد، هر آئینه ۱۵ نظر مردان خدا عیث نیاشد،

بیست

آنرا که بدانیم که او قابل عشقست * رمزی بنهاشم و دلش را بریائیم و دیوان خواجه حسن درین روزگار عزیز و مکرم است و صاحب نظران و مستعدان را سخن خواجه اعتقادی و التفاتی زیاده از تصوّrst و چون بین الخواص و العوام سخن او شهرتی عظیم دارد زیاده از یک غزل ۲۰ درین جاثبت نشد لله در قائله و آن ایست،

ساقیا می ده که ابری خاست از خاور سفید
سرورا سر سبز شد صد برگرا چادر سفید
باده در جام بلورین ده مرا گرمیده
خوب میابد شراب لعل را ساغر سفید

مکان جهانید و طوطی روح خودرا از قفس حواس وا رهانید و بشکرستان وصال رسانید و مرقد مبارکش در شهر دهليست در خطيره مشائخ طریقت او شیخ فرید الدین شکر گنج و شیخ نظام الدین اولیا قدس الله ارواحهم، و چون قصاید شریفه خسرویه مثل بحر البرار و مراء الصفا و ایس القلوب شهرتی یافته و فضلاء انام و شعراء آیام پیویاب آن اقدام نموده اند درین تذکره بقلم در نیامد، و بعد از خمسه خواجه خسرو را چندین رساله نظم و نثرست مثل قران السعدین که در حق سلطان علام الدین ملک دهلي گفته و دول رانی خضرخانی و نه سپهر و خزانی الفتوح و مناقب هند و تاریخ دهلي و قانون استیفا و غیر ذلك، ۱۰ اماً سلطان محمد تغلقشاه در دیار هند پادشاه بزرگ منش مبارک پی صاحب دولت بوده و در دهلي عمارت فرمود و پادشاهی مجاهد و غازی و دانشمند دوست و شاعر پرور بود و تا دیار قنوج بکشود و شعراي خراسان از صیت جلال و آوازه نوال او بهند رفته بهدايج او و آل و احفاد کرامش قصاید ۱۵ و تصانیف پرداختند و از آکرام نام او زلهها ساختند و در حدود سنه اثنی عشر و سیعاهه از حضیض انسی با وح قدمی خویل فرمود و مولانای فاضل مظفر هروی عليه الرحمة در تاریخ وفات محمد تغلقشاه و ملک شمس الدین کرت این قطعه میگوید

بروز رزم چو کاوی کی محمد کرت * نهاد بر دل سه راب کی محمد کرت
۲۰ خدوی کشور اول محمد تغلق * برفت و در عقبیش شاه کی محمد کرت

(۱۸) ذکر گنج خسروی خواجه حسن دهلوی زید درجه،

او نیز از جمله مریدان و اصحاب شیخ نظام الدین اولیاست قدس سرّه و خواجه خسرو و او خواجه تاشان طریقت اند و خواجه زاده ایست از ۲۴ شهر دهلي و در شعر تتبع خواجه خسرو میکند و شیرین کلام است و

من کسی را آدمی دانم که داند این قدر
ور نداند پرسد از من ور نپرسد خر بود
و این قطعه امیر خسرو فرماید در تأسف اخوان و خُلان،

رفیم سوئے خطیره و بگریستم بازار
از هنر دوستان که اسیر فنا شدند
ایشان کجا شدند چو گفتم خطیره هر
داد از صدا جواب که ایشان کجا شدند
و ایضاً له نی مذمه اقبال الزمان،

اقبال را بقا نبود دل برو منه
عمری که در غرور گذاری هبا بود
ور نیست باورت ز من این نکه شریف
اقبال را چو قلب کنی لا بقا بود

و این ریاعی در مرتبه عشقست،
از شعله عشقی هر که افروخته نیست * با او سر سوزنی دلم دوخته نیست
۱۵ گر سوخته دل نه ز ما دور که ما * آتش بدله زنیم کو سوخته نیست
نیز در شکایت روزگار گوید

خسرو چه حالتست که در دهر عالمان
از جاهلان دوت دنی بازپس ترند
این نکه را بین و بانصف خوش برآی
کر چار حرف قطره و دریا برابند

از واردات خسروی زیادت ازین این تذکره تحمل نکند چه بحر موّاج در
حوزه حوض نگاید از آن رو زیاده ازین درین باب خوضی نرفت،
اما امیر خسرو زندگانی دراز یافت و در شهرور سنه خمس و عشرين و
۲۴ سبعاهه سيد مراد از دهليز تگ هستي پچابك دستی بساحت ميدان لا

رباعیه

ریاضت است و بشرف از علم شعر و شاعری افضل است و امیر خسرو
در الزام مغنى این قطعه میفرماید،

مطربی میگفت با خسرو که ای گنج سخن

علم موسیقی ز علم شعر نیکوتر بود

ز آنکه آن علیست کز دقت نیاید در قلم

لیک این علیست کاندر کاغذ و دفتر بود

پاسخش دادر که من هر دو معنی کاملم

هر دورا سخیک بر وزنی که آن درخور بود

نظم را کردم سه دفتر ور تحریر آمدی

علم موسیقی سه دفتر بوده ار باور بود

۱۰

فرق گوی من میان هر دو معقول و درست

گر دهد انصاف آن کز هر دو دانشور بود

نظم را علی تصور کن بنفس خود تمام

کو نه محتاج اصول و صوت خنیاگر بود

گر کسی بی زیر و م نظمی فرو خواند رواست

۱۰

نف معنی هیچ نقصان نف بنظم اندر بود

ورکند مطرب بی هان هان و هون هون در سرود

چون سخن نبود همه بی معنی و ایتر بود

نای زن را یعن که صون دارد و گفتار نف

لا جرم در قول محتاج کسی دیگر بود

۱۰

پس درین معنی ضرورت صاحب صوت و ساع

از برای شعر محتاج سخن پرور بود

نظم را حاصل عروسی دان و نعمه زیورش

نیست عیی گ عروسی خوب ب زیور بود

۱۰

(من بقیة النقیة)

جوان و پیر که در بند مال و فرزندند
 نه عاقلات که طفلان نا خردندند
 جماعیتی که بگریند بهر عیش و نشاط
 بقین بدان تو که بر خویشن همی خندند
 خوشاسان که گذشتند پاک چون خورشید
 که سایه بر سر این خاکدان بینگندند
 بخانه که ره جان نمیتوان بستن
 چه ابله‌اند کسانیکه دل همی بندند
 بسبزه زار فلک طرفه با غبانانند
 که هر نهال که شاندند باز بر کندند
 جمال طلعت هر صحبتان غنیمت دان
 که میرونند نه ز آنسان که باز پیوندند
 بقا که نیست درو حاصلی هه هیچست
 چو بنگری هه مردم بپیچ خرسندند
 ۱۰ باز توشه ز بهر مسافران وجود
 که مهیمات عزیزند و روزگر چندند
 اگر تو آدمئی در سگان بطزر مییف
 که بهتر از من و تو بند خداوندند
 ترا به از عمل خیر نیست فرزندی
 ۱۵ که دشمنند ترا زادگان نه فرزندند
 جویی دنیا اگر اهل هنّی خسرو
 که از همای بیدار میل نه پسندند
) و امیر خسرو با وجود فضایل صوری و معنوی در علم موسیقی وقوف
 ۲۰ تمام داشته، نویی مطری با او بحث کرد که علم موسیقی از جمله علوم

نیست دل چون منی درخور شاهین شاه
 پارهٔ مردار را بر سگ دریان برید
 مرغ بیابان عشق خار مغلان خورد
 مژدهٔ وصل شکر بر مگس خوان برید
 ابر دو رخ از خون نوشت خسرو دلخسته حال
 و که ز در ماندهٔ قصهٔ بسلطان برید
 (من غرّة الکمال)

خم نهی گشت و هنوزم جان زمی سیراب نیست
 خون خود خور اخرای دل گر شراب ناب نیست
 نالهٔ زنجیر محبوب ارغون عاشقانست
 ذوق آن اندازهٔ گوشِ الُو الالباب نیست
 عشق خصم من بست ای چرخ تو رحمت مکش
 هر کجا جلاد باشد حاجت قصاب نیست
 پادشا گو خون بریز و شمنه گو گردن بزرن
 بهر جانی ترک جانان مذهب احباب نیست
 هان و هان ای عقل از غمگواری ما در گذر
 کاندرین ره بهتر از دیوانگی اسباب نیست
 گر جمال بیار نبود با خیالش هر خوشم
 خانهٔ درویش را شعیب به از هنتاب نیست
 کافرا مردم شکارا یک زمان آهسته باش
 کاهوی بیچاره را با تیر ترکان تاب نیست
 نشه خواهی مردن ای دل ز آن زندگان در گذر
 کان چهرا گر بکاوی خون بر آید آب نیست
 گفته بودی خسرو در خواب رخ بهمایست
 این سخن بیگانه را گو کاشنا را خواب نیست

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

پیچید هرگه هست بود مست و بت پرسست
عمری گذشت و این دل من هم بدان پاند
گفتم کنم بتوبه سیکدشتی ولی
دست صلاح در ته رطل گران پاند
مارا وداع کرد دل و دین و هرچه بود
اَلَّا سر نیاز که بر آستان پاند
میخواست دوش عندر جفاها که او خیال
صد تیر آه نیم کشم در کمان پاند
خسرو ز آه گرمر بر آتش نهاد نعل
بر هر زمین که از سُ اسپش نشان پاند

(من وسط الحیویة)

و این غزل را در بدیهه میگوید در پیش سلطان علاء الدین در سر
میدان گوی بازی،

شاه قبا جست کرد رخش پیدان برید
این سرو هر سر که هست در خم چوگان برید
غزه زن ما رسید ساخته دارید جان
یوسف ما باز گشت مژده بکعنان برید
دست بدامان او نیست بیازویے کس
بو الهوان فضول سر بگربیان برید
در صف عشق چون لاف عیارے زند
مام حان واجب است گر ز غمیش جان برید
س از لیش امروز اگر توشه شود بوسه
بهر چه فردا بخلد مُت رضوان برید
مست خراب مرا حاجت نقلی اگر
هست دل خامر سوز سوی نهکدان برید

قطرهٔ آبی نخورد ماکیان * تا نکند رو بسوی آسمان
و در معراج تاجدار رسل و هادئ سبل صلعمَ میفرماید
بر آن آئینهٔ دل واجبست آه * که در معراج او شک را دهد راه
و در نازکی کلام اگر در خمسهٔ وی نگاه کنند نکته‌ها یافته میشود بدین
بیت ۰ مثابهٔ ،

خری را که تیار خر بین کشت * سه جو در شک به که هی من بپیشتم
و در نهایت حال امیر خسرو اشعار خودرا چهار قسم ساخته و بعضی سه
قسم گفته‌اند اماً چهار اصح است و هر قسمی را باسی موسوم گردانید بدین
طريق، تحفة الصغر اشعار ایام شباب، وسط الحیوة اشعار آغاز سلوك و
احد کهولت، غرّة الکمال اشعار ایام تکمیل و اول روزگار شیوخخت و
بقیة النقبة اشعار ایام نهایت فقر و روزگار هرم، و ما ازین چهار قسم
از هر قسمی غزلی اختیار کردم،

(من تحفة الصغر)

دل شد ز دست و بر مژه از خون نشان بماند
جان رفت و یار گم شد بر جای جان بماند ۱۵
دنیال بار رفته روان کردم آب چشم
آن رفته خود نیامد و اشکر روان بماند
از ناخن ارچه سینه کنم کم بروت شود
داغی که در درونهٔ جام نشان بماند
مرهر نکرد ریش مرا پند دوستان ۲۰
و اندر دلم جراحت گفتارشان بماند
ای دینه ما جرای دل خوف شد کون
با دوستان بگو که مارا زیان بماند ۲۵

خسرو سرمست اندر ساغر معنی برینخت
 شیره از خخانهٔ مسی که در شیراز بود
 و جای دیگر میفرماید
 جلد سخن دارد شیرازهٔ شیرازی

۰ فی کل حال ارادت او بشیعهٔ سعدی ظاهرست و دیوان امیر خسرو را فضلاً
 جمع نهوا نیستند کرد چه از روی انصاف تأمل نمودند که بحر در ظرف
 و علم لدنی در حرف نگاهج و سلطان سعید بایسنفر خان سعی و جهد
 بسیار نمود در جمع آوردن سخنان امیر خسرو و هانا یکصد و بیست هزار
 بیت جمع نموده و بعد از آن دو هزار بیت از غزلیات خسرو جائی یافته
 ۱ که در دیوان او نبوده دانسته است که جمع نمودن این اشعار امری
 متعدد المحسول و آرزوئی متعسر الوصول است ترک نموده است و امیر
 خسرو در یکی از رسائل خود بیان فرموده که اشعار من از پانصد هزار
 بیت کمتر است و از چهار صد هزار بیت بیشتر، و خمسهٔ امیر خسرو
 هژده هزار بیت است و خمسهٔ شیعهٔ نظامی گنجهٔ قدس سرّه العزیز بیست
 ۱۵ و هشت هزار بیت، عجب است در بعضی سخنان اطناب و در بعضی ایجاز،
 هر آئیهٔ ایجاز و فصاحت و بلاغت مرغوب و مطلوب است، و امیرزاده
 بایسنفر خمسهٔ خواجه خسرو را بر خمسهٔ شیعهٔ نظامی تفضیل دادی و خاقان
 مغفور الغ بیگ گورگان قبول نکردی و معتقد شیعهٔ نظامی بودی و ما بین
 این دو شهزادهٔ فاضل بکرّات جهت این دعوی تعصّب دست داده بیت
 ۲۰ بیت خمستان را باهم مقابله کردیم، اگر آن عصیت درین روزگار بودی
 خاطر نقاد جوهریان بازار فضل این روزگار که عرشان بخلود پیوسته باد
 راه ترجیح نمودندی و رفع اشتباه کردندی، الفصّه معانی خاص و نازکیهای
 امیر خسرو و کلام پر شور دلسوز او آتش در نهاد خاکیان میزند و بیناد
 صبر عاشقان بر میکند و در توحید این بیت از خاصّهای ویست که
 ۲۵ کسی دیگر بدین نوع بیان نمیکند، بیت

تا خون نرود ز پایی بر سر * دستم نشود ز آب کس نز
مدحش ز دروغ بر تراشم * معدور درین چگونه باشم
و امیر خسرورا در مدح سلطان علاء الدین محمد و اولاد کرام او
قصاید و تصانیف است و چون نسیم عالم تحقیق بر ریاض امید او وزید
ه عالم ناکسرا در نظر هیئت خسی دید، بارها از ملازمت استعفا خواستی
و سلطان علاء الدین ابا نمودی، آخر الامر بكلی از ملازمت مخلوق مخلوع
شد و بخدمت اهل حق مشغول گشت و دست ارادت بدانمن تربیت شیخ
عارف ناسک قدوة الواصیلین نظام الحق و الدین الاولیاء قدس الله سرّه
العزیز زد و سالماً بسلوك مشغول میبود و مدح ملوکرا در سلوک از دیوان
۱. اشعار حمو ساخت و خاطر منور داشت و در کشف حقایق مقام عالی
یافت و شیخ الشیوخ نظام الحق و الدین الاولیاء بارها بر زبان مبارک
راندی که روز حشر امیدوارم که مرا بسوز سینه این ترک پجه بخشند و
خواجه خسرو مال بسیار و اسباب بی شمار در قدم شیخ ایثار نمود و کتاب
خمسه را باشارت شیخ نظم کرد چنانچه این دو بیت مینفرماید

۱۰

جدار خانقه او بتقدم * حظیم کعبه را ماند ز تعظیم
ملک کرده بسقنه آشیانه * چواندر سقنه‌گنجشک خانه

اما شیخ نظام الاولیاء ارکل مشائیخ هند است و خویشاوند و مرید شیخ
الاسلام شیخ فرید شکر گنج بوده و سلسه طریقت شیخ فرید الدین قدس
الله سرّه العزیز بشیخ الاسلام مرشد طوایف الانام شیخ مودود بن یوسف
۲۰ چشتی میرسد قدس الله سرّه، اما در کتاب جواهر الاسرار شیخ عارف
آذری علیه الرحمه آورده است که در نهایت حال شیخ مصلح الدین سعدی
شیرازی قدس سرّه العزیز با امیر خسرو صحبت داشته و بدیدن او از
فارس بهند رفته و امیر خسرورا نسبت شیخ سعدی اعتقادی زیاده از
۲۱ تصوّر بود و در باب اخلاق خود میگوید

در روز شنبه از مه ذی القعده شانزده
کین حکم گشت واقع از حکم ذی الحجّال

(۱۷) ذکر صاحب القرآن بین الاقران و خاتم الکلام فی آخر الزمان

دُر دریای معنوی امیر خسرو دھلوی اعلی الله درجه،

۱. کلاالت او از شرح مستغنی است و ذات ملک صفات او بعنایم عالم معنی غنی، گوهر کان ایقان و دُر دریای عرفان است، عشقیازی حقایق را در شیوه مجاز پرداخته بلکه با عرایس نفایس حقایق عشق باخته، جراحات عاشقان مستهامت اشعار ملیح او نملک می پاشد و دلمای شکسته خستگان را زمزمه خسروانی او میخراشد، یادشاه خاص و عام است از آتش خسرو نام است و در ملک سخنوری این نامش نام است و در حق او مرتبه سخن گذاری ختم نام است، قصه کوتاه باید کرد و السلام، اماً اصل امیر خسرو ترکست و گویند اصل او از شهر کش که آن شهر را قبة الحضرا می نامند بوده است و گویند از هزاره لاچین است که در حدود پای مرغ و قرشی می نشسته اند و در فترات جنگیز خان آن مردم از ما وراء النهر ۱۰ گریخته بدیار هند افتاده بدلهی مقام گرفته اند و پدر امیر خسرو امیر محمود مهر و مقدم آن مردم بوده است و آبای امیر خسرو بروزگار سلطان شمس الدین محمد مرتبه امارت داشته اند و سلطان علام الدین محمد ملک هند با امیر خسرو عنایات مبدول میداشته و امیر خسرو بدرجۀ امارت رسیک و در ملازمت و اشغال انواع فضایل را احیا کرد و در ۲۰ معذرت طور ملازمت در خمسه میفرماید

مسکین من مستمند بیهوش * از سوختگی چو دیگ در جوش
شب تا سحر و ز صبح تا شام * در گوشِ غم نگیر آرام
۲۲ باشم ز برای نفس خود رای * پیش چو خودی ستاده بر پای

و آخر الامر بدست بھی کرابی که یکی از سربداران سبزوار بوده بقتل رسید، در تاریخ سربداران آورده‌اند که هر سال بجهت ملازمت و تجدید عهد سربداران از بیهق پیش خان باستراپاد می‌رفتند، چون نوبت حکومت بخواجہ بھی کرابی رسید بدستور استرار ملازمت خان شافت و در سلطان دوین استراپاد پعسکر خان پیوست، روز سیوم خان برای بھی طوئی پادشاهانه ترتیب نمود و جهت او و ملازمان و امراء او شامیانه بر افراشته بودند و خان در مستقر خود بر تخت سلطنت جلوس نمود و حافظ شغافی نام سرهنگی در پهلوی خواجه بھی و جمعی دیگر قریب بهزار کس دورتر بساوری نشسته بودند، امیر بھی حافظرا گفت امروز ۱. این مغول را میتوان کشتن، حافظ گفت در خاطر من نیز این معنی گذشته، پس بھی حافظرا گفت تو روان شو مردم خواهند گفت که تو سخنی داری، گستاخانه خود را بخان نزدیک گردان و ضربتی برو زن تا من نیز مدد بتو کنم و کار اورا آخر رسانم و نوکران نیز در چنین محلی بیکار بخواهند بود، حافظ بطرف خان روان شد، حاجیان خواستند تا ۱۰ اورا معنی نمایند، خان فرمود که بگذرید شاید که القاس داشته باشد بعض رساند، حافظ بخان نزدیک رسید از موزه کارد بر کشید و خان را زخم زد و خواجه بھی دوان تبرزین بسر خان رسانید و نوکرانش تمام حمله کردند و جمعی که بخان نزدیک بودند جمله فرار بر قرار اختیار نمودند و بھی خان را بدین طریق بقتل رسانیدند و بعد از قتل طغا ۱۱. تیمور خان سلطنت از آل و اولاد چنگیز خان درین طبقه منتقل شد بر سربدار و امراء جان قربانی و ملوک کرت مسلم گشت و حالات و تاریخ سربداران بعد ازین خواهد آمد و عزیزی در قتل طغا تیمور خان گوید

تاریخ
برین منوال،

تاریخ مقتل شه عالم طغا تیمور
از هجره بود هنصد و سیاه و چار سال

است و در روزگار طغا تیمور خان تقریبی زیاده از وصف یافته و منصب پیش نمازی خان بدو متعلق بوده و خاتمی بوده و ذوقی داشته که چیزی بخواهد و همواره مولانا رکن الدین هم صحبت خان بودی، حکایت کند که شخصی از مولانا رکن الدین پرسید که خان چیزی آموخت، گفت گرمه خان را چیزی آموختن سهل تر است که مر او را یعنی مرده به از این زند و حال آنکه خان در پس خرگاه این سخن را اصحابی نمود، فی الحال رکن صاین را که از ارکان بود بندگران فرمود و مدتی مديدة مقید و محبوس بود و در هنگام تقیق این رباعی انشا کرده بخان فرستاد، رباعی

در حضرت شاه چون قوی شد رام * گفتم که رکاب را زر فرمان
۱۰ آهن چو شنید این حکایت از من * در تاب شد و حلقه بزد در پام

و رکن را اشعار دلپذیرست و دیوان او در عراق عجم مشهورست و ده نامه از قلم او رقم وجود یافت و غزلیات و قطعه‌ها درو درج کرده و بسیار مستعدانه گفته که فضلا را در متانت و لطفافت آن ده نامه نوازش خامه است، اماً طغا تیمور خان از تزاد سلاطین مغول است، بعد از سلطان ابوسعید ۱۰ خان و اضطرار دولت آن دودمان نویت خانی بدو رسید و سلطنت استراپاد و جرجان بدو قرار یافت و امراء سرداران خراسان بدو مطبع و منقاد شدند و اکثر ولایت خراسان را مسخر ساخت، بهواه بهار سلطان در میدان و مرغزار رادکان بسر بردى و زمستان در کنار آب جرجان و سلطان دوین استراپاد قشلاق کردی و در مشهد مقدس امام رضا علی ۲۰ ساکها الخیّة و الشنا عمارت مرغوبه بنا فرموده، اماً مردم دون و بد اصل را تربیت نمودی و با بزرگ زادگان مخالف بودی و دونان را سیورغلات از مال تنغا ارزانی میناشت، آکابر ازو نفور گشند و درین کار با سردار هداستانی نمودند و سرداران در زمان او استیلای کلی داشتندی ۲۴ و او بنام و رسم سلطنت قانع بود و دفع شر سرداران فی توانست کرد

خاتون اگر شما رغبت نمایید من تمام خورده بنبی دارم ، قنقرات خاتون
ازین سخن بهم برآمد و فرمود تا سیلی چند بر روی سراج الدین زدند
و سراج الدین با روی کبود در مجلس سلطان ابوسعید خان حاضر شد ،
خان پرسید که روی مولانا را چه رسید ، مولانا گفت ای خداوند لطیفه
ه از ظریفان مردم بهزار دینار هی خرنند قنقرات خاتون لطیفه از من بن
سیلی خرید و فی الحال ثمن هن واصل گردید

رقیب ساخت دو چشمهم بضرب مشت کبود
دو دجله بود روان چشم من کون شد نیل

و کیفیت لطیفه بخان تقریر کرد و هرگاه که خان قنقرات خاتون را دیدی
۱. خندان شدی و گذتی لطیفه را از شاعر ارزان خریدی ، و سراج الدین را
با عسید زاکانی و خواجه سلمان ساوچی مشاعره و معارضه است و مجھت
یک رباعی میان سلمان و سراج الدین قمری تعصّب بسیار واقع شد و
فضلا هیچ یک را بر دیگری فضل نهاده اند و هر دو مصنوع و خوبست
رباعی و این رباعی خواجه سلمان راست ،

۲۰ ای آب روان سرو برآورده نست * وی سرو چمان چمن سراپرده نست
ای غنچه عروس باغ در پرده نست * ای باد صبا این همه آورده نست

سراج الدین قمری گوید این رباعی

۲۱ اے ابر بھار خار پرورده نست
وی خار درون غنچه خون کرده نست
گل سرخوش و لاله مست و نرگس مخمور
ای باد صبا این همه آورده نست

(۱۶) ذکر خلف الفضلاء رکن الدین صاین

۲۲ شاعری ملام سخن و فاضلی زیبا کلام بوده و از قاضی زادگان سمنان بوده

منسوب بسامعیل بن امام اہمام جعفر صادق رضی اللہ عنہ میدارند و بعد از امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ اسماعیل را امام میدانند و ائمہ دیگر را منکرند و اول خلیفه از آن گروه مهدی است که در سنّه تسع عشر و شانزده در مغرب خروج کرد و آن مملکت را فرو گرفت و مهدیه را هبنا فرمود و اولاد و اعتتاب او سالماً در مصر نیز خلافت کردند و در روزگار خلفای بنی عباس در زمان المقتدر بالله خلیفه عباسی در دار السلام بغداد بام خلفای اسماعیلیه خطبه خواندند و خلفای بنی عباس در بطیلان نسب مهدی بسامعیل حضری بخطوط ائمہ روزگار حاصل کردند مخصوصاً آنکه مهدی نانوی پچهایست از کوفه و نسب او بامام جعفر صادق بهتان عظیم است و قاضی ابو العباس شریحی و شیخ السُّنَّة ابو الحسن الباهی و ابن فورک و ابو عوانه الاسفارایی و قاضی ابو الحasan الرویانی که از خمول علماء آن روزگار بوده‌اند خطوط بر آن محصر نوشته‌اند و آن مخصوص تا بروزگار خلیفه مستعصم بالله در خزاین خلفاء بود و بوقت هلاکوخان این مخصوص را خواجه نصیر الدین طوسی بنزد خلفای اسماعیلیه فرستاد ۱۰ بدیار مصر،

(۱۵) ذکر مختر الظرفاء سراج الدین قری طاب ثراه،

خوش طبع و لطیفه گوی و سخن شناس بوده و همواره ندیم مجالس سلطانی و حکام بودی و اصلش از فزوین است، در مضمونات عییدی آورده که بروزگار سلطان ابو سعید خان در ابهر ضعیفه صفیه نام بزهد و عبادت مشغول بوده و خواتین و ساده‌دلان را بدان راهن ارادتی و اعتقادی عظیم واقع بود و فنقرات خاتون که همشیره رضاعیه سلطان ابو سعید خان بوده بزیارت بی‌بی صفیه رفت و سراج الدین در آن مجلس حاضر بود، چون سفره کشیدند فنقرات خاتون گفت قدری از نیم خورده بی‌بی صفیه ۲۴ مبنی دهنده تا تناول نمایم و بقیه به تبرک بخانه برم، سراج الدین گفت ای

از جُنت خانه میدهدم این خبر نسیم
 با از بهشت میوزد این خوشخراز باد
 شادم بفرض کردن و دادن بوجه ۵
 چون من کسی که دید که باشد بواش شاد
 کلی طبع مبر ز عنایت نزاربا
 من عبد قد نظلم من رب قد وداد

و نزاری را بعضی موحد و عارف میدانند و بعضی از زمرة اسماعیلیه میگویند، هر چند سخنان او بر شیوهٔ پرسنی و آداب معاشرت و مسقی واقع شن اماً معارف و حقایق نیز دارد و از حقیقت سخنان او معلوم میشود که مرد حکیم و صاحب تحقیق بوده و بدرو اعتقاد بد بهتان است هر ۱۰ چند گستاخیهای که در شرع ممنوع است احیاناً ازو صادر میشود، بیت

بر آستانهٔ میخانه گر سری بیفی * مزن پیای که معلوم نیست نیست او

حکایت کنند که سلطان اعظم ابو القاسم یا بر بهادر کشاه الله بلیاس الغفران از شیخ الشیوخ الفاضل صدرالدین محمد الرؤاسی قدس سرّه سوال ۱۵ کرد که چه میگوئید در سخنان توحید آمیز بلند که بزرگان فرموده‌اند، گفت اگر شیخ محبی الدین عربی و مولانا جلال الدین روی و شیخ فرید الدین عطّار و عراقی و اوحدی و حسینی گفته‌اند شخص ایقان و اصل عرفان است و اگر نزاری فهستانی و پیر ناج نولی و امثال ایشان گفته‌اند ضلالت و بدعت و بو النضولی است این طریق را در ذریع الفاظ مکمل ۲۰ بی نامند هانا متایع موحدانند این مردم در الفاظ، اماً وجه تخلص نزاری بعضی گفته‌اند که او مردی لاغر اندام بوده و نزاری بدان جهت تخلص میکند و بعضی گویند که نزار از جمله خلفاء اسماعیلیه است و او خود را بدو مشروب میکند اماً وجه دویم بطريق عقل اقرب است چون سخنان ۲۴ او از آن طریق گواهی میدهد و العلم عند الله، اماً خلفاء اسماعیلیه خود را

از آن کتاب آورده میشود تا وزن ایات آن معلوم گردد، بیت

چهل سال مدّاح میبوده ام * هنوزش بواجب نه بستوده ام

و قال الحکیم نزاری نوّر قبره،

بیا که موسم عیش است و وقت ذوق و نشاط

چو سبزه زار بگستر میان باغ بساط

ز بس شقایق گوئی خزانه دار فلک

بگرد دامن ڪھسار میکشد سفلات

خطیب شمر ندارد نشسته بر سر چوب

زبان بهرزه درائی کشاده چون وطنطا

مگر بدیدن لیلی و گرنه بر ناید

علاج یک دل مجعون ز دست صد بفراط

مرا عوام بسنگ ملامت و شععت

چنان زند که قاروره بر عدو نفاط

ولی چه سود که بر قامت نزاری دوخت

قباکه شیفتہ رائی زمانهٔ خیاط

وله ایضاً

قد قامت الصلوة بر آمد ز بامداد

بر خیز ساقیا بستان از مدار داد

گر بر حلال زاده حرامت خون رز

پس آب و نان حرام بود بر حرام زاد

بسیار در محامد می شعر گفتہ ام

من نیز هر به نیک ندارم تمام داد

دهقان که در عمارت رز سعی میکند

عرش مدارم و در نظر او مدارم باد

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بر صفت خایهٔ بط گوهرے * در شکم بود به از کشورے
 بجهت نبودت که بدست آوری * در همهٔ عمر از آن برخوری
 مرد پشیمان شد از آزادیش * غصّه و غم گشت همهٔ شادیش
 باز در آمد بفسون و فریب * در هوس مال شده نا شکیب
 ه گفت بهرگ از سر این در گذر * صحبت توبه ز هزاران گهر
 موئس من باش و دلارام من * تازه کن از وصل خود ایام من
 نا چو دل و دین نکو دارمت * گر خوریم خون که نیازارمت
 مرغ بخندید و در آمد براز * گفت زهی ابله نیرنگ ساز
 تا نشیده بُدی احوال مال * خون مرا داشته بودی حلال
 ۱۰ چونکه شیدی خبر مال من * در کف تو چون بود احوال من
 شرط نکرده بُدم ای کینه جوی * با تو که چیزی که نیابی شجوى
 از چه شدی طالب پیوند من * زود فراموش شدت پند من
 هر نبود خایهٔ بط بی شکی * در شکم کوچک گنجشککی
 مرغ کران بیضه نه افزون بود * در شکمش بیضهٔ بط چون بود
 ۱۵ این نه محالست که شد باورت * هوش و خرد نیست مگر بیاورت
 مال که خود نیست و گر نیز هست * غم چه خوری چونکه برفت ز دست
 تا نشوی برزگر آسا جلال * غم خوری در طلب ملک و مال
 اما فراهان قصبه ایست از اعمال قم در میان ولایت هدان و قم افتاده،
 صاحب صور اقالیم هی آورد که در نواحی فراهان یوز شکاری خوب بدست
 ۲۰ میاید که در اقالیم مثل آن یوز نیست و بجهت سلاطین آن یوزها را بخفه میبرند،

(۱۴) ذکر حکیم نزاری قهستانی تغمیث اللہ بغفرانه،

مرد اطیف طبع و حکیم شیوه بود و اصل او از برجنند قهستان است و
 سخنان مقبول و دلپذیر دارد و دستور نامه را در آداب معاشرت گفته است
 ۲۴ و آن کتاب پیش مستعدان و ظرفان قدری دارد و این بیت باستشهاد

داستان از آنچاست ،
مثنوی

برزگری داشت یکی تازه باغ * لاله درخششده درو چون چراغ
سرو و گل و بید کشید رده * نار و به و سیب پهم بر شده
نرگس سرمست بطرف چن * عربده کن با سمن و یاسین
۵ هر سر هر شاخ سراپیده * هوش برے عقل رسایده
صاحب بستان چو یکی زنده فیل * از هوس اندر بغل آورده بیل
آب روان کرده بهر گوشه * توشه جان داده بهر خوشة
کرد گذر بر طرف میوه زار * دید یکی مرغک دیوانه وار
چنگل و منقار کشیده دراز * هرچه هی دید هی کرد باز
۱۰ میزد و میکرد برو ریش خند * پخته و نا پخته فرو میفگد
برزگر از کیهه چنان بر فروخت * کاشش خشیش همه عالم بسوخت
دانه بگسترد و تله بر نهاد * مرغک غافل بتله در فتاد
مرد چو دیوی ز کینگه بجست * زد دو سه گاهی بسرش بر نشست
دام بر افگند و بر آهیخت تبغ * تا بیرد گرد آن بیدریغ
۱۵ مرغک بیچاره بنالید زار * گفت جوانمرد بجان زینهار
باد چه افگنده اندر بروت * قوت از من نفراید نه قوت
دست ز خون ریختن من بدار * تا سه نصیحت دهیت یادگار
پند نخست آنکه معال سخن * هر که بگوید بتو باور مکن
پند دوم آنکه زغم در گذر * مال چو از دست شدت غم غنور
۲۰ پند سیم آنکه مریز آبروی * در پی چیزی که نیایی مپوی
گوش کن ارز آنکه بترسی زریغ * این سه نصیحت که بهشت ارسه گنج
مرد جهان بین کرم آباد کرد * وز پی آزادیش آزاد کرد
مرغک دانا ز کف باغبان * جست چو تیری که جهد از کمان
بر سر شاخت شد و آیاز کرد * درد دل مرد دگر ساز کرد
۲۵ گفت چه دانی که ز دستت چه شد * یا چه شناپی که حریقت که بد

بر مستقر خانی قرار گیرد و امرای اطراف تغلب بیناد کردند و در استقلال زدند، هر سرداری سلطانی شد و هر شخصه بامیری قانع نی شد، ملوک طوایف عبارت ازین است و در آذربایجان شیخ حسن امیر چوپان و شیخ حسن جلایر خروج کردند و در عراق و فارس محمد مظفر طفر پافت و در خراسان سرداران بدیل خانان شدند و علاء الدین وزیرا بکشند و بجای او در خراسان امیر گشتند و غوغای جانی قربانی در مردو طوس و بدر سرخس از ملک هرات غریبوکوس بود، عیش مردم خلان از شورش و غوغای قلع و هماره آشوب تا ملک بیخ بود، القصه از تاریخ سنه ست و ثلثین و سبعاهه تا حدود سنه احدی و ثانین و سبعاهه قریب پنجاه سال در ایران زمین ملوک اطراف یکدیگر را گردن نی نهادند، و ولایت بولایت و شهر شهر و دیه بدیه بخصوصت مشغول بودند تا شمشیر آبدار قطب دائرة سلطنت و صاحب قران اعظم امیر تیمور گورگان انار الله برهاهه از قراب غیرت رخ نمود آتش فتنه منطی نشد و از مشائیخ شیخ الشیوخ العارف رکن الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله سره و شیخ عبد الرزاق کاشی و از علماء مولانا نظام الدین هروی علیه الرحمة و از شعراء خواجهی کرمانی و خواجه سلمان ساوی و عیید زاکانی و ناصر بخاری رحمة الله علیهم در روزگار سلطان ابو سعید خان بوده‌اند و مرقد سلطان ابو سعید در گنبد سلطانیه است بمنب پدرش سلطان محمد خدا بین انار الله برهاهه،

۲۰ (۱۲) ذکر مفترض‌الصلاء جلال بن جعفر فراهانی رحمة الله عليه،

مرد کرم و اهل فتوت و مرؤوت بوده و هماره از دهقانی و زراعت نعمت حاصل کردی و فضلاء و شعرارا خدمت نمودی، شاعر خوشگوی است و تتبع سخن شیخ عارف سعدی شیرازی میکند و جواب مخزن اسرار شیخ نظای دارد بهزار بیت از آن زیاده و بی نظری گفته‌است و این

عدل جهان را بیاراست و رسوم و قاعده‌های بد که پیشتر ازو نهاده بودند بکلی بر انداخت و مثاهماً بر اطراف هالک فرستاد و رعیت را استحالت داد و در تعیین اوزان و ذراع و جمعه و جماعات آن قولی که او نوشته و باطراف فرستاد در بعضی بلاد و مواضع در چوب و سگ کهنداند و در مساجد نصب کرده‌اند و بعضی از آن در خراسان و عراق تا این زمان باقی ماند،

بیویت اند ملوک اندربن سپنجه سرای
کنون که نویست تست ای ملک بعدل گرای

و در آیام جوانی ازین جهان فانی برباض جاودانی تحويل فرمود و خلائق ۱۰ از موت او در ایران زمین بسیار اندوهگین شدند و خاک بر سر کردند و تا یکسال در بازارها کاه ریخته بودند و مناره‌هارا پلاس پوشانید و در کوچه‌ها خاکستر بیخته و خواجه سلمان در مرثیه سلطان ابو سعید گوید،

گر بنالد ناج و سوزد تخت کی باشد بعيد
بر زوال دولت سلطان عادل بو سعید

۱۵

و عزیزی در تاریخ رحلت سلطان ابو سعید بربن منوال میفرماید

ثالث و عشر ربیع الآخر اندر نیم شب
هنصد و سی و شش از هجرت بحکم کردگار
شاه عادل دل علاء الحق و الدین بو سعید
شد ازین دنیا ملوک و کرد رحلت اختیار
با هزاران ناله و زاری خطاب آمد ز جرخ
کای خداوندان چرخ الاعتبار الاعتبار

۲۰

و بعد از فوت سلطان ابو سعید انقلاب کلی واقع شد و امنیت رخت ۲۴ بر بست، فتنه نام بیدار شد چون سلطان را خلفی و ولی عهدی نبود که

(۱۲) ذکر فخر المؤرخین فخر الدین البناکتی روح الله روحه،

مرد داشته‌ند و فاضل بوده و در عهد سلطان ابوسعید خان تاریخ بن‌اكتی او نوشته و در انساب سلاطین خطاب و اقصای هند و حالات یهود و قیاصره و غیره اطنابی میکند و از مؤرخان هیچ کس شرح این حالات چون او نداده و در شاعری نیز مرتبهٔ عالی دارد و قصاید غرّاً و مقطعات نحکم گشته و این غزل اوراست،

غزل

باز این عتاب جانان با ما چراست گوئی
پیمان و عهد ایشان باد هواست گوئی

این دلبری و شنگی بی موجی نباشد
و این سرکشی و شوخی باز از کجاست گوئی

روئی بدین ملاحظت قدّی بدین ظرافت
امروز در زمانه آیا کراست گوئی

بیار عشق جانان درمان نمی پذیرد
یک دم جمال محبوب اورا دواست گوئی

با بیدلان ناطف عیبی نباشد ای جان
با عاشقان ترجم بهر خداست گوئی

هر شامر در مشامر آید نسیم زلفش
هیراز و همدر او باد صbast گوئی

فخر بن‌اكتی را ارزان چرا فروشی
ای خواجه رایگان ین خصم آشناست گوئی

اماً سلطان ابوسعید خان پادشاه نیکو سیرت و خوب صورت و صاحب دولت بوده و در نوزده سالگی بعد از وفات سلطان محمد خدا بند بر تخت سلطنت نشست و رعایارا در کف امن و امان حمایت داد و از ۲۴ روم تا کنار چیمون خطبه و سکه بالقالب هایون او مزین شد و بداد و

اَضَاءَ بِشَسْنِ الدِّينِ كَرْتَ زَمَانًا * وَ اُجْرِيَ فِي بَحْرِ الْمَرَاكَاتِ فُلْكُهُ
وَ مِنْ عَجَبِ تَأْرِيخِ مَبْدَأِ حُكْمِهِ * يُوَافِقُ قَوْلَ النَّاسِ خُلِّدَ مُلْكُهُ

فی شهر سنه نسخ و عشرين و سبعاهه، و اورا مستزادی است و خواجه
عبد القادر عودی تصنیفی و قولی بر آن مستزاد ساخت و آن مستزاد
مستزاد ^۰ این است،

آن کیست که تقریر کند حال گدارا * در حضرت شاهی
از غلغل بلبل چه خبر باد صیارا * جز ناله و آهی
زاری وزر و زور بود مایه عاشق * یا رحم ز معشوق
مارا نه زر و زور نه رحمت شاما * بس حال نباشی
هر چند نیم درخور درگاه سلاطین * نومید نیم هر
کر روئے تزم بنوازند گدارا * گاهی بنگاهی
بر خرمن گل مار سیه خفتہ کدامست * بر روی تو گیسو
حیفست که هیخوا به بود ترک خطارا * هندوئے سیاهی
انا چاه زنخدان تو شد مسکن دها * ای یوسف ثانی
صد یوسف گم گشته فزونست نگارا * در هر بن چاهی
اندام تو در بند قبا شرط نباشد * الا که بدوزند
از لاله سیراب بقد تو قبارا * وز غنچه کلاهی
بر شعر من و حسن تو گریبینه خواهد * آن ابن حسام است
بر محجز موسی نبود دست عصارا * حاجت بگواهی

۲۰ و وفات مولانا محمد بن حسام الدین بروزگار ملک شمس الدین کرت
و در شهر سنه سیع و ثلاثین و سبعاهه بوده است و درین روزگار ابن
حسام الدین دیگر بوده است قصاید و منثیت را نیکو میگوید و ذکر او
بچایگاه خود خواهد آمد ان شاء الله تعالى،

طبقهٔ چهارم - (۹) سید حسینی، (۱۰) ابن نصوح، (۱۱) ابن حسام، ۲۳۵

معاویه بروزگار ولید بن عبد الملک با عبد الرحمن بن اشعث اتفاق کرده خروج کرد و آخر الامر بروزگار ابو مسلم بوقتی که نصر سیار با او در حدود سرخس قتال داشت از راه کرمان هرات افتاد و متعلقان نصر سیار با او محاربت کردند و شهید شد رضی الله عنہ، اماً کتب نظم و نثر سید حسینی سی نامه است که در آوان شباب گفته و کنز الرموز و نزهه الارواح و زاد المسافرین و صراط مستقیم و طرب المجالس در آوان پیری گفته و شنوده‌ام که سید کتابی در معارف و حقایق پرداخته عینقای مغرب نام و آن کتاب را ندین ام و آنکه مشهورست که سیدرا مردم هرات در غوغای شهید کرده‌اند در هیچ نسخه و تاریخ ندین‌ام و نخواندی‌ام هانا اصلی ۱۰ ندارد چون سخن علام است،

(۱۰) ذکر ابن نصوح فارسی نوّر الله مرقد،

از جملهٔ فضلای روزگارست و از بزرگ زادگان فارس بوده و بروزگار سلطان ابوسعید خان ده نامه نظم کرد بنام خواجه غیاث الدین محمد بن رشید وزیر و آن نسخه در میان مستعدان شهرت عظیم دارد و این ۱۰ رباعی اوراست،

با فاقه و فقر هشیتم کردی * بی مونس و بی یار و قریم کردی
این مرتبه مقریان درست * آیا بچه خدمت اینچیم کردی

(۱۱) ذکر ملک الکلام ابن حسام هروی رحمة الله عليه،

فضل او زیاده از وصف است و شعر اورا مولانا مظفر هروی بر اقراران او تفضیل میکند و او از خواف است و در دار السلطنه هرات مسکن داشته و در روزگار ملوك هرات ظهور یافته و این قطعه در حق ملک شمس الدین کرت گفته و تاریخ ابتدای دولت او بیان میکند ۲۲ بدین متوال،

دانی که مم به بخت فیروز * پشت همه روی عالم امروز
دریا دل و آفتاب رایم * فرق فلکست زیر پایم
پیر از سر وقت بانگ بر زد * گفت این همه نیم جو نیزد
نه پشت نه روی عالی تو * یک دانه زکشت آدم تو
دوران فلک که بیشمارست * هر ساعتش از تو صد هزارست
نه غول و نه غافل درین کوی * هشیارتر از نیام بصد روی
از روز پسین چو آگهم من * چون متظران درین رهم من
غافل تو که از برای پیش * مغورو دو روزه عمر خویش
با من چه برابری کنی تو * چون بنده بنده منی تو
دو بنده من که حرص و آزند * بر تو همه روز سر فرازند
گریان شد ازین سخن سکدر * بگند کلاه شاهی از سر
از خجلت خود نفیر میزد * سر بر کف پای پیر میزد
پیر از سر حال ره نمودش * کاندر همه وقت باد بودش

وفات سید حسینی در شهر هرات بوده شانزدهم شوال در سنع نسخ عشر
و سبعاه و در بیرون گنبد سید السادات در قهندز مصخر مدفون است،
اما سید السادات و هو عبد الله بن معاویه بن رسید بن عبد الله بن
جعفر بن ابی طالب رضی الله عنهم، پدر او معاویه بن عبد الله بروزگار
معاویه بن ابی سفیان در دمشق متولد شد و عبد الله بن جعفر صباح
پیش معاویه رفت، معاویه ازو پرسید که شنودم دوشنبه خدای تعالی
۱۰ شمارا فرزندی داده، چه نام خواهد کرد، عبد الله گفت هر چه شما
فرمائید، معاویه گفت در بني هاشم معاویه نام نبوده است، التناس من از
شما آن است که این پسرها معاویه نام کنید، عبد الله قبول کرد و معاویه
بهدهی دویست هزار درم بعد الله فرستاد و آن نام بر پسر قرار گرفت
و امیر المؤمنین حسن بن علی رضی الله عنهم از روی رنجش این سخن
۲۰ بعد الله نوشت که لاشتریت آسمَ الحسینِ بیشَنْ قلیل، و عبد الله بن

سیاحت کردی و مسکن شید شهر هراة بوده و سند خرقه سید بسلطان المشایع شیخ شهاب الدین عمر سهروزی میرسد قدس الله سرہ العزیز و سالما بسلوک مشغول بوده و با بسیاری از اکابر صحبت داشته، حکایت کنند که شیخ عارف فخر الدین عراق و شیخ اوحدی و سید حسینی هر سه او افضل مریدان شیخ شهاب الدین سهروزی بوده‌اند و سالی چنین اتفاق افتاد که در کرمان بجناقه شیخ اوحد الدین هر سه بخلوت نشستند و در اثنای اربعین هر کدام از سفر عالم ملکوت سوغاتی بخدمت شیخ رسانیدند، شیخ عراقی لمات و شیخ اوحدی ترجیع که بغایت مشهورست و سید حسینی کتاب زاد المسافرین، بعد ما که شیخ هر سه نسخه را مطالعه کرد فرمود که ۱. حق تعالی وجود شریف این هر سه دُز دریای یقین را همواره از آفات محفوظ دارد که عجب سه گوهر از کان حقایق بیرون آورده‌اند، فاما چون این فرقه مسافران مسالک یقین اند آنکه زاد المسافرین آورده سیاح منازل عرفانست، چون بتقریب وصف زاد المسافرین ثبت شد از آن کتاب فاین نوشتن واجب نمود،

(من کتاب زاد المسافرین)

۱۰

این طرفه حکایتیست بنگر * روزی مگر از قضا سکندر میرفت و همه سپاه با او * صد حشمت و مال و جاه با او ناگه بخرا به گذر کرد * پیری ز خرابه سر بدر کرد پیری نه که آفتاب پر نور * در چشم سکندر آمد از دور پرسید که این چه شاید آخر * این کیست که میناید آخر در گوشه این مغاك دلگیر * بیهوده نباشد اینچیز پیر چون راند بدان مغاك چون گور * پیر از سروقت خود نشد دور چون باز نکرد سوی او چشم * پرسید سکندرش بصد خشم گشت ای شئ غول این گدرگاه * غافل چه نشسته درین راه ۲۰ بهر چه نکردی احترام * آخر نه سکندرست نامر

هراه حکیم سنای عزیت کعبه کرد و در خسرو شیرگیر که از اعمال ولایت
جوین است کدخدا شد و ولادت شیخ رضی الدین علی للا در خسرو
شیرگیر مذکور بوده و شیخ تانی ربع مسکون را سیاحت کرده و از چهار صد
شیخ بزرگ اجازت ارشاد ستانپه و باآخر دست بیعت شیخ عالم عارف ابو
الجناح نجم الدین کبری قنسن الله تعالی روحه داده و ابو الرضا بابا
رتن هندی را رضی الله عنہ در هند در یافته و بابا رتن شانه از جمله
شانههای خود که رسول صلم بدو داده بود داده و جان بحق تسلیم
کرده، گویند که بابا رتن صحبت مبارک رسول را صلم در یافته و بعضی
گویند که از حواریان حضرت عیسی علیه السلام بود و عمر بابا رتن را
۱. یک هزار و چهار صد سال میگویند، اما وفات شیخ رضی الدین علی للا
قدس الله سره در شهور سنه اثنه واربعین و ستمائه بوده و هفتاد و
شش سال و بعضی گویند که هفتاد و نه سال عمر یافت و شیخ الشیوخ
سعد الملة و الدین الحموی قدس سره هشت سال بعد از وفات شیخ رضی
الدین علی للا بجوار رحمت حق پیوست و عزیزی در تاریخ وفات شیخ
تاریخ ۱۰ سعد الدین حموی ه فرماید،

وفات شیخ جهان سعد دین حموی
که نور ملت و اسلام و شیع تقوی بود
بروز جمعه نماز دگر به بخارا
بسال ششصد و پنجاه و عید اضحی بود

(۹) ذکر مغفر السادات امیر سید حسینی قدس الله تعالی سره،
سالک مسالک دین و عارف اسرار یقین است و در کشف رمز حقایق و
دقایق کثر معانی بوده و در فضیلت و علوم جنید ثانی، خاطر پر نور او
گلشن راز و طوطی نطق او عندلیب خوش آواز، و هو حسین بن عالم
۱۰ بن الحسن الحسینی، اصل سید از تغورست از کربلا اما اکثر اوقات

فرزند محبد ای فلك هندویت * بازار زمانه را بها یک موبیت
در حسرت قد الفت پشت پدر * خم یافته بر مشابه ابرویت

(۸) ذکر قدوة الحقّین شیع عزّ الدین پور حسن اسفراینی قدس

الله سرّه العزیز،

ه مرد عارف و موحد بوده و مبتدوب سالک است و مرید شیع جمال الدین
احمد ذاکرات است که از جمله خلفای شیع الاسلام و المسلمين رضی الحق و
الدین علی للاست قدس الله تعالی رووجهما، هرچند ذکر او داخل سلسله
اولیاست اما در شاعری نیز مکمل بوده و اشعار ترکی و فارسی نیکو
میگوید و در ترکی حسن اوغلی خلّص میکند و دیوان او در آذربایجان و
روم شهری عظیم دارد و این غزل اوراست،
غزل

شوخ و بیرحم فتادست نگارم چکنم

برد اندیشه او صبر و قرارم چکنم

سرزنش میکندر خاف که زاری ناکی

من دل سوخته چون عاشق زارم چکنم

ماه روم چو پدیدار نیامد روزے

شب تاریک ستاره نشمارم چکنم

یار دل برد و نپرداخت بدلداری من

او ز من فارغ و من ب دل و یارم چکنم

غیر معشوق در افگند ز پایم چه دوا

گشت از عشق پریشان سرو کارم چکنم

چون خدا در دو جهان روی نکو دارد دوست

من که پور حسن دوست ندارم چکنم

اما شیع الشیوخ قطب فلك الولاية رضی الدین علی بن سعید للا قدس
الله تعالی سرّه العزیز غزنوی بوده و عم زاده حکیم سائی است و پدر او

سخن سرکشی سرو سهی بیش مگو
 قدد یارم نگر و سرو خرامان کم گیر
 با وجود لب لعل و خط مشک افشانش
 یاد ظلمت مکن و چشمیه حیوان کم گیر
 شب تاریکت اگر وصل میسر گردد
 با رخش چشمیه خورشید درخشان کم گیر
 غزه اش بین و دگر شوختی عبر کم جوی
 خط سبزش نگر و سبزه بستان کم گیر
 وصل آن حور پری چهره گرت دست دهد
 نامر جنت مگو و ملک سليمان کم گیر
 و گرت میل نماشای گلستان باشد
 در جمالش نگر و طوف گلستان کم گیر
 بدر این منزل ویران نه بد لخواه تواست
 از اقامیم جهان شهر سپاهان کم گیر

۱۵ امّا خواجه بهاء الدین پسر خواجه شمس الدین صاحب دیوان است و در روزگار وزارت پدرش حاکم اصفهان بود، مردی با تهور و مدمغ بود و در ضبط و نسق ملک جد و جهودی عظیم داشت، خواجه حمد الله مستوفی صاحب تاریخ گرینه‌ی آورد که سیاست او پرتبه بود که آکابر اصفهان را هرگاه طلب کردی کفن و حنوط ترتیب کردند و وصیت نامه‌ها نوشتندی آنگاه پیش او رفتند و یک نوبت فرزند طفل او دست دراز کرد و ریش او را بگرفت سوگند خورد که او را پیاویزد، آن طفل را از ایوان در فوطه کرده آویختند، آکابر اصفهان او را بدین کردار ناملام دعاهای بد کردند و عن قرب جوان مرگ شد و خواجه شمس الدین در مرثیه اوان رباعی ریاعیه میگوید ،

و خواجه هام الدین از جمله شاگردان خواجه نصیر الدین طوسی است و از افران مولانا قطب الدین علامه شیرازی است و در شهور سنه ثلث عشر و سبعماهه وفات یافت و در تبریز آسوده است و خانقاہ او معین است،

(۷) ذکر ملک الشعراه بدر جاجری رحمة الله عليه، ۰

مردی اهل بوده و بروزگار خواجه بهاء الدین صاحب دیوان باصفهان افتخار و شاگرد خواجه مجد الدین هنگر فارسی است و قصیده ابوالفتح بستی را که مطلعش این است

زيادة المرء في دنياه نقصان * و ربجه غير مغض الخير خسran

۱۰ بنظم فارسی ترجمه کرده و بسیار مستعدانه گفته و در احکام اختلاج اعضاه نسخه منظوم دارد و اشعار مصنوع بسیار میگوید و این قصیده در صنعت حذف نقطه در مدح خواجه بهاء الدین محمد ولد خواجه شمس الدین قصیده معید صاحب دیوان او راست،

۱۵ که کرد کار کرم مردوار در عالم * که کرد اساس مکارم همه‌د و شکم عاد عالم عادل سوار ساعد ملک * اساس طارم اسلام سرور عالم ملک علو و عطارد علوم و مهر عطا * سماک رفع و اسد حمله و هلال علم سرور اهل تمامد هلاک عمر عدو * سر ملوک و دل زام ملک و اصل حکم کلام او همه سحر حلال در هه حال * مراد او هه اعطاء مال در هر دم دل مطهّر او هدم کلام و علوم * دم مکرّم او مورد صلاح امر ۲۰ رسوم معركه او کرده حکم عالم رد * سیوم حمله او کرده کار اعدا کم هم او و هم دل او دار عدل را معار * هم او و هم دم او درد ملک را مرهم غزل و این غزل هم او راست،

با عقیق لب او لعل بدخشان کم گیر
با گل عارض او لاله نعمان کم گیر

سال و بعضی سی و هفت سال گفته‌اند که عمر داشت، و به گنبد سلطانیه مدفون است و قلعه و شهر سلطانیه از بنای اوست اناه الله برهانه،

(۶) ذکر مغز العرفاء خواجه هام الدين تبريزی نور الله مرقد

دانشمندی فاضل و اهل دل بوده و با وجود فضیلت فقر جاہی بر کمال
داشت و حکام و وزرا دائم الاوقات در طلب صحبت او میبوده‌اند و او
مرد عارف و صاحب دل و خوش طبع بوده، حکایت کنند که نوبتی
خواجه هارون بن خواجه شمس الدین صاحب دیوان را بدعوت بخانقه
برد و چهارصد صحن چینی در آن مجلس حاضر گردانید، جاه و مال
علماء و صلحاء در روزگار گذشته بدین منوال بوده، خواجه هام الدين
اعلیٰ این غزل در آن روز بدیهیه گفت،

خانه امروز بهشتست که رضوان اینجاست
وقت پروردن جانست که جانان اینجاست
بر سر کوه عجب بارگهی می بینم
که طورست مگر موسی عمران اینجاست
مست اگر نقل طلب کرد ببازار مرو
مغز بادام تر و پسته خندان اینجاست
شکر از مصر به تبریز میارید دگر
بجدیث لب شیرین شکرستان اینجاست
کلبه تبره این زند گدا شاه نشین
شک امروز که با مرتبه سلطان اینجاست
چه غم از مستحب و شحنه و غوغای کامروز
خواجه هارون پسر صاحب دیوان اینجاست
بعد ازین غز مخور از گردش ایام همایار
هرچه آن آرزوی جان بودت آن اینجاست

۱۰

۲۰

۲۴

این ریاع شیخ عیی الدین بن العربی فرماید،

قطبی قلبی و قالبی لبناف * سری عشقی و مشربی عرفانی
هارونی روحی و کلیی عقلي * فرعونی نفسی و الهواء هامانی

اماً نام سلطان محمد خدابند انجایتو خان بوده است و نسب او ازین
بیت معلوم میشود که یکی از افضل گفته است،

شاه انجایتوی بن ارغون بن اباقا خان
بن هلاکو خان بن توپی بن چنگیز خان

بعد از ارغون خان غازان خان پادشاه شد و انجایتو خان از وی بگریخت
و چند سال در نواحی کرمان و هرمز با خربندگان میگردید و از آن
ا. سبب اورا خربند میگفته‌اند و بعضی میگویند نه چنین است بلکه فرزندی
که بسیار نیکو روی باشد پدر و مادر اورا خار نام زشتی نهند تا چشم زخم
بر وی کار نکند و ازین جهت اورا خربند میگفته‌اند، در سنّه ثلث
و سبعاه بعد از وفات غازان خان بر تخت سلطنت قرار یافت، پادشاه
عادل و هنرمند و هنرپرور بود و رای صواب نمای او همیشه برونق ملک
۱۰ مشغول بودی و وزارت بخواجه رشید الدین داد که در اصل هدایی بود
و او وزیری فاضل بوده و در تبریز عمارت رشیدیه او ساخته است و از
آن عالی تر عمارتی در اقلیم نشان نمیدهد و بر کتابه آن عمارت نوشته که
هانا ویران کردن این عمارت از ساختن عمارت دیگر مشکل تر باشد، و
خواجه رشید تاریخ جامع رشیدی نوشته و رسائل دیگر در حکمت عملی و
۲۰ هندسه و غیر ذلك بدون منسوبست و خواجه صاحب کرم و فاضل بوده
و در خطبه تاریخ باز نموده که کتابت این تاریخ از وقت صبح بعد از
ادای فریضه و بعضی اوراد تا طلوع آفتاب بوده چون در اوقات دیگر
فراغت بواسطه امور ملکی و اشغال دیوانی میسر نبوده، و سلطان محمد
۲۴ خدابند در شهور سنّه تسع عشر و سبعاه وفات یافت، بعضی سی و شش

اعقادی بليغ دست داد و شیخ بهاء الدین زکریا دختر خود را بناکح شیخ عراقی در اورد و گويند در مدت چهار سال شیخ عراقی در هند چهارده اربعين بر آورده و شیخ بهاء الدین زکریا همواره مراقب حال شیخ عراقی بودی و آکرام او نمودی و از سخنان شیخ عراقی اورا ذوق و حال پیدا شدی ، گويند شبی شیخ بهاء الدین زکریا بدر خلوت شیخ عراقی رسید ، شنید که عراقی زمزمه دارد و اين غزل مینخواهد ، غزل

✓
نخستین باده کاندر جام کردند * ز چشم مست ساقی وامر کردند
چو بخود خواستند اهل طرب را * شراب بخودی در کام کردند
برای صید مرغ جان عاشق * ز زلف فتنه جویان دام کردند
۱۰ عالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم بردنده و عشقش نامر کردند
چو خود کردند راز خویشن فاش * عراقی را چرا بد نامر کردند
شیخ را بر غریبی و افتقار عراقی رحم آمد و گریان شد و گفت وقت آنست
که نیاز و سلام ما بحضورت حقایق پناه شیخ ما و مقتدای اهل یقین شیخ
شهاب الدین رسانی و عراقی را اجازت داد و عراقی باز بعراق رسید و
۱۵ شیخ شهاب الدین قبل از وصول عراقی به بغداد بجوار رحمت حق پیوسته
بود ، شیخ عراقی ازین صورت مهبور شد و بعد از زیارت مرقد مبارک شیخ
عزیت شام نمود و چند وقت در شام بسلوک مشغول یی بود و در شهر
سنده تسع و سبعمائه در عهد دولت سلطان محمد خدابن در دمشق بجوار
رحمت حق پیوست ، هشتاد و دو سال عمر یافت و مرقد مبارکش در
۲ جبل صالحیه است و در قدم حضرت قدوة العارفین شیخ الشیوخ العالم
هادی الحلائق و الامم شیخ عیی الدین بن العربی قدس الله سره العزیز
آسوده است ، اما شیخ الشیوخ العارف محی الدین بن العربی را نسب بحاجت طی
میرسد و اندلسی است و در روزگار خلفای راشدین رضوان الله علیهم
اجمعین عدى بن حام طائی باندلس رفت و آن دیار بکشود و فرزندان
۲۰ نسل او در اندلس ماندند و نسب شیخ محی الدین بدان قبیله میرسد و

هرات بود و نماز شام سه شنبه بیست و دوم شوال سنه سنت و تسعین و
ستمائه، نور الله مرقد،

(۵) ذکر شیخ عارف فخر الدین عراقی قدس الله سره،

و هو ابراهیم بن شهریار العراقی و مولد او شهر همدان است، مرد محقق
و سالک بوده و مرید شیخ الشیوخ شهاب الدین سهروردی است، سخنران پر
شور و عارفانه دارد و در وجود حال بی نظیر عالم بوده و موحدان و عارفان
سخن اورا معتقدند و چندین تصویف مرغوب در تصوّف دارد و لعات
لهٔ از اشاعه خاطر پر نور آن بزرگوار است، حکایت کنند که شیخ عراقی را
هواره با صاحب جمالان بنظر پاک النّقی بودی، روزی حضرت شیخ
۱. شهاب الدین را گفتند که عراقی در بازار رو بروی نعلبند پسری نشسته نظاره
میکند، شیخ عراقی را ملامت کرد و گفت این نظر که می افگنی آیش در
کارخانه ناموس درویشان میزند، آخر نی بینی که حرف گیلان در کمین
اند و مدعاون گوش نشین، عراقی در جواب گفت که شیخاً غیر بجاست که
تو دویینی میکنی، غالباً شیخ ازین گستاخ عراقی ملول شد و عراقی مدنی
۲. نصری و زاری کرد تا شیخ بدودل خوش کرد و احداد این جرأت عراقی را
گفت ترا بهند می باید رفت و چندگاه در آن ریاضت گاه همچو نفره
در بوته پالود و در آن سواد و ظلمت می باید بود و شیخ عراقی را حواله
با شیخ الشیوخ السالک الحق قطب دائرة ابدال و اوتاد و فخر الواصلین شیخ
بهاء الدین زکریا ملتانی که از جمله خلفاء شیخ الشیوخ شهاب الدین مذکور
۳. بوده نمود و عراقی سفر سند و راه ملتان و هند پیش گرفت و بخدمت
شیخ بهاء الدین زکریا پیوست و چند وقت در قدم شیخ بهاء الدین زکریا
در ملتان بسلوک مشغول بود و در آن سفر اورا فتوح زیاده از وصف دست
داد و در حالت سوز فراق و فرط اشتیاق و دوری از وطن و مهجوری
۴. از مسکن اشعار پر شور فراوان گفتی و اهل هندرا نسبت بشیخ عراقی

فُلْ جَاءَ أَنْجُوْشَ وَذَهَقَ الْبَاطِلَ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ ذَهُوْقًا، خَانَ گفت هر
ائینه چین است اگر حق تعالی مرا بر دشن ظفر دهد عهد کردم که
بدین اسلام در آم و از شرك و کفر تبری نایم، هان ساعت حق جل و
علا ظفر ارزانی داشت و لشکر بایدو خان بی آنکه جنگ شود ہزیمت
شدن و غیمت بسیار بلشکر غازان خان رسید و بعد از دو روز امیر
نوروز بعرض خان رسانید که حق سجنه و تعالی نصرت ارزانی داشت
خان نیز وعده و عهدی که کرده میباشد که بوفا رساند، چون نور ایمان
در دل خان شعله میزد و قابل بود سخن امیر نوروز مؤثر شد بلکه جذبه
حقانی کشش و کوشش کرد،

۱۰ آنرا که بدانیم که او قابل عشقست
رمزے بنائیم و دلش را برایم

خان فرمود که البته کامل میباشد ازین دین نا من بواسطه او از کفر
تبری نایم و بارشاد او مسلمان شوم و او آداب و ارکان مسلمانی بن
آموزد، فی الحال رقم بر شیخ الاسلام مفتر العارفین سلطان الحدیثین صدر
۱۰ الدین ابراهیم بن الشیخ العارف الحقیق سعد الحق و الدین الحموی قدس
الله سرّها زدند و اورا باسپ یام از بحر آباد باندک فرضی بآذربایجان
بردند و بعد از جشنها و طویها و اختیار ساعت خان غسل اسلام بر
آورد و بحرقه حضرت شیخ مذکور مشرف شد و هیچون هزار دستان
کلمه توحید را سراییدن گرفت و باتفاق او نمائ امراء و ارکان دولت و
۲۰ لشکریان بدین اسلام مشرف شدند و بهنیت آکابر نثارها کردند و باطراف
مالک بشارتها فرستادند و فتح نامه ها نوشتهند و این حالت در شعبان
المعظم سنه احدی و تسعین و ستمائه بود و در تاریخ بنیکتی در شهر
سنه ثلاث و تسعین و ستمائه نوشته شد و العلم عند الله، اما امیر نوروز
فیروز بخت با وجود سعادت اسلام بشهادت نیز مشرف شد، زهی درجه
۳۰ عالی که حق تعالی اورا کرامت فرمود، و شهادت امیر نوروز در شهر

سخن او پر حالت، حکایت کند که کتاب جام جم را شیخ اوحدی در اصفهان نوشته و در قرب یک ماه چار صد سواد مستعدان روزگار از آن کتاب برداشته اند و با وجود حجم اندک آن کتاب را بهای ثام خرید و فروخت میکرده‌اند و آن کتاب در میان مستعدان بسیار مکرم بود و درین روزگار آن نسخه متروکست و الحق آن نسخه در آداب طریق مسخن نسخه‌ایست و یک بیت از آن مشنوی نوشته شد تا وزن ایات آنرا نموداری باشد، و اینست

(از کتاب جام جم)

- اوحدی شصت سال سختی دید * تا شبی روی نیک بختی دید ۱۰ و ظهور شیخ اوحدی در روزگار ارغون خان بوده و وفات او در اصفهان بعد دولت سلطان محمود غازان خان در شهر سنه سیع و تسعین و سهائی و مرقد منور شیخ اوحدی در اصفهان است و اهل اصفهان اعتقادی بدان مزار دارند، اماً غازان خان انار الله برهانه پسر ارغون خان است، پادشاهی سعادتند و صاحب توفیق بوده، بعد از ارغون خان بر تخت سلطنت نشست و جهان را بزیور عدل بیاراست و حق تعالی نور اسلام در دلش بر افروخت و از عالم یگانگی نیم انس بر دل او وزید و از ییگانگی به یگانگی رسید و بدان واسطه اسلام در لشکر مغول شایع شد، فخر بناکتی در تاریخ خود می‌آورد که سبب اسلام غازان خان امیر نوروز بن ارغون آغا شد و پیوسته کیش اسلام را امیر نوروز فیروز بخت ۲۰ در دل خان آرایشی میداد و نکوهش کفر میکرد تا وقتی که سلطان در نواحی زنجان با بایدو خان مصاف میداد، چون رو برو شدند لشکر بایدو خان دو برابر لشکر غازان خان بود، غازان خان متوجه شد میخواست که روگردان شود، امیر نوروز فیروز بخت گفت اگر خان امروز برای اسلام در آید و از ظلمت کفر بنور ایمان مشرف شود هر آئینه حق سمجانه ۳۰ و تعالی فتح و نصرت ارزانی دارد و حق بر باطل غالب کند کا قال الله

گوش ملوک از لَهَنَ الْمَلِكَ چون پُرست
 این نخوت و نکبر و این گیر و دار چیست
 ای نقش بند صورت و معنی بگو که تا
 زین نقشها ارادت صورت نگار چیست
 روی رخان صورت اعمال صالحان
 گرد وجود این تن زنگ شعار چیست
 تا کی دوی چینی بین و یسار جان
 نا دیک این قدر که بین و یسار چیست
 با ما هزار گونه مباهات میکنی
 اے مددی بگو که یکی از هزار چیست
 از روز آمدن تو اگر واقفی بعلم
 در روز رفتن این فزع و زینهار چیست
 ما در حصار این فلك تیز گردشیم
 وز حال پیغمبر که بروز حصار چیست
 با اوحدی ز آش دوزخ سخن مگوئے
 در دست این شکسته دل خاکسار چیست
 چون بود اوحدی ز میان رفت بر کنار
 چون غیر حق نماند بگو گیر و دار چیست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

و این غزل نیز او راست،

غزل

بر گل از عنبر کمندی بسته * گرد ماه از مشک بندی بسته
 میوه و صلت بها کمتر رسد * ز آنکه بر شاخ بلندی بسته
 تا به بستی بار تبریز ای پسر * بر دلم کوه سهندی بسته
 عاشقانی را که در دام تو اند * چندرا کشته و چندی بسته
 اوحدی را کی پسندی بعد ازین * ز آنکه دل درنا پسندی بسته

۲۵ و شیع اوحدی غزلیات عاشقانه و اشعار عارفانه خوش میگوید و بغايت

قصیده

این چرخ رگد گرد کو اکب نگار چیست
و این اختر سبزه گر کینه دار چیست
هان ای حکیم هرچه پرسم جواب گوی
تا مکشف شود که درین پود و تار چیست
پروردگار و نفس بباید شناختن
تا نفس خود چه باشد و پروردگار چیست
این اختلاف عنصر و این اختلال دهر
در عین کارخانه هفت و چهار چیست
در یک مگس مجالست زهر و نوش چه
در یک مکان موئاست گنج و مار چیست
بو جهل را شناخت احمد از چه خاست
و آن اتفاق جانی صدیق غار چیست
در قرب و بعد پیکر این هر دو نورخشن
خرداد و تیر و مهر و توز و بهار چیست
منزل یکی و راه یکی و روش یکی
چندین هزار فرقه در هر گنار چیست
آوردنش بعالمر و بردن بخالک چه
پروردنش بشکر و کردن شکار چیست
این روز روشن و شب تاریک را چه حال
و این خاک ساکن و فلک بیقرار چیست
اصل فرشته از که و نسل پری ز چه
و این آدمی بدین نسب و اعتیار چیست
در زیر دار این فلک بیگناه گش
چندین هزار پیکرنا پایدار چیست

۹

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

اتبک سنقر بر ملکشاه مذکور خروج کرد و فارس را فرو گرفت و مردی شجاع و با تهور بود و مسجد سنقری در شیراز او بنا کرده و تا روزگار غازان خان فارس در نصرت اتابکان سنقری بود و ایشان موای سلاطین سلجوقیه بوده‌اند اماً بکارم اخلاق و سیرت نیکو گوی نیکنای از میدان روزگار بردۀ‌اند و سلطنت اتابکان در فارس یکصد و بیست سال و کسری بوده و در روزگار غازان خان سلطنت فارس از اتابکیه منتقل بسلطین مغول شد و الله اعلم،

(۴) ذکر عارف موحد اوحدی مراغی قدس الله سره العزیز،

مردی موحد و عارف و گرم رو بوده و با وجود کمال عرفان و سلوك در فضیلت ظاهري هیچ کی نداشته و مرید شیخ الشیوخ اوحد الدین کرمانی است قدس الله سره و اوحدی بدان جهت شخص میکند، و شیخ اوحد الدین کرمانی یکی از آکابر اولیاست و مرید شیخ الاسلام و المسلمين شهاب الدین ابو حفص عمر سهروردی بوده و در چهار رکعت تماز ختنن تمام قرآن را ختم کرده و در سلوك مقامی عالی داشته و خلیفه بغداد المستنصر بالله مريد او شد و این ریاضی شیخ اوحد الدین کرمانی میفرماید، ریاضی

اوحد دم دل میزني اماً دل کو * عمریست که راه میروی منزل کو تاچند زنی لاف ز زهد و طلامات * هفتاد و دو چله داشتی حاصل کو

و شیخ اوحد الدین کرمانی قدس سره ریاعیات فی گفته، اماً اوحدی مراغی مردی فاضل است و کتاب جام جم او نظم کرده و ترجیع او در میان موحدان شهرت عظیم دارد و دیوان اوحدی ده هزار بیت باشد سخن را موحدانه میگوید و ده نامه بنام خواجه ضیاء الدین یوسف بن خواجه اصیل الدین بن ملک المحکما خواجه نصیر الدین طوسی علیهم الرحمة ۲۲ گفته بسیار نازک و لطیف فرموده و این قصیص شیخ اوحدی راست،

دنیاوی بیاری به که دستت گیرد و یا بسگی ده که پایت نگیرد و فائنه عمل سلطانی گنجست و طلسما یا گنج برگیری یا در طلسما بیمری، اما وفات شیخ در محرومۀ شیراز در روزگار اباکه محمد شاه بن سلغر شاه بن سعد زنگی بوده و عزیزی تاریخ وفات آن بزرگوار برین نوع گوید،
 شب آدبیه بود و ماه شوال * ز تاریخ عرب خ ص آ سال
 همای روح پاک شیخ سعدی * بیفشاند از غبار تن پر و بال

ایضاً

همای روح پاک شیخ سعدی * چو در پرواز شد از روی اخلاص
 مه شوال بود و شام جمعه * که در دریای رحمت گشت غواص
 یکی پرسید سال فوت گفتم * ز خاصان بود از آن تاریخ شد خاص
 و تربت شیخ سعدی آکون در شیراز جائی فرح بخش و حوضی با صفات
 و عمارات بی نظیر آنجا واقع است و مردمرا بدان مرقد ارادتست، اما
 اباکان شیراز از حاکمان عادل و خیر بوده‌اند و اباکه ابو بکر بن سعد
 بن زنگی اناه اللہ برهانه مردی بس نیکو سیرت و عادل بوده‌است و در
 شیراز دارالشفای مظفری بنا کرده و مساجد و ریاطات و بقاع خیر
 بسیار احداث و بنا فرموده و در شهر سنه سبع و سهی و ستمائیه بجوار
 رحمت حق پیوست و بعد از وفات اباکه ابو بکر اباکه سعد بن ابی
 بکر که در کرم و فضیلت یگانه روزگار بود بدروز که خطبه و سکه
 بالقاب مبارکش مزین شد بود در طرطوس بجوار رحمت حق واصل شد
 و عزیزی این رباعی را مناسب آن حال میگوید،
 رباعی

این چرخ جفا پیشه عالی بنیاد * هرگر گره بسته مارا نکشاد
 هرجاکه دلی دید که داغی دارد * داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد
 قاضی بیضاوی علیه الرحمة در نظام التواریخ هی آرد که در روزگار ملکشاه
 بن محمود بن محمد ملکشاه سلجوقی در حدود سنه ثمان و خمسین و خمساهه

مگر از شوئی نذر و از بود * که فرو دوختند دیده باز
 محتسب در قنای رندان است * غافل از صوفیان شاهد باز
 پارسائی که خمر عشق چشید * خانه گو با معاشران پرداز
 هر کرا با گل آشناز بود * گو برو با جنای خار باز
 هیچ بلبل ندارد این دستان * هیچ مطرب نیارد این آوار
 هر متاعی ز مدفع خیزد * شکر از مصر و سعدی از شیراز
 اماً شیخرا در کتاب گلستان و بوستان لطایف و ظرایف بسیارست، هر
 چند آن دو کتاب شهرت دارد اماً چند بیت از بوستان و لطیفه چند
 از گلستان درین کتاب نوشتن لابق نموده است،

من کتاب بوستان،

۱۰

شیدم که در روزگار قدیم * شدی سنگ در دست ابدال سیم
 مپدار کایت قول معقول نیست * چو قانون شدی سیم و سنگت یکیست
 خبر ده بدرویش سلطان پرسست * که سلطان ز درویش مسکین ترسست
 گدارا کند بلک درم سیم سیر * فریدون بملک عجم نیم سیر
 نگهبانی ملک و دولت بلاست * گدا پادشاه است نامش گداست
 اکدای که بر خاطرش بند نیست * به از پادشاهی که خرسند نیست

(حکایت)

شیدم که یک بار در دجله * سخن گفت با عابدی گله
 که من فر فرمان دهی داشتم * بسر بر کلاه شهی داشتم
 سپهrem مدد کرد و بخت اتفاق * گرفتیر بیازوی دولت عراق
 طبع کرده بودم که کرمان خورم * که ناگه بخوردند کرمان سرم

من کتاب گلستان،

لطیفه، حکیمی را پرسیدند که نیک بخت کیست و بد بخت کیست، گفت
 ۲۴ نیک بخت آنکه خورد و کشت و بد بخت آنکه مرد و هشت، حکمت، مال

دنیاوی بیاری بین که دستت گیرد و یا بسگی ده که پایت نگیرد و فائنه عمل سلطانی گنجست و طلسما یا گنج بر گیری یا در طلس بپری، اما وفات شیخ در محروسهٔ شیراز در روزگار اتابک محمد شاه بن سلغز شاه بین سعد زنگی بوده و عزیزی تاریخ وفات آن بزرگوار بربن نوع گوید،

شب آدینه بود و ماه شوال * ز تاریخ عرب خَ صَ آ سال
هیای روح پاک شیخ سعدی * بیفشاند از غبار تن پر و بال

ایضاً

هیای روح پاک شیخ سعدی * چو در پرواز شد از روی اخلاص
مه شوال بود و شام جمعه * که در دریای رحمت گشت غواص
۱. یکی پرسید سال فوت گنهر * ز خاصان بود از آن تاریخ شد خاص

و ترتیب شیخ سعدی آکنون در شیراز جائی فرح بخش و حوضی با صفات
و عمارت بی نظیر آنجا واقع است و مردمرا بدان مرقد ارادتست، اما
اتابکان شیراز از حاکمان عادل و خیر بوده‌اند و اتابک ابو بکر بن سعد
بن زنگی انار الله برهانه مردی بس نیکو سیرت و عادل بوده‌است و در

۱۵ شیراز دار الشفای مظفری بنا کرده و مساجد و رباطات و بقاع خیر
بسیار احداث و بنا فرموده و در شهرور سنه سیع و سهی و ستمائیه بجوار
رحمت حق پیوست و بعد از وفات اتابک ابو بکر اتابک سعد بن ای
بکر که در کرم و فضیلت یکانه روزگار بود بدروز که خطبه و سکه
بالقاب مبارکش مزین شن بود در طرطوس بجوار رحمت حق واصل شد

۲۰ و عزیزی این ریاعی را مناسب آن حال میگوید،
ریاعی

✓ این چرخ جنا پیشهٔ عالی بتیاد * هرگز گره بستهٔ مارا نکشد
هرجاکه دلی دید که داغی دارد * داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد

قاضی بیضاوی علیه الرحمة در نظام التواریخی آرد که در روزگار ملکشاه
۲۴ بن شعبه بن محمد ملکشاه سلجوقی در حدود سنه ثمان و خمسین و خمساهه

مگر از شوخت تذوقان بود * که فرو دو خند دیده باز
 محتسب در قنای رندان است * غافل از صوفیان شاهد باز
 پارسائی که خمر عشق چشید * خانه گو با معاشران پرداز
 هر کرا با گل آشنائی بود * گو برو با جنای خار باز
 هیچ بلبل ندارد این دستان * هیچ مطروب نیارد این آواز
 هر متاعی ز معدنی خیزد * شکر از مصر و سعدی از شیراز
 اما شیخرا در کتاب گلستان و بوستان لطایف و ظرایف بسیارست، هر
 چند آن دو کتاب شهرت دارد اما چند بیت از بوستان و لطیفه چند
 از گلستان درین کتاب نوشتن لائق نموده است،

من کتاب بوستان،

۱۰

شنیدم که در روزگار قدیم * شدی سنگ در دست ابدال سیم
 مپدار کاین قول معقول نیست * چو قانع شدی سیم و سنگ یکیست
 خبر ده بدرöیش سلطان پرست * که سلطان ز درöیش مسکین ترسست
 ۱۵ گدارا کند یک درم سیم سیر * فریدون بهلک عجمر نیم سیر
 نگهبانی ملک و دولت بلاست * گدا پادشاه است نامش گداست
 آگای که بر خاطرش بند نیست * به از پادشاهی که خرسند نیست

(حکایت)

شنیدم که یک بار در دجله * سخن گفت با عابدی کله
 که من فر فرمان ده داشتم * بسر بر کلاه شهی داشتم
 سپهیم مدد کرد و بخت اتفاق * گرفتم بیازوی دولت عراق
 طمع کرده بودم که کرمان خورم * که ناگه بخوردند کرمان سرم
 ۲۰ من کتاب گلستان،

لطیفه، حکیمی را پرسیدند که نیک بخت کیست و بد بخت کیست، گفت
 ۲۴ نیک بخت آنکه خورد و کشت و بد بخت آنکه مرد و هشت، حکمت، مال

سعدی که هر نفس که برآورد در سحر
 چون صحیح در بسیط زمین انشار کرد
 نقش نگین خانم دولت بنام آنک
 در گوش دل نصیحت او گوشوار کرد
 بالا گرفت و خلعت والا امیند داشت
 هر شاعری که مدح ملوک دیوار کرد
 شاید که الفاس کند خلعت قبول
 سعدی که شکر نعمت پروردگار کرد

غزل

و له ايضاً رحمة الله عليه

یا رب از ما چه صلاح آید اگر تو نپذیری
 بخداوندی و لطفت که نظر باز نگیری
 درد پنهان بتو گویم که خداوند رحیمی
 یا نگویم که تو خود واقف اسرار ضیری
 همه مخلوق جهان مستعد مرگ و فناشد
 تؤی آن حی توانا که نردی و نیری
 خالق خلف و فروزنده مشکره نجومی
 رازق رزق و برآزاده خورشید میری
 سعدیا مالک ملکست قوى و تو ضعيفي
 چاره درويشي و فقرست و گلائی و فيري

و له ايضاً رحمة الله عليه ،

منقلب در درون جامه ناز * چه خبر دارد از شیان دراز
 عاقل النجام عشق هی داد * که در اویل نیکند آغاز
 جهد کردم که دل بکس ندهم * چه توان کرد با دو دیده باز
 زینهار از بلاسه تیر نظر * که چورفت از کان نیاید باز

سنا برده رنج گنج میسر نبی شود
 مُزد آن گرفت جان برادر که کار کرد
 هر کو عمل نکرد و عنایت امید داشت
 دانه نکشت ابله و دخل انتظار کرد
 دنیا که جسر آخرش خواند مصطفی
 جای نشست نیست باید گذار کرد
 دار الفرار خانه جاوید آدمیست
 این جای رفت است باید قرار کرد
 ظالم نهاند و قاعده رشت او بهاند
 عادل برفت و نام نکو یادگار کرد
 چند استخوان که هاون دوران روزگار
 خوردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد
 قارون ز دین برآمد و دنیا بدو نهاند
 بازی رکیک بود که موشی شکار کرد
 بعد از خدای هرجه پرستند هیچ نیست
 بیچاره آنکه بر همه هیچ اختیار کرد
 ما اعتماد بر کرم مستعانت کنیم
 کآن تکه باد بود که بر مستعار کرد
 این گوی دولتست که بیرون نی برد
 الا کسی که در اژلش بخت بار کرد
 بیچاره آدمی چه تواند بسی و جهد
 چون هرجه بود نیست قضا کردگار کرد
 او پادشاه و بنَّ نیک و بد آفرید
 بد بخت و نیک بخت و گرای و خوار کرد

الون نعیتی که نشاید سپاس گفت
 و اسباب راحتی که ندانی شمار کرد
 آثار رحمی که جهان سر بسر گرفت
 و احوال متّی که فلک زیر بار کرد
 در چوب خشک میوه و در نی شکر نهاد
 وز قطره دانهٔ ڈر شاهوار کرد
 مسماں ڪوھسار بنطع زینت بدخت
 تا فرش خاک بر سر آب استوار کرد
 اجزاء خاک تیره بتائیر آفتاب
 بستان میوه و چمن و لالهزار کرد
 ابر آب داد پنج درختان نشمنه را
 شاخ برنه پیرهن نو ہمار کرد
 توحید گوی او نه بنی آدمند و بس
 هر بلیلی که زمزمه بر شاخسار کرد
 شکر کدام فضل بجای آورد کسی
 حیران یاند هر که درین افتخار کرد
 لالست در دهان بلاغت زبان نطف
 از غایت کمر که نهان آشکار کرد
 بخشندۀ که سابقهٔ فضل رحمتش
 مارا بحسن خاتمت امیدوار کرد
 ای قطرهٔ منی سر بیچارگی بنه
 کابلیس را غرور منی خاکساز کرد
 پرهیزگار باش که دادر آسمان
 فردوس جایه مردم پرهیزگار کرد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شیخ گفت از خاک پاک شیراز، خواجه هام گفت عجب حالیست که شیرازی
در شهر ما از سگ بیشترست، شیخ تبسی کرد و گفت که این صورت
خلاف شهر ماست که تبریزی در شهر شیراز از سگ بکترست، خواجه
هام ازین سخن بهم برآمد و از حمام بدرآمد، شیخ نیز برآمد و بگوشة
نشست و جوان صاحب جمالی خواجه هام را چنانکه رسم آکابر است باد
میکرد و خواجه هام میان آن جوان و شیخ سعدی حایل بود و درین
حالت خواجه از شیخ پرسید که سخنهای هام را در شیراز میخوانند، شیخ
گفت بلى شهرتی عظیم دارد، گفت هیچ یاد داری، گفت یک بیت یاد
دارم و این بیت برخواهد،
بیت

در میان من و دلدار هام است حجاب
وقت آنس است که این پرده بیکسو فگیم

۱.

خواجه هام را اشتباه نماند در آنکه این مرد شیخ سعدیست و سوگندش داد
که تو شیخ سعدی نیستی، گفت بلى، خواجه هام در قدم شیخ افتاد و عذر
خواست و شیخ را بخانه برد و ضیافت کرد و نکلهای لطیف بی نمود و
۱۰ صحبتها خوب میداشتند، و خواجه هام ببستری غزلیات و قصاید شیخ را
جواب میگوید و چون غزلیات و قصاید شیخ سعدی بغايت لطیف است
واحی بود زیاده از دستور درین تذکره نوشتن و در توحید و شکر باری
قصیص نعای این قصیص شیخ سعدی راست،

فضل خدایرا که نواند شمار کرد
با کیست آنکه شکر یکی از هزار کرد
آن صانع لطیف که بر فرش کایبات
چندین هزار صورت زیبا نگار کرد
بحر آفرید و بر و درختان و آدف
خورشید و ماه و انجم ولیل و نهار کرد

۲۰

۲۴

آویختنی و راه هیزم کشان شیراز از زیر بالاخانهٔ شیخ بودی، هیزم کشان
گرسنه آن کلیچه و حلوا و بریانهای متکلفرا بکار بردندی، گویند که
شخصی جامهٔ هیزم کشان پوشیدن خواست تا از روی امتحان آن سفره را یغنا
سازد، چون دست بزنیل دراز کرد دستش در هوا خشک ماند، فریاد
بر آورد که ای شیخ بفریادم رس، شیخ فرمود آگر هیزم کشی مشقت شبگیر
و ضربت خار و آبلهٔ دستت کو و آگر غارنگر و دزدی کند و سلاح و
دل سخت کجاست که بی هیچ رنجی بناله در آمدی و در حال دعا کرد
و آن بدجنبت عافیت یافت و آن سفره نعمت را باو بخشدید، و در حکایت
آورده‌اند که عابدی از صلحای شیراز که بحضورت شیخ نهانی انکار داشت
در خواب دید که در عرش جوش و خروشی پیدا شد و جمعی از
روحانیان زمزمه میکنند، چون گوش کرد میگفتند که این یک بیت سعدی
شیرازی که درین سحر گننه با تسبیح و تهلیل یکسالهٔ جمیع ملائکه مساویست،
آن عابد بیدار شد و فی الحال عقنهٔ انکار از دل کشاد و بدر صومعهٔ شیخ
رفت، دید که شیخ بیدار نشسته و با خود زمزمه میکند و ذوق و حال
دارد و این غزل را مینواند و می‌نویسد، مطلع آن اینست در شناختن
کردگار عزّ اسمهٔ بیت

برگ درختان سبز در نظر هوشیار * هر ورقی دفتریست معرفت کردگار
عابد در قدم شیخ افتاد و شیخ را بر خواب خود مطلع گردانید و بشارت
داد، و در ظرایف و لطایف و نازگی طبع شیخ را درجهٔ عالی بوده و هیواره
با مستعدان نشستی و با وجود استغراق و حال با اهل فضل اختلاط
کردی و مطابیت و بذلهٔ گنی چنانکه گویند که خواجه هام الدین تبریزی
که مردی اهل دل و صاحب فضل و خوش طبع و صاحب جاه و متوسل
بوده و معاصر شیخ سعدی بوده‌است روزی شیخ در تبریز بحمام در آمد
و خواجه هام نیز با عظمت تمام در حمام بود، شیخ طاسی آب آورد بـ
سر خواجه هام ریخت، خواجه هام پرسید که این دروش از کجاست،

(۳) ذکر عدم المثال شیخ بزرگوار شیخ سعدی شیرازی قدس

الله سره العزیز،

لقب وی شیخ مصلح الدین است و در فضل و کمال و حسن سیرت او صاحب کلان عالم متفق‌اند، حد و دو سال عمر یافت، سی سال بتحصیل علوم و سی سال دیگر بسیاحت مشغول بوده و تام ربع مسکون را مسافرت کرده و سی سال دیگر بر سعاده طاعت نشسته و دوازده سال دیگر سقای کرده راه و طریق مردان پیش گرفته است، زهی عمری که بدین طریق صرف شد باشد، و ظهور شیخ در روزگار اتابک سعد بن زنگی بوده است، گویند پدر شیخ ملازم اتابک بوده و وجه تخلص شیخ ۱۰ سعدی بدان جهت است، و دیوان شیخ را نمکان شعر گفته اند و در ابتدای حال در مدرسه نظامی بغداد در حلقة درس شیخ الشیوخ العارف ابو الفرج ابن الجوزی بتحصیل مشغول بوده و بعد از آن بعلم باطن و سلوک مشغول گشت و مربی شیخ الشیوخ عارف المعارف عبد القادر گیلانی است قدس الله سره العزیز و در صحبت شیخ عبد القادر عزیمت حجج ۱۵ نموده و بعد از آن گویند چهارده نوبت حجج کرده بیشتر پیاده و بغزا و جهاد بطرف روم و هند رفته آن درجه نیز در یافته و درین باب در نظم بوستان میفرماید

✓ در اقصای عالم بگشم بسی * بسر بردم ایام با هر کسی
تمتع بهر گوش بافتمن * ز هر خرمی خوش بافتمن

۲۰ حکایت کنند که شیخ در آخر حال در شیراز زاویه در بیرون شهر اختیار

کرد و از صومعه خود بیرون نیامدی و بطاعت و عبادت و مراقبت

اشغال داشتی، سلاطین و بزرگان و صلحاء بزیارت شیخ رفندی و طعامهای

لذید جهت شیخ بردنی، شیخ از آنچه خوردی و از آنچه قسمت کردی

۲۴ هرچه باقی ماندی در زنیلی کردی و آن زنیل را از روزن بالاخانه

روشنایها مرتب است و اوقاف بسیار بر آن بقیه سلاطین روم مقرر داشته‌اند و قبر حضرت شیخ شمس الدین تبریزی هم در قونیه‌است و وفات او بعد از رحلت مولانا بوده‌است و بعضی گویند که چون مولانا جنبه پیدا شد و ترک درس و افاده نمود مردم قونیه آن حال را تصویر کردند که از سبب شیخ شمس الدین است، لشیخ شمس الدین دشمن گشتند تا فرزندی از فرزندان مولانا را بر آن داشتند که دیواری را بر شمس الدین انداخت و اورا هلاک ساخت اما این قول را در هیچ نسخه و تاریخ که بر آن اعتقادی باشد ندانیم بلکه از درویشان و مسافران شیوه‌ام لا شک اعتقاد را نشاید و آنچه عارف جای در کتاب نفحات الانس می‌گویند ۱ اینست که شیخ شمس الدین تبریزی با مولانا قدس سرّها صحیح خاص داشته که جماعتی بی باک با یکی از فرزندان مولانا کوین کرده‌اند و یکی از آنها اشارتی لشیخ شمس الدین کرده حضرت شیخ شمس الدین روانی بر جسته و بمولانا گفته که مرا بکشن می‌طلبیند و بیرون رفت و از آن بی باکان یکی زخمی بر تن شیخ زد و او نعره زد که از هیبت نعره او ۱۰ همه بیهوش شدند، چون مولانا بیرون دوید غیر از چند قطره خون از آن سلطان عاشقان اثری نیافرته و در فوت آن سلطان عارفان اختلاف است، العلم عبد الله تعالیٰ،

سرّ عارف بجز از دین عارف نشناخت * شمس تبریز کند فهم که مولانا کیست اما سلطان علام الدین کیقباد از تزاد سلاطین سلجوقیه‌است و سلطان ۲۰ ملکشاه چون روم را مستخر کرد برادر خود سلیمان شاه را بسلطنت روم فرستاد و از عهد ملکشاه تا روزگار غازان خان روم در تصرف آل سلجوق بود و علام الدین پادشاهی با عدل و داد و محبت علماء بوده و در حدود ملازکرد شهری بنا کرد بر صفت رومیه و از قیاصره مثل او سلطنتی بسزا هیچ پادشاهی را میسر نشود و در شهرور سنه سیع و اربعین و ۲۵ ستمائه ازین دار الفنا رخت بدار البقا کنید انار الله برهانه،

طفل روح از شرّ شیطان باز کن
 بعد از آتش سا ملک ابزار کن
 تا تو تاریک و ملوں و تیره
 دانکه با دیو لعنت هشیره
 روح را توحید اللہ چون سرست
 غیر ظاهر دست و پایه دیگرست
 بحر علی در نی پنهان شده
 در سه گرن عالی پنهان شده
 جان بی کیفی شده محبوس کیف
 آفتاب و حبس عقده ایست حیف
 هر کرا باشد در آن گلشن وطن
 کی خورد او باده اندر کوخن
 جائے روح پاک علیین بود
 رکور باشد کش وطن سرگین بود
 خود جهان جان سراسر آگهیست
 هر که بی جان است از داشت تهیست
 جان اول مظہر درگاه شد
 جان جان خود مظہر اللہ شد

وفات مولانا در شهر قونیه بود در شهر سنه احدی و سیّین و ستمائه و
 مرقد مبارک مولانا قدس اللہ سرہ العزیز در قونیه است و سنّ مبارکش

شصت و نه سال بوده و بعد از وفات مولانا سلطان ولد که خلف
 الصدق مولانا بوده بر جای مولانا نشست، و سلطان ولد نیز عارف و
 محقق و عالم بوده است کتاب ولدانمہ بدرو منسوب است و مشهور است و
 درین روزگار رونق صومعه و خانقاہ مولانا درجهً اعلیٰ دارد و مقصد
 زوار است و بر سر روضه مبارک مولانا علی الدوام سفره مهیا و فرشها و

هی رهند ارواح هر شب زین قفس
 فارغان نی حاکم و محکوم کس
 رفته در صحرای بیچون جان فشار
 روحشان آسوده و ابدانشان
 جان همه روز از لکد کوب خیال
 وز زیات و سود وز خوف زوال
 نه صفائی ماندش نی لطف و فر
 نی بسوئے آسمان راه سفر
 جان ایشان بسته اندر آب و گل
 چون رهند از آب و گلها شاد دل
 در هنای مهر او رخشنان شوند
 هیچو فرص بدر بی نقصان شوند
 روح صاف بسته ابدان شده
 آب صاف در گل پهان شده
 منغ کو اسدر قفس زندانیست
 هی نجوبد رستن از نادانیست
 روحهائی کر قسمها رستهاند
 انيما شان رهبر شاستهاند
 و آن بزرگان این نگفتند از گراف
 چشم پاکان روشن افتادست و صاف
 گشتشان و نقشان و نفشنان
 جمله روح مطلق است و بی نشان
 زیر و بالا پیش و پس وصف نتست
 بی جهمها ذات جان روشنست

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

آنانکه بسر در طلب کعبه دویدند
 چون عاقبة الامر بمقصود رسیدند
 از سنگ یک خانه اعلای مکرم
 اندر وسط وادئ بی زرع بدیدند
 رفند درو ناکه بیشند خدارا
 بسیار بیشند خدارا نه بدیدند
 چون معنک خانه شدند از سر مستی
 ناگاه خطابی هم از آن خانه شنیدند
 کای خانه پرستان چه پرستید گل و سنگ
 آن خانه پرستید که خاصان طلبیدند
 آن خانه دل خانه حق واحد مطلق
 خوش وقت کسانیکه در آن خانه خریدند
 خوش وقت کسانیکه چو شمس الحق تبریز
 در خانه نشستند و بیان نبریدند

۱۵ و قال مولانا قدس اللہ تعالیٰ سرہ فی المنشوی المعنوی فی معرفة الروح،

خود عزیزی در جهان چون شمس نیست
 شمس جان باقیست اورا امس نیست
 شمس در خارج اگرچه هست فرد
 مثل او هر میتوان تصویر کرد
 در تصوّر ذات اورا گنج کو
 تا در آید در تصوّر مثل او
 من چه گوم یک رگم هشیار نیست
 شرح آن یاری که اورا بار نیست
 شمس جان کر خارج آمد در اثیر
 نبودش در ذهن و در خارج نظر

۲۰

۲۵

گفت روش سنت و آداب شریعت، شمس گفت اینها همه از روی ظاهرست، مولانا گفت و رای این چیست، شمس گفت علم آنست که بعلوم رسی و از دیوان سنائی این بیت برخواند،

علم کفر تو ترا نه بستاند * جهل از آن علم به بود بسیار مولانا ازین سخن مخیر شد و پیش آن بزرگ افتاد و از تکرار درس و افاده بازماند و هماره شیخ شمس الدین را طلب کردی و با او صحبت داشتی و تنها با او بصیر رفقی، شور و غوغا از موالی و اصحاب برآمد که سر و پا بر همه مبتدعی آمد و پیشوای مسلمانان را از راهی بردا و هماره این تشنبیع زندنی و شیخ شمس الدین از مولانا بهنامی بجانب تبریز ۱. گریخت و مولانا سوز اشتیاق آن قطب دائرة محبت در درون شعله زد و بیطاقت شد و بطرف تبریز آمد باز شیخ شمس الدین را همراه بروم برد و مدت دیگر روزگار در صحبت او گذرانید، باز مریدان و اصحاب مولانا بعادات شیخ شمس الدین مشغول شدند، ضرورةً شیخ شمس الدین این نویت عزیمت شام نمود و دو سال شیخ شمس الدین در نواحی شام بود ۱۵ و در آرزوی او مولانا میساخت و قوالان را میفرمود تا سرود عاشقانه میگشتند و شب و روز بسیاع مشغول بود و اکثر غزلیات که در دیوان مولانا مسطور است در فراق شمس الدین گفته است، و گویند در خانه مولانا ستونی بود چون غرق بحر محبت شدی دست در آن ستون زدی و بچرخ آمدی و اشعار پر شور میگفتی و مردم آن اشعاری نوشتند، و ۲۰ حالات مولانا طولی دارد و این کتاب تحمل تحریر آن حالات نی آرد، هر کس را ذوق دانستن حالات مولانا باشد رجوع بر ساله ولدانه نماید که جمیع این حالات در آن رساله مندرجست و دیوان اشعار مولانا سی هزار بیت باشد و مثنوی را چهل و هشت هزار بیت گفته اند و بعضی زیاده و بعضی کم گفته اند و از معارف مولاناست بنام شمس الدین ۲۵ این غزل،

الفصله چون شیخ شمس الدین در علم ظاهر ماهر شد ذوق سلوك و درد طلب چون قابلیت اصلی داشت دامن گیر او شد و مرید شیخ الشیوخ العارف رکن الدین السنجابی رحمة الله شد و در معرفت و ریاضت و سلوك مقام عالی یافت و شیخرا در حق او اعتقاد و اهتمای زیاده از وصف دست داد، اما نسب شیخ رکن الدین بشیع الاسلام ضیاء الدین ابو الحیب شهروردي قدس الله سرہ العزیز میرسد و او مرید شیخ احمد غزالی است و او مرید شیخ ابو بکر نساج و او مرید شیخ ابو القاسم گرگانی و او مرید شیخ ابو عثمان مغربی و او مرید شیخ ابو علی کاتب و او مرید شیخ ابو علی رودباری و او مرید شیخ و سید الطایفة ابو القاسم جنید بغدادیست ۱۰ و او مرید خال خود شیخ سری بن مغلس السقطی و او مرید شیخ ابو محنوظ معروف کرخیست قدس الله ارواحهم، و از شیع معروف سلسله دو شق میشود یکی بامام همام علی بن موسی الرضا رضی الله عنہما میرسد و ازو پدر پدر تا بحضرت مصطفیٰ صلعم میرسد و شق دیگر آنکه شیخ معروف مرید ابی سلمان داؤد طائی است و او مرید حبیب عجمی است ۱۵ و او مرید شیخ حسن بصری و او مرید امیر المؤمنین و امام المؤمنین اسد الله الغالب علی بن ابی طالب است کرم الله وجهه و رضی الله تعالی نظم علیهم اجمعین،

چون جوی پچشیه ولايت برسيد * اين سلسله فقر بغایت برسيد
آمدیم بسر سخن شیخ شمس الدین تبریزی، روزی شیخ رکن الدین سنجابی
۲۰ شیخ شمس الدین را گفت که ترا میباید رفت بروم و در روم سوخته ایست
اتش در نهاد او ی باید زد، شمس باشارت پیر روی بروم نهاد و در
شهر قونیه دید که مولانا بر استری نشسته و جمیع موالی در رکاب او
روان از مدرسه بخانه میروند، شیخ شمس الدین از روی فراست مطلوب را
دید بلکه محبوب را در یافت و در عنان مولانا روان شد و سوال کرد
۲۵ که غرض از مجاہدت و ریاضت و تکرار و دانستن علم چیست، مولانا

و میخواست که بواسطه خود را از قید صورت بسرحد معنی رساند و چند صاحب کمال را مولانا در زوم در یافته بود مثل شیخ الشیوخ صلاح الدین زرکوب قدس الله روحه که خرقه او بچند واسطه بشیخ ضیاء الدین ابو نجیب سهروردی میرسد و با بن اخی ترک که از ابدال و اوتاد بوده و در آخر دست ارادت در دامن تربیت شیخ العارف الحقیق چلی حسام الدین قونیوی زد و مرید او شد و مولانا کتاب مشوی را باشارت چلی حسام الدین میگوید، من المنشی المعنی المولوی

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار * این سیوم ذفتر که سنت شد سه بار مدقّق این مشنوی تأخیر شد * مهلتی بایست تاخون شیر شد

۱. بعد از مدقّق شیخ شمس الدین تبریزی قدس سرہ العزیز بسر وقت مولانا رسید، اماً حالات شیخ شمس الدین آنست که پسر خاوند جلال الدین بوده که از ثرا دکیا بزرگ امیداست که داعی اسماعیلیان بوده و خاوند جلال الدین از کیش آبا و اجداد خود ایا و تبریز نمود و دفترها و رسائل ملاحده را بسوخت و شعار اسلام در قلاع و بلاد ملاحده ظاهر ساخت و شیخ شمس الدین را بخواندن علم و ادب نهانی به تبریز فرستاد و او مدقّق در تبریز بعلم و ادب مشغول بوده و در کودکی از غایت حسن اورا در میان عورات نگاه میداشته اند که چشم نا اهل و نا محروم بروی نینند و از زنان تبریز زردوزی آموخت و بزردوز از آن سبب مشهور است، اماً صاحب نظم سلسله الذهب آورده که شیخ شمس الدین را آنکه میگویند

۲. که فرزند خاوند جلال الدین که موسوم است بنو مسلمان غلط است و

او پسر بزرآریست از شهر تبریز و بعضی گفته اند اصل او از خراسان است

از ولایت بازار و پدر او بخارت به تبریز افتاد و شیخ شمس الدین در

تبریز متولد شد، و بنن میگوید از هر کجا باشد گو باش کار معنی دارد

نه بصورت، ذوق در آشنازی عالم ارواح است نه در تولد اشباح، بیت

۳. آن کس که ز شهر آشنازیست * داند که متعاع ما کجاییست

و سجاز با مولانا بهاء الدین مصاحب بوده و در شام بمحوار رحمت ایزدی انتقال کرده و در وقت رحیل مولانا را وصیت کرد و گفت که کشاد کار شما در روم خواهد بود و در روزگار سلطان علاء الدین یقیباد مولانا بهاء الدین ولد و اصحاب بروم رفته و اهل روم بغایت معتقد ه و مرید ایشان شدند و سلطان علاء الدین نیز با امرا و فرزندان ارادت ظاهر ساخت و از جمله بلاد روم مولانا بهاء الدین ولد شهر قونیه را اختیار کرد و بوعظ و افاده مشغول بودی و سلطان علاء الدین ادرار و انعام در حق مولانا بتقدیم رسانیدی و مولانا احتراز زائد الوصف دست داد چنانکه مولانا سلطان ولد در رساله نظم که در تاریخ پدر و ۱. جد خود نوشته میفرماید

چون بهای ولد بروم رسید * حرمت از اغنیای روم بدید
شد مریدش علاء الدین سلطان * نه هین شاه جمله ایشان
و مولانا بهاء الدین ولد چند سال در روم بعلم و افاده و منصب مدنی
و پیشوائی علمای روزگار گذرانید و در شهرور سنه احدی و ثبت و
۱۰ ستیاهه بمحوار رحمت ایزدی انتقال کرد و بطريق ارش و وصیت مولانا
جلال الدین پیشوای اصحاب و جانشین پدر شد و سلطان ولد درین
باب گوید
مشنوی

چون بهای ولد زمان حیات * بسر آورد در ره حسنات
جان بجان بخش خویشن بسپرد * رخت ازین کهنه دیر بیرون برد
۲. هیچ کس در جهان نداد نشان * که برون شد جنازه زان سان
چون هبا زین جهان ملال آورد * دولتش روی در جلال آورد

و علم و کمال و عظمت و اقبال مولانا جلال الدین اضعاف مراث پدر
شد، چین گویند که چهار صد طالب علم بدرس مولانا حاضر شدندی و
سلطان روم را اعتقادی بلیغ در حق مولانا جلال الدین بودی، در اثنای
۲۰ این حال در در طلب دامن گیر مولانا شد، از علم ظاهر حضوری نیافت

گسترش بیان کرده و طریق عین اليقین را بواسطه علم اليقین بعیان رسانید،
بیت

موج چون بر اوج زد آن بحر زخّار از شرف
لولوی منظوم بر ساحل فکند از هر طرف

۰ زیان قلم از تحریر کمال او عاجز و قاصر است، در هه مذهبها ستوده و نزد هه طائفه مقبول بوده، اصل مولانا از بلح است و پدر او مولانا بهاء الدین ولد سر خیل علمای بلح بوده و در روزگار سلطان محمد خوارزمشاه بوده و حشمت و عظمت تمام یافته و با وجود علم ظاهر در تصوّف سخن گفته و اهل بلح اورا عظیم معتقد بودند و هرگاه که وعظ گفتی در ۱. پای متبر او از خواص و علوم مجلسی عظیم معتقد شدی، سلطان محمد برو حسد برد و بعادات مولانا مشغول گشت، مولانا بهاء الدین ولد از سلطان رنجین شد و اصحاب و اهل و عیال را هر راه داشته از بلح یپرون شد و قسم یاد کرد که نا سلطان محمد خوارزمشاه پادشاه باشد بلح و خراسان در نیاید و از اصحاب او با فرزندان و متعلقان جماعتی کثیر هر راه ۱۵ مولانا بهاء الدین ولد عزیت حجّ نمودند و در اشای آن سفر چون بنشابور رسیدند شیخ فرید الدین عطار قدس الله روحه بدیدن مولانا بهاء الدین آمد و دران وقت مولانا جلال الدین کوچک بود شیخ عطار کتاب اسرار نامه را بهدیه بمولانا جلال الدین داد و مولانا بهاء الدین را گفت زود باشد که این پسر تو آتش در سوختگان عالم زند، و از نیشابور عزیت ۲۰ بیت الله المحرام نمودند و به شهر و ولایت که مولانا بهاء الدین ولد رسیدی آکابر مقدم اورا عزیز و مکرم داشتندی و ازو استفاده علوم ظاهري و باطنی نمودندی، و بعد از سفر حجاز عزیت دیار شام و زیارت انبیاء علیهم السلام نمود و بعد از چند سال بسیاحت بطرف روم افتادند و در اول حال مولانا جلال الدین و پدرش مرید سید برهان الدین محقق ۲۵ ترمذی بوده‌اند و سید مردی بزرگ و اهل باطن است و در سفر شام

فراوان درین اقوال واقع است و این تواریخ از نسخ نوشته شد و العهنة علی الراوی، اما سند خرقهٔ شیخ فرید الدین عطار خرقهٔ تبرک از دست سلطان العاشقین فخر الشهداء مجدد الدین بغدادی دارد قدس الله سره العزیز و شیخ عطار در طفولیت نظر از قطب عالم قطب الدین حیدر یافه و کدکن که مولد شیخ است در نواحی زاویه است و پدر شیخ ابراهیم بن اسحق عطار کدکنی است مرید قطب الدین حیدر بوده و شیخ عطار حیدر نامه بهشت قطب عالم در ایام شباب بنظم آورده، چون در اوان شباب بوده هر چند بختیان شیخ ماند نیست اما بتحقيق سخن شیخ است و بعضی میگویند که حیدریان آن نظر را بر شیخ بسته‌اند و آن اعتقاد غلط است، اما قطب الدین حیدر از ابدال بوده و مجدد بوط مطلق است، محققان معتقد حیدرند، مردی صاحب باطن بوده است و اهل ریاضت و یکصد و ده سال و بعضی گویند یک صد و چهل سال عمر یافه و از تزاد خانان ترکستان است و پدر اورا شاهور نام بوده و او از مادر مجدد بوط متولد شد و کرامات و مقامات او مشهور است و در تاریخ سنه سیع و تسعین و خمساهه رحلت ۱۵ کرد و بزاوه مدفون است و بعضی وفات اورا در سنه اثنی و ستمائه نیز نوشته‌اند،

(۳) ذکر مقتدای عارفان مولانا جلال الدین روی قدس الله سره العزیز،

و هو محمد بن الحسن البیکی البکری، نسب شریف او بامیر المؤمنین ابو بکر الصدیق رضی الله عنہ میرسد، پیشوای محققان عالم و مقبول خواص و عوام اُمّ است، دل پاک او مخزن اسرار الهی و خاطر فیاض او مهبط انوار نامتناهی بوده، طریقت و مشرب او تشنجان وادی طلب را بزلال عرفان میراب ساخته سیرت و مذهب او سرگشتنگان تیه جهالت را بسرحد ایقان راهبری نموده، در تحصیل علوم یقینی عالم ریانی و در مراتب توحید ۲۴ و تحقیق سالک صبلانی است، رموز و اشارات عالم غیب را بشیوه سخن

آنجا که بحر نا متناهیست موج زن
 شاید که شنی بکند قصد آشنا
 و آنجا که گوش چرخ بدزد ز بانگ رعد
 زنبور در سبوئے نوا چون کند ادا
 در جنب نور ذات بود ظلمت کدر

البدر ف الطیعہ و الشمیس فی الصحا

و در آخر عمر شیخ ترک اشعار کرده آگر بنوا در معنی دست دادی در شیوهٔ
 رباعی بیان فرمودی و این دو رباعی بشیخ بزرگوار قدس سرّه منسوب است،
 رباعی

۱۰ هر چیز که آن ورای ما خواهد بود * آن چیز همه بلای ما خواهد بود
 چون تفرقه در بقای ما خواهد بود * جمعیت ما فنای ما خواهد بود
 و له ایضاً هذا الرباعی، رباعی

مرغ بودم پریک از عالم راز * تا بوكه برم ز شیب صیدی بفار
 چون هیچ کسی نیافتم همیر راز * ز آن ره که در آدم برون رفت باز

۱۵ اماً شیخ در زمان فترات جنگیز خان بدست لشکر مغول اسیر شد و در
 قتل عام شهید گشت و سبب شهادت او آن بود که طوطی روح مبارکش
 از زندان قفس بدن ملول شد میخواست که بشکرستان وصال رسد تعجیل
 قتل خود میخودد، گویند که مغولی میخواست که شیخ را بقتل رساند و مغولی
 دیگر گفت این پیررا مکش که خون بهای او هزار درم بدهم، مغول

۲۰ خواست که ترک قتل شیخ نماید، شیخ گفت مفروش که بهتر ازین خواهند
 خردمن، شخصی دیگر گفت که این پیررا مکش که بخون بهای او یک
 توپره کاه میدهم، شیخ گفت بفروش که به ازین نی ارم، و شیخ شربت
 شهادت نوشید و بدرجۀ سعداء و شهداء مرتفق گشت، و کان ذلك فی

عاشر شهر جمادی الثانی سنه سبع و عشرين و ستمائه قال بعضهم تسع و
 ۲۵ ثمانين و خمسمائه و بعضی سنه تسع و عشر و ستمائاه نوشتند تقاویت

کناد بالنبی و آله الامجاد، و شیخرا دیوان و اشعار بعد از کتب مثنوی
 چهل هزار بیت باشد از آن جمله دوازده هزار رباعی گفته است و از کتب
 طریقت تذکرة الاولیاء نوشته و رسائل دیگر شیخ منسوب است مثل اخوان
 الصفا و غیر ذلك و از نظم آنچه مشهور است اینست - اسرارنامه، الہی
 نامه، مصیبیت نامه، اشترا نامه، مختار نامه، جوهر الذات، وصیت نامه،
 منطقی الطیر، بلبل نامه، گل و هرمز، نامه سیاه، هیلاج نامه، دوازده
 کتاب نظمیت و میگویند که چهل رساله نظم گفته و پرداخته اماً نسخ
 دیگر متروک و مجهول است و قصاید و غزلیات و مقطعات و رباعیات و
 کتب مثنوی صد هزار بیت بیشتر است، زی بحری که از امواج او چنین
 ۱۰ در رمعانی بساحل زندگانی افتاد و جهت تبرّک و تیهّن از قصائد شیخ چند
 بیت ازین قصیص نوشته هی شود،

اے روئے در نهفته بسازار آمد

خلفی بدین طسم گرفتار آمد

یک پرتو او فنگن جهان گشته پر چراغ

یک نخم گشته این هم در بار آمد

۱۵

و در توحید قصاید غرّا دارد که بعضی از آن را آکابر شرح نوشته اند و
 سید عزّ الدین آملی رحمة الله عليه هماره قصاید شیخرا شرح گنّتی و این
 قصیص را که بعضی از آن وارد هی شود شرح منظوم گفته،

سبحان خالقی که صفاتش ز کبریا

بر خالک عجز میفگند عقل اینها

گر صد هزار سال همه خلق کایبات

فمکرت کنند در صفت عزّت خدا

آخر بعجز معرف آیند کایه آله

دانسته شد که هیچ ندانسته ایم ما

۲۰

۲۴

مصلحت دیدند که آن پسر را در قدم شیخ دفن سازند، قاضی بھی قبول نکرد و گفت پسر من روا نباید که در زیر پای پیرک افسانه گوی باشد و فرزند اورا جائی دیگر دفن کردند، آن شب قاضی در خواب دید که در سر روضهٔ منورهٔ شیخ عطّار است و ابرار و اقطاب و رجال الله جمع آمدند و صد هزار مشاعل در فشن و نجوم عنایت از افق هدایت درخشنان و شجاعهٔ اکابر بحرمت تمام بر سر قبر شیخ مراقب اند، قاضی از اصحاب شرمند گشت بلکه مجلس نا رفته بازگشت فرزندش را دید گریان، زار و نزار گفت ای پدر تقصیر کردی و ما از برکت قدم رجال الله شریوم گردانیدی، زود در یاب که بهشت من اقدام ابرار است و مرقد ۱. من در قدم عطّار، قاضی صاحب پیش اقربی شیخ آمد و بالتماس مقرر نمود که فرزندش را در قدم شیخ دفن ساختند و از آن جرأت توبه کرد و از مریدان و معتقدان شیخ شد و در سر قبر شیخ عمارت ساخت، و قبر شیخ در بیرون شهر شادیا خ است بمحیل که موسم است شهر بازرگان و عمارت آن زاویهٔ مختصر و ویران بود اماً چون همواره رای صواب نمای ۱۵ و خاطر مشکل کشای امیر جلیل خیر فاضل بیت

امین ملت و ملت بد و گرفته نظام * بین دولت و دولت بد و گرفته قرار نظام الحق و الدین امیر علی‌شیر عز نصره بالتأیید و مد عصره بالتأیید بتعییر بقاع خیر مصروف است و احیای سنت سنیهٔ اکابر ماضی میفرماید بر سر روضهٔ منورهٔ شیخ که مُلتجای زوار است عارقی ساخته که در دلکشای پر ۲. نورتر از روضهٔ رضوان و در فرح بخشی جان فزای تر از مرغوار جان است و زبان اهل زمان در تحسین این معدن خبرات و مرکز میزات بدین بیت دائمه مترجم است،

دو چیز اصل بخاست نام نیک و ثواب وزین چو در گذری کل من علیهها فان ۳۰ حق تعالی توفیق رفیق و سعادت شفیق این دُر دریای تحقیق و بحر نصدیق

دوکان رسید و نیز نیز در دوکان او نگاهی کرد بلکه آب در چشم گردانید آهی کرد، شیخ درویش را گفت چه خیره مینگری مصلحت آنست که زود در گذری، دیوانه گفت ای خواجہ من سبکبارم و بجز خرقه هیچ ندارم بست ای خواجہ کیسه پر عقاقیر در وقت رحیل چیست تدبیر

۰ من زود ازین بازار میتوانم گذشت تو تدبیر اثقال و احمال خود کن و از روی بصیرت فکری بحال خود کن، گفت چگونه میگذری، گفت اینچین و خرقه از بر کنک زیر سر نهاده جان بحق تسلیم کرد، شیخ از سخن مجدوب پر درد گشت و دل او از خشکی بوی مشک گرفت دنیا بر دل او همچو مزاج کافور سرد شد و دکان را بتاراج داد و از بازار دنیا بیزار شد، بازاری بود بازاری شد در بند سودا بود سودا در بندش کرد، نه که این سودا موجب اطلاقست و مغرب بارنامه و طمطران، القصه ترک دنیا و دنیاوی گرفته بصومعه شیخ الشیوخ العارف رکن الدین آکاف قدس سرّه رفت که در آن روزگار عارف و محقق بوده و بدست شیخ توبه کرد و مجاهدت و معاملت مشغول شد و چند سال در حلقة درویشان ۱۵ شیخ بوده و بعد از آن بزیارت بیت الله الحرام رفته بسی مردان حق را دریافت و خدمت کرد و مدت هفتاد سال بجمع نمودن حکایات صوفیه مشغول بودی و هیچ کس را از اهل طریقت این ماده جمع نبوده و بر رموز و اشارات و حقایق و دقایق احدي مثل شیخ عطار صاحب وقوف نشک و در نهایت کمال بحری بود زاخر و همت او مصروف بود بر نی خواطر، در گوش نشسته و در بر روی غیر بسته هزاران آنکار اسرار در ۲۰ خلوت سرای او جلوه ساز بودند و در شبستان او عروسان حقایق و دقایق محروم راز و اشعار او از آن مشهورتر است که درین کتاب شرح توان داد و رموز و اشارات او از آن عالی تر که شمه در حیز کتابت توان آورد، در حکایت آورده اند که چون شیخ در گذشت در آن حین پسر ۲۵ قاضی القضاة بھی بن صاعد که بزرگ نیشابور بود فرمان یافت، مردم

(۱) ذکر سلطان العارفین فرید الملة و الدین شیخ عطار قدس الله سرہ،
و هو محمد بن ابریم العطار النیشاپوری مرتبہ او عالیست و مشرب او
صفی و سخن اورا تازیانہ اهل سلوک گفته‌اند، در شریعت و طریقت
یگانه بوده و در شوق و نیاز و سوز و گذار شع زمانه، مستشرق بحر عرفان
و غواص دریای افغان است شاعری شیوه او نیست بلکه سخن او از
واردات غیب است و این طریق را بدرو منسوب کردن عیب است، اصل
شیخ از قریب کدکن است من اعمال نیشاپور و شیخ عمر دراز یافت و گویند
صد و چهارده سال عمر داشت، ولادت او در روزگار سلطان سخن بن
ملکشاه بوده در سادس شهر شعبان المظمم سنہ ثلث و عشر و خمساه،
۱۰ هشتاد و پنج سال در شهر نیشاپور بوده است و بیست و نه سال در شهر
شادیاخ و بعد از قتل شیخ به سه سال شهر شادیاخ خراب شد، شیخ بسیاری
از آکابر و مشائیخ را در یافته بود و با عارفان صحبت داشته و چهار صد
جلد کتاب اهل طریقت را مطالعه نموده و جمع کرده و در آخر حال پرتبه
علم فنا رسید و منزوی و معنکف شد و عزیزی در باب زلزله که در
۱۱ نیشاپور بکرات واقع شد گفتنه
ریاعیه

اندر سه زمان سه زلزله نازل گشت
بد پانصد و اند آنگه شد شهر چو دشت
و آن زلزله بار دور ششصد و سی
و آن زلزله بار سیوم هشتصد و هشت
۲۰ اماً سبب تویه شیخ آن بوده که پدر او در شهر شادیاخ عطاری عظیم با
قدر و رونق بوده و بعد از وفات پدر او بهمان طریق بعطاری مشغول
بودی و دوکانی آراسته داشتی چنانکه مردم را از تماشای آن چشم منور و
دماغ معطر شدی، شیخ روزی خواجه‌وش بر سر دوکان نشسته بود و
۲۴ پیش او غلامان چالاک کر بسته ناگاه دیوانه بلکه در طریقت فرزانه بدر

(۱۶) ذکر فاضل عبد القادر نائی رحمة الله عليه،

از افران شیخ سعدیست و مرد تارک بوده و هواره بر قناعت روزگار
گذرانیدی و خوشگوی است و سخنان شیخ سعدی را تبع میکند، اما
قصبه ناین من اعمال اصفهان است و در قدیم الایام داخل یزد بوده،
قصبه خوش هواست و در سر بیابانی که میان یزد و اصفهان است واقع شد
و پنهان نرم در آنجا حاصل میشود و خودرنگ و مله نائی درین روزگار
بی نظیر است و مولانا عبد القادر راست این غزل،

ای که بی چشم تو چشمی چشم من جز تر ندید

هیچ چشمی چشمی از چشم تو نیکو تر ندید

چشمی نوش تو دارد چشمی حیوان و لیک

چشم من ز آن چشمی جز چشمی پر از گوهر ندید

با خیال چشم تو رضوان که چشم جتنست

حور در چشیش نیاید چشمی کوثر ندید

چشم آن دارم که از چشمیم نرانی قطرهوار

ز آنکه چشمیم جز پیشمت چشمی انور ندید

ز آرزوی چشم تو چشم من بی صبر و دل

چشم را خونبار کرد و چشمیه سار خور ندید

طبقه چهارم و درین طبقه ذکر بیست فاضل ثبت است،

بعد ازین ذکر غزل گویان ثبت میشود و بعضی موحدان و عارفان که با
وجود استغراق و حال از دریای عرفان دُر دانه بیرون آورده‌اند در
طی این تذکره از روی گستاخی ذکر ایشان که در دریای حقیقت است

بقید کتابت میرسد،

پنج ماه که بر سریر خانی جلوس کرده بود عزیمت خراسان نمود و ارغون خان ازو منهزم شد و از طوس و رادکان پناه بقلعه کلات برد و احمد خان قلعه را محاصره نتوانست کرد که آن قلعه را دور دوازده فرسنگ است و دو دروازه دارد و دیگر کوه محکم است و مثل برج و باروی آن قلعه هیچ جا نیست و دران قلعه لشکرها را آجخور و علخوار است، ارغون خان بعد از یکاه پیش عم آمد و عذر خواست و احمد خان را شفت عمومت درکار آمد و آسیبی بارغون خان نرسانید و خود کوچ کرده بطرف عراق روانه شد و ارغون خان را تبعیعی از خاصان خود سپرد که از عقب هی آوردند، منکلی بوقا که مقدم آن مردم بود با ارغون خان عهدی بست ۱ و او را خلاص داد و باقی مردم بارغون خان بجهت شدند و لشکر استراباد بایشان پیوست و در عقب احمد خان روانه شدند و چون احمد خان بزنجان رسید خبر ارغون خان بشنید و مضطرب شد و بتعییل خود را تبریز رسانید و والدرا هرا داشته براوغه آمد، لشکریان ازو بر گشته بارغون خان پیوستند و او فرار کرده او را در دامغان دربان ۱۰ سلطان بارغون خان فرستاد و بحکم ارغون خان هلاک گشت و سلطنت ایران باستقلال بدست ارغون خان افتاد و بانتقام آنکه خواجه شمس الدین محمد صاحب دیوان بعد از اباقا خان باحمد خان رجوع کرده بود او را در حوالی قراباغ تبریز بیاساق رسانید و از مشائخ و علماء و شعراء که در روزگار ارغون خان بوده اند شیخ مصلح الدین سعدی ۱۱ شیرازی علیه الرحمة و خواجه هام الدین تبریزی و مولانا علامه قطب الدین شیرازی اعلی الله درجه است، و عزیزی در تاریخ علامه گوید این قطعه،

بازئی کرد چرخ کج رفتار * در مه روزه آه از آن بازی
ذال و بارفته از گو همیرت * رفت در پرده قطب شیرازی ۲۶

آنکس که او رسید بیاسای حکمر تو
 در خاک تیره خشت لحد کرد بر سری
 احتاجی سیاستت از فیضیِ اجل
 در گردن عدوی تو بندد دو چنبری
 پور بها دعاجی درگاه دولت
 گشتنست اشکبار و غم او نبی خوری
 سوغات حضرت تو فرستاد این دعا
 پادش مگر بخاطر عاطر در آوري
 نوشند مگر ز سرغوت انعام امار تو
 در طوبی بخشش تو ایاغ توانگری
 یاوشنی کد چو کنی تربیت ورا
 در شعر با نظای و قطران و انوری
 هرگز نگفته اند درین اصطلاح شعر
 فردوسی و دقیقی و پندار و عنصری
 نشینیا است در عرب و در عجم کسی
 زین سان قصیده ز معزی و بختی
 تا هست کار ملک بیاسای پادشاه
 تا هست حکم شرع بدین پیغمبری
 در حفظ خویش ایزدت اسرامشی کناد
 پایینه باد ذات تو از فضل تنگری

اما ارغون خان در روزگار دولت پدرش ایاقا خان پادشاه خراسان بود،
 چون ایاقا خان وفات یافت در خطه تبریز شهرزادگان و امرا برغم او
 باحمد خان بن هلاکو خان اتفاق کرده اورا بر تخت سلطنت نشاندند و
 احمد خان پادشاه نیکو سیرت بوده و باسلام و اسلامیان میل تمام داشته
 و گویند که مسلمان بود اما برای مصلحت اسلام را ظاهر نمیکرد و بعد از

کردن نرکه بر لب جیخون چشم من
خیل خیال تو چو نومان یساوری
کوچ و قلان خویش بدیوان عشق تو
گه جان دهم بالی و گه سر پیچوئی
تماجی غم تو زد از اشک آل من

نمای سرخ بر ورق زر جعفری
کردم تکشمی لبت و جان ببوسنه
سورغامشی نمیکند از راه کافری
تابشمی کنیم هم در مجادله
زین قصه پیش داور آفاق یکسری

یلگا الغ پیکجی فان اعظم آنک
دارد ره پیکجی و راه بهادری
ای صاحبی که هست زیرلیخ حکم تو
ترک و مغول و نازی و روی و بربی
ارناق گشت با لقبت تا بشرق و غرب

شیخ برد برای تو خورشید خاوری

تفاولات عقل تو در راه مملکت
بستند دست فته و جور از ستمگری

بر شیوه سخای تو آش عطا دهنده
باور جان بکاسه زرین مشتری

قوشجی همت تو ز بهر قرانغو
بر بست بال نسر بپر کوتولی

هر کو عنایت تو آغراشمی کند
بر سر کشد بمندق او چرخ چنبری

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بر بیاض آفتاب از شب رقم خواهد کشید
 ما هررا بر صفحهٔ خوبی قلم خواهد کشید
 یا رب این یک قظره خون کورا هی خوانند دل
 تا کی از بیداد مهرویان الم خواهد کشید
 امشب ای شمع از سر بالین بیماران مرو
 بیدلی سر در گربیان عدم خواهد کشید
 پر حذر باش امشب ای همسایهٔ بیت الحزن
 گرسنگ چشم من دیوار نم خواهد کشید
 میکشد بار غم محبوب و میگوید بهای
 هر که عاشق شد ضرورت بار غم خواهد کشید
 ۱۰
 و این قصیده اوراست در مدح خواجه وجیه الدین زنگی در اصطلاح
 ولغت مغولی و بسیار مستعدانه گفته و بین نسق شعر در دواوین استادان
 کم دیده ام، و آن اینست
 ۱۵
 قصیده

ای کرده روح بالب لعل تو نوکری
 محبوب ازبک و نگاری و چادری
 نوئین نیکوانی و ترغو لب ترا
 از قند صد نغار بربزد بساوری
 در یرلغ غم تو ز بس نالههای سخت
 خون شد دل چربیک و رعایا و لشکری
 هندوستان زلف ترا چشم ترک تو
 بلغاچ کرده هچو قشون نکودری
 قامان طریه های تو چون کلک بخشیان
 کردند مشق بر رخ تو خط اینوری
 تا با ساقاق عشق تو در ملک دل نشست
 از یار غوی هجر تو بر خاست داوری
 ۲۰
 ۲۵
 ۳۰

حق پدرم و در حق من ملتهاست که موگست و ثابت اورا رسوای ساختی، آخر خواجه نمیداند که مرا بمال دهقان احتیاج نیست تا از روی حرص و طبع مال از وی بستانم و پسر اورا که اهلیت و استحقاق نداشته باشد بکار مسلمانان نصب کنم و ازو کارهای نا شایسته و نا پسندیده مسلمانان رسد و مرا نکوهش کنند که ملکشاه رشوت گرفت و نا اهلان را علم اشراف و بزرگان اذن فرمود، هانا خواجه دشمن من بوده و من اورا دوست تصوّر میکردم، و بدلو نوشت که بکاری که ماذون است برود و توقف نکند، غرض آنکه سلاطین قدم در آنکه کارهای بزرگ بودم خورد نفرمایند مبالغه برین منوال داشته‌اند، حکایت، سلطان سخنرا پرسیدند ۱۰ در آن وقت که بدست غزان گفتار شن بود که چه بود که ملک بدهی وسعت و آراستگی که ترا بود چنین محفل شد، گفت کارهای بزرگ بودم خرد فرمودم و کارهای خرد بودم بزرگ رجوع کردم که مردم خرد کارهای بزرگ را نتوانستند کرد و مردم بزرگ از کارهای خرد عار داشتند و در پی نرفتند، هر دو کار تباہ شد و نفسان یملک رسید و کار ولایت و ۱۵ لشکری روی بفساد آورد،
بیت

جز بخوبمند مفرما عمل گرچه عمل کار خردمند نیست

(۱۵) ذکر فخر الافاضل پور بهای جائی قدس الله سره العزیز،

مردی مستعد و فاضل بود و آبا و اجداد او قضاة ولایت جام بوده‌اند و او مرد خوش طبع بود و بدین پایه سرفرو نیاورد و هماره با مستعدان ۲۰ نشستی و بیشتر اوقات در هرات روزگار گذرانید و او شاگرد مولانا رکن الدین است که بقبائی مشهور شد و بروزگار ارغون خان در ملازمت خواجه وجیه الدین زنگی بن طاهر فریومدی بینریز رفت و با خواجه همام الدین مشاعره کرد و در بحور مشکله قصائد دارد و این غزل ۳۰ اوراست،
غزل

مسلمانان وجه معاش و زینت لباس آسان تر بدتست هی آید کد خدازادگان
مالک نیز رعیتی ترک کرده اند و بعملداری مشغول هی شوند و عقریب
در ملک و کنایت و زراعت نقصان فاحش دست میدهد و خواهد داد
اگر این شیوه مذموم را باز خواست نفرمایند و منع نکنند ، در تواریخ
ملکشاهی هی آرد که سلطان ملکشاه سلجوقی را چون ملک دار السلام بغداد
مستخلص شد خواست تا با خلفاء و ولت سازد ، خواجه نظام الملک را
طلب کرد و گفت مینواهم که بتعییل باصفهان بروی و در عرض دو هفته
دویست هزار درم سراجحام نموده بعساکر ظفر پیکر رسانی و خواجه را
اجازت بطرف اصفهان شد و خواجه بدینور در خانه کدخدائی نزول
کرد و آن مرد خواجه را خدمتکاری چنانچه شرطست بیجای آورد و شب در
خدمت خواجه نشسته بود ، عرض کرد که موجب چیست که خواجه
بدین تعییل میرود و اسباب و تجمل همراه نیست ، خواجه گفت سلطان را
بجهت مصالح خرجی ضروری دست داده و من میروم که بدبو هفته
دویست هزار درم از اصفهان بخزانه سلطان رسانم ، دهقان بعرض خواجه
رسانید که مرا بدولت پادشاه چهار صد هزار درم استعداد دنیاوی هست
و مردی پیغم و پسرکی قابل دارم و مینواهم که اورا بعلم خط و استیفا به
شانگردی دهم و من مرد دون و بی استحقاق و سلطان مثل من مردم را
منع ازین کار فرموده و من میترسم و فرزند خود را بدین علوم باوستادی
ئی توأم داد ، اگر شما درین شغل بجهت من از سلطان اجازت حاصل
سازید بننک دویست هزار درم نقد بخزانه خدمت میکنم ، خواجه چون از
پیغم مرد این سخن بشنید بغایت خوشحال شد و این را کنایت مستحسن
نصب و کرده در خانه دهقان ساکن شد و کینیت احوال را بدتست قاصدی
سلطان عرض داشت نمود ، سلطان چون مکنوب خواجه را مطالعه کرد
در غصب شد و رخساره مبارکش بر افروخت و سوگند خورد که اگر
نه محسن سفید نظام الملک دستگیر او شدی و حق خدمت او که در

آنکه مرگ در قفاست مرا چه آرامش، و شیع سعدی علیه الرحمه
گوید،
بیت

بعد از هزار سال که نوشیروان نماند * گویند خلق دهر که بودست عادی
هیواره اشرف در روزگار او محبوب و ارادل در دور او منکوب هی بودند
و انوری درین باب میرماید

نوشیروان که طبته صیت عدل او * تا حشر بر زبان افضل روان بود
هرگز روا نداشت که بد اصل و سفله را * در عهد او سنان قلم در بنان بود
از سیرت پسندیک و رعایت مراسم خیر نوشیروان هرتبه رسید که علماء در
باب عذاب او توقف کردند حرمت عدل را با وجود شرکی که داشت
و رسول الله صَلَّمَ فرموده ولدث فی زمان المَلِك العَادِل، زهی درجه عدل
او و زهی سعادت پادشاه عادل، پادشاهی که موحد و عادل باشد فرض
کن تا کرامات و درجات او چه مرتبه داشته باشد، حق تعالی این پادشاه
عادل را که عدلش بر عدل نوشیروان مزیت دارد و سیرت پسندیک او
نزدیک است بسیرت خلفاء راشدین سالها بر سر امّت محبّد مختار پایین دارد
۱۰ تا دست تطاول بد اصلاح و دونان را از سر رعیت کوتاه گرداند و این
قاعدہ که جولاھه بچگان و روستائیان قلم استیفا بددست جفا گرفته اند و
جمعی که کار ایشان و پدران ایشان گا و بندی بوده آکنون دم از سیاقفت
دیوانی و عمل سلطانی میزند و درین کار نقصان دین و ملت و شکست
شرع و سنت است
بیت

۲۰ تبع دادن در کف زنگی مست * به که آید علم ناکس را بددست ✓
بکلی دفع فرماید چنانکه مشاهده میروند که بازاریان و عوام الناس و مردم
ذیهای و صحرا نشینان فرزندان خود را بعلم رقوم و سیاق هی سپارند و چون
درین علم اندک مایه وقوفی نه باستحقاق یافتنند بعمل داری مشغول
۲۴ میشوند و فساد این ارادل مسلمانان میرسد و چون از حرام و مال

میکند درین حکایت لله در قائله،

حاجی برد جام نوشوان * شاه میدید و کرد ازو پنهان
 دل خازن ز بیم شه بر خاست * جام جستن گرفت از چپ و راست
 او بتهدید و رنج و غصه و درد * هر کسی را مطالبت میکرد
 ۰ شاه گفتا که رنج و غصه مسنج * بیگ هرا مدار در غر و رنج
 کانکه او برد جام ندهد باز * و آنکه او دید فاش نکند راز
 شاه روزی میان رهگذری * دزد خودرا بدید با کمری
 کرد اشارت بخنه کی باری * کن از آن جام هست گفت آری
 و در روزگار ملوک عجم بر رعایای ملک ظلم واقع شدی و چون نوبت
 ۱ بنویرون رسید بعد ازها بر انداخت و قاعده های نیکو پیدا ساخت و سد
 باب الابواب که سکندر بسته بود مختلف و ویران شد بود انویرون آن را
 عارت کرد و منع لشکر دشت قبچاق فرمود و مزدک که بروزگار قیاد
 ظاهر شد بود و مذهب زندقرا عدل نام کرده بود نویرون روز
 مهرجان بتدبیر و رای مخصوص عالی آن مخالف بد اعتقادرا با هفت هزار
 ۱۵ اعوان و انصار و اصحاب او سرنگون در زمین بخاک فرو برد هلاک
 ساخت و قباد بعد از آنکه شصت سال سلطنت کرده بود بزندگانی خود
 انویرون را بر تخت نشاند و خود در آتشگاه بتعبدی که در کیش گران
 دستور بود مشغول گشت و انویرون چهل و هشت سال بعد و داد
 و تعظیم علماء و حکماء روزگار گذرانید و در بارگاه او هواره چهار کرسی
 ۲۰ زر نهاده بودی یکی ملک ترکرا و یکی ملک هنдра و یکی ملک رومرا و
 یکی ملک یمن و عربرا و هر سال یکی از این ملوک چهارگانه بخدمت
 انویرون آمدندی و بنویت بر مستقر خود قرار گرفتندی، صاحب تاریخ
 بن‌آنکی گوید که در زمان دولت مأمون خلیفه خاتم انویرون را یافتند سه
 سطر بر آن مسطوط و مکتوب بود، سطر اول این که راه تاریکست مرا
 ۲۵ چه بینش، سطر دوم آنکه عمر دوباره نیست مرا چه خواهش، سطر سیوم

اشرف قبول تمام یافت و در روزگار خود ملک الشعراًء فارس و عراق
عجم بوده و هر مشکلی که در علم شعر در آن دیار واقع شدی همکان رجوع
باو کردندی و دیوان خواجه مجدد الدين در عراق شهرتی عظیم دارد و
اطایف و ظرایف او بین المخلص و العوام مذکورست و مشهور، گویند
ه که همه روز خواجه مجدد الدين با اتابک سعد بن ابی بکر زنگ نزد باختی
و چنان واقع شد که اتابک ترک لعب نزد کرد و برین یک سال گذشت،
خواجه مجدد الدين این قطعه بحضور اتابک فرستاد،
قطعه

خسرو داشت سخای تو مرا پار چنانک
کان نیارست زدن لاف ز هستی با من
آسمان با هه تعظیم و بلندی کورست
میزد از روی تواضع دم پستی با من
تا تو بر داشتی ای شه ز سرم دست کرم
میزند از سر کین تیغ دو دستی با من
یاد میدار از آن شب که رهی را گفتی

۱۰ عمر باقی بنشین خوش چو نشستی با من
آن شب آن بود که در سر هوس نزدت بود
نزد من بردم و عهدنا تو شکستی با من
یا رب امسال چه تدبیر کنم نا چون پار
شه بیزاد مدّنی نزد پستی با من

۱۱ اتابک سعد در جواب فرماید
از صرّه های مصری یک صرّه الف دینار
بی لعب نزد کردم هر سال بر تو ادرار

گویند مدقّهای مدید این سیورغال در حق خواجه مجدد الدين مجرما بود،
اما بتقریب شهه از آثار خیر انشیروان عادل واجب نمود نوشتن، سیرت
۱۲ پسندیدن او تا هر ته بود که شیخ سنائی علیه الرحمة در حدیقه ذکر آن

لشکر از ولایت ایشان بر خاستند و این ملکترا بر آن پسخ برادر مسم داشت، اما ارسلان جاذب بروزگار سلطان محمود حاکم طوس و نیشاپور بوده، در تاریخ سلاجقه آورده‌اند که ارسلان با سلطان خویشاوندی داشته، مرد صاحب خیر و مردانه بود و ریاط سنگ بست که بر سر چهار راه واقع است راهی از نیشاپور بمو و راهی از طوس بهرات او ساخته است و در روی زمین ریاطی از آن عالی‌تر مسافران نشان نمیدهدند و امروز ویران است و قبر ارسلان در ریاط مذکور واقع است و این ترکیب بر گرد قبر او نوشته‌اند،

كُلُّ مُلْكٍ سَيِّفُوتُ . كُلُّ تَاسٍ سَيِّمُوتُ
لَيْسَ لِالإِنْسَانِ حَيَّةٌ سَرَمَدٌ إِلَّا الْمُلْكُ أَكْبَحُ الذِّي لَا يَمُوتُ

و چون ضمیر منیر امیر کیر عالم فاضل معین العلماء مرتضی الفضلاء مقصد الفقراء الذی فصر لسان القلم عن وصف ذاته نظام الحق و الدين على شیر خلد الله تعالی ظلال دولته على رؤس المسلمين دائمًا بتجدد دید سنت سنیه آکابر مصروفست در جنب آن ریاط ریاطی مجدد احداث فرمودند ۱۵ که چشم روزگار چنان عمارتی ندیده و امروز مقصود مسافران و مطلب مجاوران آن دیارست و در زیبائی چون عروسی آراسته است و در رعنائی چون بوستانی پیراسته، حق تعالی وجود شریف این معدن خیرات و میراث را همیشه در پناه خود محفوظ دارد،
پدر بجای پسر هرگز آن کرم نکند * که دست جود تو با خاندان آدم کرد

(۱۴) ذکر ملک الفضلاء خواجه مجدد الدین همکر فارسی، ۲۰

مردی فاضل و هنرمند بوده و در روزگار خود بفضل و استعداد ظاهر و باطن نظیر نداشت و خوش نویس و خوش گوی و ندم مجلس سلاطین و حکام بودی و نسب او بکسری انوشوان بن قباد میرسد و چون ۲۴ حسب و نسب اورا دست فرامداده نزد حکام و اهل جاه و دولت و

چون دعوت حق را اجابت کرد و ازین جهان فانی و خاکدان ظلمانی
رخت بقا بریاض جاودانی برد پنج پسر داشت و ملک را بر پسران پنځگانه
قسمت نمود، سلطان محمود چون سمرقند و ما وراء النهر را مسخر ساخت
از آن پنج برادر که حاکم قبا بودند خراج خواست، ایشان این قطعه را
ه بسلطان فرستادند،

ما پنج برادر از قبائیم * دریا دل و آفتاب رائیم
ما ملک زمین همه گرفتیم * آکوف بتفکر شاییم
گر چرخ بکام ما ننگدد * چنبر ز هش فرو کشایم

سلطان در یافت که غرور و نخوت در دماغ ایشان متکن شده و
۱. پنداشته‌اند که غیر از قبا در جهان ملک دیگر نیست که گفته‌اند (ع)
ما ملک زمین همه گرفتیم، عصربی را فرمود تا در جواب ایشان این دو
بیت انشاء کرد بدین منوال،

نمرود بگاه پور آذر * میگفت خدای خلق مائیم
جبیار به نیم پشه اورا * خوش داد سزا که ما گلائیم

۱۰ و ارسلان جاذب را با لشکر انبیه فرستاد تا گوشمال ایشان بدهد و ارسلان
مدّتی شهر قبارا محاصره کرد و در قلعه شهر فقط خاست و آن پنج برادر
عاجز گشتند و از روی عجز این قطعه دگر باره بسلطان فرستادند، قطعه

ما پنج برادر قبائیم * در قحط و نیاز مبتلایم
شاها تو عزیز ملک مصری * و اخوان گاه کار مائیم
مارا که بضاعتست مزجاجه * شرمند ز حضرت شاییم
بر حالت زار ما بخشای * از فضل و کرم که بینوائیم

سلطان چون این شعر را مطالعه کرد رسم آمدش و گفت قطعه اول از
غورو بود واجب بود گوشمال دادن و این قطعه از عجز و نامرادیست،
۲۴ در طریقت این زمان از حریه ایشان گذشتن خوب میداید، فرمود تا

بهای جای است و از ترکستان بطريق سیاحت بعرق عجم افتاد و با بدر الدین جاجری در اصفهان مشاعره و معارضه دارد، فاماً سخن او از سخن بدر افضل است و مجری شاعر نیز که استاد بدر الدین جاجری است معاصر قبائی بوده و قبائی گوید در حق بدر جاجری این شعر،

° فل اشعارم قبائی زآن سبب دارم لقب

چون زنان ای بدر جاجری میین مجری

مولانا رکن الدین در حق خواجه عز الدین این قطعه گوید

چه شد امسال آخر ای مخدومر * که من رنج دیده مظلوم
بعد ده ساله حق برین دولت * گشتم از هر مراد دل محروم
راه من بشک خدمتست و دعا * و اندرين هردو بوده ام ملزوم
دهر و دوران همه سنتگارند * و آدی هچنان جهول و ظلوم
نه منم عاطل از فنون هنر * نه توئی عاری از فروع علوم
نه تو مفاس شدی نه من منع * نه تو خادم شدی نه من مخدوم
تو همان مالک و من مملوک * تو همان حاکم و من شیکوم
هست این بیت نظم مالک فضل * رحمة الله سنائي مرحوم
رزق بر نست هرچه خواهی کن * خواه احسان شمار و خواه رسوم

اماً قبا ولايت نزه دلکشاست و در اقصای ترکستان است و شهری عظیم
بوده و آکنون آن شهر خراب شک و آن دیار مسکن مُغل و قلماق است
و خواجه نصیر الدین طوسی در کتاب خلافت نامه الهی می آرد که پیغمو
۲۰ بن طغان در زمان سلطان محمود بن سبکتگن حاکم قبا بود و مرد عادل
و خیر بود و در نهایت پیری گوش او گران شد زار زار میگریست که
من بعد ازین آواز داد خواهان چگونه شنوم اماً روز جمعه فرمودی تا
تحت اورا در میدان نهادندی و او برخخت نشستی و فرمودی تا هر کرا
تظلی بودی جامه سرخ پوشیدی و آن کس را طلب فرمودی و او کنیت
حال خود بر کاغذی نوشتی و بدست او دادی و بغور او رسیدی،

تخلصی بشنو ای یگانه خسرو وقت
 ز عنصری که بود اوستاد اهل سخن
 بتیغ که بر از آن ابر گسترد کرباس
 که تا پیش تو آرد زمانه تیغ و کفن
 چراغ روز نی تابد از سپهر بخواه
 چراغی که پر از ظلمتست خانه تن
 بیار باده روشن اگرچه تیره هواست
 که چون پیاله بی روشن است دین من
 مگر خدنگ تو مرغیست آهین منقار
 که هست چینه او دانه دل دشمن
 خدایگانه تیغت وبال خصم آمد
 گرفت خواهد خصمت وبال در گردن
 چو عاشقان چه عجب گرز عشق طلعت او
 هزار چاک زند آخر الزمان دامن
 هنر پناها تشریف تو هایون باد
 بر آفتاب بزرگان سر صدور زمـن
 میبر دولت و دین مخـر صدور عراق
 که هست کاه کفايت چو صـد نظام و حسن
 بعد هملکت جم گر آصف او بودی
 نیوفنادیه خانم بـدست آهرمن
 هبیشه ابلق ایام تـند رام تو بـاد
 اگرچه ابلق ایام هست مرد افگـن

(۱۴) ذکر مولانا رکن الدین قبائی رحمة الله عليه،

۲۴ از جمله شاعران معین بوده است شاگرد اثیر الدین اومانی و اوستاد پور

(۱۲) ذکر گنجور معانی اثیر الدین اولانی رحمة الله عليه،

مردی خوش طبع و فاضل بوده و دیوان او مشهور است و در علم شاگرد
خواجه نصیر الدین طوسی بود و اصل او از همدان است، اشعار
عربی بسیار دارد و سخن را دانشمندانه میگوید و این قصیده در صفت
هزستان گفته در مدح اتابک ازبک از ائمّه ایشان میگوید ایشان از ائمّه
قصیده ایست،

بهار وار ز ادب ابار برد در بهمن
چین که دید بنشه که ریخت برگ هن

بدود عود هی ماند ابر و این عجیب است
که دود عود بکافور باشد آبستن

چین که جوشن سیمین بآب میبینم
چگونه کار کند تبغ خور بر آن جوشن
بآب بنگر و یاد آور از شهار قدیم
بزال ماند در بند مانده از بهمن

ز رشمای سفید سحاب نافته اند
که هی نییم از مهر یک سر سوزن

برهنه بود جهان مدنی و درزی ابر
بدوخت از پی علر سفید پیراهن

اگر نه چشمہ خضرست و پرده ظلمات
چرا در ابر نهان است چشمہ روش

بیست آب روان همچنانکه گوئی هست
بسان خنجر خسرو هم آب و هم آهن

ملک مظفر دین خسرو جهان ازبک
که روح کشور هستیست او و عالم تن

مرد اهل بود و در شاعری مکمل است و این قصیده را در صفت شب
و نجوم حکم گفته است،

نمایشام کز امواج این دریای دولابی
فرو شد زورق زرین بر آمد طشت سیابی
زاوج موج این دریا بر آمد صد هزار انجم
چو بر روی سبیط کل شناور خیل مرغابی

صفت انجم و صفت طلوع نیز اعظم در آخر قصیده بیان میکند در چرخیات
و درین قصیده کارها دارد و سلطان سعید با یسنگر بابا سودائی را جواب
این قصیده فرمود و مطلع قصیده بابا اینست ،

جم انجم چو زد بر چرخ شادروان دارابی
بر آمد شاه قائم پوش ازین ایوان سنجابی
و فرید در تعجیلی که ذهن او درین قصیده مبادرت کرده تعجب این
بیت میگوید ،

بیک هننه در اصفهان فرید این شعر انشا کرد
تعجیب داشت طبع او ازین تیزی و اشتالب

و بابا سودائی صورتی از نوادر درین بیت باز میگوید ،
بیک ساعت بگفت این شعر در باورد سودائی
فرید اندر سپاهان گرچه گفت آنرا باشتای

غالبا لفظ یک ساعت از عقل دور مینماید چه هشتاد بیت متین در ساعتی
گفتن مشکل است ، تاویل آنست که در عرف عوام هست که برای عمر
یک ساعت غم جاودان مخور یعنی اندک فرصتی را یک ساعت بعرف
میگویند و استاد گوید ،

نگهدار فرصت که عالم دمیست * دی پیش دانا به از غالیست

۴۳ قال رسول الله صَلَّمَ الدنيا ساعةٌ فأَجْعَلُهَا طَاعَةً ،

جواب مولانا امامی

ایا لطیف سؤال کے در مسام خرد
ز بوی نکھت خلقت نسیم جان آبد
بگرہ نیست قصاصی کے صاحب ملت
چین قصاص بشرع گرین نفرماید
نه کم ز گرہ پیدست گرہ صیاد
کے مرغ بیند و بر شاخ پنجه بکشاید
اگر بساعد سیمین خود سری دارد
جنون گرہ هان بہ کہ دست نالاید
بقالی قمری و عمر کبوتر ار خواهد
قرارگاه قفس را بلند فرماید

اماً اباقا خان بعد از هلاکو خان بر سریر ملک جلوس کرد و پادشاه
قاهر و مردانه و با رای و تدبیر بود، وزارت بصاحب مغفور شمس
الدین محمد صاحب دیوان داد و لشکر بروم فرستاد و بعضی از روم را
۱۰ مسخر کرد و رصد مراغه را اگرچه خواجه نصیر الدین بروزگار هلاکو خان
بنیاد کرده بود در عهد اباقا خان باتمام رسانید و اباقا خان سی تومن
بر آنجا خرج کرد و اباقا خان در تابستان در ایلاق و زمستان در مراغه
بودی و هشت سال در آکثر ایران زمین پادشاهی کرد، شبی در مرغزار
اوچان از حوالی تبریز نشسته بود ناگاه وحشی درو ظاهر شد و گفت
۲۰ مرغی عظیم قصد من دارد، تیر و کان طلب کرد، چون تیر و کان
بدو دادند فی الحال بیفتاد و جان بحق تسلیم کرد و کان ذلك فی شهر
سنہ اربع و سبعین و ستمائے،

(۱۱) ذکر فاضل مکمل فرید احوال رحمة الله عليه ،

۳۴ از اقران امامی هروی است و در اصفهان در زمان صاعدیه ظهور یافته،

فضل تو بخرا دان حقیقت بدیده اند
 ز آن در هر بزند بزرگان مخفی
 آن دل که شد معلق مهر و هوا نو
 چون زلف دوست رخ ندید از معلقی
 این شعر داشت قافینی مغلق آنچنانکه
 بر بستمیش که کس خواند ز مغلقی
 من پارسی زبانم از آن کردم احتراز
 ز آن تازئی که خنده زند از مریقی
 گردم همی بگرد سخنهای دلفریب
 در آرزویی شعر معزی و ازرف
 ناید بدین قیاف ازین خوبتر سخن
 گرچه سخن طراز ناید فرزدق
 احمق بود که عرضه کند فصل پیش تو
 خرما ببصره بردن باشد ز احمقی
 تا زین چرخ اشهب و گره زیست بود
 از مرکب زمانه ناید جر ابلقی
 بر هر مراد و کامر که داری مظفری
 وز هر سپهر و سعد که خواهی موققی
 گویند که فخر الملک این قطعه پیش مولانا امامی فرستاد بطريق استفتا
 سر افضل دوران امار ملت و دین
 خدایگان شریعت درین چه فرماید
 که گرمه گر قفص قمری و کبوتر را
 میان شب ز ره جور و ظلم براید
 خدایگان کبوتر ز روی شرع و قصاص
 اگر بریزد خون گرسه را همی شاید

ماند همی بروشیء ماهتاب از آب
 سیمین برت بزیر بغلاظاف فستقی
 بر آب دیده پیش تو زورق روان کنم
 گر زانکه بینمت که تو مایل بزروری
 گر حور عین به بینند عناب شکرت
 ۰
 ابا که چون گردند سر انگشت فندقی
 گر شاه ملک حسنی اندر بساط دهر
 در صدر خواجه به بودت جای یذنقی
 تاج اُم خدیو جهان فخر ملک و دین
 ۱.
 کر آدم اوست گوهر و سگسد ما باقی
 چون نزد سوران بکرم نام او برند
 تن در دهد زمانه باسم مطافی
 ای آنکه عز و جاه بزرگان کشوری
 وی آنکه صدر و بدر وزیران مطلقی
 محصول کارگاه نجوم مزینی
 ۱۵
 مقصود گرد گشت چرخ مطیقی
 اندر بهار فضل نسیم معطرے
 و اندر نسیم خاف بهار خورنی
 پیش حصار حمز تو کان حصن دولتست
 ۲۰
 بحر محیط پا ندارد بخندق
 ڈ مجلس تو طبع ندارد معاشرت
 بی ساغر تو بی بگذارد مروق
 موضوع کردی از کف بخششده اسم جود
 تو صدر کر مصادر اقبال مشتی

ملک افخار الدین و نور الدین رصدی گفتند
ز شاگردان تو هستند حاضر * رهی و افخار و نور مظلوم
صاحب دیوان گفت

چو دولت حضرت را هست لازم * دعاؤ صاحب دیوان ملزوم
ه ز شعر تو و سعدی و امامی * کدامین به پسندند اندرين بوم
تو کن تعیین این چون ملک انصاف * بود در دست تو چون همه در موم

خواجه مجید الدین در جواب این رباعی فرستاد

ما گرچه ببطق طوطی خوش نفسیم * بر شگر گفتهای سعدی میگیم
در شیوه شاعری با جماع آمَم * هرگز من و سعدی بامای نرسیم

۱. این فضل که در حق امامی گفته‌اند در شیوه صنایع بداعی شعری بوده
باشد و الا سخن شیخ سعدی را مرتبه عالی و مشرب اورا درجه وافیست،
از حقیقت و طریقت سخن او نشان میدهد و از نمکدان لطافت آنی دارد،
و امامی از صناید علمای هرات است امّا در کرمان و اصفهان در بعضی
اوقات مسکن میداشت و قضاة هرات از تزاد امامی اند، و خواجه فخر
الملک که از بقیه وزرا و صدور خراسان است مرتب امامی بوده است و
این قصیده را در مدح فخر الملک میفرماید

چون کبک شسته لب بشراب مروقی
کمکی از آن بطور معنیر مطوقی

در بزم خوبتر ز تذرو ملوّنی
و اندر مصاف چیزتر از باز از رقی

بر آفتاب طنز کنی و مسلمی
بر مشتری و ماه بخندی و بر حنی

گر ماه در لباس کبود منقطع است
تو شاه در لباس نسج مغربی

درجات مزارع آن کمیل الْحُرث اشجار آن کشته میارکه زیتونه لا شرقیه
و لا غربیه موصوفست باصلها ثابت و فرعها في السماء نبات آن انبت
سبع سنابل في كل سنبلا مائة حبة هر يك از حساب سنابل آن کانها
کوکت دری شرب آن از بحر و کاسا دهانه مدخل آن اذخلوها سلام
آمین بمساحت عرضها کعرض آسموات و الأرض و این باگرا چهار
حدست حد اویل بسراستان عقل حد دویم بجهه خیال حد سیوم بشارع
فکر حد چهارم بکوجه وهم رهی درست و شرعی بعد از آن راهن ملهوف
باغ معروفرا از مرتهن مذکور باجارت گرفت تا بوقت استناع ندای یا
ایهتا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَةُ إِرْجَعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَةً بِحُكْمِ لَهُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ
۱ هر سال به پنجاه عقد گهر سلک نظم که هر عقد آن این من الشِّعْرِ لِحَكْمَةٍ
معدن عقود هین باغ محدود عبارت از هر عقدی قصیده متین غرما که اگر
برکوه خوانند لرایته خاشیعاً متصدعاً من خشیه الله و مستاجر ملتزم و
متکفل شد که مآل اجارت را بی اهال و امهال جواب گوید بشهادت و
کنی بالله شهیداً،

۱۵ (۱۰) ذکر امام الشعرا مولانا امامی هروی عليه الرحمه،

از جمله فضلای خراسان است و با وجود علم و فضل شاعری ب نظر
بوده است و با شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی و خواجه مجدد الدین همکر
فارسی معاصرست، صاحب نزهه القلوب گوید که روزی خواجه شمس
الدین محمد صاحب دیوان و ملک معین الدین پروانه که در عهد ایاقا
۲ خان حاکم هالک روم بود و مولانا نور الدین رصدی و ملک افتخار الدین
کرمانی که از تزاد ملک زوزن است هر چهار فاضل باتفاق قطعه بحضور
خواجه مجدد الدین همکر فارسی فرستادند و ازو استفسار کردند، پروانه
گفت

۲۴ ز شیخ فارس مجد ملت و دین * سؤالی میکند پروانه روم

آن کس که نور ناصیه آفتاب دید
 دانم که طبع او نکند هیچ یاد فی
 ای چرخ رفعت که چو کیوان سپرده
 از پای قدر فرق مه و نارک جدی
 پیش کنست چگونه ستام محیطرا
 کس گفت پیش چشمہ کوثر حدیث می
 از خاک درگه تو که آکسیر دولتست
 پیرایه ایست مردمک دیده فی
 نا لازم حیات بود اعتدال طبع
 سادا رسیده صیت جلال تو حی بجی

مولانا شمس الدین روزی مفلس بود، از خدمت وزیر صدر الدین نظام
 الملک یک هزار دینار قرض خواست و نسک مرهون بدین منوال انشاء
 کرده بخدمت وزیر فرستاد و آن نسک ایست، قال الله سبحانه و تعالی
 و أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً، مقصود ازین حکم آن است که خداوندان نعم
 و ارباب علو هم از انعام عام و اکرام قام اهل الله دستگیری کرده اند
 و آنرا در ذمه فیض فضل الهی قرض شمرده، بنابر بر این مقدمه قرض
 داد خزانهدار عطا و سنای مخدوم اعظم سلطان افضل الوزراء في العالم
 اشرف اصحاب الوزارة الطف ارباب الامارة صدر الحق و الدين الخصوص
 بعنایة رب العالمین نظام الملک محمد اعز الله انصار دولته القاهرة و
 اعوان حضرته الزاهرا از نقره رائی من فضیه و اکواب بکاتب حروف نا
 مألف بین ملهوف شمس طبی داد و او بدین مبلغ مذکور مدیون
 گشت، هر چند عوض این مبلغ بحکم آیه کریه فلَهُ عَشْرًا مُثَلَّهًا بر کرم
 باری تعالی عز شانه است اما رهن کرد مفتر مذکور و مستقرض مسطور
 عوض این مال در مقرر له عز نصره و ابد عصره جمله باعی گجهنمه قطۇقها
 ۲۰ دالینه در شهرستان بلدة طيبة و رب غفور و در محکمه و الّذين اوثقنا العلم

ای دلبری که قرطه زنگار فامر گل
 از رشک چهره تو قباشد هزار پی
 از یک نظر که نزهت رخساره تو کرد
 لطف بهار تعییه شد در نهاد وی
 گل پاره حریر فرو رفته بیش نیست
 مگذار تا عذر تو نسبت کند بوسه
 از نرگس سیه دل جادو سؤال کن
 کین جور نا چه مدّت و این عشه نا بکی
 عدل خدایگان وزارت جهان گرفت
 زین بیش تیغ جور مکش چون زمانه هی
 فرختن صدر دولت و دین آنکه دست او
 بر هر شکست فاعده خاندان طی
 عادل نظام ملک محمد که رای او
 بر روی شهریار کواکب نهاد کی
 چون روزگار کار ساخت بدوسپرد
 منسون شد مأثر دستور ملک ری
 تقدیر بی اشارت رای رفیع او
 در حیّز وجود نیاورد هیچ شف
 آن دم که زاد ذات مبارک لقای او
 اقبال گفت آنبلک اللہ یا صبی
 طبعش باز گفت که سیم و درم مخواه
 کین یک سیه دل آمد و آن یک سفید پی
 جائی که نعل ابرش خوش گام او رسد
 گردون چگونه میل کند سوی تاج کی

گنگی که بزر کار تو روزی سره گردد
آری همه امید من اینست ولی کو

بستم در آندیشه که چیزی نکشاید
زین خانه شش گوشه و زین پرده نه تو

۰ چون صدر الشریعة این ایات مطالعه کرد بر ذهن مستقیم و دققت طبع
و سخنورئ مولانا شمس الدین آفرین کرد و مددی قاضی شمس الدین در
حلقه درس صدر الشریعة بطلب علم مشغول بود و در علم و ادب کامل
روزگار خود شد، اماً امام الہیام سلطان العلماء صدر الشریعة از آکابر و
صنادید علماء و فضلای روزگارست و از آکابر بخاراست، با وجود فصل
۱ و کمال در شاعری بی نظیر و در لطائف و ظرافت یگانه بوده و نتصانیف
او در بسیط زمین منتشر شک و این قطعه اوراست

یکی و بیش و سی وز بیست نیمی * و گرددست دهد فرسنگی چند
پس آنگه دست من و دامن دوست * گاه از بند و عفو از خداوند
و بعد از انصراف از بخارا بطرف خراسان مولانا شمس الدین بندیمی
۱۵ مجلس وزیر باستحقاق نظام الملک که بوقت سلطان جلال الدین وزیر
خراسان بود ممکن شد و در مدح وزیر قصاید غرّا دارد و از آن
جمله است این فصیح

خیز ای گرفته روی گل از عرض تو خوی
نا باغ عمر ناره کیم از نسم م
پر خنده دار صعدمر از می لب طرب
نا کی دم زمانه خوری چون دهان نی
دامن کثنا بخدمت سلطان گل خرام
نا سرو در هوای تو بند میان چو نی
بلیل نگر که در طلب باغ عارضت
فرسوده کرد عرصه آفاق زیر بی

بر خیز که بر خاست پیاله بیکی پای
بشبیث که نشستست صراحی بدوزانو
هی نوش از آن پیش که معشوقه شب را
با صبح بگیرند و بزند دو گیسو
در شیشه مینا هی رنگی خور و پندار
سنگ تو درین شبشه گردنده مینو
ای آهوی رعنای ترا صید دل من
وی زلف پریشان تو چون نافه آهو
از حسرت شنالو سخ لب لعلت
نیلی رخ سرخ ز طبلچه است چو آلو^{۱۰}

مولانا شمس الدین از مجلس بر خاست و فی الحال بطریقه بدینه این
قصیده را جواب گفت و بحضور مولانا صدر الشريعة آورد و بگذرانید
و بعضی از آن قصیده اینست

از روی تو چون کرد صبا طرہ بیکسو
فریاد بر آورد شب غالیه گیسو^{۱۵}
از زلف سیاه تو مگر شد گری باز
کر مشک بر آورد فلك تعییه هر سو
از شرم خط غالیه تاثیر تو ماندست
در وادی غم با جگر سوخته آهو
خواهی که صدف دید گهریار ندارد^{۲۰}
هنگام سخن عرض مکن رشته لولو
ای زلف شب انگذ و رخ روز نمایت
چون عنبر و کافور هم ساخته هر دو
آخر دل رنجور مرا چند بر آری
زنجبیر کشان نا بسر طاق دو ابرو^{۲۵}

و جبال ملاحده افتاده بود، بخدمت خان شتافت و چند سال ملازم بود و خان را در حق او اعتقادی عظیم دست داد و خواجه نصیر در مراغه رصد بست و زیج البخانی استخراج نمود با تفاق مؤید الدین العریضی و نجم الدین دیبران و غیرها او استئصال آل عیّاس و خلفای بغداد نمود و هنگام قتل و غارت بغداد و هلاک مستعصم بالله که آخر خلافت شهری عظیم دارد و در تواریخ مذکور و بین الناس مشهور است و وفات هلاکو خان در شهور سنه ثلث و سیّین و ستمائه بود،

(۹) ذکر مختصر النضلاء مولانا شمس الدین طبیسی رحمة الله عليه،

از صنادید علماء و فضلای خراسان بوده است هر چند قاضی زاده و قاضی طبیس بود اما در دار السلطنه هرات مسکن داشته، با وجود فضل و کمال در شاعری مرتبه علی دارد و مرد خوش خلق و خوش منظر بوده و سلطان سعید بایستغیر انار الله برها نه فرموده بود که دیوان مولانا شمس الدین طبیس را مولانا شمس الدین خطاط کتابت نماید که این شمس الدین مشهورست بین الکتاب بشمس بایستغیری، بارها میگفتته که این نوع شعر و این نوع خط که عطاست در حق این دو شمس از نوادرست و قاضی شمس الدین معاصر سلطان النضلاء صدر الشريعة بوده است و صدر الشريعة از آکابر فضلاست و با یکدیگر صحبت داشته اند، گویند که قاضی شمس الدین آوازه فضل و کمال صدر الشريعة بشنوش و عربیت بخرا کرد، روزی که بدیدن صدر الشريعة رفت در آن شب صدر الشريعة قصیده گفته بود و بعد از آنکه طلب را درس گفت این قصیده را میخواند و در غث و سین آن فضلا سخن میگفتند، و این است بعضی از آن قصیده

قصیده

بر خیز که صُبیح است و شرائست و من و تو
آیاز خروس سحرے خاست ز هر سو

اگر ز جودش دریا شکایت دارد
باب دیده ییا گو با بر نیسان گوی
اگر ترقع و تمکن او چنین باشد
برون برد بخلال از جهان امکان گوی
زمانه خاک درش را که سرمه شرف است
اگر بجهان بفروشد هنوز ارزان گوی
کسی که تابع فرمان او نشد او را
اسیر حادثه دان و ذلیل حرمان گوی
خرد پناها چون خلق مصطفا داری
بمدح خوبیش رهی را عدیل حسان گوی
چین لطیف سخن در جهان کرا باشد
برای من نه ز هر رضای یزدان گوی
نظر بحال دعا گو پیشمن رغبت کن
حدیث خلعت بنده بگوش احسان گوی
بقای جاه تو بادا و هر که دین دارد
دعای جان تو گو همچو بنده از جان گوی

اما در روزگار دولت منکو قاآن هلاکو خان پادشاهی ایران زمین موسوم
شد و در بارس بیل سنه نسخ و اربعین و ستمائی بعد از جانق و
قرولیاتی بزرگ با نود هزار لشکری متوجه ایران گشت و او پسر تولی
خان بن چنگیز خان است بغایت قاهر و دولتمند و صاحب رای بوده
تمامت ایران زمین بروزگار او مستقر شد و تلافی خرابیها که در روزگار
فترات واقع شده بود بنمود و بدعتهارا بر انداخت و قانون مالک بر
وجهی ظاهر ساخت که مزیدی بر آن متصور نباشد و قصد دیار و قلاع
ملاده کرد و حصون و بلاد ایشان را مستقر ساخت و حکیم فاضل خواجه
نصیر الحق و الدین و الدین محمد ابی جعفر الطویی در آن حین ببلاد

بگفتمش که سر زلف تو ربوده دلم
 بخند گفت که ای مرد اک پریشان گوی
 جواب دادم و گفتم که ای نگار طریف
 آگرچه جان جهانی سخن بسامان گوی
 من آن کسم که کسی با من این سخن گوید
 که بردهام سخن از همه خراسان گوی
 ز شاعران مم امروز در بسیط زمین
 که بردهام بفصاحت ز جمله اقران گوی
 خیال پرور و ایهار گوی و دور اندیش
 لطیفه ساز و صناعت نمای و آسان گوی
 چنین که برگل رویت همی سرابانم
 مرا مگو که شاعر هزار دستان گوی
 کسی که دی بر قاضی بفضل دعوی کرد
 بکجا شدست بیا گو بنظم برهان گوی
 اگر نکرد ز دعوی رجوع گو پیش آی
 شای صدر صدور جهان از بسان گوی
 ستوده عز دول آنکه در جهان کمال
 ببرد ذات شریفیش ز نوع انسان گوی
 جهان معدالت وجود طاهر آن کر فضل
 به صوحان هنر ه برد پایان گوی
 ز کابیات برون برد گوی رفعت ازان
 که هست منطقه چوگان او و کیوان گوی
 فلک سخّر تدبیر حکم اوست چنان
 که در نصرف چوگان بود بفرمان گوی

۱۰

۱۱

۱۲

۱۳

۱۴

اولاد چنگیز خان وزیر ملک خراسان بوده است و در شهر طوس مسکن داشته و بروزگار هلاکو خان بسعی امیر ارغون آقا از وزارت عزل شد و مبلغی مصادره داد و خواجه وجیه الدین زنگی وزیر باستقلال بوده و پسر خواجه عزّ الدین طاهرست و سعید بسیار نازک سخن است و پور بهای شاگرد سعیدست و در مدح خواجه عزّ الدین طاهر این قصیده سعید گوید،
قصیده

بپرد روی نگارم ز ماه تابان گوی
دل ربود سر زلف او چو چوگان گوی
بنی که گوی زندان او بسیار لب
ز لعل آب بپرد و ز آب حیوان گوی
اگر سراسر میدان سپهبان باشد
بدلبری بر ساید ز پیش ایشان گوی
بیسا نسیم صبا پیش آن نگارین شو .

حدیث درد دلمرا بگوش درمان گوی
گرت هواست که گل پیش تو فرو ریزد

به پیش او سخن از حسن روی جانان گوی

ورت رضاست که سرو سهی ز جا برود

حکایت قد رعای آن گلستان گوی

همان زمان که من این با صبا هی گفتم

در آمد از درم آن عیب جوی بہتان گوی

چو دیدمش بخشم زلف همچو چوگانی

فتاد در قدم او سرمه چو غلطان گوی

س بگنیمش که مرا بوسه نخواهی داد

بخشم گفت که ای خیره دین پنهان گوی

۱۰

۱۱

۱۲

۱۳

بشنو حدیث من که بسی قصهای راز
 از عاجزان بیارگه پادشا رسد
 ترسم خجل شوی چو صدای جنای تو
 از ما بسید آجلِ مجتبیا رسد
 فرخنه فخر دولت و دین زید بن حسن ۹
 کر لفظ او بگوش امل مرحبا رسد
 دامن ز زنگ سنبل و گل در کشد صبا
 گر بوی خلف او بهشام صبا رسد
 سر در نشیب خدمتش آرد سوی زمین
 هر روز کافتاب بواسطه سما رسد ۱۰
 ای آنکه چشم النجم روش شود ببور
 از خاکپایت از بغلک تونیا رسد
 در نوبتی که اهل کرم چون تؤی بود
 پیدا بود که هیت ما تا کجا رسد
 چندانکه مدح خوانده ببلل تهنیت ۱۱
 چون گل بتاج و تخت و کلاه و قبا رسد
 پاینک باش تاز گل و ببلل و طرب
 دام بگوش و چشم تو برگ و نوا رسد
 دیوان رفیع و ائیر الدین اومانی در عراق عجم بسیار محترم و عزیز است
 ۲۰ شعر این هر دو شاعر شهرتی عظیم دارد اما در خراسان و ما وراء النهر
 متروک است،

(۸) ذکر فاضل معنوی سعید هروی رحمة الله عليه،

زیبا سخن و لطیف طبع بوده از اقران فاضل شیخ الدین طبی بوده است
 ۲۴ و مداح خواجه عزیز الدین ظاهر فریومدی است که در زمان سلطنت

قصیده رفع راست در مدح سید اجل فخر الدین زید بن الحسن الحسینی
که از آکابر سادات ری است و احتشام و اموال و ضیاع او در ملک
ری بی نهایت بوده، لله در قائله،

جانان حدیث عشق بگوشت بجا رسد
هرگز بود که دولت وصلت به رسد
تا من کیم که صافی وصلت طبع کنم
اینم نه بس که ڈردئ هجرت مرا رسید
خاک رهت بدین رسید نی چه جای آن
هرگز چیز سزا بن نا سزا رسید
الحق رسید آنچه رسید از هوا بن
آری ببردم آنچه رسید از هوا رسید
پشم دو تا شد از غم و هم نیست روی آنک
دستم بکی بدان سر زلف دونا رسید
رویم چو کهربا شد و هر ساعت از جزع
چون شاخ بُسَدست که بر کهربا رسید
جانم چو شیع در شب هجرت بلب رسید
چون نیست روز وصل تو بگذار تا رسید
گر صد هزار پاره کنند این دل مرا
هر پاره را ز عشق تو سوز جدا رسید
ییگانه ار هزار بود آشنا بکی
تیرت باقیاق بدان آشنا رسید
ملکیست محنت تو و خلقویست منظر
این کار دولتست کون تا کرا رسید
دست از جنا بدار و بیندیش از آنکه زود
درد دل و جفای من اندر وفا رسید

۰

۱۰

۱۵

۲۰

-

۲۰

طغول آن کر هفت سلطان دارد او * تاج و نخت و افسر و انگشتی
 مطرب و طبیخ و نعل و کابتش * زهره و خورشید و ماه و مشتری
 باد و خاک و آب و آتش بر درش * حاجب و دربان و پیک و لشکری
 در پنهان عدل او با هر براز * شیروآهو گرگ و میش و کبک و باز
 در کف خدام و غلماش بهم * نیزه و شمشیر و ژوپین و قلم
 باد فرماش آسماش تا زند * بارگاه و کدلات کوس و علم
 بر سر خوانش برای میهان * گاو و ماهی اشتر و اسپ و غنیم
 بحر و کان کرده نشار حضرتش * لوله و فیروزه و زر و درم
 مطریان در بزمگاه او بکف * بربط و چنگ و ربایب و نای و دف
 اکرده در بستان عیش او وطن * گلبن و شمشاد و سرو و نارون
 صید باز و یوز چرغ او شد * گرگ و سیمیرغ و فیل و کرکدن
 بر تن بد خواه او چیره شد * خارپشت و لکالک و زاغ و زغن
 رودها در بوستان ساخته * بلبل و قمری و کبک و فاخته
 باد در باغ مرادش جلوه گر * عدلیب و طوطی و طاووس نر
 اکرده از نعل سمندش خسروان * گوشوار و یاره و طوق و کمر
 پاره پاره بر تن بد خواه او * جوشن و خود و فرا آگند و سپر
 کارگر بر پیکر خصمان او * گرز و خشت و ناخ و تیر و نبر
 بارور در صد هزارش شهر و ده * شبیب و نارنج و نرخ و نار و به

(۷) ذکر سخنان ثانی رفیع الدین لبّانی، رحمة الله عليه،

۱ وی از افران خواجه جمال الدین شهید عبد الرزاق است و لبّان از
 قرای اصفهان است بدر دروازه و موضعی نزه و جای دلکشای است و
 رفیع از آنهاست، شاعری خوش گوی بوده و در آوان جوانی از جهان
 فانی بریاض جاودانی تحويل نمود و اثیر الدین اومانی اوصاف سخنورئ رفیع
 ۲ لبّان سیار بنظم در آورده و رفیع معاصر سعید هروی است و ابن

غیربست، چفتای بغايت متهوّر و بـ باك بود قاآن را گفت اگر اين شخص خبردار هست و اگر نیست بجهة تشدید ياسای کشتنی است و هرچند قاآن ازین قبيل سخنان میگفت که غریب باشد و قول مارا نشینیک چفتای قبول نمیکرد، قاآن بعد از قیل و قال فرمود که امروز بیگاه شداست فردا یرغو پرسیم و این مردرا بعتبرت بر سر بازار سیاست فرمایم و آن شب آن مسلمان را طلب کرد و گفت تو مگر ياسای مارا ندانسته که چنین گستاخی میکنی و آن بیچاره زاری میکرد که ندانستم و بیگناه، قاآن فرمود تا يك همیان زر بد و دادند و گفت برو و زررا در هان جوی آب انداز و فردا که یرغو پرسند بگو که زر در آب پنهان کرده بودم و من غریب و قولی نشوده‌ام، آن مرد همچنان کرد و خلاص شد شبانگاه آن همیان زررا بحضور قاآن آورد قاآن گفت تو و اولاد تو درین چند روز در تفرقه و قید مشوش بوده‌اید و از کسب معاش بازماند اید، برو و این زررا بعشرت و عیش بخور و بر من دعای خیر بگو، سیرت نیکو بیگانگان را چنین محترم میسازد اگر آشنايان را مساعدت نماید نور علی نور باشد، ورفع لباني و اثير الدین اوماني و شرف الدین شفروه از اقران کمال الدین اسمعیل اند، رحمة الله عليهم،

(۶) ذکر شرف الدین شفروه اصفهانی نور الله تعالى مرقد

مرد صاحب فضل و ذو فنون بود، در اصفهان در روزگار دولت اتابک شیرگر اورا ملک الشعرا می نوشته اند، همواره با شعرای اطراف در ۲۰ شعر و شاعری بخت کردی و جمال الدین محمد عبد الرزاق پدر کمال الدین اسمعیل اورا اهاجی گفته، مرد نیز زبان و حاضر جواب بوده است و مخیر الدین بیلقان را شجوهای رکیک گفته است و در مدح سلطان طغل بن ارسلان این قصیده میگوید،

۲۴ پیش سلطانند در فرمان بربی * آدی و وحشی و دیو و پری

عقوبیت و شکجه هلاک شد و در وقت مردن بخون خود این رباعی
شیربر کرد،

دل خون شد و شرط جانگدازی اینست
در حضرت او کمیته بازمه اینست
با این همه هم هیچ نی بارم گفت
شاید که مگر بندۀ نوازی اینست

قد وقوع شهادته فی ثانی جمادی الاوّل سنہ خمس و شیش و ستمائه، اماً
اوکنای قان بعد از چنگز خان با سحقاًق بر تخت خانی جلوس کرد و
برادران مهر و اعام اورا تقویض میفرمودند و او از روی تواضع از
سلطنت استعفا میخواست تا بعد از قورلئای بزرگ تولی خان بازوی او
گرفته بر تخت نشاند و در سیرت و حسن اخلاق قان اصحاب تواریخ را
اطنابی و تأکیدیست که در حیز وصف نمیگذجد، هر چند از دین بیکانه
بود اماً بطريق مرؤٹ آشناست، صاحب طبقات ناصري می آورد که
نوبتی اوکنای قان باردو بازار میگذشت، چشم او بر عناب افتاد و
ارزوی کرده، جُهره را فرمود که یک بدرا زربیر و ازین عناب بخر،
وزرا گفتند چندین عتاب که این بقال دارد دو دینار بهای آن را کافی
باشد، قان فرمود که هچین است اماً این فقیر سالم است که نشسته است
بامید سودائی چنین و هچو من خربداری هرگز بدست او نیفتد و نخواهد
افتاد و آن بدرا زر بفرمود تا در بهای یک من عتاب نسلیم بقال نمودند،
صاحب تاریخ جهانکشای گوید که در یاسای مغل حکم بود که هر کس
بروز در آب رود و غسل کند کشتنی باشد چه آنرا بقال بد گرفته‌اند،
نوبتی قان میگذشت چغتای با او همراه بود، مسلمانی را دیدند که در
آب رفته غسل میکرد و چغتای قان را گفت که این شخص خلاف یاسای
ما کرده این را می‌باید کشتن و تو درین امور اهال میکنی و مردم دلیر
میشوند، قان گفت مگر این شخص از قول و یاسای ما خبر ندارد و

فضل و دین نزد کسی باشد کو از سر صدق
تابع امر خداوند جهان بان گردد
جان ازین منزل غولان بسلامت نبرد
جز کسی کز سر تحقیق مسلمان گردد
جاودان رَسْمِم اگر حب رسول و اصحاب
بر سر نامه گفتارم عنوان گردد

و دیوان کمال الدین اسماعیل نزد فضلا قدری دارد و کمال او از وصف
مستغنى است و شهرت او در آفاق منتشر، حکایت کنند که او را اسباب
دنیاوی و استعداد کلی فراهم آمده بود و هواره فرو ماندگان را از اموال
۱۰ خود بطريق معامله دستگیری کردی و بعضی مردم اصفهان بدو بد
معاملگی کردند و متکر شدند و از آن مردم ستوه آمده و رنجید درین باب
بخدمت مردم اصفهان میگوید

ای خداوند هفت سیاره * ڪافری را فرست خونخواره
تا در دشت را چو دشت کند * جوی خون راند او ز جوباره
۱۵ عدد مردمان بیفزايد * هر یکی را کند بصد پاره

جوباره یکی از محلات اصفهان است و در دشت نیز یکی دیگر، و عقریب
لشکر اوکنای قالان در رسید و قتل عام در اصفهان واقع شد و کمال
الدین اسماعیل نیز در آن غوغای شهید شد و سبب کشتن او آن بود که
چون لشکر مغل بر سید کمال در خرقه صوفیه و فقرا در آمد بود و در
۲۰ بیرون شهر زاویه اختیار کرد، آن مردم او را نرجشانیدند و احترام میخوردند
و اهل شهر و محلات رخوت و اموال خود را در زاویه او پنهان کردند
و آن جمله در چاهی بود در میان سرای او، یک نوبت مغل بچه کلان
کرهُه در دست بزاویه او در آمد و سنگی بر مرغکی انداشت، زهگیر او
از دست بیقتاد و غلطان بپیاه افتاد، بطلب زهگیر سر چاه بکشادند و
۲۵ آن اموال را بیافتند و کمال را مطالبه اموال دیگر میکردند تا بخاید تا در

دل برین گبند گردند مه کاین دولاب
 آسیائیست که بر خون عزیزان گردد
 حرص نست این که همه چیز ترا نایاب است
 آزم کن تو که نیخ هم ارزان گردد
 کار دنیا که تو دشوار گرفتی بر خود
 گر تو بر خویشت آسان که آسان گردد
 هر زمان از پی خائیدن عرض دگری
 راست چون اوه زبانت همه دندان گردد
 از پی مشغل دنیا سر هر مه خواهی
 که ترا عمر کرو سیم فراوات گردد
 آدی از ره صورت متساوی صفت اند
 متفاوت همه از طاعت و عصیان گردد
 پاره سیم شود حلقهٔ فرج است
 پاره دیگر از آن مهر سلیمان گردد
 خود گرفتم که پس از سعی و تکاپوی دراز
 کار از آن سان که دلت خواست بسامان گردد
 پچهٔ این ازین عالم ناپا بر جای
 که بیک دم زدنش کار دگر سان گردد
 صبح پیری ز همه سوی سرت تیغ بزد
 انجم اشک تو وقت است که ریزان گردد
 گر تو در کارگو صنع بمنظاره شویه
 از عجائب دهن فکر تو خندان گردد
 در قیامت نرسد شعر بفریاد کسی
 ور سراسر سخت حکمت یونان گردد

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دل که بر گردید رخ خوب تو گردد ناچار
 که پهربادی چون زلف پریشان گردد
 هر سیه دل که شد از جام هم مسست غرور
 فتنه انگیزتر از غرمه خوان گردد
 چون خط خوبان هر روز سیه روی ترسست
 هر که پیرامن زلف و لب ایشان گردد
 ای دل از حیره تن رخت خرد بیرون نه
 تا دلت منظره رحمت رحمات گردد
 مهبط نور الهی نشود خانه دیو
 بنگه لولی که منزل سلطان گردد
 عقل را بند شیطان مکن ایرانه روایت
 که ملک هیمه کش مطیع شیطان گردد
 خوبشتن را همه در عشق گدار از سر سوز
 تا بینی که چو شمعت همه تن جان گردد
 بت شکن هچو براهم شو ار میخواهی
 که ترا آتش سوزنده گلستان گردد
 چون سلیمان همه بر پشت صبا بندی زین
 گر ترا دیو هوای تو بفرمان گردد
 اهل و نا اهل ره‌آن چو ره قدس روی
 تا رفیق دل تو موسئ عمران گردد
 مال دنیا که برو تکیه زدستی چو عصا
 اگر از دست نیندازے ثعبان گردد
 کامر دل میطلبی بندۀ ناکامی باش
 تا همان درد ترا مایه درمان گردد

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دو پسر بوده است معین الدین عبد الکرم و کمال الدین اسماعیل، معین الدن بس دانشمند و فاضل و کمال الدین نیز اهل فضل و دانشمند است و خاندان ایشان در اصفهان بس محترم بوده است و آکابر صاعدیه بتربیت کمال الدین اسماعیل مشغول شدند و اورا در مدارج آن خاندان ه قصاید غرّاست چنانکه میگوید در مدح آن فرقه،
بیت

رکن دین صاعد مسعود که در نوبت او
جای نشویش خم موی بسان بخاست

و این قصیص که در هر بیت لفظ مو لازم داشته متنع الجواب است چه
بسیار نازکی و معانی بدیع در آن مندرج است، هذا مطلع القصيدة،
ای که از هر سر موی تو دلی اندر داست
یک سر موی ترا هر دو جهان نیم بهاست

خواجه سلمان و بعضی فضلا جواب این قصیص گفته‌اند اماً آکابر و شعراء
کمال الدین اسماعیل را خلاق المعنی میگویند چه در سخن او معانی دقیقه
مضمرست که بعد از چند نوبت که مطالعه رود ظاهر میشود و ازین هر
دو بیت شبهه از طبع سلیم و ذهن مستقیم او معلوم نوان کرد،

بچالک پای تو کاپ حیات ازو پیکد
اگر مُسَوَّدَه شعر من بیفساریه
سزد که خواری و حرمان کشد معانی من
بلی کشد غریبان هر آئینه خواری

۲ و این قصیص در مواضع و معارف کمال الدین اسماعیل راست،
قصیص وقت آن است دل را که بسامان گردد
کار در یابد و از کرده پشیمان گردد
عشق بازی و هوس نوبت خود داشت کنون
وقت آن است که دل بر سر ایمان گردد

مشغول شدند تا بحدی که ویرانها و حیاض بغدادرا احتیاط کردند،
ناگاه نماز شای شیخ بخانقه آمد، اصحاب شادمان شدند و من از حقیقت
غیبت شیخ سؤال کردم، فرمودند که سلطان جلال الدین از سلطنت
خود را معزول کرده در حله درویشان در آمک بود و سالها بعبادت و
سلوک مشغول بوده بدرجۀ رجال الغیب رسیک بود، درین روزها در
قریه صرصار از اعمال بغداد بحرفه پسنه دوزی مشغول بوده و بحوار رحمت
حق پیوسته بود، مرا از عالم غیب خبردار کردند، رفم و بتکنین و
تجهیز او درین دو سه روز مشغول بودم، شیخ علاء الدوله گوید که من
و اصحاب تعجب کردم و این آیت برخواندم که *لَيَمْنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ*
الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ، هر آئینه هر کس که عروس ملک فانی را مطلعه ثلاثة سازد
حق تعالی مقام ابرار و اقطاب و اوتاد بد و ارزانی دارد،

چیست دنیا و خلق و استظهار * خاکدانی پر از سگ و مردار
بهر یک خانه این همه فریاد * بهر یک خاک توده این همه باد
سلطان جلال الدین تا مردار دنیا یوردار خواران مغل باز نگداشت
از غوغای سکان مغل خلاص نیافت و تا پیش از مرگ اضطراری
بموت اختیاری نرسید راحتی از خواب و خور نیافت و از عهدی که
او سلطنت باز گذاشت تا بتاریخ آنکه از دنیا رحلت کرد قریب پنجاه
سال باشد که از شکنجه صورت و کین اندوزی براحت و نعیم پیشه دوزی
افتاد،

۲۰ بیر ای دوست پیش از مرگ اگر تو زندگی خواهی
که ادریس از چین مردن بهشتی گشت پیش از ما

(٥) ذکر خلاق المعانی کمال الدین اسماعیل بن جمال الدین محمد

عبد الرزاق اصفهانی رحمة الله عليه،

٢٤ خلف الصدق و سلف الکرم بوده و خواجه جمال الدین عبد الرزاق را

خود در آورد و لشکر مغل قصد او کردند، ملک اشرف بارها میگفت که لشکر مغل میرسد سلطان بسخن او التفات نمیکرد که این سخن از برای آن میگوید که من از ملک او بیرون روم تا شی لشکر مغل بدر شهر رسیدند و سلطان با دختر ملک خفته بود، سلطان را بیدار کردند. که لشکر مغل رسید، سلطان دختر ملک را گفت که پدرت حقیقت گفته بود و ما سخن اورا غرض تصوّر میکردیم، آکنون فکر تو چیست درین حال با من موافقت و مراجعت میتوانی کرد، دختر گفت بله، سلطان را چندان مجمال نشد که تا آب گرم کند، مظهره آب خنک بر سر ریخت و دختر را سوار ساخت و هر دو در نیم شب بگریختند و بعضی میگویند که ۱. سلطان تنها فرار کرد، النصیه سلطان عروس حملکت را سه طلاق بر گوشش چادر بست و چند گاه در صحراها و بیابانها میگردید و خانه کار سلطان نزد مؤرخان معلوم نشد، بعضی گفته اند که در لباس و اسپ او طبع کردند و اورا هلاک ساختند و بعضی گویند که از سلطنت و اشغال دنیاوی دل سرد شد و در لباس فقرا و صوفیه در آمد و متواری شد و در روم و ۱۵ شام زندگانی میکرد و کسی اورا نی شناخت، باری تا مدت ده سال آوازه او هر چند گاه میرسید که سلطان از جائی پیدا شد و مردم شهرها طبل بشارت میزدند و بر شنگان مغل خروج میکردند و آن صورت اصلی نداشت و بسیار بندگان خدای ازینجهت بدست لشکر مغل شهید شدند و آوازه سلطان چون آوازه عنقا و وجود او چون وجود کیما بود، نقل ۲. کنند این حکایت از شیخ عارف رکن الدین علاء الدّوله سمنانی قدس الله سره که فرموده اند که من یک روز در بغداد در خدمت شیخ خود نور الدین عبد الرحمن اسفراینی رحمة الله عليه نشسته بودم، ایشان از مجلس بر خاستند و بیرون رفتند و مریدان و اصحاب را بازگردانیدند و تا مدت سه شبانه روز بجانقه نیامدند، مریدان مضطرب شدند که ۳۰ شیخ را چه حال افتاد، مبادا که دشمنی قصد شیخ کرد، ب شخص و طلب

داد که مرا مطلوب هیین بود که تو محکوم من شوی آکون بسلامت برو
 و خان از کنار آب مراجعت کرد و از افراد لشکر سلطان جلال الدین
 قریب هفتاد مرد به صورت که بود خودرا بسلطان رسانیدند و کاروان
 افغانی را که از کبر و سواد بطرف ملتان میرفند در نواحی هاور غارت
 کردند و قوت و سلاح یافتدند و از مردم افغان چهار صد مرد جنگی با
 سلطان ملحق شدند و در آن حین هزاره لاقپن که امیر خسرو دهلوی
 از آن مردم است از آجخیز بلخ از لشکر مغل رمیث بودند، هشتصد مرد
 دیگر بر سلطان جمع شدند و قلعه کرگش بال را فتح کردند و پادشاه ملتان
 با سلطان صلح کرد و علام الدین کیقباد که پادشاهزاده اصلی هند بود
 ۱۰ دختر بسلطان داد و سلطان را در دیار هند سه سال و هفت ماه سلطنت
 باستقلال دست داد و چون خبر مراجعت جنگیز خان بطرف دشت
 قبچاق بشنود سلطان جلال الدین از دیار هند بدیار کیچ و مکران بکرمان
 آمد و براق حاجب که از امراء پدرش بود و حاکم کرمان سلطان را نزل
 ۱۰ مال سیار داد اما از قلعه یرون نیامد، سلطان از کرمان بفارس
 آمد و اتابک سعد بن زنگی اورا پذیره شد و مال داد، سلطان باصفهان
 آمد و عراق و آذریجان را مسیر ساخت و در دیار خراسان و عراق
 مردم از آمدن سلطان شادیها کردند و شحذگان مغل را میکشند و می
 آویختند و می سوختند و سلطان بعد و داد چند سال در ایران زمین
 حکومت کرد و غیاث الدین برادر او یکی از خاصان اورا در مجلس
 ۲۰ شراب بگشت و ازین وهم بگریخت و چند نوبت با سلطان جلال الدین
 عصیان ظاهر کرد تا آخر حال بدست براق حاجب که سلاطین کرمان
 از نسل او بوده اند کشته شد و مملکت یانفراد بید تصرف سلطان جلال
 الدین افتاد تا وقتی که ایه و سنتهای بهادر با می هزار مغل باز بایران
 آمدند و سلطان باز باصفهان از لشکر مغل منهزم شد و بازدربایجان رفت
 ۳۰ و آنجا نیز استقامت نیافت و بدلیس افداد و دختر ملک اشرف را به کاخ

بقصر جسم در آرند باز هودج روح
 سواد فالب بار دگر شود مسکون
 پس آنگهی ز شواب و عقاب حکم کند
 بحسب کرده خود هر کسی شود مرهون
 یکی بحکم ازل مالک نعیم آید
 یکی بسبق قضا هالک عذاب الهون
 هر آنکه معتقد او نه این بود جاهل
 و گر حکیم ارسطالس است و افلاطون

اما سلطان جلال الدین خوارزمشاه پادشاهی بود مردانه و شجاع و نیکو
 ۱۰ صورت و تمام قد، در فرصتی که پدرش سلطان محمد خوارزمشاه از لشکر
 مغل منهزم شد بود او بطرف کابل روان شد و جنگیز خان ایلغار لشکر
 در عقب او روانه ساخت و سلطان جلال الدین در نواحی پنجبر که از
 اعمال کابل است لشکر مغل را بشکست و جنگیز خان را ضرورت شد از
 عقب سلطان جلال الدین رفتن بنفس خود، از حدود پایرغ و فرشی
 ۱۵ حیجون را عبور کرد و برآیان بغزین رفت و در کار آب سند هر
 دو لشکر بهم سیاهی نمودند، جلال الدین را قوت مقاومت نبود، لشکر او
 پریشان شد و خان در کار آب فرود آمد و جلال الدین اسپ در آب
 سند راند و فی الحال از آب عبور کرد و نامر لشکر خان مشاهده
 میکردند، جلال الدین در آن طرف آب از اسپ فرود آمد و نیزه بر
 ۲۰ زمین زد و بنشست و دستار و لباس و اسلحه بر سر نیزه افگند و خشك
 میساخت، خان بر لب آب آمک بر مردانگی سلطان جلال الدین آفرین
 کرد و خان نعره زد که ای پادشاه زاده میشوم که قد و بالای زیبا داری
 بر خیز ناقد و بالای ترا نماشا کم، جلال الدین بر پا خاست، باز خان
 ۲۵ فرمود که ای ملک زاده بنشین که در صفت قد و بالا و منظر تو آنچه
 شنوده بودم صد چندان است، سلطان جلال الدین بنشست، خان آواز

چهار ماشته قابل سه طفل حدوث
سبک گریزند از رخنه عدم بیرون

نیوده مرکز غبرا سوی عدم حرکت
چو یافت قبه خضرا ز فور دور سکون
نه خاک تیره بهاند نه آسمان لطیف

نه روح قدس بهاند نه نجدی ملعون

بغض صور شود مطریب فنا موسوم
برقص و ضرب و بايقان کوهها ماذون

همه زوال پذیرند جز که ذات خدا
قدیم و قادر و حی و مدبر و بیچوف

چو خطبه لمن الملك در جهان خوانند

نظام ملک ازل با ابد شود مقرنون

ندا رسید سوی اجزاء مرگ فرسوده
که چند خواب گران گر خوردۀ افیون

برون جهند ز کتم عدم عظام ریمیم
که مانده بود بظهور عدم مسیعون

هی گراید هر جزو سوی مرکز خویش
که هیچ جزو نگدد ز جزو خویش افزون

عظام سوی عظام و عروق سوی عروق

جنون سوی جنون و عیون بسوی عیون

با فضائے مقادیر ملتیم گردد
به هیچ جزو بقصان کل خود مغون

چو در دمند بناقوس لشکر ارواح

چو خیل محل شود منتشر سوی هامون

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نه کله بند شام از حریر غالیه رنگ
 نه حله بند صبح از نسیع سفلاطون
 عدم بگرد ناگه عنان دهر شموس
 فنا در آرد در زیر ران خیال حرون
 فلك بسر برد ادوار شغل کون و فساد
 قمر بریزد ادوار غاد کمال عرجون
 مکونات همه داغ نیستی گیرند
 که کس نمایند ازین ضربت زوال مصون
 بقذف هر بر آید ز معده مغرب
 چنانکه گوئی این ما هی است و آن ذوالون
 باحتساب بیازار کون نارد قهر
 ز هر بد رد این کنه های نا موزون
 عدم براند سیلان بر جهان وجود
 چنانکه خرد کند موج هفت چرخ نگون
 نه صبح بند برس عمامه های قصب
 نه شام گرد بر سفت حله اکسون
 چهار مادر کون از قضا عقیم شوند
 بصلب هفت پدر تا سلاله گردد خون
 ز روی چرخ بریزد قراضه های میر
 ز زیر خاک بر افتاد ذخیره قارون
 ز هفت بحر چنان منقطع شود نم کاب
 گند تیم در قعر چشمہ همیون
 بدست امر شود طی صحایف ملکوت
 پای قهر شود پست قبه گردون

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دارم که با وجود سخن پدر که پاکیزه ترست و شاعرانه تر چگونه سخن پسر شهرت زیاده یافته، اماً این اعتقاد مکابره است چه سخن کمال بسیار نازک تر افتاده و سهل ممتنع است اماً بر سخن پادشاهان ایراد حد عوام نیست، کلام الملوك ملوک الکلام، و خواجه جمال الدین عبد الرزاق در روزگار دولت سلطان جلال الدین خوارزمشاھ ظهور یافته و مذاخ خاندان صاعدیه است و این ترجیح در نعت حضرت رسالت صلَّمَ او راست،

ای از بر سده شاه راهت * وی قُبَّه عرش تکیه گاهت
 ای طاق نهم رواق بالا * بشکسته ز گوشہ کلاهت
 هم عقل دوین در رکابت * هم شرع خربی در پناهت
 ای چرخ کبود ژنان دلی * در گردن پیر خانقاہت
 مه طاسک گردن سمندات * شب طرّه گیسوی سیاهت
 چرخ ارچه رفیع خاکپایت * عقل ارچه بزرگ طفل راهت
 جبریل مقیر آستانت * افلاک حرم بارگاهت
 خوردست قدر ز روی تعظیم * سوگند بروی هچبو ماہت
 ایزد که رفیق جان خِرد کرد * نام تو ردیف نام خود کرد

و این ترجیح را بغایت خوب گفته و خواجه سلمان جواب این ترجیح میگیرد در نعت و بس خوبست، و خواجه محمد عبد الرزاق راست این قصیده در حالت یوم القیام،

چو در نوردد فراش امر کن فیکون
 سرای پرده سیما ب رنگ آئینه گون ۲۰
 چو قلع گردد میع طناب دهر دورنگ
 چهار طاق عناصر شود شکسته ستون
 مخدّرات سماوی تقو ب اندازند
 بجای ماند این هفت قلعه مدهون

باشم، کوتول بقدر پوست گاوی زمین بدو بفروخت، چون بقلعه در
آمد تمام اهل قلعه را بفریفت و مرید خود ساخت و پوست گاو را دوال
دوال کرد و از یک طرف دروازه قلعه بگرد قلعه بگردانید و صباح کس
بامیر قلعه فرستاد که قلعه ملک من است و بن فروخته، در ملک من
ه میاش بیرون رو، چون اهل قلعه بتمام مرید حسن شد بودند حاکم قلعه را
مضطر شد چاره ندید و از قلعه بیرون آمد و حسن بدین حیله قلعه را
مسخر ساخت و بهای قلعه را برئیس ابو النصل نوشت و گفت من هنوز
یاری ندارم و تنهایم، اگر یاری میسر شود کارها پیش خواهم برد، و آن
ملعون داعیان باطراف و آکناف فرستاد تا خلقان را گمراه ی ساختند و
۱۰ مذهب زندقه و اباحت و الحادرا ظاهر ساخت و بیشتر اهل ایران و
توزان بیلای آن مخاذیل سالما گرفتار بودند و اگر ذکر حالات ایشان
زیاده ازین نموده شود بتوضیل ی انجامد و در روزگار هلاکو خان بالکل
قلاع و بقاع ملاحن فتح شد و سلطنت ایشان سپری گشت و خواجه
نصیر الدین طوسی علیه الرحمة درین باب گوید این قطعه
۱۵ سال عرب چو ششصد و پنجاه و چار بود

روز دوشنبه اول ذی قعده بامداد
خورشاه پادشاه سهاعیلیان ز تخت
بر خاست پیش تخت هلاکو بایستاد

(۴) ذکر ملک النضلاء جمال الدین محمد عبد الرزاق اصفهانی

رحمه الله عليه،

۲۰

از صنادید و اکابر و علمای اصفهان است، شاعری خوش گوی بوده جاه
و قبول تمام داشت و کمال الدین اسماعیل اصفهانی پسر اوست و سلطان
سعید الخ بیگ گورگان انار الله برهانه سخن جمال الدین عبد الرزاق را
۲۴ بر سخن فرزندش کمال الدین اسماعیل تفضیل ی نهد و بارها گفته عجب

شد، چُهره خواجه روز چهلم دفتر حسن را بدین طریق پریشان ساخت و خواجه نظام الملک و حسن هر دو مجلس سلطان در آمدند، سلطان حسن را گفت که دفتر مکمل کرده، حسن گفت بلی مکمل است، سلطان گفت بیار، حسن دفتر را بحضور سلطان بکشاد و سلطان ازوی هی پرسید از روبر، ورق ظاهری شد، حسن در یافت که خواجه نظام الملک کیدی و مکری کرده است، مشوش شد و دست و پای اوی لرزید و بتعجیل دفتر فراهمی آورد، سلطان بانگ بر وی زد، خواجه فی الحال بعرض رسانید که ای خداوند بنن در اول حال میدانستم که این مرد دیوانه است اما چون پادشاه المحاج کرد دم نزدم، چگونه قانون ملکی را ۱. بدین وسعت بدست چهل روز مکمل توان کرد، اهل مجلس بیار خواجه شدند و نکوهش حسن کردند، سلطان فرمود تا حسن را بسیلی از خرگاه بیرون کردند و او متواری شد و در اصفهان از خانه بخانه میگرفتند، اورا دوستی بود که رئیس ابوالفضل گفتندی، بخانه او پناه برد و رئیس مراعات او کردی، رئیس را بالحاد و زندقه فربی داد تا شبی رئیس را ۲. گفت که مرا اگر یک دوست یکجایت بودی من ملک این ترکان و وزارت این روستائی را بر هم زدی، رئیس نعقل کرد که ملکی که از کاشغرنامصر باشد این مرد که چگونه بیک بار بر هم زند، همانا این مرد را علت ماحولیا عرض شد است، آن روز روغن بادام و افیمون آورد و در طعام زعفران و ادویه که مناسب دفع سوداست اضافه کرد، حسن بفراست در ۳. یافت و از خانه رئیس بگرفت و قصد قلعه الموت که در قهستان دیلم است کرد و بعیادت مشغول شد و کوتولال قلعه را بفرینت و مرید خود ساخت و همراه در بیرون قلعه در مغاره ساکن بودی و بزهد و طاعت اشتغال داشتی، حاکم قلعه از حسن القاس کرد که بدررون قلعه تشریف فرمایی، حسن گفت که من در ملک کسی طاعت نکنم برابر پوست گاوی ۴. زمین درین قلعه بدست من بفروش تا من در ملک خود بعیادت مشغول

است که اداره معاش من در نیشاپور معین سازی تا بفراغت روزگار
بگذرانم و خواجه چنان کرد و بعد از آن حسن صلاح را گفت تو چه
میکنی، گفت التفات من بشغل دنیاوی است، خواجه عمل هدای و دینور
بدو نامزد فرمود، و حسن را داعیه آن بود که خواجه او را در وزارت
و بنخود شریک سازد، ازین عمل عار کرد و بر خواجه دل گران شد و
بعاداً خواجه بر خاست و هواه بندمای سلطان ملکشاه اختلاط کردی و
بنرد و شترنج مشغول شدی تا مقریان و ندمای سلطان را بفریفت و
عرض سلطان رسانید که بیست سال است که سلطان پادشاه میکند لا
بداست که بر مجتمل جمع و خرج اموال مالک خود صاحب وقوف شود،
۱. سلطان خواجه نظام الملک را طلب کرد و گفت مجتمل جمع و خرج مالک
بچند گاه مکمل توانی کرد، خواجه گفت بدولت پادشاه امروز مالک از
حد کاشغر است تا ملک روم و انتاکیه، اگر جهد و کوشش نمایند شاید
که بعرض یک سال این همّ متشی گردد، شبی دیگر حسن صلاح بعرض
سلطان رسانید که اگر سلطان این شغل را بمن تقویض کند و دست مرا
۱۰ قوی گرداند من بچهل روز این مجتمل را مکمل کرده بعرض رسانم، سلطان
اختیار دفترخانه بدوسپرد و فرمود تا محاسبان و مستوفیان محاکوم حسن
بوده این شغل را بیعاد چهل روز تمام سازند و حسن بکار دفتر مشغول
شد و از چهل روز قلیلی مانع بود که حسن کار را نزدیک بود که باتمام
رساند، خواجه نظام الملک دانست که این کار بdest حسن کفايت خواهد
۲۰ شد، حیله و تدبیری نمود و چهره خود را گفت که تا بچهره حسن دوستی
کند و زر و مال بی نهايیت بدسو دهد و چهره خود را گفت که روز چهل
که حسن دفتر خود را مکمل ساخته بیاورد و من و او بخراگاه سلطان در
آئیم تو چهره حسن را بگو که بخواهم که دفتر خواجه ترا بینم که چون
نوشته اند آن دفتر پهترست با دفتر خواجه من، و چون دفتر حسن
۲۵ بدست تو آید دفتر را بر هم پاش و پریشان بساز، بدین طریق مقرر

وصل تو دلخوی تر با شعرهای نفر من
 شهر تو دلسوزتر يا ناملای زار من
 ههر و مه رخشندتر يا رای من يا روی تو
 آسمان گردنه تر يا خوی تو يا کار من
 وعده تو کوثر يا پشت من يا ابرویت
 قول تو بی اصل تر يا باد يا پندار من
 صبر من کم يا وفای نیکوان يا شمر تو
 خوبی تو بیشتر يا اندھه و تیمار من
 چشم تو خونریزتر يا چرخ يا شمشیر شاه
 غمزه تو تیزتر يا تیغ يا بازار من

و نسب شاهنور بحکیم عمر خیام میرسد و وفات شاهنور در تبریز بوده در
 شهرور سنه سنت و ستمائه در سرخاب تبریز آسوده است در جنب خواجه
 افضل الدین خاقانی و ظہیر الدین فاریابی رحمهم الله اجمعین، اما حکیم
 عمر خیام نیشاپوری است، بسیار فاضل بوده خصوصاً در علم نجوم و احکام
 ۱۰ سرآمد روزگار خود بوده است، سلاطین او را عزیز و مکرم داشتندی و
 گویند سلطان سخرا او را در پهلوی خود بر تخت نشاندی و خواجه نصیر
 الدین طوسی این صورت را بعرض هلاکو خان رسانید که فضل من صد
 برابر عمر خیام است اما تعظیم علماء درین روزگار بقانون نماند است،
 ۲۰ صاحب تاریخ استظهاری میگوید که خواجه نظام الملک طوسی و عمر خیام
 و حسن صباح در نیشاپور تحصیل کردندی و شرکای درس بودندی و
 با یکدیگر عقد مواخه بسته بودند، چون خواجه نظام الملک را کوکب
 اقبال ارتفاع گرفت و باستخفاق وزیر هالک شد حسن صباح و عمر خیام
 عزیمت ملازمت خواجه نمودند و آهنگ اصفهان کردند، چون ملاقات
 خواجه میسر شد خواجه مقدم ایشان را بانیاع اکرام تلقی نمود و بعد از
 ۳۰ چند گاه گفت که داعیه شا چیست، عمر خیام گفت که داعیه من آن

تاریخ

است و عزیزی در تاریخ وفات امام میفرماید

امام عالم و عامل محمد رازے
 که کس ندید و نبیند ورا نظیر و هال
 بمال شسصد و شش گشته شد بشهر هرات
 نماز دیگر اشیت و غرّه شوال

(۳) ذکر ملک الکلام شاهنور اشهری نیشابوری رحمة الله عليه،

خوش طبع و فاضل بوده و شاگرد ظهیر الدین فاریابی است، در روزگار
 سلطان محمد بن نکش منصب انشاء بدو متعلق بود و رساله شاهنوری
 بدو منسوب است در علم استیفا و چند رساله دیگر در القاب و انشاء
 ۱۰ انصیف کرده است و نور الدین منشی که وزیر سلطان جلال الدین بوده
 است بسیار اهل بوده اماً علی الدوام بشرب خمر مشغولی داشتی، نقل است
 که در چهار روز چهارده نوبت شاهنور بسلام او رفت، گفتند خواجه
 بشرب خمر مشغول است، شاهنور این ریاعی را بدیهه انشا فرمود و
 مجلس خواجه فرستاد

۱۰ فضل تو و این باده پرستی با هم * مانند بلندیست و پستی با هم
 حال تو بچشم ماه رویان ماند * کائنجاست مدام نور و مسقی با هم

و این غزل هم اوراست،

روزگار آشتهتر یا زلف تو یا کار من
 ذرّه کمتر یا دهانت یا دل غنیوار من
 شب سیهتر یا دلت یا حال من یا خال تو
 شهد خوشتر یا لبیت یا لفظ گوهر بار من
 نظم پروین خوبتر یا دُرّ یا دندان تو
 ۲۰ قامت تو راستر یا سرو یا گفتار من

فروند آورد نام سپید شد بود، آهی بر کشید و گفت ای جوینی می بینی که روزگار غدّار بعذر مشغول شد و بخت ستمکار ستم از سر گرفت و جوانی به پیری بدل شد و سیاهه موی بسفیدی مبدل شد و صحّت منعدم و مرض ملتزم شد، این دردرا چه دوا و این محنت و غمرا چه تدبیر غیر از مدارا، او این ایات بدیهه انشاء کرد و از من دوایت و قلم خواست و زار زار میگریست و این ایات میخواند و مینوشت،

بروز نکبت اگر برج قلعهٔ فلکت

چو شاه معركه چرخ مسکن و ملو است

یقین بدان که بوقت نزول تیر قضا

حصار محکم تو هیچو دامت صحراست

بروز دولت اگر مسکن تو هامونست

ترا کشادگی ارض گبذ خضراست

تو کار نیک و بد خود بحق بکن تقویض

بروز نکبت و دولت که کار کار خداست

۱۰

۱۵ و بعد از اندک مایهٔ فرصتی سلطان را بیاری صعب روی نمود و از هوای عَفِن مازندران و اندوه نامرادی و دلتانگی در جزیرهٔ آبسگون رخت بقا

بدروازهٔ فنا بیرون برد و جان عزیز را بجان بخش سپرد، و کان ذلك

۲۰ فی ۲۲ ذی الحجهٔ الحرام سنه سیع عشر و ستمائه انار الله برهانه و از اکابر عصر که در روزگار سلطان محمد ظهور یافته‌اند از مشائخ طریقت

سلطان الحقیقین ابوالجثاب نجم الله و الدین احمد الخیوقی المعروف بکبری قدس الله سره العزیز بوده‌است و اصحاب و اتباع او از علماء و

ائمه امام الہیام حجه الله علی الخلائق امام فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی و از شعرای بزرگ محمد بن عبد الرزاق اصفهانی و پسر او کمال

الدین اسماعیل و سید ذو الفقار شیروانی است رحمة الله عليهم اجمعین،

۲۵ و وفات امام فخر الدین در هرات بوده و مدفن مبارک او در خیابان

رجال الغیب میگویند که آیه‌ا الکنَّةُ اقْتُلُوا الْفَجَرَهَ لا جرم رعیب و
وحشت و دهشت بر من مستولی میگردد، ای فرزند اگر مرا معدور
داری میشاید، و از اصحاب کشف و بزرگان دین منقول است که در پیش
سپاه چنگیز خان رجال الله و خضر پیغمبر را علیه السلام دیده‌اند که راه
نمائی آن لشکر میگرده، عقل عقا ازین حال مبهوت و حکمت حکما
ازین حکمت فربوت است، يَقْعُلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ و يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ، و شیع ابو
الجناب نجم الله و الدين الکبری قدس الله تعالى سره در آن فرصت این
رباعی گفت

ای راق مور و مار و زاغ و بلبل ۱۰ گشتند هلاک بندگان تو بکل
مشتی سگ را بهانه ساخته از تست و تو میکنی نه تانار و مغل
و سلطان محمدرا با مغل هیچ نوع پای استقامت نبود تا در شعبان سنه
سبع و عشر و سنه بکل روی بهزیست نهاد و مسلمانان فریاد میزدند که
مارا بیلای مغل گرفتار مساز، در جواب میگفت که حصارها بسازند و
مسلمانان از فروماندگی در هر شهر و قصبه و موضع حصارها عمارت
۱۵ میگردند و اکثر حضون مخصر که تا بدین روزگار باقی ماند و آنکنون
خرابست در آن روزگار ساخته‌اند، و سلطان از نیشابور قصد ری نمود
و آنجا نیز استقامت نیافت، جمیع گشتند که مازندران جای حکم است از
یک طرف دریا و از طرفی جبال و پیشه است و از طرف نزدیک
خوارزم است که تختگاه اصلی است، سلطان از ری برسیدار آمد و از
۲۰ آنجا بجزیره آبسکون قرار گرفت و از غایت التهاب آتش درون سوزناک
و اندوه سلطان را علت حرب عارض شد، خواجه علاء الدين عطا ملک
جوینی که صاحب تاریخ جهان کشای است چنین حکایت میکند که پدرم
نژد سلطان محمد مغرب بود، چنین تغیر کرد که روزی سلطان در اثنای
سفر بر سر پشته باسایش با محدودی چند فرود آمد بود و من هر راه
۲۵ گوچ میگذشم، مرا طلب کرد بخدمت شناقتم، سلطان دست مبارک بمحاسن

عیّاس بخواند و بسلطان گفت که این خاندانی است بزرگ و مبارک که آزار این مردم نیست، سلطان از سر خشم جواب داد که هر چند این خاندان را شما مبارک ساخته‌اید اماً مبارکتر از خاندان رسول نیست و بحکم و نقویت شما این خاندان مبارک شد، هانا این افعال که ازین مردم ی شنودم بشامت نزدیکترست، اگر عمر امان دهد بخاندان رسول شایان را مبارکتر سازم، ای شیخ اگر ترا ذوق محبت حق تعالی در می‌ربود بصالحه ناصر و من مشغول نیشدی، هلا باز گرد و خلیفرا باز گوی تا فکر نزل من کند که اینک رسیدم، شیخ رنجید از بارگاه سلطان باز گردید و پیرون آمد و گویند که سلطان را دعای بد کرد که الهی این مردرا ببلای بدان گرفتار ساز و زوال سلطان محمد گویند که از آن دعا بود و بیشک چین باشد،

تا دل مرد خدا نامد بدرد * هیچ قومیرا خدا رسوا نکرد

اماً چون سلطان عزیمت بغداد کرد و بدینور رسید برف بیحد در عقبهای دینور ببارید و سرمای سخت واقع شد و اکثر چهارپایان سلطان تلف شدند و آفتاب اقبال او آهنجگ افول و زوال کرد، چون اندک مایه فرصتی گذشت جنگیز خان برو خروج کرد و در شهر سنه سبع عشر و سی هائے لشکر مغول مجده ترکستان و اُتار رسید و سلطان چند نوبت با ایشان مصاف داد و هزیمت یافت و بعد از آن سلطان هر چند رو برو شدی با وجود صد هزار سوار مسلحی جنگ ازان قوم رو گردان شدی، نوبتی سلطان جلال الدین که پسر مهر سلطان بود از سلطان سوال کرد که جهانیان را مردانگی و سیاست شما معلوم است، بیست سال باستقلال و کامرانی حکومت ایران کردی آشون ازین مشقی بیدین میگریزی و مسلمانان را بددست کنار مخاذیل گرفتار میسازی، سلطان در جواب فرمود که ای پسر آنچه من میشنوم تو غی شنوی، جلال الدین گفت چه نوع سخن است، سلطان گفت هرگاه صفت قتال راست میکنم میشنوم که جمعی

و در اشای آن حال شخص فرمود که هیچ پیری باشد که ملازمت سلاطین
ماضیه نموده باشد تا از وی استفسار شود که مثل این عظمت و تحمل
از سلاطین وجود یافته باشد یا نه، گفتند که بدین صفت مقرّب الدین
بن فلک الدین است که از بزرگ زادگان دولت سخنی بوده است،
ه اورا بحضور خود طلب داشت و استفسار کرد، او گفت خوش عظمتی
است و مزیدی برین متصوّر نیست، چون زیاده الحاح کرد گفت ای
سلطان نوبی سلطان سخن در همین جایگاه جشنی ساخت که هرچه تو بنوی
بکار بردۀ در آن جشن بکوهنگی بکار بردۀ بودند، سلطان طیره شد و
گفت آیا مرتبه تو در آن روز چه بوده باشد، گفت ای خداوند در همان
۱ روز منشور هفتاد کس نوشتند که سلطان ایشان را اقطاع ارزانی داشته
بود، پدر مرا بعد از سی کس نوبت زانو زدن رسید و پدر همین ترا
که مقطع خوارزم بود بعد از چهل و پنج کس، آنگاه سلطان اشارت کرد
که این مردرا بخانه خودش گسیل کنید که من بعد باشیدن او اینجا مصلحت
نیست، صاحب تاریخ جهان کشای میگوید که چون سلطان محمد بر آنکه
۲ بلاد ایران استیلا یافت غرور و خوت کرد و با ناصر خلیفه عباسی
کدورت ظاهر ساخت و وحشت در میان ایشان بجائی رسید که سلطان
از علماء زمان و ائمه روزگار فتوی حاصل کرد که بنی عباس در امر
خلافت بغير استحقاقند و خلافت حق اولاد امیر المؤمنین علی بن ابی
طالب است کرم الله وجهه و خان زاده علماء الملک را از سادات ترمذ
۳ بخلافت نامزد فرمود و خود عزیمت بغداد کرد تا خلیفه را معزول کند و
سید حسنی را منصوب سازد، و ناصر خلیفه شیعه الشیوخ العارف شهاب
الدین عمر سهروردی را قدس الله سرّه العزیز برسالت پیش سلطان فرستاد
تا صلح کند و شیعه در حدود نهادن بعساکر سلطان محمد رسید، عظمتی
نمای مشاهده کرد، اورا بخرگاه سلطان بردند، در آمد و سلام کرد و
۴ سلطان شیعه را رخصت نشستن نداد، همچنان بر پا خطبه در مقبت آل

راضیم که خواجه بعشر عشر آن در حق من کرامت فرماید، خواجه از سخن سلمان طیره شد و گفت از علی بن ابی طالب تا سلمان تقاویت نیز هست یعنی اورا پایه و شرف سیادت هست و ترا نه، و سید ذو القار در ملک عراق قصد ملازمت سلطان خوارزمشاه نمود و سلطان اورا همراهات کردی و مقامات و تواریخ سلطان آنچه میگذشت نظم میکرد و از قصیده مصنوع سید بعضی نوشته خواهد شد تا نموداری باشد، قصیده

چمن شد از گل صد برگ تازه دلبروار
بهار یافت بهاری ز باد در گلزار
نهال چون قد دلبر چمان شود در رقص
لسان فاخته چون بیدلان بیالد زار
لارم ز روی ناسخ ببوستان آید
خزان خزان چو در آید بیاغ باد بهار

و از هر سه بیت این قصیده بیتی اخراج میشود بدین نسق در بحور مختلفه

گل صد برگ دلبروار چون در بوستان آید
بهاری باد در گلزار چون بیدل خزان آید

۱۵

اماً سلطان محمد خوارزمشاه پادشاهی قاهر و صاحب دولت بوده کوکب اقبال او ارتقای یافت و ملوک اطراف افیاد حکم اورا کم مطاوعت بستند و جز صحیح با او مصلحت ندیدند، خراسان و ما وراء النهر و کاشغر و آکثر عراق را مستقر ساخت و مملکت غور و هرات را از تصرف ۲۰ ملوک غور بیرون آورد و عظمت و شوکت او هر ته رسید که هفتاد خواروار نقاره و کوس طلا و نقره بدرگاه دولت او نوبت زدنی و هر دهقانی را در دور دولت او طور معاش مثل پادشاهی بود و دختر بخان سرفند داد و از خان کاشغر دختر خواست و جهت این دو موهبت ۲۴ عظی در کهستان هرات طوئی عظیم فرمود که چشم روزگار ندین بود

سلطان سیتی خاتون دختر خودرا بنکاح سلطان محبود در آورد و در آن فرصنت آن ملکه بیمار رحمت حق پیوست، عوض او دختر دیگر ماه ملک خاتون نام با هد مرضع و تجھیل بسیار دیگر سال بجهت سلطان محبود فرستاد، و وفات شیخ بزرگوار نظامی در عهد سلطان طغول بن ارسلان در شهر سنه سنت و سبعین و خمساهه بوده و مرقد منور شیخ در گنابده است، و در روزگار شیخ خمسه را جمع نکرده بودند و هر یک داستان جدا بود تا بعد از وفات شیخ این پنج کتاب را در یک جلد جمع کردند و فضلا خمسه نام نهادند،

(۳) ذکر مقبول ابرار سید ذو الفقار شیروانی رحمة الله عليه،

۱. سید ذو الفقار شیروانی از افاضل عصر خود افضل بوده و ظهر او در روزگار دولت سلطان محمد بن نکش خوارزم شاه بوده است و در علم شعر بغايت ماهر است و قبل از خواجه سلمان ساوحي کسی در صنعت شعر مثل قصبه ذو الفقار نگفته است که مجموع صنایع و بداعی شعر را شامل باشد، و آن قصبه مشتمل است بر توشیحات و دوائر و زخارفات و از ۱۵ هر یک بیت چندین مصاریع و ایات ملوّن در بحور مختلفه اخراج میشود و بیرونی آید و خواجه سلمان صنعتی چند در قصبه خود زیادت ساخته و گویند که خواجه غیاث الدین محمد رشید صاحب دیوان که خواجه سلمان قصبه خارج دیوان خودرا بنام او گفته چنانکه خواجه سلمان را مددعا بوده صله آن نداده خواجه سلمان پیش خواجه غیاث الدین ۲۰ محمد گه کرد که صدر سعید الماستری که سید ذو الفقار قصبه مصنوع خودرا بنام او کرده اورا هفت خروار ابریشم کرم نمود با وجود آنکه او وزیر شروان بیش نبود و خواجه که امروز بدولت صاحب دیوان مالک ایران و توران است و با وجود آنکه از قصبه من تا قصبه او تقاؤت ۲۵ ظاهر و باهر است و باضعاف آن صنایع و بداعی در آن مندرج است

✓ بهشت و دوزخش بین مشغول این هر دو
 قدم بر فرق دوزخ نه خطی گرد جان در کش
 چو مست حضرتش گشتی فلک را خیمه بر هر زن
 ستون عرش در جنبان طناب آسمان در کش
 طریقش بیقدم میرو جمالش بی بصر میبین
 حدیش بیزبان بشنو شرابش بیدهار در کش
 نظایر این چه اسرار است که خاطر بروان کردی
 کسی رمزت نمیداند زبان در کش زیان در کش

و شیخ قبل از خمسه در آوان شباب داستان ویسه و رامین را بنام سلطان
 ۱. محمود بن محمد بن مکشاه بنظم آورده و بعضی گویند آنرا نظایر عروضی
 نظم کرد، درست آنست که نظم شیخ بزرگوار نظایر است چه از روی
 تاریخ نظایر عروضی در عهد سلطان مکشاه بوده است و شک نیست که
 داستان ویسه و رامین را بنام سلطان محمود نظم کرده اند و این بعد
 شیخ نظایر اقرب است، اما سلطان محمود پادشاه سعادتمند و صاحب هنر
 ۲. بوده و در روزگار سلطان سخن سلطان محمد هشت سال بنیابت سلطان
 پادشاهی عراق و آذربایجان کرد و یک نوبت دم عصیان زد، سلطان
 سخن بدفع او لشکر کشید، محمود در صحرا ری با سلطان مصاف کرد و
 شکسته شد و روز دیگر در گمگاهی با دو سه سوار بسراپرده سلطان سخن
 در آمد و فی الحال عمّرا سلام کرد، سلطان را شفقت عمومت در کار
 ۳. آمد، فرمود که پهلوی خیمه سلطان خیمه جهت او مهیا کردند و پیش و
 فوا که پیش محمود فرستاد و اول خود تناول میکرد، روز دیگر محمود را
 بسلطنت عراق باز نامزد کرد و بنای مرصع و جامهای طلا دوز مشرّفش
 ساخت و آکابر و سوران عراق را بیز دلجهی و رعایت نمود و تشریف
 داد، روز سیوم سلطان بطرف خراسان و محمود بجانب اصفهان روانه
 ۴. شدند، و کان ذلك فی عشرين جمادی الاولی سنه سبع و خمسمائه، و

ایستاده و شیخ پادشاه وار بر آن سریر نشسته، چون چشم اتابک بر آن عظمت و شوکت افتاد مبهوت شد و از روی تواضع میخواست که قدم شیخرا بوسه دهد، از عالم غیب بشهادت آمده دید که پیر مردی حقیر بر پاره نمی برد در غاری نشسته و مصنوعی و فلی و مصلائی و عصائی و کاغذی چند در پیش نهاده، بتواضع دست شیخرا بوسه داد و مین بعد اعتقاد او نسبت شیخ درجه عالی یافت و شیخ نیز گوشہ خاطری و هستی بد و حواله کرد و گاه گاه بدیدن اتابک آمدی و صحبت داشتی، و شیخ بیست

یان این حال درین بیت میگوید

۱. بگفتم بوسمش همچون زمین پای * چو دیدم آسمان بر خاست از جای
و شیخ از مریدان اخی فرج زنجانی قدس اللہ سرّه العزیز بوده و دیوان شیخ
نظمی و رای خمسه قریب بیست هزار بیت باشد، غزلیات مطبوع و
موشحات و شعر مصنوع بسیار دارد و چون قصه خسرو و شیرین را بالقوس
قرزل ارسلان نظم کرد صله آن کتاب چهار دیه معهور مزروع سیورثال
شیخ کرد و شیخ شکر آن انعام میگوید در کتاب خمسه
بیست

۲. نظر بر حمد و بر اخلاص من کرد * دیه حمد و نیازنا خاص من کرد

و این غزل از اشعار شیخ است،

غزل

۱. جهان تیره است و ره مشکل جیبیت را عنان در کش
زماف رخت هستی را بخلونگاه جان در کش

۲. کلاغان طبیعت را ز باغ انس پیرون کن
همایان سعادت را بدام امتحان در کش

۳. چو خاص الحاصل حق گشتنی ز صورت پای نه پیرون
هزاران شربت معنی بیک دم رایگان در کش

۴. گران جانی مکن هرگر تو در بنم سبلک روحان
چو ساقی گرم رو گردد سبلک رطل گران در کش

تا در سرخس میان هر دو برادر مصاف واقع شد و تکش خان ظفر یافت و سلطان شاه بخوارزم گریخت، آنچه نیزش نگذشتند و در صحراها میگردید تا فوت شد و سلطنت باستقلال بر تکش خان مقرر شد، و ذلك فضل الله یوئیه من یشاوه، و کان ذلك في شهور سنه تسع و سین و ۰ خمساهائے *

طبقه سیوم و درین طبقه ذکر بیست فاضل ثبت شده،

(۱) ذکر شیخ عارف نظایر گنجوی قدس الله تعالی سره العزیز،

مولد شریف او گنجه است و در صور اقالیم آن ولایت را جزء نوشته اند و در بزرگواری و فضیلت و کمال شیخ زبان تحریر و تقریر عاجزست، سخن ۱۰ او را ورای طور شاعری ملاحتی وافی هست که صاحب کلام طالب آند و لقب او شیخ نظام الدین و کنیت او ابو محمد بن ابی یوسف بن مؤید است و مطرزی اشتهار یافته جهت آنکه شیخ برادر قوای مطرزی است که از شاعران استاد بوده و قصیده میگوید که تمامی صنایع شعری در آن مندرج است و ذکر و ایراد بعضی از آن قصیده ثبت خواهد شد ان ۱۵ شاء الله تعالی، حکایت کنند که شیخ در آخر عمر متزوی و صاحب خلوت شد و با مردم کمتر اختلاط کردی و درین باب میگوید نظم

گل رعنا درون غچه حزین * هچپو من گشته اعتکاف نشین و اتابک قزل ارسلان را آرزوی صحبت شیخ نظایر گشی کس فرستاد، نمودند که شیخ متزویست و با سلاطین و حکام صحبت نمیدارد، ۲۰ اتابک از روی امتحان بدیدن شیخ رفت، شیخ از روی کرامت دانست که اتابک از روی امتحان میاید و بچشم حقارت بشیخ مینگرد، شیخ از عالم غیب شده بچشم اتابک نمود، اتابک دید که تختی پادشاهانه مرصع بجهان هر نهاده اند و از جواهر کرسی دید، دید که صد هزار چاکر و سپاهی و ۲۴ تجملهای پادشاهانه و غلامان با کرها مرصع و حاجبان و ندیمان بر پای

از کلاه فقر تا ترکی مرا آمد نصیب
جهیه اکلیل ساید فرق گردون سای من
و درین قصیص نازگها و لطایف بسیار است و مولانا سیف الدین قصاید
فضلا را بسیار جواب گفته و معارض قصیده خواجه ظہیر الدین شده که
ه مطلعش اینست

شرح غم تو لذت شادی بیجان دهد * ذکر لب تو طعم شکر در دهان دهد
قال سیف الدین فی الجواب

آن را که غیره تو ز کشتن امان دهد * اینست خون پها که بیاد تو جان دهد

دیوان مولانا سیف الدین دوازده هزار بیت باشد مجموع ملایم و مشتاری
در لغز گوئی متابع مولانا بدرا الدین شاشی است و پچه عطار بخاری
که بعلائی عطار مشهورست و عدنانی و ملک شانه تراش شاگردان مولانا
سیف الدین اند، اما ایل ارسلان بعد از انسر بر تخت خوارزم جلوس
کرد و بر خراسان مستولی شد و سید الحکماء و النضلاء سید اسماعیل
جرجانی کتاب اغراض و خفی علائی را بنام او نوشته و در علم طب کتابی
فارسی مفیدتر از اغراض نوشته‌اند و اغراض انتخاب ذخیره خوارزمشاهی
است، و ایل ارسلان در شهور سنه احدی و سیّن و خمساهه و دیعث
حیات بوقلان قضا و قدر سپرد و بعد ازو میان فرزندان او سلطان
شاه محمد و علام الدین نکش خان جهت سلطنت خراسان تنازع بود
و در آن غوغای پریشان تمام بر عایام خراسان رسید و سلطان شاه این
رباعی به نکش خان فرستاد بربن منوال

میخانه ترا مصاف و میدان مارا * کاشانه ترا نبرد و جولان مارا
خواهی که نتازع از میان بر خیزد * خوارزم ترا ملک خراسان مارا
نکش خان در جواب این ریایی فرستاد بربن نفع ک

این غم اخیا جنون و سودا گرد * این قصه نه در شاه نه در ما گرد

۲۵ ناقصه شیخی که خون پالاید * نا دولت و اقبال که بالا گیرد

نظیر خویش بیگداشتند و بگذشتند
خدای عز و جل جمله را بیامُرزاد

(۲۰) ذکر امتحان الشعرا و ملک النضلاء مولانا سیف الدین اسپرنگ

اسپرنگ در ما وراء النهر موضعیست و مولانا سیف الدین مردی طالب
علم بوده و اهل فضل است و در سخنوری مرتبه عالی دارد و دیوان او
متعارف است و در مجلس آغ بیگ سلطان دیوان اورا دائم علم و فضلا
مطالعه کردندی و سخن اورا بر سخن اثیر الدین اخسیکتی ترجیح نمایم
دادندی اماً این حال مکابرہ عظیم است، و مولانا سیف الدین در اول
روزگار ایل ارسلان خوارزم شاه از بخارا قصد خوارزم کرد، ایل
ارسلان اورا مراعات کلی کرد و فرمود تا جواب قصیده خافانی بگوید
که مطلعش این است

سبدهم چون کله بندد آه دود آسای من
چون شقی در خون نشیند چشم شب پیای من

مولانا سیف الدین آن قصیده را در بحر و ردیف موافق جواب میگوید
اماً در قافیه مخالف است، چون مجلس برد آن قصیده را فضلا شنیده
نپسندیدند و این است مطلع آن قصیده

شب چو بر دارد نقاب از هودج اسرار من
خفته گیرد صبح را چشم و دل بیدار من

و مولانا سیف الدین در معرفت گشت که این قافیه را بطبعای خوش
آینده تر یافتم و بعد از آن قصیده خافانی را جوابی موافق در بحر و ردیف
و قافیه میگوید و این دو بیت از آن قصیده است

تا ز آکسیر قناعت شد طلا سیاهی من
گنج باد اورد گئی گشت خاک پای من

در عهد دولت تو که طور معاش را
 منزلگه تباہ از آن سوی محشرست
 گه چوب آستان نواز بالش است
 گه خاک بارگاه نواز ناز بسترس است
 بادم زبان بخجر روشن دل تو قطع
 گرنه درین زیانم بادل برابرست
 تو هپنان مکن که چو بیند مرا حسود
 گوید بطعن حال فلان از که کهترست
 گر من خریده کرم این برادرم
 او هر گردیده نظر آن برادرست
 صد قصه و قصیده و پیغام و ما جرا
 در بطن این دو بیت که گفته مسیر است
 تا پاسبان معتبر ملک خانم است
 نا رازدار مؤمن فکر دفترست
 آن روزنامه باد ضیر تو کاندرو
 اسرار هفت خانم گردیده مضرست
 عمرت دراز باد که چرخ عطیه بخش
 از هر عطیه که دهد عمر خوشترست

ارباب فضل اثیر را در شاعری مسلم میدارند و بعضی را مذعا آن است
 که سخن او بر سخن خاقانی و انوری فضل دارد و بعضی این دعوی را
 مسلم نمیدارند، انصاف آن است که هر یکی ازین سه فاضل را شیوه ایست
 که دیگر را نیست، اثیر سخن را دانشمندانه میگوید و انوری سلیقه سخن را
 خوبتر رعایت میکند و خاقانی از طبقه ای از طبقه لطف بر همه فضل دارد (ع)
 هر خوش پسری را حرکات دگرست، اینها غواصان بخار معانی بوده اند و
 هر یک بقدر کوشش ازین بحر دارانه پیرون آورده اند، بیت

معمار عدل او بحداقت مهندس است
 عطّار خاقد او بعبارت شکرگرست
 آن ابر ازرق است حسامش که در مصاف
 هر قطره که رش کند بجر اخضرست
 در شان آن درخت چه گوید خرد کزو
 فرخنده میوه چو قزل ارسلان برست
 تنزیل صادق است مرا در ثابی شاه
 لیکن برای مصلحتی نا مفسّرست
 بانگ خروس حریه دیوست پس کجا
 قفسیر آن برحمت الله اکبرست
 هر کس ز بحر فکر بر آرد ڈری و لیک
 در دانه‌های خاطرم از بحر دیگرست
 نباهد اند در پر چند و غراب و زاغ
 آن چاکی که در پر باز سبک پرست
 بر لشکر ریاحین گل راست سلطنت
 کوری کوکنار که حال افسرست
 شارشک ییل را بستان بر زمین زند
 لیکن نه مرد پنجنه و بازوی صرصرست
 سوگند میخورم بحسام سر افگشت
 کایست با صفا که درو عکن آذرست
 کاندیشه خلاف رضای تو بنده را
 بر تختهٔ مُنیله هر نا مصوّرست
 در گر کمر رضای تو شاه فرشته خلق
 پس هچو خاقد دیو نهر منع شرست

خلافات برنگ ریز طبیعت مده از آنک

هر دست رنگ او ز خشتن سیمه ترسست

بر چین دگان جسم که در دار ملک روح

به زین عمل گهیست که بر تو مقرّست

جبریل میزان مسیح است بر فلک

در خورد هر طویلگی زر سُ خرسست

зорق ز آب دیده کن و در نشین از آنک

دریاکه آتشین تو دشوار معبرست

قصاد روزگار بزر آب داده نیش

تو شادمان و غرّه که کویش معبرست

رخ پرسشك کن چو فلک وقت شام از آنک

در هجر روز اشک شفق نیز احمرست

در قرص مهر و گرده مه بنگری از آنک

بی این همه صداع تو نالی میسرست

در عهد ما که مادر راحت عقیمه ماند

شادی ز خلق چهره نهفته چو دخترست

گفت آفت سراست و خموشی خلاص جان

در اختیار ازین دو یکی تن شیفرست

از سرو نا بسومن آزاده کس نماند

اً لَّا دَلِیْلَ كَه بَنَدَه شاه مظفرست

دریاکه رزمر و بزر که از جود و جزم او

دائم صدف گهرده و ماهی زرورست

چون پشت بر سریر کند رویه دولتست

چون روی در مصاف کند پشت لشکرست

۰

۱۰

۱۰

۲۰

۲۴

نوشتن و این قصیده در مدح اتابک ایلدگر گفته و مرانب خودرا باز
نموده و نعرضی چند بیلقارنی را کرده که مذاّح محمد ایلدگر است و اثیر
مذاّح قزل ارسلان است و ایشان هر دو برادراند و اوراست این
قصیده در معارف و حقایق و نصائح، لله در قائله،

قصیده

آن را که چار گوشه عزالت میسرست
گو نوبه پنج زن که شه هفت کشورست
دل چون سر طمع ببرید از کتاب فقر
از دل ببر که پهلوی ایام لاغرست
بگذر ز طبع چرخ که بستان سرای انس
برتر ز طاق طارم این سبز منظرست
گر بوي کام هست نه زين هفت اخترس
ور عهد انس هست نه زين چار گوهرست
چون کاهلان بسیزه گردون فرو میای
کین سایه دار گرچه شگرفست بی برست
دانی بدین بخور مزوّر که خوش بود
هر سر که بی دماغ تر از کوی مجبرست
گاوی نشان دهند درین قلمر کبود
لیکن نه پرجم است مر او را نه عبرست
از آسمان مشامر تنفس فراز گیر
کین سبز بر که آنجور شیر اخیرست
س بر شط حادثات برون آی ازین لباس
کاول برهنگیست که شرط شاورست
از اشک خواه سیم که نقد مروج است
وز چهره جوی زر که طلای مصفّrst

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بجسمت بیشتر نبود، بادی که تخت آنرا بر میداشت بخت این را بر باد داد، و داد از جفای روزگار که داد، هرگر کس نداد و فریاد از روزگاری که نی رسد بفریاد، و استادراست

میکند بلبل خوشگوی خوش المahan فریاد
که بجایند اویس و حسن و کو دلشاد
پیش ازین باد بفرمان سلیمان بودی
میدهد دهر کون خاک سلیمان بر باد

(۱۹) ذکر سلطان الفضلاء اثیر الدین اخسیکتی تغمد اللہ بغفارانه

دانشمند فاضل بوده و در سخنوری مرتبه اعلی دارد، از اقران امیر خاقانی بوده است، اصلش از ترکستان است از ناحیت اخسیکت من اعمال فرغانه اما در عراق عجم و بلاد آذربایجان ساکن شد و حاکم خلخال و ماسوله اورا بخود خواند و در آخر عمر در آن دیار بسر برد، و اتابک ایلدگر طالب صحبت اثیر بوده ملاقاتات کرد اما صحبت و ملازمت میسر نشد و ترک و تجریدی تامر داشته و این قصیده را در جواب خاقانی میگوید من آن قصیده خاقانی را که مطلع ش این است

قطع وفات در نبه آخر الزمان * هان ای حکیم پرده عزیت بازار هان
قال اثیر الدین فی الجواب

ای عقل خبر تو و ناوردگاه جان * بیرون جهان سند مراد از پل جهان
عین رکیست دهر مه تاب در کنند * بیوه زنیست چرخ منه تیر در کان
و در تحریص نفس بقاعت و ترک دنیا این دو بیت در ختم قصیده میگوید که

ای عقل نازین چوتئی مقتدائی نفس * تاکی سرای طغل و تاکی در طغان
خلفان حرص و آزیکش از سر اثیر * وزنگ مدح گفتن خلق اش و رهان
و چون اثیر از سخن و ران متین است واجب نمود این قصیده اورا بنام

آن دستگیر پیر و شده پیر در بهار
و آن آفت جوان و جوان بوده در خزان
روحیست بی کنافت و شمیست بی کسوف
نوریست بی تغیر و ناریست بی دخان
می خواه و می گسار و می شاد باش از آنک
مارا خدای وعده می کرد در جهان
ف بر حرامزاده حرام است کو بعد
آزار میهان طلبند رنج میزان
در ده شراب ناب که باشد حرام خواب
چون تبع آفساب زند چرخ زرفشان
نا جوهری زرگر جام شراب پر
نوشد بیاد میلسا و بزیر خدایگان

و مددوح جوهری سلطان سلیمان شاه بن محمد بن ملکشاه است و در مدح
او قصاید غرّا دارد و داستان امیر احمد و مهستی را جوهری نظم کرده،
گویند که شیع بزرگوار نظایر آن داستان را تالیف نموده و العلم عند الله،
اماً سلطان مغيث الدین سلیمان شاه انار الله برهانه پادشاه نیکو صورت
بوده، بعد از طغرل بن محمد بن ملکشاه بر تخت ملک نشست و باستهله
اتابک ایلدگر ولی عهدی بارسلان بن طغرل داد و همواره بعشتر و
شراب مشغول بودی و از حرم بیرون نیامدی، دور او چون دوران
گل دو هفته بیش نبود، دوران خارج شفت در راه او انداخت و حریف
مح باز فلک با او دغا باخت، کدام دوچه سعادت که از تند باد شقاوت
از پیچ کنند و کدام گلبرگ تراقبال که از صرصر تند ادبیار پراگتن
نشد، عادت این سفله مهمان گشی است و حاصل از دو روزه بقای
زمان ملامت گشی، خوش وقت آنکه از دروازه هستی به بیان عدم
بیرون رفت بلکه ازین دروازه هرگز در نیامد، سلیمان شاه از سلیمان

هضم طعام و نف غر و مایه نشاط
 قوت دل و توان تن زار و نا توان
 دارد بکاه آنکه کن رنگش آزمون
 باشد ببوی آنکه کن بویش امتحان
 گون عقیق و گونه یاقوت و رنگ لعل
 ببوی عیید و نکهت مشک و نسیم بان
 در فعل او نهاده گو تربیت فلک
 در طبع او سرشه گو تقویت زمان
 نور سُویل و تابش مریخ و فر ماه
 آرام کله و حرمت پیر و نف جوان
 آن می که گز دور بداری ز عکس او
 شنگرف سوده گردد مغز اندر استخوان
 گردد ز فعل او تن بی زور زورمند
 باشد ز طبع او دل غمباک شادمان
 چون آب ناروان بود اندر قدح اگر
 آمیخته بشک بود آب ناروان
 آنرا که سودها بزیان آورد فلک
 چون زو بخورد سود شمارد همه زیان
 روی چو زعنران شود از وی معصفری
 وز خرمی نشاط دل آرد چو زعنران
 در باغ و بوستان ز نماشا نیافت بهر
 بی می هر آنکه رفت سوی باغ و بوستان
 در گلشن مراد بود باده تازه گل
 بر کشته مواد بود باده بادبان

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شاھرخ سلطان انار الله برهانه میخواست که آن شهر را عمارت کند، مدبران
ملک صواب ندیدند که چون آن شهر عمارت یابد و آبادان شود خلائق
و چهار پایان از اطراف جمع شوند و نقصان در علف خوار قشلاق
پدید آید و نیز زلزله در شهر عام بوده و چند نوبت از آسیب زلزله آن
شهر خراب شد، ملاحظه زلزله نیز کردند و ترك عمارت آن شهر نمودند،
اماً بحفر جوی بیلقان شاهرخ سلطان امر فرموده و آن جوی را چاری
ساختند و طواحين آنجارا دائر گردانيدند و اليوم برقرار است،

(۱۸) ذکر جوهري زرگر رحمة الله عليه،

ستن دلپذير دارد و مردي نديم شيوه بوده و شاگرد اديب صابر و از
اقران اثير الدين اخسيكتي بود، اصلاح از بخاراست اماً بطريق سياحت
بعراق افتاده و در اصفهان می بوده، مرد با مال و جهات بسيار بوده و
هوارة شعرارا خدمت کردي و از اشعار او قصص نوشته می شود که در
مدح شراب میگويد و بغايت روان و صافست و آن اينست، قصص

چون صبح بر کشد علم ساده پرنيان
باید کشید رایت عشرت بر آسمان
ز آن پیش کاftاب سر از کوه بر زند
باید مئی بیوی گل و رنگ ارغوان
آن باده بنور مه و عکس آفتاب
کر آفتاب و ماه دهد روز و شب نشان
معيار عقل و داروي خواب و فروع روی
درمان درد و قوت شخص و غذای جان
اصل سنا و عنصر مردی و ذات حسن
عين ت واضح و تن لطف و سر بيان

۱۵

۲۰

۲۳

ناکه بشب هست شیع محرم اسرار خاف
بر دل پاک تو باد سرّ الله عیان
شمع جلال تو باد یار به نیک اختی
پیکرش از باخترا تافته تا قبروات

۰ اماً اتابک ایلدگر در ایام دولت سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه کافی و مدبر ملکت آل سلجوق بوده و بعد از وفات سلطان مسعود پادشاه نشان شد و والنه ارسلان بن طغول را بنکاح خود در آورد، مردی متدين و عادل بوده و عالما و فضلا را دوست داشتی و احشام و استیلای بی نهايتش دست داد چنانکه در روزگار او اولاد ملوك سلجوق در سلطنت ۱ جز اسی نداشتند و اتابک ایلدگر در شهر هدان مدرسه علی ساخته و او قاف بسیار دارد و درین روزگار ویران است، وفات اتابک ایلدگر در شهر سنه ثلث و سین و خمساهه بوده و مرقد او و منکوحه او در جوار مدرسه ایست که در هدان بنا کرد است و شعرای بزرگ که در روزگار اتابک ایلدگر و فرزندان او اتابک جهان پهلوان محمد و اتابک ۱۵ قزل ارسلان بوده اند اثیر الدین اخسیکنی و مجیر بیلقانی و ظهیر فاریابی و شیخ نظائی گنجوی و قیاوه مطرزی و یوسف فضولیست رحمة الله علیم اجمعین، اما شهر بیلقان از اعمال آذربایجان است و در جوار قراباغ که قشلاق سلاطین است چنانکه صاحب صور اقالیم میگوید که چون لشکر هلاکو خان قلعه بیلقان را محاصره کردند بیلت مدید فتح قلعه میسر ۲۰ نشد و عاجز شدند چه در نواحی بیلقان خاکست و دشت و سنگ مجهمت مجنیق نی یافتند، خواجه نصیر الدین طوبی تعلم داد تا درختهای بزرگ بیفگشند و از چوب بر شکل سنگ مجنیق تراشیدند مدور و در میان آن ارزیز ریختند و بجای سنگ مجنیق انداختند و برج و بارو و پهنهای قلعه را ویران ساختند و بدان حیله شهر را بگرفتند و قتل فرمان کردند ۲۵ و از آن روزگار شهر بیلقان ویران است و جز اسی نماند اما خاقان سعید

شمع دل کس نیم پس چه سبب هچو شمع
 مرده نفس میزنم بر لب این خاکدان
 دهر مرا هچو شمع بی گنْه آوینختست
 گر بفروزد رواست ور بگذارد همان
 از در این شش جهت چون بگریم که کرد
 پای بیندم چو شمع گردش این هفت خوان
 زنده شوم هچو شمع از پی دیدن که هست
 مستبعِ این سخن خسرو صاحب قران
 صدر سلطان جناب کر در او هچو شمع
 صد ره بر خود گریست عالم نا مهریان
 فته بجاجت چه خواست نوبتش از صدر ملک
 ز آنکه بود شمع روز خواب خوش پاسبان
 ظلم که بنشسته بود توئے بتو هچو شمع
 از نف شبیه او سوخت ز سرتا میان
 برد چو شمع از میان ظلمت ظلم ای عجب
 قدرت قدرش که هست در رو دین مهریان
 ای ز تو ناحق چو شمع دیده بطفنی عذاب
 وی ز تو دولت چو سرو گشته بیری جوان
 هست چو شعی بروز روی عطارد ز رشك
 نا که بتوقیع دید کلک ترا در بنان
 ساخت بکردار شمع در ره عشقت محبیر
 هم ز دل آتش نمود چشمَه آب روان
 خاطرا او آنثست گرچه درو طعنه زد
 آنکه هنوزش چو شمع میرود آب از دهان

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۷) ذکر ملک الشعرا مجير الدين بيلقاني زید درجه

بغایت خوش گوی و ظریف طبع و فاضل بوده، از افران خواجه ظبیر الدین فاریابی است و در پیش اتابک ایلدگر راه نیابت و تقرب داشت و هواره باستعداد و تحمل معاش کردی و شعراء چنانکه رسالت برو حسد بردند و او را مجهمت تحصیل وجوه از دیوان اتابکی باصفهان فرستادند، افضل اصفهان چنانکه شرطست پرورای او نکردند، در هیو مردم اصفهان این رباعی گفت

گفتم ز صفاها مدد جان خیزد * لعلیست مرؤت که از آن کان خیزد
کی دانستم کاهل صفاها کورند * با این همه سرمه کر صفاها خیزد
۱۰ و آکابر اصفهان ازو در خشم بودند شفرو را گفتند تا او را اهای ریکه
گفت، ابراد این گھویات مناسب این کتاب نیامد اما شرف الدین شفرو
در جواب رباعی مجير گوید

شهری که به از جمله ایران باشد * کی لایق چو چون تو گخان باشد
سرمه چه کنی که از صفاها باشد * میل تو بیل است و فراوان باشد
۱۵ و مجير الدين این قصیده در مدح قرل ارسلان گفته در لزوم شمع در
هر بیت و شعراء پسندیدن اند و الحق بسیار خوب گفته و آن قصیده
قصیده اینست

«هره عمر ربود شعبده آسمان
گشت چراغ دلم شمع سپهر الامان

بر سر پایم گداخت سفره خالی چو شمع
با سر دستم فگند تیر فلك چون کمان

سرد بود هچو صبح بزم حریفات عمر
تا نکشندم چو شمع شب همه شب در میان

۲۰

۲۲

چنانکه هر هفته اورا جامه کتابخانه و اطلس بخشیدی و مجیر آن را بتفاخر پوشیدی و فضلا آن رعونترا پسندید نداشتندی و ظهیر در باب مجیر گوبد

بیت

گر بدیاهای فاخر آدمی گردد کسی

پس در اطلس چیست گرگ و در عبائی سوسار

و بعد از آنکه ظهیر مدتی ملازمت سلاطین و حکام نمود در آخر استغنا خواست و بطاعت و علم مشغول گشت و در محروسه تبریز ساکن شد، و وفات او در تبریز بوده در شهر سنه ثمان و تسعین و خسمائه بروزگار دولت اتابک ایتاج بن قزل ارسلان، و ظهیر الدین فاریابی در جنب ۱۰ خاقانی در سرخاب تبریز مدفون نیست و مجیر الدین بیلقانی و کمال الدین بخچانی و شرف الدین شفروه و محمد بن علی کرمج اصفهانی و جوهري زرگر معاصر خواجه ظهیر بوده‌اند رحمة الله عليهم، اماً اتابک سعید قزل ارسلان بن اتابک ایلدگر از جمله موالی سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه ۱۵ است، جاه و سلطنت برکال یافت و پادشاه نشان بود، طغل بن ارسلان کودک بود و امور سلطنت عراق و آذربایجان بعد از موت اتابک محمد بن ایلدگر بافرد و استبداد بقزل ارسلان متعلق گشت و او مرد مهیب و با سیاست و صاحب تجہیز بود اماً میخواست که هچنانکه پدر و برادرش کفیل همیات آل سلجوق بودند او نیز باشد، طغل بزرگ شد و از اتابک بر تاخت و مکاتیب پیاپی بخوار زماش تکش میتوشت که عزیمت ۲۰ عراق کند و شر قزل ارسلان را کفایت نماید، در اثنای این حال بر در شهر همدان شی اتابک قزل ارسلان را بر تخت کشته یافتد و هیچ کس ندانست که این کار که کرده است و هچنانکه ذکر شده سلطان طغل را در صحراي ری نکش بر دار کرد و حدیث نبوی صلعم کارگر آمد که من ۲۴ آعنَ ظَلَّلَمَا سَأَطَّهُ اللَّهُ عَلَيْهِ،

بزرگوار دنیا ندارد آن عظمت
 که هیچ کس را زیبد بدان سرافرازی
 شرف بفضل و هنر باشد و ترا همه هست
 بدین نعیم مزوّر چرا هم نازه
 ز چیست کاھل هنرا نیکو تبیز
 تو نیز هر بهتر در زمانه ممتازه
 بمن نگه تو بیازی مکن از آنکه بفضل
 دلم بگیسوی حوران نیکند بازه
 آگرچه نیست خوشت یك سخن ز من بشنو
 چنانکه آنرا دستور حال خود سازه
 تو این سپر که ز دنیا کشیده در رو
 بروز عرض مظالم چنان بیندازه
 که از جواب سلای که خلق را بر نست
 بهیچ مظلمه دیگرے نپردازه

١٥ دیگر چنانکه خواجه مراعات و مردمی کردش در اصفهان اقامت نکرد و
 باذریاچجان رفت نا آنکه اتابک مظفر الدین محمد بن ایلدگر اورا تربیت
 کلی کرد و مدت ده سال همواره در رکاب اتابک بودی و در قصبه که
 شکایت نامه باتابک فرستاد میگوید که

شاید ز بعد خدمت ده سال در عراق
 نام هنوز خسرو مازندراف دهد

٢٠ و بعد از وفات اتابک محمد اتابک قزل ارسلان بن ایلدگر متصدی
 حکومت عراق و آذربایجان شد و اتابک نصرة الدین ابو بکر بن محمد
 بن ایلدگر را نیز میل آن بود که ظهیر ملازم او باشد و ظهیر بجانب
 ابو بکر میل تمام داشت و در آخر از قزل ارسلان بگریخت و با ابو بکر
 پیوست و قزل ارسلان برغم ظهیر مجیر الدین بیلقانی را تربیهای کلی کرد

اگر تو دست سخاوت کشیده‌تر نکنی
 بهیچ کان ندهد هیچ کس نشان گوهر
 خروس عدل تو تا پر زدست در عالم
 بجای بیضه نهادست ماکیان گوهر
 زهی زمانه که بعد از هزار غصه و رنج
 مرا نهاد ز مدح تو در دهان گوهر
 زمانه گرچه بیازاردم نیازارم
 کس نینگند از دست رایگان گوهر
 اگرچه موج بر آورده سالها دریا
 بهیچ وقت نینگند بر کران گوهر
 قصیده که همدح تو گفت بدله چو در
 ردیف ساختش ز بهر امتحان گوهر
 درین دیار بسی شاعران با هرند
 که نور فکرت ایشان دهد بکان گوهر
 سزد بنظرم چین گوهرے کنند قیام
 از آنکه خوب نماید بتوامان گوهر
 همیشه تا که بهنگام نو نهار حساب
 کنند نشار بر اطراف بوستان گوهر
 نشار مجلس است از چرخ گوهرے بادا
 که در حساب نماید بهاء آن گوهر

گویند که ظهیر از نیشاپور بطريق سیاحت باصفهان رفت و در آن حین
 صدر الدین عبد اللطیف خبندی قاضی القضاة و مشاور الیو آن ملک بوده ،
 روزی ظهیر بسلام خواجه رفت ، دید که صدر خواجه مسکن فضلاء و
 علماست ، او سلام کرد و غریبوار بجای نشست و التفاتی چنانکه خواست
 نیافت ، تائفه شد و این قطعه را بدیهه گفت و بدست خواجه داد ، قطعه

تراست لعل شکر بار و در میان گوهر
 میان لعل چرا کرده نهان گوهر
 بخشد چون لب یاقوت رنگ بکشائی
 ز شمر زرد شود همچو زعفران گوهر
 رُخم چو زرد شد از جزع دیده هر ساعت
 فشام از غم آن لعل دُرشان گوهر
 مرا بیاد مده گرچه خاکسارم از آنک
 بخالک تیره کند بیشتر مکان گوهر
 اگرچه سیم و زرم نیست هست گوهر اشک
 که نزد عقل به از صد هزار کان گوهر
 سزد که ننگ نیاید ترا ز صحبت من
 از آنکه ننگ ندارد ز رسیمان گوهر
 چنان بچشم تو بی قیمت ز بی دری
 که روز بزر بچشم خدایگان گوهر
 هدین بس است که الماس طبع من دارد
 چو خیبر ملک شرق در میان گوهر
 خدایگان ملوک جوان طفان شه آنک
 نشاری کند از جود بر جهان گوهر
 ز بس که خون مخالف برخیخت روز مصاف
 کرفت در دل کان رنگ ارغوان گوهر
 بیعنی بخت چو گیرد قلم بدست کند
 بصورت شبه از نوک او روان گوهر
 سپهر قدر تو دست خرد نمی باید
 بنادر جود تو در گنج شایگان گوهر

۱.

۱۵

۲۰

۲۴

در شاعری مرتبه عالی دارد چنانکه بعضی آکابر و افضل منفق اند که سخن او نازکتر و با طراوت تر از سخن انوریست و بعضی قبول نکرده‌اند و از خواجه جبد الدین همکر فارسی درین باب فتوی خواسته‌ند، او حکم کرده که سخن انوری افضل است، فی کل حال در شیوه شاعری مشاراً‌الیه است و در علم و فضل بی نظیر بوده، اصل او از فاریاب است اما در روزگار اتابک قزل ارسلان بن اتابک ایلدکر بعراق و آذریجان افتاده و مذاح قزل ارسلان بوده و خواجه ظهیر شاگرد استاد رشیدی سیرقندی است که قصه هر و ففا بنظم آورده و داد سخن‌وری در نظم آن داستان داده و در باب خواجه ظهیر الدین بزرگان گفته‌اند، بیت

۱. دیوان ظهیر فاریابی * در کعبه بدزد اگر بیابی
و چون ظهیر خوشگوی است واجب نمود که از دیوان او قصیده و قطعه
و غزلی درین تذکره بقلم آید ان شاء الله تعالى و این قصیده در مধ
قرول ارسلان گوید،

گتی بیمن دولت فرمان ده جهان * ماند بروضه امر و عرصه جهان
۱۰ از هر طرف که چشم نهی جلوه ظفر * وز هر طرف که گوش کنی مژده امان
بالید ازین نشاط تن تخت بر زمین * بگذشت زین شکوه سر تاج از اسماں
افسانه گشت قصه دara و کیتیاد * منسونخ شد سیاست جمشید و اردوان
ملکی چین مقرر و شاهی چین مطایع * دیرست نا زمانه نداده زکس نشان
در اول حال ظهیر از فاریاب بپشاپور آمد و در آن حال سلطان طغان
۲۰ شاه حاکم بپشاپور بود و در خاندان سلجوق دو طغان شاه بوده‌اند و این طغان شاه بعد از سلطنت سلطان سخن بر تخت ملک نشست و پنج
نویت زد اما خوارزمشاهیان اورا امان ندادند، و طغان شاه قدیم مددوح
حکیم ارقی است و روزی سلطان طغان شاه ثانی بپشاپای کان فیروزه
رفته بود و خواجه ظهیر ملازم بوده این قصیده ردیف گوهر مناسب آن
قصیده

۲۰ حال گوید،

طبقه دوم - (۱۴) سیفی، (۱۵) روحانی، (۱۶) ظهیر فاریابی ۱۰۹

جامع سبزوار او بنا کرده است و خواجه علامه الدین عطا ملک جوینی در تاریخ جهان کشایی آورد که تکش خان عزیمت عراق کرد و در صحرا ری با طغول بن ارسلان سلجوقی که ولی نعمت زاده او بوده مصاف داد و طغول نام و نسب میگفت و جنگ میکرد تا اسیر شد و اورا پیش تکش خان برداشت نکش ازو سوال کرد که با وجود مردانگی و لشکر جرّار و سلاح چه افتاد که چنین آسان اسیر شدی، طغول از شاهنامه این بیت بخواند،

ز بیژن فرون بود هومان بزور * هنر عیب گردد چو بر گشت هور حکایت کنند که آن ناحق شناس ولی نعمت زاده خودرا بر در ری بر دار کرد و آن حال بر وی مبارک نیامد و بعد از اندک مایه روزگاری بعلت خُاق در گذشت، و آخر ملوک آل سلجوق طغول بوده و بعد از قتل طغول سلطنت از خاندان سلجوقیان انتقال کرد و بخوارزم شاه افتاد فی شهرور سنه احدی و ستین و خمساه به یحیی الله ما یشاء و پشت و عنده ام الكتاب،

(۱۵) ذکر حکیم روحانی سمرقندی نور الله مضجعه، ۱۰

خوش گوی بوده و شاگرد رشیدی است و رشیدی استاد سیف الدین اسفرنجی بوده و گویند رشیدی از اقران مولانا سیف الدین است و العہد علی الراوی و این قطعه روحانی راست در مذمت کخدائی و قرض کردن،

۱. مرد آزاده بگتی نکد میل دو کار * تا وجودش همه روزی بسلامت باشد زن نخواهد آگرش دختر قیصر بدھند * وام نستاند اگر وعده قیامت باشد

(۱۶) ذکر ملک الكلام ظهیر الدین فاریابی علیه الرحمة و الغفران ۱۱

و هو ظهیر الدین طاهر بن محمد الفاریابی بغايت فاضل و اهل بوده و

خروج کرد او بود، و بعد از یعقوب عمر بن لمیث برادر او مرتبه علی یافت و سیصد هزار سوار لشکری داشت و بر دست امیر اسماعیل سامانی اسیر شد و در بند و حبس المعتصد خلیفه بغداد از گرسنگی برد و گویند که هشتاد قطار شتر مطیع اورا میکشیدند، القدرة لله تبارک و تعالیٰ، و الله اعلم،

(۱۴) ذکر سیفی نیشاپوری نور قبره و مضجعه،

شاعری محکم گوی است و شاگرد فرید کاتب بوده و علم شعر نیکو میدانسته و قصیده ای در تعریف سنگ و سیم که در هر مصوع لفظ سنگ و سیم لازم داشته اینست، اللہ در فائله،

ای نگار سنگ دل وی لعبت سیمین عذار
مهر تو اندر دلم چون سیم در سنگ استوار
سنگ دل یاری و سیمین بر نگاری ز آنکه هست
هچو نقش سیم و سنگ اندر دل من پایدار
من چو سنگ صلب در عهد و تو چون سیم و لیک
هچو سیم از سنگ ناگاه بر قی از شمار
من ترا جوم بسیم و تو مرا رانی بسگ
رجم سنگ و عهد سیم از نست گوئی یادگار

اما چند سیفی دیگر بوده‌اند و امیر حاجی سیف الدین که از امراء بزرگ حضرت صاحب قران اعظم امیر تمور گورگان انار الله برهانه بوده ۱۷ شعر ترکی و فارسی را نیکو میگفته و سیفی تخلص میکرده و درین روزگار مولانا سیفی بخاری مرد اهل فضل است و طبع ظریف دارد و ذکر او در خانمه کتاب خواهد آمد ان شاء الله تعالیٰ، اما سیفی نیشاپوری شاعر تکش خان خوارزمشاه است که لقب او علام الدين بوده، استقلال او درجه عالی یافت و تماقی خراسان را مستقر کرد و مرد خیر بوده و مسجد

درگاه سلطان سخن بودی و این سوال و جواب اوراست، نظم
 گفتم بدان نگار که خوشید انوری * گفتا ز روی نکوترم ار نیک بنگری
 گفتم می چهاردی بر سپهر حسن * گفتا مه مراست هزار از تو مشتری
 گفتم به بندگی تو اقرار میکنم * گفتا چو تو بسیست کنون پچاکری
 ه صاحب مقامات ناصری گوید که چون سلطان سخن کرت دوم بسخیر ملک
 ما وراء النهر لشکر کشید و سلاطین ترکستان با گورخان جمعیتی کردند
 و در حدود پایرخ که از اعمال قرشی است که در قدیم آن ولايت را نصف
 میخواند مصائب عظیم دست داد و شکست بر جانب سلطان افاد و
 سلطان میخواست که ثبات قدیم پیش آرد دشمنان پیش و پس بگرفته
 ۱. بودند ملک تاج الدین ابو الفضل سیستانی عنان اسپ سلطان بگرفت که
 ای خداوند عالم چه محل قرار است و مردانگی نموده سلطان را از جنگ
 گاه بیرون آورد و با محدودی چند از آب جیحون عبور کردند، و آن
 شکست در ناموس سلطان سخن نقصان کلی کرد و فرید ملازم او بود
 درین باب این رباعی میگوید،
 رباعی

۱۰. شاهها ز سنان تو جهانی شد راست
 تیغ تو چهل سال ز اعدا کین خواست
 گر چشم بدی رسید آن هر ز قصاصت
 کان کس که بیک حال باندست خداست

اما ملک تاج الدین ابو الفضل سیستانی از ملوك سیستان است و نیزه
 ۲۰ نصر بن خلف است که در زمان سلطان محمود سبکنگن بوده و با
 سلطان محمود بکرات مضاف داده، مرد محنتم و متهور بود و ملک تاج
 الدین مقرّب بوده در روزگار سلطان سخن و سلطان صدیقه خاتون خواهر
 خود را بنکاح ملک در آورد و ملوك سیستان خاندان بزرگ قدیم بوده اند
 و درین روزگار جاه و منصب ایشان بر قاعده نماند و ایشان از نسل
 ۳۰ یعقوب بن لیث صفاری که اول کسی که از عجم بر خلفای بني عباس

پروردۀ توکه ومه و دون و وسط * دولت ندهد خدای کس را بغلط
خواجه دولت و قلم خواست و بر ظهر رقعه شاعر بدیهه نوشت این
رباعی،

سیصد بره سفید چون بیضه بط * در روی ز سیاهی نبود هیچ نقط
از گله خاص ما نه از جای غلط * چوبان بدهد بده بدهن خط

اما در روزگار اباقا خان خواجه علاء الدین متکنل مهام دار السلام
بغداد بود، مجد الملک بزدی برو تقریر کرد، بدان سبب خواجه علاء
الدین را چهار صد هزار درم مصادره افتاد و عاقبت خیانت مجد الملک
ظاهر شد، اباقا خان برو متغیر گشت و او را بیاساق رسانیدند و اعضای
او را باقالیم بجهت عبرت عمله فرستادند، خواجه علاء الدین درین
باب گوید،

روزی دو سه سر دفتر تزویر شدی * جوینه ملک و مال و توفیر شدی
اعضای تو هر یکی گرفت اقلیمی * القصه بیک هننه جهان گیر شدی
و قاضی بیضاوی در نظام التواریخ آورد که خواجه شمس الدین محمد و
۱۰ خواجه علاء الدین آبا عن جد از صنادید خراسان بوده‌اند و قتل خواجه
شمس الدین محمد بحکم ارغون خان در قرا باع در چهارم شعبان سنه
ثلاث و ثمانین و ستمائه بوده و خواجه محمد الدین همکر فارسی این رباعی
در مرثیه صاحب دیوان گفته و شیخ بزرگوار سعدی علیه الرحمه چون
این رباعی را بشنود گربان شد و بر روح خواجه دعای خیر گفت و
۲۰ خواجه مجدد را تحسین نمود، رباعی این است،

در ماتم شمس از شفق خون بپکید * مه روی بکند و زهره گیسو ببرید
شب جامه سیاه کرد در ماتم و صبح * بر زد نفسی سرد و گربان بدرید

(۱۲) ذکر فرید کاتب نور الله مضمونه،

۲۴ فرید کاتب شاگرد انوریست، خوشگوی و لطیف طبع بود و هماره ملازم

و در حسن الطلب این بیت فرموده که

لاف فرزندی نیامزد درین حضرت ولی

مدحتی آوردم اینک خلعتی بیرون فرست

خواجه حمد الله مستوفی در تاریخ گریب خود در اثنای تذکره شعراء
۰ آورد که خلعت از روضه مطہر حضرت رسالت صلعم مجھمت سید حسن
بیرون آمد و بر صحّت این اطبابی میکند و چون سید حسن از حجّ باز
گردید و مردم آن کرامت دیدند بسیار معتقد او شدند، و در آن حین
سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه در دار السلام بغداد بوده بروزگار
الراشد خلینه عباسی و سلطان مسعود در اکرام و اعزاز سید مبالغه
۱ بسیار نموده و محنّه زر اندوده ترتیب کرده سیدرا بطرف غزنه روان
ساخت، چون سید بولایت جوین رسید در قصبه آزادوار فجاه بجوار
رحمت ایزدی انتقال کرد فی شهر سنه خمس و ثلیث و خمسائه و اکتوبر
تریبت شریف سید حسن در قصبه آزادوار مذکور است و معروف، و
آزادوار مسقط رأس و موطن مألف خواجه شمس الدین محمد صاحب
۱۰ دیوان جوینی و برادر او خواجه علاء الدین عطا ملک که تاریخ جهانکشای
او نوشته بوده است، و این دو خواجه از جمله کرام جهان و فضلای
زمان بوده‌اند و هر دو فاضل و صاحب جاه و عالم پرور و خوش طبع
و صاحب ناموس اند و فضیلت خواجه علاء الدین را کتاب جهانکشای
گواهی عدلست، و بزرگواری خواجه شمس الدین صاحب دیوان اظہر من
۲۰ الشیس است و کتاب شمیمه را بنام او تصنیف نموده‌اند و او شرحی بر
آن کتاب می نوشته قضا و قدر نسخه حیات اورا قصد نمودند و آن کار
ناتمام مانده، حکایت کنند که روزی خواجه شمس الدین در صدر جاه
قبول عوام و خواص بر مستند خواجه‌گی متنکن بود بدرا جاگزی این رباعی
بگذرانید بند خواجه الله در قائله،
رباعی

۲۰ دنیا چو خوط است و کف خواجه نقطه * پیوسته بگرد نقطه میگردد خط

مطالعه کرد و پسند فرمود اما گفت عجب تخلص دارد و بتفائل خوب نیست،

(۱۲) ذکر سید اشرف حسن غزنوی قدس الله سره،

بزرگوار و فاضل و دانشمند و اهل دل بوده و قصیص خیره را او میگوید
که بعضی شعر اجواب آن قصیص گفته اند از آکابر مثل محیر بیلقانی و
کمال الدین اسماعیل و از متاخران شیخ آذربی نیز گفته اما قبل از سید
حسن کسی مثل این قصیص نگفته، مطلع فخریه سید ایست،
داند جهان که قرّه العین پیغمبر * شایسته میوه دل زهرا و حیدر
کمال الدین اسماعیل فرماید،

۱۰ روزی و طای کحال شب در سر آورم
بگریم از جهان که جهان نیست در خورم
محیر بیلقانی میفرماید،

۱ هر شب که سر پچیب نقکر فرو برم * ستر فلك بدزم و از سدره بگذرم
اما خاکساران عالم خالک انکسار و کی می طلبند و از مقام فخر عار دارند،
۱۵ گویند که سید حسن در غزین وعظ میگفت هفتاد هزار کس در پای
منبر او جمع شدند، سلطان هرام شاه را خوش نیامد، دو شمشیر پیش
سید حسن فرستاد تا در یک غلاف کند، سید رنجیه از غزین بیرون
آمد و عزیمت حجّ نمود و چون بزیارت مرقد مطهر حضرت سید المرسلین
علیه افضل التحیه رسید این ترجیع بند گفت و الناس خالعت کرد،

۲۰ يا رب این مائیم و این درگاه صدر انبیاست
يا رب این مائیم و این خاک جناب مصطفی است
و ترجیع بندرا عربی کرده که،

سَلَّمُوا يَا قَوْمَ بَلْ صَلَّوْا عَلَى الْأَصْدِرِ الْأَمِينِ
مُصْطَفَى مَا جَاءَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

خواهد آمد ان شاء الله تعالى و وفات حکیم سوزنی در سیر قند بوده در شهر سنه تسع و سنتین و خمساهه و قبر او در مقبره جاکر دیزه است بقرب مزار الامامین العالمین ابو منصور الماتریدی و شهاب الدین ابو حفص عمر النسفي رحمة الله عليهما ،

(۱۱) ذکر سخیان ثانی فلکی شروانی نور الله مرقد، ۱۰

شاعری خوش گوی بوده و از اقران افضل الدين خاقانی است رحمه الله و بعضی گویند که استاد خاقانی است و این درست نیست بلکه شیخ عارف محقق آذری رحمه الله در جواهر الاسراری آرد که خاقانی و فلکی هر دو شاگردان ابو العلاء گنجه اند و حمد الله مستوفی فلکی را استاد خاقانی میداند، فی کل حال طبع قادر داشته، مدح شروانشاه قصیده گفته لله در قائله،

سپهر مجد و معاف محیط نقطه عالم
جهان جود و معانی چراغ دوده آدم
خدیبو کشور پیغمبر یکانه هشتاد هجر
جزر دور بتعظمر خدایگان معظم ۱۰
زحل محل و قضا بد قدر مراد و فلك کین
 شمال طبع و صبا فرمیج دین و ملک دم
ستوده رای چو آرش سخا فرازی چو بهمن
جهان کشای چو رسمت هنر نمای چو نیرم

۲ و این قصیده مطول است و ایراد مجموع ایيات آن از تکلفی خالی نبوده و فضلاً آنکه تمام این قصیده را بخوانند بر فضل و قدرت فلکی آفرین و تحسین گویند، خواجه عصمه الله بخاری رحمه الله این قصیده را جواب گفته در مدح سلطان سعید خلیل الله انار الله برهانه و دیوانات ۲۴ فلکی را نزد پادشاه مبور الغیگ گورگان انار الله برهانه برندند

زاهل سوم و هاویه ای دل طمیع مکن
 تا نزد تو نسیم شیال آید از هراه
 عصیان کنی و جای مطیعات طبع کنی
 بسیار کله هاست بسودای این کلاه
 با توبه آشنا شو و بیگانه شو ز جرم
 تا در بخار رحمت رحمان زنی شناه
 ای قادری که هست بتقدیر حکم تو
 گردنده چرخ اخضر و تابند هبر و ماه
 هستم بیگانه عاصی و عاصی چو من بسیست
 جمله نیازمند بفضل تو سال و ماه
 یا رب بلطف خویش بخشای و فضل کن
 بر من بیگانه عاصی و بر جمله عصاه
 کافی توئی و قاضی حاجات ما توئی
 مارا مران بصدر قضا و در کفاه
 ایان ما و قوت اسلام و دین ما
 از ما مکن جنا پجدا گشت حیا
 بر ما لباس خاک چو جیب کلیم کن
 تا چون کف کلیم بر آریم ازو جیا
 ای راوی این قصیده بخوان و مرا مین
 السَّمْعُ لِلْمُعِيدِيِّ خَيْرٌ مِّنْ أَنْ تَرَاهُ
 ولامع بخاری و جنی و نسی و شمس حاله و شطرنجی شاگردان سوزنی
 بوده اند و این مطلع نیز سوزنی راست،
 تا کی ز گردشِ فلك آبگینه رنگ * بر آبگینه خانه طاعت زنیم سنگ
 و رکن صاین این قصیده را جواب گذته هم بطرز حکیم سوزنی و شاه ابو
 ۲۵ اسحق او را هفت بدره زر صله بخشید و مطلع آن قصیده بجا یگاه خود

فردا بروز حشر که امروز منکرند
اعضای من بود بر اعمال من گواه
ای تن که پادشاه شدی بر هوای دل
هم بنده از آنکه الله است پادشاه
در قدرت الله نگه سن بچشم عجز

تا عجز خویش بین در قدرت الله
قامت دو تاه کردی یکتا شو و میاش
هتای دیو تا نشوی در چهار تاه
پیری رسید و موی سیاهت سفید شد

بار سفید روی سیمه موی را مخواه
زین پس بنتعثی چه ذقنان بر غزل مگوی
کر نظم و نعت چه ذقنان او فتی بچاه
گر آب و جاه میطلابی معصیت مورز

از طاعت خدای طلب آبروی و جاه
نیران دوزخ از نور آرد شرار و دود

گراز ندم نماری از دیدگان میاه
ای سوزنی اگر تنت از کوه آهنسست

در کوره دل آر و چو سوزن ز غم بکاه
در پیش چشم عقل جهان فراخ و پهنهن

چون چشم سوزنی کن و بندیش گاه گاه
گراز عذاب نار بترسی پناه جوی

تو نوبه را و سایه طوی شهر پناه
نا آمد از تو هیچ گناه ز کوه کم

یا هیچ طاعتنی ز تو آمد فرون ز کاه

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۱۰). ذکر حکیم سوزنی سیرقندی نور الله قبره،

سیرقندی بوده است خوش طبع و ظریف سخن است، در ابتدای حال تخصیل کردی اماً طبع او بر جانب هزل مایل بود، علمای مدرسه اتفاق کردند و پسر خمّار را بر آن داشتند که هجو سوزنی را بگوید و او سوزنی را هجوهای رکیک گفته و سوزنی نیز با او معارض شده، و ایراد آن هجوهای در این کتاب پسندیدن نیامد، اماً حکیم سوزنی در آخر عمر توبه نصوح کرد و حجّ گنارد و در توحید و ناصح و زهدیات و معارف فضاید غرّا دارد و از آن جمله این قصیده است، لله در قائله، قصیده

چون بر همای دل تن من گشت پادشاه
آمد پیش سینه من از سنه سپاه

لشکر گو سفاهت من عرضه داد دیو
من ایستاده هیر عارض بعرضه گاه

دیو سیه گلیم بر آن بود تا گند
هیپون گلیم خویش لیاس دلر سیاه

بنبود خیل خیل گه پیش چشم من
تا در گدام خیل کم بیشتر نگاه

تا خیل را بچشم من آرایشی دهد
ز آن نوع دانه سازد و دام افگند براه

رفیم براه دیو و فتادرم بدام او
وز دیو دیوت شدم از سیرت تباہ

بلک روز بیگناه نبودم بعمر خویش
گویا که بود بیگنه نزد من گاه

هر گونه گاه ز اعضای من بروست
چون از زمین شر زده هر گونه گاه

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در کدام باشد، از هیچ نوعی از علوم اورا فنی حاصل نشد، رجوع
با صوفیه نمود و زهد و عبادت اختیار کرد و سخن شرع را با سخن صوفیه
متخلوط گذشت و بی جیت و برہان قلم بر کاغذ نهادی و حکمت مرعی داشتی
لا جرم علمای ظاهری برو طعن کردند و اعتراض نمودند، از آن سبب
از خراسان بجهاز رفت و از آنجا بشام افتاد و ده سال در دیار عرب
بدرس و افاده مشغول شد و کتاب احیاء العلوم و جواهر القرآن و
قسطاس را در دمشق تصنیف کرده است، باز بخراسان رجوع کرد و عزلت
و انزوا پیش گرفت و از دنیا و اهل دنیا بغاایت مُعرض بود، صاحب
تاریخ استظهاری گوید که مؤید الملک بن نظام الملک امام غزالی را بهجوت
۱. تدریس مدرسه نظامیه بغداد طلب کرد، امام این مکتوب را در جواب
نوشت، هنا مکتوب مرغوب، الحمد لله رب العالمين، و الصلوة والسلام
علی محمد وآل‌الله و اصحابه اجمعین، اماً بعد، خدمت خواجه و مجاهی جهانیان
متع الله المسلمين بطول بقاء، این ضعیفر را از حضیض خراه طوس باوج
معموره دار السلام بغداد عمرها الله تعالیٰ میخواند، کرم و بزرگی نماید
۲. و بر این حیر نیز واجب است که خواجه را از حضیض بشری باوج
مرانب ملکی دعوت نماید و ترغیب کند، ای عزیز از طوس و بغداد راه
بخداوندی یکسان است اماً از اوج انسانی تا حضیض جوانی تفاوت
فراوان است و الناس حضور این فقیر که فرموده‌اند لا شک این فقیر را
وقت فراقست نه وقت سفر عراق، ای عزیز فرض کن که غزالی ببغداد
رسید و متعاقب فرمان در رسید، نه فکر مدرسی دیگر باید کرد، امروز را
هان روز انگار و دست ازین بیچاره بدار و السلام و الاکرام والله یدعو
الی دار السلام، و وفات و عمر امام غزالی ازین بیت معلوم است، بیب

نصیب حجۃ الاسلام ازین سرای سپنج

حیات پنجه و چار و مات پانصد و پنج

پس بمحاروب لا فرو رویم * ڪوک از سقف گشند دوار
تا ز خود بشنود نه از من و تو * لِئَنَ الْمُلْكُ وَاحِدٌ الْقَوْمَار
ای هواهانے تو هوا انگیز * وی خدایان تو خدا آزار

و این قصیده را شیخ اوحد الدین کرمانی و شیخ فخر الدین عراق و غیر
ه ایشان تبعیع کرده‌اند و جواب گفته، و دیگر این قصیده است در عزلت
و تحریر که مطلعش این است،

مکن در جسم و جان منزل که این دونست و آن والا
قدم زین هردو بیرون نه آنجا باش نی آنجا

و این قصیده را خواجه سلمان ساوچی جواب گفته آگرچه شاعرانه است
اما حکیم درین قصیده سخن را بلند می‌گوید، و دیوان حکیم سنائی سی هزار
بیت زیاده است مجموع حقایق و معارف و ترك دنیا، و سخن حکیم
اصحاب طریقت و اهل سلوک را بر شیوه ترك دنیا و مذمت این خاکدان
تحریص تمام می‌کند، و وفات حکیم سنائی در مشروسه غزین در شهرور سنه
ست و سبعین و خمساه بوده و الیوم مرقد او و تربت شریف او معین
و خانقه او معور است، و اهل غزین را بدان مرقد التجاست و از شعراء
سید حسن غزنوی و عثمان مختاری و عادی و حکیم سوزنی و انباری
ترمذی و نجیب الدین و رکانی معاصر شیخ سنائی بوده‌اند رحمة الله عليهم
اجمعین، اما حججه الاسلام ابو حامد محمد الغزالی قدس الله سره العزیز از
قریه ایست از اعمال طوس که نام آن قریه غزال بوده و نیز گویند غزال
۱۰ رسман فروش را می‌گویند و او فرمود مادر خود که رشته بود در بازار
میفروخت از آن جهت بغزالی اشتهر یافت، و از جمله تلامذه امام
الحرمن ابو المعال عبد الملک بن امام محمد جوینی بوده و شیخ ابو بکر
نساجرا در طفویلت در یاقته و شیخ ابو بکر آب دهن مبارک خودرا در
دهان او انداخت و برکت آن علم ربیانی شد و آکابر اتفاق کرده‌اند که
۲۰ غزالی از صدیقان است، گویند که هفتاد نوع علم خواند که کشاد کار من

پاران آورد و رد کرد و گفت ان سنای که دیروز در نظر شما بودم امروز خلاف آنم، سد راه این کفش است، و امیر خسرو درین معنی خوش گفته بیست

نیست مُدِّیر اهل ترک ار خود ندارد کفش از آنک هر شگاف از پاشایش دین و دولت را درست

اما از گفته حکیم سنای کتاب حدیقة الحقيقة است که هر چهن از آن حدیقه ریاض حکمت و حقیقت و طریقت است و اهل توحید و تصوّف اغلب ایات این کتاب را در رسائل و مصنفات خود با براد و استشهاد می آرند و از حدیقه این تمثیل درین تاریخ لا یق آمد،

۱. داشت لقیان یکی و شاق تنگ * چون گلوگاه نای و حلقه چنگ شب همه شب پیچ و ناب شدی * روز نیمه در آفاب شدی بو النضولی سوال کرد از وی * کین چه جایست یک پوست و دو پی با مر سرد و چشم گریان پیر * گفت هذا لینْ بیوْت کثیر با وجود این فضل و کمال چون کتاب حدیقه را نام کرد علمای ظاهر ۲. غزینین بر حکیم طعنہ کردند و اعتراض نمودند و آن کتاب را بدار السلام بغداد فرستاد و بدار الخلافه عرض کرد و از علمای بغداد و ائمه آن دیار بر صحبت عقیل خود فتوی حاصل کرد و از غزینین عربیت خراسان نمود و چندگاه در مرو در حلقة درویشان شیخ ابو یعقوب یوسف بسلوک مشغول شد و باز بغازینین رجوع کرد و در آخر حال سشن جز به توحید ۳. و معارف و حقایق نگفتی و چند قصیده او در توحید و معارف بی نظیر است و بزرگان تنفع آن نموده اند و بکی اینست،

طلب ای عاشقان خوش رفتار * طرب ای شاهدان شیرین کار تا کی از خانه هیفت ره صمرا * تا کی از کعبه هان در خمّار در جهان شاهدی و ما فارغ * در قدح جرعة و ما هشیار خیز تا زآب دین بشانیم * گرد این خاک نوده غدار

و از معنی خالی نبود، هماره در شرایختانه‌ها دُرد شراب جمع کردی و در گلخانها تجویع نمودی، چون حکیم سنای بدر گلخان رسید از گلخان ترنسی شنود و قصد گلخان کرد، شنود که لای خوار با ساقی خود میگویند که پر کن قدحی نا بکوری چشم ابراهیمی غزنوی بنویم، ساقی گفت که این سخن را خطای گفتی چرا که ابراهیم پادشاه عادل و خیراست مذمت او مگویی، دیوانه گفت بلی چنین است اما مردکی نا خشنود و نا انصاف است، غزین را چنانچه شرط است ضبط نا کرده در چیز زمستانی سرد میل ولاحق دیگر دارد و چون آن لاپترا نیز مسلم خواهد ساخت آرزوی ملک دیگر خواهد کرد، و آن قدح بستند و نوش کرد و باز ساقی را گفت ۱۰ پر کن قدحی دیگر تا بنویم بکوری چشم سناییک شاعر، ساقی بار دیگر گفت این خطا از صلاح دورست، آخرای یار در باب سنای طعن مکن که او مردی ظرف و خوش طبع و مقبول خواص و عوام است، گفت غلط مکن که بس مردکی احمق است لافی و گرافی چند فراهم آورده و شعر نام نهاده و از روی طمع هر روز پا در پیش ابله دیگر ایستاده و ۱۵ خوش آمدی میگویند و این قدر نمیداند که اورا برای شاعری و هر زه گوئی نیافریده اند، اگر روز عرض اکبر ازو سوال کنند که سنای بحضورت ما چه آوردی چه عذر خواهد کرد، اینجین مردا جز ایله و بو النضول نتوان گفت، حکیم چون این سخن بشنید از حال برفت و بر او این سخن کارگرآمد و دل او از خدمت خلوق بگردید و از دنیا دل سرد ۲۰ شد و دیوان مرح ملوک را در آب انداخت و طریقت انقطاع و زهد و عبادت را شعار خود ساخت تا در طریقت انقطع را همراهی رسانید که هماره در غزین پایره گردیدی و دوستان و خویش آوندان او بر حال او گریان شدنده، او اقربارا گفتی که بر حال من غمگین مباشد بلکه طرب و خوشدل کنید، گویند که دوستان بجهت او کفشه آوردنده و ۲۵ الناس کردند تا در پایی کنند، قبول کرد و روزی دیگر کفش را بحضور

(۹) ذکر حکیم عارف ابو الحد مجدد بن آدم السنائی قدس

الله سرّه العزیز،

از بزرگان دین و اشراف روزگار است بهمه زیانهاستوده و در مذهب فرقان چاشئ که حق جل جلاله اورا ارزانی داشته در صفت نگاهج، مولانا جلال الدین روی با وجود کمال و فضل خودرا از متابعان شیخ سنائی میداند و میگوید،

عطار روح بود و سنائی دو چشم او * ما از پی سنائی و عطار آمدیم و در آخر حال مرناض بوده و از دنیا و ما فیها معرض شد تا حدی که سلطان بهرام شاه غزنوی میخواست تا هشتیره خودرا بتکاح شیخ در آورد، او را بآنا نمود و عزیمت حج کرد و بخراسان آمد و درین باب در حدیه میفرماید در معرفت سلطان بهرام شاه این دو بیت،

من نه مرد زر و زن و جام * بخدا گر کنمر و گر خواه
 گر تو تاجی دهی ز احسانمر * سر تو که تاج نسانمر
 و در آن حین که سنائی از غزینین بخراسان آمد دست ارادت در دامن شیخ
 ۱۰ المشایخ ابو یوسف هدایی از بزرگان دین بوده و خلوت و عزلت اختیار کرد،
 شیخ ابو یوسف هدایی از بزرگان دین بوده و خانقه اورا از تعظیم وقدر
 کعبه خراسان می گشته اند و او مرید شیخ عارف ابو علی فارمده است و
 امام حجۃ الاسلام ابو حامد محمد غزالی با وجود فضل و کمال و پیشوائی
 دین و ملت معتقد شیخ ابو علی بوده و در آخر مرید او شک و فارمده
 ۲۰ قریبه ایست از اعمال طوس، گویند سبب توبه حکیم سنائی آن بود که او
 مدح سلاطین گفتی و ملازمت حکام کردی، نویی در غزینین مدحی جهت
 سلطان ابو اسحق ابراهیم غزنوی گفته بود و سلطان عزیمت هند داشت
 بستغیر قلاع کنار هند و حکیم میخواست بتعجیل قصبه را بگذراند قصد
 ۳۰ ملازمت سلطان کرد و در غزینین دیوانه بود که اورا لای خوار گفتندی

و عثمان مختاری این قصیده را نیکو گفته در مدح سلطان ابراهیم، بیت
مسلمانات دلی دارم که ضایع میشود جانش
در افتادم بدان دردی که پسدا نیست درمانش

و بسیاری از آکابر این قصیده را جواب گفته‌اند هانا بزیبائی این قصیده
◦ نگفته باشد و جواب افضل الدین خاقانی مر این قصیده را در زهدیات
و حکمت است و این است مطلع آن قصیده،

مرا دل پیر تعلم است و من طفل زیان داش
دم تسیم سر عشر و سر زانو دبستاش

و میر خسرو دهلوی در جواب این قصیده داد سخن‌وری میدهد و درین
۱۰ روزگار طبع وقاد و خاطر نقاد جوهرئ بازار سخنواران عالم عارف محقق
مولانا نور الله و الدين عبد الرحمن الجای مدد الله تعالی ظلال فضائله
مایل جواب این قصیده گردیده و الحق حقایق و معارف و حکمت را بنوی
در شیوه نظم در آورده که (مصراع) در حیز وصف در نگاهجده، و بعضی
آکابر و افضل مولانارا درین امر تبع نموده‌اند، اما سلطان ابراهیم بن
۱۵ مسعود بن محمود بن سبکتگین پادشاه دین دار مؤید موفق بوده و گویند
از ولایت نصیب داشت، هفتاد و شش سال عمر یافت و مدت شخصت و
دو سال سلطنت کرد و در مدت سلطنت یک خشت جهت بنای کوشک
و منظر و اساس سلطنت بر زمین نینداخت و قریب چهارصد خانقه و
رباط و مدارس و مساجد در راه خدا بنا کرده، صاحب مقامات ناصری
۲۰ چنین میگوید که سلطان ابراهیم اثار الله برخانه شبها گرد محلات غزین
گردیدی و بیوه زنان و محتاجان را زر و طعام بدست خود دادی، بهد
او در غزین داروی چشم و اشربه و ادویه تمام امراض از خزانه او
بردنده، و سلاطین سلجوقیه اورا تعظیم کردندی و پدر بزرگ نوشتندی،
۲۵ و وفات سلطان ابراهیم در شهرور سنه اثنی و نسعین و اربعائه بوده

لامتست ازین عشق و عشق بر مجnoon
 غرامتست ازین حسن و حسن بر لیلی
 از آن قبل که عسل را حلاوتِ لبِ نست
 خدای عز و جل در عسل نهاد شفی
 و در تهیت آنکه سلطان سید ابو جعفر را برادر خطاب نمود قصیده میگوید
 و این بیت از آن قصیده است لله در قائله،
 بیت

اگرچه چهارین خاقی عالم را پسر باشد
 بزرگی را پدر شد تا برادر خواند سلطانش
 حکایت کشید که صابر نزد سلطان سخن و ارکان دولت او محترم بودی،
 ۱. چون انسز خوارزمشاه با سلطان در خوارزم عصیان ظاهر کرد سلطان
 ادیب صابر را مخفی بخوارزم فرستاد تا دام متفحص حالات و منهی اخبار
 باشد انسز شخصی فدائی را فرستاد تا روز جمعه سلطان را زخم زند و هلاک
 کند، ادیب صابر صورت و هیئت آن شخص را بعینه بر کاغذی تصویر
 کرد و هرو فرستاد، آن شخص را یافتدند و سیاست کردند و ادیب صابر
 ۲. در خوارزم بود، انسز خبر یافت که ادیب صابر چنین کاری کرده است،
 ادیب را دست و پا بسته در چیخون انداخت و غرق ساخت، و کان
 ذلك في شهر سنه ست و أربعين و خمسائه،

(۸) ذکر ملک الکلام عثمان مختاری طاب ثراه،

غزنوی است و از افران شیخ سنای است و در روزگار سلطان ابراهیم بن
 ۲. مسعود شاه شاعر دارالملک غزنوی بوده است و خوشگوی بوده است و
 طبع قادر داشته چنانچه شیخ سنای چند قصیده در مدح او گفته و مطلع
 بیک قصیده از آن جمله اینست، لله در قائله،
 بیت

نمود بیش دو خورشید و دو مه تاری تیر
 که بود لمعه از خاطر مختاری تیر

الله عنه او نوشته و بغايت نيكو گفته و چند نسخه ديجر در علم شعر و
كتابت و استيفا و ترسيل تصنيف دارد، رحمة الله عليه،

(۷) ذكر ملك الشعراء ادیب صابر تمذی طاب ثراه
و جعل الجنة مثواه.

دانشمندي ماهر و ادبی فاضل و شاعری کامل بوده است و در عهد
دولت سلطان سنجار از ترمذ پرتو افتاد و اصل او از بخاراست فاما در
خراسان نشو و نما يافته، معارض رشید وطوطاط است تا حدی که
يکدیگر را اهاجی رکیکه گفته‌اند، ایراد آن هجویات درین کتاب از
حرمت دور نمود، خاقانی معتقد ادیب صابر و منکر وطوطاط است و
۱۰ انوری صابر را در شاعری مسلم میدارد و الحق صابر بغايت خوشگوی
بوده است و سخن او صاف و روان است و بطبع از زدیکتر از اشعار
افران او بوده، و مرئی ادیب صابر سید اجل بزرگوار ابو جعفر علی بن
حسین قدامه موسوی است که اورا از تعظیم و قدر او رئیس خراسان
۱۵ هی نوشته‌اند و سلطان سنجار سیدرا برادر خود خواند و مسکن و موطن
سید نیشابور بوده و خیابان و عقار و احتشام او در خراسان بی نهایت
بوده است و بغايت سیدی مکرم و مدبر و صاحب ناموس بوده است و
این سوگند نامه را صابر پيدح سید انشا نموده و این است بعضی از آن
قصیده و لله در قائله،

تم بهر اسیر است و دل بعشق فدى
۲۰ هی بگوش من آيد ز لفظ عشق ندی
دل فدى شد و چشم ندید روی خلاص
خلاص نیست اسیران عشق را بفدى
من و توئیم نگارا که عشق و خوبی را
۲۴ ز نامر لیلی و عجوف برون برم هی

انز عازم بفتح ملک بر آمد
دولت سلجوق و آل او بسر آمد

و کینه قدم در دل سلطان بود و چون مدّت محاصره امتداد پیدا کرد
انز قوت مقاومت نداشت بشب از قلعه بگریخت و قلعه هزار اسپ
بدست سلطان فتح شد و طوطاط پنهان گشت، بنادی و تقصیح حاضرش
کردند، سلطان فرمود که هفت پاره اش کنند، طوطاط بشفاعت رقه پیش
منتخب الدین بدیع کاتب که منشی دیوان سلطان بود و منصب ندبی با
شغل انشا منضم داشت فرستاد ناگاه اورا از سلطان در خواهد، منتخب
الدین بسلطان عرضه داشت کرد که طوطاط مرغکی است بسیار خرد و
ضعیف اورا هفت پاره نی توان کرد، ای سلطان عالم بفرمای نا او را دو
پاره کنند، سلطان بخندید و بدین لطیفه از سر خون طوطاط در گذشت
و گفت بیار نا دو پاره اش هم نکیم که آنرا نیز طاقت ندارد، و رشید
ترمذ رفت و مدّتی در ترمذ می بود نا انز از خوارزم لشکر کشید و
بوقت گرفتاری سلطان سخن بدست غزان آکثر جالک خراسان را مستقر
ساخت و رشید از ترمذ قصد ملازamt انز کرد و در خبوشان به سکر
انز رشید و مدّتی مصاحب انز بود، ناگاه انز در خرم دره خبوشان
بنها در گذشت در شهر سنه احدی و خمسین و خمسائه و رشید بر
سر ثابت انز میگریست و این ریایی میخواند، ریایی

شاه فلک از سیاست میلرزید * پیش تو بطوع بندگی میورزید
صاحب نظری بگاست نا در نگرد، نا آن هم سلطنت بدین می ارزید
و وفات رشید در خوارزم در سنه ثمان و سبعین و خمسائه بود و عمر
او گویند نود و هفت سال بوده و قبر او در جرجانیه خوارزم است و
اورا در علم معانی و بیان تصانیف مرغوب است و کتاب حدائق السحر
از مصنفات اوست که در صنایع علم شعر کتابی از آن مفیدتر نساخته‌اند
و ترجمه صد کلمه امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه و رضی

سلطان ملکشاه سلجوقی است و مال و منال خوارزم در زمان ملکشاه بطيشت خانه سلطان صرف شدی و نوشتنگن مهتر طشت داران بود، سلطان او را بحکومت خوارزم فرستاد، مردی متدين بوده و ولد او قطب الدين محمد مرتبه خوارزمشاهی یافت، علمara احترام نمودی و انسز پسر اوست در خوارزم ممکن شد و نزد سلطان سنجراجاهی و تقریبی تمام یافت و هر سال نوبتی برو آمدی و ملازمت سلطان کردی و باز بخوارزم مراجعت نمودی، اصحاب اغراض حسودی کردند و سلطان را برو بد گان ساختند، از مرو بگیرخت و در خوارزم با سلطان آغاز عصیان کرد و استیلای تمام یافت و هماره با کفار تار غرا کردی و غنیمت بسیار یافته تا مرتبه او ۱. بدان درجه رسید که لشکریان از سلطان سنجراجی گریختند و بدومی پیوستند، سلطان بالضرورة لشکر بدفع انسز بخوارزم کشید و انوری در آن سفر ملازم بود، چون بنواحی هزار اسپ رسیدند و قلعه هزار اسپ را محاصره کردند انوری این رباعی بگفت و بر تبری نوشته در قلعه انداختند،
رباعی

۱۰

ای شاه همه ملک جهان حسب تراست
وز دولت و اقبال جهان کسب تراست
امروز بیک حمله هزار اسپ بگیر
فردا خوارزم و هزار اسپ تراست

رشید وطواط در قلعه بود در ملازمت انسز، این بیت در جواب رباعی ۲۰
انوری نوشته و بعض فرستاد و در عسکر سلطان انداخت بدین
نق که

گر خصم تو ای شاه بود رسم گرد * یک خرز هزار اسپ تو نتواند برد
سلطان بغايت از وطواط در خشم شد و سوگند خورد که اگر وطواط
بدست من افتد او را هفت پاره سازم و این قصیده را نيز سلطان شنید
۳۰ بود که رشید گفته بیت

آم که چون بر اسپ فصاحت شوم سوار
در گرد من فصاحت سیمان نمیرسد
از نظم من بخاک خراسان خزانه است
گر شخص من بخاک خراسان نمیرسد
تا آدی بنفضل و کالی که ممکن است
در علم جز بقوت و برهان نمیرسد
بگذار ماه روزه بطاعت که دشمنت
گر بگذرد ز روزه بقیان نمیرسد

و دیوان رشید قریب پانزده هزار بیت است آکثر آن مصنوع و مرصع
۱۰ و ذو قافیت و غیر ذلك و قصیده گفته که تمامی آن مرصع و بعضی
ایات آن مرصع مع التجیس است و دعوی کرده که بیش از من هیچ آفرید
قصیده نگفته است که تمامی آن مرصع بوده باشد خواه بعری و خواه
بنارسی و این است مطلع آن قصیده قریب هفتاد بیت است مجموع مرصع
بیت
للہ در قائله ،

۱۵ ای منور بتو نجوم جلال * وی مقرر بتو رسوم کمال
حضرت تو معوّل دولت * ساخت تو مقابل اقبال

و رشید عربی دراز یافت و بعد از وفات انسز خوارزمشاه تا زمان
دولت سلطان شاه بن ایل ارسلان بن انسز در حیات بود و سلطان شاهرا
آرزوی صحبت رشید در سر افتاد، گفتند پیر و مُحنَّ و ضعیف
۲۰ شد است، گفت البته اورا بحضور من رسانید، رشید را در محفظه نشاند
بحضور او برداشت، چون چشم او بر سلطان شاه افتاد بدیهه این ربانی
انشا کرد،

جذت ورق زمانه از ظلم بشست * عدل پدرت شکستگی کرد درست
ای بر تو قبای سلطنت آمد چست * هان تا چه کنی که نوبت دولت تست
۲۵ اما خوارزمشاه انسز بن قطب الدین محمد بن نوشتگن فراجه غلامزاده

شاهها پایگاه تو گیوان نمی‌رسد
 در ساحت تو گنبدگران نمیرسد
 جائی رسیده بعاله مرتبت
 کانجا پجهد فکرت انسان نمیرسد
 جز امر تو به مشرق و مغرب نمی‌رود
 جز حکمر تو بتازی و دهقان نمیرسد
 یک لحظه نیست در همه آفاق خاقین
 کانجا زبارگاه تو فرمان نمیرسد
 فریاد ازین جهان که خردمندرا ازو
 بهره بجز نوائب و حرمان نمیرسد
 جهال در تعمّر و ارباب فضل را
 بی صد هزار غصه یکی نات نمیرسد
 جاهل بمسند اندرو عالم برون در
 جویید بجیله راه و بدریان نمیرسد
 آزرده شد بحرص درم جان عالمان
 این خواری از گراف بدیشان نمیرسد
 دردا و حسرتا که پایان رسید عمر
 وین حرص مردمهیگ پایان نمیرسد
 منت خدایرا که مرا در پناه تو
 آسیب حادثه بدل و جان نمیرسد
 تا دامن جلال تو بگرفتام مرا
 دست بلا برداش و گریان نمیرسد
 یک روز نیست که در تو صد هزار نوع
 در حق من کرامت و احسان نمیرسد

۱۰

۲۰

۳۴

(۶) ذکر سید الشعرا و افضل الفضلاء رشید الدین و طوطاط

و هو رشید الدین محمد بن عبد الجليل الكاتب العمري، نسب او بامير المؤمنين عمر بن الخطاب رضي الله عنه ميرسد، بزرگ و فاضل و اديب و ذو فنون بوده و بزرگواری و فضل اورا هنکان مقر و معترف شده‌اند و ظهر او در روزگار انس بن قطب الدین محمد خوارزمشاه بوده است، اصل او از بخاست اما در خطه خوارزم مسکن داشته و در روزگار خود استاد فرقه شعرا و فصحا بوده و همواره شعراي اطراف از نزدیک و دور قصد ملازمت او هي نموده باسفاده علم شعر و علوم ديگر مشغول هي بوده‌اند، و اورا ورای طور شاعري جاه و مراتب عظى دست داد و ۱ مردی تيز زبان و فصيح بوده و بر سخن شعراي اطراف ايراد و نخطيه گرفت و بيشتر شعرا با او خوش نبوده‌اند و أكثر اورا هنوهای ركیك گفته‌اند از غایت حسد اما ساحت او ازین افتراضات مبرأ بوده و در فضل او هیچ سخن نیست، و او مردی حقير الجنه و تيز زبان بوده است از آجهات اورا و طوطاط نام نهاده‌اند و طوطاط مرغکی است شه اورا ۲ فرشتنگ هي نامند، نقلست که روزی در خوارزم علاما مناظره و بحث می‌کردند در مجلس خوارزمشاه انس و رشید در آن مجلس حاضر بود، مناظره و بحث و تيز زيان آغاز کرد و خوارزمشاه دید که مردی بدین خُردی بحث بی حد و اندازه می‌کند و دوایي پیش رشید نهاده بود، خوارزمشاه از روی ظرافت گفت که دواترا بردارید تا معلوم شود که از پس دوات کیست شه سخن می‌گوید، رشید در یافت، بر خاست و گفت آنها مزعج با صغریه قلیه و لسانیه، خوارزمشاه را کیاست و فضل و بلاغت رشید معلوم شد و اورا محترم و موقر داشتی و بانعام و اکرام بی نهايت مستفيدش می ساخت و اورا در مداعع خوارزمشاه قصاید غرّاست ۳ و از آن جمله است این قصیده،

مزارع مرورا پاک کنند و نمای خرمها تا بهار دیگر در صحرا بماند، انوری ازین تشویر بگریخت و بله افتاد و مدد مدید در بخش بسر برد و بعلم نجوم مشغول بودی و بی آنکه آزاری از مردم بله یافته باشد هجو ایشان کرده بود و آن مردم برو بیرون آمدند و معبر بر سر او کرده میخواستند که از شهرش بیرون کنند، قاضی القضاة حمید الدین ولماحی که فاضل روزگار بود حائی انوری شد و اورا از آن به لیه خلاص داد و سوگند نامه درآن باب میگوید که مطالعش اینست،

بیت

✓ ای مسلمانان فغان از دور چرخ چبری
وز نفاق تیر و جبر ماه و کید مشتری

بیت و درین قصیه میگوید این بیت که

بر سر من مغفری کردی کله و آن در گذشت
بگذرد بر طبلسانمر نیز دور مجرمه
و فرید کاتب در بیان بطلان حکم حکیم انوری گوید،
گفت انوری که از جهت بادهای سخت

و بیران شود عمارت و که نیز بر سری

✓ در روز حکم او نوزیدست هیچ باد
یا مُرسِل الرّیاح تو دانی و انوری
ایضاً

۲۰ می گفت انوری که درین سال بادها
چندان وزد که کوه بینند تو بنگری
بگذشت سال و برگ نجیبد از درخت
ای مُرسِل الرّیاح تو دانا نه انوری

و وفات اوحد الدین انوری در بخش بوده در شهرور سنه سیع و اربعین و
خمسائنه و قبر او در بخش است در جنب مزار سلطان احمد خضرویه
۲۰ قدس اللہ تعالیٰ روحه العزیز،

سلبوقی بوده است، مرد خیر اندیش متدين و عاقل و مدبر و کاردان بوده و خواجه نظام الملک در اول حال ملازم او بوده و گویند که خویشاوند اوست، و خواجه ابو علی بعد از آنکه از وزارت استعفا خواست بواسطه پیری و ضعف خواجه نظام الملک را بهجای خود بوزارت اپ ارسلان بن چفر بیگ نصب کرد و هرگاه که اپ ارسلان از خواجه نظام الملک کفایت و کاری نیکو دیدی بر روح خواجه ابو علی دعای خیر کردی، اما استاد اسعد مهند از فحول علماء بوده و در مجلس سلطان محمد بن ملکشاه با امام حجۃ الاسلام ابو حامد محمد غزالی مناظره کرد و علمای خراسان تقویت استاد اسعد کردند و در مجلس سلطان محمد اول سوالی که بر امام کرد آن بود که گفت تو مذهب ابو حینیه داری یا شافعی، امام در جواب گفت من در عقاید مذهب برهان دارم و در شریعت مذهب قرآن نه ابو حینیه بر من خطا دارد و نه شافعی بر من برای، استاد اسعد گفت که این سخن خطاست، امام گفت ای بیچاره اگر تو از علم اليقین شیوه میدانستی میکنی که من خطا میگویم، اندر قید ۱۰ ظاهر مانده و معدوری و اگر حرمت پیری و مقدی تو نبودی با تو مناظره کردی و راه تحقیق بتو نمودی، حکایت کنند که در روزگار انوری بوقت و بعهد سلطان سخن چنان اتفاق افتاد که هفت کوکب سیاره در برج میزان اجتماع کردند و حکیم انوری حکم کرد که در آن ماه آکثر بنها و اشجار قدیم را باد بر کند و شهرهارا خراب کند، عیام الناس ۲۰ ازین حکم متوهم و ترسناک شدند و سرداپها کندند و روز قران در آنجا خزیدند، اتفاقاً در آن شب که انوری حکم کرده بود شخصی چراغی بر سر مناره مرو بر افروخت چندان باد نبود که چراغ را بشانند، صباح سلطان سخن انوری را حاضر کرد و با او عتاب کرد که چرا چنین حکم غلط میکنی، انوری مذرعت آغاز کرد که آثار قرانات فیضه نی باشد بلکه ۳۰ بتدرج ظاهری شود، اتفاقاً در آن سال چندان باد نبود که خرمتهای

سلطان سخن قصیده گفت که مطلعش اینست،
 بیت
 گر دل و دست بحر و کان باشد * دل و دست خدایگان باشد
 و علی الصباح فصد درگاه سلطان کرد و آن قصیده را گذرانید و سلطان
 بغايت سخن شناس بود و طرز کلام او را دانست که دانشمندانه و متنین
 ه است، بغايت مستحسن داشت و ازو سؤال کرد که ذوق ملازمت داری
 با مجھت طبع آمده، انوری زمین خدمت بوسه داد و گفت،
 بیت

جز آستان توان در جهان پناه نیست

سر مرا بجز این در حواله گاهی نیست

سلطان مشاهره و جامگی و ادارش فرمود و در آن سفر تا مرو ملازم
 ۱۰ درگاه بود و در آن حین چند قصیده عرض کرد مثل این قصیده که
 مطلعش اینست،

باز این چه جوانی و جمالست جهان را
 وین حال که نو گشت زمین را و زمان را

و این قصیده مشکل است و محتاج بشرح است و بغايت این قصیده را
 ۱۵ خوش گفته، و انوری در علم نجوم سر آمد روزگار خود بود چنانچه در
 نجوم مفید و چند نسخه دیگر تالیف دارد و چنین گویند که از خاک
 خاوران چهار بزرگ فاضل خاسته اند که پنج ایشان نبوده چنانچه درین
 باب گفته اند،
 قطعه

۲۰ تا سپهر صیت گردان شد بخاک خاوران
 تا شبانگاه آمدش چار آفتاب خاوری

خواجه چون بو علی شادان وزیر نامدار

عالی چون اسعد مهنه ز هر شوئی بری

صوفی صافی چو سلطان طریقت بو سعید

شاعر قادر چو مشهور خراسان انوری

۲۵ اما خواجه ابو علی احمد شادان خاوران وزیر طغل ییگ بن میکائیل

این قصیده گفته‌اند، کمال میگوید،
بیت

ای در محیط عشقت سر گشته نقطه دل
وی از فروغ رویت خوش گشته مرکز گل

سلمان فرماید،
بیت

زنگیر بند زلت زد حلقه بر در دل
خیل خیال خالت در دیده ساخت منزل

و از شعرای بزرگ که در روزگار دولت سلطان ارسلان بوده‌اند خاقانی
است و ظهیر فاریابی و اثیر الدین اخسیکتی و میربیلقاری و کمال الدین
خجوانی و شاهنور نیشاپوری و ذو القار شرقانی و سید عز الدین علوی
۱. است رحمة الله علیم اجمعین،

(۵) ذکر ملک النضلاء مفتر الشعرا، حکیم اوحد الدین انوری طاب ثراه،

اوصاف سخن‌وری و فضیلت گستری او اظهر من الشمس است، از
شعرای روزگار کم کسی در داشتنی و انواع فضایل هنای او بود،
اصل او از ولایت ایورد است از دهی که آنرا بدنه گویند بمحب مهنه
۱۰ و آن صحرارا دشت خاوران میگویند و در اول حال انوری خاوری تخلص
میکرد و استاد او عماره الماس نمود که انوری شخصی کند و انوری در
مدرسه منصوریه طوس تحصیل علوم مشغول میبود، همچنانکه رسم است
فلاتکت و افلاس موالی بدو عاید شد و بجزح الیوم فرو ماند، در اثنای
این حال موکب سنجیری بنواخته را دکان نزول کرد و انوری بر در مدرسه
۲۰ نشسته بود، دید که مردی محتمم با اسپ و غلام و ساز تمام میگذرد،
پرسید که این کیست، گفتند مردی شاعر است، انوری گفت سجان
الله پایه علم من بدن بلندی و من چین مملوک و شیوه شاعری بدن
پسی و او چین محتمم، بعزت و جلال ذو المجلال که من بعد الیوم
۳۰ بشاعری که دون مراتب منست مشغول خواهم شد و در آن شب بنام

نه من قرین وجودم سفه بود گفت
هنوز در عدمست انکه هقران منست
زمان زمان زمین گستر خرد بخش است
محال باشد گفت زمان زمان منست
و گر زبان هر هی سرايد این دعوی
بحکم عقل سجل میکنم که آن منست

و میان اثیر و خاقانی معارضات بسیارست هر دو فاضل و دانشمند و
خوشگوی بوده‌اند و وفات افضل الدین خاقانی در شهر تبریز بوده در
شهرور سنه اثنین و ثمانین و خمساهه و در سرخاب تبریز آسوده‌است و
مرقد او الیوم مشهور و مقرر است و قبر افضل الزمان ظهیر الدین طاهر
بن محمد فاریابی رحمة الله عليه و ملك الشعراء شاهنور بن محمد شهری
بیشاپوری هر دو در پهلوی خاقانی است، رحمة الله تعالى عليهم اجمعین،
اماً سلطان مغیث الدین ارسلان بن طغل پادشاهی ظرفی طبع و معاشر
بود، شعراراً دوست داشتی و همواره مجلس او از حضور شعراء و نداماء
خالی نبودی، صاحب تاریخ آل سلجوق آورده‌است که یک روز عید
سلطان در هدان سوار شد بعزم عیدگاه و من در آن عید حاضر بودم و
بر سر راهی که موكب سلطان میگذشت حساب کردم هفت هزار سوار
سکنگ و اطلس و دیبا پوش شردم که هراه سلطان عیدگاه می‌رفند و
در عهد او جامه ایرشی بهای تمام یافت، و سلطان با بوز و سگ
شکاری ذوقی تمام داشت و گویند چهار صد بوز داشت مجموع با قلاصد
زر و چل سقرارات، و او مدوح اثیر الدین اخسیکتی است و این قصیص
اثیر در حق اوست که مطلعش اینست،
این بیت

پراخت رایت حق بر تاخت دست باطل
الپ ارسلان شانی شاه ارسلان طغل

و کمال الدین اسماعیل اصفهانی و نجواجه سلمان ساوچی هر دو در جواب

خرد خریطه کش خامده بنان منست
 سخن جنبه بِرِ خاطرو بیان منست
 بکردگار که دَوْر زمان بدید آورد
 که دَوْر دَوْر منست و زمان زمان منست
 مثم که یوسف عهدمر بقطع سال سخن
 که میزبانِ گرسنه دلان زبان منست
 بشرق و غرب رود نامه ضیرم از آنک
 گسوز فلک پیک رایگان منست
 ز ژاژخائی هر ابلوی نترسم از آنک
 هنوز در عدم است آنکه هر قران منست
 صهر بوحی معانی پیغمبر شعراء
 که معجز سخن امروز در بیان منست
 توئی که صاحب قدح می اگر روزے
 بغین کشته شوی این شرف هر آن منست

۱۵ و اثیر الدین این قطعه در جواب فرستاد،

نظم

گره کشای سخن خامه نوان منست
 خزینه دار روان خاطر روان منست
 کشید زین من این دیزه هلال رکاب
 از آنکه شهر روح القدس عنان منست
 کنار آستین جان چو بحر پُر در شد
 که در ولايت معنى گلای کان منست
 من ارسلان شو مُلک قناعتم زین روی
 جهان قیصر و خان صد یك جهان منست
 کهان من نکشد دست و بازوی شروان
 که تیر چرخ یك اندازی از کهان منست

و در آخر این قصیده تخلص بدمج جمال الدین موصلی میکند و جاه او را متین میسازد درین بیت که

سلطان دل و خلیفه هم خوانش از آنک
سلطان پدر نوشته و خلیفه برادرش

◦ صاحب خلاصه بنگشتی میگوید که امیر خاقانی نزد خاقان بسیار مقرب و مکرم بودی و در اوّل حال حفایق تخلص داشت و خاقان کیر او را منصب خاقانی ارزانی داشت، از لطائف خاقانی یکی آن است که نوبتی این بیت بخاقان فرستاد،

◦ وشقی ده که در برم گبرد * یا وشقی که در برش گیرم

۱۰ وشق مؤیبه التای را گویند و وشق امرد نیک چهره است، چون خاقان این بیت مطالعه کرد حکم کشتن خاقانی فرمود، چون این حکم بخاقانی رسید فی الحال از روی فرات در یافت و مگسی را گرفت و بال بر کش نزد خاقان فرستاد که گناه از من نیست از مگس است که با وشقی را یا وشقی ساخته، خاقان در یافت و با خاقانی دل خوش کرد، نازکی آن است که خاقان از خاقانی رنجیده که چرا هر دورا طلب نکرد هانا قصوری در هیئت من ملاحظه کرده و خاقانی با وشقی طلب کرده که هر دو طلبیده باشد، هیئت بزرگان آن روزگار چین بوده و لطائف طبع شعراء و فضلاء بدین مشابه و آکنون اگر شاعری از هدیوح خود دو خرووار شلغم طلب کند حقیر ندانند و میت دارند که تخفیف تصدیع ۲۰ میکند، و فاضل زمان خود اثیر الدین اخسیکی رحمة الله تعالى عليه معاصر خاقانی بوده و از دیار فرغانه ترکستان بآرزوی مشاعره خاقانی آهنگ ملک شروان کرد، در راه بخدمت سلطان السلاطین ارسلان بن طغلر پیوست و ارسلان بن طغلر او را تربیت کنی کرد و اثیر هوله معارض خاقانی بوده و سعن خود را بر سعن خاقانی مقسم نمیداشته و این ۳۰ قطعه را خاقانی نزد اثیر فرساند بدین دستور، الله در قائله، قطعه

شد و از خاقان کبیر ملک منوچهر انار الله برهانه از ملازمت و خدمت استعفا خواست که بخدمت فقراء و اهل سلوک مشغول گردد و خاقان کبیر چون دل وابسته صحبت او بود اجازت عزیمت نمیداد تا آن وقت که بی اجازت خاقان از شیروان گردید و به ییلاقان آمد، کاشتگان شروا نشاه او را گرفته بدرگاه فرستادند و خاقان او را بند فرمود و در قلعه شابران مدّت هفت ماه مقید و محبوس بود و از غایت ملالت و دلتگی در قید قلعه این قصیده گشت و حالات ترسایان و لغات و اصطلاحات ایشان بیان میکند و این قصیده مشکل است و شیخ عارف آذری عليه الرحمه شرح ایيات مشکله این قصیده را در جواهر الاسرار بیان میکند و چند قصیده بیت از آن قصیده اینست، لِلَّهِ دُرْ قَائِلُه،

فلک گجروت است از خط ترسا * مرا دارد مسلسل راهب آسا
پس از تعلم دین از هفت مردان * پس از تاویل وحی از هفت قرآن
پس از میقات سعی و حجّ و عمره * پس از قربان و تعظیم مصلأة
مرا از بعد پنجه سال اسلام * نزید چون صلیم بند بر پا
روم زیار بندم زین تحکم * روم ناقوس بوس زین تعدا
و گر قیصر سگالد راز زردشت * کنم زنده رسور زند و استا
بسرگین خر عیسی را بیندم * رعاف جاثلیق ناشکیبا
و چون این قصیده موقوف بشرح است زیاده ازین در قلم نیامد، و
خاقانی بعد از حبس دیگر بلازمت مشغول نشد و درد طلب دامن گیر
او گشته مشرب فرق در یافت و بعزیمت حجّ از شروان بیرون آمد و
بهرانی موفق التوفیق جمال الدین موصی که کرم جهان و جهان کرم بود
سفر حجاز پیش گرفت و این قصیده را در راه مگه میگوید و درین قصیده
چهار مطلع در کار داشته که یکی از آن این است، مطلع

سرحد بادیه است روان باش بر سرش

تریاف روح کن ز سمور معطش

هفته عظمت و شوکت من در اصفهان پرتبه شود که بوصفت در نگاه جد و خواص و عوام بر من گرد آید و مأمور من باشد، بعد از هفته که گرفتار شد و آنچنان که ذکر رفت بر گاوی نشانه تشهیرش کردند سلطان بد و گفت ای بد بخت حکم تو باری کارگر نبود، عبد الملک گفت ای سلطان آنچه من حکم کرده بودم ظاهر شد اما بر طریق فضیحت نه بر طریق حکومت و شوکت، سلطان نیز کرد و گفت ای بد بخت ان شاء الله تعالیٰ که حکم مخدومان تو در الموت نیز بدین نوع کارگر آید و سوگند یاد کرد که اگر خدای خواسته باشد و عمر امان دهد با خداوندان تو هان کنم که با تو بد بخت کردم و آخر الامر اجل امان نداد و سلطان در گذشت والا سلطان بالکل ملاحده را مستأصل میساخت، و بعد از وفات سلطان محمد ملاحده قوت و شوکت گرفتند و فساد آن ملاعین نا روزگار هلاکو خان میسلطانان میرسید، و شعرائی که در زمان سلطان محمد بوده اند ابو المعالی نحاس و ابو المفاخر و شیخیک و شبل الدوله بوده رحهم الله اجمعین،

۱۰ (۴) ذکر سلطان الفضلاء افضل الدین خاقانی حقایقی رحمة الله عليه،

لقب و نام او افضل الدین ابراهیم بن علی شروانی است، فضل و جاه و قبول سلاطین و حکام اورا میسر شد و در علم بی نظیر و در شعر استاد و در جاه مشاور اليه بوده چنانچه استادان ماهر مدح او گفته اند و در قصيدة که آنرا صفير الضير نام کرده این بیت میگویند،

ز دیوان ازل منثور کاول در میان آمد

۲۰

امیری جمله را دادند و سلطانی بخاقانی

برای حجت معنی براهیی پدید آمد

ز پشت آذر صنعت علی نجبار شروانی

۲۴ و در آخر حال اورا ذوق فقر و شکست نفس و صفاتی باطن دامن گیر

ملکشاه در ولایت ری بوقت عزیمت مازندران نزول کرد و لشکریان او در مزارع اهالی ری چهار پایان گذاشتند و بی رسمی و بی ضبطی می کردند، ابو المفاخر این قطعه سلطان فرستاد و سلطان لشکریان را از خرابی منع و زجر کلی فرمود و آن قطعه این است،

ای خسروی که سایس حکم تو بر فلك
برتر ز طاق و طارم کیوان نشسته است
لطفت باستین کمر پاک میکند
گردی که بر صحیفه دوران نشسته است
بر تخت ری تو ساکن و از حکم نافذت
در ملک چین پرتبه خاقان نشسته است
شاها سپاه تو که چو مورند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است
باران عدل بار که این خاک سالم است
نا بر امید و عده باران نشسته است

امام ملک معظم سلطان غیاث الدین ابو الفتح محمد بن ملکشاه پادشاهی دین دار مؤید موفق سعادتمند بود و میان او و برادرش برکارق خصوصیت اتفاق و برکارق در آن حین فوت شد و سلطنت ایران بر محمد قرار یافت، دوازده سال بعد داد و تعظیم علماء روزگار گذراندید و در دین و مذهب و ملت صلب بوده و هرجا بد مذهبی نشان دادندی در استئصال وی کوشیدی و از حقوق او بر اسلام و اسلامیان یکی آن است که در قلع و قع ملاحده کوشیدی و قلعه شاهدزرا فتح کرد و عبد الملک بن عطاش را فرود آورد و برگاوی نشانده در بازار و محلات شهر اصفهان بگردانید و آخر بزاری زارش هلاک کرد و مسلمانان او را درین کار دعاهای خیر کردند، چین گویند که عبد الملک مخد علم رمل نیکو ۲۰ دانستی بوقتی که سلطان قلمه را محاصره داشت سلطان نوشت که درین

٧٦ طبقه دوم - (۳) عبد الرؤوف جبی، (۳) ابو المفاخر رازی،

نشست، تیکی کرد و گفت زخم اینست اما بخت رو گردان است، و در آن هزیمت بهندوستان رفت و علاء الدین غزین را بعد از آنکه قتل و غارت کرده بود ببرادر داد و بهرات مراجعت نمود و سلطان بهرام شاه از هد باز گردید و ببرادر امیر علاء الدین را بر گاو نشاند و گرد محلات غزین گردانید، و شعررا که معاصر بهرام شاه بوده اند شیخ سنای غزنوی و سید حسن و عثمان مختاری و علی فتحی و محمود وراق است، گویند که بهرام شاه بکرات و مرات گفتی لقمه لذیذتر از فطیر دهقان در مدة العبر خود شخوردم و باسایش ترا از جل گاو هرگز پوششی نیافم، و وفات سلطان بهرام شاه در شهر سنه ثلاث واربعین و خمساه بوده و الله اعلم،

۱۰ ذکر ملک النصلاء ابو المفاخر رازی رحمة الله عليه،

در روزگار دولت سلطان غیاث الدین محمد بن ملکشاه بوده و داشتندی کامل و شاعر و ادبی فاضل بوده است و در فنون علم بهره تمام داشت و اورا یکی از استادان میدانند، و رای شعر و شاعری اورا انواع فضایل است و اشعار او بیشتر بر طریق لغز واقع شده و این صنعت اورا مسلم است و در مناقب سلطان الجن و الانس ابو الحسن علی بن موسی الرضا عليه التحیة و الدعاء چند قصیده دارد جمله مصنوع و متین اما آنچه شهرت عظیم یافته و اکثر شعرها در تبع و جواب آن افدام نموده اند مطلعش این است،
بیت

بال مرصع بسوخت مرغ ملیع بدن * اشک زلینا برینت یوسف گل پیرهن
۲۰ و آکابر مطلعها درین باب گفته اند غالبا در صفت طلوع نیز اعظم بدین سیاق نگفته باشد و بعضی در صفت غروب آفتاب نیز گفته اند و جواب آکابر مر این قصیده را در ذیل ذکر فضلاء خواهد آمد، و شیخ ابو المفاخر رازی نزد سلاطین و حکام جاه و قبیل تمام یافته، ابو طاهر ۲۴ خاتونی صاحب تاریخ آل سلیوق میگوید که سلطان مسعود بن محمد بن

و تربیت اهل شود و قبول تعلم در کودکی آسانست و در روزگار کهولت دشوار و این حال از عقل دور نماید، اما سلطان بهرام شاه پادشاه فاضل و دانشمند دوست و شاعر پرور و علم نواز بوده است، دارالملک غزین بروزگار او مرکز اهل فضل شده و تربیت این فرقه را ازو بهتر کس نکرده است و کتاب کلیله و دمنهرا در روزگار او حمید الدین نصر اللہ که تلمیذ استاد ابو الحامد غزنوی بوده است از عربی بفارسی ترجمه کرده و بنام بهرام شاه پرداخته و الحق داد فصاحت و بلاغت در آن کتاب داده و شیخ عارف سنائی حدیقه را بنام او گفته، این بیت اوراست،

کفرنک هچو بارگاهستی، شاه بهرام شاو شاهستی

۱۰

خواجه رشید وزیر در تاریخ جامع خود می آورد که ملک علام الدین از سلاطین غور قصد بهرام شاه کرد و بهرام شاه با او در کنار آب باران مصاف داد با وجود آنکه دویست فیل جنگی داشت از علام الدین منزه شد و شب از شدت سرما پناه بجزر آه برد، دهقانی دید گفت طعام چه داری، مرد دهقان فطیر و پودنه لب جوئی پیش آورد، چون تناول کرد باستراحت مشغول شد و از دهقان پوشش خواست، دهقان گفت ای جوان خدای تعالی میداند که بغیر از جُلِ کاوی هیچ چیز ندارم آگر اجازت فرمائی بر تو بپشم، سلطان گفت که ای بد بخت نامش را چرا گفتی هلا سبک باش و بپوش، چون آن شب دهقان از سیرت و صورت سلطان فهم کرد که او سلطان است بامداد از سلطان سوال کرد که بعزمت و جلال خدای که تو سلطانی، گفت بلى هستم، دهقان زار زار بگریست و در قدم سلطان افتاده گفت ای مخدوم جهانیان با وجود این تهور و شجاعت و لشکر جزار و فیلان جنگی ترا چه افتاد که از غوری بد گهری بهزینت شدی، سلطان دهقان را گفت ییل بز دار و یک چوبه تیر بر ییل دهقان کشاد داد که بی حبابا از ییل دهقان گذشته تا سوار بر خاک

۱۵

۲۰

۲۵

سخن بدد و تقویت چهرام شاه که خواهر زاده پدرش بود لشکر بقزین
کشید عبد الواضع این قصیده در مدح سلطان سخن گفت، اللہ در
قاله، قصیده

ز عدل کامل خسرو و ز امن شامل سلطان
تذرو و کبک و گور و مور در گشتند در گیهان
یکی هخانه شاهین دوم هخنابه طغل
سه دیگر مؤنس ضیغم چهارم محمر ثعبان
خداآوند جهان سخن که همواره چهار آیت
بود در رایت و رای و جین و روی او پنهان
یکی هروزی دولت دور فیروزی ملت
سه دیگر زینت دنیا چهارم نصرت ایمان
ینان اوست در بخشش سنان اوست در کوشش
لقای اوست در مجلس لوای اوست در میدان
یکی ارزاق را باسط دور ارواح را قابض
سه دیگر سعدرا مایه چهارم فخر را برهان
شد اندر قرن او باطل شد اندر عهد او نافق
شد اندر عصر او حاصل شد اندر وقت او نقصان
یکی ناموس کیخسرو دوم مقدار اسکندر
سه دیگر نامر افریدون چهارم ذکر نوشروان

۲۰ و آنچه مشهور است که عبد الواضع جلی در اول حال جلف و عای بوده و
آنها که بروی بینند که در اول چگونه شعر میگفته سخن عوام است و
در هیچ تواریخ ندیده ام از آن جهت درین تذکره بقلم نیامد هانا اصلی
ندارد چه شخصی که در سخنوری یکی از بی نظیران روزگار بوده باشد و
آنکون از جمله سخنوران پیداست که چند کس بہتانت و صنعت او سخن
۲۵ گفته باشند عقل قبول نمیکند که در اول شباب چین عای بوده باشد

گر شاه سه شش خواست سه یک زخم افتداد
 تا ظن نبری که کعبتین داد نداد
 شش چون نگریست حضرت حضرت شاه
 از هیبت شاه روی بر خاک نهاد

۰ اماً سلطان طغانشاه پادشاهی نیکو صورت و پاکیزه سیرت بوده، مقرب
 سلطنت او در نیشابور بوده است، چهار باغی و قصری در نیشابور ساخته
 بنام نگارستان و امروز آن موضع از محلات نیشابور است و اطلاع آن
 قصر را تل طغانشاه میگویند و سلطان طغانشاه در آوان جوانی با ابرهم
 بن یمال مصاف داد و بدست او اسیر شد و آن رو سیاه کور باطن
 ۱۰ چشم جهان بین اورا آسیب رسانید و او در حضرت چشم خود این
 بیت بگفت،

تا دست قضا چشم مرا میل کشید * فریاد ز علم جوانی بر خاست
 طغول یگ که خال او بود بدین انتقام ابرهم یمال را بکشت و چون
 این بیت بشنید زار زار بگریست و گفت ای کاش مرا میسر شدی تا
 ۱۵ من یک چشم خود بدین جهان نا دیده دادی و یک چشم قناعت
 کردی، پس طغانشاه از خال خود در خواست تا اورا ملوں نگذارد و
 ندیمان خوش گوی و جلیسان خوشخوی با او مصاحب سازد و طغول
 یگ الناس اورا مبدول داشت و الله تعالی اعلم،

(۲) ذکر سلطان النضلاء عبد الواسع جبلی اعلی الله درجه،

۰ اصل و منشاء او از ولایت غرجستانست در روزگار سلطان سهر بوده
 و طبعی قادر داشته و اشعار مشکله بسیار گوید، در اول حال از جبال
 غرجستان بدار الملک هرات افتداد و از آنجا بغزین رفت و بخدمت
 سلطان بهرام شاه بن مسعود که سلطان غزین و از آل محمود بن سیکنگن
 ۴۴ بوده است مشغول شد و مدت چهار سال مذاخ او گفته، چون سلطان

کمال و مدرک است، گفتش ای بار نیکو خصال چین که شعر و منظر و سیرت زیباست چرا بتصفیه باطن و عمارت دل نکوشی تا از ابرار باشی، عار نداری که فردای قیامت ترا از فرقه الشُّعْرَاءَ يَتَّهِمُونَ الْقَافُونَ شمارند، ملک را این سخن مؤثر افتاد و دردی در داش پیدا شد و بدست امام توبه کرد و بعلم و عبادت و تهدیب اخلاق مشغول گشت و از امام در خواست که املاک و جهات خود که میراث یافته بود وقف علماء و زهاد کند، امام منع کرد که گردد این آرزو مگردد که رعوبتی ازین حسنات در دل تو پیدا شود که ماجع جهد و کوشش تو شود، پس ملک امام را گفت چه کنم این جهات را، امام گفت بسر آن مرد ۱ هر که خواهد قبول کند و ملک همچنان کرد و الله اعلم*

طبقه دوم و دران ذکر بیست فاضل است،

(۱) ذکر مفسر الحکماء استاد ازرقی رحمة الله عليه،

بسیار فاضل بوده و اورا حکیم ی نویسنده، از مروست ظهور او در روزگار دولت سلطان طغان شاه سلجوقی بود که در خاندان سلجوق ازو ۱۰ پادشاهی مستعدتر نشان نداده اند، چند تصنیف بنام طغان شاه پرداخته و گویند که کتاب سندیاد در پندیات و حکمت علی از مصنفات اوست، فخر بناکتی در تاریخ خود ی آرد که طغان شاه را قوت رجولیت کهتر بودی، اطیاً و حکماء روزگار بسیار جهد نمودند و معالجه کردند، مفید نیامد، حکیم ازرقی کتاب الفیه و شلیه را تالیف کرد تا هرگاه که سلطان ۲۰ در آن کتاب و تصویر و اشکال آن نظر کردی قوت شهوانی در حرکت آمدی و بدین وسیله ازرقی صاحب جاه و ندمیم مجلس خاص شد، صاحب کتاب چهار مقاله گویند که روزی سلطان طغان شاه نرد ی باخت و چندانکه سه شش میخواست سه یک ی آمد، سلطان ازین صورت متغیر میشد، ۲۴ استاد ازرقی در بدیهه این ریایی را گفت،
ریایی

چهای تو بسیار کردم نکشوئی * ترا دختر و مال و شهرت بدانم
 چرا حرمت من نداری که من خود * ترا هر پدر خوانده هر اوستادر
 بین چند گوئی که گفتی سخنها * که من یک شبی مر ترا خوش بگادم
 و گر خیرگی میکنم بار گوم * کریسان سخنها نباشد بیادم
 بسکفتر بسکفتر نکفتر * بگادم بگادم نگادر نگادر
 اما ملک منوچهر چراغ دودمان سلاطین شروان بوده است، شعرارا دوست
 داشتی و علاما و فضلا در مجلس او محترم بودندی، صیحت کرم و بزرگی او
 در آفاق منتشر شد و شعرای اطراف بخدمتش مایل شدند و در عهد
 او چند شاعر بزرگ در شروان اجتماع داشتند مثل شیخ بزرگوار نظامی
 ۱ گنجوی و ابوالعلاء و فلکی و خاقانی و سید ذو القار و شاهنور، و فاضل
 الدهر قاضی ابوسعید عبد الله بیضاوی رحمة الله عليه در نظم الشماریخ
 ۲ آورد که ملوک شروان از نسل بهرام چوبین اند و بهرام بچند پشت
 باردشیر بابکان میرسد،

(۳۰) ذکر ملک عاد زوزنی رحمة الله عليه،

۱۵ تسبیار فاضل و دانشمند بوده و در علم شعر شاگرد سید حسن غزنوی
 است، مدتی مديدة شاعری کرده روزی در حالت سیاحت بطور افتاد،
 اورا ذوق صحبت امام جمیع اسلام محمد غزالی رحمة الله عليه پیدا شد و
 بوسیله توانست بصحبت امام رفتن، این قطعه را نظم کرد و بزیارت
 امام شد،

۲۰ خردرا دوش میگنتم که این کهنه جهان ناکی
 شد از غوغای شیطان و ز سودای هوا خالی
 خرد گفتا عجب دارم که میدانی و میرسی
 بعهد علی غزالی بعهد علی غزالی

۲۱ امام را چون چشم بر ملک افتاد از روی فرات در یافت که صاحب

٧٠ طبقه اول - (۱۸) فرخاری، (۱۹) ابو العلاء گنجوی،

خیلان موضعی دیگر نیز هست و در میان خطای کاشغر ولایتی است
فرخار نام و غالباً فرخاری که شعر او صاف هوا و خوبان آنچه اند
فرخار ترکستان است چنانچه خواجه سلمان گوید،
بیت بیت فرخار ندیدم بدین حسن و جمال
بیت ماچین نشیدم بدین شیوه و حال

و نیک معلوم نیست که این فرخاری از کدام فرخار بوده، شاعری
استادست و این قطعه در باب اسپ اوراست،
قطعه

اسپی دارم که هرگز ایزد * قانع تر ازو نیافریند

تا روز ز عشقِ جو همه شب * از خرمن ماه خوشه چیند

گفتند که جو نماند ازین غم * میخواهد تعزیت گزیند

پوسیده پلاس و پاره کاه * میخواهد تا درو نشیند

۱۰

(۱۹) ذکر فاضل معنوی ابو العلاء گنجوی رحمة الله عليه،

او را استاد الشعراه می نویسند و در روزگار شروانشاه کیر جلال الدنیا
و الدین اختسان منوچهر ملک الشعرای ملک شروان و مضائقات آن
بوده، عظیم الشان و صاحب جاه بوده است و خاقانی و فلکی شروانی هر
دو شاگرد او بوده اند، و خواجه حمد الله مستوفی قزوینی در تاریخ گزیده
می آورد که ابو العلاء دختر خوبیش بخاقانی داد، فلکی را نیز طمع دامادی
استاد بود، چون دست نداد رنجید و میخواست که تا سفر کند، استاد
جهت رضای او بیست هزار درم بخشیدش و گفت ای فرزند این بهای
۲۰ پسچاه کنیزک ترکیه است که همه بهتر از دختر ابو العلاء اند و فلکی بدان
راضی و خوشبود شد، و چون خاقانی جاه و شهرت یافت نخوت کرد و
باستاد التفات نمینمود، ابو العلاء این ایيات در هیو خاقانی میگوید، قطعه
توای افضل الدین اگر راست پرسی * بجان عزیزت که از تو نه شادر
۲۴ دروگر پسر بود نامت بشروان * بخاقانیت من لقب بر نهادر

غیزه تو عاشقان را دل بدوزد بر جگر
هیچو خسرو بر زحل دوزد بنوک تیر تیر
بو الجبل آن روی گیتی زو شده موجود جود
جهفر آن کش چوب گشت از طالع مسعود عود

(۱۷) ذکر افسح الفصواع فصیحی جرجانی رحمۃ اللہ علیہ،

از جمله ملازمان امیر عنصر المعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس است
و قصه وامق و عذرارا بضم آورده و بسیار خوب گفته است و من ورق
چند از آن دیدم ابتدء در هوس باقی بودم نیافتم و این بیشتر از آن
داستان یاد داشتم نوشتم و او در آن داستان بیان حال خود و ذکر ایام
خاندان ملک قابوس میکند و بتائیف این بیت میگوید، بیت

جه فرخ وجودی که از همیش * بهیرد پای ولی نعمتیش
اما امیر کیکاووس نیره امیر قابوس است، مرد اهل فضل بوده و کتاب
فابوسنامه را او نصنیف کرده و هفت سال ندم مجلس سلطان سعید
مودود بن مسعود بن محمود غزنوی بوده است و در آخر عمر روی از
۱۵ دنیا گردانید در گیلان بطاعت و عبادت مشغول شد و اورا هوس غرا
در دل افتاد و هراه امیر ابوالسواط که ولی گنجه و بردع بوده بغزای
گرجستان رفت و آنجا بسعادت شهادت استسعاد یافت و در حالتی که
زم خار شده بود و نزدیک هرگ ریسه این قطعه گفت، قطعه

کیکاووس ای عاجز گرداب اجل را

آهندگ شدن کن کاجل از یام در آمد

روزت بنهاز دگر آمد بهمه حال

شب زود در آید چونماز دگر آمد

۲۰

(۱۸) ذکر مختار الاخیار فرخاری کشاه اللہ ثیاب الغران

۲۴ فرخار موضعی است در بدخشان فوق طالقان و فرخار نام در ولایت

وله ایضاً (بیت)

نا ثرگشت از صبا پُرچین چو پِر باز باز
ساغ بفروند اندرو چون لعنت طنّار ناز

ایضاً له (فی ذو قافیتین)

چون بطرف جوی بنهايد گل خود روی روی
جای با معشوق می خوردن ڪنارِ جوی جوی
برده از مرجان بگونه لاله نعمان سبق
برده از مطروب بدستان بلبل خوشگوی گوی
بستد از یاقوت و بُسَد لاله گلرنگ رنگ
یافت از کافور و عیر خیری و شب بوی بوی
از نسیم سبل و گل گشت چون فرقیر باع
وز دم زلف بت من گشت چون مشکوی کوی
چشم من چون چشیه آموی گشت از هجر او
تن بخون در چون میان چشیه آموی موی

وله ایضاً،

کوز گردد بر سپهر از عشق او هر ماه ماه
خون دل هر شب کند زین چشم من بی راه راه
وله ایضاً،

ای بخوبی بر بتان کابل و ڪشییر میر
ماندم از بس کاری در وعدهها تاخیر خیر
هست مردم را شب و شبگیر روسه و موسه تو
موی را شب دان مدام و روی را شبگیر گیر
لله سرخی یا شنه قسم از تو هنگام بهار
آه از من بافتہ زردے بهار تیر تیر

قطعه

بز خم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کشای * جهان مسخر من شد چو تن مسخر رای
بسی قلاع کشودم بیک نمودن دست * بسی مصاف شکستم بیک فشدن پای
چو مرگ ناخن اورد هیچ سود نداشت * بقا بقای خدایست و ملک ملک خدای

۰ (۱۶) ذکر امام الشعرا، قطران بن منصور تمذی رحمة الله عليه،
از جمله استادان شعراست و انوری شاگرد او بوده و تمذی است اما
در بیان بوده است و دیوان او در عراق عجم مشهور است و در قوسنامه
سخنه نظم کرده است بنام امیر محمد بن قاج که در روزگار سلطان سنجار والی
بلخ بوده و رشیدی سمرقندی و روحی و لواجی و شمس سپکش و عدنانی
۱۰ و پسر خمخانه و آکثر شعرای بلخ و ماء و راء النهر شاگردان قطران
بوده اند، و در آخر حال قطران بعرac افتاد و آنها اقامت کرد و در
علم شعر ماهر و صاحب نصیف است، رشید و طواط میگوید که من در
روزگار خود قطران را در شاعری مسلم میدارم و باقی را شاعر میدام از
راه طبع نه از راه علم و قطران در اشعار مشکله مثل مریع و منیش و ذو
۲۰ قافیین و غیر ذلك بسیار کوشیده و این ترجیع ذو قافیین اوراست،

قصیل ذو قافیین

یافت ازین دریا دگر بار ابر گوهر بار بار
باغ و بستان یافت دیگر ز ابر گوهر بار بار
هر کجا گزار بود اندر جهان گزار شد
مرغ شبکران سرایان بر سر گزار زار
۳۰ چون ز باریدن هر دم این زمین خرم شود
بر زمین هر دم ز چشم خویش گوهر بار بار
باد بفشارد هی بر سبل و عبر عبر
ابر پیروزد هی بر لاله و گلنار نار
۴۰

سلطان را این رباعی در محل قبول و ملام طبع افتاد و من بعد همستی
مقرب حضرت سلطان شد، اما مولانای فاضل ابو سليمان زکریای کوفی
رحمه الله در کتاب صور اقالیم می آورد که چون سلطان سخن بغدادرا
مستخلص ساخت فصد سامره کرد و در جامع سامره غاریست که زعم
شیعه آنس است که امام محمد هدی علیه السلام از آن غار خروج خواهد کرد
و هر جمعه بعد از ادائی صلوٰة اسپی ابلق با زین طلا بر در غار مترصد
نگاه دارند و گویند یا امام بسم الله، چون سلطان این حال مشاهده کرد
و کیفیت پرسید اسپی دید بغایت رعنا و بی نظیر، پای بر آن مرکب خهاد
و سوار شد و گفت این اسپ بدمست من امانت است هرگاه امام علیه
السلام خروج کند تسلیم وی کنم، گویند که این صورت بر سلطان مبارک
نیامد و این بی حرمتی هر چند از ظرافت طبع سلطان خوش نمود اما
پسندیده نداشتند و در آخر دولت معاش و ادرار علام و مواجب زهادرا
بر بست و آن نیز سبب زوال دولت او شده و غُزان برو خروج کردند
و مددی محبوس و مقید بود و أكثر ولایات و مالک خراسان و ما وراء
النهر و عراقین بلکه أكثر معهوره عالم در آن غوغاء خراب و بی آب شد و
امیر خاقانی در آن وقایع میفرماید،
نظم

آن مصر مملکت که تو دیدی خراب شد
و آن نیل مکرمت که شنیدی سراب شد
گدرون سر محمدی بمحی بیاد داد
محبت رقیب سخن مالک رقاب شد

۲۰

اما امام محمدی بمحی نیشاپوری تلمیذ امام غزالی است و سرآمد علمای
روزگار خود بوده و غُزان اورا در شکجه کشیدند و بعقوبت هلاک کردند
و سلطان بعد از آنکه از قید غُزان در قلعه ترمذ خلاص یافت پیر و
فتروت شد بود و در دوازدهم ربيع الثانی سنه احدی و خمسین و خمساهه
در مرو بجوار رحمت حق پیوست و در وقت وفات این قطعه نظم کرده،

هنگام آنکه گل دمد از صحن بوستان
رفت آن گل شگفتنه و در خاک شد نهان
هنگام آنکه شاخ شیر نم کشد زابر
بی آب ماند نرگس آن نازه بوستان

و این مرثیه را عمق نیکو گفته و ایراد همگوین آن مشکل است، اماً مناقب و
مآثر سلطان سخرا ظهر من الشیس است، پادشاهی بود صاحب دولت و
مبارک پی و درویش دوست و عادل سیرت و فرشته طاعت، هفتاد و
شش سال عمر پافت و شصت سال باستقلال سلطنت ایران و توران کرد
بیست سال بیابات پدر و برادران و چهل سال بانفراد و استبداد،
۱. صاحب تاریخ آل سلجوق گوید که من در رادگان در ملازمت سلطان
بودم و معاینه مشاهده کردم که گنجشکی بر سایبان سلطان آشیان کرده
بیضه نهاد، چون وقت رحلت از آن منزل رسید سلطان فرماشی را متوجه
شامیانه گذاشت نا آن وقت که آن گنجشک تپه پرورد و پراند
سایه بان را فرو نیارد و محافظت نماید غرض که پریشانی گنجشک را روا
۱۰ نداشت، لا جرم ذکر خیر او باق مانده و خواهد ماند،
شعر

عدل کن عدل کر ولایت دل * در پیغمبری زند عادل
اماً شعرا بزرگ که در روزگار سلطان سخرا بوده اند و مدح سلطان
گفته و تربیت و صله یافته اند اینها اند ادیب صابرست و رشید و طباطب
و عبد الواسع جملی و انوری خاورانی و فرید کاتب و ملک عاد زورنی
۲۰ و سید حسن غرنوی و مهستی و پری که محبوبه سلطان و ظریفه روزگار
بوده، نقلست که شبی در مجلس سلطان بود، چون بیرون آمد سلطان
استفسار هوا میکرد و برفی بارید، مهستی لین رباعی را بدیهه نظم کرد
رباعیه و بعرض رسانید،

شاها فلکت اسب سعادت زین کرد * وز جمله خسروان ترا تحسین کرد
۲۵ تا در حرکت سند زرین نعلت * بر گل نهاد پای زمین سیمین کرد

غزنوی بوده و معاصر شیخ الرئیس ابو علی سینا است، چنین گویند که هردو با هم صحبت داشته اند اما سینا عیام است و در هیچ تاریخ و نسخه ندیده ام و قبر شریف حکیم ناصر خسرو در دره پیکان است که آن موضع از اعمال بدخشان است و مردم کوهستان را بحکیم ناصر خسرو اعتقادی بلیغ است بعضی اورا سلطان هی نویسنده و بعضی شاه و بعضی گویند نسب سیادت داشته و آن سخنان که میگویند که چندگاه در طاقی نشسته و بیوی طعام زند مانع سعن عوام است و اعتباری ندارد و این ضعیف این حالترا از شاه شهید سعید شاه سلطان محمد بدخشی تغمدہ اللہ بغفرانه سوال کردم، فرمودند که اصلی ندارد، وفات حکیم ناصر خسرو در شهر سنه احدی و ناثین و اربعائے بوده،^{۱۰}

(۱۵) ذکر ملک الکلام مولانا عمق بخاری رحمة الله عليه،

از شعرای بزرگست و در زمان سلطان سبیر بوده، قصه یوسف عليه السلام را نظم کرده است که در دو بحر توان خواند، استاد رشید الدین وطناط سخنان اورا در حدائق السحر باستشهاد هی آورد و معتقد اوست و حمید بن عمق پسر اوست که در روزگار سوزنی بوده و سوزن را هجو میکند،^{۱۱}

دوش در خواب دیدم آدم را * دست حوا گرفته اندر دست
گفتش سوزن نیره نست * گفت حوا بسه طلاق ار هست
و عمق را در شیوه مرثیه گفتن ید بیضاست، ابو طاهر خاتونی در تاریخ
آل سلجوق میگوید که چون ماه ملک خاتون دختر سلطان سبیر در
گذشت که در حباله سلطان محمود بن محمد بن ملکشاه بوده سلطان سبیر
بسیار از وفات او تنگدل و ملول شد و عمق را از بخارا طلب کرد تا
مرثیه خاتون بگوید، عمق پیر و عاجز و نایینا بود از قصبه مطول استعفا
خواست و این ایيات بگفت و این واقعه در فصل بهار بود،^{۱۲} قطعه

مُقْرِّم بُرْگ و بُحْشَر و حَسَاب * كنابت ز بر دارير اندر ضيير
و اين قصيدة ايست مطوق که اعتقاد خود دران بيان ميکند، چون
قصيدة اول بر زبان دبارك شيخ ابو المحسن خرقاني قدس سره گذشت از
باقي قصيدة چند بيت نوشته خواهد شد ،

قصیده ۱۰ پروردگان دایه قدسند در قدم * گوهر نيند گرچه باوصاف گوهرند
بي بال در مشيت سنلى کشاده بال * بي پر بر آشيانه علوى هى پرند
از نور تا بطلت و از اوج تا حضيض * از باختر بخاور و از بحر تا برند
هستند و نیستند و نهانند و آشكار * هى تواند و باتو بيك خانه اندرند
بي داشنان آگرچه نکوهش کشندشان * آخر مدواران سپهر مدوارند
۱۰ و بعد از بيان نفس كل و عقل كل چند بيت در نکوهش اهل روزگار
بدین دستور ميکويد ،

کوئي مرا که گوهر ديوان ز آنش است * دبيان اين زمانه هم از گل همند
جز آدي نزاد ز آدم درين جهان * اينها ز آدمند چرا جملگي خرند
دعوي کشند آنكه براهم زاده ايم * چون نيك بتکري هه شاگرد آذرند
۱۵ در بزمکاه مالک و طوف زبانی اند * اين ابلهان که در طلب حوض کوثرند
خويشي بجا بود که در آنجا برادران * از پهر لقيه همه خصم برادرند
آن سينان که سيرشان بعض حيدرست * حتا که دشمنان ابو بكر و عمرند
و آنان که هست شان با بو بكر درستي * چون دوستند چون همگي خصم حيدرند
۲۰ و آنان که نیستند هشيان اهل بيت * موئمن مخوان شان که بکافر برايرند
گر عاقل ز هر دو جماعت سخن مکوی * بکذارشان بهم که نه افلاع نه قبرند
هان نا ازان گروه نباشی که در جهان * چون کاو میخورند و چو گرگان هيدرند
ني کافري بقاعده نی موئمني بشرط * همسایگان من نه مسلمان نه کافرند
و ديوان حکيم ناصر خسرو سی هزار بيت باشد مجموع حکمت و موعظت و
سخنان حکيم و مهین و كتاب روشنائي نامه در نظم و کنز الحفایق در نثر
۲۵ از مؤلفات اوست، و ظهور حکيم ناصر خسرو در روزگار سلطان محمود

خلقَ اللَّهُ الْعَقْلُ كُنْتَهُ اَنْدَ، شِيْخ فَرْمُودَ كَه اَى حَكِيمَ آن عَقْلَ اَنْيَا سَتَ دَلِيرَى
درَانَ مِيدَانَ مَكْنَ اَمَّا عَقْلَ ناقصَ عَقْلَ تُو وَ بُورَ سِينَاسَتَ كَه هَرَ دَوَ
بَدَانَ مَغْرُورَ شَدَ اِيدَ وَ دَلِيلَ بَرَانَ قَصِيْكَ اِيْسَتَ كَه دَوْشَ كَنْتَهُ وَ پَنْداشَتَهُ
كَه گَوَهَرَ كَانَ كَنَ فَكَانَ عَقْلَ اَسْتَ، غَلَطَ كَرَدَهُ كَه آن گَوَهَرَ عَشَقَ اَسْتَ،
وَ فِي الْحَالِ مَطْلَعَ آن قَصِيْكَ رَا شِيْخَ بَرَ زَيَانَ مَبَارَكَ گَذَرَانَيدَ بَرِينَ مَنْوَالَ كَه

بَالَّا يَ هَفْتَ طَاقَ مَقْرَنَسَ دَوَ گَوَهَرَنَدَ
كَرَ شَكَائِنَاتَ وَ هَرَجَهَ درَوَ هَسْتَ بَرَزَنَدَ

حَكِيمَ نَاصِرَ چُونَ اَيْنَ كَرَامَتَ اَز شِيْخَ بَدَيدَ مَهْبُوتَ شَدَ چَه اَيْنَ قَصِيْكَ رَا
هَمَ درَ آن شَبَ نَظَمَ كَرَدَهَ بَودَ وَ هَيْجَ آفَرِينَهَ رَا بَرَانَ اَطْلَاعَيَ نَبَودَ وَ
۱۰ اَعْتِقادَ وَ اَخْلَاصَ اوَ يَاسَتَانَهَ شِيْخَ درَجَهَ عَلَى يَافَتَ وَ چَندَ وَقْتَ درَ
خَدْمَتَ شِيْخَ رُوزَگَارَ گَذَرَانَيدَ وَ بَرِياضَتَ وَ نَصْفَيَهَ يَاطَنَ مَشْغُولَ شَدَ،
اَمَّا شِيْخَ اوَرا اَجاْزَتَ بَسْفَرَ دَادَ وَ اوَ بَجَانَبَ خَرَاسَانَ آمدَ وَ اَز عَلَمَ غَرَبِيهَ
وَ تَسْغِيرَ سَخْنَ گَفتَ، عَلَمَيَ خَرَاسَانَ هَمَ بَقَصَدَ اوَ بَرَ خَاسِنَدَ وَ درَ آن
حِينَ اَقْضَى الْقَضَاءَ ابو سَهْيلَ صَلَوَتَيَ كَه اَمَامَ وَ بَزَرَگَ خَرَاسَانَ بَودَ وَ درَ
۱۵ نِيشَابُورَ بَودَيَ حَكِيمَ رَا گَفتَ كَه تو مَرْدَيَ فَاضَلَ وَ بَزَرَگَ چُونَ اَمْتَحَانَاتَ
بَسِيَارَ مِيكَنَيَ وَ سَخْنَ تو بَلَندَتَرَ وَاقِعَ شَكَنَ مَشَاهِنَ مِيكَنَمَ كَه عَلَمَيَ
ظَاهِرَيَ خَرَاسَانَ قَصَدَ تو دَارَنَدَ، صَلاحَ درَ آنَسَتَ كَه اَيْنَ دِيَارَ سَفَرَ
اَخْتِيَارَكَنَى، حَكِيمَ اَز نِيشَابُورَ فَرَارَ نَمُودَهَ بَجَانَبَ لَهُ اَفْتَادَ وَ آنَجَا نَيزَ مَتَوارِيَ
بَودَ تَا درَ آخِرَ حَالَ بَكُوهَسْتَانَ بَدَخَشَانَ اَفْتَادَ وَ اَيْنَ قَصِيْكَ درَ شَكَایَتَ
۲۰ اَهَلَ خَرَاسَانَ گَوِيدَ، قَصِيْكَ

سَالَمَ بَنُو اَيَ قَدِيمَ قَدِيرَ * زَاهَلَ خَرَاسَانَ صَغِيرَ وَ كَيْرَ
چَهَ كَرَدَمَ كَه اَز منَ رَمِيدَ شَدَنَدَ * هَيْ خَوَيَشَ وَ بَيْگَاهَ بَرَناَ وَ پَيْرَ
مَفْرُرَ بَقْرَمانَ پَيْغَبَرَتَ * نَهَ اَنْبَازَ گَفَتمَ تَرَانَهَ نَظَيرَ
بَآمَتَ رَسَانَيدَ پَيْغَامَ تُو * مُحَمَّدَ رَسُولَتَ بشَيرَ وَ نَذِيرَ
۲۵ قَرَانَ رَا بَيْغَمَبرَتَ نَاوَرَيَدَ * مَكْرَ جَرَئِيلَ آن مَبَارَكَ سَفَيرَ

علیه الرحمة در جناهrl الاسراری آورد که شیخ الرئیس ابو علی سینا اعلی‌الله درجته این صورت را منکر نیست و میگوید که از حکمت دور نیست تأویل آنست که دیهی باشد در یک فرسنگی مرو آمل نام هپچنان که دیهی است در سهرقند سبزوار نام و در خوارزم دیهی است بغداد نام،

(۱۴) ذکر حکیم ناصر خسرو عليه الرحمة،

اصل او از اصفهان است و در باب او سخن بسیار گفته‌اند، بعضی گویند که موحد و عارف است و بعضی برو طعن میکنند که طبیعی و دهربود و مذهب تناست داشته، العلم عند الله، بهبه حال مردمی حکیم و فاضل و اهل ریاضت بوده و تخلص حجت میکند چه اورا در آداب بحث با علماء و حکماء حجت و برهان محکم بوده، در اول حال از اصفهان بگیلان و رستم‌دبار افتاده مدّتی با علمای آن دیار بحث کرد و قصد او کردند، بطرف خراسان گریخت و در اثنای عزیت چنان خراسان به صحبت شیخ المشائخ ابو الحسن خرقانی قدس الله روحه العزیز رسید و شیخرا از روی کرامت احوال او معلوم شد بود، باصحاب گفت که فردا مردمی حجتی بدین شکل و صفت بدر خانقه خواهد رسید، اورا اعزاز و اکرام نمایند و اکثر امتحانی از علوم ظاهر در میان آورد بگویند شیخ ما مردمی دهقان و افی است و آن شخص را پیش من آرید، چون حکیم ناصر بدر خانقه رسید مریدان بفرموده شیخ عمل کرده اورا بخدمت شیخ بردنند و شیخ اورا اعزاز و اکرام فرمود و حکیم ناصر گفت ای شیخ بزرگوار میخواهم که ازین قبیل و قال در کذرم و بناء باهل حال آورم، شیخ نسبتی گرد که ای ساده دل بچاره تو با من چگونه هم صحبتی توانی کرد که سالهاست که اسیر عقل ناقص مانده و من اول روز که قدم بدرجه مردان نهاده‌ام سه طلاقی باین برگوشه چادر این مکاره بسته‌ام، حکیم گفت که چگونه شیخرا معلوم شد که عقل ناقص است بلکه اول من

۶۰ طبقه اول - (۱۲) معزّی، (۱۲) نظایر عروضی سمرقندی،

رفت در یک مه بفردوس بین دستور پیر
شاه بنا در پی او رفت در ماه دگر
ای دریغا آنچنان شاهی وزیری اینچین
قهقہ زداني به بین و عجز سلطانی نگر
و کان ذلك في شهر سنه اثنى و ثمانين و اربعائمه،

(۱۲) ذکر مقبول الملوك نظایر عروضی سمرقندی رحمة الله عليه،

مردی اهل فصل بوده و طبیعی لطیف داشته از جمله شاگردان امیر
معزّی است و در علم شعر ماهر بوده داستان ویسه و رامین بنظم آورده
و گویند که آن داستان را شیخ بزرگوار نظایر گنجوی نظم کرده فیل از
۱۰ خمسه، و کتاب چهار مقاله از تصانیف نظایر عروضی است و آن
نسخه ایست بغاایت مفید در آداب معاشرت و حکمت علی و دانستن آئین
خدمت ملوک و غیر ذلك و این بیت از داستان ویسه و رامین که از
نظم نظایر عروضی است آورده میشود تا وزن ایات آن نسخه معلوم
باشد،

۱۰ از آن گویند آرش را کمان گیر * که از آمل عرو انداخت او تیر
و حقیقت این حال آنست که آرش برادر زاده طهمورث است و اقالیم را
قسمت کرده اند و آن دیواریست که حالا اثر و اطلال آن باقی است از
حدود آمل تا ایبورد و مرو و آن طرف جیون تا حدود فرغانه و خجند
میکشد و آرش از عم^۱ الناس کرده که یک تیر پرتاپ در قسمت ملک او
۱۱ عم^۲ مضایقه نکد و عم^۳ یک تیر پریاب باوداد و حکما تیری مجوف کرده
از سیاپ و ادویه پر کرده و قوّت داده تا در وقت طلوع آفتاب مقابل
آفتاب انداخت و حرارت آفتاب آنرا جذب کرده و از حدود آمل عرو
رسید و در بعضی تواریخ این صورت را نوشته اند و این حالت از عقل
۱۲ دور مینماید که تیری مستعمل چهل مرحله برود اما شیخ بزرگوار آذری

خطبه بنام سلطان ملکشاه خواندند و از عنایت الهی در حق سلطان ملکشاه یکی آن بوده که وزیری همچو خواجه دنیا و آخرت نظام الملک تغمذله اللہ بغفرته بدو ارزانی داشت که در علم و عدل و خیرات مثل او وزیری نشان نداده اند، و سلطان در آخر عمر و دولت خود بر خواجه ه نظام الملک متغیر شد و ترکان خاتون که حرم بزرگ سلطان بود بتربیت ابو الغنام تاج الملک فارسی مشغول شد از سلطان برای او وزارت بستد و یک سال و چهار ماه تاج الملک ب استحقاق وزارت کرد و خواجه مصادرها میداد و تحمل میکرد تا در وقت یورش بغداد در حدود نهادن ملاحده خواجه را بدرجه شهادت رسانیدند و در وقت هلاک این قطعه را ^{۱۰} بسلطان فرستاد، قطعه

چهل سال باقبال تو ای شاه جوانبخت
زنگ ستم از چهره آفاق ستردم
طغرای نسکونایی و منشور سعادت
پیش ملک العرش بتوقیع تو بردم
چون شد ز قضا مدت عمر نود و شش
در حد نهادند ز یک زخم بهردم
بگذاشتمن آن خدمت دیرینه بفرزند
اورا بخدا و بخداؤند سپردم

و عزل خواجه نظام الملک بر سلطان ملکشاه مبارک نیامد و ناگاه سلطان ^{۲۰} در اثنای آن حال در حوالی بغداد بعد از شهادت خواجه پچهل روز بجوار رحمت حق پیوست و امیر معزی این رباعی را حسب الحال انسان کرده در نأسف روزگار نظام الملک و مذمت تاج الملک، رباعی نشناخت ملک سعادت اختر خوبش * در منقبت وزیر خدمت گر خوبش بگماشت بلای تاج بر لشکر خوبش * تا در سرتاج کرد تاج سر خوبش ^{۳۰} و هم او گوید در این ماده این قطعه را

اعیان جمله از دیدن ماه عید عاجز شدند، ناگاه چشم سلطان بر ماه افتاد و باشارت انگشت مبارک بتمام آکابر نموده از غایت بهجهت و سور برامیر معزی مثال داد که درین محل شعری بعرض رساند شامل برین صورت، استاد بدیهه این رباعی انشاء کرد و ماه نورا پیهار تشییه ریباعی مطلع بیان کرد

ای ماه کمان شهر باری گوئی * یا ابروی آن طرفه نگاری گوئی
نعل زده از زر عیاری گوئی * در گوش سپهر گوشواری گوئی
سلطان این رباعی را پسند فرمود و مرتبه امیر معزی روی در ترقی نهاد
تا بدانجا که سلطان رسالت روم بدو فرمود و گویند که چهل قطار
۱۰ شتر را با قاش باصفهان برد، و دیوان امیر معزی مشهور و متداول
است و خاقانی معتقد اوست و منکر رشید و طواط و امیر معزی این
قصیده مصنوع را نیکو گفته که بیشتر شعراء آن قصیده را تبع کرده اند،
مطلع این

ای تازه تر از برگ گل تازه بیرون * پروردۀ ترا دایه فردوس بیرون
۱۵ و ابو طاهر خاتونی میگوید در کتاب مناقب الشعرا که این قصیده را
تقریباً صد کس از فضلا جواب گفته اند اماً مثل امیر معزی هیچ کدام
نگفته است، ابو طاهر میگوید که ظن من آنست که این قصیده را امیر
معزی ممکنتر از امیر عنصری میگوید، و این خزانیات هم امیر معزی
راست که مطلع شد اینست،
بیت

۲۰ تا باد خزان حله برون کرد ز گلزار
ابر آمد و پیچید قصب بر سر کهسار

اماً سلطان جلال الدین ملکشاه ولی عهد امیر ابو شجاع الپ ارسلان است
و خلاصه دودمان سلجوق بوده، در روزگار دولت او ملک چون عروسی
بود آراسته و خلائق رفاهیتی که در عهد او دیده اند از زمان آدم الی
۲۵ یومنا هندا در هیچ عهد نشان نداده اند، گویند که در حرمین شریفین

خسرو فرخ سیر بر باره دریا گذر
 با کمیند اندر میان دشت چون اسفندیار
 همچو زلف نیکوان خورد ساله تاب خورد
 همچو عهد دوستان ساخورده استوار
 میر عادل بو المظفر شاه با پیوستگان
 شهریار شهرگیر و پادشاه شهردار
 هر کرا اندر کمیند تاب خورده افگند
 گشت نامش بر سرین و شانه و رویش نگار
 هرجه زین سو داغ کرد از سوی دیگر هدیه داد
 شاعرانرا با لگام و زایرانرا با فسار

۱۰

و استاد فرخی را در بلاغت و فصاحت بی نظیر شردا و کتاب ترجمان
 البلاغه در صنایع شعر از جمله مؤلفات اوست و سخن اورا فضلا باستشهاد
 ه آورند و دیوان فرخی در ما وراء النهر شهرتی دارد و حالا در خراسان
 مجھول و متروکست،

۱۵

(۱۲) ذکر ملک الکلام امیر معزی رحمة الله عليه،

از آکابر فضلاست مددی تحصیل علم کرده و مرتبه دانشمندی حاصل نموده
 و در علم شعر سرآمد روزگار خود بوده، اصلاح از ولایت نساست، در
 ابتدای حال سپاهی بوده در خدمت سلطان ملکشاه از خراسان باصفهان
 افتاد و اورا مرتبه امارت دست داد، نظامی عروضی سرقندی که مؤلف
 کتاب چهار مقاله است میگوید که بسی با فضلا و آکابر صحبت داشتم،
 در مروت و عقل و رای و ظرافت طبع مثل امیر معزی ندیدم، اول
 شهرت امیر معزی و تعیین ملک الشurai او در درگاه سلطان ملکشاه آن
 بود که شب عید سلطان و ارکان دولت جهت رویت هلال عید بر بام
 قصر بر آمدند و باشکال نام شکل هلال عید مرئی میشد تا آکابر و

تا برآمد جامهای سرخ گل بر شاخ گل
 پنجهای دست مردم سر فرو کرد از چسار
 باغ بو قلمون لباس و شاخ بو قلمون نهای
 آب مروارید رنگ و ابر مروارید بام
 راست پنداری که خلعتهای رنگین یافتند
 باغهای پرنگار از داغگاه شهریار
 داغگاه شهریار اکنون چنان خرم شود
 کاندران از خرم خیره بهاند روزگار
 سبزه اندر سبزه بینی چون سپهر اندر سپهر
 خیمه اندر خیمه بینی چون حصار اندر حصار
 هر کجا خیمه است خنثه عاشق با دوست مست
 هر کجا سبزه است شادان باری از دیدار بار
 سبزها با بانگ چنگ و مطریان نفر گوئے
 خیمه‌ها با بانگ نوش و ساقیان میگسار
 عاشقان بوس و گتار و نیکوان ناز و عناب
 مطریان رود و سرود و خفتگان خواب و خمار
 بر در پرده سرائے خسرو فیروز بجهت
 از پچ داغ آتش افروخته خورشید دار
 بر کشیده آتشی چون مسطری دیسای زرد
 گرم چون طبع جوانان زرد چون زر عیار
 داغها چون شاخهای بسد یاقوت رنگ
 هر یکی چون نار دانه گشته اندر زیر نار
 کودکان خواب نادیده مصاف اندر مصاف
 مرکبان داغ نا کرده قطار اندر قطار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

رباط مسافر پناه اشارت فرموده باندک مایه روزگار دیوار آن چون سد
سکدر شکم و سقف آن چون طاق فلك معظم شد امروز درین اقلیم مثل
آن عاری نشان نمی دهند پناه مسافران و شکوه هباوران این دیارست،
حق تعالی ذات ملک صفات این امیر با خیررا سالمای بسیار مستدام
دارد،

اهی تا جهان را آب و رنگست * فلك را دُور و گئی را درنگست
میتع دارش از عمر و جوانی * ز هر چیزش فزون ده زندگانی

(۱۱) ذکر ملک الکلام استاد فرخی برد الله مصححه،

استاد فرخی ترمذیست و شاگرد استاد عنصری است، ذهنی سليم و طبعی
مستقیم داشته، استاد رشید و طوطاط می گوید که فرخی عمرا همچنان است
که متنه عرب را و این هر دو فاضل سخن را سهل ممتنع میگویند، و فرخی
مادح امیر کبیر ابو المظفر بن امیر نصر بن ناصر الدین است که در
روزگار سلطان محمود سیکنگن ولی لغ بوده و در صفت داغگاه امیر ابو
المظفر این قصیده اوراست،
قصیده

تا پرند نیلگون بر روی پوشید مرغزار
پر زبان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار

خاکرا چون ناف آهو مشک زاید بیقیاس

بیدرا چون پر طوط برگ روید بیشمار

دوش وقت نیم شب بیوی پهار آورد باد

حیدا باد شمال و فرخا باد بهار

باد گوئی مشک سوده دارد اندر آستین

باغ گوئی لعبتان جلوه دارد در کنار

نسترن لوئے بیضا دارد اندر مرسله

ارغوان لعل بدخشی دارد اندر گوشوار

۱۰

۲۰

۲۴

سفر هند نامه همک دهلي هي نوشته، روی بخواجه احمد حسن میندي
کرد که اگر جواب هندونه بر وفق مراد ما آيد تدبیر چيست، خواجه
این بيت از شاهنامه برخواند،

اگر جز بکام من آيد جواب * من و گزو میدان افراسياب
۰ سلطان را رقّت پيده شد و گفت در حق فردوسی جنا و کم عنایت کردم
آيا احوال او چست، خواجه چون مثل و تقریب یافت بعض رسانید که
فردوسی پير و عاجزست و مستمند شده و در طوس متواری بوده، سلطان
از غایت عنایت و شفقت فرمود تا دوازده شتر را نیل بار کرده جهت
انعام فردوسی بطلوس فرستادند، رسیدن شتران نیل بدروازه رودبار
طوس هان بود و بیرون رفتن جنازه فردوسی بدروازه رزان هان، بعد از
آن آن جهات را خواستند که بخواهش دهند، قبول نکرد از غایت زهد و
گفت مرا بال سلطان احتیاج نیست، و وفات فردوسی در شهرور سنه
احدی عشر و اربعائمه بوده و قبر او در شهر طوس است بخوبی مزار
عیّاسیه و الیوم مرقد شریف او معین است و زوارها بدان مرقد التجاست،
۱۰ چنین گویند که شیخ ابو القاسم گرگانی رحمة الله عليه بر فردوسی نماز نکرد
که او مدح گنوس گفته، آن شب در خواب دید که فردوسی را در بهشت
علن درجات عالی است، ازو سؤال کرد که این درجه بچه یافتی، گفت
بدان يك بيت که در توحید گفتم و آن ايست،
بيت

جهان را بلندی و پستی توئی * ندامن چه هرچه هستی تعئی
۲۰ اما سپهبد پسر خال امير شمس المعالی قابوس است و ریباط عشق که در
جنب دربند شفان است و بر سر راهی واقع است که از خراسان بجزجان
و استرآباد میرونند از بنای اوسن و دیوار او چون محنت عاشقان بر هم نشسته امروز از
در هم شکسته بود و سقف آن چون محنت عاشقان بر هم نشسته امروز از
آن جز رسوم و طلی باقی نبود و معار لطف امير کبیر عالم عدل مؤيد
۲۰ منضل نظام الحق و الدين عليشیر خلد الله تعالى ايام دولته بعارت آن

نیز در حق او بدگمان گردید، بهر کیفیت که بود نظم کتاب شاهنامه پاتنم رسانید و اورا طبع آن بود که سلطان در حق او احسانی بزرگ بجا اورد مثل ندیم مجلس خاص سلطان و اقطاع، چون خاطر سلطان بدو گران شد بود اورا صله کتاب شاهنامه شصت هزار درم نقره قرار دادند که هر ییقی را دری نقره باشد و فردوسی بغایت این انعام را در نظر خود حقیر دانست اما بسته و بیازار شد و بجهام در آمد و بیست هزار درم باجرت بجهامی بداد و بیست هزار درم را فقاعی خرید و بیست هزار دیگر را قسمت بسته چنان نمود و خود را در شهر غزنی مخفی ساخت و بعد از آن بجهله کتاب شاهنامه را از کتابدار سلطان بdest آورد و چند بیت در مذمت ۱۰ سلطان بدان املاک کرد که این ایات از آنجله است،

بی سال بردم بشنهنامه رخ * که تا شاه بخشش مرا تاج و گنج
بجز خون دل هیچ چیز نداد * نشد حاصل من ازو غیر باد
اگر شاهرا شاه بودے پدر * بسر بر نهادے مرا تاج زر
اگر مادر شاه بانو بُدی * مرا سیم وزر تا بزانو بُدی
۱۰ چو اندرنبارش بزرگ نبود * نیارست نام بزرگان شنود

باقی این ایات شهری عظیم دارد بنوشتند تمام احتیاج نبود و فردوسی مدت چهار ماه در غزنی متواری بود و بعد از آن متفقی بهرات آمد و در خانه ابو المعالی صحاف چند گاه بسر برد، آخر رسولان سلطان بتفصیل فردوسی میرسیدند و در شهرها منادی میکردند، فردوسی پیشقت تمام خود را بطور ۲۰ رسانید و در آنجا نیز نتوانست بودن، اهل و عیال و اقربارا وداع کرد و عازم رسمندار شد و در آن حین اسفید جرجانی از قبل منوچهر بن قابوس حاکم رسمندار بود بدو پناه آورد و اسفید اورا مراعاتی میکرد و از فردوسی ایات هجو سلطان را بیکصد و شصت مقال طلا بخرید که از شاهنامه مشهود سازد و او اجابت کرد و دیگر بار بطور رجوع نمود و پیری ۳۰ برو مستولی شد بود در وطن مألف متواری بی بود، وقتی سلطان در

آنست که از عویض نظم تاریخ عجم و شاهنامه بیرون نواند آمد، سلطان گفت اورا بگوی که در مدح من چند بیش بگوید، عنصری فردوسی را مدح سلطان اشارت کرد، فردوسی بدیهیه چند بیت در مدح سلطان بگفت که این بیت از آن جمله است،

چو کودک لب از شیر مادر بشست * بکهواره محبود گوید نخست

سلطان را ازین بیت بغایت خوش آمد و فردوسی را فرمود تا بر نظر شاهنامه قیام نماید، گویند که اورا در سرآستان خاص فرمود تا حجره و مسکن دادند و مشاهده و وجه معاش مقرر کردند، مدت چهار سال

دیگر در خطه غزین بنظم شاهنامه مشغول بود و بعد از آن اجازت حاصل

کرد که بوطن رود و بضم شاهنامه مشغول باشد و مدت چهار سال

دیگر در طوس ساکن بود و باز بغزینیت رجوع کرد و چهار دانگ شاهنامه را بنظم آورده بود بعرض سلطان رسانید و مقبول نظر کیا اثر سلطانی شد باز بطريق اول بکار مشغول شد، سلطان گاه گاه اورا نوازش

و تقاضی فرمودی و مریم او شمس الکفافه خواجه احمد بن حسن میندی

بوده و مدح او گفتی و التفات بایاز که از جمله خاصان بوده نمیکرد و

ایاز ازین معنی تأثیره شد و از روی معادات در مجلس خاص بعرض

سلطان رسانید که فردوسی راضی است و سلطان محبود در دین و مذهب

بغایت صلب بوده است و در نظر او هیچ طائفه دشمن تر از رفَضَه

نبوده است، خاطر سلطان ازین سبب بر فردوسی متغیر شد، روزی اورا

طلب کرده از روی عتاب با وی گفت تو قرمطی بوده بفرمایم تا ترا

زیر پای فیلان هلاک کنند تا جمیع قرامطه را عبرت باشد، فردوسی فی

المحال در پای سلطان افتاد که من قرمطی نیستم بلکه از اهل سنت و

جماعتم و بر من افترا کرده اند، سلطان فرمود که مجتهدان بزرگ این

بدعثت هم از طوس بوده اند اما من ترا بخشیدم بشرط آنکه از این

مذهب رجوع نمایی، فردوسی بعد از آن از سلطان هراسان شد و سلطان

طوس برو جور و بیدادی کرده بشکایت عامل طوس بغزینین رفته و مددتی
بدرگاه سلطان شعبود تردد میکرد و هم او میسر نی شد و بخرج الیوم در
ماند شاعری پیشه ساخت قطعه و قصاید میگشت و از عام و خاص وجه
معاش بد و میرسید و در سر او آرزوی صحبت استاد عنصری بود و از
۰ غایت جاه عنصری اورا این آرزو میسر نی شد تا روزی بجیله خودرا
در مجلس عنصری گنجانید و در آن مجلس عسیدی و فرخی که هر دو
شاگرد عنصری بودند حاضر بودند، استاد عنصری فردوسی را چون مرد
روستائی شکل دید از روی ظرافت گفت ای برادر در مجلس شعراء جز
شاعر نیگشید، فردوسی گفت بند هرا درین فن اندک مایه هست، استاد
۱ عنصری جهت آزمون طبع او گفت ما هر یک مصرع میگوئیم اگر تو
مصرع دیگر گویی ترا مسلم داریم، عنصری گفت - چون عارض تو ماه
نباشد روشن، عسیدی گفت - مانند رخت گل نبود در گلشن، فرخی
گفت - مژگان است گذر هی کند از جوشن، فردوسی گفت - مانند سنان
گیو در جنگ پشن، همکنان از حسن کلام او تعجب کردند و آفرین
۱۵ گفتند، استاد عنصری فردوسی را گفت زیبا گفتی مگر ترا در تاریخ ملوك
عجم و قومی هست، گفت بلى و تاریخ ملوك عجم هراه دارم، عنصری وی را
در ایات و اشعار مشکله امتحان کرد و فردوسی را بر شیوه شاعری و
ستخنوری قادر یافت، گفت ای برادر معدور دار که ما فضل ترا نشناختیم
و اورا مصاحب خود ساخت، و سلطان شعبود عنصری را فرموده بود که
۲۰ تاریخ ملوك عجم را در قید نظم آورد و عنصری از کثرت استغال بهانه ها
میکرد و میتواند بود که طبعش بر نظم شاهنامه قادر نبوده باشد و هیچ
کس را در آن روزگار نیافته که اهل این کار بوده باشد، الفصہ فردوسی را
پرسید که توانی که نظم شاهنامه گوئی، فردوسی گفت بلى ان شاء الله تعالى،
استاد عنصری ازین معنی خرم شن فی الحال بعرض سلطان رسانید که
۲۵ جوانی خراسانی آمک بسیار خوش طبع و بر سخنی دری قادرست، گان بند

داده است و شاهد عدل بر صدق اين دعوي كتاب شاهنامه است که درين پانصد سال گذشته از شاعران و فصيحان روزگار هيجچ آفریده را ياراي جواب شاهنامه نبوده و اين حلت از شاعران هيجچ کس را مسلم نبوده و نيسنست و اين معنى هدایت خدايis است در حق فردوسى، قال بعض
۰ الافضل في حقه،

سکجه کاندر سخن فردوسی طوسي نشاند
کافرم گر هيجچ کس از مردم فرسی نشاند
اول از بالاي کرسى بر زمين آمد سخن
او سخن را باز بالا برد و بر کرسى نشاند

۱۰ و عزيزی دیگر میفرماید این قطعه را لله در فائله

در شعر سه تن پیغمبرانند * هر چند که لا نبی بعدی
اوصاف و قصیده و غزل را * فردوسی و انوری و سعدی

انصاف آنست که مثل قصائد انوری قصائد خاقانی را توان گرفت باندکی
کم و زياد و مثل غزلیات شیخ بزرگوار شیخ سعدی غزلهای امیر خسرو
۱۵ خواهد بود اماً مثل اوصاف و سخن گذاری فردوسی کدام فاضل شعر گويد
و کرا باشد، و می تواند بود که شخصی این سخن را مسلم ندارد و گوید شیخ
نظمی را درين باب يد يپضاست و درین سخن مضایقه نیست و شیخ

| نظامی بزرگ بوده و سخن او بلند و متین و پر معانی است اما از راه
انصاف نامل در هر دو شیوه گویکن و میز بوده حکم براسقی گو در

۲۰ میان بیاوره، اماً اسم فردوسی حسن بن اسحق بن شرفشاه است و در
بعضی سخن این شرفشاه شخص میکند و از دهاقن طوس بوده، گویند
از قریه رزان است من اعمال طوس و بعضی گویند سوری بن ابو معشر
که اورا عمید خراسان میگفته اند در روستاق طوس کاربزی و چهار باغی
داشته فردوس نام و پدر فردوسی باخیان آن مزرعه بوده و وجه شخص
۲۵ فردوسی آنست و العهده على الراوى، ابتدای حال فردوسی آنست که عامل

که از اعمال بسطام است شهید شد و سبب قتل امیر قابوس آن بود که او مردی بغايت متکبر بود و بدخوا و بيشتر آکابر بر دست او هلاك شدند و او در ریختن خون حرص تمام داشت، عاقبت ارکان دولت از وی منتشر شدند و منوچهر را برو بیرون آوردهند تا اورا گرفته محبوس ساخت و در اثنای حبس بقتل او رضا داد، گویند که در وقتی که منوچهر قابوس را گرفت و بعد الله جبار سپرد تا اورا در قلعه ماران جرجان محبوس سازد و در راه قلعه امیر قابوس از عبد الله سوال کرد که آخر شمايان را چه برین داشت که بر آزار من جرأت نمودید عبد الله گفت ای امیر تو مردم را بسیار کشته ازین جهت ترا حبس کردم، ۱۰ امیر قابوس گفت که خلاف اینست من مردم را کمتری کشم ازین جهت بدین بلا گرفتار شدم، اگر مردم را بسیار کشته ای اول ترا می کشم و امروز بدین خواری بدست تو گرفتار نی شدم، و شیخ الرئیس ابو علی سینا معاصر امیر قابوس بوده است و اورا حجّه الحق گفته اند، اصلاً بخاریست و پدر او ابو عبد الله سینا دانشمند و حکیم بوده است و شیخ ابو علی در ۱۰ دوازده سالگی با دانشمندان بخارا مناظره کردی و ایشان را ملزم ساختی، در خوارزم هفت سال درس گفتی و از آنجا به چران و ری و بعد از آن بعراق عجم افتاد و بعد با وزیر عاد الدوله دیلمی شد و در خطه اصفهان پررض ایمهال و شیخ در گذشت و این قطعه در حق ابو علی سینا فاضلی نظم کرده است، قطعه

۲- حجّه الحق ابو علی سینا * در شیع آمد از عدم بوجود در شصا کرد کسب جمله علوم * در تکر کرد این جهان بدرود

(۱۰) ذکر سینا العجم فردوسی طوی رحمه الله،

آکابر و افضل متفق اند که شاعری در مدت روزگار اسلام مثل فردوسی ۲۴ از کنم عدم پای معموره وجود نهاده است و الحق داد سخنوری و فصاحت

زاد مردان نیک محضررا * روی در بر قع خفاست کون
 آسمان چون حریف نا منصف * بر ره عشه و دغاست کون
 طبع بیمار من ز بستر آز * شکر یزدان درست خاست کون
 وز عقاویر خانه تو به * نوش داروی صدق خواست کون
 وین زبان جهان خدیو سرای * مادح حضرت خداست کون
 لجه نو نوای خوش زخمه * بللی باع مصطفاست کون
 عزت جامه و قصب بر من * چون فزون شد خرد بکاست کون
 سر آسوده و تن آزاد * پنج گر پشم و پنه راست کون
 مددی خدمت شما کردم * نوبت خدمت خداست کون

۱۰ امّا امیر شمس المعالی قابوس بن وشیگر ولی جرجان و دارالمرز و
 طبرستان و گلستان بوده، پادشاهی دانا و عالم و عادل و فاضل بوده است
 و حکما و علماء موقر داشتی و اشعار عربی و فارسی بسیار گفته است و
 حکیم سنای راست درین باب این بیت که دلالت بر فضل قابوس
 میکند ،

۱۱ فقه خوان لیک در جهنم جاه * هچو قابوس وشیگر مباش

میان او و فخر الدوله دیلی خصوصت افتاد و فخر الدوله اورا از جرجان
 اخراج کرد و قابوس بنشاپور آمد و التجا بامیر ابو علی سجبور و ناش
 حاجب آورد که ولی خراسان بودند از قبل نوح بن منصور سامانی و
 هشت سال در نیشاپور بسر برد و علام و زهاد و صلحکار انعام و اداره
 ۲۰ دادی و ولی مجلس را درین وجه صرف کردی و در مدت غربت از
 قاعده که در دارالملک خود داشت ذره تجاوز نکرد و امام ابو سهیل
 صعلوکی که دران حین اقضی القضا خراسان و سرآمد روزگار بوده در
 مداعی امیر قابوس قصائد و تصانیف دارد، چون فخر الدوله وفات یافت
 باز قابوس قصد جرجان و ملکت موروث خود کرد و بدست آورد و
 ۲۴ دران حین بدست خاصان خود با سعی فرزندش متوجهر در قلعه جناشک

و محمد مسعودرا اسیر کرد و بقتل رسانید و در ثانی الحال مودود بن مسعود بر عم خروج کرد و بقصاص پدرعم و فرزندان او را بکشت و صبح اقبال آل سبکنگین بشام ادبیار مبدل شد و در آن خصوصت آل سلووق خروج کردند و خراسان و عراق را مسخر ساختند و سلطان مسعود پادشاهی مردانه و با رای و تدبیر بوده امّا
مصارع

تا بخت کرا خواهد و میلش بک باشد ،

(۸) ذکر ملک الشعرا عسجدی عليه الرحمة ،

اصل او هرویست ، قصایدرا متین و ملام میگوید و از جمله شاگردان استاد عنصری بوده و هماره ملازم رکاب سلطان محمود بن سبکنگین ۱. بودی و دیوان عسجدی متعارف نیست امّا سخن او در مجموعها و رسائل فضلا مسطور و مذکورست و این رباعی اوراست ،

از شرب مدام و لاف مشرب تویه * وز عشق بیان سیم غبب تویه
دل در هوس گاه و بر لب تویه * زین تویه نا درست یا رب تویه

(۹) ذکر ابو الفخر مسعود بن سعد سلمان نور الله مضعیه ،

۱. جرجانی است و دیوان او در عراق عجم و طبرستان و دار البرز شهرتی عظیم دارد و در زمان دولت امیر عصر المعالی منوچهر بن قابوس بوده و مردی اهل فضل بوده و اشعار عربی نیز بسیار دارد و در آخر عمر ترک مذاق سلاطین و امرا نموده و قصاید در توحید و معارف دارد مشقیل بر زهایات و ترک دنیا ، و فضلا و اکابر اشعار او را معتقدند چنانکه ۲. فلکی شرقی در مقتب خود میگوید و ذکر سخن مسعود میکند ، بیت

گر این طرز سخن در شاعری مسعودرا بودی

بیان صد آفرین کردی روان سعد سلمانش

و مسعود راست این قطعه رحمة الله عليه ،

۲۶ چون بدیدم بدیده تحقیق * که جهان منزل فناست کنون

گفتم اندر جهان چو او دیدی * گفت نی و خوانده‌ام ز کتاب
 گفتم اندر کش چه گوئی تو * گفت دریا بجای او چو سراب
 گفتم او لحظ سائلان شنود * گفت پاسخ دهد بزر و ثیاب
 گفتم آزاده را بتندش چیست * گفت جاه و جلالات و ایجاب
 ۰ گفتم از تیر او چه دانی باز * گفت همیای صاعقه است و شهاب
 گفتم آن تیغ چیست و دشمن چیست * گفت آن آتش است و این سیاپ
 گفتم از حکم او برون چیزیست * گفت اگر هست ضایع است و خراب
 گفتم اعدای او دروغ زند * گفت همپون مسیلم کذاب
 گفتم آفاق را بدو ندهم * گفت خود کس خطأ دهد بصواب
 ۱. گفتم از جود او عنا بر کیست * گفت بر جامه باف و بر ضرائب
 گفتم آن کز همه شریقت است * گفت دادستش ایزد وهاب
 گفتم او ملک را بجا دارد * گفت زیر نگین و زیر رکاب
 گفتم از مدح او نیایم * گفت چونین کنند اولو الالاب
 گفتم اورا چه خواهم از ایزد * گفت عمر دراز و دولت شاب

۱۵ و از مقالات استاد عنصری بدین قدر کفايت کیم چه دیوان استاد عنصری
 قریب سی هزار بیت است مجموع آن اشعار مصنوع و معارف و توحید
 و مثنوی و مقطعات، و مولد استاد عنصری ولایت بیخ است و مسکن
 دارالملک غزنوی و وفات یافتن استاد عنصری در شهر سنه احدی و
 تلثین و اربعائه در زمان دولت سلطان مسعود بن محمود غزنوی بوده،
 ۲۰ اماً سلطان مسعود پسر همتر سلطان محمودست و سلطان شیخ بن محمود
 برادر کهتر سلطان مسعودست و بعد از سلطان محمود میان این دو برادر
 منازعت افتاد و سلطان محمود وصیت کرده بود که خراسان و عراق و
 جرجان و مضائق آن سلطان مسعود را باشد و غزین و کابل و هند
 شیخ درا و سلطان مسعود از برادر الغاس کرد تا اورا در خطبه شریک
 ۲۵ سازد، شیخ ابا کرد و سلطان مسعود بخصوصت برادر لشکر برابل کشید

مقامات و غزوات سلطان را بقید نظم در آورده و اورا قصیص است
مطوّل قریب یکصد و هشتاد بیت که شجاع غزوات و حروب و فتوح
سلطان را در آن قصیص بنظم در آورده و در آخر سلطان محمود استاد
عنصری را مثال ملک الشعراً قلمرو خود ارزانی داشت و حکم فرمود
که در اطراف هالک هر کجا شاعری و خوش گوئی باشد سخن خود را بر
استاد عنصری عرضه دارد تا استاد غَث و سین آنرا منفع ساخته در
حضرت اعلیٰ بعرض رساند و همه روز مجلس استاد عنصری شعرارا مقصد
معن بوده و اورا جاهی و مالی عظیم بدین جهت جمع شد و فردوسی
اورا در نظم شاهنامه تحسین بلیغ میکند و آن حکایت بجا گاه خود خواهد
۱۰ آمد و الله اعلم، و استاد عنصری گوید این قصیص در صفت سؤال و
جواب در مدح امیر نصر بن سپکنگین برادر سلطان محمود

هر سؤالی کز آن لب سیراب * دوش کردم مرا بداد جواب
گفتمش جز بشب نشاید دید * گفت پسدا بشب بود مهتاب
گفتم از تو که پرده دارد مهر * گفت از تو که برده دارد خواب
۱۵ گفتم از شب خضاب روز مکن * گفت بر رو زخون مکن تو خضاب
گفتم آن زلف سخت خوشبویست * گفت زیرا که هست عبر ناب
گفتم آش بر آن رخت که فروخت * گفت آن کو دل تو کرد کباب
گفتم از روی تو نسام روی * گفت کس روی تابد از محراب
گفتم اندر عذاب عشق نوام * گفت عاشق نکو بود بعذاب
۲۰ گفتم از چیست روی راحت من * گفت هر دم ز روی خسرو شاب
گفتم آن میر نصر ناصر دین * گفت آن مالک ملوک رقاب
گفتم اورا گفایت ادبست * گفت کافی ازو شدست آداب
گفتم آگاه از فضایل او * گفت بیرون شد از حدود حساب
گفتم از وی بحرب کیست رسول * گفت نزدیک نیزه دور شهاب
۲۵ گفتم او در زمانه بایستست * گفت بایسته تر ز عمر و شباب

رسول را آکرام نمود و در جواب سلطان نوشت که سلطان محمود مردی غازی و صاحب دولت است و آکثر ایران و زمین هند او را مسلم است اماً تا شوهرم فخر الدوله در حیات بود مدت دوازده سال از تاختن و خصومت سلطان محمود اندیشه ناک بودم، آکنون تا شوهرم بجهت حق واصل شد آن اندیشه از خاطرم محسوس چرا که سلطان محمود پادشاهی بزرگ و صاحب ناموس است لشکر بر سر پیر زنی نخواهد کشید و اگر لشکر کشد و جنگ کند مقررست که من نیز جنگ خواهم کرد و اگر ظفر مرا باشد تا دامن قیامت مرا شکوه است و اگر ظفر او را باشد مردم گویند پیر زنی را شکست و فتح نامه ها به مالک چگونه نویسد (مصراج) چه ۱۰ مردی بود که زنی کم بود، من میدام که سلطان مردی عاقل و فاضل است هرگز اقدام بر چین کاری نخواهد کرد و من در غری این باری اسوده ام و بر بساط کامرانی و رفاهیت غنوده، چون رسول سلطان محمود پیغام برین منوال رسانید سلطان بر عقل و کیاست سین آفرین کرد و گفت که ما میخواستیم که شعبده بازم اما این زن را خرد و پیش بینی ۱۵ زیاده از مردانست و تا سین زن بود سلطان محمود قصد ملکت فخر الدوله نکرد و قتل مجد الدوله در شهرور سنه ٤٣٠ بود،

(٧) ذکر ملک الشعرا استاد ابو القاسم الحسن بن احمد

العنصری رحمة الله عليه،

مناقب و بزرگواری او اظهر من الشمس است و (سرآمد شعرای روزگار ۲۰ سلطان محمود بوده و او را ورای طور شاعری فضائل است و بعضی اورا حکیم نوشه اند، چنین گویند که در رکاب سلطان بین الدوله محمود انار الله بر هانه هماره چهار صد شاعر متعدد ملازم بودندی و پیشو و مقدم طائفه شعرا استاد عنصری بود هکنان بشاگردی او مُقر و معترف بودند، او را در مجلس سلطان منصب نديمی با شاعری ضم بوده و پیوسته ۲۴

قهوستان ری است صاحب اسمعیل بن عبّاد که کرم جهان بوده مرگی
پندارست و خواجه ظہیر الدین فاریابی راست در فضیلت خود و ستایش
پندار این بیت

در نهان خانه طبع بخاشا بنگر * تا ز هر زاویه عرضه ده پنداری
قطعه و پندار راست بزیان فارسی

از مرگ حذر کردن دو روز رو نیست
روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست
روزی که قضا باشد کوشش نکند سود
روزی که قضا نیست درو مرگ رو نیست

۱۰ و این قطعه بسیار مشهور است و بسیاری از آکابر اسناد میکنند اما بتکرار
در چند نسخه بنام پندار بنظر آمد و اوراست بزیان دیلی در منمّت
کدخدائی

مرا گویند زن کن زن که اندر دل هلاک آئی
عروشك پر جهیزک بر ز خانه طیطرانک آئی
خواهی زن خواهی زن که نه مه بگذرد حالی
رید در ریش تو گرچه ز خانه دیک و آک آئی ۱۵

اما مجد الدوله بعد از وفات پدر هند سال در عراق سُجُم و دیلم سلطنت
کرد و میان او و سلطان محمود غزنوی تنازع بود و مادر مجد الدوله
سینه دختر ابو دلف دیلی بود صاحب اختیار ملکت بسر بود و چون

۲۰ مجد الدوله طفل بود سینه بیباخت او سلطنت میکرد، گویند سلطان محمود
غزنوی از مادر مجد الدوله باج و خراج طلب کرد و بد و نوشت که حق
تعالی مرا بر گرید و تاج اقبال و دولت بر تارک هایون من نهاد و بیشتر
اهل هند و ایران مطیع و منقاد من شدند تو نیز فرزندت را روانه کن
تا در رکاب هایون من باشد و باج و خراج قبول کن و گرنه دو هزار
۲۵ فیل سرآمد جنگی بدیار تو فرستم تا خاک ری را بغرنین نقل کنند، سینه

روی تو چون شبیلد بر شکفته بامداد
 و آن من چون شبیلد نا شکفته در چهن
 از فراق روی تو گشتم عدو آفات
 وز فراق تو شب تاری شدستم مفتت
 من دگر یاران خودرا آزمودم خاص و عام
 نی طلبکاری ز یک تن نی وفا اندر دو تن
 رازدار من توفی ای شمع یار من توفی
 غمگسار من توفی من آن تو تو آن من
 تو همی تابی چونور و من همی خوانم بهر
 هر شی تا روز دیوان ابو القاسم حسن
 اوستاد اوستادان زمانه عنصری
 عنصر دین و دلش بی عیب و بی غش و فتن
 شعر او چون فضل او هم بی تکلف هم بدیع
 فضل او چون شعر او هم نازین و هم حسن
 زین فروتنر شاعری دعوی بود لاف و گراف
 این حکیمان دگر یکفن و او بسیار فن
 در زغن هرگز نباشد فن اسب راههار
 گرچه باشد چون صهیل اسب آواز زغن
 تا همی خوانی تو اشعارش همی خانی شکر
 تا همی بوئی تو ایاتش همی بوئی سمن
 الحق این قصیده بر ممتاز طبع و سخنوری او گواه عدلست و السلام،

(۶) ذکر ملک الکلام پندار رازی نور الله قبره و دولته،

شاعر مجده الدوّله ایوب طالب بن فخر الدوّله دیلی بوده و سخنی متین و
 طبعی قادر داشته، بسه زبان سخنوری میکند عربی و فارسی و دیلی و از

او بوده و او را در مدح استاد عنصری قصاید غرّاست و از آن جمله قصیده میگوید و خطاب بشع میکند بر طریق لغز و تخلص پدح استاد عنصری مینهاید و چند بیت از آن قصیده وارد میگردد، قصیده

ای نهاده بر میان فرق جان خویشتن
جسم مازنده بجان و جان تو زنده بتن ۰
گرنه کوکب چرا پیدا نگردی جز بشب
ورنه عاشق چرا گری همی بر خویشتن
کوکی آری و لیکن آسمان نست مومر
عاشقی آری و لیکن هست معشوقت لگن
پیرهن در زیر تن داری و پوشد هر کسی ۱۰
پیرهن بر تن تو تن پوشی همی بر پیرهن
گرمی آتش اندر تو رسد زنده شوی
چون شوی بیمار خوشتر گردی از گردن زدن
تا همی خندی همی گرمی و این بس نادرست
هم تو معشوق و هم تو عاشقی بر خویشتن ۱۵
بسکنی بی نو بهار و پژمری بی مهرگان
بگرئی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی بعینه من ترا مامن همی
دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجین
خویشتن سوزیم هر دو بر مراد دوستان ۲۰
دوستان در راحتند از ما و ما اندر حزن
هر دو گریانیم و هر دو زرد و هر دو درگذار
هر دو سوزانیم و هر دو فرد و هر دو مستحن
آنچه من در دل نهادم بر سرت بین همی
آنچه تو بر سر نهادی در دلم دارد وطن ۲۵

۴۰ طبقه اول - (۴) ابو الفرج سجزی، (۵) منوچهری،

هر کس بقدر خویش گرفتار محتست * کس را نداده‌اند برات مسلمی
 حکایت کنند که امیر ابو علی سجور پیشتر از حکومت آل سبکتگین
 از قبیل سلاطین سامانیه حاکم خراسان بوده، چون امیر ناصر الدین
 سبکتگین بر خراسان مستولی شد میان آل سجور و آل سبکتگین منازعه
 افتاد و در آن فتنه خراسان خراب شد، عاقبت امیر ابو علی بر دست
 سلطان محمود گرفتار شد و پادشاهی خراسان باستقلال و انفراد بید
 تصرف سلطان محمود افتاد و آل سجور استاد ابو الفرج را می‌فرموده‌اند
 که هجو آل سبکتگین می‌گفته و در حقارت نسب ایشان اشعار دارد و
 چون آل سجور مستاصل شدند و سلطنت خراسان بر آل سبکتگین قرار
 ۱۰ گرفت سلطان محمود بغایت از استاد ابو الفرج در خشم بود، خواست
 تا او را هلاک سازد و عقوب فرماید، او در خنیه استعانت باستاد
 عنصری برد و عنصری شفیع شده جریه او را از سلطان در خواست،
 سلطان از جریه او در گذشت و او را باموال و جهات باستاد عنصری
 بخشید و استاد عنصری اموال گرانایه از استعداد استاد ابو الفرج بقلم
 ۱۵ آورد و از روی حقوق استادی و ساحت نصف اموال را با ابو الفرج
 بخشید و استاد ابو الفرج عنصری را دعا کرد و در مدح شاگرد قصاید دارد،

(۵) ذکر فخر الافاضل استاد منوچهری شصت کله نوّر الله مضجعه،

منوچهری در زمان دولت سلطان محمود غزنوی بوده و از ولایت بخشست
 اما در غزینین بودی و او را از شعرای سلطان محمود شمرده‌اند، شاعری
 ۲۰ ملام گوی متن سخن است و او شاگرد استاد ابو الفرج سجزی است و
 از افران ملک الکلام عنصری بوده و اشعار او مقبول طبع فضلاست و
 دیوان او در ایران زمین معروف و مشهور است، بغایت متول و صاحب
 مال بود و شصت کله از آن شهره شده و جمیع اموال او را بسبب شعر
 ۲۵ و شاعری حاصل شده، استاد عنصری شعر او را بسیار معتقد‌دست و مرئی

ماه تو از خصوص خورشید من افزاید نور
 و ز پی خدمت خورشید کنند پشت بخیر
 گر ز خورشید سبکتر رود او پیک ویست
 پیک الیمه سبکتر نهد از شاه قدر
 از فریضه سه نماز است بروز و دو شب
 ز آن نماز تو کم آمد که ز من هستی کر
 ور بقولم نوی راضی و خواهی که بود
 در میان حکم کنی عدل خداوند حکم
 یا پسند آر بگفتار شه عادل زاد
 یا رضا ده برئیس الوزرا کان گرم
 زاد بو نصر خلیل احمد کرا نصرت وجود
 افسر جاه و جلال است و سر ملک و نعم

(۴) ذکر ملک الکلام استاد ابوالفرح سجزی طاب ثراه،

استاد ابوالفرح سجزی در زمان حکومت امیر ابوعلی سجور ظهور یافته
 و مدح آن خاندان است، مردی بغايت محتمم و صاحب جاه بوده و از
 آکابر آل سجور انعام و اکرام بی پایان بدو عايد شده و در علم شعر
 بغايت ماهر و صاحب فن است چنانکه چند نسخه درین علم نفس تألیف
 دارد و ملک الشعرا عنصری شاگرد اوست و او سیستانی الاصل است
 و در بعضی مجموعها اورا غربنی نیز نوشته اند و بعد ازو ابوالفرح بلخی
 نیز بوده اما النضل للمتقدّم، دیوان او متعارف نیست اما در مجموعها
 اشعار اورا نوشته دیدم، آکابر در رسائل خود اشعار استاد ابوالفرح را
 باستشهاد می آورند و این قطعه را می فرماید
 عنقای مغربست درین دور خرگی * خاص از برای محنت و رنجست آدمی
 چندانکه گرد عالم صورت برآمدم * غخواره آدم و بیچاره آدمی

روز خواهد بود بر خاستن خلق بخشن
 روز شد نیز وجود همه مردم ز عدم
 تو بعاشق نه برجی و باطفال نهیب
 در تن دیو دل بر دل بیمار ستم
 بوم و خفّاش بشب مرغ و سپه جنی و دیو
 دزد اکثر همه شب گرد و همه اهل نهم
 من باصل از خور چرخم تو بجنس از دل خاک
 من چو تابان ضؤ نارم تو چو تاریک فخر
 روی آفاق ز من خوب نماید ز تو رشت
 دیده خلق ز من نور فرازید ز تو نم
 مر مرا گونه اسلام و ترا گونه کفر
 مر مرا حامه شادبست ترا حامه غم
 تو بجهش از حبشه فخر بحسن از چه کنی
 حبشه را چه رسد حسن اگر هست صنم
 سپه و خیل نجوم تو چه باشد که پاک
 بگریزند چو خورشید من افراخت علم
 چه زیان کت به نبی پیش ز من داشت خدای
 در نبی نیز هم از پیش سمعی است اصم
 خلوق الهوت بخوان گرچه حیات از پس اوست
 به ز مونست بهر حال حیات آخر هم
 گر ز ماه تو شناسد مه و سال عرب
 ز آفتایم همه دانند مه و سال عجم
 گرچه زرد آمده خورشید هم او به ز مهست
 گرچه زرد آمده دینار هم او به ز درم

۰

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قمر چرخ بشب کرد ^{۱۰} محمد بدو نیم
 سوی مراجع بشب رفت هم از بیت حرم
 هر مهی باشد هم روز و بقراط شب قدر
 بهتر از ماه هزارست ز بس فضل و شیم
 ستر پوش است شب و روز نماینده عیب
 راحت افزاست شب و روز فراینده الم
 هست در روز ز اوقات که نهیست نیاز
 وز نیاز همه شب خیر نبی بود و ام
 منم آن شاه که نختم زم است ایوان چرخ
 مه سپهدار و همه النجم سواره خدم
 هر مه سال عرب را عدد از ماه منست
 بر سر ماه منست از پر جبریل رقم
 بر رخ ماه من آثار درستیست پدید
 بر رخ و چهره خورشید تو آثار سقم
 راست خورشید تو چندانکه بسال برود ^{۲۰}
 کمر ز ماهی برود ماه من از کیف و زکر
 روز از شب بشنید این و بر آشنت و بگفت
 خامشی کن چه درائی سخن نا محکم
 روزرا عیب بطنعنه چه کنی کایزد عرش
 روزرا پیش ز شب کرد ستایش بقسرم
 روزه خلق که دارند بروزست همه ^{۳۰}
 بحمر نیز بروزست حج از رب حرم
 عید و آدینه فرخ عرفه ^{۴۰} عاشورا ^{۵۰}
 همه روزست چو بینی بهم از عقل و فهم

مانده است، هی ترسم که چون رحلت کنم کسی را قوت آن نباشد که باقی شاهنامه را بقید نظم در آورد، استاد گفت ای فرزند غمگین میاش که اگر حیات باشد بعد از تو من این شغل را با تمام رسانم، فردوسی گفت ای استاد تو پیری، مشکل که این کار بدست تو کنایت شود، اسدی گفت ان شاء الله تعالی شود و از پیش فردوسی بیرون شد و آن شب و آن روز تا تماز دیگر چهار هزار بیت باقی شاهنامه را بنظم آورد و هنوز فردوسی در حال حیات بود که سواد آن ایات را مطالعه نمود، بر ذهن مستقیم استاد آفرین گفت، و آن نظم از اول استیلای عربیست بر عجم در آخر شاهنامه و آمدن مغیره بن شعبه نزد یزدجرد شهریار و حرب سعد بن وقاراً مملوک عجم و ختم کتاب شاهنامه، و فضلا بر آنند که آنجا که نظم فردوسی آخر شده و بنظم اسدی رسیده ظاهرًا بفراست معلوم هی نوان کرد، و از مناظرات استاد اسدی مناظره شب و روزرا نوشته درین کتاب و درین روزگار اشعار مناظره کثیر میگویند،

مناظره شب و روز از گفتار اسدی

بشنو از محجت گفتار شب و روز بهم
سرگذشنى که ز دل دور کند شدت غم ۱۵
هر دورا خاست جدال از سبب بیشی فضل
در میان رفت فراوان سخن از مدحت و ذم
گفت شب فضل شب از روز فرون آمد از آنک ۲۰
روزرا باز ز شب کرد خداوند قدر
نزد یزدان ز پرستنده و از عابد روز
ساجد و عابد شب راست فزون قدر و قیم
قوررا سوئے مناجات بشب برد کلیم
هم بشب گشت جدا لوط ز بیداد و ستم ۲۴

سی سال پھر کنار جھٹ تعظیم شرع خاندان مصطفیٰ صلَّمَ روزگار گذرانیده باشد آکنون یك الف بصد هزار درم میخرد، خلیفه که ثرا شجره مروت و فتوت است اگر یك حرف بصد هزار درم نفوشود و مضائقه کند کمال بی مرتو باشد، چون رسول سلطان مال و مکتوب را بدار الخلافه رسانید آکابر و فضلاً بعرض خلیفه رسانیدند که مقصود محمود از خریدن یك حرف الحاق الفی است در لقب که ولی امیر المؤمنین ولی امیر المؤمنین شود و مظنه طرف دویم بر طرف باشد، خلیفه از کمال فضل و کیاست سلطان تعجب کرد و بالقالب ولی سامنا امثله و مناشیر از دار الخلافه در حق سلطان صادر میشد، وفات سلطان محمود در شهر ۱۰ سنه احدی و عشرين و اربعائنه بوده و شصت و نه سال عمر یافت و سی و چهار سال آکثر سلطنت ایران بدو متعلق بود،

(۳) ذکر اسدی طوسی رحمة الله عليه،

از جمله متقدمان شعراست، طبعی سلم و ذهنی مستقیم داشته و فردوسی طوسی شاگرد اوست و در روزگار سلطان السلاطین محمود غزنوی استاد ۱۰ فرقهٔ شعرای خراسان بوده است و اورا بکرات تکلیف نظم شاهنامه کردند و استعفا خواسته و پیری و ضعیفرای پهانه ساخته، حالا دیوان او متعارف نیست اما در مجموعها سخن او مسطور است و کتاب گرشاسب نامه که بر وزن شاهنامه است ازو مشهور است و مناظره‌ها بغايت نیکو گفته و از طرز کلام او معلوم میشود که مرد فاضلی بوده و فردوسی را بنظم ۲۰ شاهنامه دایماً اشارت میکرده که این کار بدست تو درست خواهد شد، نقل است که چون فردوسی از غزنه فرار کرده بطور آمد و از طوس برستدار افتاد بعد از ملتی که از رستمیار و طالقان مراجعت کرده بوطن مأله آمد در آن حین چون وفانش نزدیک رسید اسدی را طلب ۲۵ کرد و گفت ای استاد وقت رحیل نزدیک رسید و از شاهنامه قلیلی

و غضایری را قوئی کامل در فن شاعری هست خصوصاً در صنعت اغراق و اشتقاق و فضلاء و شعراء اورا درین دو صفت مسلم میدارند، اماً مأثر و مناقب سلطان بین الدوّله ابو القاسم محمود انار الله برها نه از آفتاب روشنتر است، پادشاهی بود موفق بتوفيق يزداني و عدلی شامل و فضلي کامل داشته علماء معزز داشت و با فقرا و صلحاء و زهاد در مقام خدمت و شفقت زندگانی میکرد لا جرم همچو نام شریف شفاقت او محمود است و در ناج الشیوخ چنین آورده است که چون سلطان محمود ملک غزین و خراسان را مستخلص ساخت اورا ذوق آن شد که از دار الخلافه بلقب معین مشرف گردانید، امام ابو منصور ثعالبی را برسالت جهت تعیین لقب ۱. بدار الخلافه فرستاد و امام قریب یک سال بجهت این هم در دار الخلافه تردید میکرد و میسر نمیشد، آخر الامر امام این صورت را بعرض خلیفه رسانید که امروز سلطان محمود پادشاهی است بزرگ منش و با شوکت و در اعلای آعلام دین ی کوشد و چندین هزار بتکده بسیع او مساجد شده و چندین هزار کنوار مخاذل بشرف اسلام مشرف شده اند، نشاید ۱۵ چنین پادشاهی مجاهد غازی دیدار را از لقب محروم کرد، خلیفه از سخن امام متأمل شد که این شخص بنده زاده است اورا لقبی از القاب سلاطین چگونه توان داد و اگو مضایقه کنم مردیست بزرگ و پرشوکت میاد که قصدی و عصیانی ازو در وجود آید، با آکابر حضرت درین امر مشاورت کرد، اتفاق گردند که اورا لقبی باید نوشت که احتمال مدح و ذم داشته هم دوست را گفته اند و هم بنده و ملوك را پس این کلمه بر هر دو جانب ۲۰ باشد و نوشتن که سلطان بین الدوّله ولی امیر المؤمنین، ولی در لغت شامل بود، چون مشور از دار الخلافه بدین لقب صادر شد امام منصور کیفیت این لقب بحضورت سلطان عرضه داشت کرد، سلطان از غایت زیرکی و کیاست احتمال طرف دوم را ملاحظه کرده في الحال صد هزار ۲۵ درم بحضورت خلافت پناهی روان کرد و بخلیفه نوشت که محمود که مدّت

هنرمند هنر پرور بوده، ما وراء النهر و خراسان را مستخلص ساخت و سی
سال بعدل و داد و نشر ایادی و قهر اعادی روزگار گذرا نید و آخر
بدست غلامان خود بسعادت شهادت استسعاد یافت در شهر سنه
احدی و ثلاثین و ثلاثاه، و استاد عنصری در تعداد سلاطین آن خاندان
ه مبارک گوید ریاضیه

ئه کس بودند زآل سامان مذکور
دایم بامارت خراسان مشهور
اساعیل است و احمدی و نصرتے
دو نوح و دو عبد الملک و دو منصور

(۲) ذکر غضایری رازی رحمة الله عليه

۱۰

از آکابر شعر است، در روزگار سلطان محمود بن سبکتگن بوده از ولایت
ری بعزم ملازمت متوجه غزین شد با شعراء دارالملک غزین پیشاوره و
معارضه مشغول شد در مدح سلطان قصيدة انشاء کرد که مطلع آن
قصیده اینست،

اگر مراد بجهه اندست و جاه بمال
مرا بین که به بینی جمال را بکمال
من آن کسم که بن تا ببشر فخر کند
هر آنکه بر سر یک بیت بر نویسد قال

۱۱

درین قصیده اغراق هست که سلطان محمود غضایری را صله آن اغراق
۲۰ هفت بدره زربخشیده که از چهارده هزار درم مبلغ بود، اینست آن اغراق

صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان
یگانه ایزد دادار بی نظیر و همال
و گرنه هر دو بخشیدی او بروز سخا
امید بنده تمامی بسیزه متعال

۱۲

بسیار استادرا تقبل کردند، روزی امیررا در مجلس شراب ذکر نعیم بخارا و هوای آن ملک جنت آسا بر زبان گذشت، استاد رودگی بدیهه این ایات نظم کرده بعرض رسانید، لله در قائله قطعه

بوی جوی مولیان آید هی * یاد یار مهریان آید هی
ریگ آمو با درشیهای او * زیر پا چون پرنیان آید هی
آب جیون و شگرفیهای او * خنگ مارا تا میان آید هی
ای بخارا شاد باش و دیرزی * شاه نزدت میهمان آید هی
میر ماهست و بخارا آسمان * ماه سوی آسمان آید هی
میر سروست و بخارا بوستان * سرو سوی بوستان آید هی

۱. این قصیده ایست طویل ایراد مجموع آنرا این کتاب تحیل نیاورد،
گویند امیررا این قصیده بخاطر چنان ملائم افتاد که موزه در پای ناکرده
سوار شد و عزیمت بخارا نمود، عتلارا این حالت بخاطر عجیب هی نماید
که این نظم بیست ساده و از صنایع و بداع و متانت عاری چه که اگر
درین روزگار سخنوری مثل این سخن در مجلس سلاطین و امرا عرض کند
۲. مستوجب انکار همکنان شود، اما هی شاید که چون استادرا در اوثار و
موسیقی وقوفی تمام بوده قولی و تصنیفی ساخته باشد و باهنگ آغامی و ساز
این شعررا عرض کرده و در محل قبول افتاده باشد، الفصل استادرا انکار
نشاید کرد بمحض این سخن بلکه اورا در فنون علوم و فضایل وقوفست
و از اقسام شعر قصائد و مثنوی را نیکو میگوید و استاد رودگی عظیم
۳. الشان و مقبول خاص و عام بوده، نقلست که چون رودگی در گذشت
دویست غلام هندو و ترک ترک گذاشت، قیاس اموال دیگر ازین نوان
کرد، این قطعه از اشعار اوست، قطعه

دردا و حسرنا که مرا دویر روزگار * بی آلت و سلاح بزد راه کاروان
چون دولتی نمود مرا معنی فرود * بی کردن شگفت نمودست گرزمان
۵. اما امیر وفی ابو الفوارس نصر بن احمد بن ایاعیل سامانی پادشاهی عادل

دو بیت میگفتند تا فضلا لفظ دو بیت را نیکو ندیدند گفتند که این چهار مصraigی است ربایعی هی شاید گفتن و چندگاه اهالی فضایل برربایع مشغول بودند و خوش خوش باصناف سخنوری مشغول شدند (ع) گل بود بسیزه نیز آراسته شد، اما بروزگار آل سامان شعر فارسی رونق یافت و استاد رودگی درین علم سر آمد بود، قبل ازو شاعری که در فارسی صاحب دیوان باشد نشوده ام، پس واجب نمود که ابتدا از استاد رودگی نمایم،

(۱) ذکر مقدم الشعرا استاد ابوالحسن رودگی تغمیث اللہ تعالیٰ بغفارانه،

استاد ابوالحسن رودگی در روزگار دولت ملوك سامانیه نديم مجلس امير ۱. نصر بن احمد بود، وجه تخلص رودگی گويند بدان جهت است که او را در علم موسيقی مهاري عظيم بوده و بربطرا نيكو نواختي و بعضی گويند که رودگ رودگ موضعی است از اعمال بخارا و رودگی از آنجاست، في الجمله طبعي کريم و ذهنی مستقيم داشته و از جمله استادان فن شعرست و کتاب کليله و دمنهرا در قيد نظم در آورده و امير نصر را در حق او صلات گرانایه ۲۰ ۱۰ است چنانکه استاد عنصری شرح آن انعام در قصائد خود میگويد، خواجه حمد اللہ مستوفی در تاریخ گرین هی آورد که امير نصر بن احمد سامانی را چون مالک خراسان مسلم شد و بدارالملک هرات رسید باد شمال و هواي با اعتidal آن شهر جنت مثال امير را ملام طبع افتاد، نوه هار سرخس و تموز کوهسار باد غيس و خزان پر نعمت حوالی شهر مشاهد ۳۰ میکرد و امير را دارالملک بخارا که ختگاه اصلی آن خاندان است از خاطر محو شد، امرای دولت و اركان سلطنت را چون وطن و مسكن و ضياع و عقار از قدم الایام در بخارا بود از مكث امير در هرات ملول شدند و بهيج حيله امير قصد بخارا نمیکرد، آخر الامر استعانت باستاد رودگی بردنند تا امير را در مجلس انس بر عريمت بخارا نخریص کند و مال ۴۰

الپ ارسلان بن چقريیگ سلیوقی بود از کم بضاعتی خود فرمود تا آن
فاعده را بر طرف ساختند و احکام و امثاله ازدواجین سلاطین بفارسی
نوشتند، و نیز حکایت کنند که امیر عبد الله بن طاهر که بروزگار خلفای
عیّاسی امیر خراسان بود روزی در نیشاپور نشسته بود، شخصی کتابی آورد
و بتحفه پیش او بهاد، پرسید که این چه کتاب است، گفت این قصه واقع
و عذر است و خوب حکایت است که حکما بنام شاه نوشیروان جمع کرده اند،
امیر فرمود که ما مردم قرآن خوانیم بغير از قران و حدیث پیغمبر چیزی
نمیخواهیم مارا ازین نوع کتاب در کار نیست و این کتاب تالیف معانست
و پیش ما مزدود است، فرمود تا آن کتاب را در آب انداختند و حکم کرد
۱۰ که در قلمرو من هر جا که از تصانیف عجم و معان کتابی باشد جمله را
بسوزانند، ازین جهت تا روزگار آل سامان اشعار عجم را ندیدند و اگر
احیاناً نیز شعر گفته باشد مدون نکرده اند، حکایت کنند که یعقوب بن
لیث صفار که در دیار عجم اول کسی که بر خلفای بنی عیّاس خروج کرد
او بود پسری داشت کوچک و اورا بغایت دوست میداشت، روز عید
۱۵ آن کودک با کودکان دیگر جوز میباخت، امیر بسر کوی رسید و بخاشای
قرزند ساعتی بایستاد، فرزندش جوز بینداخت و هفت جوز بکو افتاد و
پکی بیرون جست، امیرزاده نا امید شد، پس از لحمه آن جوز نیز بر
سبیل رجع الفهری بجانب کو غلطان شد، امیرزاده هسرور گشت و از
غایت انتہاج بر زبانش گذشت که،
۲۰ ع

غلطان غلطان هی رود تا لب کو،

امیر یعقوب را این کلام بذاق خوش آمد، ندما و وزرا را حاضر گردانید
و گفت که این شعر خوب هست و این از جنس شعر است، ابو دلف
عجلی و این الکعب با تفاوت بتقطیع و تحقیق مشغول شدند، این مصراج را
نوعی از هرج یافتند، مصراج دیگر بتقطیع موافق آن برین مصراج افزودند
۲۵ و یک بیت دیگر موافق آن ضم کردند و دو بیتی نام کردند و چند گاه

بود که اورا دلارام چنگی میگفته اند و آن منظوره ظریفه و نکته دان و راست طبع و موزون حرکات بود و بهرام برو عاشق بود و آن کیزکرا دائم بشکار و تماشا همراه برده، روزی بهرام بحضور دلارام در بیشه بشیری در آویخت و آن شیررا دو گوش گرفته بر هم بست و از غایت نفاخر بدان دلاوری بزیان بهرام گذشت که

نم آن پیل دمان و ننم آن شیر يله،

و هر سخنی که از بهرام واقع شدی دلارام مناسب آن جوابی گفتی، بهرام گفت که جواب این سخن من چه داری، دلارام مناسب آن بگفت، نامر بهرام ترا و پدرت بتو جبله،

۱. پادشاه را طرز این کلام پذائق موافق افتاد و بحکما این سخن را عرض کرد، در نظر قانونی پیدا کردند فاماً از یک بیت زیاده نی گفتندی، ابو طاهر خاتونی گفته که بعد عضد الدوله دیلی که هنوز قصر شرین که بنواحی خانقین است بالکل ویران نشده بود در کتابه آن قصر این بیت نوشته یافتد که بدنستور فارسی قدیم است

۲۰ هزیرا بگیهان انوشه بزی * جهان را بدیدار توشه بزی،
پس برین تقدیر معلوم شد که پیش از اسلام شعر فارسی نیز میگفته اند
اماً چون ملک آکاسره و شعم بدست عرب افتاد و آن قوم مبارک بدین
اسلام و ظاهر کردن شریعت میکوشیده اند و رسم عجمها می پوشیند می شاید
که منع شعر نیز کرده باشد و یا از جهت قرأت شعر محبوه شد باشد و
۲۵ در زمان بنی امیه و خلفای بنی عباس خود حُکَّام این دیار عرب بوده اند
و شعر و انشاء و امثاله بزیان عرب بوده، خواجه نظام الملک در سیر
الملوک حکایت کرد که از زمان خلفای راشدین رضوان اللہ علیهم اجمعین
تا بوقت سلطان محمود غزنوی قانون و دفاتر و امثاله و مناشیر از درگاه
سلطانین بعربي می نوشته اند و بفارسی از درگاه سلطانین امثاله نوشتن عیب
بود، چون وقت وزارت عیید الملک ابو نصر کندری رسید که او وزیر

حضرت خمینی شعاع محلی است ترتیب نمود و برسم عرب بر شتری تیزرو سوار شد طی مراحل کرده خودرا باستان ملائک پاسبان رسانید، بعد از اسلام ابتدا باشاد قصیده نمود و در آن آیات تمہید معدتر و استغفار مندرج بود، چون حضرت رسالت صلم استماع فرمود رقم عفو بر جریده هنوات او کشیده و برد یانی که بین آن استنجاخ امانی توان یافت از تن روح پرور و جسد مطهر بیرون کرد و باو حواله فرمود و اورا در سالک بندگان مقبل مخترط گردانید و آن برد یانی که حضرت رسالت باو ارزانی داشت معاویه آنرا از اولاد کعب پچهار هزار درم ابیتاع نمود و هان برداشت که خلای بني امية و بني عباس در ایام عید میپوشیدند و چون ۱۰ اختصار مطلوبست باین چند بیت ازین قصیده اقصار نمود،

و قَالَ كُلُّ خَلِيلٍ كُنْتُ أَمْلُهُ * لَا إِلَهَ إِنَّكَ أَنِّي عَنْكَ مَشْغُولٌ
فَقُلْتُ خَلُوا سَبِيلِي لَا أَبَا لَكُمْ * فَكُلُّ مَا قَدَرَ الرَّحْمَنُ مَمْعُولٌ
نَسِيْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي * وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ
لَا تَأْخُذْنِي يَا فَوَالْوُشَاءِ وَلَمْ * أَذْنِتُ وَإِنْ كَثُرْتُ فِي الْأَقْوَابِلِ
۱۵ إِنَّ الرَّسُولَ لَمُؤْمِنٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ * مَهْنَدٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُولٌ

طبقه اول از طبقات شعراء فارسی

حوادث آباد عالم مقای است منقلب که بهر حادثه بتویی بگرد و قرنی و بیت قوی و زمانی و لغتی و زبانی پدید آید،

شاهد دهر فریبند عروسیست و لیک

نیست معلوم که کاووس کیش دارا بود

۲۰ طوفانات و حوادث و انقلاب و قتل عام هه باعث آنست که تبدیل احوال شد و علماء و فضلاه بزیان فارسی قبل از زیان اسلام شعر نیافته اند و ذکر اسای شعرا ندیده اند اما در افواه افتاده که اول کسی که ۲۴ شعر گفت بزیان فارسی بهرام گور بود و سبب آن بود که اورا محبویه

دارد و آکابر عرب دیوان اورا معتقدند و اکثر سخنان او در معارف و توحیدست و ملک الفضلاء ملک عباد زوزنی در تاریخ رحلت او قطعه گوید،

شیخ عالی قدر محمد الدین ابو الفتح آنکه بود
مقدای اهل فضل و سرور اهل کلام
چار صد با سی چواز تاریخ احمد در گذشت
در مه شوال رحلت کرد تا دار السلام

(۹) ذکر ملک الکلام مولانا معین الدین ابو نصر احمد بن عبد الرزاق الطنطرانی،

۱. از آکابر علماء بود و در روزگار شمس الکفاه خواجه نظام الملک در مدرسهٔ نظامیه بغداد مدرس بوده، لا شک فن شعر او از ادنی مراتب اوست و اورا اشعار عربی بسیارست مشتمل بر صنایع و بداعی از آن جمله قصيدةٌ ترجیح میگوید در مدح خواجه نظام الملک مجتبی و ذو قافیتین و بسیار صنایع در آن قصیده بکار برده، چون در مقدمهٔ شعراء عرب اطنابی نرفته این قصیده من اوّلهٔ الى آخره ایراد میشود در آخر تذکره ان شاء الله،

(۱۰) ذکر کعب بن زهیر بن ابی سلمی

از صحابهٔ حضرت سید المرسلین و شیعهٔ امیر المؤمنین عَ بود و علوّهٔ همت کعب و فصاحت و بزرگی او بر هر ذلول و صعب ظاهر و هویداست، نقلهٔ آثار رایابت کرده‌اند که کعب قبل از آنکه بشرف اسلام فایاض گردد ۱. زبان بهجو بعضی از خدام عتبه رسالت و عاکفان کعبه جلالت ملؤث کرده و حضرت رسالت پناه صلّع خون اورا مهر ساخته بود، چون کعب از این معنی خبر یافت دانست که از آسیب قهر آن حضرت جز بظلال رحمت پیداریغ او که بحکم و ما اُرْسِنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ذات وجود عالمرا شاملست پناه نتوان آورد، قصيدةٌ شعرًا که بزبور نعت کمال

گوای میدهد، حکایت کنند که حریری کتاب مقامات را تصنیف کرد و پیش مقندر خلیفه برد، خلیفه اورا نوازشها نمود، او داء الشعلب داشت و پیوسته محسان خود را کنندی و اقرباء و فرزندان او داده اورا ازان منع کردنندی تا غایتی که دست اورا در خربصه دونخندی، روزی خلیفه گفت اگر حکومت ولایتی خواهی پیش ما مبذول شود، حریری گفت یا امیر المؤمنین مرا بر محسان من امیری ده تا مرا بر ریش من فرزندان و اقرباء حاکم دانند و مرا بر ریش خویش باز گذارند، خلیفه این لطینه اورا پسند فرمود و اورا مراعات و اکرام نمود، و اوراست این قطعه،

۱. فَقُنْتُ مِنَ الدُّنْيَا بِقُوَّتِ وَ شَمْلَةٍ * وَ شَرَبَةٌ مَا كَوْزَهَا مَكَسِيرٌ،
فَقُلْ لِيَنِي الدُّنْيَا أَعْرِلُوا مِنْ أَرْدُتُمْ * وَ وَلُوا وَ خَلُونَ مِنَ الْمَعْدِ آنْظُرْ،

(٨) ذکر الشیع الجلیل ای الفتح البُستی،

از آکابر و فضلاء روزگارست و در زمان دولت سلطان محمود بن سبکنگیان بوده، ذو لسانین است اشعار فارسی را هم بغایت مصنوع و متنین مینگوید و ابراد اشعار او در جریده شعرای فارسی زبان خواهد آمد و این مطلع از قصیده اوست،

۲. زِيَادَةُ النَّرِءِ فِي دُنْيَا تَقْصَانُ * وَ رِجْمُهُ غَيْرَ مَحْضٍ الْخَيْرِ حُسْرَانُ
وَ أَيْنَ قَصِيدَهُ قریب هشتاد بیت غرایست مجموع معارف و زهديات و ترك دنيا و ملك الشعراء بدرا الدين جاجری تغده الله تعالى بغفرانه اين

قصیده را ترجمه بفارسی کرده و آن ترجمه بهجاگاه خود خواهد آمد،
نَصَّحْتُكُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسَبَ الْمَكَارِمِ بِالْإِحْسَانِ وَ الْجُبُودِ
وَ أَنْفَقُوا بِيَضْكُمْ وَ الْخَيْرِ فِي شَرْفٍ * لَا يَتَهَى بِالْخَلَافَ الْيَضِيقِ وَ السُّودِ
هَذَا ذَخَارِيْرُ مُحَمَّدٍ قَدِ اَنْتَهَيْتَ * وَ لَا اَنْتَهَيَ لَسَا فِي ذِكْرِ مُحَمَّدٍ

۳. و شیخ ابو الفتح را اشعار مختار بسیارست و در میان مردم شهری و احترامی

و در مدائخ خاندان عباس ابو العلا را قصائدست، حکایت کنند که ابو سعید رستی شاگرد ابو العلا بود و ابو سعید از آکابر و اعیان شعراء و فضلاست و در نهایت حال ابو العلا نایبنا شد و اورا ابو العلای ضریر بدان سبب گویند، هرگاه ابو العلا مدحی جهت خلیفه انشا کردی ۰ ابو سعید رستی قائد او شده اورا مجلس خلیفه آوردی ، گویند دار الخلافه را دروازه‌ها چنان بلند بودی که علمداران علم را در آنجا خم نا کرده در آوردنی که در خم شدن علم تقال بد می‌نمود، هرگاه ابو سعید رستی ابو العلا را بدوازه رسانیدی گفتی یا ایها الاستاذ دوتا شو، ابو العلا پشت خم کردی و خلیفه و ارکان دولت خندان شدنی و ابو العلا ۱. گفتی احسنت زهی شاگرد خلف، و معمری این قطعه در نایبائی خود و نکوهش اهل روزگار خود گوید

أَبَا الْعَلَاءِ أَبْنَ سَلَيْمَانًا * عَمَّاكَ قَدْ أَوْلَاكَ إِحْسَانًا
إِنَّكَ لَوْ أَبْصَرْتَ هَذَا الْوَرَى * لَمْ يَرِ إِنْسَانُكَ إِنْسَانًا

وقال ايضاً

۱۰ أَلَا إِنَّهَا الْأَيَّامُ أَبْنَاءَ وَاحِدٍ * وَهَذِي الْأَيَّالِي كُلُّهَا أَخْوَاتُ
فَلَا تَطْلُبُنِي مِنْ يَعْنِدِ يَوْمٍ وَلِيَلَةً * خِلَافَ الدُّنْدِي مَرَّتْ بِهِ السَّنَوَاتُ

وقال ايضاً

مَنْ رَاعَهُ سَبَبَتْ أُوْهَالَهُ عَجَبُ * فَلِي شَمَانُونَ حَوْلًا لَا أُرَى عَجَبًا
الدَّهْرُ كَالدَّهْرِ وَالْأَيَّامُ وَاحِدَةٌ * وَالنَّاسُ كَالنَّاسِ وَالدُّنْدِي لِهِنَّ غَلَبَا

٢٠ (٧) ذکر ملک الفضلاء و زبدة الشعرا حريري

کیت او ابو منصور و نام او حسنست و بصریست اما در بغداد بودی، مردی ذو فنون بوده و در انواع علوم مشار اليه است بخصوص در علم معانی و بداعی و شعر که درین علوم سرآمد روزگار خود بوده و اورا در ۲۴ علم معانی و بیان نصانیف مرغویست و بزرگواری اورا کتاب مقامات

موطن او شامست و در حمص بودي و ديوان اشعار او در عرب مشهور است و شيخ الرئيس ابو على سينا اعلى الله تعالى درجه او را معتقد بوده و بر بعض اشعار مشكله او شرح نوشته، قال اديب الترك، شعر إِذَا مَا أَكْلَنَا بَقْلَةً وَ كُسْيَرَةً * وَ نَهَنَا عَرَاهَ فَوْقَ جَصِّ مُرْشَشِ
هَ تَهَنَّأْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مَكَانَنَا * يَتَلَكَ الْفَلَالِيَا وَ الْفِرَاسِ الْمَنْقَشِ

(٥) ذكر استاذ الشعراء متنبي نور مرقده

گهيت او ابو الحسن است، در روزگار عاد الدولة بن حمدان بوده استاد طائفة شعراست، فضلى و بلاغتی زیاده از تصویر داشت، رشید و طواط عليه الرحمة میفرماید که در اقتباس معارف و دقایق و ممتازت جمیع شعراء اسلامیه عیال متنبی اند و دیوان او در عرب و عجم مشهور گشته و آکابر فضلا دیوان او را عزیز میدارند و او را در مدامع آل حمدان که سلطانان دیار بکر بوده اند قصائد بسیارست و از ایشان صلات گرامایه بسیار یافته و عظیم القدر بوده است، گویند که ابو المظفر بن یاقوت پیشتر از خروج دیلمه حاکم اصفهان و فارس بود و او مردی رذل و دون بوده و اصلی کریم نداشته، متنبی در مدح او قصيدة گفت و ازو صله چنانکه مبنی است نیافت، روزی ابو المظفر با جامه های فاخر مطلقاً و کلاه زر ^{لطفا}
اندوده از جامع اصفهان بیرون آمد، متنبی در هجو او این قطعه را بدیهه شعر انشا کرد

لَا يُشَرِّفُ الرَّذْلُ بَنْ يَكْتَسِيْ * مِنَ الْغَنِيَّ تَاجًا وَ دِيَاجًا
وَ هَلْ نَجَا هَدْهُدُ مِنْ تَهَنَّهِ * بِلْبَسِهِ الْدِيَاجَ وَ التَّاجَا

(٦) ذكر ابو العلاء بن سليمان المعري

معره از جمله بلاد شامست در حوار حمص و ابو العلاء از آنهاست، فضلى كامل و بلاغتی شامل داشته و او را در علم معانی و بيان تصانیف است و او را امير المؤمنین القائم بامر الله العباسی اعزاز نمودی و مرئی او بودی

مومنان بر فرزدق آفرین کردند و هشام برو متغیر شد و اورا محبوب ساخت و تا آن ملعون زنده بود فرزدق در زندان ماند و بعد از وفات هشام ولید بن عبد الملک باطلاق او اشارت فرمود،

(۳) ذکر دعبدل بن علی المخزاعی

۰ فضلی و بلاغتی زیاده از وصف داشت و متکلم و ادیب و شاعر و عالم بود و در روزگار هارون الرشید از دیار عرب به بغداد آمد و هارون اورا محترم داشتی و هر راه حضرت امام الانس و الحجن علی بن موسی الرضا علیه التحیة و الثناء بخراسان آمد و حضرت امام با شیخ هشید بن اسلم طوسی در کجاوه انبیاس بودند و اسحق بن راهویه الحنظلی مهار شتری کشید و ۱. در آن سفر دعبدل امام را بنوا در و امثال و اشعار متسلی هی گردانید و دعبدل را مرثیه ایست در حق امام موسی کاظم علیه السلام شبی آن مرثیه را پیش امام رضا میخواند چون بدین بیت رسید که
شعر

*فَقِيرٌ بِبَغْدَادٍ لِنَفْسٍ زَكِيَّةٍ * نَصَمِّنَهَا الْرَّحْمَنُ لِلْفَرْقَاتِ*

امام فرمود که یک بیت دیگر من میگویم بدین قصیده الحاق کن تا قصیده

۱۵ تو درست شود و این بیت را فرمود
شعر

وَقَبِيرٌ بِطُوسٍ يَا لَهَا مِنْ مُصِيَّةٍ * تَوَقَّدَتِ الْأَحْشَاءِ مِنْ أَكْهَرِ قَاتِ
دعبدل گفت یا امام این بیت وحشت انگیزست و این قبیر که خواهد بود، امام فرمود که آن قبیر منست و دیر نیاشد که در طوس قبیر من مقصود شیعه اجداد من شود، دعبدل بگریست و امام نیز در گریه شد، ۲. دعبدل صاحب دیوانیست مشتمل بر لطائف و قصائد و دیوان او مشهور است و خواجه حمد الله مستوفی قزوینی که صاحب تاریخ گردیده است اشعار اورا در تاریخ خود بازارد می اورد،

(۴) ذکر ملک الشعرا و الفضلاه ابن الرومي

۲۴ اورا ادیب ترک نیز میگویند، مردمی فاضل و فصح و دالشند بوده و

بیا و بخشنده، چون لبیدرا خبر شد آمد و آن آبات را قراءت نموده مقر و معترف شد که این کلام مخلوق نیست بلکه سخن خالق است و فی الحال از جاهلیّت تبرّا نمود و بدین اسلام مشرف شد و در حلقة اصحاب رسول منتظم شد و مندرج گشت و حضرت رسول صَلَّمَ اورا تحسین فرمود و گاهی اورا بر جواب هجو شعرای کفار رخصت میداد و امرؤ القیس را هجو میکرد که پیشوای شعرا کفار و مشرکان است و امام همام محمد بن ادریس الشافعی فرماید

وَأَوْلَاؤُ الْشِّعْرُ بِالْعُلَمَاءِ يُزَرِّي * لَكُنْتُ الْيَوْمَ أَشْعَرَ مِنْ لَبِيدٍ
شعر

(۲) ذکر فرزدق التجدی

۱. از کبار تابعین و از فضلای عربست و دیوان اورا در حجاز و عراق گرایی میدارند و شهرتی تمام دارد و او مداح خاندان طیبین و طاهرین است، نقلست که سالی هشام بن عبد الملک بن مردان سجح آمد و امام الهمام علی زین العابدین علیه السلام نیز دران سال سجح آمد بود، روز طوف هشام دید که مردم ب شخصی سلام و آکرام میکنند و چون ۱۰ میل استلام حجر الاسود کرد مردم را هرا خالی کردند و کوچه دادند، یکی از شامیان پرسید از (هشام بن) عبد الملک که این چه کس است که مردم اورا بدین نفع تعظیم میکنند و حرمت میدارند، (هشام) با وجودی که می شناخت از رشك و خصومت تجاهل کرد و گفت که نمیدانم، فرزدق شاعر حاضر بود، گفت من میشنامیش و بدیهیه قصيدة در منقبت ۲۰ امام و فضیلت خاندان مبارکش انشا کرد و این از جمله آن قصیده است،

شعر

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْطَّهَامَ وَطَاطَةَ * وَ الْبَيْتُ يَعْرِفُهُ وَ الْأَجْلُ وَ الْحَرَم
هَذَا أَبْنُ فَاطِمَةِ إِنْ كُنْتَ جَاهِلَةَ * بِحَدِّهِ أَنْبَيَاَ اللَّهُ قَدْ خَتَمَ
فَلَيَسَ قَوْلُكَ مَنْ هَذَا بِصَائِرَهِ * الْعَرَبُ تَعْرِفُ مَنْ أَنْكَرَتَ وَ الْعَمَّ

٢٤

مناجات و معارف و حقائق حتی لغز و معنیا و مطابیات جهت تبیین و تبریک از اشعار آنحضرت که جواهر است مأخوذه از معدن ولایت و نبوت دو قطعه و لغزی درین مختصر ابراد میشود و زیاده ازین حد ادب نیست و چه بیان نوان کرد از فضیلت حضرتی که منشأ و منبع جمیع حقائق و علوم است و اینست معنی ای که اسم مبارک حضرت رسالت پنهان صلم از آنجا اخراج میشود

شعر

الآ خُدْ وَعْدَ مُوسَى مَرْتَبَتِينَ * وَصَعَّ أَصْلَ الطَّبَابِعِ لَحْتَ ذَيْنِ

وَسَكَنَ خَانَ شَطَرَنَجَ فَنَدَهَا * وَأَذْرِجَهَا خَلَالَ الدَّرَجَتَيْنِ

فَهَذَا إِسْمُ مَنْ يَهْوَاهُ قَلْبِي * وَقَلْبٌ جَمِيعٌ مِنْ فِي الْخَافِقِينَ

۱۰ و قال ايضاً في المطلعات

رَضِيَتْ بِهَا قَسْمَ اللَّهِ لِي * وَفَوَضَتْ أَمْرِي إِلَى خَالِقِي

لَقَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ فِيمَا مَضَى * كَذَالِكَ يُحْسِنُ فِيمَا يَقِنُ

و قال رضي الله عنه

رَضِيَنَا قِسْمَةُ الْجَبَارِ فِينَا * لَنَا عِلْمٌ وَلِلْاعْدَاءِ مَالٌ

فَإِنَّ الْمَالَ يَفْنَى عَنْ قَرِيبٍ * وَإِنَّ الْعِلْمَ بَاقٍ لَا يَزَالُ

۱۰

(۱) ذکر امام الشعراًء لبید بن اسود الباھلی

از اکابر شعرا و فصحای عرب بوده و همکنان بر تقدیم او درین فن مقرر و معتبرند و پیشتر از مبعث حضرت رسالت صلم شعرا را رسم چنان بود که جهت دعوی از در بیت الله الحرام اشعار او بخندید و لبید این

۱۰ قضیب را که مطلعش اینست

الْأَكْلُ شَيْءٌ مَا خَلَدَ اللَّهُ بِأَطْلُلُ * وَكُلُّ تَعْمِيْلٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ

از در خانه کعبه شرقها الله تعالی بیا و بخت و مدقی آویجه بود کسی را از

فضلاه عرب مجال جواب آن قضیب نموده، چون آیات سوره افراء نزول ۲۴ کرد حضرت رسالت صلم فرمود تا آیات افراء را در مقابل قضیده لبید

گردد عالم بندامت و ماتم میگردید و رئنآ ظلمنا گویان جویای عنو کریم
منان میبود و بعد از خلعت غفران بدیدار زوج و بعد از آن بدیدار
اولاد کرام متسلی شد، در آن حال هایل مظلوم را قایل مشغوم بکشت
و آدمرا باز داغ غرست و ندامت تازه شد، در مذمت دنیا و مرثیه فرزند
ه شعر گفت و شیخ ابو علی مسکویه رحمة الله عليه در کتاب آداب العرب
و الفرس این قضیه را بدین منوال بیان میفرماید، قال امیر المؤمنین
الحسین بن علی رضی الله عنہما کان ابی علیه السلام بالکوفة فی المجامع
اذ قام رجل من اهل الشام فقال يا امیر المؤمنین ائی اسألك عن اول
من قال الشعر فقال آدم عليه السلام قال وما كان شعره قال لها نزل
ا من السماء فی الارض فرأی ترتیها و سعنهما و هواها و قتل قایل هایل
فقال الشعر

شعر

تَغَيَّرَتِ الْبَلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا * فَوَجَهَ الْأَرْضِ مَغْرِبَ قِبَحِ
تَغَيَّرَ كُلَّ ذِي لَوْنَ وَ طَعْمٍ * وَ قَلَّ بَشَاشَةً وَ جُهَّهَ مَلِيجٌ
فَوَّا أَسْفَى عَلَى هَابِيلَ إِبْنِي * قَتِيلٌ قَدْ نَضَمَهُ الْفَرَسِيجُ
وَ جَارِنَا عَدُوٌ لَيْسَ يُغْنِي * لَعِنْ لَا يَمُوتُ فَسْتَرِيجُ

فاجاهه ابليس عليه اللعنة

تَسْعَ عَنِ الْبَلَادِ وَ سَاكِنَهَا * وَهَا فِي الْخَلْدِ صَاقَ يَكَ الْمَسِيحِ
وَ كُنْتَ بِهَا وَ زَوْجُكَ فِي قَرَارٍ * وَ قَلْبُكَ مِنْ أَذْيَ الدُّنْيَا مُرْجِ
فَلَمْ تَفَكَ مِنْ كَيْدِي وَ مَكْرِي * إِلَى أَنْ فَاتَكَ أَشْهَنُ الْرَّيْحِ
فَلَوْلَا رَحْمَةُ الْجَنَّارِ أَضْحَى * يَكْفُكَ مِنْ جِنَانِ الْخَلْدِ رَيْحٌ

و پیشتر از روزگار اسلام حکما و علماء شعر گفته اند اما آنچه حالا
مشهور است سخنی‌ای شعراء اسلام است، قال النبي صلعم زینتو مجاز‌سکم یندکر
علی بن ابی طالب، هر چند نسبت شعر بحضورت سلطان ولايت کردن
محض بی ادبیست اما چون آن حضرت را بدین فن التلقائی بوده و دیوان
۲۵ مبارک آنحضرت متعارف و مشهور است مشتمل بر قصائد و توحید و

۱۷ طاهر بخاری، ۱۸ مولانا ولی قلندر، ۱۹ امیرزاده یادگار بیگ،
۲۰ محمود برسه،

خاتمه

در ذکر آکابر و افضل که ایام جمال روزگار بخیلی فضل و کمال ایشان
۰ آراسته است مدد الله تعالیٰ ظلال فضائلهم و ابد دولتهم و درین هنل
ذکر شش تن از فضلا و امرا ثبت میشود و الله اعلم مقدمهم،
۱ نور الملة والدین مولانا عبد الرحمن جامی، ۳ امیر کیر نظام الحق و
الدین علیشیر، ۴ امیر شیخ احمد سهیلی، ۴ خواجه افضل الدین محمد وزیر،
۵ خواجه عبد الله مروارید، ۶ خواجه آصفی،

مقدمه

۱۰

در تذکره شعرای عرب،

اشتباه نیست در آن که فصاحت و بلاغت حق اعراست و اهل عجم درین
قسم متایع عربند بخصوصیص در علم بدیع شعر که اعراب را درین مهارتی
کاملست و شعرای عرب که پیشتر از اسلام و بعد از اسلام بوده‌اند و
۱۵ دواوین و ذکر ایشان در اقالیم مشهور گشته و میان فضلا مذکور گردیده
بسیارند و این تذکره تحمل ایراد سخنان و ذکر تواریخ ایشان نمیکند و
یک بار از آن در گذشتن نیز نقص این کتاب بود و چون این تذکره
خاصه شعرای عجم است از ذکر اعراب چندان فائنه منصور نبود بذکر
ده فاضل از شعرای عرب که مشار اليه بوده اند قناعت نمودم چنانکه
۲۰ فهرست اسائی آن جماعت در مقدمه بخیر پیوسته بود،

علماء آثار اتفاق کرده‌اند که اول کسی که در عالم شعر گفت آدم صفو
بود علیه السلام و سبب آن بود که چون بفرمان رب الارباب آن مظہر
۲۲ پاک بعال خاک هبوط فرمود ظلمت این زندان فانی پیشنهش ناخوش نورد

طبقهٔ خامس

۱ خواجه عاد فقیه کرمانی، ۲ خواجه سلمان ساوجی، ۳ مولانا مظفر هروی، ۴ مولانا حسن متکلم کاشی، ۵ ناصر بخاری، ۶ امیر یین الدین محبود طغرائی فربوندی، ۷ ابن یین فربوندی، ۸ عیید زاکانی، ۹ سید جلال عضد بزدی، ۱۰ مولانا حسن کاشی، ۱۱ جلال طبیب شیرازی، ۱۲ خواجه حافظ شیرازی، ۱۳ شرف الدین راهی، ۱۴ شیخ کجج تبریزی، ۱۵ مولانا لطف الله نیشاپوری، ۱۶ ابن عاد، ۱۷ شیخ کمال خندی، ۱۸ خواجه عبد الملک سمرقندی،

طبقهٔ سادس

۱۰ امیر سید نعمت الله ولی، ۱۱ مولانا معین جوینی، ۱۲ امیر سید قاسم انوار، ۱۳ خواجه عصمت الله بخاری، ۱۴ بساطی سمرقندی، ۱۵ ابو اسحق شیرازی، ۱۶ مولانا برندی سمرقندی، ۱۷ خواجه رستم خوریانی، ۱۸ مولانا بدرا شیریانی، ۱۹ مولانا شرف الدین علی بزدی، ۲۰ مولانا علی استرابادی، ۲۱ مولانا کاتبی ترشیزی، ۲۲ مولانا علی شهاب ترشیزی، ۲۳ شیخ آذری اسفرائی، ۲۴ مولانا سیبی نیشاپوری، ۲۵ مولانا یحیی سبیک نیشاپوری، ۲۶ مولانا کمال الدین غیاث شیرازی، ۲۷ مولانا بدخشی، ۲۸ مولانا خیالی بخاری، ۲۹ بابا سودائی ایبوردی، ۳۰ طالب جاجری،

طبقهٔ سایع

۱ امیر شاهی سبزواری، ۲ مولانا حسن سلیمانی، ۳ مولانا محمد بن حسام، ۴ مولانا عارف هروی، ۵ مولانا جنونی، ۶ مولانا یوسف امیری، ۷ خواجه اوحد مستوفی سبزواری، ۸ امیر امین الدین نژلا بادی، ۹ درویش قاسی تونی، ۱۰ مولانا صاحب بلقی، ۱۱ خواجه منصور قرابوقة، ۱۲ مولانا طویلی، ۱۳ سید شرف الدین رضای سبزواری، ۱۴ حافظ حلولی، ۱۵ مولانا طوطی ترشیزی، ۱۶ قبری نیشاپوری، ۱۷

طبقه ثانی نیز ذکر بیست فاضل است،

۱ حکیم ازرق، ۲ عبد الواسع جملی، ۳ ابو المفاخر رازی، ۴ افضل الدین خاقانی، ۵ اوحد الدین انوری، ۶ رشید الدین وطوطاط، ۷ ادیب صابر، ۸ عثمان مختاری، ۹ شیخ سنائی غزنوی، ۱۰ حکیم سوزنی سمرقندی، ۱۱ فلکی شیروانی، ۱۲ سید حسن غزنوی، ۱۳ فرید کاتب، ۱۴ سیفی نیشاپوری، ۱۵ حکیم روحانی سمرقندی، ۱۶ ظهیر الدین فاریابی، ۱۷ مجبر الدین بیلقانی، ۱۸ جوهری زرگر، ۱۹ اثیر الدین اخسیکتی، ۲۰ سیف الدین اسفرنگی،

طبقه ثالث درین طبقه ذکر شانزده فاضل است،

۱ شیخ نظامی گنجوی، ۲ سید ذو الفقار شیروانی، ۳ شاهنور اشهری نیشاپوری، ۴ جمال الدین محمد عبد الرزاق، ۵ کمال الدین اسماعیل اصفهانی، ۶ شرف الدین شفروه اصفهانی، ۷ رفیع الدین لنبانی، ۸ سعید هروی، ۹ قاضی شمس الدین طبی، ۱۰ امامی هروی، ۱۱ فرید احول، ۱۲ اثیر الدین اومانی، ۱۳ رکن الدین قبائی، ۱۴ مجید الدین هنگر، ۱۵ پور بهای جامی، ۱۶ عبد القادر نائینی،

طبقه رابع درین طبقه ذکر بیست فاضل است،

۱ شیخ فرید الدین عطار، ۲ مولانا جلال الدین رومی، ۳ شیخ سعدی شیرازی، ۴ شیخ اوحدی مراغه، ۵ شیخ خواردین عراقی، ۶ خواجه هام تبریزی، ۷ بدر جاگری، ۸ شیخ پور حسن اسفرائی، ۹ امیر سید حسینی، ۱۰ ابن نصوح فارسی، ۱۱ محمد بن حسام، ۱۲ خفر بناکتی، ۱۳ جلال جعفر فراهانی، ۱۴ حکیم نزاری قهستانی، ۱۵ سراج الدین قری، ۱۶ رکن صاین، ۱۷ امیر خسرو دهلوی، ۱۸ خواجه حسن دهلوی، ۱۹ خواجه کرمانی، ۲۰ میر میران کرمانی،

کتاب را بر طریق طبقات افلاک بر هفت طبقه قسمت نمودیم که در هر طبقه ذکر بیست فاضل تخلیقیناً مسطور باشد و مقدمه و خاتمه بین طبقات افروزدم که مقدمه تذکره شعراء عرب باشد با بعضی فواید و خاتمه ذکر حالات فضلا و شعرائی که امروز جهان بذلت شریفشاں آراسته است مقرر نمودیم، امید که فضلا چون بدین حجات صاحب وقوف شوند ذیل غفو و اصلاح بر هنوات این کمینه پوشند و در تصحیح نکوشند بیست

مگر عذر بر بزرگان در پذیرند * بزرگان خرد بر خردان نگیرند و عَيْنُ الرِّضا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلٌ * وَلَكِنَ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوَيَا که در بحر الواء صد ف نیز هست * درخت بلندست در باغ و پست ۱۰ قبا گر حریرست و گر پرنیان * بناقار حشوش بود در میان

مقدمه

در تذکره شعرای عرب و درین محل ذکر ده فاضل ثبت است،
 ۱ البید، ۲ فرزدق، ۳ دعلب بن علی المخزاعی، ۴ ابن الروی، ۵ متبنی،
 ۶ ابو العلاء المعری، ۷ حریری، ۸ ابو الفتح بُسْمی، ۹ معین الدین
 ۱۰ طپطرانی ۱۰ کعب بن زهیر،

طبقات هفتگانه

طبقه اول و درین طبقه ذکر بیست فاضل است،

۱ استاد رودکی، ۲ استاد غضایری رازی، ۳ استاد اسدی طوسی،
 ۴ استاد ابوالفرج، ۵ منوچهरی شخصت کله، ۶ پندار رازی، ۷ استاد
 ۲۰ عنصری، ۸ عسجدی بخاری، ۹ مسعود سعد سلمان، ۱۰ فردوسی طوسی،
 ۱۱ فرخی، ۱۲ امیر معزی، ۱۳ نظامی عروضی سمرقندی، ۱۴ حکیم
 ناصر خسرو، ۱۵ عموق بخاری، ۱۶ قطران بن منصور اجلی،
 ۱۷ فضیی جرجانی، ۱۸ فرخاری، ۱۹ ابوالعلاء گنجوی، ۲۰ ملک
 ۲۱ عاد زوزنی،

(مؤلف الكتاب)

در زمانش چون ز ویرانی نی بیند اثر
چند ازین وسوس و سودا میکند نوhe گری
پاکبازی که بجهله ابکار معانی قناعت نموده و عیسی صفت از آیش
ه طبیعت مجرد بوده خیرات حسان یادگار اوست و الباقیات الصالحات
مؤنس روزگار او
بیت

إِنَّ آثَارَنَا تَذُلُّ عَيْنَنَا * أَنْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى آثَارِ
دعا دولت این امیر کیر صاحب همت بر ذمه خلق فرض است نظم
رعیت پناها دلت شاد باد * بسعیت مسلمانی آباد باد
خدایت همه چیز شایسته داد * جوا نمردی و داش و دین و داد
ز فضلت خراسان فرخنده بومر * شرف برده از خالک یونان و روم
ترا فضل رسماست و بخشش طریق * هین کن که توفیق بادت رفیق
مراد از جهان نام نیکست و بس * بجز نام نیکو نماند ز کس
ترا خیر و احسان و نیکی و نام * بهماد تا جاودان و السلام
رجاء وائق بلکه یقین صادقست که تحفه حقیر این فقیر که تحقیق بردن شیه
بدوکان جوهریست و عرض نور سهای در جنب مشتری در نظر قبول
خداآندی مردود نگردد
بیت

پای ملخی نزد سلیمان بردن * عیب است و لیکن هنرست از موری

بیان آئین این کتاب و تعیین طبقات و ابواب آن *

۱. فراهم آوردن مقامات و حالات شعراء امری متعذرست چه از روزگار قدم
این طریق بین الناس متدالو بوده و از جهیت تغییر لغات که هرور دهور
و اعوام از حالی بحالی و امری بامری مبدل میگردد اسمائی اکثر این جماعت
در ستر خناست و اماماً از آنها که اسمائی سایه ایشان در تاریخ و رسائل
مذکورست و ذکر ایشان در میان مردم مشهور جمعی را اختیار نمودم که جمله
۲. فاضل و درین علم ماهر بودند و بزر سلاطین مقبول و محترم، و این

١٤ ذکر محمد صاحب دولتی که این خدمت وقف خیرات و احسان اوست ،

که دامن طهارت آن الوده خبیث خبایث نیست کدام معصوم خواهد
دانست و این در معانی قابل گوش کدام صاحب هوش است عقل دانا
مُلهم ساخت که (ع) قدر زر زرگر شناسد قدر جوهر جوهری * از رموز
ملهم دولت بقیم شد که این خدمت جز صدر رفیع کریمی را شایسته
نیست که امروز عقود فضل بدولت او منظم و بنای جهله از هیبت و
جلالت او منهدم است *

ذکر محمد صاحب دولتی که این خدمت وقف خیرات و احسان اوست *
اعنی الامیر الكبير الاعظم و النؤئين الاعدل الافغم ناصب رایات العدالة و
الصفة والكرم امير الامراء و الحكّام والي ولادة الايام نظام دواوین الملوك
والخوافين الاعدل من حبل الماء والطین نظام المالک مني الضعناء من
ورطات المھالک ذی المفاخر و المآثر ناسخ کالات الاوابل و الاخر مؤسس
بيان المکارم مجدد مراسم الاکابر و الاعاظم معین العلماء و مرتب الفضلاء
ومقوی الفقراء افضل الامراء العظام ولی النعم و الایادی الجسام ناقد
فنون العلم بهیمار الطبع السليم عارف المعارف بیزان ذهن المستقيم بیت

١٥ بحق مالک رقاب کلک وشمیر * نظام الملة و الدین علیشر
زین الله سرا بر العز بوجوده و افاض على المسلمين سحاب معدته و جوده
بزرگی که مددوح اکابر افاقت و مظہری که مجموع مکارم اخلاقیست، ذات
ملک صفاتش عنصر کرم و مروت و همت کیمیا خاصیتیش عین شفقت و
رافقتست، ارباب فضل را سده منیعش مفتری معین و اصحاب علت فاقه را
دار الشفاء کرمش مفری مین، عارت گل اگرچه ظاهراً شعار اوست اماً
بحقیقت عمارت دل نیز پشه و کار اوست، ایزد سجانه و تعالی درین هر دو
طريقش ثابت قدم و راسخ دم دارد که شیوه اویل سبب مأموری بلاد و
شفقت بر عیاد است و طریق ثانی اصل اخلاص و محض رشاد معیار
سعی جمیلش ویرانی ملک را معمور ساخت و ساقی کرمش محموران ستم را
مسرور گردانید ،

که هر چیز کان گفتنی گفته اند * برو بوم دانش همه رفته اند
علماء دین داد آثار و اخبار داده اند و ابواب قصص انسیا بر ربع خلق
کشاده اند، شیخ عطار که مرقد او از ریاحین انوار معطر باد در تذكرة
الاویاء ید بیضا نمود و مؤرخان دانا در تاریخ و مقامات سلاطین توانا
و شیعدها پرداخته اند و کتابها ساخته و همچین در معرفت بلاد و مصلحت
عیاد آنچه باستنی است فضلا در آن کار جهد نموده اند و بادگاری
گذاشته اند ،
بیت

آنچه مجهول مانده در عالم * ذکر تاریخ و قصه شعر است
جهة آنکه علماء با وجود کمال و فضل بدین افسانه مخفّر قلم رنجه نکرده
۱۰ اند و سر هیئت فرو نیاورده اند و دیگران را اوقات مساعدت نکرده
بلکه بضاعت آن نداشته اند، القصه تاریخ و تذكرة و حالات این طائفة را
هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده، اگر رقی بر وجه صواب درین ابواب
نموده آید حقاً که بر وجه صلاح خواهد بود، این شکسته چون از خازن
گنجینه معنی این رموز اصلاح نمودم دانستم که این صید از قید صیادان
۱۵ این صناعت جسته و این در بروی ارباب طلب بسته است، از آنچه
شکسته بسته در مدة العبر دیده و از آن خوش که از خمن کرامر چیده
بودم از تواریخ معتبره و ازدواجین استادان ماضی و اشعار منقادین و
متاخرین و از رسائل متفرقه و کتب سیر و غیر ذلك تاریخ و مقامات و
حالات شعرای بزرگ که ذکر دواوین اشعار ایشان در اقالیم مشهور و
۲۰ مذکورست جمع نمودم و از عهد اسلام الی یومنا هذا بتقریب شمه از
تواریخ سلاطین بزرگ که شعرای نامدار بروزگار آن طائفة بوده اند درین
تذکره بقلم آوردم و از منشأ اکابر و لطائف اعظم و تحقیق معرفت
بلدان آنچه توانستم بقدر الوسع و الامکان درین تذکره با برادر رسائیدم و
چون این عروس حفایق از مجله غیب روی نمود تأمل نمودم که در
۲۵ حمایت شیستان کرم کلام صاحب دل تواند بود و قدر این مخلصه عصمت

(ع) کی عمر رفته کس بدودین گرفته است، آخر مصلحت آن دانستم که پیش از آنکه پای مرکب حیات در سنگلاخ اجل محروم شود (ع) دست بکاری زنم که غصه سر آید * علم را پایه بلند و مایه ارجمند یافتم اماً دیدم که مشاهده آن عروس جز بجهاده روزگار صبا نقش نمیبندد که العلم فی الصغر كالنقش فی الحجر، آگرچه طفل راهم اماً قرین پنجاه و شاهراه سلوک بحقیقت آگرچه طریقه واصلان و وظیفه کاملان است اما بیت تا جان نکنی خون نخوری پنجاه سال * از قال ترا ره نمایند بحال من گمراه که بعد از تضییع ولایت پنجاه پنجاه باشم بحال رسیدن محل باشد، قصه و غصه ملازمت درگاه سلاطین را چه گویم، آگرچه این ۱۰ طریق شعار و دثار آبا و اجداد این مستمداد است اماً نفس را در مراسم آن خدمت نا مؤدب دیدم بضرورت پای از آن کراس منبع در کشیدم،

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگراف

مگر اسباب بزرگی همه آماده کی

عاقبت سودا در فکر این زیان بود دماغ ضعیف مرا در ربود و قوت ^{۱۵} متخیله بدین ریاعی ترینم می تمود ریاعی در دهر مرا نه جاه و مالی حاصل * نه علم و کمال وجود وحال حاصل مردان در مردان زده اند از چه مراست * چون نا مردان خواب و خیالی حاصل آخر از حسرت و پشیانی و اندوه و پریشانی بزاویه ادبیه مجاور گشتم و بگوشه تنهائی معتکف نشستم از بطالت ملالت بر خاطر مر مستولی شد ^{۲۰} (ع) هائف عقل این ندا در داد * بیت

عاطل منشین ورقی میخراش * ور نتوان قلمی میتراش ^{after vaemat}
چون کوز معانی ظهور نمود دانستم که قلم ازدهای آن گنج بود، با قلم دو زیان یکدل شده گفتم ای مفتاح کوز دانش بتو مشورت میکنم که بسیعی بنان من و بدنان تو کام رق است، قلم بصدای صریر با من تحریر ^{۲۵} بکرد بیت

زبان معنی ایشان گه نظم * دهان از گفته صورت فرو بست
همه غواص دریای ڪمالند * که در بحر حقیقت افگند شست
میین یکسان که در اشعار این قوم * و رای شاعری چیزی دگر هست

حسب حال مؤلف و سبب تحریر این تالیف *

۰ مسود این سواد نورانی و مصور این صورت پر معانی اقل عباد الله الملک
الغی دولتشاه بن علاء الدوله بخوشیه الغاری السهرقدی ختم الله له بالحسنى
بر رای جهان آرای ارباب دین و دولت و اصحاب فضل و فضلت معرض
میگرداند که من بنده روزگار شباب و ایام فضل و اکتساب را در جهالت
و بطالت بسر بردم و دو سه روزه زندگانی که سرمایه سعادت جاودانی
است باما لا یغپی تلف کردم ، چون از روی محاسبت و مراقبت بروزنامه
حیات نظر نمودم دیدم که کاروان عمر گرانایه در تیه گمراهی پنجاه مرحله
قطع نموده بود ، از دیوان حکمت عنوان حضرت قدوة الحقین و قبله
العارفین نور الله و الدين مولانا عبد الرحمن جائی ادام الله تعالی برکات
انفاسه الشریفة این رباعی را مناسب مآل و بر حسب حال خود یافتمن
(رباعیه)

۱۵

تا ده بودمر بسی زیبون افتاده * تا بیست و سی زره برون افتاده
در جهل وعی داده چهل سال بیاد * در پنجه پنجمهم ڪیون افتاده
با خود اندیشه کردم که از دفتر دین و دانش که فهرست مجموعه کلاس
است حریق نخوانده و از جاه و مرائب آیه و اجداد بی بهره ماند ، اینجین
۲ عمر تلف شده را چه عوض و این سودای بی سودرا چه غرض ، بعدما
که زخم شمشیر تشویر خوردم و ساعتی بندامت بسر بردم دیدم که در دولت
گذشته تدبیری نیست و در مهلت روزگار حالت تأخیری نه ، بیتی از
شخصیات شیخ با اخلاص آذری بیاد آمد

آذری عمر بازچه و غلت بگذشت

اچه باقیست مشو غافل و فرصت در باب

۲۰

صاحب گفت این قصیده چند بیت باشد، شاعر گفت چهل بیت زیاده‌است وزیر خادم را فرمود تا بدراه زر تسلیم شاعر کرد و عذر خواست که هر یقی را از آیات قصیده تو بدراه زر صله می‌باید داد و در خزانه من چهل بدراه زر نیست، و اگر چنانچه ذکر انعام سلاطین و اکابر که در حق طائفهٔ شعراء بتصور رسیده زیاده بر این ایراد شود موجب اطناب می‌شود، و این فرقهٔ هیشه نزد سلاطین کامکار و اعیان روزگار محترم و مقبول بوده‌اند و از شعرای عجم استاد رودگی را امیر نصر این احمد سامانی صله نظم کتاب کلیله و دمنه هشتاد هزار درم نقره انعام فرمود و امیر عنصری بعد سلطان محمود غزنویه مرتبهٔ امارت یافت و امیر معزی را سلطان جلال الدین ملکشاه منصب نديمی مجلس خاص بخشید، اما درین روزگار پایهٔ قدر این فرقه شکست یافته و متزل شده است بسبب آنکه نا اهلان و بی استحقاقان مدعی این شغل شدند، هرجا گوش کنی زمزمه شاعریست و هرجا نظر کنی لطیفی و ظریفی و ناظریست اما شعر از شعیر و ردف از ردیف نی دانند، و گفته اند که (ع) هر چیز که بسیار شود خوار شود * و گان غلط برده‌اند که مقصود از شعر نظم است و بس و ندانسته‌اند که در حجاب این محله ابکار اسرارست و در درون این حجره مخدرات افکار، پیچارگان ساده نظم ساده دل جهت خاطر ساده رویان زنگی می‌زنند، حکیم فاضل اوحد الدین انوری از روی غصه و رنج این طائفه این بیت گوید

۱۰ شعر در نفس خویشن بدنیست * ناله من ز خست شرکاست
وما این داوری و گلمندی را بقطعه از سخنان شیخ عارف آذربی بر طرف
کنیم و این جماعت را نیز بدانچه دانند و توانند معدنور داریم
(نظم)

۱۱ آگرچه شاعران از روی اشعار * زیک جامند در بزم سخن مست
ولی با باده بعضی حریفان * فریب چشم ساقی نیز پیوست

نصحیحت که از گنج شایگان بترد من بهتر است و در آن یک روز سه هزار گوپسند و دو هزار شتر تسلیم اعشی نمود و اعشی و انباع و ذریت او بالداری در دیار عرب مشهور شدند، و انوری درین باب میگوید

بیت

۰ چرا بشعر مجرّد مفاخرت نکنم * ز شاعری چه به آمد جزیر و اعشی را (حکایت) و امام سعائی حکایت کند که اصمی گفت که روزی بقیلیه بنی اسد رسیدم و بخانه‌های اولاد طلحه بن جبیر اسدی که از امراء بنی اسد بودند نزول کردم، مرا ضیافتی چنانکه رسم بزرگان باشد نمودند، اطوار آن ابرار مرا بدل خوش آمد، گفتم لا بد است مدیحی جهت این قوم گفتن و ۱۰ این سه بیت در مدح آن جماعت انشا کردم

شعر

أَبْنَاءَ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّدَى مُهْجَأً * أَذْ طَيْبُ الْجَدِ وَ الْعِلَاءِ مُهَدَّهُمْ فَامْسَهُمْ قَاصِرُ عَنْ يَوْمِهِمْ شَرَفًا * وَ يَوْمَهُمْ حَاسِدُ عَنْ فَضْلِهِمْ غَدَهُمْ صَغِيرُهُمْ كَكَبِيرٌ فِي أَفْتَنَاءِ عَلَى * مَنْ تَلَقَّهُمْ تَلَقَّ لَا قَيْمَتُ سَيِّدُهُمْ

و آن عریزان سه هزار گوپسند با سه غلام چوبان بن هراه کردند، بعد ۱۰ از آن در مجلس هارون الرشید ذکر فضائل و کرم و ایادی و نعم آن قوم مکرم میکردم، هارون گفت چرا باید که اینچیخن قوم فاضل از خدمت درگاه گردون اشتباه من عاطل باشد، فی الحال بحضور ایشان مثال فرستاد و آن قوم را تربیت فرمود و اقطاع و مراسم و مرتبه امارت یافتند و هرگاه که مرا دیدندی گفتندی که ما بزرگی را از تو بگوپسند لاغری چند خریدیم،

۲۰ (حکایت) صاحب ترجمان البلاغه آورده است که صاحب سعید مکرم بن العلا بروزگار سلطان مسعود غزنوی از کرمان کرمان بود و وزیری با استقلال بوده، شبیل الدوله که یکی از آکابر شعراء و فضلاست باوازه سماحت و کرم مکرم از نیشاپور غزیمت کرمان نمود و مدح وزیر قصیده انشا کرد

شعر

که مطلع ش است

۲۵ دَعَ الْمَيْسَ تَدْرَعَ عَرْضَ الْعَلَاءِ إِلَى أَنِّي الْعَلَاءُ وَ إِلَّا فَلَا

فرمود انصار و اعوان در آن روز جملگی مُبَهِّج و مسرور بودند و کنیزکان

شاعره بر سر راه رسول اشعار تهنیت بدین منوال میخوانندند شعر

طَلَعَ الْبَدْرُ إِلَيْنَا مِنْ ثَيَاتِ الْوَدَاعِ * وَجَبَ الْشَّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَ اللَّهُ دَاعِ

چون رسول رب العالمین بخانه ابو ایوب انصاری رضی الله عنه نزول فرمود

۰ اوّل سخشن این بود که کنیزکان که بقدوم ما مسرور بودند و مدح و تهنیت

میگفتند لا بد است که از انعام خود ایشان را محظوظ گردانیم و از

راه آورد شریف خود آن مستورات را حصه رسانیم و از جیب با ترجیب

خود هر یکی را قراضه بخشید، (حکایت) حکایت کنند که اعشی از بزرگان

شعراء عرب بود او از یامه است، روزی مجلس احنف بن قیس درآمد،

۱ دید که احنف بن قیس و حنظله بن شیب که ابناء اعام بودند نشسته‌اند

و با هم در باب فضیلت و کرم و توانگری و خیل و حشم در مناظره و

مناخره اند و بارنامه و شکوه خود بیان میکنند، در آخر هر دو اتفاق

کردنده اعشی مردی منصف و فاضل است میان ایشان حکم باشد،

اعشی فی الحال روی بخاطله کرد و این شعر برو خواند، شعر

۱۵ كَيْتُكَ مِنْ وَرْدِهِ أَفْرَهُ * وَ دَارُكَ مِنْ دَارِهِ أَنْزَهَ

وَ شَوْبُكَ أَنْسُ مِنْ شَوْبِهِ * وَ إِسْمُكَ مِنْ إِسْمِهِ أَنْبَهَ

وَ لَكِنْكَمَا الْأَصْدُرُ أَوْتَ بِهِ * وَ أَفْعَالُهِ بِالْعَلَى أَشْبَهُ

حنظله در هم زده شدو از مجلس بیرون رفت و احنف خرم شد و اعشی را

در کار گرفت و بوسه‌ها بر روی او داد و در اثنای آن حال اعشی گفت

۲۰ ای امیر اگر در پذیری نصیحتی کنم، گفت بگو، گفت زنهار که در مجالس

پناخت خود سخن نگوئی و مناظره نکنی که این شیوه طریق بزرگان

نیست، بیست

۲۱ اگر مشک خالص تو داری مگوی * که ناچار مشهور گردد بیوے

احنف گفت سه هزار گوپنده بخشیدم صله شعر و هزار شترت بخشیدم

۲۲ که در نظر خصم حمایت من کردی و هزار شتر دیگر دادم بدین

و مکرم داشتی و بر زبان مبارک حضرت گذشته که **إِنَّ مِنَ الْشِّعُورِ تَحْكِيمَةً**
و باتفاق جمیع علماء در مجلس حضرت رسول صلی الله علیه وسلم و اصحاب
عظام ایشان شعر اشعار گفته اند و مذاج گذرانیده اند و صله و تربیت
یافه اند و قبل از مبعث حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم شعر را حکماً
هی نوشته اند و هر کس در علم شعر ماهر هی بوده امیر قبیله و قومی هی شده
و امروء القیس که یکی از استادان شعر است پادشاه بوده است بیامه و اورا
ماء السماء لقب بوده، صاحب کتاب شرف النبی هی آورد که حسان بن
ثابت رضی الله عنہ یکی از شعرای حضرت رسول صلعم بوده و هماره مدح
حضرت رسول کردی و جواب اشعار شعرای گفار گفتی و ماریه قبطیه را
۱۰ و خواهر اورا که شیرین نام بود ملک شام پهندیه پیش رسول صلعم فرستاد
و ماریدرا رسول بخدمت خود قبول کرد و ابرهیم فرزند رسول از آن
جاریه است و شیرین را حضرت رسالت بصله شعری که حسان بروز غرای
خندق جهه رسول صلعم گفته بود بدو بخشید، و نیز حضرت امیر المؤمنین
و امام التقین اسد الله الغالب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه و ائمه
۱۵ معصومین علیهم السلام و تابعین و اکثری از مشائخ طریقت و سلاطین
روزگار بگفت شعر اشتغال نموده اند قیاس باید کرد که علی که علم
قرآن عظیم ناسخ آن علم شده باشد در مرتبه و پایه کم علی و علی ناشد،
(حکایت) حکایت کشند که سلطان محمود غزنوی هر کس را که بدست خود
بردی آن کس را دیگر هیچ آفریده نتوانستی زدن و گفتدی که هیچون
۲۰ همیود کسی باید که اورا بزند، جائی که حرمت مخلوقی بل بند و بندزاده
بدین نوع است پس علی که شکننه آن قران عزیز باشد هیچ علی آنرا
نتواند شکست، و بروزگار قدیم شعر را تعظیم و تکریم بلا غایت کرده اند
و ملوک و اغیان و صدور و وزرا صله شعر را بر ذمّت خود فرض عین بلکه
عین فرض میدانسته اند، (حکایت) حکایت کشند که روزی که حضرت
۲۵ رسالت پناه صلعم مدینه مبارکه را پفر قدموم شریف خود مزین و مشرف هی

- علّت الهی بر فحوای و مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمَهُ اقتضای آن کرد که انبیاء اولو العزم را صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین جهه ابطال آن ادیان و گوشمال سروزان آن زمان میعوشت کرد، چنانکه معجزهٔ نوح علیه السلام دعای او بود که ربّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّاراً وَ مَعْجَزَةُ ابریم علیه السلام دخول او در آتش بود که قلناً يَا نَارَ كَوْنِي بَرَدًا وَ سَلَامًا عَلَى ابْرَاهِيمَ وَ مَعْجَزَةُ موسی علیه السلام عصاء مبارک او بود که جمیع الات و ادویات سحره را فرو بردا که قالَ لِنِهَا يَا مُوسَى فَلَقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَ وَ مَعْجَزَةُ عیسیٰ علیه السلام حکمت بود و طبابت که بدم جان بخشش او مرده زنده شد که وَ أَبْرُى الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أَحْبَى الْمَوْتَ وَ بوقت ظهور حضرت خاتم النبین صلوات الله و سلامه علیه فصاحت و بلاغت بنوعی شرف یافته بود که فصحای عرب بدین علم دعوئی نبوت میکرده‌اند و امیمه بن ابی الصلت که پیشوای شعراء مشرکان بوده است و آیهٔ کریمهٔ وَ الشَّعْرَاءُ يَتَّبِعُهِمُ الْغَاوُونَ در حقّ آن گمراه نزول کرده دام دعوئی باطل کردن و قران عظیم و فرقان کرم که حروف آن ظروف بلاغت است معجزهٔ حضرت رسول صلی الله علیه وسلم گشت که قُلْ لَهُنَّ أَجْتَبَتُ الْأَئْسُ وَ الْمُجْنَّ عَلَى أَنْ يَأْتُنَا يَمْثُلُ هَذَا الْفُرْقَانِ لَا يَأْتُنَا يَمْثُلُهُ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لَيَكُونُوا ظَهِيرًا قران که کلام شفابخش سبحانی است مبطن مزخرفات شیطانی گشت، چون قدم قران بذروهٔ عیوق رسید فصحای عرب سر در زیر گلیم خمول و ادبیار کشیدند، کرم شسب تاب پیش چشیهٔ آفتاب و پارهٔ قصب بنور ماهتاب چه تاب آورد، شیخ عارف نظایر رحمة الله علیه مناسب این حال میفرماید

عرش و شرع و شعر از هم خواستند * کار عالم زین سه پس آراستند
 گر بُدْی گهری و رای سخن * آن فرود آمدے بمجای سفن
 غرض ازین اطباب آنست که پایهٔ فصاحت و بلاغت رفیع و منیع است و
 حضرت با رفعت رسالت صلی الله علیه و سلم همواره شعراء اسلام را عزیز

و خوت سیاحت و سیاحت کرده اند بلکه از خار مغیلان این بادیه گلی
چیده‌اندو از غواصی این مجر لا پنهانی بدُر دانه رسیده اند،
بیت ز آتش فکرت چو پریشان شوند * با ملک از جملهٔ خویشان شوند

بیان تخصیص شعراء از فرقهٔ فصحاً و بلغاً،

ه عارفان و فاضلان معانی غریبه و معارف دقیقه را مثل عروسی نصور کرده‌اند
و شیوهٔ نظرم بر عرایس ایکل افکار زیوری دانسته‌اند، هرچند حسن و
لطافت مشبوب بی زیور تمام است اماً کار عود بی وجود مجبره خام است،
قطعه

۱۰ عشق مشاهه ایست رنگ آمیز * که حقیقت کند برنگ مجاز
تا بدامر آورد دل محبوب * بطرازد بشانه زلف ایاز
مشاطکان عرایس افکار و ناقدان نفایس اسرار شاعران نامدارند که
غواص طبع کرم و سیاح ذهن مستقیم ایشان در لجهٔ از لجهٔ لا مکانی
هزاران در معانی بساحل زندگانی رسانند بلکه بر فرق اهل معانی فشانند،
بنجیق شاهبار معنی مقید دام این جمع و تومن نند نکنه رام این فرقه‌است،
۱۵ قال السنائی فی هذا المعنی
بیت

شاعران را از شمار راویان مشمر که هست

جای عیسی آسمان و جای طوطی شاخسار

علماء آثار و رواة اخبار اتفاق کرده‌اند که از زمان هبوط آدم پاک بدین
توده خاک بهر وقی نوعی از علوم بین الناس جلالتی و قدری می‌یافته
۲۰ است و حکماء آن اقوام و علماء آن انام بدان علم می‌کوشیده اند
و منهاج نبوت را بدان الستدرج می‌پوشیده اند چنانکه بعد نوح عليه
السلام علم دعوت و عزیمت و بروزگار ابرهیم عليه السلام علم آتش کاری
و بروزگار موسی عليه السلام علم سحر و سیما و بدور عیسی عليه السلام
حکمت و طبایت و مهربه این فتوح عن عی العیون بدین علوم دعوی
۲۵ نبوت می‌کرده‌اند و این علوم را معتبره می‌دانسته اند، پس قدرت بی

مخزن لا ریب مجموعه همچون وجود انسانی بصدر ظهور نیاورده و در حدائق حقایق و شکرستان دقایق بجهان فرائی و دلکشائی و شیرین زبانی چون نطق انفاس ناطقه نطق آدی طوطی از جمله مرغان اولی انجنه بیت به نبات حسن پروردۀ

۰ نخستین فطرت پسین شمار * توئی خویشن را ببازی مدار
اعلی علیین مراتب انسانی علم و حکمت است که لَقْدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ
تَقْوِيمٍ از آن عبارت است و اسفل سافلین آدی جهل و حماقت است که
ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ بَأْنَ اشارت است، پس از فحیای این کلام کرم
مقرر شد که از حضیض حقارت مهالک باوج مراتب ملائکت جز
۱ باوصاف انسانی و معرفت یزدانی توان رسید،

تو ز آدم خلیفه بگهر * قوت خویش را بنعل آور
طبق و فصاحت انسانی را کلید ابواب معانی نهاده اند بلکه طسم کنوش
دقایق را بدین منفاخ کشاده اند آدی بقوت نطق و تمیز از حیوان
متنازست و گرنۀ در وجود با جمیع خلائق انبیارست، زبان بهام و دواب
۱۵ بزنان صمود و حجاب محبوبست و گرنۀ همه اشیاء بتذشات محسوس
است، عارف روی قدس سرۀ درین باب میفرماید

حسن حیوانی ندارد اعتبار * ای اخی در کوی قصایدان گذار
فریبهی حیوان کند از خورد و نوش * ی شود انسان قوی از راه گوش
دریغ نباشد که چین طوطی از شکرستان فصاحت و مقال محروم ماند
۲۰ و تأسف نشاید که مثل این بلیلی از گلستان آمال معدوم گردد، عالم ارواح
که شفاف و صافیست فیض آن ارباب فصاحت را فانی و کافیست، بیت
در پس آئینه طوطی صنم داشته اند * آنچه استاد ازل گفت بگو میگویم
صاحبی را از آنها که مقام و حال اوست لاشک شاهد عدل قال و
مقال اوست، پس برین تقدیر سیّاحان بوا دئ حقیقت و سیّاحان بحار طریقت
۲۵ نه بر عیث در بادیه جانگذار حکمت و معرفت و در بخار خونخوار اند پیشه

سپهر از کمر بستگان درش * ظفر یک سپاهیست از لشکرش
 بجها لشکر عزمر او سیر کرد * رود چرخ گردنده آنجا بگرد
 بر آفاق گسترده ظل همای * در آن سایه آسوده خلق خدای
 ز یک سوی ظلمت زیک سو امان * چو سدیست شمشیر او در میان
 ز شیر درفشش درفشان ظفر * چو از خانه شیر تابده خور
 نه بیند بصر روی او جز بخواب * نه بیند نظریش نظر جز در آب
 گر از کوه پرسی که در بحر و بر * که زید که بندند پیشش کمر
 بالظ صدا پاسخ آبد ز کوه * که سلطان حسین اسماں شکوه
 الا اے جهاندار فیروز بخت * سزاوار شاهی و زیبای تخت
 سر فرقدان پایه تخت تست * بلند آسمان سایه بخت تست
 نگین است خورشید بر افسرت * حبایست ناهید در ساغرت
 زمین و زمانه بکام تو اند * همه پادشاهان غلام تو اند
 شب مملکت را مه و اخترے * تن سلطنت را سر و افسرے
 زهی در تن مملکت جاودان * وجود تو چون جان و حکمت روان
 کسی را که کین تو اش داد تاب * ندادش جز از چشمِ نیغ آب
 اگر حمله بر کوه خارا کنی * چو خاشاکش ارجای خود بر کنی
 بگرد تو شهرزادگان جهان * همه خسروان بدیع الزمان
 ز کان شرف هر یکی گوهری * چو حورند ایشان و جنت هری
 درین عالم از هرچه بایستنیست * نکوتر ز فرزند شایسته نیست
 بدیدار شهرزادگان شاد باش * ز اندوه آینده آزاد باش
 صبح سعادت صباح تو باد * جنود ملائک جناح تو باد
 کسی را که باتست در سر غرور * کلاه از سرو سر ز تن باد دور

در بیان فضیلت فصاحت و بلاغت و تقدیم اصحاب این صناعت *
 بر رای منبر و خاطر خطیر ارباب فضل و فطیت و اصحاب علم و حکمت
 ظاهر و واضح است که حق سجانه و تعالی از ممکن عالم غیب و از گنجینه

شکر کلام فضل بجای آورد کسی * حیران بماند هر که درین افکار کرد
 نُبْ عَلَيْنَا فَإِنَّا بَشَرٌ * مَا عَرَفْنَاكَ حَقًّا مَعْرِفَتِكَ
 و آلاف تحيّت و رضوان و اصناف محبّت و غفران از دل و جان
 روشن رویان ایمان نثار روضه منور و مرقد معطر رازدار سرّ ما اوجی
 و مسند نشین دنی فتدی شیرین کلام و مَا يَطْقُ عَنِ الْهُوَى حامل بار
 کرامت اِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى دُرَةُ النَّاجِ سروزان مالک اصطفا ابو القاسم
 مُعَمَّد مصطفیٰ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ باد کما قال الله تعالى اِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ
 يُصَلِّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَئُبُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُوْعَلَّهُ وَسَلَّمُوا تَسْلِيمًا، فصیحی
 که مسیح از هد عزّت بمحامد او زبان می کشاد و ملیحی که عزیز مصر
 ۱۰ خلافت در ملاحتش تقدیم میداد،
 بیست یتیمی که ناکرده قرآن درست * کتبخانه چند ملت بشست

فیمناقب خلفاء راشدین رضوان الله عليهم اجمعین، مؤلف الكتاب،
 اساس شرع را گردیده بانی * بچار ارکان اقلیم معاف
 نخست آن صادقی کو کرد ببیاد * اساس شرع و دین از صدق و ارشاد
 ۱۵ دوم آن عادل معار دین دار * که دام خشت میزد بهر این دار
 سیور آن شمع جنت زیست عرش * که افگند از حیا این خانه را فرش
 چهارم علی گز علم محمود * در این خانه را بر خلق بکشود
 مسیحی کو بخت چارمین است * بر ایشان در فضیلت پنجمین است
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى الْأَهْلِ وَاصْحَابِهِ وَالْتَّابِعِينَ لَهُ بِالْحَسَنَى يَوْمَ الدِّينِ،
 ۲۰ ذکر محمد پادشاه اسلام خلد الله ظلال سلطنته و شید ارکان مملکته،

پس از حمد دادار نعمت نیست * وزان پس دعائی که فرضست چیست
 دعای شهنشاه دیهیم و گاه * پدر بر پدر خسرو و پادشاه
 فرازندۀ پایه سرورے * فروزنده تاج نیک اخترے
 ر آب کفشه ابرگریان شدۀ * زتاب نقش بر بریان شده
 ۲۵ فشاندۀ گنج دریا بنزرم * دراندۀ قلب خارا بر زم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

تحمیدی که شاهباز بلند پرواز اندیشه بر ساحت و فضای کبریای آن طیران نتواند نمود و تمجیدی که سیمیرغ قلهٔ قاف عقول انسانی بذرورة عزت و عظمت آن بال نیارد کشود حضرت با رفعت واجب الوجود را سزاوار است جل شاؤه و عظم کبریائی که از خواص آباء هفتگانه علوی و آثار امها چهارگانه سفلی موالید سه گانه را بجز وجود موجود ساخت و هر یک را از افراد کابیات بر حسب استعداد و قابلیات به محل و مرتبی لائق مرتب و مهدگردانید،

شعر فَنِيْ كُلٌّ شَيْءٌ لَهُ آيَةٌ * تَدَلٌّ عَلَى آنَهُ وَاحِدٌ

۱۰ و از بد و فطرت نوع انسان را از جمله اجناس موجودات و تمام مکونات بتعديل مزاج مشرف و ممتاز فرموده تاج کرامت و نشریف هدایت و لَقَدْ كَرَّمَنَا بَنِيْ آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَعْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَصَلَنَاهُمْ عَلَيْكَثِيرٍ مِنْ خَلْقَنَا تَفْضِيلًا بر تارک میمون و فرق همایون ایشان نهاد و رقبه زمین و زمان و نبات و حیوان را در ریقه ۱۰ تسخیر این جنس خطیر در آورده قوت ناطه را که مفتاح کنوز حقایق و گنجور رموز دقایق است در جیب با ترجیب آن جماعت موذع ساخت

شعر قدرت اوست که پروردۀ بشیرین کاری

طوطئ ناطه را در شکرستان مقال

حکمت اوست که پروانه دین داد بعقل

نا نهد شمع هدایت بشیستان ضلال

۲۰ لا حیر جمع انسان عظیم الشان شکرانه این نعمت منبع و موهبت بدیعرا در شاهراه بیان و معانی که جلالش میپویند و بنطق کلام لا احصی شناه علیک تفسیر تنزیه و تقدیس ذات بیهالش میگویند و علی الدوام بمحبل متین کرمش تمسک می جویند،

بیست

الملک در ایام الپ ارسلان و در سخاوت دارای خصائیل و شماشیل آل برمک است فرمودند تا بطريق عضویت افخاری و فوق العادی از اجزای انجمن مشار اليه شوند تا این نشان مكرمت سلطانی و هنرپروری بندگان خاقانی باعث مزيد شوق مستشرقین که اُطْلُسُوا الْعَالَمَ وَ لَوْ يَأْصِنْ شیوهٌ حال خود ساخته‌اند گردد و این بند هم بطريق خاص مظہر مراحم شامله ملوکانه گردید چنانچه در ماه جمادی الاول درین سال يك قطعه نشان شیر و خورشید از درجه سوم خارجه برین دعاگو ارزانی داشتند تا قرین مفاخرت و مباهات گردید و آن را زیب صدر اعتبار خود ساخته مباهی و سربلند باشم ،

پس بر فحوای آنَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِم از ایرانیان مخصوصاً و سائر اهل شرق عموماً توقع چنین دارم که نیت بند را در احیای اسماء و آثار کبار مؤرخین و اصحاب سیر ایران زمین که بمرور دهور در گوش نسیان افتاده تحسین فرمایند و هرگاه بر سهوی یا خطای واقف گردند آن را بستر غنو پیوشند و در نصحیح آن بکوشند تا بر فحوای مَنْ صَنَفَ أَسْتَهَدَفَ هدف تیر ملامت خوده گیران نگردم، اما هرگاه این کتاب مشمول نظر دانش پژوهان شرق و مستشرقین غرب اشند نیت آن دارم که بتدریج بقدر فرصت و امکان کتابهای دیگر ازین قبیل بزیور طبع در آرم تا بدین کتبخانه که برای آثار تصانیف ادبیات فُرسِن مؤسس داشته امر ملحق گردد، از آن جمله آنچه در نظر دارم تاریخ گزین است از تصانیف حمد الله مستوفی قزوینی که در سنه ۷۳۰ نوشته شد و لباب الالباب عَوْفٍ که قدیم ترین تذکره‌های شعرای فُرسِن است که تا این ایام محفوظ مانده است و تاریخ طبرستان محمد بن حسن بن اسفندیار که این هردو کتاب در قرن ششم هجری تألیف شد و تذکرة الاولیاء شیخ فرید الدین عطار که در قرن هفتم نوشته شد و جمعی از سائر تواریخ مرغوبه مفین، و بالله التوفيق على كل حال و هو المستعان المتعال ،

در دارالفنون لندن آنرا دو سه سال قبل ازین در بختارا خرید بود و هرجاییکه اشکالی و شباهی بود با نسخه‌های دیگر که قدمتر و صحیحتر بود چه در لندن و چه در پاریس و چه در سائر جاها مقابله نمودم و این کار مقابله تا ۳۶ ربیع الاول سنه ۱۳۱۸ که امسال باشد طول کشید، اتفاقاً هنگام فراغ ازین کار وقتی بود که موکب هایون اعلیحضرت شاهنشاهی السلطان بن السلطان و الحافظ بن الحافظ مظفر الدین شاه قاجار خلد الله ملکه و شید ارکان دولته در شهر پاریس شرف نزول ارزانی داشتند و امید آن بود که این مملکت را هم بقدوم مبارک خود مشرف و مزین فرمایند و چون غافل ازین بودیم که مججه بعضی موانع غیر متوجه این امید صورت نخواهد بست هر کسیکه خیرخواه ایران و دعاگوی آن سلطان جوانبخت کامران بود بقدر امکان با ظهار مراتب اخلاص و امتنان خود میکوشید تا مملکت انگلستان هم در ادای مراسم تهنیت و اکرام نسبت بآن مهمان هایون و آن خاقان میامن مترون از سائر ممالک فرنگستان عقب نماند، از آن جمله رأی رئیس و اعضای مجلس مشورت انجمن علوم شرقیه انگلیسی بر آن قرار گرفت که تبریکنامه با آنچه ازین کتاب نا آن وقت چاپ شد بود معروض خاک پای مبارک هایون گرداند و اگرچه بسبب موانعی که حاصل شد خاک انگلستان بقدوم موکب هایون مشرف نشد باز بحسن توسط بعضی از اولیای دولت ابد مدت آن تبریکنامه با این کتاب معروض خاک پای هایون گردید و اعلیحضرت شاهنشاهی چون دیدند که نشویق اهل غرب علوم و آداب شرق باعث تشبیه روابط اتحاد و اتفاق و سبب ازاله خلاف و نفاق تواند بود تبریکنامه و کتاب را قبول فرمودند و انجمن مشاربه و بنده را مظہر مراحم ملوکانه گردانیدند حتی بحضور مستطاب اجل ارفع اشرف اتابک اعظم و صدر اعظم این سلطان و دستور همه کشور ایران ادام الله بنقاءه الشریف و اعلی مقامه المیتیف که حقیقته فی يومنا هذا مثابه بزرگ‌هر را دارد در عهد نو شیرازیان یا نظامر

سنه ۱۳۱۴ آنجام پذير شد و در جمادى الاولى سنه ۱۳۱۵ چون در
يازدهم مؤتمر (يعنى الجمـن علماء) مستشرقين كـه در پاريس منعقد شد
حاضر بودم قصد و نـت خودرا در چـپ كـدن اين كتاب و افتتاح
اين کـتبخانه كـه آثار تصـنيفات أدـبـای فـرـس باشد پـيش سـائر مـدـشـقـين
معروض داشتم و استهداد نـمـودم و هـچـهـين در دوازدهم مؤتمر مستشرقين
كـه در جـمـادـى الثـانـى سـنه ۱۳۱۷ در رـومـا بـوقـوع پـيوـسـت در هـيـنـ خـصـوصـ
نـطـقـى كـرـدـمـرـ و نـيـتـ خـودـرـ عـرـضـ حـضـارـ رـسـانـيدـمـ تـاـ فيـ الجـمـلـهـ مـقـرـرـ
شـدـ كـهـ کـتابـ درـ مـطـبـعـهـ بـرـيلـ درـ شـهـرـ لـيـدنـ درـ حـالـكـ فـلـمـكـ كـهـ وـلـانـدـيـزـ
همـ مـيـگـوـيـندـ چـاـپـ شـوـدـ يـجـهـهـ اـنـكـهـ درـ هـمـ فـرـنـسـتـانـ قـوـيـ نـيـسـتـ كـهـ مـشـلـ
اـيـانـ درـ دـوـيـسـتـ سـالـ گـذـشـتـهـ بلـكـهـ يـيـشـتـ درـ تـحـصـيلـ السـنـهـ وـ عـلـومـ
شـرقـيـهـ وـ طـبـعـ وـ نـشـرـ کـتـبـ عـرـبـ وـ فـارـسـ بـذـلـ جـهـدـ كـرـدـهـ باـشـدـ بلـكـهـ
درـ بـرـينـ خـصـوصـ درـ مـغـربـ زـمـينـ يـدـ يـيـضاـ نـمـودـهـ اـنـدـ وـ گـوـيـ سـيـفـتـرـاـ اـزـ
سـائـرـ مـلـلـ غـرـبـ رـبـودـ وـ لـهـذاـ هـيـچـ مـطـبـعـهـ نـيـسـتـ درـ هـمـ فـرـنـسـتـانـ كـهـ
چـنانـ شـايـسـتـهـ وـ اـرـزانـ باـشـدـ اـزـ بـرـايـ چـاـپـ کـتـبـ شـرقـيـهـ،ـ پـسـ معـيـنـ شـدـ
كـهـ کـتابـ آـنـجاـ چـاـپـ شـوـدـ بـاـ حـرـوـفـاتـ خـوبـ پـاـكـيـزـهـ مـشـلـ آـنـهـائيـكـهـ درـ
بيـروـتـ شـامـ درـ مـطـبـعـهـاـ بـكـارـ مـيـبرـنـدـ وـ درـ تـحـتـ حـمـاـيـتـ الجـمـنـ عـلـومـ
شـرقـيـهـ انـگـلـيـسـيـ درـ لـيـدنـ كـهـ مشـوـقـ آـنـ کـارـ بـودـ نـشـرـ شـوـدـ وـ قـيـمـتـ آـنـ اـزـ
بـرـايـ اـشـخـاصـيـكـهـ پـشـ اـزـ اـنـتـشـارـ آـنـ مـشـرـكـ وـ مـعـيـنـ باـشـنـدـ دـواـزـدـهـ شـلـنـگـ
انـگـلـيـسـيـ كـهـ پـاـنـزـدـهـ فـرـانـكـ فـرـانـسـهـ باـشـدـ مـحـسـوبـ شـوـدـ وـ اـزـ بـرـايـ سـائـرـينـ
كـهـ بـعـدـ اـزـ چـاـپـ شـدـنـ وـ اـنـتـشـارـ يـاقـنـ آـنـ طـالـبـ باـشـنـدـ هـزـدـهـ شـلـنـگـ يـاـ
بيـسـتـ وـ دـوـ فـرـانـكـ وـ نـيمـ الـأـ درـ بـلـادـ شـرقـ كـهـ آـنـجاـ بـقـيـمـتـ اـولـ فـرـوـخـهـ
شـوـدـ تـاـ نـفـعـشـ اـعـمـ باـشـدـ،ـ وـ چـونـ اـيـنـ مـقـدـمـاتـ مـقـرـرـ شـدـ پـيشـ اـزـ آـنـكـهـ
نـسـخـهـ مـصـحـحـهـ خـودـرـاـ بـدـسـتـ صـاحـبـ مـطـبـعـهـ بـدـهـ بـاـ چـنـدـ نـسـخـهـ دـيـگـرـشـ
مـقـابـلـهـ نـمـودـمـ كـهـ يـكـ اـزـ آـنـهاـ درـ سـنهـ ۹۸ـ درـ جـهـرـ فـارـسـ نـوشـتـ شـدـ وـ يـكـيـ
ازـ رـفـقاـ وـ اـصـدـقـائـ بـنـ اـعـنـيـ دـكـتـرـ رـاسـ كـهـ حـالـاـ مـعـلـمـ زـيـانـ فـارـسـيـ اـسـتـ

و منْت دارند که تخفیف تصدیع میکند و در جای دیگر (ص ۱۷۹-۱۸۰) شکایت میکند از آنکه مردم فرومایه دون که کار ایشان و پدران ایشان گاو بندی بود اکنون دم از سیاقت دیوانی و عمل سلطانی میزنند و بعملداری مشغول میشوند که درین کار نقصان دین و ملت و شکست شرع و سنت است و در جای دیگر (ص ۴۲۶) علام و شعراء وقت خود را زجر و ملامت میکند که چرا از کلمة الحق خاموش میمانند و زبان بتصحیح بزرگان نی کشایند و در دو جای دیگر (ص ۲۹۱-۲۹۳) و (۴۳۷) از فقر و بی چیزی و قرضداری خود و سنگدلی و درشتی و خونخواری عملداران که بقول خودش شیوه ایشان طمع عال مسلمانان است و کیش ایشان دروغ و بهتان شکایت میکند و ازاین همه معلوم میشود که با وجود اصالت و نجابت و حسب و نسب و فضل و عرفان و تقریب ببارگاه سلطان و تربیت وزیر امیر علی شیر باز گاه گاهی مبتلای زحمت و مشقت میشد و در صحبت عرفا و شعراء و مطالعه دواوین شعر و کتب تواریخ و سیر نسلی میخُست چنانچه خواجه حافظ میفرماید بیت

درین زمانه رفیقی که خالی از خلل است * صراحی ناب و سفینه غریست
و چون بده باستنساخ و هنریب و تصحیح این کتاب مستطاب پرداختم
بغیر از چاپ یهی سه نسخه خطی که در کتابخانه دارالفنون کمربیج محفوظ است
پیش نظر داشتم، ازین سه نسخه یکی که علامت (Add. 831) را دارد در
سنه ۹۷۹ استنساخ یافت دوم که علامت (Add. 813) را دارد در سنه
۱۱۰۴ سوم که علامت (Add. 6. 47) را دارد در سنه ۹۸۴، پس از روی
این چهار نسخه متن کتاب را استنساخ نمودم و هر جا که اختلاف بود
آنچه را که اصح بنظر می آمد اختیار کردم و در تحقیق اسماء رجال و
اماکن جهودی بلیغ نمودم تا متن کتاب از تحریفات و تصحیفات و خطایا
و نقایصی که بروز زمان و غفلت کتاب عرض آکثر نسخه های آن گردیدن
است مصفقاً و مترآ گردد، این کار استنساخ در شب جمعه نهم رمضان

و هم در اول مقدمهٔ هان نسخه که در سنه ۹۸۷ استنساخ یافت و حالا در کتبخانهٔ بزرگ لندن محفوظ است آن امیر جلیل تذکرهٔ دولتشاه را مذکور دارد و میگوید

و امیر دولتشاه کیم خراسان ملکی نینگ اصیل میرزاده‌لاریدین و فضل و داشت زیوری بیرله بهره‌مند و فقر و قناعت تاجی بیرله سریاند دور ه سلطان صاحب قران آتیغه تذکرة الشعراه آلتیغ کتاب یوتیب دور، واقعاً بسی زحمت تاریب دور و بو طایفه نی یکشی جمع قلیب دور و بو بابدا یانا داغی رسایل و کتب بار اما بارچه سی دا بورون او تکان شعراء و ایرته کیچکان فصحاً نینگ آتی مذکور و صفاتی مسطور دور، انهی کلامده،

در بعضی مواقع این کتاب ه لختی از احوال دولتشاه بقایین معلوم میشود چنانچه از حسب حالی که در مقدمهٔ آن درج کرده است (ص ۱۱-۱۴) میبینیم که در سن پنجاه سالگی بنایی این کتاب شروع نمود و بجهال خودش شخص اول بوده که حالات و مقامات شعراء ایران را نوشته یعنی که بر کتابهای ابو طاهر خاتونی و عوفی که چند صد سال قبل ازو ازین قبیل تألیفها ساخته بودند مطلع نبود و از چائی دیگر (ص ۳۲۷-۳۲۸) معلوم میشود که پدرش علامهٔ الدوّله از مقربان و ندمای شاهrix سلطان بود و از چائی دیگر (ص ۴۰۶-۴۰۵) معلوم میشود که برادرش امیر رضی الدین علی ه از ندمای سلاطین و امرا بوده است چنانچه ندمی سلطان بایر و امیر محمد خدایداد بود و از خانه کتاب (ص ۵۲۵-۵۲۴) معلوم میشود که دولتشاه در جنگ چکمن سرای که میان ابو العازی سلطان حسین و شاهزاده سلطان محمود واقع شد حاضر بود، در سائر مواقع که باحوال خود اشاره میکند بیشتر شکایت میکند چنانچه (ص ۱۰) بعد از وصف سخاوت سلاطین پیشین نسبت بشعر را میگویند آکنون اگر شاعری از مددوح خود دو خروار شاعر طلب کند خفیر ندانند

کایش از مشاهیر شعراء متقدّمین و متوضطین و علاوه بران اطّلاعات کثیره دارد از تاریخ سلاطین ماضیه و دول خالیه بطوریکه مقدّمه و مدخل خوبی است از برای هر کسی که بخواهد این قسم معلومات را بهم برساند و چون خود کتاب حاضرست و محاسن آن واضح و باهر در وصف آن اطّباب را صواب نمیبینم ولی در باره مؤلف آن چند کلمه گفتن روا باشد، در کتاب مجالس النفایس نصیف امیر علی شیر نوائی که مددوح و مریء دولتشاه بود در ابتدای مجلس ششم چنین نوشته یافتم،

راجع آنچی مجلس غه، آنچی مجلس خراسان نینگ و بعضی یرنینگ میر زاده‌لاری و سایر آزاده‌لاری ذکریدا کیم طبع سلامتی و ذهن استقامتی الارغه باعث نظم بولور اماً مداومت قیلماس‌لار علو شان و رفعت مکان دین، اول جمله دین میر دولتشاه فیروزشاه بیگ نینگ عم زاده‌سی امیر علاء التوله اسفراینی نینگ اوغلی دور، فیروز شاه بیگ نینگ مکت و عظمتی خود علم اهلی قاشیدا گونش دین روشن راق دور تعریف قه احتیاج ابرomas، امیر علاء الدوله داغی اهل کیشی ایردی اماً دماغی خفت پیدا قیلیب ضایع بولدی و لیکن امیر دولتشاه درویش وش و خوش طبع و کوب صلاحیت لیغ بیگیت دور، آبا و اجدادی طریقیدین کیم امارت و ظاهر عظمت و تجھیل بولغای گچیب گوشه اختیار قیلدی و فقر و دهقتن بیله قناعت قیلیب فضایل و کالات آکتسابیغه مشغول بولدی، اوشو مضبووندا کیم بو مختص رینیلادور مجمع الشّعراء نصیف قیلیب دور هر کیشی آنی مطالعه قیلسه مصنّف نینگ کال و استعدادین معلوم قیلور اماً یاقین دا خبر گلیدی کیم فانی عالم دین رحلت قیلیب دور واقع بولسه تنگری آنگا رحمت قیلغای، بو مطلع آنینگ دور کیم مطلع زی از آفتاب عارضت شمع جهان روشن

ز چشم آن روشنی کرده دلمرا خان و مان روشن
انهنجی کلامه،

آن کتب شریفه نسی منسی شاء پردازند و بعد بزبور طبع آرند تا فوائد
آنها را عام ساخته مورده شای ذوی الافهام گردند، پس چون محمد الله
فرصت و فراعتی داشتم از برای این کار و رغبتی تمام بطالعه و استنساخ
این نوع تواریخ و سیر و آثار چنانچه کثوم بن عمرو العتابی میگوید شعر
لنا ندماء ما نیل حديث * آمینون مامونون غیباً و مشهدنا
یقیدونا من عالم عَمَّا مضى * و رأياً و تأديباً و امراً مسدداً
بلا علقة شخصيَّ و لا خوف ريبة * و لا شفَّي منهم بناناً و لا يدا
فإن قلت هم أحياه لست بكاذبِ * و ان قلت هم موتي فلست مفتداً

هذا عزم من بران ثابت و مضمون گردید که اقل طرح چین کتابخانه
آثار ادبی فرس را بینگم تا هم بطلاپ فرنگستان که بزبان فارسی
اشغال دارند خدمتی کرده باشم هم بقدر مقدور احباب علوم قرون ماضیه
بنام و هم از عهده منی که صناید عجمرا بر گردن منست بدر ام، ولی
بعد از آنکه رأی بند بین کار قرار گرفته مدّت متعدد بودم که از
اقسام کتب نقیسه که در نظر داشتم کدام را بر گرینم تا آخر چون
دیدم که میل اکثر طلبه زبان فارسی بآثار اشعار شعراست خیال کرم
که یکی از تذکرهاییکه از احوال این طائفه حاکیست نزد ایشان خویز
و مرغوبتر خواهد بود و چون مناقب الشعرا ابو طاهر الخاتونی که
معاصر سلاجقه بود بکلی از میان رفت ولباب الالباب عوفی بغايت
نادرست و در آن وقت در دستم نبود مصلحت چنان دیدم که تذکرة
الشعراء دولتشاه که معاصر مولانا نور الدین عبد الرحمن جاف قدس الله
سره بود و کتاب خودرا در سنه ۱۹۷ نوشته بدئا اختیار افتاد تا درین
کتابخانه نخستین جلد باشد با وجود آنکه یک مرتبه در سنه ۱۳۰۵ در هبی
چاپ شده است و بیشتر مضماین آن در جلدی ترک العباره مسیی بسفينة
الشعرا که در سنه ۱۳۵۹ در اسلامبول چاپ شد مندرج است چراکه
این تذکرة دولتشاه کتابیست سلیس العباره مشتمل بر احوال صد و پنجاه

خصوص باشد نی تواند بسرعت و سهولت بطلوب خود نائل آید و اوقات خودرا در شخص مقصود ضایع و ناف میکند، گذشته ازین بسیار کتب خیلی نفیس و مفید پچاپ نرسیدند نه در مشرق و نه در غرب و بعضی از آنها ایکه در مشرق با سنگ چاپ شده است چون بخط شکسته است چندان بکار مبتداشان خصوصاً طالبان فرنگی که خط نسخرا بهتر از سائر خطوط میدانند و بدان مأنوس اند نمیخورد، درین خصوص حال طالبان زیان فارسی خیلی بدترست از حال طالبان زیان عربی که از بذل جهد و همت علمائیکه بدان زیان گرانایه پرداخته اند چه در مشرق و چه در غرب بیشتر تواریخ و سیر معتبره مثل تاریخ طبری و دیوری و مسعودی و یعقوبی و ابن الاثير و فخری و ابن خلکان و ابن خلدون وغیره بطريق اجمل و اکمل مطبوع گشت و حال آنکه کتب و آثار اکثر مؤرخین فرس مثل تاریخ جهان کشای جوینی و جامع التواریخ رشید الدین و تاریخ گرین حمد الله مستوفی قزوینی و تذكرة الاولیاء شیخ فرید الدین عطار و تذكرة الشعرا عوّی که مسیی است بلایاب الایاب و خیلی کیا است چنانچه گویا بیشتر از دو نسخه خطی در همه عالم موجود نیست و بسیار تاریخهای دیگر که خیلی مفید و عزیز بلکه طالب اطلاعات کامله را بر احوال فرس لازم و ناگریز است تا بحال در زاویه نسیان افتاده است و استفاده از آنها ممکن نیست جز در کتابخانه های بزرگ لندن و پاریس و سائر مدائین معتبره فرنگستان، بعد از مدتی تأمیل درین خصوص و تلفیف این فدان و تأسیف بر قحط کتب مفیه عالیه چاره را مختصر بر این دیدم که کسانیکه مولع و راغب بزیان و فنون فرس شده اند چه از آن قوم شریف باشند چه از گروهی دیگر فراخور قدرت همت خود را برآن صرف نمایند که ازین آثار متفقین که بطريق امانت همایی گذاشته اند و ودیعت نهاده آنچه را مفیدتر و مرغوبتر میدانند بگویند و هر قدر میسر باشد از نسخه های صحیح قدم جمع نموده مقابله و تصحیح و هنری

(مقدمة مصحح)

بسم الله الرحمن الرحيم ،

بعد از حمد و ثنای خداوند یکتایی هنتا و درود نا محدود بر جمیع رسال و انبیاء چین گوید اقل عباد رب المبدأ و المعاد آدوازد برون انگلیسی غفر الله ذنبه و ستر عیوبه که از عنوان جوانی و ایام شباب بخصلیل السننه و علوم مشرق زمین اشیاق تلم داشتم و کتب آنها را مطبع نظر خود ساخته بودم تا در سنه ۱۸۸۷ مسیحی مطابق سنه ۱۳۰۵ هجری سفر ایران میسر شد و در سال مذکور در ماه محرم از راه طرابزون و ارضروم وارد تبریز شدم و از آنجا بطهران و اصفهان و شیراز و یزد و کرمان رفتم و در هر شهری جویای ملاقات علماء و فضلای آنها شدم و درك صحبت آنها را غنیمت بزرگ شناختم و از خمن فضائل و معارف هر یک خوش بدم و فراخور حال خود توشه اند و ختم تا بعد از یک سال در ماه محرم سنه ۱۳۰۶ از راه طهران و مازندران بوطن آلوف خود مراجعت نمودم و در دارالفنون کمربجی که مسافت پانزده فرسخ از لندن است معلم زبان فارسی گشتم و پندریس آن اسان شیرین الحان اشتغال ورزیدم و حالا تقریباً سیزده سال میشود که این شغل ریف بر عهده این بنت موقول است و در آوان تدریس اسباب و کتب بخصلیل طلاب را سخت غیر مکنی یافتم و بجز کنایهای شاهنامه و گلستان و بوستان و دیوان حافظ و بعضی کتب دیگر ازین قبیل که بارها درین نفات چاپ شده است و در همه جا بسهولت یافته میشود سائر کتب منبع اگرچه در ایران و مالک عثمانی و مصر و هندستان و سائر بلاد اسلام چاپ شده باشد در فرنگستان کمتر پیدا میشود و اگر هم با صد اشکال و زحمت بدست یابد چون اکثر فهرست ندارد کسیکه طالب مطلبی

ڪتاب

تَذَكِّرَةُ الشِّعْرَاءِ

اِزْتِصِنِيفُ

امیر دولشاہ بن علاؤ الدّوّلۃ بختیشاہ الفَازِی

السَّمْرَقَنْدِی

که بُشَّارِیخ ۱۹۲ هجری با تمام رسید و لایات ایخ ۱۳۱۸ هجری

مطابق ۱۹ میلادی بسیع و اهتمام و تفصیل عباد

ادوارِ درگون اند کلیی

علم زبان فارسی در دارالفنون که برج در عالی محروسة انگلستان

بنزیور طبع آراسته کرد

۱۳۱۸ هجری

طبع فی مطبیعہ بریلی فی مدینہ لیڈن

الّتی هی میں ملائیں عالیٰ لفظ لفظ ملک الحروسة